PROUST

În căutarea timpului pierdut

Swann

roman

UNIVERS

Marcel Proust

În căutarea timpului pierdut

Swann

Traducere, prefaţa, note şi comentarii, tabel cronologic:
IRINA MAVRODIN

Mamei mele.

PREFAŢĂ

O MEREU SPORITĂ UIMIRE

„Nous sommes très longs à reconnaître dans la physionomie particulière d'un nouvel écrivain le modèle qui porte le nom de «grand talent» dans notre rnusée des idées générales."

Marcel PROUST, *Du côté de chez Swann*

A traduce *Du côté de chez Swann.*

Încerc să mă situez, şi o fac cu o mereu sporită uimire, faţă de acest lucru desăvârşit printre alte lucruri desăvârşite ale lumii: *Du côté de chez Swann,* sămânţă din care a crescut uriaşul arbore *À la recherche du temps perdu.* Faptul de a fi construit, prin transpunerea lui în limba română, un lucru omolog – sau care aspiră la acest statut –, mă aşază mai curând într-un loc neprielnic unei cunoaşteri logic discursivizate. Când traduci o capodoperă, intri într-un alt tip de cunoaştere, imediată, globală, şi acut senzorială. Simţi rezistenţa materialului, a unor praguri succesive, iar criteriul că l-ai trecut pe ultimul nu ţi-l poate da nicio regulă şi nicio ştiinţă învăţată, şi nici măcar acea intuiţie obscură – uneori atât de sigură de sine, alteori atât de şovăielnică – numită „simţul limbii". Sau aluneci pe un fel de povârniş sticlos, nu întâlneşti nicio asperitate de care să te agăţi, şi te prăbuşeşti vertiginos, ca o piatră într-un mare gol. Sau simţi parfumuri care te ameţesc, moliciuni unde te cufunzi ca într-un puf, şi care te sufocă, îţi potriveşti respiraţia după un alt ritm, cel al unei fraze – izomorfă cu răsuflarea unui astmatic, spune un critic – în care intri ca într-un hăţiş fără de ieşire şi, din etapă în

etapă, vezi cum deznădejdea ţi se schimbă în bucuria de a ajunge pe mica pajişte foarte verde a punctului, prin care treci către chinul şi extazul făgăduite de fraza următoare. Mergi pe bâjbâite, căci, intermitent, ochii îţi sunt orbiţi de mari străluciri florale. Şi ştii, în tot acest timp, că strădania ta este doar răsfrângerea unei cu mult şi cu mult mai mari strădanii originare creatoare, al cărei drum necesar şi anevoios către im Adevăr îl străbaţi tu însuţi silabă cu silabă, ca într-o infinit alternată moarte şi înviere.

Cel care îl traduce pe Proust, tot măsurând şi iar măgulind cu un compas gramatical la fel de rigid ca acela care comandă legile sintaxei latine, lungile fire nevăzute ce – deloc încâlcite, aşa cum *par* – leagă între ele multietajatele subordonate ale periodului din *în căutarea timpului pierdut,* începe să-şi dea mâna şi spiritul – adică începe să înţeleagă în particularitatea lui cea mai intimă, căci înţelegi cel mai bine ceea ce, deconstruind şi apoi construind, tu însuţi înfăptuieşti – după mecanismul giganticei fraze proustiene, unealtă de forare pentru cele mai mari adâncimi sau înălţimi, alcătuită parcă din nenumărate tronsoane mereu adăugate unele altora prin mijlocirea unor repetate „qui” şi „que”. Fraza lui Proust nu mi se pare comparabilă cu un instrument fin, ba chiar efeminat – aşa cum adeseori s-a spus –, ci mai curând cu o maşinărie puternică şi greoaie, care gâfâie din toate încheieturile, lansată obsesiv, cu toată forţa, spre infinitezimale particule de necunoscut, care i se sustrag, pe care le prinde, care îi scapă din nou, retrăgându-se în straturi tot mai profunde, sau tot mai de suprafaţă, pe care le apucă iarăşi. De mare fineţe sunt rezultatele acestor căutări.

Sau, în alt ordin de corespondenţe, fraza proustiană, metonimică şi metaforică până la saturaţie, progresează ca o pastă groasă de culoare, îndeajuns de lichidă totuşi spre a se prelinge prin toate interstiţiile materiei pe care o ia în

stăpânire, oprindu-se, solidificată parcă, şi apoi pornind din nou, curgând încă şi încă, până la încărcarea deplină a celui mai mic gol, până la omogenizarea totală. O pastă care vede, aude, gustă, palpează, simte mirosurile, o pastă sinestezică în care senzaţia şi viziunea, natura şi cultura, proza şi poezia devin unul şi acelaşi *lucru,* nemaicunoscând compartimentările: textul-operă al lui Proust. Pentru autorul romanului *în căutarea timpului pierdut,* perfecţiunea este poate această luptă împotriva heterogeneităţii, treptele care duc spre un exhaustiv vizat ca aprehendare unificatoare a realului. De aceea pentru Proust realul nici nu există decât în măsura în care este re-creat prin re-trăirea lui (ca scriere a lui), soluţie prin care acţiunea corespondenţelor (analogiilor) universale, susţinută de mecanismul metonimic ce le favorizează desfăşurarea (altminteri ele ar rămâne punctiforme), răscumpără condiţia degradabilă şi muritoare şi dispersiunea ego-ului, dăruindu-i unitatea, dar şi eternitatea ca veşnic prezent căruia îi este întruna integrat un trecut re-creat prin epifaniile suscitate de memoria involuntară.

Or, acest efort de omogenizare, care menţine şi totodată desfiinţează diferenţele, efort al oricărei adevărate poezii, fie ea scripturală, muzicală sau plastică, efort dus atât de departe de Proust încât cei mai mulţi critici nici nu-i văd discipoli care să-l *continue* – traducătorul îl simte mai bine decât orice alt cititor (cum ar putea fi altfel?), lui impunându-i-se ca o necesitate de a mima în altă limbă, odată cu fiecare frază, o finitudine infinită. În cazul romanului proustian, ca şi în cazul poeziei, traducătorul nu are voie să rateze nici un singur cuvânt, el jucând în economia frazei rolul pe care îl joacă fiecare cuvânt în economia unui vers. Fraza ascultă de aceleaşi legi arhitectonice sau simfonice de care ascultă fiecare volum al ciclului *în căutarea timpului pierdut,* pe de o parte, şi

întregul ciclu, pe de alta, totalitatea, la cele două niveluri, reflectând (punând în abis) structura frazei, după cum fraza reflectă totalitatea. De aceea trebuie încercată performanţa de a păstra lungimea, ritmul, complicatele ocolişuri, şi, în măsura în care limba română o îngăduie, până ai topica, pentru că, asemenea unui vers sau unei strofe, fraza proustiană – ca unitate prozodică – nu întâmplător începe cu un anume cuvânt, sfârşeşte cu un anume altul, enunţă pe parcurs, într-o ordine ce îşi are importanţa ei, altele, cuvinte reper şi laitmotiv ce, de asemenea, trebuie lăsate pe cât e cu putinţă pe locurile lor, de unde îşi răspund şi îşi corespund, în cadrul frazei, dar şi dincolo de ea. Traducând, simţi foarte bine că Proust nu este atent la cuvinte „frumoase" în sine (acest „frumoase" în sine fiind doar o iluzie, şi o convenţie, a unor mai vechi poetici), ci la felul cum ele răsună în el, la sinesteziile – asociaţii cu muzici, culori, forme din natură şi din artă, cu mirosuri şi gusturi, cu senzaţii de palpare – născute din ele, şi, de asemenea, la raporturile lor. Mai mult chiar, traducând, surprinzi ceea ce, în termeni obişnuiţi, s-ar putea nunii „neglijenţe", în special anumite repetiţii, cele ale verbului „a spune" şi ale pronumelui personal mai cu seamă. Îţi dai seama, în cursul acestei experienţe prin care intri într-o acţiune scripturală analogă cu a sa, că Proust nu poate fi acuzat de „calofilie" sau de preţiozitate – aşa cum unii exegeţi improvizaţi continuă să o facă. Iar pe de altă parte, „imperfecţiunile" salo stilistice sunt, ca şi în cazul lui Balzac, înseşi particularităţile „perfecţiunii" stilului proustian. Şi că metaforele şi comparaţiile (de fapt pentru Proust comparaţia este tot metaforă, pentru că mişcarea din care purcede este tot una de analogie) nu sunt veşminte bogat împodobite acoperind un trup, ci acest trup însuşi, născut şi crescut din fulguraţii asociative atât de imperioase, de tiranice, încât nu îşi încetinesc alura, cu greu oprindu-se, în cele din

urmă, decât după ce îşi vor fi epuizat resursele stârnite de un misterios „primum movens”, al cărui simulacru trebuie să te anime şi pe tine, cel care îl traduci.

Du côté de chez Swann: *impactul receptării. Continuarea. Interpretări româneşti*

De la această stare de evidenţă, stare a traducătorului, în care domină urnirea în faţa unui miracol al creaţiunii pe care îl trăieşti mai curând decât încerci să-l înţelegi, poţi trece la una în care uimirea persistă ca un centru iradiant, dar pe care raţiunea vrea să şi-l explice. Ea începe să se diferenţieze în mai multe uimiri, plasate în contingenţa istoriei literare. Şi tocmai de aceea formulabile prin câteva elementare întrebări, la îndemâna oricui, şi care, de altminteri, au şi fost de multe ori puse, dar care parcă pot să capete, prin mijlocirea experienţei de traducere, o mai compactă şi masivă prezenţă nu numai pentru subiectul (traducătorul) care le re-inventează, şi le aruncă din nou – din perspectiva lui – în circulaţie, dar şi pentru cititorul ce încearcă să-l urmeze. Prima ar fi pura şi simpla şi consternata interogaţie asupra foarte dificultuoasei şi accidentatei receptări a lui Proust. Punctul de plecare aflându-se, după toate probabilităţile, în biografia lui Proust – mondenitatea, snobismul, frivolitatea lui *aparente,* cronicile despre „saloanele” la modă, şi pastişele şi traducerile cu care debutează –, în obnubilarea totală pe care ea o naşte printre editorii şi criticii vremii, receptarea lui Proust ar fi trebuit să depăşească faza primă de îndată ce Gide şi N.R.F. fac amendă onorabilă după ce respinseseră manuscrisul *Du côté de chez Swann,* şi preiau publicarea viitoarelor cărţi ale lui Proust, după laborioase tratative cu editura Grasset, singura care-l tipărise (pe socoteala autorului). Istoricii literari arată cu de-amănuntul, pe baza unor probe scrise, că Gide nu citise

manuscrisul, mulţumindu-se doar să-l răsfoiască şi indignându-se în faţa incongruităţii gramaticale a unei metafore, totul petrecându-se pe fondul ideii sale preconcepute cu privire la un Proust obişnuit al saloanelor şi autor de scrieri minore. Or, acest hazard – dacă hazard este, şi dacă nu cumva trebuie să vedem în el tocmai manifestarea unei ineluctabile necesităţi – îşi perpetuează efectul, în mod neaşteptat, căci spectaculoasa revenire a lui Gide asupra primei sale opinii, apologia pe care o face romanului *Du côté de chez Swann* într-o binecunoscută scrisoare, în loc să asigure succesul de public al cărţii – fie şi numai prin picanteria situaţiei create –, nu lasă nicio urmă cu adevărat semnificativă în traiectoria receptării proustiene imediate în Franţa. Faimoasa anecdotă, cu care ne delectăm până şi astăzi (şi care nu a putut lipsi nici din această prefaţă), a devenit mai curând exemplară nu atât pentru destinul operei lui Proust, cât, în general, pentru incapacitatea contemporanilor de a înţelege şi a investi cu valoare orice operă cu adevărat novatoare, mai cu seamă când aparţine unui autor a cărui viaţă nu corespunde imaginii-clişeu pe care o are consumatorul de artă – dar adeseori şi creatorul de artă; a se vedea cazul Gide, dar şi cel al lui Sainte-Beuve cu privire la Stendhal, dezbătut de Proust însuşi, cu profetică intuiţie, în *împotriva lui Sainte-Beuve* – despre cel ce o produce. Există o rezistenţă la forma artistică nouă ce ia, în cel mai bun caz, înfăţişarea liniştitoare a asimilării ei la una din formele validate ca valoare de tradiţie. Generaţia contemporană şi imediat următoare – dar şi, după cum se va vedea, unii reprezentanţi ale celor ce le succed, până în zilele noastre –, Valèry, Mauriac, Charles du Bos, Albert Thibaudet etc. situează cu prioritate opera lui Proust în descendenţa unei tradiţii, chiar dacă observă totodată şi noutatea ei, efortul lor fiind umil de recuperare, de integrare, vizând să pună în evidenţă elementele de continuitate şi mai puţin pe cele

de ruptură cu romanul secolului al XIX-lea. O întreagă linie a receptării, care, de asemeni, vine până astăzi, îl inserează pe Proust în succesiunea marilor moralişti francezi – sunt mai cu seamă citaţi, ca spirite creatoare înrudite, Montaigne şi Saint-Simon, dar şi doamna de Sévigné, nume indicate de Proust însuşi ca făcând parte din biblioteca sa predilectă, cel mai intim şi mai asiduu frecventată, încă din prima adolescenţă.

Din punctul nostru de vedere însă, acest „în cel mai bun caz" este „în cel mai rău caz", tocmai pentru că, sprijinindu-se pe argumente de bun simţ, şi absolut plauzibile, linia receptării asimilatoare la tradiţie surprinde doar un adevăr parţial, ocultând tocmai celălalt adevăr, fără de care nu putem înţelege de ce Proust este astăzi considerat, în Franţa şi în întreaga lume, drept cel mai de seamă scriitor francez al secolului XX şi unul dintre cei mai mari scriitori ai lumii. Până şi în 1960 încă, pentru Gaëtan Picon, critic a cărui sensibilitate la fenomenul literar modern nu poate fi pusă la îndoială, Proust nu este primul reprezentant, în ordine cronologică şi axiologică, al unui „roman nou", ci ultimul dintre marii clasici ai romanului francez. Acest ecleraj apare şi într-un text de Nathalie Sarraute, adeseori desemnată de critică drept unul dintre puţinii autori, dacă nu singurul, ce ar putea fi situaţi în directă descendenţă proustiană. Aplicându-i acelaşi tratament şi Virginiei Woolf, mare admiratoare a lui Joyce şi Proust ca novatori ai formei romaneşti („Cine s-ar mai putea gândi astăzi să ia în serios, sau măcar să citească articolele pe care Virginia Woolf le scria despre arta romanului la câţiva ani după sfârşitul primului război mondial?"), ea continuă: „Dar, pentru cei mai mulţi dintre noi, operele lui Joyce şi Proust se înalţă încă de pe acum în depărtare ca martori ai unei epoci apuse. Nu peste multă vreme, nu vom mai vizita aceste monumente istorice decât sub conducerea unui ghid, printre grupuri de şcolari, într-o

linişte respectuoasă şi cu o admiraţie oarecum posacă. [...] Proust s-a înverşunat zadarnic să separe în parcele infime materia impalpabilă pe care a adus-o la suprafaţă din străfundurile personajelor sale, în speranţa de a extrage nu ştiu ce substanţă anonimă din care ar fi alcătuită întreaga umanitate, căci de îndată ce cititorul închide cartea, printr-o irezistibilă mişcare de atracţie, toate aceste particule se lipesc unele de altele, se amalgamează într-un tot coerent, cu contururi foarte precise, în care ochiul exersat al cititorului recunoaşte un bogat om de lume îndrăgostit de o femeie întreţinută, un medic ajuns, credul şi stupid, o burgheză parvenită sau o aristocrată snoabă, care se vor alătura într-un muzeu imaginar unei vaste colecţii de personaje romaneşti”[1]. Interpretarea aceasta, care vrea să se delimiteze în general de „analiza psihologică” („a locurilor obscure ale psihologiei”), conotată ca tradiţională, ca „repetând descoperirile predecesorilor”[2], şi, în particular, de personajul-tip, de personajul-caracter, solidificat în contururile sale şi previzibil printr-o raportare la un model „verosimil”, radicalizează, desenând-o ca exclusivă (dar şi romanele Nathaliei Sarraute au fost nu odată supuse aceleiaşi operaţii de imobilizare şi aglutinare a unor mişcări sufleteşti ce se vor – şi sunt – comunicate în dinamica lor evanescentă), o lectură, oricând posibilă, în cursul căreia grila aplicată se substituie, pur şi simplu, obiectului căruia i se aplică. Este aici şi efectul intoleranţei discipolului faţă

1 Nathalie Sarraute, *L’Ère du soupçon. Essais sur le roman,* Paris, Gallimard, „Idées”, 1956, p. 97, p. 98, p. 100, eseul *Conversation et sous-conversation.*

2 I*bidem,* p. 94, eseul *L’Ère du soupçon:* romancierul trebuie să „se achite de ceea ce este, spune Philip Toynbee, amintind învăţătura lui Flaubert, «obligaţia sa cea mai mare; să descopere noutatea»”, „bănuiala” cititorului, „pe cale de a distruge personajul şi întreg aparatul desuet care-i asigura puterea”, împiedicându-l să „comită «crima sa cea mai gravă: să repete descoperirile predecesorilor săi»”

de maestru, dorinţa de a-şi valoriza propria „descoperire”, printr-o delimitare spectaculoasă. Un fenomen cât se poate de firesc are loc: pentru generaţiile de „Noi Romancieri” şi „Noi Noi Romancieri”, Proust nu mai este îndeajuns de nou. În mare vorbind, şi poate exagerând, receptarea franceză a lui Proust, rău pornită încă din momentul semnificativ al apariţiei romanului *Du côté de chez Swann,* nu-şi găseşte niciodată cu adevărat o bună aşezare, nici măcar atunci când, cu câteva decenii mai târziu, revoluţia formei romaneşti, decisiv marcată de opera proustiană, precum şi naşterea unei critici adecvate, fac posibilă o corectă evaluare a aportului celui care a scris *în căldarea timpului pierdut.*

Fapt este că în acelaşi răstimp, şi chiar începând cu anii imediat următori publicării romanului *Du côté de chez Swann,* scriitori aparţinând altor spaţii culturale – Camil Petrescu, Ortega y Gasset, Joseph Conrad, Ernst Robert Curtius, John Middleton, E.M. Forster, Virginia Woolf etc. – Realizează o lectură cu un mult mai mare grad de adecvare, sesizând marea noutate a încercării proustiene, calificată de ei drept „revoluţionară” în planul scriiturii romaneşti. Nu este, de altminteri, prima oară când un Spaţiu cultural străin celui unde operele profund novatoare au luat naştere, a beneficiat, tocmai în virtutea exteriorităţii sale în raport cu spaţiul cultural care le-a produs, de o poziţie strategic privilegiată în receptarea acestora. Distanţa spaţială, care nu-i decât aspectul cel mai evident al unei diferenţe într-un spaţiu mental, acţionează ca o distanţă în timp, spaţiul cultural străin având adeseori şansa de a nu cunoaşte în procesul de receptare acea primă fază de refuz şi acea a doua fază de inadecvată recuperare prin mijlocirea grilei de lectură oferită de operele deja acceptate şi intrate în tradiţie – faze caracteristice în care este ocultat, în prima cu brutalitate, în a doua la modul insidios, „scandalul” pe care-l

reprezintă în clipa apariţiei ei, pentru spaţiul cultural de origine, „ruptura” făcută de opera novatoare.[3]

În România, Proust s-a bucurat, printre scriitori, de o receptare pe care am putea-o cu adevărat socoti ca ţinând de un fel de miracol al unui sincronism critic cu fineţuri şi o deschidere teoretică ce pot permite trimiteri, uneori chiar şi în termenii înşişi, la critica actuală. Cel mai important text este cel al lui Camil Petrescu, *Noua structură şi opera lui Marcel Proust*[4] una dintre primele

3 Pentru aceste consideraţii privitoare la receptarea lui Proust în afara Franţei, ca şi pentru cele ce privesc în mod particular receptarea lui în România, a se vedea şi Irina Mavrodin, *Modernii, precursori ai clasicilor,* Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1981, eseul *Proust citit de Camil Petrescu.*

4 Publicat în R.F.R., an II, nr. 11, 1 nov. 1935, pp. 377-401.

Chiar din 1923 apare în *Viaţa românească* nr. 8 şi 9 un studiu de Mihai Ralea despre Proust. În 1924, Felix Aderca publică în *Năzuinţa* nr. 8 un fragment tradus din *Albertine disparue,* împreună cu o prezentare a romanului. Proust apare ca un autor reper în dezbaterile de la *Sburătorul,* în *Istoria literaturii române contemporane* de Eugen Lovinescu, precum şi în unele din textele discipolilor acestuia, Pompiliu Constantinescu şi Vladimir Streinul. Acesta scrie şi prefaţa la propria-i traducere din Proust, *în partea dinspre Swann,* apărută în două volume (Bucureşti, Editura pentru Literatură Universală, 1968). Paul Zarifopol îi consacră, în *Pentru arta literară,* Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1939, studiul *Despre metoda şi stilul lui Proust.* În 1926, Ibrăileanu, în *Scriitori Români şi Străini,* Iaşi, Editura Viaţa Românească, îşi începe astfel studiul *Mareei Proust – Procedeul de creaţie: „À la recherche du temps perdu* pune într-un chip cu totul nou şi problema creaţiei şi aceea a analizei. Aici mi se pare că stă adevărata noutate a lui Marcel Proust – *«revoluţia»* (subl. ns.) pe care a făcut-o el în arta literară. De rolul subconştientului, de acela al duratei în evoluţia personajului – au ţinut şi alţii samă, în măsura talentului lor sau a materialului operei lor. De pildă Dostoievski” *(op. cit.,* p. 241). Pentru Ibrăileanu, romanul lui Proust diferă de cel care-l precedă prin aceea că „el n-are subiect, intrigă epică ori dramatică externă”. Proust „creează *lumi sufleteşti* (subl. În text) *((ibidem).* Alte lucrări importante despre Proust: Mihail Sebastian, *Corespondenţa lui M. Proust,* Bucureşti, Fundaţia pentru literatură şi artă, 1939, Mihai Rădulescu, *M. Proust şi spiritualitatea-reflex,* R.F.R., an XII, nr. 6,

scrieri despre Proust care proclamă în asemenea chip radical – şi încă din titlu – caracterul novator al operei acestuia. Iată de ce socotim că studiul lui Camil Petrescu depăşeşte ca importanţă cadrele stricte ale literaturii române. Camil Petrescu demonstrează că romanul lui Proust se supune unei necesităţi interne care, la rându-i, ascultă de un riguros izomorfism de structură cu epistemologia contemporană operei. Sintagma cu adevărat surprinzătoare „noua structură", subliniată prin faptul că face parte din titlu chiar, orientează lectura în direcţia, acum foarte explorată, a izomorfismelor structurale dintre textele artistice şi celelalte „texte" ', printre care epistemologia joacă un rol privilegiat, referentul textului artistic nefiind cutare lucru, ci imaginea pe care o avem despre el, căci relaţia dintre cuvinte şi lucruri este

---

iunie 1945, pp. 661-G72, care utilizează, pentru a defini psihologia personajelor proustiene, cuvântul „tropisme", fără îndoială fără a şti că Nathalie Sarraute îl utilizase deja în prozele sale publicate în 3938. Nu ştim dacă Mihai Rădulescu nu a împrumutat acest termen din textul lui Mircea Eliade citat *infra,* unde arătam că este folosit într-un sens foarte apropiat de cel pe care i-l dă cea care se va impune ca romancieră a „tropismelor". Eugen Ionescu, Anton Holban pun de asemenea în lumină noile dimensiuni pe care le capătă romanul prin Proust. Mai citäm: Prefaţa lui Tudor Vianu la volumul *Swann* (traducere de Radu Cioculescu) apărut în Editura Fundaţiilor regale, Bucureşti, 1945, prefaţă reluată în reeditarea traducerii de către Editura pentru literatură, „B.P.T.", 1968, ce va continua cu publicarea traducerii tuturor celorlalte volume din *În căutarea timpului pierdut;* prefaţa lui Ov.S. Crohmălniceanu la ediţia *Swann* la care tocmai ne-am referit; Elena Savu, *Echos proustiens, în Revue Roumaine, nr*. 1, 1967; Cornelia ştefănescu, *Reacţii româneşti la inovaţia proustiană,* 1971; *Marcel Proust prezentat de* Irina Eliade, Bucureşti, Editura enciclopedică română, 1974; Mihai Zamfir, *Imaginea ascunsă,* Bucureşti, Editura Univers, 1967; Irina Mavrodin, *Romanul poetic,* Bucureşti, Editura Univers, 1977; Irina Mavrodin, *Către o poetică (şi o poietică) supraordonatoare,* prefaţă la Marcel Proust, *Eseuri,* traducere, prefaţă şi note de Irina Mavrodin, Bucureşti, Editura Univers, 1981; Irina Mavrodin, *Poietică şi poetică,* cap. *„Decolarea" ' proustiană* şi *passim,* Bucureşti, Editura Univers, 1981.

mediatizată în funcţie de o epistemă anume:

„Se poate spune că de aproape un veac încoace, niciun scriitor n-a tulburat mai adânc conştiinţa literară a lumii şi mai ales n-a concentrat asupra lui, în aşa măsură, intelectualitatea contemporană decât Marcel Proust.

Naşte întrebarea ce spor aduce deci culturii, universale, prin contribuţia lui, şi încă în aşa măsură ca să fie considerat deschizător de eră nouă, poate atât cât Balzac însuşi...

Şi răspunsul ar putea să fie că *literatura epică de până la Proust nu se mai integra structurii culturii moderne, iar faţă de evoluţia realizată de ştiinţă şi filosofic în ultimii patruzeci de ani, această literatură epică rămăsese anacronică* (subl. ns.) [...]

Dacă afirmăm că literatura unei epoci este în corelaţie cu psihologia acelei epoci, şi dacă stăruim să arătăm că psihologia însăşi este în funcţie de explicaţia filosofică a timpului, ne reîntoarcem cu şi mai multă îndreptăţire la afirmaţia că o literatură trebuie să fie sincronică structural filosofiei şi ştiinţei ei..."[5]

Două lucruri frapează mai cu seamă în studiul lui Camil Petrescu: 1. Ideea cu privire la izomorfismul de structură dintre ştiinţa şi filosofia unei epoci, pe de o parte, şi arta aceleaşi epoci, pe de altă parte; nicio valoare artistică nu se produce plenar decât în momentul când structuri artistice anacronice în raport cu noile structuri ştiinţifice şi filosofice sunt înlocuite de către structuri sincronice cu acestea; noutatea instituită în domeniul literaturii prin demersul proustian – pe care romancierul român îl opune, tipologic vorbind, aşa cum face şi critica actuală, celui al lui Balzac – nu este explicată prin influenţa lui Bergson asupra lui Proust, ci printr-o analogie între „metoda" lui Proust şi cea a lui Husserl: „Această punere între paranteze a lumii exterioare este celebra deja operaţie

5 *Op. cit.,* p. 377.

filosofică a reducţiei fenomenologice. [...] Instrumentul său este tot intuiţia (Wesenschau), care singură poate să ne ajute să cunoaştem esenţele”[6]. Acest punct de vedere, ce se impune în Franţa abia în jurul anului 1942, odată cu binecunoscutele rânduri din *Mitul lui Sisif* de Camus, ce stabileşte o asociere similară, a devenit unul dintre locurile comune ale criticii literare franceze actuale, care caracterizează „scriiturile noi” (cea a lui Proust, cea a Noilor Romancieri şi a succesorilor lor) prin epitetul „fenomenologice”. Camil Petrescu nu vede acest raport (filosofia lui Husserl/literatura şi arta nouă) ca influenţă, deci ca relaţie orientată într-un singur sens, unul din termenii relaţiei fiind mai curând pasiv, cică analogie, corelaţie între „structuri” de natură izomorfă, produse în mod autonom, prin mijloacele specifice ale activităţii (cunoaşterii) filosofice şi ale activităţii (cunoaşterii) artistice[7], şi aceasta într-o perioadă când conceptul de „influenţă” prevalează în critica şi istoria literară. 2. Decizia cu care Camil Petrescu opune „vechea literatură” (astăzi spunem mai ales „literatura tradiţională”), unei literaturi noi, moderne, specifice secolului XX, al cărui prim reprezentant cu adevărat total ar fi Proust, exprimă o atitudine radicală care în 1935 poate trece drept o erezie. Felul cum Camil Petrescu caracterizează romanul secolului al XIX-lea în primul rând ca roman care „conturează” „caractere”, „tipuri”, pentru a-i opune un roman în care nu mai există reacţii psihologice matematic („cartezian”) previzibile, este foarte apropiat de modul în care a fost pusă problema în critica actuală, care face analogii cu determinismul statistic, plural, din fizica modernă,

6 *Op. cit,* pp. 389-390

7 Cu privire la analogia de structură dintre „noile scriituri”, printre care, în primul rând, cea a lui Proust, şi noua epistemologie, cf. si Irina Mavrodin, *Romanul poetic. Eseu despre romanul francez modern.* Bucureşti Editura, Univers, „Eseuri”, 1977, cu precădere cap. *O nouă formă de roman,* şi mai ales pp. 31—34.

opunându-l determinismului unar, mecanicist din ştiinţele naturii aşa cum se dezvoltă ele în secolul al XIX-lea: „Şi e tulburător că dacă vrem să ne lămurim literatura epică şi dramatică de dinainte de Proust trebuie să ne întoarcem cu trei veacuri în urmă. [...]

Dogma acestei literaturi este «caracterul», adică o comportare permanentă, logică... înfăţişată, ani spune, «more geometrico» ... Literatura, înfăţişează cu preferinţă tipuri, ori mai bine spus arhetipuri de oameni.[...]

Se poate recunoaşte această psihologie nu numai în dogma literară a două veacuri, ci chiar ca o parte constitutivă a literaturii veacului al XIX-lea (în baza acelui principiu biologic care vrea ca straturile să evolueze în răstimpuri inegale, cu întârzieri corespunzătoare compartimentelor respective). Nu greşim, socot, dacă afirmăm că şi azi ambiţia celei mai mari părţi dintre scriitori e să creeze «tipuri». Iar masa mare a publicului cititor caută, în romane şi în piese de teatru în primul rând «caractere». După cum critic», întârziată şi ea în formulele raţionaliste, se consideră depreciată dacă nu condamnă fără drept de apel pe autorul care nu reuşeşte să «contureze» un caracter... Această formulă de a «contura» un personaj, de a construi un caracter definit, geometric în comportare apare de altfel în cele mai multe cronici literare de azi, fără să mai vorbim de naivele manuale didactice, răsplătind cu laudă ori pedepsind cu reproş"[8].

O „psihologie a abisurilor", dostoievskiană şi freudiană, o cercetare, încă neîntreprinsă – decât doar de marii poeţii vizionari moderni – este astfel implicit opusă clasicei „analize psihologice", situate cu precădere la, nivelul

8 *Op. cit.,* pp. 378—370. Camil Petrescu se află, cu aceste afirmaţii, în miezul unei polemici privitoare la însăşi dezvoltarea romanului românesc.
George Călinescu îi va răspunde printr-un „anti-Proust" *(Camil Petrescu, teoretician al romanului,* în *Viaţa românească,* XXI, nr. 1, ianuarie 1939).

conştientului.

Un moment cu totul aparte al receptării lui Proust în România este marcat de un text de Mircea Eliade[9], care, folosind termenul de „tropisme”, într-un sens foarte apropiat de cel ce s-a impus prin opera Nathaliei Sarraute, consideră că romanul lui Proust nu mai corespunde schimbărilor survenite în mentalitatea omului modern. După el, cel care va vrea să înnoiască romanul, va trebui „să-l uite totodată pe Stendhal şi pe Proust” şi sa facă „analiza oceanografică a unui grup uman”, „să descrie fiinţele umane aşa cum sunt astăzi, moderne şi civilizate”, prezentând aceiaşi aspect neutru, având aceleaşi gânduri, aceleaşi „tropisme intelectuale”, „folosind aceleaşi expresii verbale”[10], într-un anonimat al conştiinţei ce ar fi totodată şi o stare a ei de neautenticitate, de trăire modelată *pe* şi *de* cuvinte clişeiforme. Proust e văzut, aşa cum îl vor vedea şi Noii Romancieri mai târziu, ca mare novator al romanului modern, dar ca mare novator ale cărui structuri nu mai sunt izomorfe cu o societate modernă care nu mai este deja cea a autorului ciclului *în căutarea timpului pierdut.* Dar această „despărţire” de Proust rămâne totodată – ca în multe alte cazuri similare, când o nouă generaţie trebuie să-şi facă propriile-i proiecte şi construcţii – un act de adoraţiune, de afirmare a excelenţei operei maestrului.

Du côté de chez Swann, *tot autonom, parte a unui tot*

Primul roman din *în căutarea timpului pierdut* are o autonomie prin care se revelează, în deplinătatea lor, o

---

9 *Romanul oceanografie,* în *Vitrina literară,* seria II, an II – 1944, martie 18, nr. 6.

10 *Ibidem,* p. 1.

Pentru „tropisme”, cf. s*upra.* E foarte posibil ca Mihai Rădulescu să fi împrumutat termenul de la Mircea Eliade.

structură şi o viziune (acesta din urmă fiind termenul folosit de Proust) originale care au „revoluţionat” (cuvânt utilizat de mulţi critici şi devenit un loc comun al exegezei proustiene) proza secolului nostru. Inclus şi articulat puternic în ansamblul *în căutarea timpului pierdut* – definit de Proust însuşi ca fiind analog unei simfonii sau unui edificiu arhitectonic –, *Du côté de chez Swann* nu are, totodată – iată paradoxul acestei noi scrieri – nevoie de o „continuare”. Bucuria unei cunoaşteri totale îi este dată cititorului care ajunge la ultimul cuvânt al cărţii. Dar şi dorinţa unei noi cunoaşteri de acelaşi fel, pe care, în variata ei monotonie (antinomie posibilă în „noile scrieri”), o va afla citind următoarele romane ale ciclului, despre care se poate spune, ca şi despre primul, că sunt de sine stătătoare şi totodată adânc subordonate unui întreg. Ajuns la capătul lecturii acestuia, deplinătatea fiecărei părţi se luminează pentru el şi mai intens, prin conexiunile ce i se impun între „detalii” (funcţionând ca „detaliile” unei opere de plastică sau arhitectură) pe caro abia acum le poate prinde – date fiind simetria, asimetria etc, recurenţa lor – într-o mare figură supraordonatoare.

Pentru o parte din critică, opera lui Proust a fost o adevărată capcană, ea oferindu-i-se – încă din *Du côté de chez Swann* – doar ca o frescă socială sau o cronică, populată cu o galerie de „caractere”, ca o nouă *Comedie umană* (e cunoscută admiraţia lui Proust pentru Balzac), inspirată de societatea franceză a anilor 1890–1910, căci aflăm în ea imaginea, şi chiar o imagine crudă, a celor două clase care îl interesaseră şi pe Balzac: aristocraţia şi burghezia. Am îndrăzni chiar să spunem că unele descrieri – din *Du côté de chez Swann* – ale salonului soţilor Verdurin şi ale salonului doamnei de Sainte-Euverte, întrec în incisivitate, grotesc şi caricatură scenele balzaciene, chiar dacă, la Proust, viziunea necruţătoare poate fi totodată şi tandră, înduioşată faţă de un trecut recuperat

şi recuperabil datorită miracolului memoriei involuntare şi, tot datorită ei, asumat. În modul de a vorbi în clişee şi în comportamentul personajelor, în înfăţişarea lor, Proust a surprins ceva mecanic, alienat, o reificare ducând către un „anonimat” (cel pe care nici Mircea Eliade şi nici Nathalie Sarraute nu l-au văzut, deşi l-ar fi dorit, în romanul lui Proust) ce nu există la personajele balzaciene şi care, în schimb, are gustul reificării şi al „anonimatului” personajelor din Noul Roman. Personajele balzaciene sunt individualităţi puternic caracterizate, capabile încă să facă şi să vrea – chiar atunci când construcţiile lor sunt mârşave şi tenebroase – cu un fel de omenească autenticitate. De altfel, Balzac nu este interesat de schimbătoarele şi mereu cu neputinţă de captat răsfrângeri pe care autenticul şi neautenticul le proiectează unul asupra celuilalt. La Proust, în schimb, ca şi la Flaubert, ca şi, mai târziu, la Nathalie Sarraute, raportul dintre ceea ce e autentic şi ceea ce nu este ocupă centrul scenei tematice. Neautenticul este pentru Proust sinonim cu uitarea – o uitare în planul memoriei afective –, şi cu obişnuinţa, care face totodată posibilă existenţa cotidiană, aflându-se nu numai la originea unei intimităţi benefice, malefice cu oameni, locuri, întâmplări, dar şi la cea a omniprezentei şi atotputernicei convenţii sociale. Prin mijlocirea ei, conversaţia devine o colecţie de locuri comune, putând fi uşor recunoscută dacă emană de la un „clan” sau altul, din sursa Verdurin sau Guermantes, formal ea aparţinând însă, indiferent de poziţia socială ocupată de cei dei centri emiţători – burghezie şi aristocraţie –, unuia şi aceluiaşi sistem de stereotipii verbale şi gestuale, elaborat printr-o îndelungată folosinţă şi mereu corectat, realizat ca mai economic şi totodată mai imediat comunicabil. Este antologică pagina unde Proust descrie modul cum cei doi soţi Verdurin simulează – recurgând fiecare la propriul său simbol – râsul, cruţându-

se astfel de prea marea osteneală la care ar trebui să se supună dacă ar râde cu adevărat. Invitaţii acceptă jocul, intrând ei înşişi în el şi admirându-l. Masca se substituie chipului, atitudinea hieratică, emblematică, gestului firesc, artificiul, naturii, cu notabile şi imediat eficiente rezultate. Conversaţia mondenă, unul din modurile comunicării, devine o artă în sine, cu stilizări şi epuizări care o rarefiază şi o transformă într-un ritual. La Proust până şi limbajul intimităţii se ritualizează – „faire catleya" etc. –, ca loc, în egală măsură, al autenticităţii şi al neautenticităţii. Atent la a nota până şi cele mai mici nuanţe ale felului cum vorbesc personajele sale, Proust nu le caracterizează totuşi pe acestea prin limbaj – cum face Balzac –, ci ca raporturi între grupuri sociale sau doi indivizi. Slujnica Françoise pare a ieşi, prin gesturi şi limbaj, din acest regim, apropiindu-se de cel balzacian. Şi totuşi, citind mai atent, ea însăşi participă la o artificioasă conversaţie când se află în dialog cu mătuşa Léonie, deţinătoarea prin excelenţă a ştiinţei de a reduce existenţa la câteva situaţii-cheie, formalizate prin câteva fraze din care niciun cuvânt nu trebuie clintit. Accesul la mătuşa Léonie este de altfel posibil numai în măsura în care solicitantul deţine secretul acelui cod. Dar, încă o dată: specific proustian este faptul că toate aceste frânturi de neautentic, re-create, re-trăite graţie memoriei involuntare, scoase din uitare – pentru subiectul cunoscător zonă complice şi favorabilă alienării de sine –, se colorează în culorile unui raport autentic dintre narator şi propriul lui trecut, devenit, prin re-memorare, real şi adevărat.

Vedem aşadar, chiar din aceste câteva observaţii asupra limbajului personajelor proustiene din *Du côté de chez Swann* (dar şi din restul ciclului), că interpretarea care acordă prioritate lecturii: *Du côté de chez Swann* document asupra societăţii şi moravurilor unei epoci, nu surprinde un lucru esenţial dacă nu se grăbeşte să

precizeze că la Proust această imagine este discontinuă, plurală, heterogenă, făcută din nenumărate imagini diferite şi chiar contradictorii, în timp ce la Balzac ea este unară şi omogenă, constructorul ei ascultând de legea determinismului şi a cauzalităţii univoce, caracteristice epistemologiei secolului său. Balzac vrea „să facă concurenţă stării civile", creând un roman care re-produce „fidel" o realitate „obiectivă", Proust nu este interesat de această realitate „obiectivă" decât pentru a ne spune că fiecare conştiinţă vede în felul său (mai curând: în felurile sale) această realitate şi că romanul aşa cum îl concepe el încearcă nu să „zugrăvească" lumea, ci să arate ce se petrece într-o conştiinţă aflată faţă în faţă cu lumea. Am putea spune că aceste două demersuri sunt complementare şi în egală măsură necesare, unul vizând în primul rând o aprehendare „obiectivă" a lumii, celălalt descrierea modului *cum* conştiinţa, o conştiinţă *concretă,* vede lumea.

Iată de ce romanul lui Proust poate fi definit ca „poetic". („Am vrut să scriu un roman făcut din momente poetice", spune autorul ciclului *în căutarea timpului pierdut),* mulţi exegeţi, printre care Albert Béguin, în *Sufletul romantic şi visul*[11]*,* studiu consacrat exclusiv unei suite de poeţi, îl aşază alături de marii poeţi vizionari moderni, al căror descendent este socotit a fi. Căci romancierul, conform mai ales unei tradiţii stabilizate în secolul al XIX-lea, este înainte de orice un „cronicar", cel care re-prezintă lumea situându-se într-un loc unde devine instanţă abstract omniştientă emiţătoare a unui adevăr „obiectiv", în timp ce poetul este cel ce re-modelează, re-compune lumea (în termenii noilor poetici o „produce" – într-un plan al ficţiunii ce îşi are consistenţa lui) conform unei „viziuni" proprii. Aceste observaţii nu au un caracter absolut decât

11 Paris, José Corti, 1939, trad. rom. Bucureşti, Editura Univers, 1970.

într-un sistem teoretic, căci în practică nu mai avem de a face cu categorii atât de pure, Balzac, paradigmă, a romancierului- „cronicar”, fiind el însuşi un „vizionar”, după cum şi Proust poate fi socotit un „cronicar” sui-generis al epocii sale. „Adoptând o viziune a lumii în care domină incertitudinea, hazardul, posibilul, Proust sau Joyce nu desocializează romanul. Ca şi Balzac, ei reproduc realitatea socială”[12].

„Metoda” lui Proust, prin care el „revoluţionează” romanul, este cea a „memoriei involuntare”. Opusă „memoriei voluntare”, ea se înscrie într-o „durată interioară”. (sintagmă bergsoniană), într-un timp trăit, deci într-un timp concret al unei conştiinţe concrete, opus timpului abstract, intelectual, convenţional stabilit printr-un consens, „al ceasornicelor”. Acesta este conceput de fiecare dintre noi ca o înşiruire de unităţi perfect măsurabile, egale şi identice unele cu celelalte. Este timpul „linear” al cronicii, cel al romanului de tip balzacian. „Durata”, dimpotrivă, ascultă de legile afectivităţii, ale imaginarului şi ale iraţionalului, de viaţa cea mai intimă a inconştientului nostru, fiind cu neputinţă de măsurat cu o unitate ce i-ar fi exterioară. Ea nu este măsurabilă decât prin ea însăşi, adică este de fiecare dată alta, în funcţie de fiecare conştiinţă particulară, fiind, în fiecare element al ei, marcată, modificată de toate cele care au precedat-o, cu care ele formează un tot. În regimul ei, sunt frecvente acele „schimbări de viteză” pe care Proust le observare la Flaubert (referindu-se cu deosebire la un paragraf din *Educaţia sentimentală),* datorită cărora putem resimţi o singură clipă din timpul „ceasornicelor” ca pe o eternitate în ordinea duratei sau, dimpotrivă, zeci de ani din acelaşi timp intelectual şi abstract, ca pe o singură secundă a trăirii interioare. Aceste dilatări şi comprimări

12 Michel Zéraffa, *Roman et société,* Paris, Presses Universitaires de France, 1971, p. 27.

temporale, care ascultă doar de legile unei experienţe lăuntrice, ne sunt cunoscute fiecăruia dintre noi, şi, dintr-un anume punct de vedere, romanul lui Proust, care le redă şi explorează, duce mai departe ceea ce a fost numit un „realism psihologic”. „Nu voi osteni să observ meritele, astăzi atât de contestate, ale lui Flaubert. Unul dintre cele care mă impresionează cel mai mult, pentru că aflu în el rezultatul unor modeste căutări pe care le-am întreprins eu însumi, este acela că el ştie să comunice cu măiestrie impresia existenţei Timpului. După părerea mea, lucrul cel mai frumos din *Educaţia sentimentală* nu este o frază, ci un spaţiu alb. Flaubert descrie, relatează pe multe pagini, acţiunile cele mai mărunte ale lui Frédéric Moreau. Frédéric vede cum un jandarm se repede cu sabia ridicată asupra unui răsculat pe care-l omoară. «Şi Frédéric, uimit, îl recunoscu pe Senecal!» Aici, un «spaţiu alb», un enorm «spaţiu alb», şi, fără nici cea mai mică tranziţie, dintr-o dată măsura timpului devine în loc de un sfert de oră, mai mulţi ani, mai multe decenii. [...] Fără îndoială, în Balzac întâlnim adeseori: «În 1817, familia Séchard era» etc. Dar la el aceste schimbări de timp au un caracter activ sau documentar. Flaubert este primul care le curăţă de anecdotele parazite şi de zgura povestirii. El este primul ce le face muzicale.”[13]

„Memoria voluntară” operează deci cu timpul cronologic, exercitându-se datorită unui efort intelectual declanşat şi guvernat de voinţă; „memoria involuntară” intră în acţiune spontan, *surprinzându-ne* prin *descoperirile* ei, ca un har ce ne este dat, un har profan, făcându-se cunoscută printr-o stare de „fericire indicibilă”, lipsită de „noţiunea cauzei sale” (cf. episodul *madeleinei* din *Du côté de chez Swann),* căci ţine de intuiţiile noastre cele mai obscure. Un trecut viu, la fel de viu ca şi

13 Marcel Proust, *În legătură cu „stilul” lui Flaubert,* în *Eseuri,* trad. rom., *ed. cit.,* pp. 255 – 256.

prezentul în care trăim, este astfel „re-înviat”, „re-creat”, prin întâlnirea analogică, datorată unui hazard, dintre două senzaţii, una prezentă, alta situată la un nivel mai mult sau mai puţin îndepărtat al trecutului nostru. Întâlnirea cu acest trecut, mai exact, „re-trăirea” lui efectivă, îl transformă, pentru subiectul cunoscător, în ceva mai real decât prezentul însuşi („realitatea nu există pentru noi atâta vreme cât ea n-a fost recreată de gândirea noastră”, spune Proust). El are mai multă realitate pentru că îi apare ca fiind mai adevărat: redescoperindu-l, prin graţia conştiinţei imediate, a memoriei involuntare, dar şi, în etapa următoare, doar foarte puţin decalată, *printr-un efort intelectual voluntar,* acest trecut a devenit un adevăr al subiectului experienţei. „Miracolul” datorat revelaţiilor memoriei involuntare, pe care oricine dintre noi l-a putut trăi, este „raţionalizat” astfel de Proust, care îl transformă în „metodă” pentru lucrarea sa artistică, fixându-l totodată într-o capodoperă. Artistul este deci cel care, pornit în căutarea acelui adevăr ce se află ascuns în raporturile fiecărei conştiinţe cu lumea, îl dezvăluie sieşi, dar şi celorlalţi, căutarea şi cunoaşterea având loc, în cazul lui Proust, în şi prin scriitură, devenită experienţă vitală, mod de existenţă şi destin, ca şi pentru Rimbaud, Mallarmé sau alţi mari poeţi. Analogia dintre cele două senzaţii este totodată şi analogie cu o anume mişcare a scriiturii ca „stil” („stilul – spune Proust – este pentru artist o problemă de viziune”), ce nu „înveşmântează”, „împodobeşte” sau, pur şi simplu, „reprezintă”, „reproduce” realitatea, ci se naşte odată cu ea, „producând-o”. Romanul timpului pierdut şi regăsit se face, aşadar, pe măsură ce este scris, şi ca roman al romanului. În *Du côté de chez Swann* există un pasaj pe care l-aş numi „creionul şi hârtia”. Naratorul, văzând cele două clopotniţe din Martinville şi clopotniţa din Vieuxvicq, are revelaţia că îndărătul „impresiei” sale se ascunde ceva la care el nu poate ajunge: „... simţeam că nu

ajung până la capătul impresiei mele, că era ceva în spatele acestei mişcări, îndărătul acestei limpezimi, un lucru pe care ele parcă îl conţineau şi îl ascundeau totodată. [...] Fără să-mi spun că ceea ce era ascuns îndărătul clopotniţelor din Martinville trebuie să fi avut o analogie eu o frază frumoasă, deoarece apăruse prin cuvinte care-mi făceau plăcere, i-am cerut doctorului un creion şi hârtie, şi am compus, în zdruncinăturile trăsurii, şi ca să-mi uşurez conştiinţa şi să ascult de entuziasmul meu, următoarea bucată pe care am găsit-o mai târziu şi căreia nu i-am adus decât puţine schimbări".

Ca şi Mallarmé, Proust, în şi prin scriitură, caută „esenţa" – apropierea între el şi poeţii simbolişti s-a făcut adeseori – ascunsă îndărătul aparenţelor înşelătoare, care, pentru el, sunt în primul rând cele în care ne menţine „obişnuinţa". „Uimirea", „surpriza", „veşnică şi rodnică", opusă „blazării" ce însoţeşte „obişnuinţa", îl fae să vadă „realitatea", „fiinţa", „chipul omenesc", de fiecare dată „sub alt unghi", „sub un nou aspect", adevărul fiind astfel unul dinamic, mereu „rectificat", mereu îmbogăţit. „Uimirea" aceasta, care nu e alta decât cea a poetului – sau a copilului –, face ca de fiecare dată impactul cu lumea să fie „prielnic" şi „înviorător", generator de cunoaştere. Dar în această „viziune" proustiană, care, prin scriitură, integrează paradoxul însuşi, contradicţia vieţii reale şi a cunoaşterii, „uimirea noastră se datoreşte mai ales faptului că fiinţa ne arată aceeaşi faţă". Iată o afirmare cum nu se poate mai limpede a unei continuităţi în discontinuitate, a unei entităţi „obiective", stimul al proiecţiei „subiective" şi garanţie a unei unităţi („obişnuinţa", în această lume a contradicţiilor depăşite, ce se recunoaşte astfel ca lume unitară, putând să devină tocmai sentimentul şi dovada unei continuităţi).

Proust a descris în nenumărate rânduri, încă din *Du côté de chez Swann,* mecanismul memoriei involuntare: o

senzaţie prezentă declanşează uneori în noi, când se întâmplă să fie analogă cu o senzaţie trecută, o stare fulgurantă de adevărat „extaz”, „asemenea aceleia pe care numai iubirea poate să o dea”. Această „fericire indicibilă” ne e dată printr-o cunoaştere imediată, dar cuceririle intuiţiei noastre ar fi pierdute pentru totdeauna, spune Proust, dacă inteligenţa nu ar interveni pentru a le analiza. Acest al doilea moment este de fapt cel ce face posibilă creaţia propriu-zisă şi numai datorită întâlnirii dintre cele două cunoaşteri, cea intuitivă, iraţională, şi cea raţională, opera de arta poate avea şansa să existe. Căci starea preconştientă pe care o comportă revelaţia dăruită de memoria involuntară este un privilegiu ce poate fi dat oricui, dar numai creatorul este capabil să salveze, prin opera de artă, protejând-o împotriva erodării şi anihilării prin timp, acea cunoaştere preţioasă. E o strădanie simţită de Proust ca „datorie de conştiinţă”, ca luptă împotriva „laşităţii” pe care făptura umană o poate avea în faţa oricărui mare efort. Ea cere o voinţă tenace, eroică, prin care este mobilizată şi angajată întreaga fiinţă. Numai cu acest preţ reuşita este asigurată, şi ceea ce nu fusese decât o şansă oferită de hazard devine operă de artă prin care timpul a fost învins. Într-o asemenea concepţie arta devine o adevărată „religie”: artistul, recreându-şi trecutul, dându-i o prezenţă intens reală pe care nu o avusese înainte de acea re-creare, prin care devine prezent, trecut metaforic (analogic) substituit printr-un prezent etern, a învins timpul însuşi, cucerind o nemurire pe care nimic nu i-o va mai putea răpi, căci el o trăieşte în clipă, dar o şi fixează – şi comunică – prin scriitură. Astfel, datorită artei, el este „salvat”, depăşindu-şi condiţia umană, supusă hazardului şi morţii („nu mă mai simţeam supus întâmplării, muritor”, spune Proust în *Du côté de chez Swann).* „O clipă ce nu mai este supusă ordinei timpului a recreat în noi, pentru ca să o simtă, omul ce nu

mai este supus ordinei timpului.” Sensul titlului *în căutarea timpului pierdut,* în izotopia lui dominantă, ar fi deci următorul: a prinde într-o operă momentele unui trecut ce pare, în ordinea obişnuită a lucrurilor, pierdut pentru totdeauna, şi care este reînviat datorită memoriei involuntare, printr-un demers iraţional-raţional al cărui mecanism este cel al facerii artistice înseşi. El este de aceeaşi natură cu sinesteziile, „corespondenţele” baudelairiene. O senzaţie prezentă – arătam – trezeşte zonele inconştientului, unde „doarme”, la mari „adâncimi”, o senzaţie trecută foarte asemănătoare, dacă nu chiar identică – acest proces nu este altul decât cel al naşterii metaforei (după Proust: „imagine deformată” de subiectivitatea individului, care singură „poate da un fel de eternitate stilului”) –, ce, la rândul ei, va suscita un întreg lanţ de senzaţii ce se adaugă unele celorlalte prin asociaţie, făcând astfel ca un eu prezent să retrăiască ceea ce alte euri (trecute) au trăit cândva (în termeni de substituţie metaforică: să fie înlocuit de un alt eu, venit din trecut). Acest „detonator” analogic, această primă „explozie”, este totdeauna imediat urmată de un fel de „reacţie în lanţ”, „evocarea metaforică” transformându-se astfel în „contagiune metonimică” (desemnată de Proust prin termenul de „iradiaţie”). Astfel, dacă impulsul iniţial este de ordin metaforic, de echivalenţă, naraţiunea nu există decât prin metonimie, adică prin contiguitate, alăturare de reacţii metaforice. Dacă „picătura iniţială a memoriei involuntare este de ordinul metaforei, edificiul amintirii este în întregime metonimic”[14] „Căci metafora regăseşte timpul pierdut, dar metonimia îi însufleţeşte, îl pune în mişcare: ea îl redă lui însuşi şi adevăratei lui

14 Gérard Genette, *Figures* III, Paris, Éditions du Seuil, 1972, pp. 56-57 „
Termenii şi sintagmele între ghilimele din fraza: „Acest «detonator»”, etc.
îi aparţin tot lui Genette

esenţe. [...] Aici deci, aici, numai prin metaforă, dar *în* metonimie, aici începe Povestirea."[15] Parcursul metonimic fiind, conform definiţiei lui Jakobson, definitoriu pentru proză, am avea astfel de a face cu o „stare mixtă", cum o numeşte Genette, în care axa metaforică şi cea metonimică s-ar echilibra, jucând roluri de importanţă sensibil egală. Or, după noi, demersul decisiv, cel care colorează întregul roman, dând naştere la un tip de metonimie ce-i este cu totul subordonată, rămâne cel metaforic. Genette are dreptate însă când observă că există „tot atâta «miracol» în a doua formă de asociaţie cât şi în prima".[16]

Romanul proustian nu mai ascultă decât de această nouă logică a unei viziuni subiective şi relativizante (ce se întâlneşte cu descoperirile lui Freud, Bergson, dar şi cu cele ale lui Einstein), căreia îi vor fi subordonate compoziţia, personajul, subiectul, intriga etc, şi care va face să explodeze unitatea „obiectivă" – unitatea exterioară a acţiunii, a timpului, a spaţiului, a personajului, a subiectului, a compoziţiei, a intrigii etc. – Caracteristică romanului de tip „tradiţional". El nu progresează decât propulsat de acele momente când memoria involuntară operează datorită unor întâmplări mărunte (pe care cititorul le va recunoaşte în *Du côté de chez Swann):* o prăjitură muiată în ceai, o mică frază muzicală auzită într-un salon, trei copaci zăriţi pe marginea unui drum sau clopotniţele unei biserici etc. – făcând să urce din profunzimile inconştientului crâmpeie întregi din acea „realitate absolută" pe care o ascund aspectele iluzorii ale rutinei cotidiene. Şi această progresiune nu mai are nimic comun cu pro-gresiunea în ordine cronologică a romanului balzacian, ci dimpotrivă, există un perpetuu bruiaj al planurilor temporale, în funcţie de capriciile memoriei involuntare, ale cărei sondaje ating când un nivel, când

15 *Ibidem,* p. 63.
16 *Ibidem,* p. 57.

altul, al acelui rezervor care este inconştientul, unde aşteaptă, protejate de uitare, toată senzaţiile trecute, adică toate eurile succesive ale naratorului. Prezenţa în opera lui Proust a unei „unităţi”, a unei „armonii” care este acord cu lumea şi cunoaştere, omogenizare a compartimentelor diferenţiate, în primul rând a celor două mari ordini, natura şi cultura, la care poetul romancier aspiră şi pe care o realizează prin epifanii, nu intră în contradicţie cu discontinuitatea personajului şi a universului proustian. Compoziţie prismatică, romanul lui Proust îşi abordează obiectul nu dintr-un singur punct de vedere, care ar fi cel, privilegiat, al autorului omniştient, ci dintr-o pluralitate de puncte de vedere. Decorul, obiectele îşi schimbă înfăţişarea în funcţie de obiectul percepţiei şi de subiectul care percepe, dar şi pentru că sunt privite cu presupusa privire a „celuilalt”. Avem deja de a face cu tehnica, mult utilizată în Noul Roman, a imaginii multiplu şi distorsionat reflectate. În *Du côté de chez Swann,* nenumărate Odette se încheagă pentru a se destrăma pe dată, fidele, infidele, iubitoare, indiferente, imagini infinit nuanţate în conştiinţa, mereu ea însăşi aflată într-un raport nou cu obiectul obsesiei sale, lui Swann. Swann însuşi, văzut de narator, de părinţii şi rudele acestuia, oferă o faţă infinit schimbătoare. Care este adevărata Odette? Care este adevăratul Swann? Sau adevărata Gilberte Swann, care reface, împreună cu naratorul, după un model analogic, baletul chinuitor al incertitudinilor iubirii? „Fără îndoială că acelaşi Swann pe care l-au cunoscut în aceeaşi epocă atâţia oameni de club era cu totul altul decât cel pe care-l crea mătuşa mea, când injecta şi însufleţea cu tot ce ştia despre familia Swann, personajul retras şi nesigur care se profila, urmat de bunica, seara, în grădiniţa din Combray. [...] Dar chiar din punctul de vedere al celor mai neînsemnate lucruri din viaţă, noi nu alcătuim un tot material, identic pentru toată lumea...” *(Du côté de chez*

Swann) Acest joc de oglinzi care îşi trimit uneori imagini grotesc deformate, se complică şi prin faptul degradării (sau, pur şi simplu, modificării) psihice şi fizice a personajelor ca rezultat al trecerii „timpului ceasornicelor”. Şi totuşi, aceste imagini proiectate de multiple conştiinţe – sau de o conştiinţă multiplicată prin propriile-i percepţii contradictorii – ce privesc lumea fenomenală şi se intre-privesc, pot să ne dea o cunoaştere „obiectivă”, analogă celei a fizicianului modern când compară rezultate statistice. „În acest univers (einsteinian) relativitatea este constituită de infinita variabilitate a experienţei, de infinitatea de măsurări şi perspective posibile, dar obiectivitatea întregului rezidă în invariabilitatea descrierilor simple formale (ale ecuaţiilor diferenţiale) care stabilesc tocmai relativitatea măsurilor empirice. [...] Este cert că există o analogie sugestivă între acest univers einsteinian şi universul operei în mişcare.”[17] Din perspectiva personajului ca subiect cunoscător – şi a autorului lui –, discontinuitatea este tocmai condiţia revelării unei unităţi. Momentele tari ale cunoaşterii, cele în care timpul şi moartea sunt învinse, sunt tocmai cele în care conştiinţa, într-o uimire fericită, se descoperă unitară, identică cu sine. Fragmentarea eului, morţile lui succesive, sunt, în această dialectică proustiană, regăsirea lui ca Unul, într-o mereu alternată disoluţie şi înviere, re-trăită ca *uimire* fericită de un veşnic cititor, mereu altul şi, într-un fel, mereu acelaşi.

Întâlnesc astfel un cuvânt aflat la începutul acestor pagini. Romanul lui Proust: senzaţie a copilăriei regăsite, a unei pajişti mereu verzi, a unui izvor de apă mereu vie. Ceva a fost făcut; şi îşi are locul printre lucrurile lumii, nu încetez a-mi spune, în faţa acestei construcţii a omului.

---

17 Umberto Eco, *Opera deschisă,* trad. rom. de Cornel Mihai Ionescu, Bucureşti, Editura Univers, 1969.

TABEL CRONOLOGIC

1871

10 iulie Se naşte la Paris (în strada La Fontaine nr. 96, în casa unchiului său Louis Weil) Valentin-Louis-Georges-Eugène-*Marcel* Proust, fiul medicului Achille-Adrien Proust şi al Jeannei-Clémence Weil. Părinţii săi locuiesc la Paris, în bulevardul Malesherbes nr. 9.

1873

Se naşte fratele lui Marcel Proust, *Robert*-Émile-Sigismond-Léon Proust.

1880

Marcel are prima criză de astm. Familia Proust îşi petrece vacanţele de vară la Illiers (viitorul Combray din *În căutarea timpului pierdut),* la sora doctorului Proust, Élisabeth Amiot.

1882

Marcel îşi începe studiile la liceul Condorcet din Paris. Se îndrăgosteşte de Marie Benardaky, cu care se joacă în parcul Champs-Élysées (amănunt biografic ce va inspira episodul iubirii lui Marcel, naratorul din *În căutarea timpului pierdut,* pentru Gilberte Swann, de asemenea întâlnită adeseori în parcul Champs-Élysées).

1887

Este secretarul publicaţiei liceale *Revue Verte.* Ia premiul întâi la latină şi premiul doi la istorie şi geografie. La retorică îl are profesor pe Gaucher (1887–1888).

1888–1889

Proust colaborează la *Revue Lilas* (revistă a liceului). Se

împrieteneşte cu Jacques Bizet, Robert de Flers, Daniel Halévy, elevi ei înşişi la liceul Condorcet. Obţine în 1889 premiul de onoare la filosof ie, fiind elevul lui Darlu (1888–1889). Începe să frecventeze saloanele (cel al doamnei Emile Strauss, cel al Madeleinei Lemaire). Îşi ia bacalaureatul. Se înscrie voluntar şi e încorporat în regimentul 76 de infanterie din Orlèans, unde îi are camarazi pe Robert de Billy şi Gaston de Caillavet.

1890

Proust îşi termină serviciul militar şi se înscrie la Facultatea de Drept şi la École des Sciences politiques. Audiază la Sorbona cursurile lui Bergson, Albert Sorel, Anatole Leroy-Beaulieu.

1892

Proust frecventează salonul doamnei Arman de Caillavet, mama prietenului său Gaston. Îl cunoaşte aici pe Anatole France, cu care se împrieteneşte. Debutează ca scriitor în revista *Le Banquet* (cu o serie de studii, dintre care cele mai multe vor fi republicate în *Plăceri şi zile,* cugetări şi o povestire, *Violante sau Mondenitatea,* reluată în acelaşi volum). Colaborează şi la *Littérature et critique.* Se împrieteneşte, prin Robert de Billy, cu Willie Heath şi cu Edgar Aubert. Îşi ia licenţa în litere. Îşi petrece vacanţa la Trouville, unde o cunoaşte pe sora unui prieten, Marie Finaly, de care se simte puternic atras.

1893

Colaborează la *Revue blanche* şi continuă colaborarea la *Le Banquet.* Începe prietenia cu Robert de Montesquiou, pe care îl cunoaşte prin pictoriţa Madeleine Lemaire.

1894

Îşi petrece vara la Trouville.

1895

Ocupă prin concurs un post la Bibliothèque Mazarine; este detaşat la Ministerul Instrucţiei publice; cere un concediu de un an, pe care îl va prelungi, neprezentându-se la post. Călătoreşte în Bretania, împreună cu Reynaldo Hahn. Se împrieteneşte cu Léon Daudet. Colaborează la *Le Gaulois* şi *La Revue hebdomadaire*. Îi moare bunica din partea mamei.

1896

Proust publică *Portrete de pictori* (Albert Cuyp, Paul Potter, Antonin Van Dyck, Antoine Watteau). Apar patru piese pentru pian de Reynaldo Hahn, pe versuri de Marcel Proust, versuri reluate în *Plăceri şi zile*, volum ce apare tot în acest an, cu o prefaţă de Anatole France şi cu ilustraţii de Madeleine Lemaire (la editura Calmann-Lévy). Proust începe să scrie romanul *Jean Santeuil*, la care va lucra până în 1899, când va renunţa să-l mai termine. Apare în *La Revue blanche* (*15 iulie*) articolul *Împotriva obscurităţii.*

1897

Colaborează la *La Revue d'Art Dramatique* şi *La Presse*. Cu prilejul morţii lui Alphonse Daudet, publică în *La Presse* articolul *Rămas bun lui Daudet*. Se duelează cu Jean Lorrain. Iniţiază strângerea de semnături pentru *Manifestul celor o sută patru* intelectuali care cer revizuirea procesului Dreyfuss, ce avusese loc în acelaşi an. Este zilnic prezent la procesul intentat lui Zola, care protestase tipărind în Aurore pamfletul *Acuz!*

1898

Mama scriitorului este operată de cancer.

1899

Proust descoperă opera lui Ruskin, pe care începe să-l traducă împreună cu Marie Nordlinger.

1900

Familia Proust se mută în strada Courcelles nr. 45. Apar primele studii ale lui Proust despre Ruskin: *Pelerinaje ruskiniene* (în *Le Figaro* din 13 februarie), *Ruskin la Notre-Dame din Amiens* (în Mercure de France din *aprilie*). Călătoreşte împreună cu mama sa la Veneţia şi la Padova, perioadă în care revizuieşte, ajutat de Marie Nordlinger, corecturile la traducerea *Bibliei din Amiens* de Ruskin.

1901

Se împrieteneşte tot mai mult cu prinţii Antoine şi Emmanuel Bibesco, împreună cu care vizitează catedralele.

1903

Publică în *Le Figaro* trei articole despre saloanele vremii, semnate „Dominique” şi „Horatio”. La *26 noiembrie* moare tatăl scriitorului.

1904

Publică în *Le Figaro* alte articole despre saloane. Apare volumul *Biblia din Amiens* de Ruskin, tradus, prefaţat şi adnotat de Proust (la editura Mercure de France).

1905

Publică în *La Renaissance Latine* textul *Despre lectură* (15 iunie), viitoare prefaţă la alt volum de Ruskin, la traducerea căruia lucrează, *Sezam şi crinii*. Modificate, aceste pagini vor fi republicate în *Pastişe şi alte felurite texte*, sub titlul *Zile de lectură*. Moare mama scriitorului (*26 septembrie*). În *decembrie*, Proust se internează în clinica doctorului Solliès, din Boulogne-sur-Seine, de unde

va ieşi în *ianuarie* 1906, fără ca starea sănătăţii sale să se fi îmbunătăţit.

1906

După ce locuieşte un timp la Hôtel des Rèservoirs din Versailles, se stabileşte în bulevardul Haussmann nr. 102 din Paris, loc mitic pentru istoriile literare, ce reţin mai cu seamă amănuntul că Proust, bolnav de astm, pusese să i se căptuşească pereţii camerei de lucru cu plută, izolare interpretabilă şi în plan simbolic. Apare volumul *Sezam şi crinii* de Ruskin, tradus, prefaţat şi adnotat de Proust (la Mercure de France).

1907

Publică în *Le Figaro* şase articole, dintre care două vor fi reluate în *Pastişe şi alte felurite texte*, iar în *Chronique* un articol. Îşi petrece vara la Cabourg. Călătoreşte prin Normandia în automobil, împreună cu şoferul său Agostinelli. Se apucă probabil să lucreze la *În căutarea timpului pierdut.*

1908

Lucrează la un studiu despre Sainte-Beuve, primă încercare pentru *În căutarea timpului pierdut*. Începe să publice în *Le Figaro Afacerea Lemoine*, serie de pastişe reluate în *Pastişe şi alte felurite texte*. Iese tot mai puţin din casă, lucrând întruna la primul volum din *În căutarea timpului pierdut.*

1909

Redactează într-o primă formă *Swann*, ai cărui primi cititori sunt Reynaldo Hahn şi Georges de Lauris. Îşi petrece vara la Cabourg.

1910

Asistă la baletele ruseşti. Îşi petrece vara la Cabourg.

1912

Proust publică în *Le Figaro* (*21 martie, 4 iunie, 3 septembrie*) extrase din *În căutarea timpului pierdut*. Îl face pe Agostinelli secretarul său particular.

1913

Proust încearcă, dar fără rezultat, să-şi publice romanul *Swann*, fiind refuzat de M.R.F., Mercure de France, Fasquelle şi Ollendorff. Grasset acceptă să-l publice, pe cheltuiala autorului. Céleste Albaret intră în serviciul lui Proust. La *8 noiembrie* apare *Swann*, la edituri Bernard Grasset.

1914

Editura La Nouvelle Revue française (viitoarea Gallimard), care respinsese manuscrisul, revine asupra opiniei iniţiale, publicând un articol al lui Henri Ghéon. Agostinelli moare într-un accident de avion. La 1 iunie, La Nouvelle Revue française publică extrase anunţate ca fiind din *Guermantes*, ce vor fi introduse în volumul *La umbra fetelor în floare*. La *1 iulie*, La Nouvelle Revue française publică fragmente din viitorul *Guermantes I*. Proust îşi petrece luna *septembrie* la Cabourg. N.R.F. se oferă să tipărească întregul ciclu, despăgubind editura Grasset. Proust refuză. Robert Proust este mobilizat şi citat pentru fapte de bravură pe ordinul de zi al bătăliei din Argonne. Bertrand de Fénelon, prietenul lui Proust şi al prinţilor Bibesco, e dat dispărut.

1915

Proust începe să-şi modifice opera, mai ales prin adaosuri importante.

1916

Proust acceptă oferta făcută de N.R.F., fiind silit să ducă laborioase tratative cu Grasset, care nu vrea să renunţe la drepturile de a-l publica.

1917

Emmanuel Bibesco se sinucide (la Londra).

1918

30 noiembrie: apare volumul *La umbra fetelor în floare* (Nouvelle Revue française).

1919

25 martie: apare volumul *Pastişe şi felurite alte texte* (Nouvelle Revue française). În *iunie*, Proust, obligat să se mute, se instalează în strada Laurent-Pichat nr. 8 bis. În *octombrie* se mută din nou, în strada Hamelin nr. 44, la etajul cinci. La *10 noiembrie* i se decernează premiul Goncourt pentru *La umbra fetelor în floare* (cu şase voturi împotriva a patru voturi pentru *Crucile de lemn*, roman de Roland Dorgelès).

1920

7 august: apare *Guermantes I*. N.R.F. tipăreşte o ediţie de lux a volumului *La umbra fetelor în floare*. Apare volumul *Tendres Stocks* de Paul Morand cu o prefaţă de Proust.

1921

Apare, în N.R.F., articolul *„În legătură cu stilul lui Flaubert”*. La *30 aprilie* apar volumele *Guermantes II, Sodoma şi Gomora I* (Nouvelle Revue française). În *iunie*, Proust publică în N.R.F. articolul *„În legătura cu Baudelaire”*. Moare Robert de Montesquiou. Vizitând o expoziţie a maeştrilor olandezi de la Muzeul Jeu de Paume,

Proust se simte dintr-odată foarte rău.

1922

3 aprilie: apare *Sodoma şi Gomora II*, în trei volume (Nouvelle Revue française). *18 noiembrie*: moare Marcel Proust.

1923

14 noiembrie: apare, în continuarea ciclului *În căutarea timpului pierdut,* sub îngrijirea lui Robert Proust (care va publica şi volumele următoare), *Prizoniera,* în 2 vol. (Nouvelle Revue française).

1925

30 noiembrie: apare *Fugara*, sub titlul *Albertine disparue* (*Albertine a dispărut*), în 2 vol. (Nouvelle Revue française).

1927

22 septembrie: apare *Timpul regăsit,* în 2 vol. (Nouvelle Revue française). *10 octombrie:* apare volumul *Cronici,* culegere de articole şi studii publicate de Proust prin ziare şi reviste (Nouvelle Revue française). Începe editarea *Caietelor Marcel Proust* în 8 vol. care va dura până în 1935 (Nouvelle Revue française).

1930

Începe publicarea *Corespondenţei* lui Proust, la diferite edituri, printre care Pion *(Corespondenţă generală,* în 6 vol.).

1950

Începe publicarea anuală a buletinului „Societăţii Prietenilor lui Marcel Proust şi a Prietenilor oraşului Combray”.

1952

Este publicat (de către Bernard de Fallois) romanul *Jean Santeuil,* scris de Proust în tinereţe şi abandonat (3 vol. la Gallimard).

1954

Apare *Împotriva lui Sainte-Beuve la* Gallimard.

I.M.

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

Aceasta ediţie, care începe cu publicarea primului roman din ciclul *În căutarea timpului pierdut (À la recherche du temps perdu), Swann, (Du côté de chez Swann),* va continua cu celelalte romane din acelaşi ciclu: *La umbra fetelor în floare (À l'ombre des jeunes filles en fleurs), Guermantes (Le Côté de Guermantes), Sodoma şi Gomora (Sodome et Gomorrhe), Prizoniera (La Prisonnière), Fugara (La Fugitive), Timpul regăsit (Le Temps retrouvé);* cu romanul *Jean Santeuil,* cu *Plăceri şi zile (Les Plaisirs et les jours), Pastişe şi alte felurite texte (Pastiches et mélanges), Eseuri şi articole (Essais et articles), Împotriva lui Sainte-Beuve (Contre Sainte-Beuve),* (toate după ediţia Pléiade), precum şi cu o selecţie din *Corespondenţă* (după ediţia Philip Kolb).

Se întreprinde astfel pentru prima oară publicarea integrală în versiune românească a operei literare a lui Marcel Proust.

Volumele vor fi însoţite de prefeţe, de note şi comentarii, de reproduceri fotografice.

Volumul de faţă cuprinde şi un tabel cronologic, cu datele cele mai semnificative ale vieţii şi operei scriitorului.

Notele şi comentariile – cu excepţia celor câtorva în dreptul cărora am pus indicaţia „nota ediţiei Pléiade" – ne aparţin.

Pentru romanele următoare din *În căutarea timpului pierdut,* vom folosi noua ediţie Pleiade, publicată sub îngrijirea lui Jean-Yves Tadié, *şi* al cărei prim volum va apărea în octombrie 1987.

IRINA MAVRODIN

SWANN

DOMNULUI GASTON CALMETTE
Drept mărturie a unei profunde
şi afectuoase recunoştinţe.

MARCEL PROUST

PARTEA ÎNTÂI

Combray[18]

I

ANI DE-A RÂNDUL, m-am culcat devreme. Uneori, îndată după ce stinsesem lumânarea, ochii mi se închideau atât de repede încât nu aveam când să-mi spun: „Adorm”. Şi, o jumătate de oră mai târziu, gândul că venise vremea să adorm mă trezea; voiam să pun jos volumul pe care credeam că-l am încă în mână şi să sting lumânarea; nu încetasem, dormind, să cuget asupra a ceea ce tocmai citisem, dar aceste gânduri luaseră o întorsătură oarecum specială; mi se părea că eram en însumi apel ceva despre care se vorbea în carte: o biserică, un cvartet, rivalitatea dintre Francisc I şi Carol Quintul. Această credinţă persista timp de câteva secunde după trezirea mea; ea nu-mi uimea raţiunea, dar apăsa ca nişte solzi pe ochii mei şi îi împiedica să-şi dea seama că lumânarea nu mai era aprinsă. Apoi începea să-mi devină de neînţeles ca, după metempsihoză, gândurile dintr-o existenţă anterioară; subiectul cărţii se desprindea de mine, eram liber să cuget sau nu la el; pe dată îmi recăpătăm vederea şi eram foarte

---

18 Textul *de bază* al ediţiei Pléiade (Gallimard, 1954), după care s-a făcut traducerea română, este cel din 1917 *(Éditions de la Nouvelle Revue française),* ultimul publicat pe când Proust mai era încă în viaţă. Pentru modificările de detaliu aduse acestui text prin confruntare cu alte ediţii şi surse, cf. ediţia Pléiade, *Note sur le texte de cette édition,* pp. XXIII-XXXVII.
Pe harta Franţei există, pe râul Loir, localitatea Illiers-Combray.

mirat când aflam în jurul meu un întuneric blând şi odihnitor pentru ochii mei, dar poate încă şi mai mult pentru mintea mea, căreia el îi apărea ca un lucru fără cauză, de neînţeles, ca un lucru într-adevăr întunecat. Mă întrebam cât e ceasul; auzeam şuieratul trenurilor care, mai mult sau mai puţin îndepărtat, precum cântecul unei păsări într-o pădure, măsurând distanţele, îmi descria întinderea câmpiei pustii de-a lungul căreia călătorul se grăbeşte către staţia apropiată; şi cărarea pe care el merge va rămâne pentru totdeauna gravată în amintirea-i, datorită interesului pe care i-l stârnesc locurile noi, faptele neobişnuite, conversaţia recentă şi despărţirea de sub lumina lămpii străine urmându-l încă în tăcerea nopţii, precum şi bucuria întoarcerii apropiate.

Îmi rezemam drăgăstos obrajii de frumoşii obraji ai pernei care, rotunzi şi proaspeţi, sunt asemenea obrajilor copilăriei noastre. Aprindeam un chibrit, ca să mă uit la ceas. Curând va fi miezul nopţii. Este clipa când bolnavul care a fost silit să plece în călătorie şi a trebuit sa se culce într-un hotel necunoscut, trezit de o criză, se bucură zărind pe sub uşă o rază de lumină. Ce fericire „1 venit dimineaţa! În curând servitorii se vor trezi, el va putea să-i sune, vor veni să-l ajute. Speranţa că va fi ocrotit îi dă curajul să sufere. Tocmai a crezut că aude paşi; paşii se apropie, apoi se îndepărtează. Şi raza de lumină care se întrezărea pe sub uşă a dispărut. Este miezul nopţii; becurile au fost stinse; până şi ultimul servitor a plecat, iar el va trebui să rămână singur toată noaptea şi să sufere, fără altă nădejde.

Adormeam din nou, şi uneori mă trezeam doar pentru o clipă, atât cât să aud trosniturile venite parcă din adâncurile lemnăriei, să deschid ochii pentru a privi ţintă caleidoscopul întunericului, să gust, într-o lucire fugară a conştiinţei, somnul în care erau scufundate mobilele, camera, acest tot căruia îi aparţineam ca o părticică şi

către insensibilitatea căruia mă întorceam curând, spre a mă uni cu ea. Sau, dormind, întâlnisem fără efort o vârstă pentru totdeauna trecută din viaţa mea cea dintâi, regăsisem cine ştie ce spaimă copilărească, asemeni gândului că unchiul meu mă va trage de bucle, teamă care se risipise în ziua când – dată marcând pentru mine începutul unei noi ere – mi-au fost tăiate. Uitasem acest eveniment în timp ce dormeam, îl regăseam în amintire de îndată ce reuşisem să mă trezesc pentru a scăpa din mâinile unchiului meu, dar, din precauţie, îmi acopeream capul cu perna, înainte de a mă întoarce în lumea visurilor.

Uneori, aşa cum Eva s-a născut din coasta lui Adam, o femeie se năştea, în timp ce dormeam, dintr-o poziţie greşită a coapsei mele. Alcătuită din plăcerea pe care eram pe punctul să o gust, îmi închipuiam că ea era cea care mi-o oferea. Trupul meu, ce simţea în al ei propria-mi căldură, voia să se unească cu el, şi mă trezeam. Ceilalţi oameni îmi apăreau ca foarte îndepărtaţi, pe lângă această femeie pe care o părăsisem abia cu câteva clipe în urmă; obrazul îmi era cald încă de sărutarea-i, trupul meu simţea încă greutatea trupului ei. Dacă, aşa cum se întâmpla uneori, avea trăsăturile unei femei pe care o cunoscusem în viaţă, trebuia să mă dăruiesc pe de-a-ntregul acestui scop: să o regăsesc, ca aceia care pleacă în călătorie pentru a vedea cu ochii lor o cetate dorită şi îşi închipuie că poţi gusta într-o realitate farmecul visului. Treptat, amintirea ei dispărea, uitasem fata din vis.

Un om care doarme ţine în jurul lui firul orelor, ordinea anilor şi a lumilor. El le consultă din instinct trezindu-se, şi citeşte în ele, până la trezirea lui; dar ordinea lor se poate învălmăşi, sau rupe.

Dacă, spre dimineaţă, după o noapte de insomnie, somnul îl surprinde, în timp ce citeşte, într-o atitudine prea diferită de cea în care doarme de obicei, este de ajuns să-şi ridice braţul pentru a opri şi a da îndărăt soarele, şi, în

prima clipă a trezirii sale, nu va mai şti ora, va socoti că abia s-a culcat. Dacă aţipeşte într-o atitudine încă şi mai neobişnuită şi mai divergentă, de exemplu, după cină, aşezat într-un fotoliu, atunci răsturnarea va fi totală în lumile ieşite de pe orbita lor, fotoliul magic îl va plimba în goană prin timp şi prin spaţiu, şi în clipa când îşi va deschide pleoapele, va crede că se va fi culcat cu câteva luni mai devreme într-un alt ţinut. Dar era de ajuns ca, chiar în patul meu, să am un somn adânc şi care să-mi odihnească pe deplin mintea; atunci aceasta nu mai ştia planul locului unde am dormit şi, când mă trezeam în mijlocul nopţii, cum ignoram unde mă găsesc, nici nu ştiam în prima clipă cine sunt; aveam doar, în simplitatea lui originară, sentimentul existenţei, aşa cran poate el fremăta în adâncul trupului unui animal; eram mai lipsit de apărare decât omul cavernelor; dar atunci amintirea – nu încă a locului unde eram, ci a acelora unde mai locuisem şi unde aş fi putut fi acum – venea către mine ca un ajutor trimis de sus, pentru a mă scoate din neantul de unde nu aş fi putut ieşi singur; treceam într-o secundă peste secole de civilizaţie, şi imaginea confuz întrevăzută a unor lămpi cu petrol, apoi a unor cămăşi cu guler răsfrânt, recompunea treptat trăsăturile particulare ale eului meu. Poate că imobilitatea le este impusă lucrurilor din jur de certitudinea noastră că sunt ele şi nu altele, de imobilitatea gândirii noastre în faţa lor. Fapt este că, atunci când mă trezeam astfel, cu mintea zbătându-se zadarnic să caute a şti unde eram, totul se învârtea în jurul meu în întuneric, lucrurile, ţările, anii. Trupul meu, prea amorţit ca să se poată mişca, încerca, după forma oboselii sale, să repereze poziţia membrelor, pentru a ghici astfel direcţia peretelui, locul mobilelor, pentru a reconstrui şi a numi lăcaşul unde se găsea. Memoria sa, memoria coastelor sale, a genunchilor săi, a umerilor săi, îi înfăţişa succesiv câteva dintre camerele unde dormise, în timp ce

în jurul lui zidurile invizibile, schimbându-şi locul după forma încăperii imaginate, se învolburau în tenebre. Şi înainte chiar ca gândul meu, care şovăia în pragul timpurilor şi al formelor, să fi identificat locuinţa, apropiind între ele împrejurările, el – trupul meu – îşi amintea pentru fiecare, genul de pat, locul uşilor, linia ferestrelor, existenţa unui coridor, dimpreună cu gândul pe caro îl aveam adormind acolo, regăsit la sculare. Partea anchilozată din trupul meu, căutând să ghicească felul cum este orientată, se închipuia, de exemplu, alungită cu faţa la perete, într-un pat mare cu baldachin, şi pe dată inii spuneam: „Ia te uit», am adormit în cele din urmă, deşi mama nu a venit să-mi spună noapte bună”, eram la ţară la unchiul meu, mort de multă vreme; şi trupul meu, partea pe care eram aşezat, paznici credincioşi ai unui trecut pe care mintea mea n-ar fi trebuit să-l uite niciodată, îmi aminteau de flacăra lămpii din sticlă de Boemia, în formă de urnă, atârnată în tavan cu lănţişoare, de şemineul din marmoră de Siena, din camera mea de dormit din Combray, la bunicii mei, de zilele îndepărtate pe care în această clipă mi le imaginam ca fiind actuale, fără să mi le reprezint exact, şi pe care le voi revedea mai limpede peste câteva clipe, când voi fi treaz de-a binelea.

Apoi renăştea amintirea unei noi atitudini; zidul fugea într-o altă direcţie: eram în camera mea la doamna de Saint-Loup, la ţară; Dumnezeule! Este cel puţin ora zece, cina a luat probabil sfârşit! Voi fi prelungit prea mult siesta pe care o fac în fiecare seară când mă întorc de la plimbarea cu doamna de Saint-Loup, înainte de a mă îmbrăca pentru masă. Căci mulţi ani au trecut de când mergeam la Combray, acolo unde, când ne întorceam foarte târziu, vedeam răsfrângerile roşii ale apusului de soare oglindindu-se în geamul meu. Un alt gen de viaţă se duce la Tansonville, la doamna de Saint-Loup, un alt gen de plăcere aflu când nu ies decât noaptea, urmând, la

lumina lunii, acele drumuri pe care odinioară mă jucam în plin soare; iar camera unde voi fi adormit în loc să mă îmbrac pentru cină, o zăresc de departe, când ne întoarcem, străbătută de lucirile lămpii, singuratec far în noapte.

Aceste evocări rotitoare şi nedesluşite nu durau niciodată mai mult de câteva secunde; adesea scurta mea incertitudine cu privire la locul unde mă găseam nu deosebea prea bine unele de altele diferitele presupuneri din care era alcătuită, după cum nu izolăm, văzând un cal ce aleargă, poziţiile succesive pe care ni le arată kinetoscopul. Dar revăzusem când una, când cealaltă dintre camerele în care locuisem de-a lungul vieţii mele, şi ajungeam să mi le amintesc pe toate în lungile reverii ce urmau trezirii mele: camere de iarnă unde, când eşti culcat, te ascunzi cu capul într-un cuib pe care ţi-l faci din lucrurile cele mai disparate, un colţ de pernă, marginea de sus a cuverturilor, un capăt de şal, muchia patului şi un număr din *Débals roses,* pe care ajungi să le cimentezi laolaltă, după tehnica păsărilor, sprijinindu-te la nesfârşit pe ele; unde, pe o vreme geroasă, guşti plăcerea de a te simţi separat de lumea din afară (precum rândunica marină ce îşi are cuibul în adâncul pământului, la căldură), şi unde, focul arzând toată noaptea în şemineu, dormi învelit într-o mare mantie de aer cald şi fumegos, străbătut de lucirile cărbunilor care se aprind din când în când, impalpabil alcov, caldă cavernă săpată în chiar trupul camerei, zonă arzătoare şi mobilă prin contururile sale termice, aerisită eu adieri care ne răcoresc faţa şi vin din cotloanele ascunse, din părţile învecinate cu fereastra sau îndepărtate de foc, acum reci; – camere de vară, unde îţi place să fii unit cu noaptea călduţă, unde lumina lunii, sprijinită de obloanele întredeschise, îşi aruncă până la piciorul patului scara fermecată, unde dormi parcă în aer liber, ca piţigoiul legănat de vânt pe vârful unei raze; –

uneori camera în stil Ludovic al XVI-lea, atât de veselă încât chiar din prima seară nu am fost prea nefericit în ea, şi unde colonetele care susţineau dezinvolt plafonul se îndepărtau cu atâta graţie pentru a arăta şi a rezerva locul patului: – alteori, dimpotrivă, cea, mică şi cu plafonul atât de înalt, săpată în formă de piramidă în înălţimea a două etaje şi îmbrăcată în parte în lemn de acaju, unde, încă din prima secundă, fusesem intoxicat moral de mireasma necunoscută a vetivarului, convins de ostilitatea perdelelor violete şi de insolenta indiferenţă a pendulei, care flecărea în gura mare ca şi cum n-aş fi fost acolo; unde o ciudată şi necruţătoare oglindă pătrată cu picioare, barând oblic unul din colţurile încăperii, îşi adâncea pe neaşteptate, în dulcea plenitudine a câmpului meu vizual obişnuit, un loc neprevăzut; unde gândirea mea străduindu-se timp de ore să se disloce, să se subţieze, mergând în sus, pentru a lua întocmai forma camerei şi a ajunge să umple până la plafon uriaşa ei pâlnie, suferise timp de multe şi grele nopţi, pe când eram întins în patul meu, cu ochii ridicaţi, cu auzul la pândă, cu nările răzvrătite, cu inima bătând de să-mi spargă coşul pieptului, până când obişnuinţa va fi schimbat culoarea perdelelor, va îi redus la tăcere pendula, va fi arătat oglinzii oblice şi crude ce e mila, va fi ascuns, sau poate chiar va fi izgonit cu desăvârşire, mireasma de vetivar, şi va fi micşorat cu mult părelnica înălţime a plafonului. Obişnuinţa! Ea le potriveşte cu iscusinţă, deşi foarte încet, pe toate, ne lasă la început mintea să sufere timp de săptămâni întregi într-o situaţie de provizorat, dar pe care este totuşi foarte fericită că a găsit-o, căci fără obişnuinţă, şi redusă doar la propriile-i resurse, ar fi neputincioasă să transforme un loc străin într-o casă.

Desigur, acum eram treaz de-a binelea, trupul mi se răsucise încă o ultimă dată, şi îngerul cel bun al certitudinii oprise totul în jurul meu, mă culcase sub

pături, în camera mea, şi pusese aproximativ la locul lor în întuneric comoda, biroul, şemineul, fereastra ce dădea către stradă şi cele două uşi. Dar zadarnic ştiam că nu eram în locuinţele a căror imagine distinctă mi-o înfăţişase într-o clipă trezirea mea ignorantă, făcându-mă, mai bine zis, să cred în prezenţa lor posibilă, memoria mea fusese pusa în mişcare; de obicei nu încercam să adorm iar pe dată; îmi petreceam cea mai mare parte a nopţii amintindu-mi de viaţa noastră de odinioară la Combray la mătuşa mea, la Balbec, la Paris, la Doncières, la Veneţia, în alte părţi încă, amintindu-mi de locurile, de oamenii pe care îi cunoscusem, de ceea ce văzusem, de ceea ce mi se povestise.

La Combray, zilnic, încă de la sfârşitul după amiezii, cu multă vreme înainte de clipa când trebuia să mă aşez în pat şi să rămân treaz, departe de mama şi de bunica, dormitorul meu redevenea punctul fix şi dureros al preocupărilor mele. Pentru a mă înveseli, în serile când păream prea nefericit, ai mei se gândiseră să-mi dea o lanternă magică pe care, în aşteptarea cinei, o aşezau peste lampă; şi, asemenea primilor arhitecţi şi meşteri sticlari din epoca gotică, ea înlocuia opacitatea zidurilor cu impalpabile irizări, cu supranaturale apariţii multicolore, unde erau pictate legende ca pe un vitraliu pâlpâitor şi efemer. Dar tristeţea mea devenea şi mai mare, pentru că această schimbare de lumină distrugea obişnuinţa pe care o căpătasem în camera mea şi datorită căreia, cu excepţia supliciului culcării, ea îmi devenise suportabilă. Acum nu o mai recunoşteam şi eram neliniştit, ca într-o cameră de hotel sau într-o „cabană” unde aş fi ajuns pentru prima oară, venind cu trenul.

În pasul sacadat al calului, Golo, bântuit de un gând înspăimântător, ieşea din păduricea triunghiulară care căptuşea cu un verde sumbru şi catifelat povârnişul unei coline, şi înainta în salturi către castelul bietei Genoveva

de Brabant[19]. Acest castel era croit după o linie curbă, care nu era altceva decât limita unuia dintre ovalurile de sticlă ce alcătuiau lanterna. Nu era decât un zid de castel, şi avea în faţa lui o landă unde visa Genoveva, care purta o cingătoare albastră. Castelul şi landa erau galbene, şi eu nu aşteptasem să le văd pentru a le şti culoarea, căci, înaintea lanternei, mi-o arătase cum nu se poate mai limpede sonoritatea aurie a numelui de Brabant. Golo se oprea o clipă să asculte cu tristeţe povestea mincinoasă citită cu voce tare de mătuşa mea, şi pe care părea că o înţelege pe deplin, supunându-se, cu o docilitate nu lipsită de o anume măreţie, indicaţiilor textului; apoi se îndepărta în acelaşi pas sacadat. Şi nimic nu putea opri lentul mers al calului. Dacă cineva mişca lanterna, zăream calul lui Golo cum continuă să înainteze pe perdelele de la fereastră, umflându-se, una cu pliurile lor, coborând în golurile dintre ele. Însuşi trupul lui Golo, de o esenţă tot atât de supranaturală ca şi cel al calului, devenea una cu orice obstacol material, cu orice obiect stingheritor pe care îl întâlnea în cale, făcând din el propria-i osatură, un ce lăuntric, fie şi din clanţa uşii, a cărei formă o căpăta pe dată şi pe care fluturau, invincibile, veşmântul său roşu sau figura-i palidă, mereu ia fel de nobilă şi de melancolică, dar care nu lăsa să se străvadă că ar fi în vreun chip tulburată de această ciudată mlădiere.

Desigur, aceste strălucitoare proiecţii, ce păreau a emana dintr-un trecut merovingian şi care plimbau în jurul

---

19 Eroină a unei legende populare din evul mediu, de origine germanică.Acuzată de adulter de către seneşalul Golo (invocat, în context, de Proust), căreia nu-i cedase, nu-şi poate convinge soţul, pe Siegfried, conte palatin de Trier, că este nevinovată. Cruţată de slugile însărcinate să o ucidă, îl întîlneşte pe Siegfried cu puţină vreme înainte de a muri, care îşi dă seama că a condamnat-o pe nedrept.
Această legendă, care a cunoscut, în epoca modernă, o mare circulaţie ca literatură pentru copii, este reluată şi de Mihail Sadoveanu în *Măria-sa Puiul Pădurii.*

meu crâmpeie de istoric atât de vechi, aveau pentru mine mult farmec. Dar nu pot spune ce rău îmi pricinuia totuşi acea intruziune a misterului şi a frumuseţii într-o cameră pe care o umplusem cu eul meu în asemenea măsură, încât nu-i dădeam mai multă atenţie decât lui însuşi. Influenţa anesteziantă a obişnuinţei încetând, începeam să gândesc, să simt, ceea ce-i atât de trist. Acea clanţă de la uşa camerei mele, care se deosebea pentru mine de toate celelalte clanţe de uşă, din lume prin aceea că părea a deschide singură uşa, fără ca eu să trebuiască să mai apăs pe ea, într-atâta îmi devenise de inconştientă mânuirea ei, iat-o acum slujind drept corp astral lui Golo. Şi de îndată ce se auzea clopoţelul pentru cină, mă grăbeam să alerg în sufragerie, unde lampa cea mare atârnată în tavan, ce nu-i cunoştea nici pe Golo, nici pe Barbă Albastră[20], ci pe părinţii mei şi tocăniţa de carne de vacă, îşi dădea lumina ca în toate serile, şi să mă reped în braţele mamei, pe care nefericirea Genovevei de Brabant mi-o făcea şi mai dragă, în timp ce nelegiuirile lui Golo mă sileau să-mi cercetez propria-mi conştiinţă cu mai multă severitate.

După cină, vai, eram curând obligat să o părăsesc pe mama, care rămânea să stea de vorbă cu ceilalţi, în grădină dacă vremea era frumoasă, sau în salonaş, unde toată lumea se retrăgea, dacă vremea era urâtă. Toată lumea, în afară de bunica mea, ce găsea că, „e păcat să stai închis în casă, când te afli la ţară”, şi care avea întruna discuţii cu tata, în zilele când ploua prea tare, pentru că el mă trimitea să citesc în camera mea în loc să mă lase să rămân afară. „Nu aşa o să se facă robust şi energic, spunea ea cu tristeţe, mai ales băieţelul ăsta, care are atâta nevoie să capete puteri şi să-şi întărească voinţa.” Tatăl meu ridica din umeri şi cerceta barometrul, căci îi

20 Pentru Golo, cf. *supra,* nota 2. Barbă-Albastră este eroul unei poveşti de Charles Perrault. După ce îşi ucide şase neveste, este omorât de fraţii celei de-a şaptea.

plăcea meteorologia, în timp ce mama, ferindu-se să facă vreun zgomot pentru a nu-l tulbura, îl privea cu un respect duios, dar nu prea mult, parcă pentru a nu căuta să pătrundă misterul superiorităţii sale. În schimb, bunica, pe orice vreme, chiar când ploua cu găleata şi când Françoise băgase grabnic în casă preţioasele fotolii de răchită de teamă că se vor uda, putea fi văzută în grădina pustie şi biciuită de furtună, ridicându-şi şuviţele de păr despletite şi cenuşii, pentru ca să simtă şi mai bine pe frunte vântul sănătos şi ploaia. Spunea: „în sfârşit, poţi respira!” şi străbătea aleile ude — prea simetric aliniate, după părerea ei, de noul grădinar, lipsit de sentimentul naturii, şi pe care tata îl întrebase încă de dimineaţă dacă vremea va fi iar frumoasă – cu pasul ei mărunt, entuziast şi sacadat, potrivit după simţămintele pe care le trezeau în sufletu-i beţia furtunii, puterea igienei, stupiditatea educaţiei mele şi sime tria grădinilor, mai curând decât după dorinţa, ce-i rămânea necunoscută, de a-şi feri fusta de culoarea prunei de petele de noroi sub care dispărea până la o înălţime ce era totdeauna pentru camerista ei un adevărat prilej de deznădejde şi o problemă.

Când plimbările făcute de bunica prin grădină aveau loc după cină, o putea sili să se întoarcă în casa doar faptul că — Într-unul din momentele când plimbarea o aducea periodic, ca pe o insectă, în faţa luminilor din salonaş, unde lichiorurile erau servite pe masa de jucat cărţi – mătuşa mea îi striga: „Bathilde! vino să-ţi opreşti soţul să mai bea atâta coniac!” Pentru a o tachina, într-adevăr (venise în familia tatei cu un fel de a fi atât de diferit încât toată lumea glumea pe seama ei şi o chinuia), şi cum bunicul nu avea voie să bea lichior, mătuşa mea îi turna câteva picături. Biata mea bunică intra în casă şi îşi ruga din răsputeri bărbatul să nu mai bea coniac; el se supăra, continua să bea, iar bunica pornea din nou spre grădină, tristă, descurajată, surâzătoare totuşi, căci era atât de

umilă în simţământele ei şi atât de blândă, încât dragostea pentru ceilalţi şi puţina importanţă pe care o dădea propriei persoane şi suferinţelor sale, se împăcau în privirea-i într-un surâs unde, spre deosebire de ceea ce vezi pe faţa multor oameni, singura ironie era adresată sieşi, iar nouă tuturor un fel de sărutare a ochilor ei care nu puteau să-i vadă pe cei dragi fără să-i mângâie pătimaş cu privirea. Acest chin la care o supunea mătuşa mea, spectacolul rugăciunilor zadarnice ale bunicii mele şi al slăbiciunii ei, dinainte învinsă, încercarea inutilă de a-i lua din mână bunicului paharul cu băutură, erau dintre acele lucruri cu vederea cărora te obişnuieşti mai târau, când ajungi să le priveşti râzând şi să iei partea călăului cu destulă hotărâre şi veselie pentru a te convinge pe tine însuţi că nu asişti la un act de tortură; dar ele îmi pricinuiau atunci o asemenea silă, încât aş fi vrut să o bat pe mătuşa mea. Însă, cum auzeam: „Bathilde! vino să-ţi opreşti soţul să mai bea atâta coniac!”, devenind laş ca orice bărbat, făceam ceea ce facem cu toţii la maturitate, în faţa suferinţelor şi a nedreptăţilor:

Nu voiam să le văd; urcam la etaj şi începeam să plâng în hohote, chiar sub acoperiş, alături de sala de studii, într-o mică încăpere mirosind a stânjenei, şi înmiresmată şi de parfumul unui coacăz sălbatec crescut între pietrele zidului şi care îşi strecura o ramură înflorită prin fereastra întredeschisă.

Menită unei folosiri mai speciale şi mai vulgare, această încăpere, de unde vedeai în timpul zilei până la donjonul din Roussainville-le-Pin, a slujit multă vreme drept refugiu, fără îndoială pentru că era singura pe care îmi era îngăduit s-o închid cu cheia,

acelora dintre ocupaţiile mele care cereau o singurătate deplină: lectura, visarea, lacrimile şi voluptatea. Vai! Nu ştiam că mult mai întristătoare pentru bunica decât micile libertăţi pe care şi le lua bărbatul ei, erau lipsa mea de

voinţă, sănătatea mea delicata, incertitudinea pe care o proiectau asupra viitorului meu, şi că la ele se gândea întruna în timpul acestor neîncetate plimbări de după amiază şi de scară, când vedeai trecând în sus şi în jos, înălţat oblic către cer, frumosu-i chip cu obrajii bruni şi zbârciţi, deveniţi odată cu vârsta aproape violeţi, precum arăturile de toamnă, şi ascunşi, dacă ieşea în oraş, de o voaletă pe jumătate ridicată, sub care, din cauza frigului sau a vreunui gând trist, se desluşea totdeauna o lacrimă involuntară şi pe jumătate uscată. Singura mea mângâiere când urcam la culcare era gândul că mama va veni să mă sărate după ce mă voi fi băgat în pat[21]. Dar această venire a ei din fiecare seară dura atât de puţină vreme, ea cobora în camerele de jos atât de repede, încât dureroasă era pentru mine clipa când o auzeam urcând, apoi aceea când trecea, prin coridorul cu uşă dublă, foşnetul uşor al rochiei ei de vară din muselină albastră, de care atârnau lănţişoare de pai împletit. Clipa aceea o anunţa pe cea care avea să urmeze, când mama mă va fi părăsit, când ea va fi coborât scara. Astfel încât ajunsesem să vreau să vină cât mai târziu cu putinţă această sărutare din fiecare seară, pe care mi-o doream atât de mult, să se prelungească răstimpul când mama nu sosise încă. Uneori când, după ce mă sărutase, deschidea uşa camerei ca să plece, eu voiam să o chem îndărăt, să-i spun „sărută-mă încă o dată”, dar ştiam că pe faţă i se va ivi o supărare pe care o cunoşteam prea bine, căci concesia pe care o făcea tristeţii şi zbuciumului meu când urca să mă sărute, dăruindu-mi acea sărutare ce mă liniştea, îl irita pe tatăl meu, care găsea absurd un asemenea ritual, iar ea ar fi vrut să

21 „Episodul” ce urmează este unul dintre cele mai des invocate de către exegeza proustiană (alături de cel al „madeleinei”), sub numele de „drama culcării” („le drame du coucher”). Relaţiile dintre narator (Marcel) şi mama sa, omologate ca fiind relaţiile dintre Proust şi mama sa, au suscitat numeroase speculaţii din partea criticii de orientare psihanalitică, a psihanalizei creaţiei, sau a psihanalizei, pur şi simplu.

încerce să mă facă să-mi pierd această nevoie, această deprindere, şi nicidecum să mă lase să o capăt pe cea de a-i cere, când se afla pe prag, tocmai vrând să plece, încă o sărutare. Or, faptul de a o vedea supărată nimicea toată liniştea pe care mi-o dăduse cu o clipă înainte, când îşi aplecase către patul meu chipul iubitor, şi îl întinsese spre mine ca pe o sfântă azimă pentru o împărtăşanie întru linişte din care buzele mele sorbeau prezenţa ei reală şi puterea de a adormi. Dar acele seri când mama rămânea atât de puţină vreme în camera mea erau bune în comparaţie cu cele când aveam oaspeţi la cină şi când, din această pricină, ea nu urca să-mi spună noapte bună. Aceşti invitaţi se mărgineau de obicei a fi doar unul, domnul Swann, căci, în afară de câţiva străini aflaţi în trecere, el era aproape singura persoană care venea la noi la Combray, uneori pentru a cina, ca vecin (mai rar de când făcuse acea căsătorie nepotrivită, pentru că părinţii mei nu voiau să o primească în casă pe soţia sa), uneori după cină, pe neaşteptate. În serile când, aşezaţi în faţa casei sub marele castan, în jurul mesei de fier, auzeam la capătul grădinii, nu clopoţelul cu sunet îmbelşugat şi strident ce îi stropea, îi zăpăcea cu zgomotul său de rugină, nesecătuit şi îngheţat, pe toţi cei ai casei care îl puneau în mişcare intrând „fără să sune”, ci dublul clinchet, timid, oval şi auriu al clopoţelului menit a fi folosit de vizitatorii străini, toată lumea se întreba pe dată „cine o fi venit?” dar ştiam cu toţii că nu poate fi decât domnul Swann; mătuşa mea, vorbind cu voce tare, pentru a ne arăta că trebuie să-i urmăm exemplul, şi pe un ton pe care se străduia să-l facă a fi cât mai natural, ne spunea să nu mai şopotim; că nimic nu este mai jignitor pentru cineva care vine în vizită şi poate crede că tocmai se discută lucruri pe care nu trebuie să le audă; şi era trimisă în recunoaştere bunica, întotdeauna fericită să aibă un pretext de a face încă o plimbare prin grădină, şi care

profita de acel prilej pentru a smulge pe furiş, în treacăt, câţiva araci ce sprijineau tufele de trandafiri, pentru ca florile să atârne în chip mai firesc, ca o mamă care, pentru a-l umfla puţin, îşi trece mâna prin părul fiului său, prea teşit de pieptenul frizerului.

Plini de emoţie, aşteptam veştile pe care bunica urma să ni le aducă din tabăra duşmană, ca şi cum am fi putut ezita între numeroşi inamici ce ne-ar fi luat cu asalt, şi curând după aceea bunicul spunea: „Recunosc vocea lui Swann”. Nu-l recunoşteam, într-adevăr, decât după voce, abia de i se desluşea chipul cu nas încovoiat, cu ochii verzi, sub o frunte înaltă încadrată de şuviţe de păr blonde, aproape roşcate, pieptănate „à la Bressant”, căci aveam doar o singură lampă în grădină, pentru a nu atrage ţânţarii, iar eu mă duceam, dar fără să par a o face, să poruncesc să ni se aducă siropurile; bunica acorda multă importanţă, găsind că e mai politicos aşa, faptului de a nu părea că siropurile stat aduse în mod excepţional, şi numai pentru că a venit cineva în vizită. Domnul Swann, deşi mult mai tânăr, era foarte prieten cu bunicul, care fusese unul dintre cei mai buni prieteni ai tatălui său, un om minunat, dar bizar; acesta, după cât se pare, uneori, din pricina unui nimic, îşi curma elanurile inimii, îşi schimba mersul gândurilor. Auzeam de mai multe ori pe an cum bunicul povesteşte la masă aceleaşi anecdote despre felul cum se purtase domnul Swann tatăl la moartea soţiei sale, pe care o veghease zi şi noapte. Bunicul, care nu-l văzuse de multă vreme, alergase în preajma lui la proprietatea pe care familia Swann o avea aproape de Combray, şi reuşise, spre a-l feri să asiste la punerea în cosciug, să-l facă să părăsească pentru o clipă, plângând în hohote, camera mortuară. Făcuseră câţiva paşi împreună în parc, unde cădeau câteva raze de soare. Dintr-o dată, domnul Swann, luându-l pe bunicul meu de braţ, exclamase: „Ah! Bătrâne prieten, ce fericire să ne plimbăm astfel împreună pe o zi

atât de frumoasă! Nu găseşti că sunt tare frumoşi toţi aceşti copaci, aceste tufe de păducel[22], şi iazul meu, pentru care nu m-ai felicitat niciodată? Arăţi ca o curcă plouată. Nu simţi acest vântişor care adie? Ah! Orice s-ar spune, viaţa merită totuşi să fie trăită, dragul meu Amédée!” Dintr-o dată îşi aminti de nevasta lui moartă, şi găsind, fără îndoială, că e prea complicat să caute cum de putuse într-o asemenea clipă să se lase pradă unui sentiment de bucurie, se mulţumi, cu un gest care îi era familiar de fiecare dată când îşi punea o întrebare dificilă, să-şi treacă mâna peste frunte şi să-şi şteargă ochii şi sticlele lornionului. Nu putu totuşi să se consoleze după moartea soţiei sale, dar în timpul celor doi ani cât i-a supravieţuit, îi spunea bunicului meu: „ce ciudat, mă gândesc foarte des la biata mea nevastă, dar niciodată vreme mai îndelungată”. „Foarte des, dar niciodată vreme mai îndelungată, ca bietul tată al lui Swann”, devenise una din frazele favorite ale bunicului, care o rostea în legătură cu tot felul de lucruri. Mi s-ar fi părut că tatăl lui Swann era un monstru, dacă bunicul, pe care îl socoteam un mai bun judecător şi a cărui sentinţă, sfântă pentru mine, m-a ajutat adeseori în anii următori să iert greşeli pe care aş fi fost înclinat să le condamn, nu ar fi exclamat: „Cum asta? Era un suflet de aur!”

Timp de mulţi ani, când totuşi, mai ales înainte de căsătorie, domnul Swann fiul veni adeseori să-i viziteze la Combray, mătuşa şi bunicii mei nu bănuiră că el nu mai trăia deloc în mijlocul societăţii pe care o frecventase familia sa şi că sub acel incognito pe care îl căpăta la noi prin numele de Swann, ei îl aveau drept oaspete – cu

22 „Temă” majoră, alături de alte câteva, a ciclului *în căutarea timpului pierdut,* ea revine adeseori, în cele mai imprevizibile contexte, în această operă a lui Proust, ce poate fi asemuită şi cu o simfonie. „Păducel” îl traduce pe „aubépine”, plantă din familia rozaceelor (înrudită cu măceşul), cu flori albe sau roz şi cu mici fructe ca nişte boabe, roşii şi acrişoare.

desăvârşita inocenţă a unor oneşti hangii care găzduiesc, fără să ştie, un brigand vestit – pe unul dintre membrii cei mai eleganţi ai Jockey-Clubului, prieten preferat al contelui de Paris şi al prinţului de Galles, şi unul dintre bărbaţii cei mai răsfăţaţi de către înalta societate din cartierul Saint-Germain[23].

Ignoranţa în care ne aflam cu privire la această strălucită viaţă mondenă dusă de Swann ţinea evident, în parte, de rezerva şi de discreţia firii sale, dar *şi* de faptul că burghezii de atunci îşi făceau despre înalte societate o idee oarecum hindusă, considerând-o ca fiind alcătuită din caste închise unde fiecare, încă de la naştere, se afla situat în locul pe care îl ocupau părinţii săi, şi de unde nimic, în afară de cazul fericit al unei cariere excepţionale sau al unei căsătorii nesperate, nu-l putea scoate pentru a-l face să pătrundă într-o castă superioară. Domnul Swann tatăl era agent de bursă; „Swann fiul" făcea deci parte pentru toată viaţa dintr-o castă în care averile, ca în cazul unei categorii de contribuabili, variau între cutare şi cutare venit. Se ştia ce societate frecventase tatăl său, se ştia deci şi ce societate frecventa el, cu cine „era în măsură" să se afle în vizită. Dacă vizita şi alte persoane, era vorba de relaţii de bărbat tânăr, asupra cărora prietenii vechi ai familiei sale, cum erau şi părinţii mei, închideau cu atât mai binevoitor ochii cu cât el continua, de când devenise orfan, să vină întruna pe la noi; dar era aproape sigur că aceşti oameni necunoscuţi de noi pe care el îi vizita erau dintre aceia pe care n-ar fi îndrăznit să-i salute dacă, fiind împreună cu noi, i-ar fi întâlnit. Dacă ai fi vrut cu orice preţ să-i aplici lui Swann im coeficient social cu totul personal, printre ceilalţi fii de agenţi de bursă cu o situaţie egală cu

23 Cartier din Paris considerat şi astăzi locul de reşedinţă al aristocraţiei şi marii burghezii franceze. A căpătat un fel de consistenţă „mitologică" datorită marilor romancieri din secolul al XIX-lea, care adeseori îl situează în raport cu cartierul Saint-Antoine, loc „mitologic" — în contextul acestei literaturi - al muncitorimii franceze.

cea a părinţilor săi, acest coeficient ar fi fost pentru el întrucâtva inferior pentru că, având maniere foarte simple şi, totdeauna, o „patimă” pentru obiecte vechi şi pentru pictură, el locuia acum într-o casă veche şi uriaşă, unde îşi îngrămădea colecţiile şi pe care bunica mea îşi dorea nespus să o viziteze, dar care se afla pe cheiul Orléans, cartier pe care mătuşa mea îl găsea dezonorant. „Te pricepi cel puţin? Te întreb asta în interesul dumitale, pentru că eu cred că negustorii de tablouri îţi bagă pe gât tot felul de mâzgăleli”, îi spunea mătuşa mea; într-adevăr, ea nu credea nicidecum în priceperea lui, şi nu avea o idee prea bună nici din punct de vedere intelectual despre un om care, în cursul conversaţiei, evita subiectele serioase şi dădea dovadă de o precizie foarte prozaică, nu numai când ne oferea, intrând în cele mai mici detalii, reţete de bucătărie, dar chiar şi când surorile bunicii vorbeau despre subiecte artistice. Îndemnat de ele să-şi spună, părerea, să-şi exprime admiraţia pentru un tablou, el tăcea într-un mod aproape jignitor, răscumpărându-se ori de câte ori ne putea da o informaţie cu caracter cât se poate de material asupra muzeului unde acel tablou se găsea sau asupra datei când fusese pictat. Dar de obicei se mulţumea să caute să ne amuze povestind de fiecare dată o nouă întâmplare pe care o trăise alături de oameni aleşi de el printre cei pe care îi cunoşteam şi noi, farmacistul din Combray, bucătăreasa, vizitiul nostru. Desigur, aceste povestiri o făceau să râdă pe mătuşa mea, dar fără ca ea să-şi dea bine seama dacă din pricina rolului ridicol pe care şi-l acorda totdeauna Swann, sau a modului spiritual în care ni le istorisea: „Sunteţi un om şi jumătate, domnule Swann!” Şi cum ea era singura persoană oarecum vulgara din familia noastră, avea grijă să le spună străinilor, când se vorbea despre Swann, că, dacă ar fi vrut, el ar fi putut să locuiască în bulevardul Haussmann sau în avenue de l’Opéra, că este fiul domnului Swann care îi lăsase

probabil drept moştenire patru sau cinci milioane, dar că asta îi era dorinţa. Dorinţă pe care ea o socotea de altfel atât de hazlie pentru ceilalţi, încât la Paris, când domnul Swann venea la 1 ianuarie să-i aducă în dar punga cu castane glasate, nu pierdea niciodată ocazia să-i spună, dacă mai era şi altă lume de faţă: „Domnule Swann, locuieşti tot lângă Depozitul de vinuri, ca să fii sigur că nu pierzi trenul când pleci la Lyon?” Şi îi privea complice peste lornion pe ceilalţi oaspeţi.

Dar dacă i s-ar fi spus mătuşii mele că acest Swann care, în calitatea sa de fiu al lui Swann, era întru totul „în măsură” să fie primit de întreaga „burghezie aleasă”, de notarii sau de avocaţii cei mai preţuiţi din Paris (privilegiu pe caro el nu părea a-l folosi prea mult), avea, parcă în ascuns, o viaţă cu totul diferită; că, plecând de la noi, la Paris, după ce ne spusese că se duce acasă să se culce, se întorcea din drum după ce abia dăduse colţul străzii şi se ducea în cutare sau cutare salon pe care niciodată ochiul vreunui agent sau asociat de agent de bursă nu-l putuse vedea, faptul i s-ar fi părut tot atât de extraordinar pe cât ar fi putut fi pentru o femeie ceva mai cultivată gândul de a fi prietenă cu Aristeu[24], despre care ar fi înţeles că, după ce ar fi stat de vorbă cu ea, mergea să se cufunde în sânul regatelor lui Thetis[25], într-o împărăţie ascunsă de ochii celor muritori, şi unde Virgiliu ni-l arată cum este primit cu braţele deschise; sau, pentru a rămâne la o imagine care i-ar fi venit probabil mai curând în minte, căci o văzuse pictată pe farfuriile noastre de prăjituri[26] de la Combray,

---

24 În mitologia greacă, fiu al lui Apollo şi al nimfei Cyrene, care, după, cum spune legenda, i-a învăţat pe oameni creşterea albinelor

25 În mitologia greacă, divinitate marină, fiică a lui Nereu şi mamă a lui Achile, pe care l-a scufundat în râul Styx, ţinându-l de călcâi (singurul loc rămas vulnerabil), pentru a-l face de neînfrânt.

26 „Tema” „prăjiturii”, probabil cea mai des invocată de exegeza proustiană în legătură cu „metoda” memoriei involuntare prin care Proust

gândul de a-l fi avut la cină pe Ali-Baba[27] care, când se va şti singur, va pătrunde în peştera strălucind de nebănuite comori.

Într-o zi când venise să ne vadă la Paris, după cină, scuzându-se că e îmbrăcat în haine de seară, iar Françoise ne spusese, după plecarea lui, că ştie de la vizitiu că Swann cinase „la o prinţesă” – „Da, la o prinţesă din lumea demimondenelor!” îi răspunsese mătuşa mea cu o senină ironie, înălţând din umeri şi fără să-şi ridice ochii de pe tricoul pe care îl împletea.

De aceea mătuşa mea se purta cu el fără prea multe menajamente. Cum credea că trebuie să fie măgulit că îl invităm noi, ea găsea foarte firesc că nu venea niciodată vara fără să aibă în mână un coş cu piersici sau cu zmeură din grădina lui, şi că din fiecare călătorie pe care o făcea în Italia îmi aducea reproduceri după capodopere.

Era chemat fără nicio sfială de îndată ce ai mei aveau nevoie de reţeta vreunui sos sau de cea a unei salate de ananas pentru mesele cele mai importante, unde nu era invitat, socotindu-se că nu se bucură de un prestigiu îndeajuns de mare pentru a putea fi impus unor străini care veneau pentru prima dată la noi. Dacă se vorbea despre principiile casei regale: „sunt oameni pe care nu-i vom cunoaşte niciodată, nici dumneata şi nici eu, şi de care ne putem lipsi, nu-i aşa”, îi spunea mătuşa mea lui Swann, care avea poate chiar atunci în buzunar o scrisoare

---

„revoluţionează” romanul francez de până la el, apare aici pentru prima oară, în acest detaliu ce poate trece neobservat. Este unul din procedeele tipic proustiene de „orchestrare” a „simfoniei” *În căutarea timpului pierdut,* prin multipla reluare a laitmotivului, în contextele şi la nivelurile cele mai diferite. În alt plan, putem recunoaşte aici o foarte specific proustiană modalitate de „punere în abis”.

27 Este personajul principal din basmul *AU Baba şi cei patruzeci de hoţi,.*

din *O mie şi una de nopţi.* Această culegere de poveşti arabe, alături de legenda Genovevei de Brabant şi de basmele lui Perrault, figurează printre lecturile predilecte din copilărie ale lui Proust.

de la Twickenham; ea îl punea să împingă pianul şi să întoarcă paginile în serile când cânta sora bunicii, având, spre a-l manevra pe acest om atât de căutat în alte părţi, naiva nerăbdare a unui copil care se joacă cu un bibelou preţios de parcă ar fi fost unul de cea mai proastă calitate. Fără îndoială, acel Swann pe care l-au cunoscut în aceeaşi vreme atâţi membri ai Jockey-Clubului era foarte diferit de cel pe care îl crea mătuşa mea atunci când, seara, în mica grădină din Combray, după ce răsunaseră cele două clinchete şovăitoare ale clopoţelului, ea dădea o nouă viaţă, prin tot ce ştia despre familia Swann, obscurului şi nesigurului personaj ce se profila, urmat de bunica, pe un fundal întunecat, şi pe care îl recunoştea după voce. Dar chiar din punctul de vedere al lucrurilor celor mai neînsemnate din viaţă, noi nu suntem un tot material constituit, identic pentru toată lumea şi despre care oricine nu are decât să ia cunoştinţă ca despre un caiet cu socoteli sau un testament; personalitatea noastră socială este o creaţie a gândirii celorlalţi. Până şi actul atât de simplu pe care îl numim „a vedea o persoană pe care o cunoaştem” este, în parte, un act intelectual. Noi umplem aparenţa fizică a fiinţei pe care o vedem cu toate noţiunile pe care le avem despre ea, şi în aspectul total pe care ni-l reprezentăm, aceste noţiuni constituie desigur partea cea mai importantă. Ele umflă atât de bine obrajii, aderă atât de exact la linia nasului, ştiu atât de bine să nuanţeze sonoritatea vocii ca şi cum aceasta nu ar fi decât un înveliş transparent, încât de fiecare dată când vedem acel chip şi auzim acea voce, noi regăsim şi ascultăm de fapt acele noţiuni. Fără îndoială, în acel Swann pe care şi-l constituiseră, părinţii mei omiseseră din ignoranţă să introducă o mulţime de particularităţi din viaţa sa mondenă, prilej pentru alte persoane, când erau în prezenţa lui, de a vedea domnind pe faţa-i o expresie elegantă, ce se oprea la nasul sau încovoiat ca la o

frontieră naturală; dar ei putuseră îngrămădi în acest chip lipsit de prestigiul său, pustiu şi vast, în adâncul acestor ochi prea puţin preţuiţi, vagul şi dulcele zaţ – pe jumătate amintire, pe jumătate uitare – al orelor trândave petrecute împreună după cina noastră săptămânală, în jurul mesei de jucat cărţi sau în grădină, în ceasurile vieţii noastre de buni vecini ce locuiesc la ţară. Învelişul trupesc al prietenului nostru fusese atât de bine umflat, adăugându-se la toate şi unele amintiri despre părinţii lui, încât acest Swann devenise o fiinţă completă şi vie, iar eu am impresia că părăsesc o persoană spre a merge către o alta, diferită de prima, când în memoria mea, de la acel Swann pe care l-am cunoscut mai târziu cu exactitate, trec la primul Swann – la acest prim Swann în care regăsesc fermecătoarele greşeli ale tinereţii mele şi care, de altfel, seamănă mai puţin cu celălalt decât cu persoanele pe care le-am cunoscut în aceeaşi vreme, ca şi cum viaţa noastră ar fi asemenea unui muzeu unde toate portretele din aceeaşi perioadă au un aer de familie, o aceeaşi tonalitate – la acest prim Swann plin de linişte şi răgaz, parfumat cu mireasma marelui castan, a coşurilor încărcate cu zmeură şi a unui fir de tarhon.

Totuşi, într-o zi când bunica se dusese, ca să o roage să-i facă un serviciu, la o doamnă pe care o cunoscuse la Sacré-Coeur (şi cu care, din cauza concepţiei noastre cu privire la existenţa castelor, ea nu voise să rămână în relaţii, în ciuda unei simpatii reciproce), marchiza de Villeparisis, din celebra familie de Bouillon, aceasta îi spusese: „Cred că îl cunoaşteţi foarte bine pe domnul Swann, care este un bun prieten al nepoţilor mei des Laumes”. Bunica se întorsese din vizită entuziasmată de casa cu vedere către grădină, pe care doamna de Villeparisis o sfătuia să o închirieze, şi, de asemenea, de întâlnirea cu un croitor şi cu fiica sa, ce îşi aveau atelierul în curte şi la care intrase spre a-i ruga să-i coase fusta pe

care şi-o sfâşiase în timp ce urca scara. Bunica găsise că acei oameni erau desăvârşiţi, că fata este o adevărată minune şi că acel croitor e omul cel mai distins din câţi văzuse vreodată. Căci pentru ea distincţia era ceva cu totul independent de rangul social. Se extazia, în legătură cu un răspuns pe care i-l dase croitorul, spunându-i mamei: „Sévigné[28] n-ar fi fost mai spirituală!" şi, în schimb, despre un nepot al doamnei de Villeparisis, pe care îl întâlnise la aceasta: Ah! Draga mea, cât o de vulgar"!

Or, cuvintele spuse despre Swann nu îl înălţaseră pe acesta în ochii mătuşii mele, ci o coborâseră pe doamna de Villeparisis. Se părea că respectul pe care, urmând-o întru aceasta pe bunica, noi i-l acordam doamnei de Villeparisis, îi impunea datoria de a nu făptui nimic care să o facă mai puţin demnă de acest respect, pe care îl dezamăgise aflând de existenţa lui Swann şi îngăduind unor rude ale ei să-l frecventeze. „Cum! îl cunoaşte pe Swann? O femeie despre care pretindeai că este rudă cu mareşalul de Mac-Mahon!" Această părere a părinţilor mei despre relaţiile lui Swann le-a părut apoi confirmată de căsătoria sa cu o femeie din societatea cea mai joasă, cu o cocotă aproape, pe care, de altfel, nu căuta niciodată să ne-o prezinte, continuând să vină singur la noi, deşi din ce în ce mai rar, dar după care ei crezură că pot judeca – presupunând că Swann o întâlnise acolo – mediul, ce lor le rămânea necunoscut, pe care el îl frecventa de obicei.

Dar odată bunicul meu citi într-un ziar că domnul Swann era unul dintre cei mai fideli invitaţi la dejunurile de duminecă date de ducele de X... al cărui tată şi al cărui unchi fuseseră oamenii de stat cei mai de seamă din timpul

---

28 Referire Ia doamna de Sévigné, vestită prin conversaţia ei spirituală.
Pentru *Scrisorile* ei, capodoperă a literaturii clasice franceze, Proust manifestă o preferinţă specială, văzând în ele texte de o mare moderni tate, remarcabile prin notaţia lor „impresionistă" „avânt la lettre".

domniei lui Ludovic-Filip[29]. Or, bunicul meu vroia să ştie toate faptele mărunte care îl puteau ajuta să pătrundă cu gândul în viaţa particulară a unor oameni ca Mole, ca ducele Pasquier, ca ducele de Broglie[30]. Fu încântat să afle că Swann frecventa oameni care îi cunoscuseră pe aceştia. Mătuşa mea, dimpotrivă, interpretă această noutate într-un sens defavorabil lui Swann; cineva care îşi alege relaţiile în afara castei în sânul căreia se născuse, în afara „clasei" sale sociale, suferea, în ochii ei, o declasare cu totul neplăcută. I se părea că acel cineva renunţă dintr-o dată la rodul tuturor frumoaselor relaţii cu oameni bine situaţi, relaţii pe care le întreţinuseră în mod onorabil şi le agonisiseră pentru copiii lor familiile prevăzătoare (mătuşa mea încetase chiar să-l viziteze pe fiul unui notar prieten cu noi, pentru că se căsătorise cu o principesă şi coborâse, din punctul ei de vedere, de la rangul respectat de fiu de notar, la cel al unui aventurier oarecare, fost camerist sau grăjdar, pentru care se spune că reginele au avut uneori mare slăbiciune). Ea se arătă potrivnică intenţiei bunicului de a-i pune întrebări lui Swann, în seara următoare, când avea să vină la noi să cineze, despre aceşti prieteni ai săi descoperiţi de noi. Pe de altă parte, cele două surori ale bunicii, fete bătrâne care aveau firea ei nobilă, dar nu şi inteligenţa ei, declarară că nu înţeleg ce plăcere poate

29 Ludovic-Filip I (1773—1850), duce de Valois, apoi duce de Chartres, rege al francezilor între 1830—1848, fiu al lui Philippe Égalité, din familia Bourbon-Orléans. Supranumit „regele-bancher", a consolidat regimul burghez din Franţa şi a dus o politică de expansiune colonială. A fost înlăturat de revoluţia din 1848.

30 Molé (Louis Mathieu, conte de) (1781—1855). Om de stat francez, prim ministru al lui Ludovic-Filip (1836 – 1839).

Pasquier (Étienne, duce de) (1767 – 1862), om de stat francez, preşedinte al Camerei pairilor sub Ludovic-Filip, cancelar în 1837, autor de *Memorii.*

Broglie (Achille Léon Victor, duce de) (1785—1870), nepot al vestitului mareşal de Broglie, ministru al lui Ludovic-Filip şi preşedinte al Consiliului (1835-1836).

simţi cumnatul lor când vorbeşte despre asemenea prostii. Erau persoane cu aspiraţii înalte şi, tocmai de aceea, incapabile să se intereseze de ceea ce numim bârfă, chiar dacă ar fi avut un interes istoric, şi, în general, de tot ceea ce nu era direct legat de un subiect estetic sau referitor la virtute. Dezinteresul gândirii lor faţă de tot ceea ce, mai mult sau mai puţin, părea să se lege de viaţa mondenă, era atât de mare, încât simţul lor auditiv – înţelegând inutilitatea sa momentană de îndată ce la cină, conversaţia se ducea pe un ton frivol sau doar banal, fără ca aceste două domnişoare bătrâne să o poată îndrepta către subiectele preferate de ele – îşi odihnea organele receptoare, care începeau să sufere de o adevărată atrofie. Dacă atunci bunicul voia să atragă atenţia celor două surori, el trebuia să recurgă la acele avertismente fizice folosite de medicii psihiatri în faţa anumitor maniaci distraţi: lovituri repetate pe un pahar cu vârful unui cuţit, precum şi o bruscă interpelare cu vocea şi cu privirea, mijloace violente pe care aceşti psihiatri le folosesc adeseori şi în raporturile lor obişnuite cu oamenii sănătoşi, fie din deprindere profesională, fie pentru că ei cred că toată lumea este cam nebună.

Ele au fost mai interesate tind – Swann, care tocmai urma să vină la noi la cină le trimisese personal o ladă cu sticle de vin de Asti – mătuşa mea, în mână cu un număr din *Le Figaro*[31] unde, alături de numele unui tablou ce figura într-o Expoziţie Corot, se aflau tipărite cuvintele: „din colecţia domnului Charles Swann”, ne spuse: „Aţi văzut că Swann se află «la loc de cinste» în *Le Figaro?* – Dar v-am spus întotdeauna că arc mult gust artistic, spuse bunica. – Fireşte, ţie nu-ţi scapă nimic, mai ales când ai prilejul să crezi altceva decât no*i”, ră*spunse mătuşa mea care, ştiind că bunica nu era niciodată de aceeaşi părere

31 Jurnal satiric hebdomadar, fondat în 1854 de H. De Villemessant,. şi devenit în 1866 cotidian politic şi literar de orientare conservatoare.

cu ea, şi nefiind foarte sigură că îi dădeam totdeauna dreptate, voia să ne smulgă o condamnare a opiniilor bunicii mele, împotriva cărora căuta să ne solidarizeze cu sila alături de ea. Dar noi am rămas tăcuţi. Surorile bunicii manifestându-şi intenţia de a-i vorbi lui Swann despre cele scrisa în Le *Figaro, mă*tuşa mea le sfătui să nu facă asta. Ori de câte ori vedea că alţii au asupra ei un avantaj oricât de mic, ea se convingea pe sine că nu e vorba de un avantaj, ci de un rău, şi, ca să nu-i invidieze, îi deplângea. „Cred că nu i-ar face plăcere. Eu una ştiu bine că mi-ar fi foarte neplăcut să-mi văd numele tipărit în ziar, şi n-aş fi deloc măgulită dacă mi s-ar vorbi de asta.” Nu se încăpăţână, de altfel, să le convingă pe surorile bunicii; căci acestea, vrând cu orice chip să evite vulgaritatea, duceau atât de departe arta de a disimula sub perifraze ingenioase o aluzie personală, încât aceasta trecea adeseori neobservată chiar de către cel căreia îi era adresată. Iar mama nu se gândea decât la felul cum să obţină de la tata consimţământul de a-i vorbi lui Swann nu despre soţia, ci despre fiica lui, pe care el o adora şi din cauza căreia, se pare, făcuse în cele din urmă această căsătorie. „Ai putea să nu-i spui decât câteva cuvinte, să-l întrebi cum se simte. Cât de crudă trebuie să fie situaţia asta, pentru el!” Dar tata se supăra: „Ce absurdităţi îţi pot trece prin cap! Ar fi ridicol”.

Dar singurul dintre noi pentru care venirea lui Swann deveni obiectul unei preocupări dureroase eram eu. Şi asta pentru că în serile când eram vizitaţi de persoane străine, sau numai de domnul Swann, mama nu urca în camera mea. Cinam înaintea tuturor şi veneam apoi să mă aşez la masă, până la ora opt, când era lucru hotărât că trebuie să urc la culcare; urma să port acel sărut preţios şi fragil, pe care mama mi-l dăruia de obicei în pat, în clipa când adormeam, să-l duc cu mine din sufragerie în camera mea şi să-l păstrez tot timpul cât mă dezbrăcăm, fără a-i

sfărâma dulceaţa, fără a-i răspândi şi a-i evapora virtutea volatilă, şi, tocmai în serile când aş fi avut nevoia să-l primesc în chipul cel mai precaut, trebuia să-l iau şi să-l ascund de faţă cu ceilalţi, fără să am măcar timpul şi libertatea de spirit necesare pentru a-mi îndrepta către ceea ce făceam atenţia maniacală acelor care se străduiesc să nu se gândească la altceva în timp ce închid o uşă, pentru a putea, când sunt din nou cuprinşi de incertitudinea lor maladivă, să-i opună victorios amintirea momentului când au închis-o.

Eram cu toţii în grădină când răsunară cele două clinchete şovăitoare ale clopoţelului. Ştiam cu toţii că este Swann; totuşi ne-am privit între noi cu un aer întrebător şi am trimis-o pe bunica în recunoaştere. „Mulţumiţi-i cât mai lămurit pentru vin, ştiţi că e minunat, iar lada este uriaşă”, le îndemnă bunicul pe cele două cumnate ale sale. „Nu mai începeţi să şuşotiţi, spuse mătuşa mea. Plăcut lucru să soseşti într-o casă unde toată lumea şuşoteşte! – Ah! Iată-l pe domnul Swann. Îl vom întreba dacă crede că mâine va fi vreme frumoasă”, spuse tata. Mama se gândea că dacă ar rosti un singur cuvânt, ar face uitată toată supărarea pe care familia noastră i-o pricinuise lui Swann de când acesta se căsătorise. Ea ştiu să-l ia mai la o parte. Dar eu o urmai; nu mă puteam hotărî să o părăsesc nici măcar pentru o clipă, gândindu-mă că în curând va trebui să o las în sufragerie, iar eu să urc în camera mea, fără a mă mângâia, ca în celelalte seri, cu gândul că va veni să mă sărute. „Domnule Swann, îi spuse ea, vorbeşte-mi puţin despre fata dumitale; sunt sigură că îi plac încă de pe acum tablourile frumoase, ca şi tatălui ei. – Dar veniţi odată şi vă aşezaţi împreună cu noi în verandă”, spuse bunicul, apropiindu-se. Mama fu silită să se întrerupă, dar reuşi totuşi să mai rostească un gând delicat, aşa cum poeţii cei buni ştiu să creeze cele mai mari frumuseţi tocmai datorită tiraniei rimei: „Vom mai vorbi despre ea

când vom fi doar noi amândoi, îi spuse ea în şoaptă lui Swann. Numai o mamă poate să te înţeleagă. Sunt sigură că mama fetei dumitale ar fi de aceeaşi părere”. Ne-am aşezat cu toţii în jurul mesei de fier, aş fi vrut să nu mă gândesc la ceasurile de nelinişte pe care le voi petrece în acea seară singur în camera mea fără să pot adormi; încercam să mă conving că nu aveau nicio importanţă, de vreme ce le voi îi uitat a doua zi dimineaţa, încercam să mă agăţ de idei cu privire la viitor, ce ar fi trebuit să mă conducă dincolo de abisul apropiat care mă înspăimânta ca peste o punte. Dar mintea mea crispată de această preocupare, convexă ca şi privirea pe care o aţinteam asupra mamei, nu se lăsa pătrunsă de nicio impresie străină. Gândurile intrau în ea, dar numai dacă lăsau afară orice element de frumuseţe sau chiar orice ciudăţenie care m-ar fi impresionat sau distrat. Aşa cum un bolnav anesteziat asistă cu deplină luciditate la operaţia ce i se face, fără să simtă nimic, eu puteam să-mi recit versuri care îmi plăceau sau să observ ce eforturi face bunicul pentru a-i vorbi lui Swann despre ducele d’Audiffret-Pasquier, fără ca primele să-mi pricinuiască vreo emoţie, iar celelalte vreo bucurie. Aceste străduanii fură zadarnice. De îndată ce bunicul îi puse lui Swann o întrebare în legătură cu acel orator, una dintre surorile bunicii, în urechile căreia întrebarea răsună ca o tăcere profundă, dar intempestivă, şi pe care era politicos să o întrerupi, i se adresă celeilalte: „închipuie-ţi, Céline, că am cunoscut o tânără institutoare suedeză care mi-a dat tot felul de amănunte dintre cele mai interesante despre cooperativele din ţările scandinave. Va trebui să o invităm să cineze aici într-o scară. – Cred că ai dreptate, îi răspunse sora ei Flora, dar nici eu nu mi-am pierdut timpul. Am întâlnit la domnul Vinteuil un bătrân savant care îl cunoaşte bine pe Maubant, şi căruia Maubant i-a explicat cu de-amănuntul cum îşi compune rolurile. Este lucrul cel mai interesant cu

putinţă. E vecin cu domnul Vinteuil, nu ştiam până acum; şi e foarte amabil. – Nu numai domnul Vinteuil are vecini amabili”, exclamă mătuşa mea Céline cu o voce pe care timiditatea o făcea puternică, iar premeditarea, falsă, aruncând către Swann ceea ce ea numea „o privire semnificativă”. În acelaşi timp, mătuşa mea Flora, care înţelesese că fraza Célinei era un mod de a-i mulţumi lui Swann pentru vinul de Asti, îl privea de asemenea pe acesta cu o expresie plină de admiraţie şi de ironie, fie doar pentru a sublinia cuvintele spirituale ale surorii ei, fie pentru că îl invidia pe Swann că le inspirase, fie pentru că nu putea să nu-şi bată joc de el, socotindu-l a fi într-o situaţie dificilă. „Cred că vom reuşi să-l avem la cină pe acest domn, continuă Flora; când aduci vorba despre Maubant sau despre doamna Materna, vorbeşte ore în şir fără să se oprească. – Trebuie să fie o încântare să-l asculţi”, suspină bunicul, în mintea căruia natura omisese să includă, din nefericire, posibilitatea unui interes pătimaş pentru cooperativele suedeze sau pentru felul cum îşi compune rolurile Maubant, după cum uitase să le dăruiască surorilor bunicii acel grăunte de sare pe care trebuie să-l adaugi tu însuţi unei povestiri despre viaţa intimă a lui Mole" sau a contelui de Paris, pentru a afla oarecare plăcere în ceea ce spui. „Ia te uită, i se adresă Swann bunicului, ceea ce va voi spune are mai multă legătură decât s-ar părea cu ceea ce mă întrebaţi, căci în anumite privinţe lucrurile nu s-au schimbat prea mult. Reciteam azi dimineaţă un pasaj din Saint-Simon[32] care v-ar fi amuzat. Se află în volumul unde povesteşte despre rolul său de ambasador în Spania; nu este dintre cele mai bune, nu este decât un jurnal, dar este cel puţin un jurnal

32 Saint-Simon (Louis de Rouvray, duce de) (1675 – 1755). Autor al unor *Memorii* celebre, care descriu viaţa de la curtea regală franceză între anii 1694 şi 1713, una dintre marile opere ale literaturii franceze.

Saint-Simon este unul din autorii pe care Proust îi admiră cel mai mult şi care i-au marcat opera.

scris minunat de bine, ceea ce îl deosebeşte mult de plictisitoarele jurnale pe care ne credem obligaţi să le citim dimineaţa şi seara. – *Nu* sunt de părerea dumitale, în anumite zi ie lectura jurnalelor mi se pare foarte plăcută…", îl întrerupse mătuşa mea Flora, pentru a arăta că ea citise în *Le Figaro* fraza despre tabloul de Corot din colecţia lui Swann. „Când vorbesc despre lucruri sau despre oameni care ne interesează!" supralicita mătuşa mea Céline. „Nu spun nu, răspunse Swann uimit. Eu le reproşez jurnalelor faptul că ne silesc să acordăm zilnic atenţie unor lucruri neînsemnate, în timp ce citim doar de trei sau de patru ori în viaţa noastră cărţile în care se află scrise lucruri esenţiale. Tocmai pentru că rupem cu nerăbdare în fiecare dimineaţă manşeta jurnalului, ar trebui să schimbăm lucrurile şi să tipărim în jurnal altceva, nu ştiu, poate… *Cugetările* lui Pascal! (rosti acest cuvânt pe un ton emfatic şi ironic, ca fă nu pară pedant). Şi în volumul cu cotoare aurite pe care nu-l deschidem decât odată la zece ani, adăugă el, arătând faţă de lucrurile mondene acel dispreţ pe care îl manifestă anumiţi bărbaţi din societatea înaltă, să citim că regina Greciei s-a dus la Cannes sau că prinţesa de Léon a dat un bal costumat. Atunci lucrurile ar reveni la proporţiile lor reale." Dar, regretând că s-a apucat să vorbească, fie şi pe un ton frivol, de lucruri serioase: „Ce conversaţie frumoasă, spuse el, ironic, nu ştiu de ce rămânem pe aceste «înălţimi» " şi, întorcându-se către bunicul: „Deci Saint-Simon povesteşte că Maulévrier avusese îndrăzneala să Io întindă mâna fiilor săi. Ştiţi, Maulévrier este cel despre care el spune: «în acest clondir uriaş nu am văzut niciodată nimic altceva decât posomoreală, grosolănie şi multă prostie»". – „Eu ştiu nişte sticle în care se află cu totul altceva", spuse repede Flora, care ţinea să-i mulţumească şi ea lui Swann, căci vinul de Asti era un dar făcut amândurora. Céline începu să râdă. Swann, uimit, continuă: „Nu ştiu dacă din

ignoranţă, sau din viclenie, scrie Saint-Simon, a vrut el să dea mâna cu copiii mei. Mi-am dat scama şi l-am împiedicat”. Bunicul se extazie cu privire la „din ignoranţă sau din viclenie”, dar domnişoara Céline, care la numele de Saint-Simon – un om de litere – începea să-şi dezmorţească auzul, se indignă: „Cum? Dumneata admiri asta? Oare un om nu valorează tot atât cât oricare altul? Ce importanţă are dacă este duce sau vizitiu, atunci când este inteligent şi e om de inimă? Frumos îşi mai creştea copiii Saint-Simon al dumitale, dacă nu le spunea să dea mâna cu toţi oamenii onești. Dar este pur şi simplu îngrozitor. Şi dumneata îndrăzneşti să citezi acest pasaj?” Iar bunicul, îndurerat, simţind că nu-l poate pune pe Swann să ne povestească întâmplările care l-ar fi amuzat, îi zicea în şoaptă mamei: „Aminteşte-mi versul pe care m-ai pus să-l învăţ pe dinafară şi care mă linişteşte în clipe ca acestea. Ah! Da: «Seigneur, que de vertus vous nous faites haïr![33] Acum mi-e mai bine!”

Nu o părăseam pe mama din ochi, ştiam că atunci când vom fi la masă nu mi se va îngădui să rămân până la sfârşitul cinei şi că, pentru a nu-l supăra pe tata, mama nu mă va lăsa să o sărut de mai multe ori în faţa tuturor, ca atunci când eram în camera mea. De aceea îmi făgăduiam, în sufragerie, ca, în timp ce vom începe să luăm cina şi voi simţi că se apropie ora, să fac dinainte din acest sărut, care va fi atât de scurt şi atât de fugar, tot ceea ce puteam face singur, să aleg cu privirea locul de pe obraz unde o voi săruta, să-mi pregătesc gândul pentru a putea, datorită acestui început mental de sărutare, să consacru întregul minut pe care mi-l va acorda mama simţământului de a-i şti obrazul lipit de buzele mele, aşa cum un pictor ce nu

33 În original: „Seigneur, que de vertus vous nous faites haïr!”, vers de Corneille *(Moartea lui Pompei,* 1072) citat greşit de Proust, căci versiunea corectă este: „O ciel, que de vertus vous me faites haïr!” (nota ediţiei Pléiade).

poate obţine decât şedinţe scurte de la modelul care îi pozează, îşi pregăteşte paleta şi îşi aminteşte dinainte, după însemnări, tot ce l-ar putea ajuta să se lipsească de prezenţa modelului. Dar iată că înainte de a fi fost chemaţi la cină, bunicul avu cruzimea inconştientă să spună: „Micuţul pare obosit, ar trebui şase ducă la culcare. În seara asta vom cina de altminteri târziu”. Iar tata, care nu respecta la fel de mult ca bunica şi ca mama legământul dintre noi, spuse: „Da, haide, du-te şi te culcă”. Am vrut să o sărut pe mama, dar chiar în acea clipă se auzi clopoţelul care anunţa cina. „Haide, las-o pe mama, v-aţi luat noapte bună, asemenea manifestări sunt ridicole. Hai, du-te la culcare!” Şi trebui să plec fără să fi avut parte de sfânta împărtăşanie; trebui să urc fiecare treaptă a scării, după cum spune o expresie populară, „cu inima neagră de supărare”, împotriva inimii mele care voia să se întoarcă lângă mama, pentru că, nesărutându-mă, ea nu îi îngăduise să mă urmeze. Această scară detestată, pe care o urcam întotdeauna cu atâta tristeţe, răspândea un miros de lac; acesta parcă absorbise, fixase suferinţa specială pe care o simţeam în fiecare seară, făcând-o poate încă şi mai crudă pentru sensibilitatea mea, deoarece, confruntată cu această formă olfactivă, inteligenţa mea nu mai putea să participe la ea. Când dormim şi când o durere de dinţi nu este încă percepută de noi decât ca o fată tânără pe care ne străduim de două sute de ori la rând să o scoatem din apă sau ca un vers din Molière pe care ni-l repetăm întruna, este o mare uşurare să ne trezim, iar inteligenţa noastră să poată dezbrăca ideea de durere de dinţi de orice veşmânt eroic sau ritmat. Simţeam tocmai starea opusă acestui gen de uşurare, când suferinţa de a urca în camera mea intra în mine într-un chip mult mai rapid, aproape instantaneu, totodată insidios şi brusc, prin inhalarea – mult mai toxică decât o pătrundere morală – mirosului de lac al scării. Odată ajuns în camera mea,

trebui să astup toate ieşirile, să închid jaluzelele, să-mi sap propriul mormânt, dând la o parte cuverturile, să mă îmbrac cu linţoliul cămăşii mele de noapte. Dar înainte de a mă îngropa în patul de fier ce fusese adus în cameră pentru că îmi era prea cald vara sub perdelele de rips ale patului cel mare, am avut un simţământ de revoltă, şi am vrut să mă folosesc de o viclenie vrednică de un osândit la moarte. I-am scris mamei, rugând-o să urce pentru că mi se întâmplase ceva grav despre care nu puteam să-i spun în scrisoare. Spaima mea era că Françoise, bucătăreasa mătuşii mele, care trebuia să aibă grijă de mine când mă aflam la Combray, va refuza să ducă scrisoarea. Bănuiam că pentru ea a duce această scrisoare mamei, în faţa tuturor, va fi un lucru tot atât de imposibil ca şi, pentru portarul unui teatru, obligaţia de a înmâna o scrisoare unui actor în timp ce el se află pe scenă. Ea avea cu privire la lucrurile care pot şi care nu pot fi făcute un cod imperios, bogat, subtil şi intransigent, comportând distincţii insesizabile sau inutile (ceea ce îl făcea să semene cu acele legi antice care, alături de porunci feroce, ca aceea de a-i ucide pe copiii de ţâţă, interzic cu o delicateţe exagerată să fierbi iedul în laptele caprei sau să mănânci nervul din coapsa unui animal). Acest cod, dată fiind încăpăţânarea bruscă cu care ea refuza să ne facă unele mici servicii, părea a fi prevăzut complexităţi sociale şi rafinamente mondene atât de mari, încât nimic din mediul Françoisei şi din viaţa sa de slujnică la ţară nu putuse să i le sugereze; şi erai silit să-ţi spui că există în ea un trecut francez foarte vechi, nobil şi rău înţeles, ca în acele cetăţi manufacturiere unde vechi castele arată că aici a existat cândva o viaţă de curte, şi unde lucrătorii dintr-o uzină de produse chimice muncesc în mijlocul unor delicate sculpturi ce reprezintă miracolul sfântului Teofil[34] sau pe

34 Clericul Théophile de Adana (mort 538?), spune legenda – din care s-a inspirat poetul francez din secolul al XIII-lea, Rutebeuf, autor,

cei patru fii Aymon[35]. În cazul meu, articolul din cod din pricina căruia era puţin probabil ca – în afară de situaţia când ar fi luat casa foc – Françoise să o deranjeze pe mama în prezenţa domnului Swann pentru un personaj atât de neînsemnat ca mine, exprima pur şi simplu respectul ei nu numai pentru părinţi – ca pentru morţi, preoţi şi regi –, dar şi pentru străinul ce-ţi este oaspete, respect ce m-ar fi impresionat poate într-o carte, care mă irita însă totdeauna când o auzeam pe ea vorbind despre un asemenea lucru pe un ton grav şi înduioşat, şi încă şi mai mult în acea seară, când caracterul sacru pe care Françoise îl conferea cinei avea să o oblige să refuze a tulbura acea ceremonie. Dar ca să am fie şi numai o şansă, nu ezitai să mint şi să-i spun că nu eu voisem să-i scriu mamei, ci că mama era aceea care, în clipa când ne-am despărţit, îmi spusese să nu uit să-i trimit un răspuns în legătură cu un obiect pe care mă rugase să-l caut; şi că ea va fi desigur foarte supărată dacă nu va primi acea scrisoare. Cred că Françoise nu m-a crezut, căci, ca toţi oamenii primitivi, ale căror simţuri sunt mai puternice decât ale noastre, ea deosebea pe dată, după nişte semne care nouă ne scăpau cu totul, orice adevăr pe care voiam să i-l ascundem; privi timp de cinci minute plicul, ca şi cum, cercetând hârtia şi înfăţişarea scrisului, avea să se lămurească cu privire la natura conţinutului sau să ştie la care articol din codul său trebuie să se refere. Apoi ieşi cu un aer resemnat, ce părea să însemne: „Mare nenorocire

---

printre altele, al unuia dintre cele mai vechi „miracles de Notre-Dame", *Miracolul lui Théophile* – pierzându-şi slujba de econom, a făcut un pact cu diavolul, anulat în cele din urmă datorită intervenţiei Maicii Domnului

35 Personajele principale din *Cei patru fii Aymon,* cum este numit uneori Cântecul de gestă *Renaut de Montauban* (secolul al XII-lea) şi romanul cavaleresc inspirat de el. Aceste opere povestesc lupta dusă de Carol cel Mare împotriva celor patru fii ai ducelui Aymes: Renaut, Alard, Guichard şi Richard, călărind cu toţii calul năzdrăvan Bayard.

pentru părinţi să aibă un asemenea copil!” Se întoarse după o clipă să-mi spună că abia se servea îngheţata, că era cu neputinţă să i se dea mamei scrisoarea în acea clipă în faţa tuturor, dar că, atunci când masa va fi aproape gata, se va găsi un mijloc de a i-o înmâna. Pe dată neliniştea mi se potoli; acum nu mă mai aflam în situaţia de adineaori, când o părăsisem pe mama până mâine; bileţelul meu avea cel puţin să mă introducă, supărând-o, fără îndoială (şi de două ori, pentru că acea manevră mă va face ridicol în ochii lui Swann), invizibil şi fericit, în aceeaşi încăpere cu ea, avea să-i vorbească despre mine la ureche; iar sufrageria interzisă, ostilă, unde, abia acum o clipă, îngheţata însăşi şi castronelele cu apă pentru clătit gura păreau a ascunde plăceri răufăcătoare şi îngrozitor de triste, deoarece mama le gusta departe de mine, se deschidea larg către mine şi, ca un fruct prea copt şi dulce ce-şi sfâşie coaja, avea să trezească atenţia mamei, să o proiecteze până în inima mea îmbătată, în timp ce îmi va citi rândurile. Acum nu mai eram despărţit de ea; barierele căzuseră, un fir minunat ne unea. Şi apoi asta Du era totul: fără îndoială că mama avea să vină la mine în cameră!

Neliniştea mea era, credeam eu, un simţământ de care Swann şi-ar fi bătut joc dacă ar fi citit scrisoarea şi i-ar fi ghicit scopul; or, dimpotrivă, după cum am aflat mai târziu, o nelinişte asemănătoare l-a chinuit ani îndelungaţi, şi nimeni poate nu ar fi putut să mă înţeleagă atât de bine ca el; neliniştea pe care o ai când simţi că fiinţa pe care o iubeşti se află într-un loc al plăcerii unde tu nu eşti, unde nu te poţi duce spre a fi alături de ea, Swann a cunoscut-o datorită iubirii, iubire căreia îi este oarecum predestinată, de către ca, re ea va fi acaparată, specializată; dar când, ca în cazul meu, a pătruns în noi înainte ca iubirea să fi apărut în viaţa noastră, ea pluteşte, aşteptând-o, vagă şi liberă, pusă când în slujba unui sentiment, când în slujba altuia, a iubirii filiale sau a prieteniei pentru un coleg de

şcoală. Iar bucuria cu care mi-am făcut prima ucenicie când Françoise s-a întors spre a-mi spune că scrisoarea mea îi va fi înmânată mamei, fusese cunoscută şi de Swann, acea bucurie înşelătoare pe care ne-o dă vreun prieten, vreo rudă a femeii pe care o iubim, când, sosind la palatul sau la teatrul unde ea se află pentru vreun bal, petrecere sau premieră unde el o va întâlni, acel prieten ne zăreşte rătăcind pe afară, aşteptând cu deznădejde vreun prilej de a comunica cu ea. El ne recunoaşte, vine către noi, ne întreabă ce facem aici. Şi când îi spunem că avem să-i transmitem rudei sau prietenei sale ceva urgent, el ne asigură că nimic nu-i mai simplu, ne introduce în vestibul şi ne promite că ne-o va trimite în mai puţin de cinci minute. Cât de mult îl iubim – aşa cum în acel moment eu o iubeam pe Françoise –, pe intermediarul bine intenţionat care cu un singur cuvânt a făcut ceva suportabil, omenesc şi aproape benefic din serbarea de neimaginat, infernală, în sânul căreia credeam că vârtejuri duşmănoase, perverse şi fermecate o duceau departe, silind-o să râdă de noi. Pe cea pe care o iubim! Dacă socotim după ruda care ne-a acostat şi care este unul din iniţiaţii crudelor mistere, ceilalţi invitaţi la acea serbare nu par să aibă nimic demoniac în felul lor de a fi. Iată-ne pătrunzând printr-o spărtură nesperată în orele inaccesibile şi chinuitoare în timpul cărora ea avea să guste plăceri necunoscute: şi iată că unul din momentele a căror succesiune le-ar fi alcătuit, un moment la fel de real ca toate celelalte, ba chiar poate mai important pentru noi, pentru că are o legătură mai mare cu iubită noastră, noi ni-l reprezentăm, noi îl posedăm, intervenim în el, l-am creat aproape: momentul când i se va spune că suntem acolo jos. Şi, fără îndoială, celelalte momente ale serbării nu erau de o esenţă foarte diferită de esenţa acestuia, nu comportau o alcătuire mai încântătoare şi care să ne aducă atâta suferinţă, de vreme ce prietenul binevoitor ne-a spus: „Dar va fi fericită să

coboare! îi va face mult mai multă plăcere să stea de vorbă eu dumneata decât să se plictisească acolo sus”. Vai! Swann făcuse această experienţă, bunele intenţii ale unei a treia persoane sunt fără putere asupra unei femei mânioase că se simte urmărită până şi la un bal de către cineva pe care ea nu-l iubeşte. Adeseori prietenul coboară singur.

Mama nu veni, şi, fără a-mi cruţa amorul propriu (povestea acelui obiect pe care ar fi trebuit să-l caut la rugămintea ei nu trebuia dezminţită), îmi transmise prin Françoise cuvintele: „Nu-i niciun răspuns”, formulă pe care am auzit-o atât de des în gura portarilor de la „marile hoteluri” sau a valeţilor din tripouri, rostită către vreo biată fată uluită: „Cum, n-a spus nimic, dar e cu neputinţă! I-aţi dat totuşi scrisoarea mea. Bine, o să mai aştept”. Şi – tot astfel cum ea spune în mod invariabil că nu are nevoie de becul suplimentar pe care portarul vrea să-l aprindă pentru ea, şi rămâne acolo, nemaiauzind decât rarele cuvinte despre vreme pe care ie schimbă între ei portarul şi vreun servitor, pe care acesta îl trimite în grabă, dându-şi seama dintr-o dată cât e de târziu, să pună la gheaţă băutura unui client – după ce am respins oferta Françoisei de a-mi face ceai sau de a rămâne lângă mine, am lăsat-o să se întoarcă la bucătărie, m-am culcat şi am închis ochii, încercând să nu aud vocea părinţilor mei care îşi beau cafeaua în grădină. Dar, după câteva secunde, simţii că scriind acea scrisoare mamei, apropiindu-mă, cu riscul de a o supăra, atât de mult de ea încât crezusem că ajung la clipa când o voi revedea, înlăturasem posibilitatea de a adormi fără să o fi revăzut, iar bătăile inimii mele deveneau tot mai dureroase, pentru că îmi spoream zbuciumul pe măsură ce îmi impuneam o linişte care însemna acceptarea nefericirii mele. Dintr-o dată, nu mai simţii nicio tulburare, o mare fericire mă năpădi, ca atunci când un medicament puternic începe să-şi facă efectul şi

ne potoleşte durerea: luasem hotărârea să nu mai încerc să adorm iară a o fi revăzut pe mama, să o sărut cu orice preţ – deşi eram sigur că, după aceea, va fi multă vreme supărată pe mine – când va urca să se culce. Calmul ce rezulta din această hotărâre care punea capăt neliniştii mele, trezea în mine o stare de bucurie extraordinară, dar, totodată, o aşteptare, o sete şi o teamă de primejdie. Am deschis fereastra fără zgomot şi m-am aşezat la capătul patului; nu făceam aproape nicio mişcare, ca să nu fiu auzit de jos. Afară lucrurile păreau şi ele încremenite într-o atenţie mută, nevoind parcă să tulbure lumina lunii, care făcea să pară fiecare lucru de două ori mai mare şi mai îndepărtat, datorită răsfrângerii razelor; mai densă şi mai concretă, aceasta subţiase şi dilatase totodată peisajul, ca pe un plan până atunci împăturit, şi pe care îl desfaci. Tot ce trebuia să se mişte, ca vreo ramură de castan, se mişca. Dar freamătul său minuţios, total, executat până în cele mai mici nuanţe şi până la ultimele rafinamente, nu se revărsa asupra ambianţei, nu se contopea cu ea, rămânea circumscris. Expuse pe această tăcere care nu absorbea nimic din ele, zgomotele cele mai îndepărtate, cele care veneau probabil din grădinile de la celălalt capăt al oraşului, se percepeau în toate amănuntele şi atât de „net”, încât s-ar fi zis că acest efect de depărtare nu se datora decât unui pianissimo, ca acele motive în surdină atât de bine executate de orchestra Conservatorului pe care, deşi nu pierzi nici măcar o notă din ele, crezi că le auzi totuşi venind de undeva de departe şi nu din sala de concert şi deşi toţi vechii abonaţi – surorile bunicii, de asemenea, când Swann le dăduse biletele lui – ciuleau urechea ca şi cum ar fi ascultat înaintarea îndepărtată a unei armate în marş, ce n-ar fi ajuns încă sa dea colţul către strada Trévise.

Ştiam că situaţia în care mă pusesem era, dintre toate, cea care putea să aibă pentru mine, din partea părinţilor

mei, consecinţele cele mai grave, mult mai grave, într-adevăr, decât ar fi putut bănui un străin, şi anume dintre acelea care pentru el nu le-ar fi putut avea decât greşelile cu adevărat ruşinoase. Dar în educaţia ce mi se dădea, ierarhia greşelilor nu era aceeaşi ca în educaţia celorlalţi copii, şi fusesem obişnuit să le situez înaintea celorlalte (pentru că, fără îndoială, nici nu erau altele împotriva cărora să fie nevoie să fiu mai cu străşnicie păzit) pe cele despre care înţeleg acum că aveau în comun faptul că le făceam cedând unui impuls nervos. Dar atunci cuvântul acesta nu era pronunţat, nu li se recunoştea această origine, care m-ar fi putut face să cred că puteam fi scuzat sau poate chiar că sunt greşeli cărora nu le pot rezista. Dar le recunoşteam bine după neliniştea care le preceda, ca şi după severitatea pedepsei ce le urma; şi ştiam că greşeala pe care tocmai o săvârşisem era din aceeaşi familie cu altele pentru caro fusesem aspru pedepsit, deşi infinit mai gravă. Când mă voi duce să-i aţin calea mamei în clipa când va urca să se culce, şi când ea va vedea că rămăsesem treaz pentru a-i spune din nou noapte bună pe coridor, nu voi mai fi lăsat să rămân acasă, voi fi trimis la colegiu chiar a doua zi, eram absolut sigur de asta. Ei bine! Chiar dacă ar fi trebuit să mă arunc pe fereastră cinci minute după aceea, aveam totuşi să fac ceea ce hotărâsem. Acum o voiam pe mama, voiam să-i spun noapte bună, înaintasem prea mult pe calea ce ducea la realizarea acestei dorinţe pentru a mă mai putea întoarce înapoi.

Auzii paşii părinţilor mei care îl însoţeau pe Swann; şi după ce clopoţelul de la poartă mă anunţă că plecase, m-am dus la fereastră. Mama" îl întreba pe tata dacă îi plăcuse langusta şi dacă domnul Swann ceruse încă o porţie de îngheţată cu cafea şi cu fistic. „Nu prea a ieşit grozav, spuse mama; cred că data viitoare va trebui să-i punem altă aromă. – N-am cuvinte să spun cât de schimbat

îl găsesc pe Swann, zise mătuşa mea, a îmbătrânit aşa de mult!” Se obişnuise atât de mult să vadă totdeauna în Swann un adolescent, încât era uimită când îl descoperea dintr-o dată mai puţin tânăr decât continua să-l creadă. De altfel şi părinţii mei începeau să găsească că bătrâneţea lui este acea bătrâneţe anormală, excesivă, ruşinoasă şi meritată a celibatarilor, a tuturor celor pentru care s-ar părea că marea zi lipsită de un mâine este mai lungă decât pentru ceilalţi, pentru că pentru ei ea este pustie, iar clipele se adună unele cu altele încă de dimineaţă, fără să se împartă apoi între copii. „Cred că are multe necazuri cu ticăloasa lui de nevastă, care trăieşte în văzul întregului Combray cu un anume domn de Charlus. A ajuns de râsul lumii.” Mama observă că, de câtăva vreme, parc mult mai puţin trist. „Şi face mult mai rar acel gest, care seamănă întru totul cu un gest al tatălui său, de a-şi şterge ochii şi de a-şi trece mâna peste frunte. Cred că de fapt nu o mai iubeşte pe această femeie.

— Sigur că nu o mai iubeşte, răspunse bunicul. Mi-a scris încă de multă vreme o scrisoare, căreia nu m-am grăbit să-i răspund favorabil, şi care nu lasă nicio umbră de îndoială asupra sentimentelor gale de iubire faţă de soţia sa. Dar nu i-aţi mulţumit pentru vinul de Asti”, adăugă bunicul, întorcându-se către cele două cumnate ale sale. „Cum poţi să spui că nu i-am mulţumit? Ba dimpotrivă, cred că am făcut-o, şi într-un fel cât se poate de delicat”, răspunse mătuşa mea Flora. „Da, ai adus-o foarte bine din condei: te-am admirat, spuse mătuşa mea Céline. – Dar şi tu te-ai descurcat foarte bine. – Da, sunt destul de mândră de fraza mea despre vecinii amabili. – Cum! Asta numiţi voi a mulţumi! spuse bunicul. Am auzit toate astea, dar nici prin minte nu mi-a trecut că voiaţi să-i mulţumiţi lui Swann. Puteţi fi sigure că n-a înţeles nimic. – Dar Swann nu-i un prost, sunt sigură că a ştiut să guste conversaţia noastră. Nu puteam totuşi să-i spun numărul

sticlelor trimise şi preţul vinului!” Tata şi mama rămaseră singuri, şi se aşezară pentru câteva clipe; apoi tata spuse: „Dacă vrei, hai să urcăm la culcare.

— Dacă asta vrei tu, dragul meu, deşi nu-mi este deloc somn; sper că nu mă ţine atât de trează acea îngheţată de cafea atât de proastă. Dar văd lumină în bucătărie, şi de vreme ce biata Françoise m-a aşteptat, o s-o rog să-mi descheie corsajul în timp ce tu te vei dezbrăca”. Şi mama deschise uşa cu zăbrele de la vestibulul ce dădea spre scară. Curând am auzit-o cum urcă şi închide fereastra de la camera ei. Am înaintat pe coridor fără zgomot; inima îmi bătea atât de puternic încât mergeam cu greu, dar cel puţin nu de nelinişte, ci de spaima şi de bucurie. Am văzut în casa scării lumina proiectată de lumânarea maniei. Apoi am văzut-o chiar pe ea, şi i-am sărit înainte. În prima clipă, mă privi cu uimire, neînţelegând ce se întâmplase. Apoi pe chipul ei se citi o mare mânie, nu îmi spunea nici măcar un singur cuvânt, şi, într-adevăr, pentru o greşeală mult mai mică decât aceasta nu mi se mai vorbea timp de mai multe zile. Dacă mama mi-ar fi spus vreun cuvânt, ar fi însemnat să admită ca poate să-mi spună şi altele, şi de altfel asta mi s-ar fi părut încă şi mai îngrozitor, ca un semn că faţă de gravitatea pedepsei ce urma să se pregătească, tăcerea, sau cearta, ar fi fost o joacă. Un cuvânt ar fi avut semnificaţi» calmului cu care îi răspunzi unei slugi când ai hotărât s-o dai afară; sărutul pe care îl dai unui fiu pe care îl trimiţi să se angajeze în armată, în timp ce i l-ai fi refuzat dacă ar fi trebuie să te mulţumeşti să fii supărat pe el doar două zile. Dar ea îl auzi pe tata care urca din cabinetul de toaletă unde se dezbrăcase şi, pentru a evita scena pe care ne-ar fi făcut-o, îmi spuse cu o voce întretăiată de mânie: „Fugi, fugi, măcar să nu te vadă tata cum mă aştepţi aici ca un nebun!” Dar eu îi repetam: „Vino să-mi spui noapte bună „, înspăimântat că văd reflexul lumânării tatei înălţându-se pe perete, dar şi folosindu-mă de apropierea

lui ca de un mijloc de şantaj şi nădăjduind ca mama, pentru a evita ca tata să mă găsească tot acolo dacă ea ar fi continuat să mă refuze, îmi va spune: Întoarce-te în camera ta, o să vină” ’. Dar era prea târziu, tata se afla în faţa noastră. Fără să vreau, am şoptit aceste cuvinte, pe care nimeni nu le-a auzit: „Sunt pierdut I”

Dar nu a fost aşa. Tata îmi refuza neîncetat tot felul de lucruri ce-mi erau îngăduite prin înţelegeri mai puţin severe pe care le aveam cu mama şi cu bunica, pentru că lui îi pasa prea puţin de „principii”, căci pentru el nu existau niciun fel de „drepturi ale oamenilor”. Pentru un motiv cu totul întâmplător, sau chiar fără niciun motiv, el îmi interzicea în ultima clipă vreo plimbare atât de obişnuită, atât de acceptată, încât asemenea privaţiune era un adevărat sperjur, sau, cum făcuse şi în acea seară, cu mult timp înainte de ora rituală, îmi spunea: „Hai, urcă la culcare, şi să nu aud niciun cuvânt în plus!” Dar, pentru că nu avea principii (în sensul în care le avea bunica), el nu cunoştea de fapt ce înseamnă intransigenta. Mă privi o clipă, uimit şi supărat, apoi, după ce mama îi explică, stingherită, în câteva cuvinte, cele întâmplate, el îi spuse: „Du-te atunci cu el, tot spuneai că nu ţi-e somn. Rămâi puţin cu el în cameră, eu nu am nevoie de nimic. – Dar, dragul meu, îi răspunse timid mama, faptul că îmi este sau nu-mi este somn nu schimbă cu nimic lucrurile, nu putem să-l obişnuim pe acest copil cu... – Dar nu-i vorba să-l obişnuim, spuse tata, dând din umeri; vezi bine că bietul copil e trist, ba chiar pare deznădăjduit; haide, doar nu suntem călăi! Dacă o să se îmbolnăvească din pricina ta, n-o să-ţi convină! Şi fiindcă există două paturi în camera lui, spune-i Françoisei să-ţi pregătească patul cel mare şi culcă-te în noaptea asta lângă el. Hai, noapte bună, eu nu sunt atât de nervos ca voi, mă duc să mă culc”.

Nu puteam să-i mulţumesc tatei; l-aş fi mâniat prin ceea ce el numea nevricale; am rămas pironit locului,

neîndrăznind să fac vreo mişcare; era încă în faţa noastră, înalt, în halatul său de casă alb, cu capul înfăşurat în caşmirul de India violet şi roz pe care îl purta de când avea nevralgii, făcând gestul lui Abraham din gravura reprodusă după Benozzo Gozzoli[36], pe care mi-o dăduse domnul Swann, când îi spune Sarei că trebuie să renunţe la Isaac. Sunt mulţi ani de atunci. Zidul de lângă scara pe care am văzut urcând reflexul lumânării sale nu mai există de multă vreme. Şi în mine multe lucruri au fost nimicite, despre care credeam că trebuie să dăinuie veşnic, şi noi lucruri s-au construit, dând naştere unor bucurii noi, pe care nu le-aş fi putut prevedea atunci, după cum le înţeleg acum cu greu pe cele vechi. Şi e mult de când tata mi-i mai poate spune mamei: „Du-te cu copilul”. Putinţa unor asemenea ceasuri nu va renaşte niciodată pentru mine. Dar, de puţină vreme, încep din nou să percep foarte bine, dacă ştiu să ascult, hohotele de plâns pe care am avut puterea să le stăpânesc în faţa tatei şi în care nu am izbucnit decât când am fost iar singur cu mama. De fapt, ele n-au încetat niciodată; şi numai pentru că viaţa tace acum mai mult în jurul meu, le aud eu din nou, ca pe acele clopote de la mănăstire acoperite atât de bine în timpul zilei de zgomotul oraşului, încât ai crede că dangătul lor s-a oprit, dar care se aud iarăşi, în tăcerea serii. Mama îşi petrecu acea noapte în camera mea; când săvârşisem o greşeală atât de mare încât mă aşteptam să fiu izgonit din casă, părinţii nici îmi acordau mai mult decât obţinusem vreodată de la ei, ca o recompensă pentru o faptă frumoasă. Chiar atunci când se manifesta prin bunăvoinţă, purtarea tatei faţă de mine păstra acea nuanţă de arbitrar şi nemeritat ce o caracteriza, şi care nea de faptul că în general era mai curând rezultatul unor împrejurări

36 Gozzoli (Benozzo Di Lese, zis) (1420-l497), pictor italian din Florenţa. Opera lui cea mai cunoscută este *Cortegiul regilor magi,* care decorează palatul Riccardi din Florenţa.

întâmplătoare decât al unui plan premeditat. Poate chiar ca ceea ce eu numeam, atunci când mă trimitea la culcare, severitatea sa, merita mai puţin acest nume decât cea a mamei sau a bunicii, căci firea lui, mai diferită în anumite privinţe de a mea decât a lor, nu ghicise probabil până acum cât eram de nefericit în fiecare seară, ceea ce mama şi bunica ştiau foarte bine; dar ele mă iubeau îndeajuns pentru a nu consimţi să mă cruţe de suferinţă, voiau să mă înveţe să o domin spre a-mi diminua sensibilitatea nervoasă şi a-mi întări voinţa. Tata, care mă iubea altfel, nu ştiu dacă ar fi avut acest curaj: singura dată când înţelesese că sunt nefericit, îi spusese mamei: „Du-te şi-l mângâie”. Mama rămase în acea noapte în camera mea şi, parcă pentru a nu strica prin vreo remuşcare aceste ore atât de diferite de ceea ce avusesem dreptul să sper, când Françoise, înţelegând că se petrece ceva extraordinar, căci mama, aşezată lângă mine, mă ţinea de mână şi mă lăsa să plâng fără să mă certe, o întrebă: „Dar doamnă, ce are domnul de plânge astfel?” mama îi răspunse: „Nu ştie nici el de ce, Françoise, are o stare nervoasă; pregăteşte-mi repede patul cel mare şi du-te să te culci”. Astfel, pentru prima oară, tristeţea mea nu mai era socotită o greşeală ce trebuie pedepsită, ci un fel de rău involuntar, recunoscut acum oficial, o stare nervoasă de care nu eram răspunzător; eram fericit că nu trebuie să-mi însoţesc amărăciunea lacrimilor cu vreun scrupul, puteam să plâng fără să păcătuiesc. Totodată eram foarte mândru faţă de Françoise din pricina acestei întorsături pe care o luaseră lucrurile, care, la o oră după ce mama refuzase să urce în camera mea şi îmi transmisese răspunsul dispreţuitor că trebuie să dorm, mă înălţa la demnitatea de persoană matură, făcându-mă să ajung dintr-o dată la un fel de pubertate a supărării, de emancipare a lacrimilor. Ar fi trebuit să fiu fericit: dar nu eram. Mi se părea că mama îmi făcuse pentru prima oară o concesie din pricina căreia

probabil suferea, că era o primă abdicare din partea-i în faţa idealului pe care şi-l făcuse cu privire la mine şi că, pentru prima dată, ea, atât de curajoasă, se dădea bătută. Mi se părea că repurtasem o victorie împotriva ei, că reuşisem, aşa cum ar fi putut face o boală, necazurile sau virata, să-i înfrâng voinţa, să-i îngenunchez raţiunea, şi că prin această scară începea o nouă eră, că ea va rămâne ca o dată tristă. Dacă aş mai fi îndrăznit acum, i-aş fi spus mamei: „Nu vreau, nu te culca aici”. Dar cunoşteam înţelepciunea practică, realistă, cum s-ar spune astăzi, care îi tempera firea arzător de idealistă moştenită de la bunica, şi ştiam că acum, când răul era făcut, ar vrea mai curând să mă lase cei puţin să mă bucur de acea plăcere liniştitoare şi să nu-l deranjeze pe tata. Desigur, frumosul chip al mamei strălucea încă de tinereţe în acea seară când mă ţinea atât de gingaş de mâini şi încerca să-mi potolească plânsul, dar mi se părea că tocmai asta nu ar fi trebuit să se întâmple, mânia ei ar fi fost mai puţin tristă pentru mine decât această blândeţe nouă pe care nu o cunoscuse copilăria mea; mi se părea că înscrisesem în sufletul ei o primă zbârcitură, cu o mână nelegiuită şi tainică, şi că din pricina mea se ivise aici primul fir alb de păr. Acest gând mă făcu să plâng şi mai tare, şi atunci am văzut-o pe mama, care totdeauna îşi stăpânea pornirile de iubire faţă de mine, cum se lasă cuprinsă ea însăşi de înduioşare şi cum încearcă să-şi stăpânească dorinţa de a plânge. Când simţi că mi-am dat seama, îmi spuse, râzând: „Puişorul de piţigoi o s-o facă pe mama să fie tot atât de proastă ca şi el, dacă o să mai plângă tot aşa. Haide, dacă nu ţi-e somn, după cum nu-mi este nici mie, să facem ceva, să luăm o carte şi să citim”. Dar eu nu aveam acolo nicio carte. „Crezi că n-o să te mai bucuri tot atât de mult, dacă îţi aduc chiar acum cărţile pe care bunica vrea să ţi le dea de ziua ta de naştere? Gândeşte-te bine: nu vei fi dezamăgit dacă nu vei primi nimic poimâine?” Dimpotrivă,

eram încântat, şi mama s-a dus după un pachet cu cărţi; sub hârtia care le învelea, nu am putut ghici decât că sunt groase, după un contur sumar şi ascuns, care eclipsa totuşi cutia cu creioane colorate primită de Anul nou şi viermii de mătase de anul trecut. Erau: *Balta diavolului, François le Champi, Micuţa Fadette* şi *Meşterii clopotari.* Bunica, după cum am ştiut mai târziu, alesese mai întâi poeziile lui Musset, un volum de Rousseau şi *Indiana*[37]*;* căci dacă socotea că lecturile uşoare sunt tot atât de nesănătoase ca bomboanele şi prăjiturile, ea nu credea că uriaşa respiraţie a geniului are asupra minţii unui copil o influenţă mai primejdioasă şi mai puţin întăritoare decât, asupra trupului său, aerul pădurii şi vântul din largul mării. Dar fiindcă tata o făcuse aproape nebună aflând ce cărţi vrea să-mi dea, ea se întorsese singură la Jouy-le-Vicomte, la librar, pentru ca eu să-mi capăt totuşi darul (era o zi foarte călduroasă şi se înapoiase atât de bolnavă, încât medicul îi spusese mamei să nu o mai lase să se obosească astfel), şi se repezise asupra celor patru romane pe teme rustice ale lui George Sand. „Draga mea fată, îi spunea ea mamei, nu m-aş putea hotărî să-i dăruiesc acestui copil o carte scrisă prost.”

În realitate, nu se resemna niciodată să cumpere ceva din care să nu se poată trage un folos intelectual, şi mai ales cel pe care ni-l procură lucrurile frumoase, învăţându-ne să ne căutăm plăcerea în altă parte decât în satisfacţiile bunei stări şi ale vanităţii. Chiar când trebuia să-i facă unui prieten un cadou aşa-zis util, când trebuia să dăruiască un fotoliu, tacâmuri, un baston, ea le căuta „vechi”, ca şi cum, desuetudinea lor îndelungată ştergându-le caracteristicile utilitare, ele păreau mai curând dornice să ne povestească viaţa oamenilor de altă dată decât să slujească la satisfacerea propriilor noastre nevoi. I-ar fi plăcut să am în camera mea fotografii ale monumentelor sau ale peisajelor

37 Cele cinci titluri citate sunt romane de George Sand

celor mai frumoase. Dar atunci când trebuia să le cumpere, şi deşi lucrul reprezentat avea o valoare estetică, ea găsea ca vulgaritatea, utilitatea îşi regăseau prea curând locul în modul mecanic de reprezentare al fotografiei. Încerca să fie vicleană şi, dacă nu să elimine pe de-a-ntregul banalitatea comercială, cel puţin să o reducă, să o înlocuiască în cea mai mare parte tot cu artă, să introducă mai multe „straturi" de artă: în loc să cumpere fotografiile catedralei din Chartres[38], ale fântânilor din Saint-Cloud[39], ale Vezuviului, ea îl întreba pe Swann dacă toate acestea nu fuseseră reprezentate de vreun mare pictor, şi prefera să-mi dea fotografii ale catedralei din Chartres de Corot, ale marilor fântâni din Saint-Cloud de Hubert Robert[40], ale Vezuviului de Turner, ceea ce însemna mai multă artă. Dar dacă fotograful fusese înlăturat de la reprezentarea capodoperei sau a naturii şi înlocuit de un mare artist, el îşi relua drepturile pentru a reproduce chiar această interpretare. Ajunsă la scadenţa vulgarităţii, bunica încerca Bă o mai amâne încă. Ea îl întreba pe Swann dacă opera nu fusese gravată, preferind, când era cu putinţă, gravuri vechi, şi având încă un interes dincolo de ele însele, de exemplu, căutându-le pe acelea ce reprezintă o capodoperă într-o stare în care nu o mai putem vedea astăzi (ca gravura *Cinei* lui Leonardo da Vinci înainte de a se fi degradat, executată de Morghen). Trebuie spus că rezultatele acestui mod de a înţelege arta de a face un dar nu au fost totdeauna strălucite. Ideea pe

38 Catedrala din Chartres, construită în secolele XII —XIII, este una din capodoperele stilului gotic şi o mare sursă de inspiraţie pentru arta modernă.

39 Saint-Cloud este o localitate din arondismentul Nanterre, vestită printr-un hipodrom, un mare parc şi, mai ales, construcţiile vechii reşedinţe imperiale, printre care fântânile la care se referă Proust.

40 Robert (Hubert) (1733 – 1808), pictor francez. Precursor al romantismului, este autor al unor tablouri în care figurează ruine antice.

care mi-am făcut-o despre Veneţia după un desen de Tiţian, ce pare a avea drept fundal laguna, era desigur mult mai puţin exactă decât cea pe care mi-aş fi făcut-o prin mijlocirea unor simple fotografii. Când mătuşa mea voia să rostească un rechizitoriu împotriva bunicii, era cu neputinţă să mai numeri câte fotolii oferise aceasta unor tineri logodnici sau unor soţi bătrâni care, la prima încercare de a se aşeza pe ele, se prăbuşiseră pe dată sub greutatea unuia dintre destinatari. Dar bunica ar fi socotit că e meschin să se preocupe prea mult de soliditatea unui obiect de lemn pe care se desluşeau încă o floricică, un surâs, uneori o frumoasă istorioară din trecut. Chiar ceea ce, în aceste mobile, corespundea unei nevoi, dar într-un mod cu care nu mai suntem obişnuiţi, o fermeca precum vechiul mod de a folosi limba, în care vedem o metaforă, ştearsă, în limba noastră modernă, de uzura obişnuinţei. Or, romanele câmpeneşti ale lui George Sand, pe care mi le dăruia de ziua mea, erau pline, ca şi o mobilă veche, de expresii căzute în desuetudine şi devenite iar imagini, cum nu mai întâlneşti decât la ţară. Şi bunica le cumpărase preferându-le altora, ca şi cum ar fi închiriat cu mai multă, plăcere o proprietate unde ar fi existat un porumbar gotic sau vreunul din acele lucruri vechi care exercită asupra minţii noastre o fericită influenţă, dându-i nostalgia unor imposibile călătorii în timp.

Mama se aşeza alături de patul meu; luase în mână *Francois le Champi*[41] care, datorită copertei sale roşii şi a titlului său de neînţeles, avea pentru mine o personalitate distinctă şi o atracţie misterioasă. Nu citisem încă niciodată vreun roman adevărat. Auzisem spunându-se că George Sand era însuşi tipul romancierului. Asemenea

41 Roman de George Sand (1847 – 1848) citat de Proust şi tu câteva pagini mai sus.Urmează unul din pasajele antologice proustiene despre lectură, subiect asupra căruia scriitorul meditează în repetate rânduri.

vorbe mă îmbiau să văd în *Francois le Champi* un ce cu neputinţă de definit şi fermecător. Procedeele naraţiunii, menite să stârnească fie curiozitatea, fie înduioşarea, anumite moduri de a spune ce trezesc neliniştea şi melancolia, şi pe care un cititor cât de cât instruit le recunoaşte ca fiind comune multor romane, îmi păreau pur şi simplu – mie, care vedeam într-o carte nouă nu un lucru ce are mulţi semeni, ci o persoană unică, având raţiunea de a exista doar în sine – o emanaţie tulburătoare a esenţei particulare a acestei opere. Sub evenimentele cotidiene, sub lucrurile atât de comune, sub cuvintele atât de curente, simţeam ca un fel de intonaţie, ca un fel. De accent străin. Acţiunea începu să se desfăşoare; ea îmi păru cu atât mai obscură, cu cât atunci când citeam, visam adeseori, pe pagini întregi, la cu totul altceva. Şi lacunelor pe care acest mod al meu de a fi distrat le lăsa în cadrul povestirii, li se adăuga, când mama îmi citea cu voce tare, şi faptul că ea sărea toate scenele de dragoste. De aceea toate schimbările bizare ce se produc în atitudinea morăriţei şi a copilului şi care nu îşi află explicaţia decât în evoluţia unei iubiri pe cale de a se naşte, îmi apăreau ca fiind pline de un mister adânc, a cărui sursă îmi închipuiam că trebuie să fie în acel nume necunoscut şi atât de dulce de „Champi”, care îşi punea pe copilul ce-l purta fără ca eu să înţeleg de ce, culoarea vie, împurpurată şi fermecătoare. Chiar dacă mama era o cititoare infidelă, ea era totodată, în cazul cărţilor unde afla sunetul unui sentiment adevărat, şi o cititoare admirabilă, prin respectul şi simplitatea interpretării, prin frumuseţea şi blândeţea vocii sale. Chiar în viaţă, când fiinţe şi nu opere de artă îi stârneau astfel înduioşarea sau admiraţia, era impresionant să o vezi cu ce grijă îndepărta din vocea, din gesturile, din cuvintele ei, orice notă de veselie care ar fi putut să-i facă rău vreunei mame ce îşi pierduse odinioară un copil, orice nuanţă, amintind de

sărbătorirea unei aniversări, care l-ar fi putut face pe bătrânul ce o asculta să se gândească la vârsta lui înaintată, orice cuvânt prea casnic care i s-ar fi părut plictisitor vreunui tânăr savant. Tot astfel, când citea proza lui George Sand, din care emană totdeauna acea bunătate, acea distincţie morală pe care mama învăţase de la bunica să le considere superioare oricărui alt lucru din viaţă, şi pe care eu aveam să o învăţ pe ea doar mult mai târziu să nu le considere superioare oricărui alt lucru din cărţi, atentă să izgonească din vocea-i orice meschinărie, orice afectare ce ar fi putut fi o piedică în calea valului puternic, ea se înarma cu toată iubirea firească şi cu toată ampla blândeţe pe care le cereau aceste fraze ce păreau scrise pentru vocea ei, şi care, spre a spune astfel, existau pe de-a-ntregul în registrul sensibilităţii sale. Pentru a le citi pe tonul potrivit, ea regăsea accentul cordial care le preexistă şi le-a dictat, dar pe care cuvintele nu-l arată; datorită lui, ea punea în treacăt o surdină oricărei cruzimi ascunse în timpurile verbale, rostea imperfectul şi perfectul compus eu blândeţea bunătăţii desăvârşite, cu melancolia iubirii, conducea fraza ce se sfârşea către cea care urma să înceapă, când grăbind, când încetinind mersul silabelor, pentru a le face să între, deşi cantităţile lor erau diferite, într-un ritm uniform, insufla acestei proze atât de comune un fel de viaţă sentimentală şi continuă.

Remuşcările mele se potoliseră, mă lăsam pradă dulceţii acestei nopţi când o aveam pe mama lângă mine. Ştiam că nu voi mai putea avea niciodată o asemenea noapte; că dorinţa mea cea mai mare, aceea de a o avea pe mama în cameră în timpul tristelor ceasuri nocturne, era prea opusă necesităţilor vieţii şi dorinţei tuturor, pentru ca privilegiul ce-mi fusese acordat în acea seară să poată fi altceva decât o întâmplare factice şi excepţională. Mâine voi fi din nou neliniştit, iar mama nu va rămâne aici. Dar când neliniştile mele se potoleau, eu nu le mai înţelegeam; şi apoi seara de

mâine era încă ceva îndepărtat; îmi spuneam că voi avea timp să iau o hotărâre, deşi acel răgaz nu putea să-mi dea nicio altă putere, căci erau lucruri ce nu depindeau de voinţa mea şi pe care socoteam că le pot evita doar datorită răstimpului care le despărţea încă de mine.

* * *

Astfel încât, vreme îndelungată, când, trezindu-mă în timpul nopţii, îmi aminteam de Combray, nu revedeam niciodată nimic altceva decât acel crâmpei luminos, decupat în mijlocul unui întuneric nedesluşit, asemenea celor pe care sclipirile unui foc de artificii sau proiectarea unei lumini electrice le luminează şi le secţionează pe faţada unui edificiu care, în rest, rămâne cufundat în noapte: la baza destul de mare, micul salon, sufrageria, începutul de alee întunecată pe unde va sosi domnul Swann, autorul inconştient al tristeţilor mele, vestibulul pe unde mă îndreptam către prima treaptă a scării de la intrare, atât de greu de urcat, care constituia ea singură trunchiul foarte îngust al acestei piramide neregulate; şi, în vârf, dormitorul meu, cu micul coridor şi uşa lui cu geam, pe unde intra mama; într-un cuvânt, totdeauna văzut la aceeaşi oră, izolat de tot ce putea să se afle în jur, desprinzându-se din întuneric, decorul strict necesar (ca acela pe care îl vedem indicat la începutul unor piese vechi, pentru reprezentările din provincie) dramei momentului când mă dezbrăcăm pentru culcare; ca şi cum Combray nu ar fi fost alcătuit decât din două etaje legate printr-o scară îngustă şi ca şi cum întotdeauna nu ar fi fost decât ora şapte seara. La drept vorbind, i-aş fi putut răspunde oricui mi-ar fi pus asemenea întrebare: Combray cuprindea şi altceva şi exista şi la alte ore. Dar cum ceea ce mi-aş fi amintit ar fi fost doar rodul memoriei voluntare, al memoriei inteligenţei, şi cum ceea ce ea ne spune

despre trecut nu păstrează nimic din el, eu n-aş fi dorit niciodată să mă gândesc la acea rămăşiţă din Combray. Toate acestea erau în realitate lucruri moarte pentru mine.

Moarte pentru totdeauna? Poate.

În asemenea cazuri hazardul joacă un mare rol, şi un al doilea hazard, cel al morţii noastre, nu ne îngăduie adeseori să aşteptăm multă vreme bunăvoinţa celui dintâi.

Găsesc foarte înţeleaptă acea credinţă celtică ce ne spune că sufletele celor pe care i-am pierdut sunt captive în vreo fiinţă inferioară, într-un animal, o plantă, un lucru neînsufleţit, pierdute într-adevăr pentru noi până în ziua, care pentru mulţi nu vine niciodată, când trecem din întâmplare pe lângă copac, când intrăm în stăpânirea obiectului unde sunt închise. Atunci ele tresar, ne cheamă, şi, de îndată ce le-am recunoscut, vraja este sfărâmată. Eliberate de noi, au învins moartea şi se întorc să trăiască împreună cu noi.

Aşa se întâmplă şi cu trecutul nostru. Zadarnic încercăm să-l evocăm, toate strădaniile inteligenţei noastre sunt inutile. El este ascuns în afara domeniului şi a puterii ei, în vreun obiect material (în senzaţia pe care ne-ar da-o acest obiect material) pe care noi nu-l bănuim. Depinde de hazard dacă vom întâlni acest obiect înainte de a muri, sau dacă nu-l vom întâlni.

Trecuseră[42] mulţi ani de când, din Combray, tot ceea ce nu era teatrul şi drama culcării mele nu mai exista pentru mine, când, într-o zi de iarnă, cum mă întorceam acasă, mama, văzând că mi-e frig, mă îndemnă să beau, cum nu făceam de obicei, puţin ceai. Mai întâi am refuzat, dar, nu ştiu de ce, m-am răzgândit. Ea trimise să mi se cumpere una dintre acele prăjituri mici şi durdulii, numite „Petites Madeleines”, care par a fi fost turnate în valva striată a

42 Începe aici pasajul antologic al „madeleinei”, unde Proust încearcă nu numai descrierea fenomenologică a mecanismului memoriei involuntare, dar şi a însuşi actului creator.

unei scoici. Şi curând, maşinal, împovărat de ziua posacă şi de perspectiva unui mâine trist, am dus la gură o linguriţă din ceaiul în care lăsasem să ne înmoaie o bucăţică de prăjitură. Dar chiar în clipa când înghiţitura de ceai, amestecată cu fărâmituri din prăjitură, îmi atinse cerul gurii, tresării, atent la lucrul neobişnuit ce se petrecea în mine. O plăcere nespusă mă năpădise, izolată, fără noţiunea cauzei sale. Datorită ei, vicisitudinile vieţii îmi deveniseră indiferente, dezastrele ei, inofensive, scurtimea-i, iluzorie, ca atunci când iubeşti; eram umplut cu o esenţă preţioasă: sau mai curând această esenţă nu era în mine, ea eram eu. Kamă mai simţeam mediocru, supus capriciilor întâmplării, muritor. De unde putuse să-mi vină acea puternică bucurie? Simţeam că era legată de gustul ceaiului şi al prăjiturii, dar că le depăşea cu mult, nefiind, probabil, de aceeaşi natură. De unde se ivise? Ce însemna? Unde să o prind? Iau a doua înghiţitură, în care nu aflu nimic mai mult decât în prima, o iau pe a treia, care îmi spune încă şi mai puţin decât *a,* doua. E timpul să mă opresc, virtuţile băuturii par a scădea. Este limpede că adevărul pe care îl caut nu este în ea, ci în mine, ea l-a trezit, dar nu-l cunoaşte, şi nu poate decât să repete la nesfârşit, tot mai slab, aceeaşi mărturie pe care nu ştiu să o interpretez, pe care vreau cel puţin să i-o pot cere din nou şi să o regăsesc intactă, la dispoziţia mea, curând, pentru o limpezire decisivă. Pun ceaşca pe masă şi mă întorc către mintea mea. Ea trebuie să găsească adevărul. Dar cum? Gravă incertitudine, de fiecare. Dată când mintea ce simte depăşită de ea însăşi; când ea, căutătoare», este totodată ţinutul obscur unde trebuie să caute şi unde tot ce ştie nu-i va sluji la nimic. Să caute? Nu numai: să creeze. Ea se află în faţa a ceva care nu este încă şi ce care numai ea îl poate realiza, făcându-l apoi să între în lumina-i.

Şi încep din nou sa mă întreb ce poate fi acea stare

necunoscută, care nu aducea cu sine nicio probă logică, ci doar evidenta fericirii sale, a realităţii sale, în faţa căreia celelalte dispăreau. Vreau să încerc să o fac să apară din nou. Mă întorc cu gândul la clipa când am luat în gură prima linguriţă de ceai. Regăsesc aceeaşi stare, fără nicio nouă limpezire. Îi cer minţii mele să mai facă un efort, să aducă iar la lumină senzaţia care fuge. Şi, pentru ca nimic să nu oprească elanul cu care va încerca să o prindă iarăşi, îndepărtez orice obstacol orice idee străină, îmi mm la adăpost urechile şi atenţia de zgomotele din camera vecină par simţind că mintea mea se oboseşte fără a izbuti, o silesc, dimpotrivă, să fie, de data asta, distrată, să se gândească la altceva, să-şi refacă puterile înaintea unei încercări supreme. Apoi, a doua oară, fac gol în faţa ei, îi pun din nou înainte gustul încă recent al primei înghiţituri, şi simt cum tresare în mine ceva care se mişcă, ar vrea să se înalţe, ceva desprins parcă de pe fundul unei mari, de la o mare adâncime; nu ştiu ce este, dar 4 urcă încet; simt rezistenţa şi aud murmurul distanţelor străbătute.

(Desigur, ceea ce palpită astfel în adâncul meu este probabil imaginea, amintirea vizuală care „legată de acel gust, încearcă să-l urmeze până la mine. Dar ea se zbate prea departe, prea nedesluşit; abia dacă percep răsfrângerea neutră unde se confundă insesizabilul vârtej al culorilor răscolite; dar nu pot să desluşesc forma, să-i cer, ca singurului interpret cu putinţă, să-mi traducă mărturia contemporanului sau inseparabil, gustul, să-i cer să-mi spună degere ce împrejurare anume, despre ce epocă din trecut este vorba.

Va ajunge oare până la suprafaţa, conştiinţei mele clare această amintire, clipa veche pe care atracţia unei clipe identice a venit să o cheme de atât de departe, să o tulbure, să o ridice din adâncurile mele? Nu ştiu. Acum nu mai simt nimic, s-a oprit, a coborât poate din nou; cine ştie dacă va mai urca vreodată din noaptea sa. De zece ori

trebuie să reîncep, să mă aplec către ea. Şi de fiecare dată, laşitatea care ne îndepărtează de orice muncă dificilă, de orice operă importantă, m-a sfătuit să renunţ, să-mi beau ceaiul gândindu-mă doar la plictiselile mele de astăzi, ia dorinţele mele de mâine, care se lasă rumegate atât de uşor.

Şi dintr-o dată amintirea mi-a apărut. Gustul era cel al prăjiturii pe care duminica dimineaţa, la Combray (pentru că în acea zi nu ieşeam din casă înainte de ora slujbei religioase), când mă duceam să-i spun bună dimineaţa în camera ei, mătuşa Léonie mi-o oferea după ce o înmuiase în infuzia ei de ceai sau de flori de tei. Vederea micuţei madeleine nu-mi amintise nimic înainte de a fi gustat din ea; poate pentru că, văzând adeseori asemenea prăjituri de atunci încoace, fără să le mănânc, pe poliţele cofetarilor, imaginea lor părăsise acele zile din Combray pentru a se asocia cu altele, mai recente; poate pentru că, din aceste amintiri părăsite vreme atât de îndelungată în afara memoriei, nimic nu mai supravieţuia, totul se dezagregase; formele – şi cea a micii prăjituri în formă de scoică, atât de grasă şi senzuală sub cutele-i severe şi pioase – erau abolite, Sau, pe jumătate adormite, îşi pierduseră forţa de expansiune care «e-ar fi îngăduit să ajungă până la conştiinţă. Dar când dintr-un trecut vechi nimic nu mai subzistă, după moartea fiinţelor, după distrugerea lucrurilor, singure, mai fragile, dar mai vii, mai imateriale, mai persistente, mai fidele, mirosul şi gustul rămân încă multă vreme, ca nişte suflete, să-şi amintească, sa aştepte, să spere, pe ruina a ceea ce mai există, să poarte neclintite, pe acea picătură a lor aproape impalpabilă, edificiul imens al amintirii.

Şi de cum am recunoscut gustul bucăţii de prăjitură înmuiată în infuzia de tei pe care mi-o dădea să o beau mătuşa mea (deşi nu ştiam încă şi trebuia să las pentru mai târziu încercarea de a descoperi de ce această

amintire mă făcea atât de fericit), pe dată vechea casă cenuşie cu vedere spre stradă, unde se afla camera ei, se ivi ca un decor de teatru, lipindu-se de micul pavilion care dădea către grădină, ce fusese construit pentru părinţii mei în partea dindărăt (acel crâmpei luminos, singurul pe care îl revăzusem până atunci); şi odată cu casa, oraşul, de dimineaţa şi până seara şi pe orice fel de vreme, piaţa unde mă trimiteau înainte de ora mesei, străzile pe unde umblam pentru cumpărături, drumurile pe care le străbăteam când timpul era frumos şi ca în acel joc japonez care constă în a arunca într-un vas de porţelan plin cu apă, bucăţele de hârtie până atunci indistincte care, de îndată ce s-au înmuiat, încep să se alungească, să se răsucească, să se coloreze, să se diferenţieze, să devină flori, case, personaje consistente şi recognoscibile, tot astfel acum toate florile din grădina noastră şi cele din parcul domnului Swann, şi nuferii de pe râul Vivonne, şi oamenii din sat, şi căsuţele lor, şi biserica, şi întregul Combray cu împrejurimile sale, toate acestea, căpătând formă şi soliditate, au ieşit, oraş şi grădini, din ceaşca mea cu ceai.

II

Combray, de departe, de la zece leghe jur-împrejur, văzut din tren, când soseam în ultima săptămână dinaintea Paştilor, nu era decât o biserică rezumând oraşul, reprezentându-l, vorbind despre el şi pentru el depărtărilor şi, când te apropiai, ţinând strânse în jurul înaltei sale mantii întunecate, în plin câmp, împotriva vântului, ca o păstoriţă oile, spinările lânoase şi cenuşii ale caselor îngrămădite, pe care o rămăşiţă de meterez din evul mediu le înconjura ici-colo cu o linie tot atât de perfect circulară ca aceea a unui mic orăşel din tabloul unui pictor primitiv. Când locuiai aici, Combray era cam trist, ca şi străzile sale, ale căror case construite din pietrele aproape negre ce se găseau în împrejurimi, cu trepte exterioare, cu acoperişuri care îşi aruncau umbra în faţă, erau destul de întunecoase pentru ca de cum se lăsa seara, perdelele din „săli” să fie date la o parte; străzile aveau nume grave de sfinţi (dintre care mai multe erau legate de istoria primilor seniori de Combray): strada Saint-Hilaire strada Saint- Jacques, unde era casa mătuşii mele, strada Sainte-Hildegarde, unde dădea grilajul, şi strada Saint-Esprit, spre care se deschidea micuţa poartă laterală a grădinii; şi aceste străzi din Combray există într-o parte a memoriei mele atât de îndepărtată în trecut, zugrăvită în culori atât de diferite de cele pe care le are lumea pentru mine acum, încât într-adevăr ele îmi par toate, ca şi biserica ce le domina din Piaţă, mai ireale încă decât proiecţiile unei lanterne magice; şi în anume momente mi se pare că a putea încă să traversez strada Saint-Hilaire, a putea să închiriez o cameră în strada l’Oiseau – la vechiul han al Păsării străpunse de o săgeată, din beciurile căruia urca un miros de bucătărie ce se înalţă încă din când în când în mine la fel de cald – ar fi o intrare în contact cu un Dincolo mai miraculos şi mai supranatural decât a face cunoştinţă cu

Golo şi a sta de vorbă cu Genoveva de Brabant.

Verişoara bunicului meu – mătuşa mea – la care locuiam, era mama acelei mătuşi Léonie care, de la moartea soţului său, unchiul Octave, nu mai voise să părăsească, mai întâi orăşelul Combray, apoi, în Combray, casa, apoi camera, apoi patul ei, şi nu mai „cobora”, rămânând totdeauna culcată într-o stare nesigură de mâhnire, debilitate fizică, boala, idee fisă şi habotnicie. Apartamentul ei dădea spre strada Saint-Jacques, care ajungea mult mai departe, la Grand-Pré (în opoziţie cu Petit-Pré, loc înverzit în mijlocul oraşului, între trei străzi); cenuşie, cu trei trepte înalte de gresie aproape în faţa fiecărei porţi, semăna cu un defileu scobit de un sculptor gotic de-a dreptul în piatra în care ar fi sculptat o iesle sau o golgotă. Mătuşa mea nu mai locuia de fapt decât în două camere alăturate, rămânând în cursul după amiezii într-una, în timp ce era aerisită cealaltă. Erau camere de provincie care – aşa cum în unele ţinuturi părţi întregi din aer sau din mare sunt luminate sau parfumate de miriade de protozoare nevăzute de ochii noştri – ne încântă prin nenumăratele mirezme răspândite de virtuţile, înţelepciunea, obiceiurile, de o întreagă viaţă tainică, invizibilă, peste măsură de bogată şi morală care pluteşte în aerul de aici; sunt mirezme încă naturale, desigur, şi de culoarea timpului, ca acelea din câmpia învecinată, dar totuşi casnice, omeneşti şi stătute, peltea delicioasă, şi strălimpede, pregătită cu mare migală din toate fructele anului, ce au pornit din livadă către bufet; legate de anotimpuri, dar şi de casă, corectând gustul acrişor al peltelei alburii, prin dulceaţa pâinii calde, trândave şi punctuale ca orologiul dintr-un sat, hoinare şi aşezate, nesăbuite şi prevăzătoare, bune gospodine, matinale, habotnice, fericite într-o pace care nu aduce decât şi mai multă nelinişte şi într-un prozaism ce slujeşte drept mare rezervor de poezie celui ce le străbate fără să fi trăit în ele. Aerul era aici saturat de cea mai aleasă tăcere,

atât de hrănitoare, atât de suculentă, încât nu înaintam prin ea decât cu un fel de lăcomie, mai ales în acele prime dimineţi încă reci din Săptămâna Paştilor, când îl gustam mai bine, pentru că tocmai sosisem ta Combray: înainte de a intra să-i spun bună ziua mătuşii mele, eram lăsat să aştept o clipă în prima încăpere unde soarele, un soare încă iernatec, venise să se încălzească în faţa focului, aprins încă de pe acum între cele două cărămizi şi care vopsea întreaga cameră cu un miros de funingine, făcea din ea ceva ce semăna cu ima din acele mari „guri de cuptor” de la ţară, sau cu un cămin de castel, lângă care îţi doreşti să se dezlănţuie afară pios ia, ninsoarea chiar, vreo catastrofă diluviană, pentru a adăuga confortului acelei sihăstrii poezia iernii; făceam câţiva paşi de la scăunelul de rugăciune până la fotoliile îmbrăcate în catifea, totdeauna acoperite în partea de sus cu un oval lucrat cu croşeta; iar focul cocea ca pe un aluat gustoasele miresme ce îmbibau aerul camerei, plin parcă de cocoloaşe, pe care le frământase şi le pusese la „dospit” răcoarea umedă şi însoritâ a dimineţii, le desfoia, le aurea, le unduia, le umfla, făcând din ele o invizibilă şi palpabilă prăjitură provincială, o uriaşă „plăcintă cu mere”, şi, de îndată ce gustam aromele mai picante, mai fine, mai vestite, dar şi mai seci ale dulapului, ale comodei, ale hârtiei cu crengi colorate, mă întorceam totdeauna cu o lăcomie nemărturisită, ca să mă năclăiesc în mireasma ternă, cleioasă, fadă, indigestă şi cu gust de fruct a cuverturii cu flori.

O auzeam pe mătuşa mea cum vorbea singură, eu voce scăzută, în camera vecină. Nu vorbea decât aproape în şoaptă, pentru că socotea că are în cap ceva spart şi plutitor, pe care l-ar fi pus în mişcare dacă ar fi vorbit prea tare, dar nu rămânea niciodată multă vreme, nici chiar când era singură, fără să spună ceva, căci credea că este sănătos pentru gât să vorbească şi ca, împiedicând astfel

sângele să stagneze, crizele de sufocare şi neliniştea de care suferea s-ar mai fi rărit; apoi, în inerţia absolută în care trăia, ca acorda celor mai mici senzaţii o importanţă extraordinară; le înzestra cu o mobilitate care o silea să nu le mai păstreze doar pentru ea, şi, în lipsa unui confident căruia să i le comunice, şi le anunţa ei înseşi, într-un perpetuu monolog, ce constituia singura ei formă de activitate. Din nefericire, căpătând obiceiul de a gândi cu voce tare, nu avea totdeauna grijă să nu fie cineva în camera învecinată, şi o auzeam adeseori spunându-şi: „Trebuie că-mi amintesc bine că n-am dormit” (căci pe faptul de a nu dormi niciodată ea îşi întemeia revendicarea cea mai importantă, vizibilă şi în respectul şi urmele pe care le lăsase în felul nostru, al tuturor, de a vorbi: dimineaţa Françoise nu venea să o „trezească”, ci „intra” la ea; când mătuşa mea voia să doarmă în timpul zilei, noi spuneam că ea vrea să „cugete” sau să se „odihnească”; şi când i se întâmpla să spună: „ceea ce m-a trezit” sau „am visat că”, se înroşea şi se corecta pe dată).

După câteva clipe, intram să o sărut; Françoise îi pregătea ceaiul; sau, dacă se simţea neliniştită, cerea să bea o infuzie de tei, iar eu trebuia să iau dintr-un săculeţ şi să aduc într-o farfurie cantitatea de flori ce urma a fi pusă în apa clocotită. Uscându-se, codiţele se încovoiaseră, alcătuind o reţea capricioasă, în ochiurile căreia se deschideau florile palide, de parcă le-ar fi aşezat astfel un pictor, făcându-le să pozeze cât mai frumos. Frunzele, pierzându-şi sau schimbându-şi înfăţişarea, semănau cu tot felul de lucruri, cu aripa transparentă a unei muşte, cu o etichetă albă, cu o petală de trandafir, care ar fi fost însă îngrămădite unele peste altele, sfărâmate sau împletite, ca pentru a alcătui un cuib de pasăre. Nenumărate mici amănunte inutile – fermecătoare dărnicie a farmacistului – ce ar fi fost suprimate într-o pregătire obişnuită, îmi prilejuiau, ca o carte unde eşti încântat să întâlneşti

numele unei persoane pe care o cunoşti, plăcerea de a înţelege că erau codiţele unor flori de tei adevărate, ca acelea pe care le vedeam pe strada Gării, modificate, tocmai pentru că erau tot ele, şi că îmbătrâniseră. Şi fiecare trăsătură nouă nefiind decât metamorfoza unei trăsături vechi, în micile ghemotoace cenuşii recunoşteam mugurii verzi care nu au ajuns să se deschidă; dar mai ales strălucirea roz, lunară şi blândă a frunzelor, în pădurea fragilă de codiţe, de capătul cărora atârnau, ca nişte mici trandafiri de aur – semn, ca şi lucirea ce dezvăluie încă pe un zid locul unei fresce şterse, al diferenţei dintre părţile copacului care fuseseră „colorate” şi cele care nu fuseseră –, îmi arăta că aceste petale erau într-adevăr cele care înainte de a împodobi sacul farmaceutic îmbălsămaseră serile de primăvară. Această flacără roz de lumânare era tot culoarea lor, dar pe jumătate stinsă şi adormită în acea viaţă micşorată ce era acum a lor, şi care e ca un amurg al florilor. Curând mătuşa mea putea să moaie în ceaiul clocotit, savurând gustul de frunză uscată sau de floare ofilită, o mică prăjitură în formă de scoică din care îmi întindea şi mie o bucată când se înmuiase îndeajuns.

De o parte a patului ei se afla o mare comodă galbenă din lemn de lămâi şi o masă care semăna în acelaşi timp cu o masă de bucătărie şi cu un altar, unde, sub o statuetă a sfintei Fecioare şi sub o sticlă de Vichy-Célestins, se aflau cărţile de rugăciuni şi reţetele medicale, tot ce era necesar pentru a urmări din pat atât slujbele religioase cât şi regimul indicat de doctor pentru a nu greşi nici ora pepsinei şi nici pe cea a rugii de seară. De cealaltă parte, patul se învecina cu o fereastră, mătuşa mea având strada sub ochi şi citind în ea de dimineaţa şi până seara, pentru a-şi omorî plictisul, în felul cum o făceau prinţii persani, cronica zilnică, dar imemorială, a orăşelului Combray, pe care o comenta apoi cu Françoise.

După cinci minute, mătuşa mea îmi şi spunea să plec, de

teamă să n-o obosesc. Îmi întindea, ca să i-o sărut, fruntea-i palidă şi fadă pe care, la acea oră matinală, nu-şi aşezase încă peruca, şi unde i se vedeau oasele ca ghimpii unei cununi de spini sau ca boabele unui şirag de mătănii, şi îmi spunea: „Hai bietul meu copil, pregăteşte-te să mergi la biserică; şi dacă jos o întâlneşti pe Françoise, spune-i să nu glumească prea mult cu tine, ci să urce cât mai repede să vadă dacă nu am nevoie de ceva”.

Într-adevăr, Françoise, care era de mulţi ani în slujba ei şi nu bănuia pe atunci că într-o bună zi va intra cu totul în slujba noastră, se îngrijea oarecum mai puţin de mătuşa mea în lunile când noi ne aflam acolo. A existat în copilăria mea, înainte de a ne fi dus la Combray, când mătuşa Léonie îşi petrecea încă iarna la Paris la mama ei, o vreme când o cunoşteam atât de puţin pe Françoise, încât, la 1 ianuarie, înainte de a intra la mătuşa mea, mama îmi punea în mână o monedă de cinci franci şi îmi spunea: „Mai ales vezi bine cui i-o dai. Aşteaptă mai întâi să mă auzi pe mine spunând: «Bună ziua, Françoise»; în acelaşi timp o să-ţi ating uşor braţul”. De îndată ce ajungeam în anticamera întunecoasă a mătuşii, zăream în umbră, sub cutele unei bonete strălucitoare, ţepene şi fragile de parcă ar fi fost din zahăr, mişcările concentrice ale unui surâs de recunoştinţă anticipat. Era Françoise, nemişcată şi dreaptă în cadrul uşiţei din coridor, ca o statuie de sfântă în firida ei. Când te obişnuiai puţin cu acest întuneric de capelă, desluşeai pe chipul ei iubirea dezinteresată pentru oameni, respectul înduioşat pentru clasele de sus, întreţinut din plin, în cea mai bună parte a inimii ei, de speranţa unor daruri. Mama mă ciupea de braţ cu violenţă şi spunea cu voce puternică: „Bună ziua, Françoise”. La acest semn, degetele mele se deschideau şi eu dădeam drumul monedei, care găsea, spre a fi primită, o mână sfioasă, dar întinsa totuşi. Însă de când mergeam la Combray, nu cunoşteam pe nimeni mai bine decât pe Françoise; eram

preferaţii ei, avea pentru noi, cel puţin în primii ani, tot atâta respect cât avea şi pentru mătuşa mea, dar şi un sentiment mai viu, pentru că prestigiului de a face parte din familie (ea avea pentru legăturile invizibile dintre membrii unei familii de acelaşi sânge, tot atât respect cât un tragic grec), i se adăuga farmecul de a nu fi stăpânii ei obişnuiţi. De aceea, cu câtă bucurie ne primea, plângându-ne că nu ne putem încă bucura de vreme mai frumoasă, în ziua sosirii noastre, în ajunul Paştilor, când adeseori bătea un vânt rece; mama îi cerea veşti despre fata şi despre nepoţii ei, voia să afle dacă nepoţelul ei este cuminte, ce meserie va avea, dacă seamănă cu bunica lui.

Şi când nu mai era lume de faţă, mama, care ştia că Françoise îşi plângea încă părinţii morţi cu mulţi ani în urmă, îi vorbea despre ei cu blândeţe, o întreba nenumărate amănunte despre felul cum trăiseră.

Ea ghicise că Françoise nu-şi iubea ginerele şi că acesta îi strica plăcerea de a fi cu fata ei, cu care nu vorbea tot atât de liber când era şi el de faţă. De aceea, când Françoise se ducea să-i vadă, la câteva leghe depărtare de Combray, mama îi spunea, surâzând: „Nu-i aşa, Françoise, că dacă Julien ar fi silit să lipsească şi dacă ai fi numai dumneata cu Marguerite toată ziua, ai fi deznădăjduită, dar te-ai consola?” Şi Françoise îi răspundea, râzând: „Doamna ştie totul; doamna este mai grozavă decât razele X (ea spunea x cu o dificultate afectată şi cu un surâs de batjocură faţă de ea înseşi care, ignorantă fiind, utilizează acel termen savant) pe care le-au adus pentru doamna Octave şi care văd ce ai în inimă”, şi dispărea, intimidată că i se dă atenţie, poate pentru ca să nu fie văzută că plânge; mama era primul om care trezea în ea acea blândă emoţie ce-i spunea că viaţa ei, fericirea, nefericirea ei de ţărancă pot avea un interes oarecare, pot fi un motiv de bucurie sau de tristeţe pentru altcineva în afară de ea însăşi. Mătuşa mea se resemna, lipsindu-se puţin de ea în

timpul şederii noastre, căci ştia cât de mult o preţuia mama pe această slujnică atât de inteligentă şi de activă, care era la fel de frumoasă încă de la orele cinci dimineaţa, în bucătărie, sub boneta plisată care, strălucitoare şi ţeapănă, semăna cu un porţelan, ca atunci când se ducea la biserică; şi care făcea totul bine, muncind din răsputeri, fie că era sănătoasă, fie că era bolnavă, dar fără vorbărie, de parcă nu ar fi făcut nimic, fiind singura dintre slujnicele mătuşii mele care, când mama cerea apă caldă sau cafea, le aducea cu adevărat fierbinţi; era dintre acei servitori care îi displac cel mai mult la prima întâlnire unui străin, poate pentru că nu-şi dau osteneala să-l cucerească şi nu-l măgulesc, ştiind foarte bine că nu au nevoie de el, că mai curând nu va mai fi el invitat decât să fie ei daţi afară; şi care sunt, în schimb, cei la care ţin cel mai mult stăpânii, ce îi ştiu cât sunt de buni la treabă şi nu pun preţ pe acea flecăreală servilă, plăcută, dar superficială, care face impresie favorabilă unui vizitator, ascunzând însă adeseori o trândăvie fără de leac.

Când Françoise, după ce avusese grijă ca părinţii mei să aibă tot ce le trebuie, urca din nou pentru prima dată la mătuşa mea, ca să-i dea pepsina şi să o întrebe ce vrea să mănânce la masa de prânz, rar se întâmpla să nu trebuiască să-şi spună părerea sau să dea explicaţii cu privire la vreun eveniment de mare importanţă:

— Françoise, închipuie-ţi că doamna Goupil a trecut cu mai bine de un sfert de oră întârziere după sora ei; dacă întârzie în dram, nu m-aş mira să ajungă abia la sfârşitul slujbei.

— Nu m-aş mira nici eu, îi răspundea Françoise.

— Françoise, dacă ai fi venit cu cinci minute mai devreme, ai fi văzut-o trecând pe doamna Imbert, care ducea nişte sparanghel de două ori mai mare decât cel de la mătuşa Callot; încearcă să afli de la servitoarea ei de unde l-a cumpărat. Dumneata, care faci anul ăsta toate

sosurile cu sparanghel, l-ai fi putut cumpăra tot atât de mare pentru oaspeţii noştri.

— Nu m-aş mira să-l fi luat de la domnul preot, spunea Françoise.

— Biata mea Françoise, îi răspundea mătuşa mea ridicând din umeri, de la domnul preot! Ştii doar bine că în grădina lui nu creşte decât un sparanghel prăpădit. Îţi spun că ăsta era gros cât braţul.

Nu cât al dumitale, bine înţeles, dar cât bietul meu braţ, care a mai slăbit anul ăsta... Françoise, n-ai auzit clinchetele alea care mi-au spart mie urechile?

— Nu, doamnă Octave.

— Ah! Sărmana de tine, cred că ai urechi foarte rezistente, poţi să-i mulţumeşti bunului Dumnezeu pentru ele. Era doamna Maguelone, care venise după doctorul Piperaud. A ieşit de îndată cu ea şi au luat-o pe strada Oiseau. L-o fi chemat la vreun copil bolnav.

— Oh! Doamne, suspina Françoise, care nu putea să audă vorbindu-se despre o nenorocire, întâmplată chiar şi unui necunoscut, chiar şi undeva, departe, în lume, fără să se vaite.

— Françoise, pentru care mort or fi tras oare clopotele? Or fi pentru doamna Rousseau. Uitasem, vezi bine, că şi-a dat duhul noaptea trecută. Ah! De ce nu m-o fi chemând la el bunul Dumnezeu, nu mai ştiu ce se întâmpla cu capul meu de când a murit bietul meu Octave. Dar îţi pierzi timpul cu mine, fata mea.

— Nicidecum, doamnă Octave, timpul meu nu-i chiar atât de preţios; cel care l-a făcut, nu ni l-a vândut. O să mă duc doar să văd dacă nu mi s-a stins focul.

Astfel, Françoise şi mătuşa mea judecau împreună, în cursul acestei şedinţe matinale, primele întâmplări ale zilei. Dar uneori aceste întâmplări aveau un caracter atât de misterios şi atât de grav, încât mătuşa mea simţea că nu va putea aştepta momentul când Françoise va urca la

ea, şi atunci soneria ţârâia strident de patru ori, răsunând în toată casa.

— Dar, doamnă Octave, încă nu-i ora pepsinei, spunea Françoise. Vă simţiţi oare rău?

— Nu, Françoise, spunea mătuşa mea, adică da, doar ştii bine că acum clipele când nu mă simt rău sunt foarte rare; într-o zi o să mor şi eu ca doamna Rousseau, fără să-mi dau măcar seama; dar nu de asta te-am sunat. Mă crezi că tocmai am văzut-o aşa cum te văd pe dumneata, pe doamna Goupil, împreună cu o fetiţă pe care nu o cunosc? Du-te repede şi cumpără sare de doi bani de la Camus.

Tare m-aş mira ca Théodore să nu ştie cine este.

— O fi fata domnului Pupin, spunea Françoise, care s-ar fi mulţumit cu o explicaţie imediată, deoarece fusese de două ori în acea dimineaţă la Camus.

— Fata domnului Pupin? Cred că ai dreptate, biata mea Françoise! N-aş fi recunoscut-o în ruptul capului!

— Nu cea mare, doamnă Octave, ci fata cea mică, cea care se află la pension la Jouy. Mi se pare că am şi văzut-o în dimineaţa asta.

— Ah! Deci aşa stau lucrurile, spunea mătuşa mea. A venit probabil acasă de sărbători. Asta e! Nu trebuie să căutăm altă explicaţie, a venit probabil de sărbători. Dar atunci o vom vedea curând pe doamna Sazerat cum sună la poarta surorii ei, ca să ia masa împreună. Asta e! L-am văzut pe băiatul de la cofetăria Galopin trecând cu o tartă! O să vezi că ducea tarta la doamna Goupil.

— Dacă doamna Goupil are invitaţi, doamnă Octave, o să-i vedeţi pe toţi venind la masă, căci curând e tocmai timpul, spunea Françoise care, grăbindu-se să coboare spre a pregăti masa de prânz, voia să-i lase mătuşii mele perspectiva acestei distracţii.

— Oh! Asta n-o să se întâmple înainte de ora douăsprezece, îi răspundea mătuşa mea pe un ton

resemnat, aruncând spre pendulă o privire neliniştită, dar furişă, pentru a nu lăsa să se vadă că ea, ce renunţase la toate, simţea totuşi, aflând că doamna Goupil are invitaţi la masă, o plăcere atât de intensă, şi care, din nefericire, se va lăsa încă aşteptată ceva mai mult de o oră. „Şi din păcate o să vină chiar în timp ce voi fi la masă!” adăugă ea în şoaptă, vorbindu-şi singură. Momentul când lua masa era o distracţie suficientă pentru ca să nu-şi dorească o alta în acelaşi timp. „Să nu uiţi măcar să-mi dai ouăle cu smântână pe o farfurie întinsă!” Erau singurele farfurii împodobite cu poveşti, şi mătuşa mea citea la fiecare masă titlul celei ce i se servea în acea zi. Îşi punea ochelarii, descifra: Ali-Baba şi cei patruzeci de hoţi, Aladin sau Lampa fermecată, şi spunea, surâzând: „Foarte bine, foarte bine”.

— Dacă vreţi, mă duc la Camus... spunea Françoise, văzând că mătuşa mea nu o va mai trimite acolo.

— Nu te mai duce, nu merită osteneala, este sigur domnişoara Pupin. Biata mea Françoise, îmi pare rău că te-am chemat pentru un fleac.

Dar mătuşa mea ştia bine ca ea nu o sunase pe Françoise pentru un fleac, căci, la Combray, o persoană „pe care nimeni nu o cunoaşte” era o fiinţă la fel de incredibilă ca un zeu din mitologie, şi de fapt lumea nu-şi amintea că, de fiecare dată când se produsese, în strada Saint-Esprit sau în piaţa, una din acele apariţii uluitoare, cercetări bine întreprinse reduseseră personajul fabulos la proporţiile unei „persoane pe care toată lumea o cunoştea”, fie personal, fie în mod abstract, în ceea ce priveşte starea ei civilă, ca înrudindu-se într-un fel sau altul eu oamenii din Combray. Era fiul doamnei Sauton, care se întorcea de la armată, era nepoata abatelui Perdreau, care ieşea de la mănăstire, era fratele preotului, perceptor la Châteaudun, care se retrăsese aici la pensie sau venise să-şi petreacă sărbătorile. Văzându-i, lumea

crezuse, emoţionându-se, că existau la Combray oameni necunoscuţi, doar pentru că nu-i recunoscuse sau identificase pe dată. Şi totuşi, cu mult timp înainte, doamna Sauton şi preotul anunţaseră că-şi aşteaptă „oaspeţii iubiţi”. Când, seara, urcam în camera de sus, spre a-i povesti mătuşii mele cum mă plimbasem, dacă aveam imprudenţa să-i spun că întâlnisem lângă Pont-Vieux un bărbat pe care bunicul nu-l cunoştea: „Un bărbat pe care bunicul nu-l cunoaşte, exclama ea. Ah! Asta zic şi eu că e o veste!” Totuşi, oarecum emoţionată de cele auzite, voia să se lămurească pe deplin şi îl chema pe bunicul. „Pe cine ai întâlnit lângă Pont-Vieux, unchiule? Pe un bărbat pe care nu-l cunoşti? – Ba îl cunosc, răspundea bunicul, era Prosper, fratele grădinarului doamnei Bouilleboeuf. – Aşa deci”, spunea mătuşa mea, liniştindu-se şi cu obrajii uşor înroşiţi; dând din umeri cu un surâs ironic, ea adăuga: „Iar el îmi spunea că ai întâlnit un bărbat pe care nu-l cunoşti!” Şi mi se recomanda să fiu mai circumspect altădată şi să nu o mai neliniştesc astfel pe mătuşa mea prin cuvinte nesăbuite.

Fiecare îi cunoştea atât de bine pe toţi ceilalţi din Combray, fie animale, fie oameni, încât dacă mătuşa mea ar fi văzut din întâmplare trecând un câine „pe care nu-l cunoştea”, s-ar fi gândit întruna la acest fapt de neînţeles şi i-ar fi consacrat talentele-i deductive şi ceasurile ei libere.

— O fi câinele doamnei Sazerat, spunea Françoise, fără prea mare convingere, dar în scopul de a o linişti şi pentru ca mătuşa mea să nu-şi mai „bată capul”.

— Ca şi cum n-aş şti care-i dinele doamnei Sazerat! Răspundea mătuşa mea, al cărei spirit critic nu admitea cu uşurinţă un fapt neverificat.

— O fi poate noul câine pe care domnul Galopin l-a adus de la Lisieux.

— Ăsta o fi.

— Se pare că-i un căţel foarte prietenos, adăuga Françoise, care deţinea informaţia de la Théodore, inteligent ca un om, mereu bine dispus, totdeauna făcând giumbuşlucuri pline de graţie. Arareori un animal de vârsta asta ştie să se poarte atât de bine. Doamnă Octave „trebuie să cobor, n-am timp de pierdut, e ora zece, nici măcar n-am făcut focul pentru cuptor, şi trebuie să curăţ şi sparanghelul.

— Cum, Françoise, tot sparanghel ne dai la masă? Dar anul ăsta ai făcut o adevărată obsesie a sparanghelului, parizienii noştri s-or fi săturat de el până peste cap!

— Dimpotrivă, doamnă Octave, le place foarte mult. Se vor întoarce de la biserică cu o foame de lup şi o să vedeţi că-l vor înfuleca la repezeală.

— Cred că au şi ajuns la biserică; hai, nu-ţi mai pierde timpul.
Du-te şi pregăteşte masa.

În timp ce mătuşa mea stătea astfel de vorbă cu Françoise, eu îi întovărăşeam pe părinţii mei la liturghie. Cât de mult iubeam biserica noastră, şi cât de bine o văd şi acum în faţa ochilor! Vechiul ei portic, prin care intram, negru, ciuruit ca o strecurătoare, era deviat şi scobit adânc la colţuri (ca şi agheasmatarul către care ne ducea), ca şi cum dulcea atingere a mantiilor purtate de tărăncile ce intrau în biserică şi a degetelor lor timide înmuiate în agheasmă putea, repetată timp de secole, să dobândească o forţă distrugătoare, să supună piatra şi să o brăzdeze aşa cum fac roţile de căruţă cu pietrele de hotar de care se izbesc zilnic. Pietrele de mormânt, sub caro nobilele oseminte ale abaţilor de Combray, îngropaţi aici, alcătuiau, în corul bisericii, un fel de pavaj spiritual, nu mai erau ele însele decât o materie inertă şi dură, căci timpul le netezise şi le silise să curgă precum mierea în afara limitelor propriului lor contur, pe care îl depăşiseră ca un val auriu, târând în derivă o majusculă gotică înflorată,

înecând violetele albe ale marmorei; şi dincoace de care, altundeva, ele se resorbiseră, contractând şi mai mult eliptica inscripţie latină, introducând încă un capriciu în dispunerea acestor caractere prescurtate, apropiind două litere ale unui cuvânt, în timp ce celelalte fuseseră foarte mult rărite. Vitraliile sale nu sclipeau niciodată aşa de mult ca în zilele când soarele abia se arăta, astfel încât, oricât de mohorât ar fi fost timpul afară, erai sigur că în biserică va fi vreme frumoasă; unul dintre ele era ocupat în întregime de un singur personaj ce semăna cu un Rege din jocul de cărţi, care trăia acolo sus, sub un baldachin arhitectural, între pământ şi cer (şi în reflexul oblic şi albastru al căruia, uneori, în zilele săptămânii, la ora prânzului, când nu este slujbă religioasă – într-unul din acele rare momente când biserica, aerisită, goală, mai umană, luxoasă, cu pete de soare pe mobilierul ei bogat, semăna aproape cu holul, de piatră sculptată şi de sticlă pictată, unui hotel în stil medieval –, o vedeai îngenunchind pentru o clipă pe doamna Sazerat, şi punând pe scăunelul de rugăciune învecinat un pachet bine legat cuprinzând biscuiţi pe care tocmai îi cumpărase de la cofetarul din faţă şi pe care îi ducea acasă pentru masa de prânz); într-un altul, un munte de zăpadă roz, la poalele căruia se dădea © bătălie, părea că a acoperit cu chiciură geamul, pe care parcă îl bomba cu tulburea şi mărunta sa ninsoare, ca pe o fereastră pe care ar fi rămas lipiţi fulgi de zăpadă, dar fulgi de zăpadă luminaţi de un răsărit de soare (de acelaşi răsărit de soare, fără îndoială, care înroşea retablul altarului în tonuri atât de proaspete, încât păreau mai curând aşternute aici pentru o clipă de o lucire din afară gata să piară decât de culori legate pe veci de piatră); şi toate erau atât de vechi, încât vedeai ici-colo cum bătrâneţea lor argintie scânteiază de praful secolelor, arătând, strălucitoare şi uzată, urzeala gingaşei tapiserii de sticlă. Unul era o suprafaţă înaltă împărţită în vreo sută

de pătrăţele unde domina culoarea albastră, ca un mare joc de cărţi asemenea celor cu care îşi înveselea ceasurile posomorâte regele Carol al VI-lea[43]; dar fie că o rază strălucise, fie că privirea mea, mişcându-se, va fi plimbat prin geamul rând pe rând stins şi aprins, un mişcător şi preţios incendiu, o clipă mai târziu el căpătase lucirea schimbătoare a unei cozi de păun, apoi tremura şi unduia ca o ploaie de flăcări fantastice, picurând din înaltul bolţii sumbre şi stâncoase, de-a lungul pereţilor umezi, ca şi cum i-aş fi urmat pe părinţii mei, care îşi purtau cartea de rugăciuni, în nava vreunei grote irizate cu sinuoase stalactite; o clipă după aceea, micuţele vitralii în formă de romb căpătaseră transparenţa profundă, nespusa duritate a safirurilor juxtapuse pe o imensă cămaşă de zale, dar îndărătul cărora simţeai, mai iubit decât toate aceste bogăţii, un surâs fugar al soarelui; putea fi recunoscut atât în valul albastru şi blând ce scălda nestematele, cât şi pe caldarâmul pieţii sau în iarmaroc; şi, chiar în primele noastre duminici, când sosisem înainte de Paşti, el mă consola că pământul era încă golaş şi negru, făcând să înflorească, ca într-o primăvară istorică şi care dăinuia din vremea urmaşilor sfântului Ludovic[44], acest covor strălucitor şi auriu de flori de nu-mă-uita din sticlă.

Două tapiserii urzite vertical reprezentau încununarea

---

43 Charles VI le Bien-Aimé (1368—1422), rege al Franţei între anii 1380-1422. În 1392 devine nebun. Regatul lui, sfâşiat de rivalitatea dintre *Bourguignons* şi *Armagnacs,* cade aproape în întregime sub dominaţie engleză în urma tratatului de la Troyes (1420). Textul lui Proust face aluzie la nebunia regelui.

44 Ludovic IX sau Ludovic cel Sfânt (1214—1270), rege al Franţei între anii 1226 – 1270. Este una dintre figurile cele mai de seamă ale istoriei Franţei. A desfăşurat în mod susţinut o politică de centralizare a statului şi a recucerit de la englezi o mare parte a teritoriului Franţei. A întreprins două cruciade (în urma celei de a doua, moare de ciumă).

Esterei[45] (tradiţia voia ca Assuerus[46] să aibă trăsăturile unui rege al Franţei, iar Estera pe cele ale unei doamne de Guermantes, de care el era îndrăgostit), cărora culorile lor, topindu-se unele într-altele, le adăugaseră o expresie, un relief, o pată de lumină: *o* nuanţă de roz flutura pe buzele Esterei, dincolo de contur; galbenul rochiei se desfăşura atât de onctuos, atât de leneş, încât căpăta un fel de consistenţă şi se evidenţia puternic în aerul parcă izgonit; iar verdeaţa copacilor, rămasă vie în părţile de jos ale bucăţii de mătase şi de lână, dar mai „stinsă" în partea de sus, scotea în relief într-o nuanţă mai palidă, deasupra trunchiurilor de culoare închisă, înaltele ramuri îngălbenite, aurii şi parcă pe jumătate şterse de brusca şi oblica lumină a unui soare invizibil. Toate acestea, şi mai mult încă obiectele preţioase aduse la biserică de personaje care erau pentru mine aproape nişte personaje de legendă (crucea de aur lucrată, după câte se spunea, de sfântul Eloi[47] şi dăruită de Dagobert[48], mormântul fiilor lui Ludovic Germanicul[49], de porfir şi de aramă smălţuită), din care cauză înaintam, spre a ajunge la scaunele noastre, ca printr-o vale vizitată de zâne, unde ţăranul se minunează văzând într-o stâncă, într-un copac, într-o baltă, urma palpabilă a trecerii lor supranaturale; toate acestea făceau pentru mine din ea ceva cu totul diferit de restul oraşului:

---

45 După *Vechiul Testament,* evreică de o mare frumuseţe. Ca soţie a regelui persan Asuerus, a împiedicat masacrarea compatrioţilor săi.

46 Cf. s*upra,* nota 28.

47 Sfântul Eloi (588? —660?), episcop de Noyon, bijutier şi vistiernic al regilor franci Clotar II şi Dagobert I. Este considerat patronul bijutierilor.

48 Dagobert I (începutul secolului al VII-lea – 639?), rege al francilor, fiu al lui Clotar II şi al reginei Bertrude. A fost ajutat de către ministrul său, sfântul Eloi, în reorganizarea regatului merovingian

49 Ludovic II Germanicul (804 – 876), rege al francilor din răsărit (817 – 843), rege al Germaniei între 843 – 876, fiu al lui Ludovic cel Pios.

un edificiu ocupând, dacă se poate spune astfel, un spaţiu cu patru dimensiuni – a patra fiind cea a Timpului –, desfăşurându-şi de-a lungul secolelor nava care, din travee în travee, din capelă în capelă, părea că învinge şi depăşeşte nu numai câţiva metri, ci epoci succesive din care ieşea victorios; ascunzând asprul şi fiorosul secol al XI-lea în grosimea zidurilor sale, de unde acesta nu apărea, cu greoaiele sale bolţi astupate şi orbite de o zidărie grosolană, decât prin crestătura adâncă săpată lângă porticul scării clopotniţei şi, chiar acolo, ascuns de graţioasele arcade gotice ce se îngrămădeau cochet în faţa lui, ca nişte surori mai mari care, pentru a-l ascunde străinilor, se aşază, surâzând, în faţa unui frate mai tânăr, necioplit, morocănos şi prost îmbrăcat; înălţând în cer, deasupra Pieţii, turnul care îl contemplase pe sfântul Ludovic şi părea că îl vede încă; şi înfundându-şi cripta într-o noapte merovingiană, unde, călăuzindu-ne pe bâjbâite sub bolta întunecată şi străbătută de nervuri puternice ca membrana unui imens liliac de piatră, Théodore şi sora sa ne luminau cu o lumânare mormântul fetiţei lui Sigebert[50], pe care o valvă adâncă – precum urma unei fosile – fusese, după cât se spunea, săpată „de o lampă de cristal care, în seara uciderii prinţesei din neamul francilor, se desprinsese singură din lanţurile de aur de care atârna pe locul actualei abside şi, fără ca frumosul cristal să se fi spart, fără ca flacăra să se fi stins, se înfundase în piatră, silind-o să cedeze molatec sub ea”.

— Dar se poate oare cu adevărat vorbi despre absida bisericii din Combray? Era atât de grosolană, atât de lipsita de orice frumuseţe artistică şi chiar de elan religios. Din afară, cum încrucişarea străzilor către care dădea era în pantă, zidul ei grosolan era înălţat pe o temelie din

50 Sigebert I (535—575), rege al Austrasiei între 561—575, fiu al lui Clotar I şi soţ al reginei Brunehaut. A fost asasinat din porunca reginei Neustriei, Fredegonda.

pietre neşlefuite, amestecate cu pietricele ascuţite, şi care nu avea câtuşi de puţin o înfăţişare eclesiastică, vitraliile păreau aşezate la o prea mare înălţime, iar totul semăna mai mult cu un zid de închisoare decât cu unul de biserică. Şi desigur, mai târziu, când îmi aminteam de toate glorioasele abside pe care le-am văzut, nu mi-ar fi trecut niciodată prin minte să fac o legătură între ele şi absida bisericii din Combray. Doar într-o zi, pe când dădeam colţul unei străduţe provinciale, am zărit, în faţa unei răspântii unde se întâlneau trei uliţe, un zid frust şi foarte înalt, cu vitralii aşezate foarte sus şi având acelaşi aspect asimetric ca şi absida bisericii din Combray. Atunci nu m-am mai întrebat, ca la Chartres sau la Reims, cu câtă putere era exprimat aici sentimentul religios, ci am exclamat fără voie: „Biserica”!

Biserica! Familiară; învecinându-se, în strada Saint-Hilaire, unde era poarta dinspre nord, cu farmacia domnului Rapin şi cu casa doamnei Loiseau, pe care le atingea nemijlocit; simplă cetăţeană a orăşelului Combray, care ar fi putut să-şi aibă numărul ei, dacă străzile din Combray ar fi avut numere, şi unde ai fi spus că trebuie să se oprească poştaşul, dimineaţa când aducea scrisorile, înainte de a intra la doamna Loiseau şi ieşind de la domnul Rapin; exista totuşi între ea şi tot ce nu era ea o demarcaţie pe care mintea mea nu ajunsese niciodată să o depăşească. Zadarnic avea doamna Loiseau la ferestre fucsii ce îşi luaseră prostul obicei de a-şi lăsa ramurile să alerge întruna şi peste tot, şi ale căror flori nu aveau altă treabă, când erau destul de mari, decât să-şi răcorească obrajii violeţi şi congestionaţi lipindu-i de faţada întunecată a bisericii, ele nu deveneau prin asta sfinte pentru mine; între flori şi piatra înnegrită de care acestea se sprijineau, ochii mei nu vedeau nicio distanţai dar mintea mea imagina un abis.

Clopotniţa Saint-Hilaire putea fi recunoscută de foarte

departe, ea înscriindu-şi crapul de neuitat în zare, acolo unde Combray nu apărea încă; atunci când, de Paşti, din trenul ce ne aducea de la Paris, o vedea alergând peste toate brazdele cerului, şi învârtindu-şi în toate sensurile cocoşelul de fier, tata ne spunea: „Hai, strângeţi cuverturile, am ajuns”. Şi, într-una din cele mai lungi plimbări pe care le făceam din Combray, exista un loc unde drumul, îngustându-se, dădea dintr-o dată într-un imens podiş închis la orizont de păduri zdrenţuite pe care le depăşea doar vârful fin al clopotniţei Saint-Hilaire, atât de subţire, atât de roz, încât părea abia zgâriat pe cer de o unghie care ar fi vrut să introducă în acest peisaj, în acest tablou atât de natural, un mic semn artistic, o unică indicaţie omenească. Când te apropiai şi când puteai vedea restul turnului pătrat şi pe jumătate nimicit care, mai puţin înalt, se afla alături de ea, erai izbit mai ales de tonul roşiatec şi întunecat al pietrelor; şi, într-o dimineaţă ceţoasă de toamnă, semăna, aşa cum se ridica deasupra violetului furtunos al podgoriilor, cu o ruină purpurie precum viţa de vie sălbatică.

Adeseori în piaţă, când ne întorceam, bunica îmi spunea să mă opresc şi să o privesc. De la ferestrele turnului, aşezate două câte două unele deasupra celorlalte, având acea justă şi originală proporţie a distanţelor care nu conferă frumuseţe şi demnitate numai chipurilor omeneşti, dădea drumul, la intervale regulate, unor stoluri de corbi care, timp de o clipă, se roteau scoţând ţipete stridente, ca şi cum bătrânele pietre ce-i lăsau să se zbenguiască fără să pară a-i vedea, devenite dintr-o dată de nelocuit şi emanând un principiu de zbucium infinit, i-ar fi lovit şi respins. Apoi, după ce brăzdaseră în toate sensurile catifeaua violetă a văzduhului serii, liniştiţi dintr-o dată, se întorceau absorbiţi de turn, din nefast devenit iar propice, câţiva poposind ici-colo, părând nemişcaţi, dar înghiţind poate vreo insecta, pe vârful câte unei mici clopotniţe,

precum un pescăruş neclintit pe creasta unui val, pândindu-şi prada. Fără a şti prea bine de ce, bunica mea găsea că o clopotniţă ca aceea a bisericii Saint-Hilaire exprimă acea lipsă de vulgaritate, de pretenţii, de meschinărie care o silea să iubească natura şi să o creadă plină de o influenţă binefăcătoare – când mâna omului nu o înjosise, cum făcea grădinarul bunicii mele –, şi operele de geniu. Şi, fără îndoiala, orice parte a sa deosebea biserica de orice alt edificiu printr-un fel de gândire de care era îmbibată, dar ea părea mai ales că ia cunoştinţă de sine prin clopotniţă, afirmând prin ea o existenţă individuală şi responsabilă. Clopotniţa vorbea pentru ea. Cred mai ales că, în mod nedesluşit, bunica găsea că această clopotniţă din Combray posedă calitatea care pentru ea avea cel mai mare preţ: o înfăţişare firească şi distinsă. Nepricepându-se la arhitectură, ea spunea: „Copii, puteţi să râdeţi de mine dacă vreţi, poate că nu e frumoasă dacă o judeci după regulile estetice, dar bătrânul ei chip ciudat îmi place. Sunt sigură că dacă ar cânta la pian, ar cânta *cu căldură”.* Şi, privind-o, urmărind cu ochii dulcea tensiune, înclinarea ferventă a povârnişurilor de piatră care se apropiau, înălţându-se ca nişte mâini împreunate în rugăciune, ea se unea într-atâta cu zvâcnetul săgeţii, încât privirea-i părea că se avântă odată cu clopotniţa; şi în acelaşi timp ea surâdea prietenos bătrânelor pietre tocite, luminate de razele apusului doar în partea de vârf şi care, din clipa când intrau în acea zonă însorită, îndulcite de lumină, păreau dintr-o dată a fi urcat atât de mult, a fi atât de îndepărtate, ca un cântec reluat „cu o voce din cap”, cu o octavă mai sus.

Prin clopotniţa bisericii Saint-Hilaire, toate ocupaţiile, toate momentele zilei, toate punctele de perspectivă din oraş îşi căpătau chipul; încununarea, consacrarea. Din camera mea, nu-i puteam zări decât baza, care fusese acoperită cu plăci de ardezie; dar când, duminica, o

vedeam, pe o caldă dimineaţă de vară, arzând ca un soare negru, îmi spuneam: „Dumnezeule! Este ora nouă! Trebuie să mă pregătesc să mă duc la slujbă, dacă vreau să am timp să ajung să o îmbrăţişez şi pe mătuşa Léonie”, şi ştiam exact culoarea pe care o avea soarele în piaţă, căldura şi praful iarmarocului, umbra aruncată de storul magazinului unde mama va intra poate înainte de liturghie, într-o mireasmă de pânză gălbuie, să cumpere vreo batistă pe care i-o va arăta, arcuindu-şi mijlocul, negustorul ce, pregătindu-se să închidă, tocmai se dusese în fundul prăvăliei să se îmbrace de duminică şi să-şi săpunească mâinile, pe care avea obiceiul, din cinci în cinci minute, chiar în împrejurările cele mai triste, sa le frece între ele de parcă ar fi. Întreprins ceva îndrăzneţ, sau galant, care i-ar fi reuşit.

Când, după liturghie, intram şi-i spuneam lui Théodore să ne aducă un cozonac mai mare decât de obicei, pentru că verii noştri, văzând că e vreme frumoasă, veniseră de la Thiberzy să ia masa cu noi, aveam în faţa ochilor clopotniţa care, aurită şi coapta ea însăşi ca un şi mai mare cozonac sfinţit, solzos şi cu picături de soare ce se prelingeau lipicioase, îşi înfigea vârful ascuţit în cerul albastru. Iar seara, când mă întorceam de la plimbare şi mă gândeam că va trebui curând să-i spun mamei noapte bună şi să nu o mai văd, clopotniţa era, dimpotrivă, atât de gingaşă, în acel sfârşit de zi, încât părea pusă şi uşor înfundată, ca o pernă de catifea neagră, pe cerul palid care se lăsase sub apăsarea ei, se adâncise uşor, pentru a-i face loc, revărsându-se spre margini; iar ţipetele păsărilor ce se roteau în jur păreau a-i spori tăcerea, a da şi mai mult avânt săgeţii fi a o molipsi de ceva inefabil.

Chiar în timpul cumpărăturilor şi dramurilor pe care trebuia să le facem îndărătul bisericii, acolo unde nu o vedeai, totul părea orânduit în raport cu clopotniţa care ţâşnea ici şi colo printre case, poate şi mai emoţionantă

când apărea astfel fără biserică. Şi, desigur, există multe altele mai frumoase văzute astfel, şi în amintirea mea persistă vignete de clopotniţe depăşind acoperişurile, mai artistice decât cele din tristele străzi ale orăşelului Combray. Nu voi uita niciodată două palate fermecătoare din secolul al XVIII-lea, dintr-un ciudat oraş din Normandia învecinat cu Balbec, în multe privinţe venerabile, şi scumpe inimii mele; între ele când o priveşti dinspre frumoasa grădina ce coboară spre râu, săgeata gotică a unei biserici pe care o ascund, se avântă, părând că le încununează faţadele, dar într-un chip atât de diferit, atât de preţios, de inelat, de roz, de lucitor, încât vezi bine că nu le aparţine, aşa cum nu aparţine «celor două frumoase pietre netede între care este prinsă pe plajă, săgeata purpurie şi crenelată a vreunei scoici prelungi ca un turnuleţ şi acoperită cu smalţ. Chiar la Paris, într-unul din cartierele cele mai urâte ale oraşului, ştiu o fereastră de unde vezi, după un prim, un al doilea şi chiar un al treilea plan alcătuite din acoperişurile îngrămădite ale mai multor străzi, o clopotniţă violetă, uneori roşiatică, alteori, de asemenea, în cele mai nobile „copii” pe care le realizează aerul, de un negru decantat de cenuşă, ce nu este altul decât domul bisericii Saint-Augustin şi care conferă acestei privelişti din Paris caracteristica anumitor privelişti din Roma văzute de Piranesi. Dar cum în niciuna dintre aceste mici gravuri, şi cu oricât de mult gust le-ar fi putut executa memoria mea, ea nu a putut pune ceea ce pierdusem de multă vreme, sentimentul care ne face să nu ne uităm la un lucru ca la un spectacol, ci să credem în el ca într-o fiinţă ce nu-şi are niciun echivalent, niciuna dintre ele nu ţine în dependenţa ci o întreagă parte adâncă din viaţa mea, r, n. Amintirea acestor înfăţişări ale clopotniţei din Combray privită din străzile ce se află îndărătul bisericii. Fie că o vedeam la orele cinci, când mergeam după scrisori la poştă, la câteva case de noi, la stânga, înălţând

brusc, printr-un vârf izolat, linia acoperişurilor; fie că dacă, dimpotrivă, voind să intrăm spre a afla veşti despre doamna Sazerat, urmăream cu ochii acea linie acum iar joasă după ce coborâse pe celălalt versant al ei, ştiind că va trebui să cotim în a doua stradă după clopotniţă; fie încă, dacă ajungeam şi mai departe, dacă mergeam la gară, o vedeam oblic, arătându-şi din profil muchiile şi suprafeţele noi, ca un corp solid surprins într-un moment necunoscut al modificării sale; sau fie că, de pe malurile Vivonnei, absida, musculoasă, compactă şi mult urcată de perspectivă, părea a ţâşni din străduania clopotniţei de a-şi arunca săgeata în inima cerului; trebuia să ne întoarcem mereu la ea; domina totul, poruncind caselor din înălţimea-i neaşteptată, ridicata în faţa mea precum degetul lui Dumnezeu, al cărui trup ar fi fost ascuns în mulţimea oamenilor fără ca eu să-l fi confundat totuşi cu acea mulţime. Şi astăzi încă dacă, într-un mare oraş din provincie sau într-un cartier din Paris pe care nu-l cunosc prea bine, un trecător ce mi-a „arătat drumul” îmi indică în depărtare, ca pe un punct de reper, vreun turn de spital, vreo clopotniţă de mănăstire ce îşi înalţă vârful bonetei eclesiastice în colţul străzii pe unde trebuie să o apuc, dacă memoria mea poate, fie şi în chipul cel mai obscur, să-i găsească vreo asemănare cu figura scumpă şi dispărută, trecătorul, dacă îşi întoarce capul ca să se asigure că nu mă rătăcesc, poate, spre mirarea-i, să mă vadă cum, uitând de plimbarea începută sau de cumpărătura pe care trebuie să o fac, rămân acolo, în faţa clopotniţei, ore întregi, nemişcat, încercând să-mi amintesc, simţind în adâncurile mele ţinuturi din nou cucerite împotriva uitării, care se usucă şi se reconstruiesc; şi, fără îndoială, atunci mult mai neliniştit decât adineaori când îl rugam pe trecător să-mi arate calea, eu îmi caut tot drumul, dau colţul unei străzi… dar… în inima mea…

Întorcându-ne de la liturghie, îl întâlneam adeseori pe domnul Legrandin care, trebuind să locuiască la Paris, dată fiind profesiunea ~sa de inginer, nu putea veni la proprietatea sa din Combray, în afară de marile vacanţe, decât de sâmbătă seara până luni dimineaţa. Era unul dintre acei bărbaţi ce, pe lângă o carieră ştiinţifică în care au reuşit strălucit, posedă şi o cultură literară şi artistică de care nu au nevoie în specializarea lor profesională, dar care le îmbogăţeşte conversaţia. Mai literaţi decât mulţi oameni de litere (noi nu ştiam în acea vreme că domnul Legrandin se bucură de o anume reputaţie ca scriitor şi am fost foarte uimiţi când am auzit că un muzician celebru compusese o melodie pe versuri scrise de el), înzestraţi cu mai multă „uşurinţă" în mânuirea penelului decât mulţi pictori, îşi închipuie că viaţa dusă de ei nu este cea care li s-ar fi potrivit şi îşi îndeplinesc ocupaţiile practice fie cu o nepăsare plină de fantezie, fie cu o corectitudine mândră, dispreţuitoare, amară şi conştiincioasă, înalt, cu silueta elegantă, faţa gânditoare şi fină împodobită cu mustăţi lungi şi blonde, privirea albastră şi dezamăgită, de o politeţe rafinată, maestru neîntrecut – în ochii noştri – în arta conversaţiei, el era pentru familia mea, care îl cita totdeauna drept exemplu, tipul bărbatului de elită, care îşi trăieşte viaţa în chipul cel mai nobil şi mai delicat. Bunica îi reproşa doar faptul că vorbeşte puţin cam prea bine, oarecum cam ca dintr-o carte, că limbajul lui nu are naturaleţea lavalierelor ce-i fluturau întotdeauna peste vestonul croit drept, aproape ea de şcolar. Ea era uimită şi de tiradele înflăcărate pe care le debita adeseori împotriva aristocraţiei, a vieţii mondene, a snobismului, „neîndoielnic păcatul la care se gândeşte sfântul Paul când vorbeşte despre unul ce nu-şi poate afla iertare".

Ambiţia mondenă era un sentiment pe care bunica era atât de incapabilă să-l aibă şi aproape să-l înţeleagă, încât îi părea cu totul inutil să cheltuieşti atâta ardoare spre a o

veşteji. Mai mult, ea nu găsea că este de foarte bun gust ca domnul Legrandin, a cărui soră era căsătorită lângă Balbec cu un gentilom normand, să se dedea unor atacuri atât de violente împotriva nobililor, ajungând până la a învinui Revoluţia că nu i-a ghilotinat pe toţi.

— Bun găsit, prieteni! Ne spunea el, venind în întâmpinarea noastră. Sunteţi fericiţi că locuiţi aici atâta vreme; mâine va trebui să mă întorc la Paris, în cuşca mea. Oh! Adăuga el, cu acel surâs blând, ironic şi dezamăgit, oarecum distrat, care era numai al lui, desigur, în casa mea se află toate lucrurile inutile cu putinţă; nu-mi lipseşte decât singurul lucru necesar, o mare bucată de cer, ca acela de aici. Încearcă să păstrezi totdeauna o bucată de cer deasupra vieţii tale, băiatul meu, adăuga el, întorcându-se către mine. Ai un suflet frumos, de o calitate rară, o fire de artist, nu o lipsi de ceea ce îi trebuie.

Când, la întoarcere, mătuşa ne întreba dacă doamna Goupil întârziase la liturghie, eram incapabili să-i răspundem. În schimb, îi spoream tulburarea spunându-i că în biserică un pictor copia vitraliul lui Gilbert cel Rău. Françoise, trimisă pe dată la băcan, se întorsese cu buzele umflate, negăsindu-l pe Théodore, căruia dubla sa profesie de dascăl de biserică şi de vânzător la băcănie, îi asigura relaţii în toate straturile sociale şi o cunoaştere universală.

— Ah! Suspina mătuşa mea, mult aş vrea să se facă mai repede ora când vine Eulalie. Numai ea ar putea să mă lămurească. Eulalie era o fată şchioapă, muncitoare şi surdă, ce se „pensionase” după moartea doamnei de la Bretonnerie, la care slujise încă de pe când era copil, şi care îşi închiriase lângă biserică o cameră de unde cobora întruna fie în timpul slujbelor, fie în afara lor, ca să rostească vreo rugăciune sau să-i dea o mână de ajutor lui Théodore; în restul zilei, vizita persoane bolnave, precum mătuşa mea Léonie, căreia îi povestea ce se întâmplase la slujba de dimineaţă sau la cea de seară. Nu se dădea

îndărăt să mai câştige câte ceva pe lângă mica rentă plătită de familia foştilor săi stăpâni, ocupându-se din când în când de lenjeria preotului sau a vreunei alte personalităţi de seamă din lumea clericală a oraşului Combray. Purta o mantie de postav negru şi bonetă albă, aproape de călugăriţă, iar o boală de piele îi colora într-un roz intens obrajii şi nasul încovoiat. Vizitele ei o distrau la culme pe mătuşa Léonie, care nu mai primea pe nimeni altcineva, în afară de domnul preot. Mătuşa mea îi înlăturase treptat pe toţi ceilalţi vizitatori pentru că, după ea, aveau vina de a intra cu toţii într-una din cele două categorii de oameni pe care îi detesta. Unii, cei mai răi şi de care se descotorosise mai întâi, erau cei care o sfătuiau să nu „se concentreze atât de mult asupra bolii”, şi profesau, fie şi în mod negativ şi nemanifestând-o decât prin anume tăceri dezaprobatoare sau prin anume surâsuri ce exprimau îndoiala, doctrina subversivă conform căreia o mică plimbare la soare şi o friptură zdravănă în sânge (când ea nu trăia timp de patrusprezece ore decât cu două biete înghiţituri de apă de Vichy!) i-ar face mult mai bine decât şederea la pat şi decât toate doctoriile din lume. Cealaltă categorie era alcătuită din persoane care păreau a crede că este mai grav bolnavă decât socotea ea însăşi, sau că este chiar atât de grav bolnavă pe cât spunea. De aceea, cei lăsaţi să urce să o viziteze, după câteva şovăieli şi la insistenţele Françoisei, şi care, în cursul vizitei lor, arătaseră cât erau de nedemni de favoarea ce li se făcea, riscând timid un: „Nu credeţi că dacă aţi ieşi puţin să vă plimbaţi când e vreme frumoasă”, sau care, dimpotrivă, când ea le spusese: „Sunt foarte bolnavă, foarte bolnavă, în curând o să mor, sărmanii mei prieteni”, îi răspunseseră: „Ah! Aşa-i când te-a lăsat sănătatea! Dar mai puteţi trăi încă o vreme şi aşa”, aceştia, ca şi ceilalţi, erau siguri că nu vor mai fi niciodată primiţi. Şi dacă pe Françoise o înveselea spaima mătuşii mele când, din patul

ei, văzuse în strada Saint-Esprit pe una din aceste persoane ce părea că vrea să vină la ea, sau când auzise soneria, râdea încă şi mai mult, ca de o glumă bună, de vicleniile, mereu victorioase, ale mătuşii mele, ce urmăreau să le împiedice a o vizita, şi de mutra lor descumpănită când trebuiau să plece fără a o fi văzut, şi, de fapt, o admira pe stăpâna sa, pe care o judeca superioară tuturor acestor oameni, deoarece nu voia să-i primească. Căci mătuşa mea pretindea totodată să fie aprobată în felul de viaţă pe care îl ducea, să fie plânsă pentru suferinţele ei şi să i şedea asigurări că va trăi vreme îndelungată.

În toate acestea Eulalie era neîntrecută. Mătuşa mea putea să-i spună de douăzeci de ori pe minut: „În curând o să mor, biata mea Eulalie”. Căci Eulalie îi răspundea, la rândul ei, de douăzeci de ori: „Când îţi cunoşti boala aşa cum v-o cunoaşteţi dumneavoastră, doamnă Octave, trăieşti până la o sută de ani, cum îmi zicea chiar ieri şi doamna Sazerin”. (Una din convingerile cele mai ferme ale Eulaliei, pe care numeroasele dezminţiri aduse de experienţă nu o putuseră nici măcar clinti, era că doamna Sazerat se numeşte doamna Sazerin.

— Nu am pretenţia să ajung la o sută de ani, îi răspundea mătuşa mea, căreia nu-i plăcea să-i fie numărate zilele cu atâta precizie.

Şi cum Eulalie ştia totodată ca nimeni altul să o distreze pe mătuşa mea fără a o obosi, vizitele ei, care aveau loc în mod regulat în fiecare duminică, cu excepţia vreunei împrejurări neprevăzute, erau pentru mătuşa mea o plăcere a cărei perspectivă o menţinea într-o stare plăcută mai întâi, dar curând dureroasă, ca o foame excesivă, dacă Eulalie întârzia cât de cât. Prelungită prea mult, această voluptate de a o aştepta pe Eulalie devenea un adevărat supliciu, mătuşa mea se uita la ceas întruna, căsca, se simţea cuprinsă de o slăbiciune. Dacă se producea abia la

sfârşitul zilei, când îşi luase orice nădejde, venirea Eulaliei îi dădea aproape o stare de leşin. În realitate, duminica nu se gândea decât la această vizită, şi de îndată ce masa de prânz se terminase, Françoise ne silea să părăsim sufrageria, pentru ca să poată să urce şi să se „ocupe” de mătuşa mea. Dar (mai ales din clipa când începea un şir de zile frumoase la Combray) trecuse multă vreme de când ceasul trufaş de amiază, coborât din turnul Saint-Hilaire, pe care îl împodobea cu cele douăsprezece flori trecătoare ale coroanei sale sonore, răsunase în jurul mesei noastre, lângă pâinea sfinţită venită şi ea la fel de familiar de la slujba unde fusesem, şi noi eram încă tot în faţa farfuriilor pictate cu poveşti din *O Mie şi Una de Nopţi,* îngreunaţi de căldură şi mai ales de mâncăruri. Căci, pe lângă nelipsitele ouă, cotlete, cartofi, dulceţuri, biscuiţi, bucate pe care nici măcar nu ni le mai anunţa, Françoise ne mai dădea să mâncăm – potrivit cu muncile câmpului şi ale livezilor, recolta adusă de maree, neaşteptatele întâmplări ale negoţului, politeţurile vecinilor şi propriul ei geniu, şi asta atât de bine încât masa noastră, asemenea acelor ornamente, alcătuite din patru lobi semicirculari, sculptata în secolul al XIII-lea pe portalul catedralelor, reflecta întrucâtva ritmul anotimpurilor şi al episoadelor vieţii —: o mreană, pentru că precupeaţa îi spusese că e foarte proaspătă, o curcă, pentru că văzuse una foarte frumoasă în piaţa din Roussainville-le-Pin, anghinare cu măduvă, pentru că nu ne-o mai gătise niciodată aşa, o pulpă de berbec friptă, pentru că plimbarea îţi stârneşte o foame de lup şi pentru că aveam tot timpul să o mistuim până la ora şapte, spanac, pentru a mai schimba felurile, caise, pentru că abia începuseră să se coacă, agrişe, pentru că peste cincisprezece zile nu vor mai fi deloc, căpşuni, pentru că domnul Swann ni le adusese anume în dar, cireşe, primele pe care le rodise cireşul din grădină după ce timp de doi ani nu legase deloc, brânză cu smântână, care îmi plăcea

atât de mult odinioară, o prăjitură cu migdale, pentru că o comandase în ajun, un cozonac, pentru că era rândul nostru să-l oferim. După toate acestea, compusă anume pentru noi, dar dedicată în mod special tatei, căruia îi plăcea foarte mult, ne era adusă o cremă de ciocolată, inspiraţie, atenţie personală a Françoisei, efemeră şi uşoară ca o operă de circumstanţă, în care îşi pusese întreg talentul. Cel care ar fi refuzat să guste din ea, spunând: „Gata, nu mai pot”, ar fi decăzut pe dată în rândul acelor mitocani ce, când un artist le dă în dar una din operele sale, sunt atenţi la greutatea şi la materia din care e făcută, deşi valoroase nu sunt în acest caz decât intenţia şi semnătura. Dacă ai fi lăsat în farfurie fie şi numai o fărâmitură, te-ai fi făcut vinovat de o impoliteţe comparabilă cu aceea de a te ridica să pleci, sub nasul compozitorului, înainte de sfârşitul bucăţii muzicale.

În sfârşit, mama îmi spunea: „Hai, nu mai rămâne aici la nesfârşit, urcă în camera ta dacă ţi-e prea cald afară, dar du-te mai întâi să respiri o gură de aer măcar o clipă, ca să nu citeşti îndată după masă”. Mă duceam să mă aşez lângă pompă şi lângă jgheabul adeseori împodobit, ca o fântână gotică, de o salamandră, care sculpta pe piatra grosolană relieful mobil al trupului său alegoric şi alungit, pe banca fără spătar umbrită de o tufă de liliac, în acel colţişor de grădină ce dădea, printr-o poartă de serviciu, către strada Saint-Esprit şi pe terenul părăginit al căreia se înălţa, în două etape, depăşind. Casa, şi ca o construcţie independentă, partea dindărăt a «bucătăriei. Zăreai lespezile-i roşii şi lucitoare ca porfirul. Semăna nu atât cu vizuina Françoisei, ci cu un mic templu al lui Venus. Era plină cu ofrandele lăptarului, negustorului de fructe, precupeţei care vindea legume, veniţi uneori din cătune destul de îndepărtate pentru a-i dărui primele roade ale ogoarelor. Şi acoperişul îi era întotdeauna încununat cu gânguritul unui porumbel.

Altădată, nu întârziam în pădurea care o înconjura căci, înainte de a urca în camera mea ca să citesc, intram în cămăruţa unde se odihnea unchiul meu Adolphe, un frate al bunicului, fost militar ce ieşise la pensie" cu gradul de maior, şi ocupa întreg parterul, cămăruţă care, chiar când ferestrele deschise lăsau să pătrundă căldura, dacă nu şi razele soarelui, ce arareori străbăteau până acolo, emana la nesfârşit acea mireasmă obscură şi proaspătă, aducând a pădure şi a vremuri de altădată, ce-ţi sileşte nările să viseze îndelung când pătrunzi în anumite pavilioane de vânătoare părăsite. Dar erau mulţi ani de când eu nu mai intram în cămăruţa unchiului meu Adolphe, acesta nemaivenind la Combray din cauza unei neînţelegeri survenite între el şi familia mea, din vina mea, în împrejurările următoare:

O dată sau de două ori pe lună, la Paris, eram trimis să-i fac o vizită, în momentul când îşi termina masa, îmbrăcat într-un fel de bluză din pânză groasă, slujit de servitorul său în vestă de lucru din dril cu dungi violete şi albe. El mi se plângea mormăind că nu venisem să-l văd de multă vreme, că e părăsit de toată lumea; îmi oferea pricomigdale sau o mandarină, străbăteam un salon unde nu ne opream niciodată, unde nu se făcea niciodată foc; avea pereţii împodobiţi cu ciubuce aurii, tavanul vopsit într-un albastru care voia să imite cerul şi mobilele capitonate cu satin ca în casa bunicilor mei, dar galben; apoi treceam în ceea ce el numea cabinetul de „lucra”, pe zidurile căruia erau atârnate câteva gravuri, reprezentând pe fond negru o zeiţă grasă şi roz mânând un car, urcată pe un glob, sau purtând o stea în frunte, foarte apreciate în timpul celui de al Doilea Imperiu, pentru că se spunea că seamănă cu picturile de la Pompei, apoi detestate, şi pe care lumea începe din nou să le prefere, pentru un singur motiv, în ciuda altora invocate, şi anume pentru că amintesc de cel de al Doilea Imperiu. Şi rămâneam cu

unchiul până când cameristul venea să-l întrebe, din partea vizitiului, la ce oră trebuie să înhame caii. Unchiul meu se cufunda atunci într-o meditaţie pe care cameristul, cuprins de cel mai mare respect, s-ar fi temut să o tulbure fie şi cu o singură mişcare, şi al cărei rezultat, mereu acelaşi, el îl aştepta cu multă curiozitate, în sfârşit, după o ezitare supremă, unchiul meu pronunţa totdeauna aceste cuvinte: „La orele două şi un sfert”, pe care cameristul le repeta cu uimire, dar fără să le discute: „La orele două şi un sfert? Bine... o să-i spun...”

În acea vreme îmi plăcea mult teatrul; era o iubire platonică: părinţii mei nu-mi îngăduiseră încă niciodată să văd un spectacol, şi îmi înfăţişam atât de aproximativ plăcerile pe care le puteai gusta acolo, încât aproape credeam că fiecare spectator privea ca într-un stereoscop un decor ce nu era decât pentru el, deşi asemănător cu încă o mie de altele pe care le privea pentru sine fiecare dintre spectatorii din sală.

În fiecare dimineaţă alergam până la coloana Morris ca să văd ce spectacole mai erau anunţate. Nimic nu era mai dezinteresat şi mai aducător de fericire decât visele oferite imaginaţiei mele de către fiecare piesă anunţată, condiţionate în acelaşi timp de imaginile inseparabile ale cuvintelor ce le alcătuiau titlul şi, de asemenea de culoarea afişelor încă umede şi umflate de clei pe care titlul apărea în evidenţă. Lăsând la o parte una dintre acele opere stranii ca *Testamentul lui César Girodot*[51] şi *Oedip Rege,* care se înscriau nu pe afişul verde al Operei Comice, ci pe afişul de culoarea drojdiei de vin al Comediei Franceze, nimic nu-mi părea mai diferit de egreta strălucitoare şi albă a *Diamantelor Coroanei* decât satinul neted şi misterios al *Dominoului Negru,* şi, deoarece părinţii mei îmi spuseseră că atunci când voi merge pentru prima oară

51 Comedie de Belot şi Villetard, pusă în scenă în 1859 (nota ediţiei Pléiade).

la teatru va trebui să aleg între aceste două piese, căutând să aprofundez rând pe rând titlul uneia şi titlul celeilalte, căci asta era tot ce ştiam despre ele, pentru a încerca să surprind în fiecare plăcerea pe care mi-o făgăduia şi să o compar cu cea pe care o ascundea celălalt, ajungeam să-mi reprezint cu atâta putere, pe de o parte, o piesă strălucitoare şi orgolioasă, pe de alta, o piesă blândă şi catifelată, încât eram tot atât de incapabil să hotărăsc pe care o voi prefera, ca şi dacă, la desert, mi s-ar fi spus să optez între orez a l'Impératrice şi cremă de ciocolată.

Toate conversaţiile cu colegii mei de şcoală se învârteau în jurul acestor actori a căror artă, deşi îmi era încă necunoscută, era prima formă, între toate cele pe care le îmbracă, sub care se lăsa presimţită de mine Arta. Diferenţele cele mai mici dintre felul cum unul sau altul rostea, nuanţa o tiradă, îmi păreau a avea o importanţă incalculabilă. Şi, după cele ce mi se spuseseră despre ei, îi clasificam în ordinea talentului, alcătuind liste pe care mi le recitam cât era ziua de mare, şi care până la urmă încremeniseră parcă în creierul meu, stingherindu-l prin nemişcarea lor.

Mai târziu, când am studiat la colegiu, de fiecare dată când, în timpul orelor, vorbeam, de îndată ce profesorul întorcea capul, cu un nou prieten, prima mea întrebare era dacă fusese vreodată la teatru şi dacă socotea că cel mai mare actor era Got, că după el venea Delaunay etc. Şi dacă, după părerea lui, Febvre nu venea decât după Thiron, sau Delaunay abia după Coquelin[52], rapida mobilitate pe care Coquelin, pierzând rigiditatea pietrei, o căpăta în mintea mea, pentru a trece pe locul doi, şi agilitatea miraculoasă, fecunda animaţie cu care se vedea

52 Din această înşiruire de actori, cel mai cunoscut a rămas Constant Coquelin (zis Coquelin l'aîné) (1841-l909). Există şi actorul Ernest Coquelin (zis Coquelin cadet) (1848-1909), fratele precedentului. Din context nu reiese la care din cei doi se referă Proust.

înzestrat Delaunay pentru a trece pe locul al patrulea, reda senzaţia de înflorire şi de viaţă creierului meu devenit dintr-o dată elastic şi fertil.

Dar dacă actorii mă preocupau astfel, dacă vederea lui Maubant ieşind într-o după amiază de la Théâtre-Français îmi pricinuise emoţia şi suferinţele pe care ţi le dă iubirea, numele unei stele arzând la poarta unui teatru, vederea – la fereastra unui cupeu care trecea pe stradă cu caii săi împodobiţi cu trandafiri – chipului unei femei despre care gândeam că este poate o actriţă, trezeau în mine o tulburare mai prelungită, un efort neputincios şi sfâşietor de a-mi reprezenta viaţa lor! Le clasificam în ordinea talentului pe cele mai ilustre: Sarah Bernhardt, Berma, Bartet, Madeleine Brohan, Jeanne Samary[53], dar toate mă interesau. Or, unchiul meu cunoştea multe actriţe, precum şi o seamă de cocote, pe care eu nu le deosebeam prea bine de actriţe. Le primea la el. Şi nu-l vizitam decât în anumite zile tocmai pentru că, în celelalte, veneau la el femei cu care familia nu s-ar fi putut întâlni, cel puţin după părerea ei, căci unchiul meu, dimpotrivă, dată fiind prea marea uşurinţă cu care le onora pe unele frumoase văduve ce nu fuseseră poate niciodată măritate, pe unele contese cu nume răsunător, care nu era, fără îndoială, decât o poreclă, prezentându-le bunicii sau chiar dăruindu-le bijuterii de familie, ajunsese să se certe nu o dată cu bunicul. Adeseori, când era rostit un nume de actriţă în cursul conversaţiei, îl auzeam pe tata spunându-i mamei, cu un surâs pe buze: „Este o prietenă a unchiului tău”; iar eu socoteam că de acea aşteptare pe care poate, timp de ani de zile, bărbaţi importanţi erau siliţi să o îndure, şi inutil, dând târcoale pe la poarta cutărei femei care nu le răspundea la scrisori şi îşi punea portarul să-i izgonească,

53 Din această înşiruire de actriţe, cele mai cunoscute au rămas Sarah Bernhardt (Rosine Bernard, zisă) (1844 – 1923) şi Julia Bartet (Jeanne Julia Regnault, zisă) (1854-1941).

unchiul meu l-ar fi putut scuti pe un băieţaş ca mine, prezentându-l la el acasă actriţei, inabordabilă pentru atâţia alţii, dar care lui îi era prietenă intimă.

De aceea – sub pretextul că o lecţie care tot fusese amânată cădea acum atât de rău, încât mă împiedicase de mai multe ori şi mă va împiedica încă să-l văd pe unchiul – într-o zi, alta decât cea rezervată vizitelor pe care i le făceam, profitând de faptul că părinţii mei luaseră masa de prânz devreme, am plecat de acasă şi, în loc să mă duc să privesc coloana cu afişe, drum pe care eram lăsat să-l fac singur, am alergat până la el. Am observat în faţa porţii o trăsură cu doi cai care aveau la urechi câte o garoafă roşie, floare ce se vedea şi la butoniera vizitiului. De pe scară am auzit un râs şi o voce de femeie, şi, de îndată ce am sunat, s-a lăsat tăcere, apoi am auzit zgomotul unor uşi închise. Cameristul îmi deschise, şi văzându-mă păru stingherit, îmi spuse că unchiul era foarte ocupat, că nu va putea, fără îndoială, să mă primească şi, în timp ce se ducea totuşi să-l anunţe, aceeaşi voce pe care o auzisem mai înainte spunea: „Te rog! Lasă-l să între; numai un minut, ar fi atât de nostim, în fotografia de pe biroul dumitale seamănă atât de mult cu mama lui, nepoata dumitale, a cărei fotografie se află lângă a lui, nu-i aşa? Aş vrea să-l văd pe băieţaşul ăsta fie şi numai o clipa”.

Îl auzii pe unchiul mormăind, supărându-se; în cele din urmă, cameristul îmi spuse să intru.

Pe masă se afla aceeaşi farfurie cu pricomigdale, ca de obicei; unchiul era în bluza de pânză groasă pe care i-o ştiam, dar în faţa lui, într-o rochie de mătase roz şi purtând un mare colier de perle era aşezată o femeie tânără care tocmai termina de mâncat o mandarină. Neştiind dacă trebuie să-i spun doamnă sau domnişoară, m-am făcut roşu ca racul şi, neîndrăznind să întorc ochii spre ea de teamă că va trebui să-i vorbesc, m-am dus să-l sărut pe unchiul meu. Ea mă privea surâzând, iar unchiul îi spuse: „Nepotul

meu”, fără să-i spună numele meu şi fără să mi-l spună mie pe al ei, fără îndoială pentru că, dată fiind cearta pe care o avusese cu bunicul, încerca pe cât era cu putinţă să evite orice legătură între familia sa şi acest gen de relaţii.

— Cât de mult seamănă cu mama lui, spuse ea.

— Dar n-ai văzut-o pe nepoată-mea decât în fotografie, îi spuse repede unchiul pe un ton morocănos.

— Îţi cer iertare, dragul meu, am întâlnit-o pe scară anul trecut când ai fost atât de bolnav. Este adevărat că n-am văzut-o decât o clipă şi că scara dumitale este foarte întunecată, dar mi-a fost de ajuns ca să o admir. Acest tânăr are ochii ei frumoşi şi are şi *asta,* mai spuse ea, trasând cu degetul o linie în josul frunţii ei. Oare nepoata dumitale poartă acelaşi nume cu tine, dragul meu? îl întrebă ea pe unchiul meu.

— Seamănă mai ales cu tatăl său, mormăi unchiul, căruia nici nu-i trecea prin cap să facă prezentări de la distanţă, spunând nu mele mamei, este leit taică-său şi, de asemenea, seamănă leit cu biata mea mamă.

— Nu-l cunosc pe tatăl lui, spuse doamna în roz înclinând uşor capul, şi n-am cunoscut-o niciodată pe biata dumitale mamă, dragul meu. Îţi aminteşti, ne-am cunoscut la puţină vreme după marea dumitale nenorocire.

Încercam o mică decepţie, căci această tânără doamnă nu se deosebea de celelalte femei frumoase pe care le văzusem uneori în familia mea, mai ales de fata unuia dintre verii noştri la care mă duceam în fiecare an de 1 ianuarie. Mai bine îmbrăcată doar, prietena unchiului meu avea aceeaşi privire vioaie şi bună, aceeaşi înfăţişare sinceră şi iubitoare. Nu regăseam nimic din aspectul teatral pe care îl admiram în fotografiile de actriţe, şi nici din expresia diabolică pe care o socoteam de nedespărţit de viaţa pe care probabil o ducea. Îmi era greu să cred că este o cocotă, şi mai ales n-aş fi crezut că este o cocotă de lux, dacă nu aş fi văzut trăsura cu doi cai, rochia roz,

colierul de perle, şi dacă n-aş fi ştiut că unchiul meu nu cunoştea decât cocote de clasă mare. Dar mă întrebam cum era cu putinţă ca milionarul care îi dăruia trăsura, şi palatul unde locuia, şi bijuteriile, putea să-şi risipească averea pentru o femeie cu o înfăţişare atât de simplă şi de cumsecade. Şi totuşi, gândindu-mă la felul cum probabil trăia, imoralitatea acestei vieţi mă tulbura poate mai mult decât dacă ar fi fost concretizată în faţa mea într-o aparenţă specială – prin aceea că era invizibilă ca taina vreunui roman, a vreunui scandal ce o izgonise din casa părinţilor ei burghezi şi o hărăzise lumii întregi, îi înflorise frumuseţea şi o înălţase până la notorietatea lumii demimondenelor; expresia feţei, intonaţia vocii sale, semănând cu cele ale atâtor altor femei pe care le cunoşteam, mă făceau, fără voia mea, să o socotesc drept o tânără fată de familie bună care acum nu mai are familie.

Trecusem în „cabinetul de lucru”, şi unchiul, cam stingherit de prezenţa mea, îi oferi ţigări.

— Nu, spuse ea, dragul meu, ştii că sunt obişnuită cu cele pe care mi le trimite marele duce. I-am spus că eşti gelos. Şi ea scoase dintr-o tabacheră câteva ţigări cu inscripţii străine şi aurii. „Da, da spuse ea dintr-o dată, cred că l-am întâlnit la dumneata pe tatăl acestui tânăr. Nu este el nepotul dumitale? Cum am putut oare să-l uit? A fost atât de bun, atât de delicat cu mine”, spuse ea cu un aer modest şi plin de sensibilitate. Dar gândindu-mă la felul cum putuse să se poarte tata cu ea, cu, care îi cunoşteam rezerva şi răceala, eram stingherit, ca de o nedelicateţe pe care el ar fi săvârşit-o, de această distanţă dintre recunoştinţa excesivă ce-i era arătată şi amabilitatea lui insuficientă. Mi s-a părut mai târziu că unul dintre aspectele înduioşătoare ale rolului acestor femei trândave şi pline de zel este că ele îşi consacră generozitatea, talentul, un vis de frumuseţe sentimentală – căci, ca şi artiştii, nu-l realizează, nu-l introduc în cadrele

existenţei comune – şi un aur care le costă prea puţin, spre a îmbogăţi cu o bijuterie preţioasă şi fină viaţa frustă şi grosolană a bărbaţilor. Ca şi aceasta care, în încăperea unde unchiul meu o primea într-o haină de casă, îşi răspândea trupul atât de gingaş, rochia de mătase roz, perlele, eleganţa ce emană din prietenia cu un mare duce, şi care pusese stăpânire pe cine ştie ce vorbă neînsemnată a tatei, o lucrase cu delicateţe, îi atribuise un stil, un nume preţios, şi, încrustând-o cu una din privirile sale atât de frumoase, pline de umilinţă şi de gratitudine, o restituia transformată într-o bijuterie artistică, în ceva „nepreţuit”.

— Haide, este timpul să pleci, îmi spuse unchiul.

M-am ridicat în picioare, simţeam o dorinţă irezistibilă de a săruta mâna doamnei în roz, dar mi se părea că ar fi fost un gest la fel de îndrăzneţ ca o răpire. Inima îmi bătea puternic în timp ce îmi spuneam; „Să o fac, să nu o fac”, apoi am încetat să mă mai întreb ce trebuie să fac, pentru a putea face ceva. Şi, cu un gest orb şi nebunesc, în afara tuturor motivelor pe care le găseam cu o clipă în urmă în favoarea sa, am dus la buze mâna pe care mi-o întindea.

— Cât e de drăguţ! Este galant, ştie să se poarte cu femeile: îi seamănă unchiului. Va fi un gentleman desăvârşit, adăugă a strângând din dinţi pentru a rosti această frază cu un uşor accent britanic. Oare n-ar putea să vină o dată să bea la mine *a cup of tea,* cum spun vecinii noştri, englezii? Ar trebui doar să-mi trimită dimineaţa o „depeşă”.

Nu ştiam ce înseamnă o „depeşă”. Nu înţelegeam decât o jumătate din cuvintele rostite de acea doamnă, dar teama că ele ascund vreo întrebare la care ar fi fost nepoliticos să nu răspund mă silea să le ascult cu atenţie, ceea ce îmi pricinuia o mare oboseală.

— Nu-i cu putinţă, spuse unchiul, ridicând din umeri, are un program foarte strict, munceşte mult. Are premii la toate obiectele, adăugă el în şoaptă, ca să nu aud această

minciună şi să nu-l contrazic. Cine ştie? Va fi poate un mic Victor Hugo, un fel de Vaulabelle, mă înţelegi.

— Ador artiştii, răspunse doamna în roz, numai ei le înţeleg pe femei... Numai ei şi fiinţe superioare ca dumneata. Iartă-mi ignoranţa, dragul meu. Cine este Vaulabelle? Este oare autorul volumelor cu cotoare aurite din mica bibliotecă cu geam ce se află în budoarul dumitale? Ştii că mi-ai făgăduit să mi le împrumuţi, o să am mare grijă de ele.

Unchiul, căruia nu-i plăcea deloc să dea cărţi cu împrumut. Nu-i răspunse nimic şi mă conduse până în anticameră. Nebun de iubire pentru doamna în roz, am sărutat cu patimă obrajii plini de tutun ai bătrânului meu unchi, şi în timp ce, cu destulă stinghereală, mă lăsa să înţeleg, fără să îndrăznească să-mi spună deschis, că ar prefera să nu le vorbesc despre acea vizită părinţilor mei; eu îi spuneam, cu ochii în lacrimi, că amintirea bunătăţii lui era atât de puternică în mintea-mi, încât voi găsi într-o zi un mijloc prin care să-i dovedesc recunoştinţa mea. Era atât de puternică, într-adevăr, încât două ore mai târziu, după câteva fraze misterioase şi care nu mi-au părut că le comunică părinţilor mei destul de limpede ideea că acum deţin o noi: a importanţă în ochii mei, am găsit că este mai simplu să le povestesc în cele mai mici amănunte vizita la unchiul meu. Nu credeam să i pricinuiesc astfel neplăceri. Cum aş fi putut crede asemenea lucru de vreme ce nu-l doream? Şi nu puteam presupune că părinţii mi i vor vedea cu ochi răi o vizită pe care eu o socoteam nevinovată. Nu ni se întâmplă oare în fiecare zi ca un prieten să ne ceară să-l scuzăm negreşit faţă de o femeie căreia nu i-a putut scrie, lucru pe care neglijăm să-l facem, socotind că acea persoană nu poate acorda atâta importanţă unei tăceri neînsemnate pentru noi? Îmi închipuiam, ca toată lumea, că creierul celorlalţi era un receptacol inert şi docil, fără putere de reacţie specifică asupra lucrurilor ce erau

introduse în el; şi nu mă îndoiam că, depunând în cel al părinţilor mei vestea de a o fi cunoscut pe acea femeie, le transmisesem în acelaşi timp, după cum doream, judecata mea binevoitoare. Din nefericire, părinţii mei, când au apreciat acţiunea unchiului, au recurs la principii cu totul diferite de cele sugerate de mine. Tata şi bunicul au avut cu el o explicaţie violentă; am aflat de ea pe căi ocolite. Câteva zile mai târziu, încrucişându-mă în drum cu unchiul meu care trecea într-o trăsură descoperită, am simţit durerea, recunoştinţa, remuşcarea pe care aş fi vrut să i le exprim. Alături de imensitatea lor, am socotit că un simplu salut ar fi meschin şi l-ar putea face pe unchiul meu să presupună că nu mă cred dator faţă de el decât cu o banală politeţe. Am hotărât să mă abţin de la gestul insuficient de a-mi ridica pălăria în semn de salut şi am privit în altă parte. Unchiul a crezut că dădeam ascultare ordinelor părinţilor mei, lucru pe care nu fi l-a iertat, şi a murit mulţi ani după aceea fără ca vreunul dintre noi să-l mai fi văzut vreodată.

De aceea nu mai intram în încăperea, acum închisă, unde se odihnea odinioară unchiul meu Adolphe, şi după ce întârziasem prin preajma bucătăriei, când Françoise, ivindu-se în prag, îmi spunea: „O s-o las pe fata care mă ajută să servească cafeaua şi să ducă sus apa caldă, trebuie să alerg la doamna Octave”, mă hotărâm să intru în casă şi urcam de-a dreptul la mine, unde mă apucam să citesc. Fata care o ajuta pe Françoise la bucătărie era o fiinţă morală, o instituţie permanentă căreia atribuţii invariabile îi asigurau un fel de continuitate şi de identitate, în ciuda succesiunii formelor trecătoare în care se întruchipa, căci n-am avut-o niciodată pe aceeaşi doi ani la rând. În anul când am mâncat atâta sparanghel, fata de la bucătărie ce trebuia de obicei să-l „curăţe” era o biată creatură bolnăvicioasă, însărcinată parcă în luna a noua când am sosit de Paşti; şi ne miram chiar că Françoise o

lasă să facă atâtea drumuri şi atâta treaba, căci începea să-şi poarte cu greu în faţă misteriosul coş, cu fiecare zi tot mai plin, şi a cărui formă magnifică putea fi ghicită sub fustele-i largi. Acestea aminteau fi i veşmintele anumitor figuri simbolice pictate de Giotto, ale căror produceri fotografice le căpătasem de la Swann. Chiar el ne atrase atenţia, şi când ne cerea veşti despre fata de la bucătărie, se e. Prima astfel: „Ce mai face Caritatea de Giotto?" De altfel, biata fată, năpădită de grăsime, din pricina sarcinii, până la obrajii teşiţi şi pătraţi, semăna într-adevăr mult cu acele fecioare puternice şi bărbătoase, mai curând matroane, care personifică virtuţile în Arena[54]. Şi îmi dau seama acum că Virtuţile şi Viciile din Padova îi semănau şi altfel. După cum imaginea acelei fete era sporită prin simbolul adăugat pe care îl purta în pântecul său, fără să pară a-i înţelege sensul, fără ca nimic pe chipu-i să-i traducă frumuseţea şi spiritul, ca pe o simplă şi grea povară, tot astfel, fără să pară a bănui ceva, puternica gospodină ce este reprezentată la Arena sub numele de „Caritas" şi a cărei reproducere era agăţată pe un perete din camera mea de studiu de la Combray, întruchipează această virtute fără ca vreun gând caritabil să fi putut fi vreodată exprimat de chipul ei energic şi vulgar. Pictorul a avut ideea frumoasă şi originală de a o înfăţişa călcând în picioare comorile pământului ca şi cum ar frământa cu tălpile struguri pentru a scoate din ei mustul, sau mai curând ca şi cum s-ar fi urcat pe nişte saci pentru a se înălţa; şi ea îi întinde lui Dumnezeu inima-i înflăcărată, adică mai curând i-o „dă" aşa cum o bucătăreasă îi dă un tirbuşon prin ferestruica de la subsol cuiva care i-l cere de la fereastra de la parter. Invidia ar fi trebuit mai curând să aibă o anume expresie invidioasă. Dar şi în această frescă,

54 Arena este o grădină din Padova, unde se află o capelă construită în 1303 pentru familia Scrovegni şi decorată de Giotto cu 38 de fresce celebre *(Viaţa lui Christos* şi *Viaţa Fecioarei).*

simbolul ocupă un loc atât de mare şi este reprezentat ca fiind atât de real, şarpele care şuieră de pe buzele Invidiei este atât de gros. El îi umple atât de bine gura larg deschisă, încât muşchii chipului sunt întinşi, pentru a-l putea cuprinde, ca aceia ai unui copil carp umflă un balon suflând în el, iar atenţia Invidiei – şi totodată a noastră – este în întregime concentrată asupra a ceea ce fac buzele sale, neavând timp să se lase pradă unor gânduri invidioase.

În ciuda admiraţiei domnului Swann pentru aceste figuri pictate de Giotto, multă vreme eu nu am privit cu plăcere în sala noastră de studiu, unde fuseseră agăţate reproducerile pe care mi le dăruise, această Caritate lipsită de caritate, această Invidie care semăna cu o planşă ce ilustra într-un tratat de medicină comprimarea glotei sau a omuşorului de către o tumoare a limbii sau prin introducerea instrumentului unui chirurg, o Justiţie, al cărui chip cenuşiu şi cu trăsături meschine şi regulate era chiar cel ce caracteriza anumite burgheze frumoase, habotnice şi reci din Combray, întâlnite de mine la biserică şi printre care multe erau dinainte înrolate în armata de rezervă a Nedreptăţii. Dar mai târziu am înţeles că ciudăţenia uimitoare, frumuseţea specială a acelor fresce se explicau prin aceea că simbolul ocupa aici un loc foarte mare, iar faptul că era reprezentat nu ca un simbol, de vreme ce gândirea simbolizată nu era exprimată, ci ca real, ca exercitând efectiv o acţiune sau ca fiind mânuit în mod material, conferea semnificaţiei operei un ce anume mai literal şi mai precis, iar învăţăturii desprinse din ea un caracter mai concret şi mai izbitor. Şi în cazul bietei fete de la bucătărie, atenţia ne era neîncetat atrasă către pântecele împovărat; şi tot astfel încă, adeseori gândirea muribunzilor se întoarce către latura efectivă, dureroasă, obscură, viscerală, către acea latură a morţii ce este tocmai cea pe care ea le-o înfăţişează, pe care îi face să o

simtă din greu şi care seamănă mult mai mult cu o povară zdrobitoare, cu greutatea de a respira, cu nevoia de a bea, decât cu ceea ce noi numim ideea morţii.

Neîndoielnic că aceste Virtuţi şi aceste Vicii din Padova cuprindeau multă realitate de vreme ce îmi apăreau la fel de vii ca slujnica însărcinată, şi că ea însăşi nu-mi părea mult mai puţin alegorică. Şi poate că această neparticipare (cel puţin aparentă) a sufletului unei fiinţe la virtutea care acţionează prin el, are, de asemenea, în afară de valoarea-i estetică, o realitate dacă nu psihologică, cel puţin, după cum se spune, fiziognomonică. Când, mai târziu, am avut prilejul să întâlnesc în cursul vieţii mele, în mânăstiri, de exemplu, întruchipări cu adevărat sfinte ale caritătii active, ele aveau în general o înfăţişare vioaie, pozitivă, indiferentă şi bruscă, cea a unui chirurg grăbit, acel chip pe care nu se citeşte niciun fel de milă, niciun fel de înduioşare în faţa suferinţei omeneşti, nicio teamă de a o contraria, şi care este chipul lipsit de blândeţe, chipul antipatic şi sublim al adevăratei bunătăţi.

În timp ce fata de la bucătărie – făcând involuntar să strălucească superioritatea Françoisei, aşa cum Eroarea, prin contrast, face să strălucească şi mai mult triumful Adevărului – servea cafeaua care, după mama, nu era decât o apă caldă, şi ducea apoi în camerele noastre apa caldă, care era doar călduţă, mă întindeam pe pat cu o carte în mână, în camera mea, ce îşi apăra tremurând prospeţimea transparentă şi fragilă împotriva soarelui de după amiază îndărătul obloanelor aproape închise prin care o rază de lumină izbutise totuşi să-şi strecoare aripile galbene, rămânând nemişcată, între lemn şi sticlă, într-un colţ, ca un fluture poposit aici. Abia dacă se putea citi în acea penumbră, iar senzaţia de lumină strălucitoare nu-mi era dată decât de loviturile ce se auzeau din strada Cure; Camus (anunţat de Françoise că mătuşa mea „nu se odihneşte” şi că poate să facă zgomot) izbea în nişte lăzi

prăfuite, dar care, răsunând în aerul sonor, special al acelui anotimp fierbinte, păreau a azvârli până departe bucăţi de aştri roşii ca focul; şi, de asemenea, de muştele care executau în faţa mea micul concert al unei muzici de cameră văratece: ea nu o evocă precum o muzică umană care, auzită din întâmplare în timpul verii, ţi-o aminteşte mai târziu; este unită cu vara printr-o legătură mai necesară: născută din acele zile frumoase, renăscând doar o dată cu ele, cuprinzând ceva din esenţa lor, ea nu-i trezeşte în memoria noastră numai imaginea, ci îi chezăşuieşte întoarcerea, prezenţa efectivă, învăluitoare, imediat accesibilă.

Acea obscură răcoare din camera mea era faţă de soarele arzător al străzii ceea ce umbra este faţă de rază, fiind tot atât de luminoasă ca şi el şi oferind imaginaţiei spectacolul total al verii de care simţurile mele, dacă m-aş fi plimbat, nu s-ar fi putut bucura decât pe frânturi; şi astfel, ea se potrivea bine cu odihna mea care (datorită aventurilor povestite de cărţi şi care o emoţionau) suporta, asemenea unei mâini imobile odihnindu-se în mijlocul unei ape curgătoare, şocul şi însufleţirea unui torent de activitate.

Dar, chiar dacă vremea prea călduroasă se răcea, dacă era furtună sau doar o ploaie repede, bunica venea să mă roage să ies să mă plimb. Şi nevoind să renunţ la lectură, mi-o continuam în grădină, sub castan, într-un mic chioşc de rogojini şi de pânză, în fundul căruia mă aşezam, crezându-mă ascuns de ochii celor ce ar fi putut veni să-i viziteze pe părinţii mei.

Şi ghidul meu nu era oare tot ca un alt leagăn, în adâncul căruia simţeam că rămân înfundat, chiar pentru a privi ceea ce se petrece în afară? Când vedeam un obiect exterior, conştiinţa că îl văd rămânea între mine şi el, îl împrejmuia cu un tiv îngust şi spiritual ce mă împiedica să ating vreodată direct materia din care era făcut; ea se

volatiliza oarecum înainte ca eu să fi avut vreun contact cu ea, aşa cum un corp incandescent pe care îl apropii de un obiect ud nu ajunge la umiditatea acestuia pentru că este mereu precedat de o zonă de evaporare. În acel ecran împestriţat de stări diferite pe care, în timp ce eu citeam, îl desfăşura simultan conştiinţa mea şi care mergeau de la aspiraţiile cele mai adânc ascunse în mine până la vederea cu totul exterioară a orizontului de la capătul grădinii, ceea ce exista mai întâi în mine mai intim, mâna ce se mişca întruna şi care conducea tot restul, era credinţa în bogăţia filosofică, în frumuseţea cărţii pe care o citeam, şi dorinţa mea de a mi le apropria, oricare ar fi fost acea carte. Căci o cumpărasem la Combray, văzând-o în faţa băcăniei Borange, aflată prea departe de casă pentru ca Françoise să-şi facă aici cumpărăturile, pe care şi le făcea la Camus, dar mai căutată pentru articolele de papetărie şi cărţi, reţinută de nişte sfori în mozaicul broşurilor şi al fasciculelor ce căptuşeau cele două canaturi ale porţii mai misterioase, mai încărcate de gândire decât o poartă de catedrală, pentru că îmi fusese citată drept o operă remarcabilă de către profesorul sau colegul de şcoală care îmi părea în acea vreme că deţine taina adevărului şi a frumuseţii pe jumătate presimţite, pe jumătate de neînţeles, şi a căror cunoaştere era scopul vag, dar permanent, al gândirii mele. După această credinţă centrală care, în timp ce citeam, executa mişcări neîncetate dinăuntru în afară, către descoperirea adevărului, veneau emoţiile pe care mi le dădea acţiunea la care luam parte, căci aceste după-amiezi erau mai pline de întâmplări dramatice decât, adeseori, o întreagă viaţă. Erau întâmplările ce se petreceau în cartea pe care o citeam; este adevărat că personajele care le trăiau nu erau „adevărate”, cum spunea Françoise. Dar toate sentimentele pe care le resimţim din cauza bucuriei sau nefericirii unui personaj real nu se produc în noi decât prin

mijlocirea unei imagini a acestei bucurii sau a acestei nefericiri; ingeniozitatea primului romancier a fost aceea de a fi înţeles că în aparatul emoţiilor noastre imaginea fiind singurul element esenţial, simplificarea care ar consta în a suprima pur şi simplu personajele reale ar fi o perfecţionare decisivă. O fiinţă reală, oricât de mult am simpatiza noi cu ea, este în mare măsură percepută de simţurile noastre, adică ne rămâne opacă, constituie o greutate inertă pe care sensibilitatea noastră nu o poate ridica. Dacă această fiinţă este lovită de o nenorocire, numai într-o mică parte din noţiunea totală pe care o avem despre ea vom putea fi înduioşaţi; mai mult, numai într-o parte din noţiunea totală pe care acea fiinţă o are despre sine va putea fi ca înduioşată de propria-i soartă. Marea descoperire a romancierului a fost aceea de a fi avut ideea de a înlocui aceste părţi ce nu pot fi pătrunse de suflet, printr-o cantitate egală de părţi imateriale, pe care, adică, sufletul nostru le poate asimila. Ce importanţă mai are din acea clipă faptul că acţiunile, emoţiile acestor fiinţe de un nou gen ne apar ca adevărate, de vreme ce acum sunt ale noastre, de vreme ce ele se produc în noi, ţinându-ne sub stăpânirea lor, în timp ce întoarcem febril paginile cărţii, respiraţia grăbita şi intensitatea privirii? Şi o dată ce romancierul ne-a creat o asemenea stare, unde, ca în toate stările pur interioare, orice emoţie este înzecită, iar cartea sa ne va tulbura aşa cum face un vis, dar un vis mai limpede decât cele pe care le avem dormind şi a cărui amintire va dăinui mai mult, el dezlănţuie în noi timp de o oră toate fericirile şi toate nefericirile posibile; pentru a le cunoaşte măcar în parte, am avea nevoie în viaţă de ani întregi, iar cele mai intense nu ne-ar fi niciodată dezvăluite, pentru că încetineala cu care se produc ne împiedică să le percepem; (astfel inima noastră se schimbă, în viaţă, şi asta este durerea cea mai mare; dar noi nu o cunoaştem decât prin lectură, în imaginaţie: în

realitate ea se schimbă, aşa cum se produc anumite fenomene ale naturii, destul de lent pentru ca, deşi putem constata succesiv fiecare dintre stările diferite, să fim cruţaţi în schimb de însăşi senzaţia schimbării).

Mai puţin lăuntric trupului meu decât această viaţă a personajelor, venea apoi, pe jumătate proiectat în faţa mea, peisajul unde se desfăşura acţiunea şi care exercita asupra gândirii mele o influenţă mult mai mare decât celălalt, cel pe care îl aveam sub ochi atunci când îi ridicam de pe carte. Astfel, timp de două veri, în căldura grădinii din Combray, am avut, din pricina cărţii pe care o citeam atunci, nostalgia unui ţinut cu munţi şi fluvii, unde voi vedea multe fierăstraie mecanice şi unde, în adâncul apei limpezi, bucăţi de lemn putrezeau sub tufe de lăptuci: nu departe urcau de-a lungul zidurilor ciorchini de flori violete şi roşiatice. Şi cum visul despre o femeie care m-ar fi iubit era mereu prezent în gândul meu, în acele veri el a fost impregnat de prospeţimea apelor curgătoare; şi oricare ar fi fost femeia pe care o evocam, ciorchini de flori violete şi roşiatice se înălţau dintr-o dată de o parte şi de alta a ei, ca nişte culori complementare.

Şi nu numai pentru că imaginea pe care o visăm rămâne totdeauna marcată, se înfrumuseţează şi beneficiază de reflexul culorilor străine care din întâmplare o înconjoară în reveria noastră; căci peisajele din cărţile pe care le citeam nu erau pentru mine decât peisaje mai viu reprezentate în imaginaţia mea decât cele pe care Combray mi le punea sub ochi, dar analoge acestora. Prin alegerea făcută de autor, prin credinţa cu care gândirea mea alerga spre cuvântul său ca întru întâmpinarea unei revelaţii, mi se păreau că sunt – impresie pe care nu mi-o dădea câtuşi de puţin ţinutul unde mă aflam, şi mai ales grădina noastră, produs, lipsit de orice prestigiu, al corectei fantezii a grădinarului pe care îl dispreţuia bunica – o parte adevărată din Natura însăşi, demnă a fi studiată

şi aprofundată.

Dacă părinţii mei mi-ar fi îngăduit, când citeam o carte, să mă duc să vizitez regiunea pe care o descria, aş fi crezut că fac un pas nepreţuit întru cucerirea adevărului. Căci ai senzaţia că eşti mereu înconjurat de sufletul tău, dar nu ca de o închisoare imobilă: mai curând eşti parcă dus odată cu ea într-un veşnic elan de a o depăşi pentru a ajunge în exterior, cu un fel de descurajare, auzind întruna în jurul tău acea sonoritate identică, nu ecou al unui în afară, ci răsunet al unei vibraţii lăuntrice. Cauţi să regăseşti în lucruri, devenite prin asta preţioase, reflexul pe care sufletul nostru l-a proiectat asupra lor; eşti decepţionat constatând că ele par lipsite în natură de farmecul pe care îl datorau, în gândirea noastră, vecinătăţii cu anumite idei; uneori convertim toate forţele acestui suflet în iscusinţă, în splendoare, pentru a acţiona asupra unor fiinţe pe care le simţim în afara noastră şi la care nu vom ajunge niciodată. De aceea, imaginam întotdeauna în jurul femeii iubite locurile pe care le doream atunci cel mai mult, aş fi voit ca ea să mi le arate, să-mi deschidă calea către o lume necunoscută, dar nu prin simpla întâmplare a unei asociaţii de idei; visele mele de călătorie şi de iubire nu erau decât momente – pe care le despart artificial astăzi, ca şi cum aş practica tăieturi, la diferite niveluri, într-o ţâşnire de apă irizată şi în aparenţă imobilă – într-o aceeaşi şi de neclintit izbucnire a, tuturor puterilor vieţii mele.

În sfârşit, continuând să urmăresc dinlăuntru către în afară stările simultan juxtapuse în conştiinţa mea, şi înainte de a ajunge până la orizontul real care le învăluia, găseam plăceri de un alt gen, cea de a sta comod, de a simţi mireasma plăcută a aerului, de a nu fi deranjat de o vizită şi, când bătea ora unu în clopotniţa bisericii Saint-Hilaire, de a vedea căzând bucată cu bucată ceea ce era consumat din acea după-amiază, până când auzeam ultima

bătaie de orologiu, care îmi îngăduia să fac totalul şi după care lunga tăcere ce urma părea să arate că începe, în cerul albastru, toată partea ce-mi era încă dăruită spre a citi până la cina gustoasă pregătită de Françoise şi care mă va întări după oboseala de care avusesem parte, în timpul lecturii cărţii, odată cu eroul ei. Şi la fiecare oră mi se părea că ora precedentă bătuse doar abia cu câteva clipe înainte; cea mai recentă venea să se înscrie pe cer foarte aproape de cealaltă, şi nu puteam să cred că şaizeci de minute putuseră fi cuprinse în acel mic arc albastru aflat între cele două semne de aur. Uneori chiar această oră prematură era anunţată prin două bătăi mai mult decât ultima; aşadar, nu auzisem când bătuse orologiul, ceva care avusese loc nu avusese loc şi pentru mine; interesul lecturii, magic ca un somn adânc, îmi înşelase urechile halucinate şi ştersese clopotul de aur de pe suprafaţa azurie a tăcerii. Frumoase după-amiezi de duminică sub castanul din grădina din Combray, cu grijă golite de mine de incidentele mediocre ale existenţei mele personale, pe care le înlocuisem cu o viaţă de aventuri şi de aspiraţii stranii, în sânul unui ţinut stropit cu ape repezi, voi îmi evocaţi încă acea viaţă când mă gândesc la voi, şi o cuprindeţi într-adevăr, pentru că aţi înconjurat-o şi aţi închis-o treptat – în timp ce înaintam în lectură şi căldura zilei devenea răcoare – în cristalul succesiv, încet schimbător şi străbătut de frunzişuri, al ceasurilor voastre tăcute, sonore, înmiresmate şi limpezi.

Uneori eram întrerupt din lectură, încă la mijlocul după-amiezii, de fata grădinarului, care alerga ca o nebună, răsturnând în drumul ei un portocal, tăindu-se la un deget, rupându-şi un dinte şi strigând: „Iată-i, iată-i!” pentru ca Françoise şi cu mine să alergăm şi să nu pierdem nimic din spectacol. Era în zilele când, făcând manevre de garnizoană, soldaţii treceau prin Combray, luând-o de obicei pe strada Sainte-Hildegarde. În timp ce servitorii

noştri, aşezaţi la rând pe scaune în afara grilajului, îi priveau pe trecătorii ce se plimbau în acea duminică prin Combray şi se lăsau priviţi la rândul lor, fata grădinarului zărise strălucind căştile printre două case îndepărtate de pe strada Gării. Servitorii duseseră repede scaunele în casă, căci atunci când defilau pe strada Sainte-Hildegarde, cuirasierii o umpleau dintr-o latură în alta, iar caii în galop atingeau casele, desfăşurându-se pe trotuarele potopite ca o albie de râu prea strâmtă pentru un torent dezlănţuit.

— Bieţii copii, spunea Françoise de îndată ce ajungea la grilaj, cu ochii în lacrimi; biet tineret care va fi secerat în floarea vieţii; numai cât mă gândesc şi simt că mi se face rău, adăuga ca, ducându-şi mâna la inimă, acolo unde fusese *lovită.*

— Nu-i aşa, doamnă Françoise, că-i tare frumos să-i vezi pe tinerii ăştia care nu ţin la viaţă? spunea grădinarul, vrând să o „stârnească".

Nu vorbise în zadar:

— Care nu ţin la viaţă? Dar la ce să ţii, dacă nu la viaţă, singurul dar pe care bunul Dumnezeu nu ni-l face de două ori. Vai Doamne! Dar într-adevăr, aşa-i, ei nu ţin la viaţă! I-am văzut în 70; nu se tem de moarte, oricât ar fi războiul de greu; sunt nebuni; nici nu mai merită să-ţi baţi capul, nu sunt oameni, sunt lei-paralei.

(Pentru Françoise comparaţia aceasta dintre un om şi un leu, pe care o rostea într-un fel care era numai al ei, nu era măgulitoare.) Strada Sainte-Hildegarde cotea foarte repede, şi nu puteai să-l vezi pe cel ce venea pe ea decât în ultima clipă, iar prin despărţitura dintre cele două case de pe strada Gării zăreai întruna noi căşti alergând şi strălucind în soare. Grădinarul ar fi vrut să ştie dacă aveau să mai treacă încă multe, îi era şi sete, căci soarele ardea înfiorător. Atunci, pe neaşteptate, fata lui o zbughea ca dintr-o fortăreaţă asediată, ieşea în stradă, ajungea la colţ, şi, după ce înfruntase de nenumărate ori moartea, venea

să ne spună, aducând şi o carafă de suc de lemn-dulce, că erau mai bine de vreo mie de soldaţi, care tocmai se opriseră lângă Thiberzy şi Méséglise. Françoise şi grădinarul, reconciliaţi, discutau despre felul cum trebuie să te porţi în timp de război:

— Vezi, Françoise, spunea grădinarul, mai bună e revoluţia, pentru că iau parte la ea doar cei care vor.

— Da, asta o mai înţeleg, aşa e mai cinstit.

Grădinarul, credea că atunci când izbucneşte un război, nu mai merge niciun tren.

— Aha! Ca să nu poată fugi lumea, spunea Françoise.

Iar grădinarul: „Sunt foarte vicleni”, căci, după el, războiul era un fel de înşelăciune, statul bătându-şi astfel joc de popor care, dacă ar fi putut, ar fi dat bir cu fugiţii până la ultimul om.

Dar Françoise se grăbea să se ducă la mătuşa mea, eu mă întorceam la cartea pe care o citeam, servitorii se aşezau iar în faţa porţii şi se uitau la praful ce se înălţa şi apoi cădea, trăind emoţia venirii soldaţilor. Multă vreme după ce se lăsa liniştea, un val neobişnuit de oameni ieşiţi la plimbare umplea încă străzile din Combray, înnegrindu-le parcă. Şi în faţa fiecărei case, chiar şi acolo unde nu devenise un obicei, servitorii sau chiar stăpânii, aşezaţi şi privind, tiveau parcă pragurile cu o broderie capricioasă şi întunecată ca aceea pe care o desenează algele şi scoicile zvârlite pe malul mării de un flux puternic.

Cu excepţia acelor zile, puteam, de obicei, să citesc liniştit. Dar întreruperea şi comentariul pricinuite o dată de o vizită a lui Swann în timp ce citeam o carte de un autor cu totul necunoscut mie, Bergotte, au avut drept consecinţă faptul că, pentru multă vreme, imaginea uncia dintre femeile la care visam nu mi-a mai apărut proiectată pe un zid împodobit cu flori violete, ci pe un cu totul alt fundal, în faţa portalului unei catedrale gotice.

Îl auzisem vorbind despre Bergotte pentru prima dată pe

unul dintre colegii mei de şcoală mai vârstnic decât mine şi faţă de care nutream o mare admiraţie, Bloch. Auzind cum îmi exprim admiraţia pentru *Noaptea de octombrie*[55], începuse să râdă zgomotos, şi-mi spusese: „Gustul tău pentru acest domn de Musset este cam jalnic. Este unul dintre tipii care au făcut cel mai mult rău literaturii şi o brută sinistră. Trebuie de altfel să recunosc că atât el cât şi numitul Racine au făcut fiecare în viaţa lui câte un vers destul de bine ritmat, şi care, ceea ce după mine constituie cel mai mare merit, nu înseamnă absolut nimic. Iată-le: «Alba Oloossone şi alba Camyre» şi «Fiica lui Minos şi a lui Pasiphae». Mi-au fost semnalate, spre dezvinovăţirea acestor doi ticăloşi, de un articol scris de preaiubitul meu magistru Părintele Leconte[56], cel mult iubit de Zeii nemuritori. Apropo, uite o carte pe care nu am timp să o citesc acum şi care este recomandata, după cât se pare, de acest uriaş individ. După cât mi s-a spus, el îl consideră pe acest domn Bergotte drept unul dintre tipii cei mai subtili şi deşi uneori dă dovadă de o blândeţe greu explicabilă, cuvântul lui este pentru mine lege. Citeşte aceste proze lirice, şi dacă nemaipomenitul făuritor de ritmuri care a scris *Bhagavat* şi *Ogarul lui Magnus* nu se înşală, vei gusta, dragă maestre, ţi-o jur pe Apollo bucurii pe care nu le poţi afla decât în nectarul Olimpului”. Îmi ceruse, pe un ton sarcastic, să mă adresez lui spunându-i „iubite maestre”, şi tot astfel îmi spunea şi el mie. Dar în realitate ne plăcea să ne jucăm, fiind încă apropiaţi de vârsta când crezi ca e de ajuns sa numeşti un lucru ca să-l şi creezi.

---

55 Unul din cele patru poeme din ciclul *Nopţile* (1835—1837) de Alfred de Musset, celebră profesiune de credinţă romantică.

56 Este vorba de Leconte de Lisle (1818—1894), şeful şcolii parnasiene.

Cele două poeme citate în rândurile imediat următoare îi aparţin.

Opoziţia Musset (romantism)/Leconte de Lisle (parnasianism), dominantă în viaţa literară a epocii, s-a impus ca unul din clişeele istoriei literaturii.

Din nefericire, stând de vorbă cu Bloch şi cerându-i explicaţii, nu mi-am putut linişti tulburarea pe care mi-o pricinuise când îmi spusese că *versurile frumoase* (mie, care nu aşteptam de la ele nimic altceva decât revelarea adevărului) erau cu atât mai frumoase cu cât nu însemnau nimic. Bloch nu mai fu invitat la noi. Fusese mai întâi bine primit. Este adevărat că bunicul pretindea ca de fiecare dată când mă împrieteneam cu unul dintre colegii mei mai mult decât cu ceilalţi şi îl aduceam acasă, era totdeauna vorba de un evreu, ceea ce nu i-ar fi displăcut în principiu – ba chiar însuşi prietenul sau Swann era de origine evreiasca – dacă nu ar fi găsit ca de obicei nu-l alegeam printre cei mai buni. De aceea, când veneau acasă cu un nou prieten, rareori se întâmpla să nu fredoneze *„O, Dumnezeul Părinţilor noştri”,* din *Evreica,* sau *„Israel, sfărâmă-ţi lanţurile”,* cantând doar melodia, desigur (Ti la lam talam, talim), dar eu mă temeam ca nu cumva colegul meu să o cunoască şi să rostească în gând cuvintele.

Înainte de a-i fi văzut, doar auzindu-le numele care, foarte adeseori, nu avea nimic evreiesc în el, ghicea nu numai originea prietenilor mei, care erau într-adevăr evrei, dar chiar şi, uneori, anumite lucruri dezagreabile despre familia lor.

— Şi cum îl cheamă pe prietenul tău care vine diseară?

— Dumont, bunicule.

— Dumont! Oh! Nu-mi miroase bine.

Şi cânta:

Arcaşi, faceţi pază bună!
Vegheaţi întruna şi fără zgomot.

Şi după ce ne punea cu îndemânare câteva întrebări mai exacte, exclama: „în gardă! În gardă!” sau, dacă izbutise să-l facă pe colegul meu să-şi mărturisească originea, în urma unui interogatoriu bine disimulat, pentru a ne arăta

că nu mai are nicio îndoială, se mulţumea să ne privească, fredonând abia auzit:

Cum, îndrepţi aici paşii
Acestui sfios israelit!

Sau:

Ogoare părinteşti, Hebron, Dulce vale.

Sau:

Da, sunt din rasa aleasă.

Aceste mici manii ale bunicului nu presupuneau niciun fel de sentiment răuvoitor faţă de colegii mei. Dar Bloch le displăcuse părinţilor mei pentru alte motive. El îl iritase mai întâi pe tata care, văzându-l ud leoarcă, îi spusese cu multă solicitudine:

— Domnule Bloch, cum e vremea? A plouat Nu mai înţeleg nimic, barometrul anunţa vreme bună.

Nu scosese de la el decât următorul răspuns:

— Domnule, îmi este cu neputinţă să vă spun dacă a plouat.

Trăiesc atât de în afara măruntelor întâmplări fizice, încât simţurile mele nu-şi dau osteneala să mi le comunice.

— Dragul meu, prietenul tău este un idiot, îmi spuse tata după ce Bloch plecase. Nu-i nici măcar în stare să-mi spună cum e vremea! Dar nimic nu-i mai interesant decât asta! Este un imbecil.

Apoi Bloch îi displăcuse bunicii pentru că, după masa de prânz, când ea spunea că este cam bolnavă, el îşi stăpânise cu greu un suspin de durere şi îşi şterse o lacrimă.

— Nu putea fi sincer, îmi spuse ea, fiindcă nici nu mă cunoaşte; Sau poate e nebun.

În sfârşit, îi nemulţumise pe toţi pentru că, întârziind la masă eu o oră şi jumătate şi intrând în casă plin de noroi, în loc să-şi ceară scuze, spusese:

— Nu mă las niciodată influenţat de perturbaţiile atmosferei şi nici de diviziunea convenţională a timpului. Aş reabilita folosirea pipei cu opium şi a pumnalului malaez, dar o ignor pe cea a acestor ustensile infinit mai pernicioase şi, de altfel, de o platitudine atât de burgheză: ceasul şi umbrela.

Şi totuşi, s-ar fi putut întoarce la Combray. Nu era chiar prietenul pe care părinţii mei mi l-ar fi dorit; ajunseseră însă să creadă că lacrimile pe care le vărsase auzind că bunica nu se simte bine nu erau prefăcute; dar ei ştiau din instinct sau din experienţă că elanurile sensibilităţii noastre au prea puţină influenţă asupra actelor noastre şi a felului cum no vom comporta în viaţă, şi că respectarea obligaţiilor morale, fidelitatea faţă de prieteni, executarea unei opere, respectarea unui regim, au un fundament mai sigur în deprinderile oarbe decât în aceste simţăminte momentane, arzătoare şi sterile. În locul lui Bloch, ei ar fi preferat să am prieteni care nu mi-ar fi dat mai mult decât cere convenţia, conform regulilor moralei burgheze; ce nu mi-ar fi trimis pe neaşteptate un coş cu fructe, doar pentru că în acea zi s-ar fi gândit la mine cu iubire, dar care, nefiind capabili să încline în favoarea mea balanţa cea dreaptă a îndatoririlor şi a cerinţelor prieteniei în urma unei simple tulburări a imaginaţiei şi a sensibilităţii lor, nici nu ar fi în stare să aibă clipe când ar întoarce totul împotriva mea. Nici chiar greşelile noastre nu le fac pe aceste firi să renunţe la ceea ce ele ne datorează, mătuşa mea fiind un adevărat model, căci, certată de mulţi ani cu o nepoată, căreia nu-i vorbea niciodată, nu şi-a modificat pentru atâta lucru testamentul prin care îi lăsa întreaga avere, pentru că era rada ei cea mai apropiată şi că „aşa se cuvenea să facă”.

Dar eu îl iubeam pe Bloch, părinţii mei voiau să-mi facă plăcere acceptându-l, problemele insolubile pe care mi le puneam în legătură cu frumuseţea lipsită de semnificaţie a fiicei lui Minos şi a lui Pasiphae mă oboseau şi mă făceau să sufăr mai mult decât noi conversaţii cu el, deşi mama le socotea primejdioase. Şi el ar fi fost primit în continuare la Combray dacă, după acel prânz, cum tocmai îmi spusese – noutate care mai târziu a avut o mare influenţă asupra vieţii mele, făcând-o mai fericită, şi apoi mai nefericită – că toate femeile nu se gândesc decât la dragoste şi că oricare poate fi cucerită, el nu m-ar fi asigurat că auzise în modul cel mai sigur că mătuşa mea avusese o tinereţe furtunoasă şi că toată lumea ştie că fusese o femeie întreţinută de bărbaţi. Le-am spus aceste cuvinte părinţilor mei, care l-au dat afară când a venit iar la noi, iar când, întâlnindu-l pe stradă, am vrut să-i vorbesc, a fost foarte rece cu mine.

Dar în privinţa lui Bergotte spusese adevărul.

În primele zile, aşa cum se întâmplă şi cu o melodie care îţi va plăcea mult, dar pe care nu o desluşeşti încă bine, nu mi-am dat seama ce iubesc atât de mult în stilul lui. Nu puteam lăsa din mână romanul scris de el, dar credeam că mă interesează doar subiectul, ca în acele prime momente ale iubirii, când te duci zilnic, spre a regăsi o femeie, la cutare reuniune sau petrecere, crezând că nu femeia, ci acestea te atrag. Apoi am observat expresiile rare, aproape arhaice, pe care le folosea uneori, în clipele când o armonie ascunsă, un preludiu interior îi învolburau stilul; şi tot atunci începea să vorbească şi despre „zadarnicul vis al vieţii”, „nesecatul şuvoi al frumoaselor aparenţe”, „chinul sterp şi minunat de a înţelege şi de a iubi”, „emoţionantele efigii care înnobilează pentru totdeauna faţada venerabilă şi încântătoare a catedralelor”, exprimând o filosof ie nouă pentru mine, prin miraculoase imagini ce parcă treziseră acel cânt de harfe, căruia îi adăugau ceva sublim. Unul dintre pasajele din cartea lui

Bergotte, al treilea sau al patrulea, pe care îl izolasem de rest, mi-a dăruit o bucurie ce nu putea fi comparată cu cea pe care mi-o dăruise primul, o bucurie pe care am simţit-o într-o zonă mai adâncă a eului meu, mai omogenă, mai vastă, de unde păreau a, fi fost înlăturate toate obstacolele şi zidurile despărţitoare. Căci, recunoscând atunci aceeaşi înclinare către expresiile rare, aceeaşi efuziune muzicală, aceeaşi filosofie idealistă care fuseseră şi de celelalte daţi, fără ca eu să-mi fi dat seama, cauza plăcerii mele, nu am mai avut impresia că mă aflu în prezenţa unui anume pasaj dintr-o anume carte de Bergotte, trasând la suprafaţa gândirii mele o figură pur lineară, ci mai curând în prezenţa „pasajului ideal” din Bergotte, comun tuturor cărţilor sale, şi cărora toate pasajele analoge care se confundau cu el le-ar fi conferit un fel de grosime, de volum, ce-mi înălţau parcă spiritul.

Nu eram singurul admirator al lui Bergotte; el era şi scriitorul preferat al unei foarte cultivate prietene a mamei; Iar doctorul du Boulbon îşi lăsa bolnavii să-l aştepte, ca să citească ultima carte publicată de Bergotte; şi din cabinetul său de consultaţii, ca şi dintr-un parc învecinat cu Combray, au pornit să se răspândească câteva din primele seminţe ale acestei predilecţii pentru Bergotte, specie atât de rară atunci, astăzi atât de universal răspândită, şi a cărei floare ideală şi comună poate fi întâlnită pretutindeni în Europa, în America, până în ultimul sat uitat de lume. Prietena mamei şi, se pare, doctorul du Boulbon iubeau mai ales, în cărţile lui Bergotte, ca şi mine, acelaşi flux melodic, acele expresii vechi, alte câteva foarte simple şi cunoscute, dar pe care ştia să le pună în lumină aşezându-le într-un anume loc, ceea ce părea a dovedi din partea-i un gust cu totul deosebit; în sfârşit, în pasajele triste, o anumită mişcare bruscă, un accent aproape sălbatec. Şi, fără îndoială, el însuşi simţea probabil că în asta consta farmecul său cel

mai mare. Căci în cărţile care au urmat, dacă întâlnea vreun mare adevăr, sau numele unei catedrale vestite, îşi întrerupea povestirea şi printr-o invocaţie, o apostrofare, o îndelungată ragă, dădea curs liber acelor efluvii care, în primele cărţi, rămâneau lăuntrice prozei sale, vizibile atunci doar datorită mişcărilor ondulatorii de la suprafaţă, mai gingaşe poate, mai armonioase astfel învăluite, şi despre al căror murmur nu ai fi putut spune cu precizie unde ia naştere şi unde moare. Aceste pasaje asupra cărora insista el însuşi, complăcându-se parcă, erau şi pasajele noastre preferate. Eu unul le ştiam pe dinafară. Eram dezamăgit când Bergotte relua firul povestirii. De fiecare dată când vorbea despre vreun lucru a cănii frumuseţe îmi rămăsese până atunci ascunsă, despre pădurile de pini, despre grindină, despre catedrala, Notre-Dame din Paris, despre *Atalia* sau *Fedra,* el proiecta această frumuseţe până la mine, făcând-o să explodeze printr-o imagine. De aceea, simţind cât de multe părţi există în univers pe care percepţia mea infirmă nu le-ar observa dacă nu le-ar apropia el de mine, aş fi vrut să posed o părere a lui, o metaforă a lui despre toate lucrurile, şi mai ales despre cele pe care voi avea prilejul să le văd eu însumi şi, printre acestea, mai ales despre vechi monumente franceze şi anumite peisaje maritime, pentru că insistenţa cu care le cita în cărţile sale dovedea că le consideră bogate în semnificaţie şi în frumuseţe. Din nefericire nu ştiam ce gândeşte despre majoritatea, lucrurilor. Nu mă îndoiam că părerile lui erau cu desăvârşire diferite de ale mele, de vreme ce coborau dintr-o lume necunoscută, către care eu încercam să mă înalţ: convins că gândurile mele i-ar fi părut inepte acestei minţi desăvârşite, le uitasem în asemenea măsură pe toate încât când, din întâmplare, întâlneam vreunul pe care-l avusesem eu însumi, în cutare sau cutare din cărţile sale, inima mi se umplea de bucurie ca şi cum un zeu, în

bunătatea sa, mi-l redase, declarându-l legitim şi frumos. Se întâmpla uneori ca o pagină scrisă de el să spună aceleaşi lucruri pe care i le scriam eu adeseori noaptea bunicii şi mamei când nu puteam dormi, astfel încât acea. Pagină de Bergotte părea a fi o culegere de motto-uri ce urmau a fi puse în fruntea scrisorilor mele. Chiar mai târziu, când am început să compun o carte, am găsit în Bergotte echivalentul anumitor fraze a căror calitate nu a fost de ajuns pentru a mă hotărî să o continui. Dar nu puteam să mă bucur de ele decât atunci când le citeam în opera sa; când le complineam eu însumi, preocupat ca ele să reflecte exact ceea ce întrevedeam în mintea mea, temându-mă că nu vor „reda realitatea", nu aveam timpul să mă întreb dacă ceea ce scriu este plăcut! Dar, în realitate, doar acest gen de fraze, doar acest gen de idei îmi plăceau cu adevărat. Strădaniile mele neliniştite şi nemulţumite erau ele însele un semn de iubire, de iubire lipsită de plăcere, dar profundă. De aceea când, dintr-o dată, găseam fraze asemănătoare în opera unui alt scriitor, adică atunci când nu mai aveam nici scrupule, nici motive să fiu sever cu mine însumi sau să mă chinuiesc, mă lăsam pradă plăcerii pe care mi le pricinuiau ca un bucătar care, negătind şi el o dată, găseşte în sfârşit timpul şi putinţa de a fi gurmand. Într-o zi, întâlnind într-o carte de Bergotte, în legătură cu o bătrână servitoare, o glumă care, în magnificul şi solemnul limbaj al scriitorului, devenea încă şi mai ironică, dar pe care i-o spusesem şi eu adeseori bunicii vorbindu-i despre Françoise, altă dată, când l-am văzut introducând într-una din acele oglinzi ale adevărului care erau cărţile sale o observaţie analogă cu cea pe care avusesem prilejul să o fac despre prietenul nostru domnul Legrandin (observaţiile despre Françoise şi domnul Legrandin erau, desigur, dintre acelea la care aş fi renunţat cu cea mai mare uşurinţă în faţa lui Bergotte, convins că le-ar găsi lipsite de orice interes), mi se păru

dintr-o dată că umila mea viaţă şi regatele adevărului nu erau chiar atât de despărţite între ele pe cât crezusem, că ele chiar coincideau în anumite privinţe şi, de bucurie şi încredere, am plâns pe paginile acestui scriitor aşa cum aş fi plâns în braţele unui tată regăsit.

Citindu-i cărţile, mi-l închipuiam pe Bergotte ca pe un bătrân slab şi dezamăgit, care îşi pierduse copiii şi rămăsese nemângâiat pe viaţă. De aceea îi citeam, îi cântam lăuntric proza, într-un mod ma *dolce,* mai *lento* poate decât era scrisă, şi până şi fraza cea mai simplă mi se adresa cu o intonaţie înduioşată. Mai mult decât orice, îmi plăcea filosofia lui, mă dăruisem ei pentru totdeauna. Ea mă umplea de nerăbdarea de a ajunge la vârsta când voi intra la colegiu, în clasa numită Clasa de filosofie. Dar nu voiam altceva decât să trăiesc prin mijlocirea gândirii lui Bergotte, şi dacă mi s-ar fi spus că metafizicienii care mă vor interesa atunci nu-i vor semăna întru nimic, aş fi fost la fel de deznădăjduit ca un bărbat îndrăgostit care vrea să iubească o femeie până la moarte şi căruia i se vorbeşte despre celelalte iubite pe care le va avea mai târziu.

Într-o duminică, în timp ce citeam în grădină, am fost întrerupt de Swann, care venea în vizită la părinţii mei.

— Ce citeşti, pot şi eu să văd? O carte de Bergotte? Cine ţi-a vorbit de el?

I-am spus că Bloch.

— Ah! Da, băiatul acela pe care l-am văzut o dată aici, şi care seamănă atât de mult cu portretul lui Mahomet II pictat de Bellini.

Oh! Ba chiar în mod izbitor: are aceleaşi sprâncene în forma de accent circumflex, acelaşi nas încovoiat, aceiaşi pomeţi ascuţiţi. Când va purta şi bărbişon, va fi una şi aceeaşi persoană. În orice caz, are mult gust, căci Bergotte este de o inteligenţă fermecătoare. Şi văzând cât de mult îl admiram pe Bergotte, Swann, care nu vorbea niciodată

despre oamenii pe care îi cunoştea, făcu, de data aceasta, din bunătate, o excepţie, şi îmi spuse:

— Îl cunosc foarte bine, şi dacă ţi-ar face plăcere să-ţi scrie o dedicaţie pe volumul tău, aş putea să i-o cer.

N-am îndrăznit să accept, dar i-am pus lui Swann tot felul de întrebări despre Bergotte. „Oare aţi putea să-mi spuneţi care este actorul lui preferat?”

— Nu ştiu ce actor preferă. Dar ştiu că o socoteşte pe actriţa Berma mai presus de oricare alt interpret. Ai auzit-o vreodată?

— Nu. Domnule, părinţii mei nu-mi dau voie să merg la teatru.

— Ce păcat! Ar trebui să-i rogi să te lase. Berma, în *Fedra,* în *Cidul, n*i-i decât o actriţă, dacă vrei, dar ştii, eu nu prea cred în *„ierarhia!*” artelor; (şi am observat, lucru care mă izbise adeseori şi în conversaţiile pe care le purta cu surorile bunicii, că atunci când vorbea despre lucruri serioase, când folosea o expresie ce părea că implică o părere asupra vreunui subiect important, avea grijă să o izoleze printr-un fel de intonaţie specială, maşinală şi ironică, de parcă ar fi pus-o între ghilimele, părând că nu vrea să şi-o asume, şi ca şi cum ar fi spus: *„ierarhia,* ştii, aşa cum spun toţi caraghioşii”.

Dar dacă era o expresie ridicolă, de ce o folosea?). O clipă mai târziu, adăugă: „Ascultând-o, vei trăi o stare la fel de nobilă ca aceea pe care ţi-ar crea-o oricare capodoperă, să spunem – şi începu să râdă – «Reginele din Chartres»!” Până atunci acea oroare de a-şi exprima în chip serios părerea mi se păruse un lucru elegant şi parizian şi care se opunea dogmatismului provincial al surorilor bunicii.

Şi bănuiam, de asemenea, că era una din formele prin care se mani festa spiritul mediului închis în care trăia Swann, unde, ca reacţie împotriva lirismului generaţiilor anterioare, erau reabilitate în mod excesiv micile fapte precise, ce treceau odinioară drept vulgare, şi erau

proscrise „frazele frumoase”. Dar acum ceva mă şoca în atitudinea adoptată de Swann. S-ar fi zis că nu îndrăzneşte să aibă o părere proprie şi că nu este liniştit decât atunci când poate oferi informaţii precise şi meticuloase. Nu îşi dădea seama că şi în acest fel îşi afirmă o părere, postulând că exactitatea acestor detalii era importantă. M-am gândit atunci din nou la cina în timpul căreia eram atât de trist că mama nu trebuia să urce în camera mea şi când el spusese că balurile date de prinţesa de Leon nu au nicio importanţă. Şi totuşi îşi petrecea viaţa în mijlocul unor astfel de plăceri. Găseam că totul era contradictoriu. Pentru ce altă viaţă îşi rezerva el hotărârea de a spune în mod serios ce gândeşte despre tot felul de lucruri, de a formula judecăţi pe care să nu le pună între ghilimele şi de a nu se mai deda, cu o politeţe pedantă, unor ocupaţii despre care afirma în acelaşi timp că sunt ridicole? Am observat totodată în felul în care Swann mi-a vorbit despre Bergotte ceva care, în schimb, nu-l caracteriza, ci, dimpotrivă, era, în acea vreme, un mod comun de a se exprima al tuturor admiratorilor scriitorului „al prietenei mamei, sau al doctorului du Boulbon. Ca şi Swann, ei spuneau despre Bergotte: „Este de o inteligenţă fermecătoare, atât de originală, are un fel propriu de a spune lucrurile, oarecum preţios, dar atât de plăcut. N-ai nevoie să-i vezi semnătura, îţi dai pe dată seama că este creaţia lui”. Dar niciunul nu ar fi spus: „Este un mare scriitor, un mare talent”. Nu spuneau nici chiar că are talent. Nu spuneau asta pentru că nu ştiau. Recunoaştem cu mare greutate în fizionomia particulară a unui nou scriitor modelul ce poartă numele de „mare talent” în muzeul nostru de idei generale. Tocmai pentru că această fizionomie este nouă, nu găsim că seamănă întru totul cu ceea ce noi numim talent. Folosim mai curând cuvinte ca originalitate, farmec, delicateţe, forţă; şi apoi, într-o bună zi, ne dăm seama că tocmai toate acestea înseamnă talent.

— Oare Bergotte a vorbit în vreuna din cărţile sale despre actriţa Berma? l-am întrebat eu pe domnul Swann.

— Cred că în mica sa plachetă despre Racine, dar presupun că este epuizată. Cred totuşi că a existat şi o a doua ediţie. O să mă informez. Pot, de altfel, să-l întreb pe Bergotte tot ce vrei, ia masa la mine în fiecare săptămână. Este cel mai bun prieten al fetei mele. Vizitează împreună vechile oraşe, catedralele, castelele.

Cum nu aveam nicio noţiune despre ierarhia socială, de multă vreme imposibilitatea hotărâtă de tata de a le vizita pe doamna şi domnişoara Swann mă făcuse mai curând să-mi închipui că între ele şi noi există o mare distanţă, sporindu-le prestigiul în ochii mei. Regretam că mama nu-şi vopsea părul şi nu se dădea cu ruj pe buze, aşa cum auzisem de la vecina noastră, doamna Sazerat, că face doamna Swann, nu ca să-i placă soţului ei, ci domnului de Charlus, şi mă gândeam că ea ne dispreţuieşte probabil, ceea ce mă mâhnea, mai ales din cauza domnişoarei Swann, despre care mi se spusese că este o fetiţă foarte drăgălaşă şi la care visam adeseori, văzând-o de fiecare dată cu acelaşi chip, arbitrar şi fermecător. Dar când am aflat în acea zi că domnişoara Swann era făptură atât de neobişnuită, scăldându-se precum în elementul său natural în atâtea privilegii, că atunci când ea îşi întreba părinţii dacă vine vreun oaspete la cină, ei îi răspundeau cu acele silabe luminoase, rostind numele unui conviv de aur care, pentru ea, nu era decât un vechi prieten al familiei: Bergotte, că, pentru ea, conversaţia intimă din timpul mesei ce corespundea pentru mine conversaţiei mătuşii mele, era alcătuită din cuvinte rostite de Bergotte, despre toate acele subiecte pe care nu le putuse aborda în cărţile sale, pe care aş fi vrut să le ascult ca pe un oracol, şi că, în sfârşit, când vizita vechi oraşe, el mergea alături de ea, necunoscut şi glorios, precum zeii ce coborau în mijlocul muritorilor, am simţit nu numai cât de nepreţuită este o

făptură ca domnişoara Swann, dar şi cât de grosolan şi de ignorant i-aş putea părea, şi mi-am dat seama cu intensitate cât de plăcut şi cât de imposibil ar fi să-i fiu prieten, cuprins fiind în acelaşi timp de dorinţă şi deznădejde. Acum, cel mai adeseori, când mă gândeam la ea, o vedeam în faţa porticului unei catedrale, explicându-mi semnificaţia statuilor şi, cu un surâs plin de bunăvoinţă, prezentându-mă lui Bergotte drept prietenul ei. Iar farmecul puzderiei de idei iscate în mintea mea de gândul catedralelor, farmecul colinelor din Ile-de-France şi al câmpiilor din Normandia îşi trimiteau răsfrângerile i asupra imaginii pe care mi-o făuream despre domnişoara Swann: eram pe cale sa ma îndrăgostesc de ea. Ca să se nască, iubirea are cel mai mult nevoie să creadă ca o fiinţă ia parte la o viaţa necunoscută, unde iubirea ei ne-ar face să pătrundem; orice altceva aproape nu mai contează. Chiar femeile care pretind că îi judecă pe bărbaţi doar după fizicul lor, văd în acest fizic emanaţia unei vieţi speciale. Iată de ce îi iubesc pe militari, pe pompieri; se uită la uniformă *n* nu mai văd chipul; cred că sărută, sub cuirasă, o inimă diferită, aventuroasă şi tandră; iar un tânăr suveran, un prinţ moştenitor, nu are nevoie, ca să facă cele mai măgulitoare cuceriri, în ţările străine pe care le vizitează, de profilul impecabil ce i-ar fi poate indispensabil unui speculant la bursă.

În timp ce citeam în grădină, lucru pe care mătuşa mea u ar fi înţeles să-l încuviinţeze decât duminica, zi când este interzis să te ocupi cu ceva serios şi când ea nu cosea (în altă zi a săptămânii, mi-ar fi spus: „Cum, iar te *distrezi* citind? Doar nu-i duminică”, dând cuvântului distrezi sensul de faptă copilărească şi de pierdere de timp), mătuşa Léonie stătea de vorbă cu Françoise, aşteptând momentul când urma să vină Eulalie. Tocmai îi spunea că o văzuse trecând pe doamna Goupil, „fără umbrelă, îmbrăcată în rochia de mătase pe care şi-o făcuse la

Châteaudun. Dacă mai are mult de mers, mă tem că o s-o ude leoarcă”.

— Cine ştie, cine ştie (ceea ce însemna: poate nu), spunea Françoise, pentru a nu înlătura definitiv posibilitatea unei alternative mai favorabile.

— Ia te uită, spunea mătuşa mea lovindu-se peste frunte, asta mă face să mă gândesc că nu ştiu dacă a ajuns la timp la biserică. Va trebui să o întreb pe Eulalie... Françoise, uită-te la norul acela negru dindărătul clopotniţei şi la soarele năpraznic care străluceşte pe acoperişul de ardezie: sunt sigură că azi o să plouă. Nici nu se putea altfel, era prea cald. Şi cu cât va ploua mai repede, cu atât va fi mai bine, căci până când nu va izbucni furtuna, apa de Vichy îmi va sta în gât, adăugă mătuşa mea, pentru care dorinţa de a-şi grăbi digestia era cu mult mai importantă decât teama de a o vedea pe doamna Goupil cu rochia udă leoarcă.

— Cine ştie, cine ştie.

— Când plouă n-ai cum să te adăposteşti în piaţă. Cum, e ora trei? Striga dintr-o dată mătuşa mea, pălind, dar a început slujba de după amiază, trebuie să-mi iau pepsina! Înţeleg acum de ce îmi rămăsese apa de Vichy în gât.

Şi, repezindu-se la o carte de rugăciuni legată în catifea violetă încrustată cu aur şi de unde, în grabă, lăsa să-i scape poze din acelea care, tivite cu o dantelă de hârtie gălbuie, marchează paginile cu rugăciuni pentru anumite sărbători, mătuşa mea, înghiţindu-şi picăturile, începea să citească repede textele sacre, a căror înţelegere îi era uşor întunecată de incertitudinea de a şti dacă, luată la atât de multă vreme după apa de Vichy, pepsina va mai fi în stare să o ajungă din urmă şi să o silească să se lase digerată. „Doamne, e ora trei! Cât de repede trece vremea!”

O lovitură scurtă în fereastră, ca şi cum ceva ar fi izbit-o, urmată de o amplă cădere abia simţită, de parcă o mână de fire de nisip s-ar fi prăbuşit de la fereastra de deasupra,

apoi mişcarea extinzându-se, regularizându-se, adoptând un ritm, devenind fluidă, sonoră, muzicală, atotcuprinzătoare, universală: începea să plouă.

— Ai văzut, Françoise? Şi ce ploaie! Dar cred că am auzit clopoţelul de la poarta din grădină. Du-te şi vezi cine o mai fi venit pe o asemenea vreme.

— Este doamna Amédée (bunica) Mi-a spus că vrea să se plimbe prin grădină. Totuşi plouă nu glumă.

— Nu mă miră deloc, zicea mătuşa mea, ridicându-şi ochii către cer. Am spus întotdeauna că nu-i în toate minţile. N-aş vrea să fiu în grădină în clipa asta.

— Doamna Amédée este întotdeauna cu totul altfel decât ceilalţi, spunea Françoise cu blândeţe, rezervându-şi pentru când avea să fie singură cu ceilalţi servitori plăcerea de a spune că o crede pe bunica puţin cam „ţicnită”.

— A trecut şi rugăciunea pentru sfânta împărtăşanie. Eulalie n-o să mai vină, suspina mătuşa mea; s-o fi temut de ploaie.

— Dar nu-i încă ora cinci, doamnă Octave, nu-i decât patru şi jumătate.

— Numai patra şi jumătate? Şi a trebuit să dau la o parte perdeluţele ca să am puţină lumină. La patru şi jumătate! Cu opt zile înainte de rugăciunile din preajma înălţării. Ah! Biata mea Françoise! Tare trebuie să se fi mâniat bunul Dumnezeu pe noi. Dar şi lumea de astăzi îşi face de cap! Cum zicea bietul meu Octave, oa menii prea l-au uitat pe bunul Dumnezeu şi el se răzbună.

Obrajii mătuşii mele se făcuseră roşii: venise Eulalie. Din nefericire, abia intrase pe uşă că Françoise se şi întorcea şi, cu un surâs ce avea drept scop să se pună ea însăşi la unison cu bucuria pe care nu se îndoia că vorbele ei i-o vor pricinui mătuşii mele, articulând bine silabele pentru a arăta că, deşi foloseşte stilul indirect, ea redă, ca o slujnică întru totul vrednică, înseşi cuvintele de care

binevoise să se servească vizitatorul:

— Părintele ar fi încântat, nespus de fericit, dacă doamna Octave nu doarme şi ar putea să-l primească. Părintele; nu ar vrea să deranjeze. Părintele se află jos, i-am spus să între în salon.

În realitate, vizitele preotului nu-i făceau mătuşii mele o plăcere chiar atât de mare pe cât presupunea Françoise, iar înfăţişarea bucuroasă cu care aceasta credea că trebuie să-şi împodobească chipul de fiecare dată când trebuia să-l anunţe nu corespundea întru totul simţămintelor bolnavei. Preotul (bărbat de treabă, cu care îmi pare rău că nu am stat mai mult de vorbă, căci, chiar dacă nu se pricepea câtuşi de puţin la artă, era mare cunoscător de etimologii), obişnuit să-i informeze despre biserică (avea chiar intenţia să scrie o carte despre parohia din Combray) pe vizitatorii de seamă, o obosea cu explicaţii nesfârşite şi care, de altminteri, erau mereu aceleaşi. Dar când coincidea astfel cu cea a Eulaliei, vizita lui îi devenea mătuşii mele de-a dreptul neplăcută. Ea ar fi vrut să profite din plin de prezenţa Eulaliei şi să nu fie vizitată de toată lumea în acelaşi timp. Dar nu îndrăznea să nu-l primească pe preot, şi se mulţumea doar să-i facă semn Eulaliei să nu plece odată cu el, vrând să fie şi câtva timp singură cu ea.

— Părinte, am aflat că un artist şi-a aşezat şevaletul în biserică şi copiază un vitraliu. Pot să spun că am ajuns la vârsta la care mă aflu, dar n-am auzit încă de asemenea lucra! Astăzi lumea nu-şi mai găseşte astâmpărul! Şi tare nu-mi place când se întâmplă asemenea faptă într-o biserică!

— Nu aş zice că lucrurile stau chiar aşa, căci dacă Saint-Hilaire are şi părţi care merită să fie vizitate, există şi altele care sunt foarte vechi în biata mea biserică, singura din întreaga diocează care nu a fost nici măcar restaurată! Doamne Dumnezeule, porticul este murdar şi străvechi, dar are o înfăţişare majestuoasă; cât priveşte tapiseriile ce

o înfăţişează pe Estera, şi pe care eu însumi nu aş da două parale, ele trec printre cunoscători ca fiind aproape la fel de frumoase ca acelea de la Sens. Recunosc, de altfel, că, ală turi de anumite detalii cam realiste, ele prezintă şi altele ce dovedise un adevărat spirit de observaţie. Dar nici nu vreau să aud de vitraliu! Câtă lipsă de bun simţ să laşi nişte ferestre prin care nu trece lumina, ba care chiar înşală vederea prin reflexe de o culoare nedesluşită, într-o biserică unde nici măcar două lespezi nu se află la acelaşi nivel, nefiind înlocuite sub pretextul că sunt mormintele abaţilor de Combray şi ale seniorilor de Guermantes, străvechii conţi de Brabant, strămoşii direcţi ai ducelui de Guermantes de astăzi şi, de asemenea, ai ducesei, de vreme ce este o domnişoară de Guermantes căsătorită cu vărul ei. (Bunica mea care, dezinteresându-se de toată lumea, ajunsese să confunde toate numele, de fiecare dată când era rostit în faţa ei cel al ducesei de Guermantes pretindea că este probabil vorba de o rudă a doamnei de Villeparisis. Toată lumea izbucnea în râs; ea încerca să se apere invocând o anumită scrisoare de invitaţie: „Mi se pare că-mi amintesc că era pomenit şi numele de Guermantes”. Şi, măcar de data asta, eram alături de ceilalţi şi împotriva ei, neputând admite că există o legătură între prietena ei de pension şi descendenta Genovevei de Brabant.) Iată, Roussainville, de exemplu, nu mai este astăzi decât o parohie de fermieri, deşi în trecut şi-a datorat o mare prosperitate comerţului cu pălării de fetru şi pendulelor. (Nu sunt sigur de etimologia cuvântului Roussainville. Aş înclina să cred că la origine era Rouville, *Radulfi villa,* aşa cum Châteauroux este *Castrum Eadulfi,* dar vă voi vorbi de toate astea altă dată.) într-adevăr, biserica are nişte vitralii superbe, aproape toate moderne, şi acea impozantă *Intrare a lui Ludovic-Filip la Combray,* ce şi-ar găsi mai bine locul chiar la Combray şi care nu-i cu nimic mai prejos, după cât se

spune, decât faimoasele vitralii de la Chartres. Îl vedeam chiar ieri pe fratele doctorului Percepied, mare amator de artă, care o consideră chiar ca fiind mai frumoasă. Dar, după cum îi spuneam acestui artist care pare, de altfel, foarte politicos, şi este, după cât se spune, un adevărat virtuoz al penelului, nu găsesc deloc neobişnuit acest vitraliu, care este încă şi mai întunecat decât celelalte.

— Sunt sigură că dacă l-aţi ruga pe preasfinţia sa, spuse, fără vlagă, mătuşa mea, care începea să se gândească că în curând va obosi, el nu v-ar refuza un vitraliu nou.

— Puteţi fi sigură, doamnă Octave, răspunse preotul. Dar toc mai preasfinţia sa a iscat atâta interes în jurul acestui biet vitraliu, dovedind că îl înfăţişează pe Gilbert cel Rău; senior de Guermantes, descendentul direct al Genovevei de Brabant, care era o domnişoară de Guermantes, primind iertarea din partea sfântului Hilaire.

— Dar nu văd unde este sfântul Hilaire!

— N-aţi observat niciodată o doamnă în rochie galbenă, într-un colţ al vitraliului? Este tocmai sfântul Hilaire, numit, de asemenea, după cum ştiţi, în anumite locuri, sfântul Illiers, sfântul Hélier, şi chiar, în Jura, sfântul Ylie. Aceste diferite forme corupte ale lui *sanctus Hilarius* nu sunt, de altfel, cele mai ciudate printre cele căpătate de numele preafericiţilor. Astfel, patroana dumitale, prea-buna mea Eulalie, *sancta Eulalia,* a devenit în Burgundia pur şi simplu un sfânt: *sfântul Éloi.* Cam cum ar fi, Eulalie, dacă după moar tea dumitale te-ar face bărbat?

— Părintele e tare glumeţ.

— Fratele lui Gilbert, Carol cel Bâlbâit, prinţ credincios, dar care, pierzându-şi din fragedă pruncie tatăl, pe Pépin cel Nebun, mort din pricina bolii sale, îşi exercita puterea supremă cu toată îngâmfarea unei tinereţi care nu cunoscuse disciplina, căci de îndată ce nu-i era pe plac cineva dintr-un oraş oarecare, îi măcelărea pe toţi locuitorii acelui oraş. Gilbert, vrând să se răzbune pe

Carol, a dat foc bisericii din Combray, în acea vreme vechea biserică, cea pe care Théodebert, părăsind, împreună cu întreaga-i curte, casa de la ţară. Pe care o avea nu departe de aici, la Thiberzy *(Theodeberciacus),* pentru a lupta împotriva burgunzilor, promisese să o înalţe deasupra mormântului sfântului Hilaire, dacă preafericitul îl va ajuta să învingă. N-a mai rămas decât cripta în care aţi coborât probabil împreună cu Théodore, căci Gilbert a dat foc la toată aşezarea. Apoi l-a înfrânt pe nefericitul de Carol cu ajutorul lui Guillaume Cuceritorul (preotul pronunţa, în loc de Guillaume, Guilôme), fapt pentru care mulţi englezi vin să viziteze aceste locuri. Dar se pare că nu a ştiut să-şi câştige simpatia locuitorilor din Combray, căci aceştia s-au năpustit asupra lui după slujbă şi i-au tăiat capul. De altfel, Théodore vă poate împrumuta o cărticică. În care se află toate explicaţiile.

Dar lucrul cel mai ciudat este vederea pe care o ai din clopotniţă, cu adevărat grandioasă. Desigur, dumneavoastră care nu sunteţi prea zdravănă, nu v-aş da sfatul să urcaţi cele nouăzeci şi şapte de trepte, adică jumătate din numărul treptelor celebrului Dom din Milano. Oboseşte şi cineva foarte sănătos, cu atât mai mult cu cât trebuie să urci cu spinarea aplecată dacă nu vrei să-ţi spargi capul, iar pe haine aduni toate pânzele de păianjen de pe scară. În orice caz, ar trebui să vă puneţi ceva pe cap, adăuga el (fără să-şi dea seama de indignarea pe care i-o pricinuia mătuşii mele fie şi numai ideea că ea ar fi putut fi capabilă să urce în clopotniţă), căci, o dată ajuns sus, ai de înfruntat un curent teribil! Unii afirmă chiar că au simţit acolo frigul morţii. Şi totuşi în fiecare duminică vine lume, chiar de foarte departe, ca să admire frumuseţea priveliştii, şi pleacă nespus de încântată. Duminica viitoare, dacă vremea se menţine frumoasă, veţi întâlni desigur multă lume, mai ales că se apropie înălţarea. Trebuie să recunoaştem, de altfel, că priveliştea

este cu adevărat feerică, iar perspectiva asupra câmpiei cu totul neobişnuită. Când vremea este senină, poţi să vezi până şi cele mai mici amănunte, până la Verneuil. Mai ales cuprinzi cu privirea în acelaşi timp lucruri pe care de obicei nu le poţi vedea decât separat ca, de exemplu, râul Vivonne şi râpele de la Saint-Assise-lès-Combray, de care este despărţit printr-un pâlc de copaci uriaşi, sau diferitele canale de la Jouy-le-Vicomte *(Gaudiacus vice comitis,* după cum ştiţi). De fiecare dată când am fost la Jouy-le-Vicomte, am văzut un capăt al canalului, apoi, după ce coteam într-o altă stradă, vedeam un alt capăt, dar nu-l mai vedeam pe celălalt. Zadarnic încercam să le pun laolaltă în gând, fiindcă nu prea reuşeam. E cu totul altceva să le vezi din clopotniţa bisericii Saint-Hilaire: e o adevărată reţea în care este prinsă întreaga localitate. Numai că nu distingi apa, parcă ar fi mari tăieturi care împart atât de bine oraşul în fâşii, încât seamănă cu un cozonac ale cărui felii rămân încă laolaltă, înainte de a se desprinde una de cealaltă. Ca să vezi totul foarte bine ar trebui să te afli în acelaşi timp în clopotniţa bisericii Saint-Hilaire şi la Jouy-le-Vicomte.

Preotul o obosise în asemenea măsură pe mătuşa mea încât, de îndată ce-l văzu plecat, ea se văzu silită să o trimită acasă şi pe Eulalie.

— Ţine, biata mea Eulalie, îi spuse cu o voce slabă, scoţând un bănuţ dintr-o pungă pe care o avea la îndemână, şi să nu mă uiţi în rugăciunile dumitale.

— Dar doamnă Octave, nu ştiu dacă se cade, doar ştiţi că nu pentru asta vin la dumneavoastră! spunea Eulalie, la fel de şovăitoare şi de stânjenită de fiecare dată de parcă atunci i s-ar fi întâmplat întâia oară să capete bănuţul, şi cu o înfăţişare nemulţumită ce o înveselea pe mătuşa mea, dar care nu îi displăcea, căci dacă într-o zi Eulalie, luând bănuţul, avea o înfăţişare mai puţin contrariată decât de obicei, mătuşa mea spunea:

— Nu ştiu ce avea azi Eulalie; i-am dat totuşi cât îi dau de obi cei, dar nu părea mulţumită.

— Cred că nu are de ce să se plângă, suspina Françoise, care avea tendinţa să considere că tot ce îi da mătuşa mea, pentru ea sau copiii ei, nu era mare lucru, în timp ce bănuţii puşi în fiecare duminică în mâna Eulaliei, dar atât de discret încât Françoise nu izbutea niciodată să-i vadă, i se păreau adevărate comori risipite nebuneşte pentru o ingrată. Şi asta nu pentru că Françoise ar fi râvnit la banii pe care mătuşa mea i-i dădea Eulaliei. Ea se bucura îndeajuns de averea mătuşii mele, ştiind că bogăţiile stăpânei o înalţă şi o înfrumuseţează în ochii tuturor şi pe slujnică, şi că ea, Françoise, era neasemuită şi glorificată în Combray, Jouy-le-Vicomte şi în alte locuri, pentru numeroasele ferme ale mătuşii mele, pentru vizitele frecvente şi prelungite ale preotului, pentru numărul neobişnuit de sticle cu apă de Vichy consumate. Ea nu era avară decât pentru mătuşa mea; dacă i-ar fi administrat averea, ceea ce ar fi fost un vis al ei, ea ar fi apărat-o de ceilalţi cu o ferocitate maternă. Nu ar fi găsit că e prea rău ca mătuşa mea, pe care o ştia de o generozitate fără de leac, să-şi dăruiască banii, dar nu săracilor, ci celor bogaţi. Poate că se gândea că aceştia, neavând nevoie de darurile mătuşii mele, nu puteau fi bănuiţi că o iubesc din pricina lor. De altfel, oferite unor persoane foarte bogate, doamnei Sazerat, domnului Swann, domnului Legrandin, doamnei Goupil, unor persoane „de acelaşi rang” cu mătuşa mea şi care „făceau parte din aceeaşi tagmă”, darurile îi apăreau ca aparţinând obiceiurilor acestei vieţi ciudate şi strălucitoare a bogătaşilor care vânează, dau baluri, îşi fac vizite între ei, bogătaşi pe care ea îi admira surâzând. Dar lucrurile stăteau cu totul altfel dacă cei ce beneficiau de generozitatea mă tuşii mele erau dintre aceia pe care Françoise îi numea „oameni ca mine, oameni care nu înseamnă mai mult decât mine „şi care erau cei pe care ea

îi dispreţuia cel mai mult, dacă nu cumva îi spuneau „doamna Françoise” şi nu se socoteau ca fiind „încă mai neînsemnaţi decât ea”. Şi când văzu că, în ciuda tuturor sfaturilor sale, mătuşa mea îşi făcea de cap şi arunca banii pe fereastră – aşa credea Françoise, cel puţin – pentru nişte fărpturi nevrednice, ea începu să creadă că darurile pe care i le oferea mătuşa mea sunt foarte mici în comparaţie cu sumele imaginare risipite pentru Eulalie. Françoise presupunea că Eulalie ar fi putut să cumpere cu uşurinţă, dat fiind câştigul pe care i-l aduceau acele vizite, orice fermă, oricât de bine chivernisită, din împrejurimile oraşului Combray. Este adevărat că Eulalie gândea cam la fel despre bogăţiile imense şi ascunse ale Françoisei. De obicei, după ce Eulalie pleca, Françoise făcea profeţii răuvoitoare pe socoteala ei. O ura, dar se şi temea de ea, şi credea că atunci când este de faţă trebuie „să se poarte frumos cu ea”. Se uşura abia după plecarea ei, fără a-i spune vreodată pe nume, e adevărat, dar proferând oracole sibilinice sau sentinţe cu un caracter general ca acelea din Eclesiast, a căror aplicare nu-i putea scăpa mătuşii mele. După ce privise, ridicând colţul perdelei, dacă Eulalie închisese poarta: „Linguşitorii ştiu să se facă bineveniţi întotdeauna şi să adune parale; dar răbdare, bunul Dumnezeu îi pedepseşte pe toţi până la urmă”, spunea ea, privind într-o parte şi cu tonul insinuant al lui Joas atunci când se gândeşte doar la Atalia[57] şi când spune:

Fericirea celor răi trece ca un şuvoi de apă.

Dar când venea şi preotul şi când vizita lui interminabilă o obosea peste măsură pe mătuşa mea, Françoise ieşea din

57 Joas, Athalie, personaje din piesa *Athalie* de Racine. Joas, copil încă în piesă, este moştenitorul tronului iudeilor (peste care va şi domni) (secolul IX î.e.n.). Crescut de marele preot Joad, este ţinut la adăpost de duşmănia reginei asasine Athalie, care va fi ucisă de poporul iudeu.

cameră în urma Eulaliei, spunând:

— Doamnă Octave, vă las să vă odihniţi, păreţi foarte obosită.

Iar mătuşa mea nici măcar nu-i mai răspundea, scoţând un suspin ce părea a fi ultimul, cu ochii închişi, de parcă ar fi fost moartă. Dar abia coborâse Françoise că întreaga casă răsuna de patra lovituri puternice, iar mătuşa mea, ridicându-se în şezut, striga:

— Eulalie a plecat cumva? Am uitat să o întreb dacă doamna Goupil a ajuns la timp la slujbă. Aleargă repede după ea!

Dar Françoise se întorcea, fără să o fi putut ajunge din urmă pe Eulalie.

— Asta nu-mi convine, spunea mătuşa mea dând din cap. Era singurul lucru important despre care voiam să o întreb!

Astfel trecea viaţa pentru mătuşa mea Léonie, mereu identică în dulcea uniformitate a ceea ce ca numea, cu un dispreţ afectat şi o tandreţe profundă, „mărunta ei existenţă de zi cu zi”. Apărată de toată lumea, nu numai acasă, unde fiecare, dându-şi seama de inutilitatea oricărui sfat privind o mai bună igienă, se resemnase treptat să o respecte aşa cum era, ci chiar în sat unde, la trei străzi depărtare de noi, tâmplarul, înainte de a-şi bate în cuie lăzile, o întreba pe Françoise dacă mătuşa mea „dormise bine”. – Această „măruntă existenţă” a fost tulburată o singură dată în acel an. Ca unui fruct ascuns ce ar fi ajuns să se coacă pe nesimţite şi care s-ar desprinde dintr-o dată, bucătăreasa a dat" naştere într-o noapte unui copil. Dar durerile facerii fiind de neîndurat, şi cum nu se afla nicio moaşă în Combray, Françoise a fost nevoită să plece în zori spre a aduce una din Thiberzy. Mătuşa mea nu s-a putut odihni din cauza strigătelor bucătăresei, iar Françoise neîntorcându-se decât foarte târziu, deşi distanţa dintre sate era mică, i-a lipsit din cale afară. De

aceea mama mi-a spus în acea dimineaţă: „Urcă şi vezi dacă mătuşa ta nu are nevoie de ceva”. Am intrat în prima încăpere şi, prin uşa deschisă, am văzut-o pe mătuşa mea, culcată pe o parte şi dormind; sforăia uşor. Tocmai voiam să plec pe vârful picioarelor, dar, fără îndoială, zgomotul pe care îl făcusem intervenise în somnul ei, „schimbându-i viteza”, cum se spune pentru automobile, căci muzica sforăielii s-a întrerupt o secundă, reîncepând cu un ton mai jos, apoi ea s-a trezit şi şi-a întors pe jumătate către mine chipul, pe care l-am putut atunci vedea; el exprima un fel de spaimă; avusese, neîndoielnic, un vis îngrozitor; nu putea să mă vadă din locul unde se afla, iar eu rămâneam nemişcat, neştiind dacă trebuie să înaintez sau să mă retrag; dar părea că se întoarce la sentimentul realităţii şi că recunoscuse caracterul mincinos al vedeniilor care o înspăimântaseră; un surâs de bucurie, de pioasă recunoştinţă faţă de Dumnezeu, care îngăduie ca viaţa să fie mai puţin crudă decât visele, îi lumină slab obrazul, şi dat fiind acel obicei pe care îl căpătase de a-şi vorbi în şoaptă sieşi când se credea singură, murmură: „Domnul fie lăudat! Singura noastră supărare este întâmplarea cu bucătăreasa care naşte. Visam că bietul meu Octave înviase şi că voia să mă silească să mă plimb în fiecare zi!” îşi întinse mâna către şiragul de mătănii de pe măsuţă, dar cum somnul o cuprindea din nou, nu avu puterea să ajungă la el: adormi iarăşi, liniştită, iar eu am ieşit din cameră tiptil fără a spune vreodată cuiva, şi nici măcar ei, ceea ce auzisem.

Când spun că în afară de întâmplări cu totul neobişnuite, ca această naştere, existenţa mătuşii mele rămânea totdeauna aceeaşi, nu mă gândesc la cele care, repetându-se, mereu identice, la intervale regulate, nu introduceau în sânul acelei uniformităţi decât un fel de uniformitate secundară. Astfel, în fiecare sâmbătă, fiindcă Françoise se ducea după-amiaza la târgul din Roussainville-le-Pin, toată

lumea lua masa cu o oră mai devreme. Iar mătuşa mea se obişnuise atât de bine cu această schimbare săptămânală survenită în obiceiurile ei. Încât ajunsese să ţină la acest obicei tot atât de mult ca şi la celelalte. Se „învăţase” atât de bine aşa, după cum spunea Françoise, încât dacă ar fi trebuit, într-o sâmbătă, să aştepte, ca să ia masa de prânz, ora obişnuită, lucrul ar fi „deranjat-o” tot atât de mult ca şi cum ar fi trebuit, într-o altă zi, să ia masa la ora la care o lua în zilele de sâmbătă. De altfel acest prânz luat mai devreme făcea ca ziua de sâmbătă să ne apară tuturor ca având un chip particular, indulgent, şi destul de simpatic. Când de obicei mai aveai încă o oră înaintea destinderii pe care ţi-o oferă masa. Acum ştiai că, în câteva secunde numai, vor începe să sosească andive timpurii, o omletă binevoitoare, un biftec nemeritat. Întoarcerea acestei sâmbete asimetrice era unul din acele mici evenimente lăuntrice, locale, aproape civice care, în vieţile liniştite şi în societăţile închise, creează un fel de legătură naţională şi devin tema favorită a conversaţiilor, a glumelor, a povestirilor mult exagerate: ar fi fost un adevărat nucleu pentru un ciclu legendar, dacă vreunul dintre noi ar fi avut vocaţie epică. Încă dis-de-dimineaţă, înainte de a fi îmbrăcaţi, fără vreun motiv, doar pentru plăcerea de a simţi forţa solidarităţii, ne spuneam unii altora, plini de bună dispoziţie, cu cordialitate, cu patriotism: „Nu e vreme de pierdut, să nu uităm că azi e sâmbătă”, în timp ce mătuşa mea, stând de vorbă cu Françoise şi gândindu-se că ziua va fi mai lungă ca de obicei, spunea: „Ce-ar fi să ne găteşti o mâncare straşnică de viţel, căci e sâmbătă”. Dacă la ora zece şi jumătate unul dintre noi, mai distrat, îşi scotea ceasul şi îl privea, spunând: „Mai avem doar o oră şi jumătate până la prânz”, toţi ceilalţi erau fericiţi să-i poată spune: „Te înşeli, nicidecum, uiţi că azi este sâmbătă!”; râdeam încă un sfert de oră după asta şi ne făgăduiam să urcăm şi să-i povestim întâmplarea şi mătuşii, ca să o

înveselim, însuşi chipul cerului părea schimbat. După prânz, soarele, ştiind că e sâmbătă, hoinărea încă o oră în înaltul cerului, şi când vreunul dintre noi, socotind că e prea târziu ca să ne mai plimbăm, spunea: „Cum, e numai ora două?” auzind cum sună de două ori clopotul bisericii Saint-Hilaire (dangăte care au obiceiul să nu întâlnească încă pe nimeni pe drumurile pustii din pricina mesei de prânz sau a sit stei, de-a lungul râului repede şi alb părăsit până şi de pescari, şi care trec singuratice prin cerul pustiu, pe care nu mai rămân decât câţiva nori leneşi), toată lumea îi răspundea în cor:

„Te înşeli, am luat masa cu o oră mai devreme, doar ştii că astăzi e sâmbătă!” Surpriza unui barbar (noi îi numeam astfel pe toţi cei ce nu cunoşteau această particularitate a zilei de sâmbătă) care, venind la ora unsprezece ca să stea de vorbă cu tata, ne găsise instalaţi la masă, era unul din lucrurile ce o înveseliseră cel mai mult pe Françoise, dar dacă găsea că este nostim ca vizitatorul, uimit, să mi ştie că noi luam masa de prânz mai devreme în fiecare sâmbătă, găsea încă şi mai comic (simpatizând totodată din adâncul inimii cu acel şovinism îngust) faptul că tata nu se gândise că barbarul nu ne cunoştea obiceiul şi îi răspunsese, fără vreo altă explicaţie, şi în ciuda uimirii oaspetelui de a ne vedea încă de la acea oră în sufragerie: „Dar e sâmbătă!” Ajunsă în acest loc al povestirii, ea râdea cu lacrimi şi, pentru a-şi spori plăcerea, prelungea dialogul, inventa ce răspunsese vizitatorul la acest „sâmbătă” care lui nu-i spunea nimic. Iar aceste adaosuri nu numai că nu ne plictiseau, ci, dimpotrivă, nu ni se păreau îndeajuns de multe niciodată, şi atunci spuneam: „Dar cred că a mai zis şi altceva. Prima oară, povestea ta era mai lungă”. Însăşi mătuşa mea îşi lăsa la o parte lucrul de ramă, ridica fruntea şi privea pe deasupra lornionului.

Sâmbătă se mai întâmpla încă un lucru neobişnuit: în luna mai, ieşeam la plimbare după prânz, spre a ne duce la

„sărbătoarea Mariei”.

Cum îl întâlneam adeseori aici pe domnul Vinteuil, foarte sever la adresa „genului deplorabil de tânăr neglijent, crescut în mentalitatea epocii actuale”, mama era foarte atentă la ţinuta mea, apoi porneam către biserică. Îmi amintesc că am început să iubesc tufele de păducel în acea „lună a Mariei”. Nefiind numai în biserica atât de sfântă, dar unde aveam dreptul să intrăm, aşezate chiar pe altar, nedespărţite de misterele sacre, la celebrarea cărora luau parte, îşi strecurau, printre candelabre şi potiruri, ramurile prinse orizontal unele de celelalte în chip sărbătoresc, şi pe care le înfrumuseţau nenumăratele frunze, adevărată dantelă presărată din belşug, ca o rochie de mireasă, cu bucheţelele de flori abia înmugurite, de o albeaţă strălucitoare. Dar, fără să îndrăznească să le privesc altfel decât pe furiş, simţeam că acele pregătiri somptuoase erau vii şi că natura însăşi, creând dantela de frunze, adăugând podoaba supremă a mugurilor albi, făcuse din ele un decor vrednic de ceea ce era o bucurie populară şi totodată o solemnitate mistică. Mai sus se deschideau corolele, ici şi colo, cu o graţie nepăsătoare, reţinând atât de neglijent, ca pe o ultimă şi vaporoasă podoabă, buchetul de stârnise, fine ca nişte aţe de păianjen care le înceţoşau pe de-a-ntregul, încât urmând, încercând să mimez în sinea mea gestul eflorescenţelor, mi-l închipuiam ca şi cum ar fi fost mişcarea capului, năvalnică şi rapidă, a unei albe şi tinere fete, distrată şi vioaie, cu privirea cochetă, cu pupilele micşorate. Domnul Vinteuil se aşezase alături de noi împreună cu fiica sa. De familie bună, fusese profesorul de pian al surorilor bunicii; după ce-i murise nevasta şi moştenise o avere, se retrăsese în apropiere de Combray şi era primit adeseori la noi în casă. Dar fiind de o pudibonderie excesivă, într-o bună zi nu a mai venit, ca să nu-l mai întâlnească pe Swann, care făcuse ceea ce el

numea „o căsătorie nepotrivită, după moda zilei”. Mama, aflând că era şi compozitor, îi spusese din amabilitate că, atunci când o va vizita, va trebui să-i şi cânte la pian ceva compus de el. Domnul Vinteuil s-ar fi bucurat mult s-o facă, dar el împingea politeţea şi bunătatea până într-acolo încât, punându-se mereu în locul celorlalţi, se temea că îi plictiseşte şi că le pare egoist dacă se lasă în voia dorinţei sale, pe care aceştia nu trebuiau nici măcar să o ghicească. În ziua când părinţii mei fuseseră în vizită la el, eu îi întovărăşisem, dar ei îmi îngăduiseră să rămân afară şi, cum casa domnului Vinteuil, Montjouvain, se afla la poalele unei coline împădurite unde mă ascunsesem, m-am aflat astfel în dreptul salonului de la etajul doi, la cincizeci de centimetri de fereastră. Când slujitorul îl anunţase că veniseră părinţii mei, îl văzusem pe domnul Vinteuil cum pune repede la vedere pe pian o compoziţie muzicală. Dar, de îndată ce intrară părinţii mei, o luă de acolo, punând-o în nu ştiu care cotlon. Se temuse, fără îndoială, că vor bănui că nu-i fericit să-i vadă decât pentru a le cânta compoziţiile sale. Şi de fiecare dată când mama îi propusese, în cursul vizitei, să le cânte ceva, el repetase de mai multe ori: „Dar nu ştiu cine a» pus asta pe pian, nu stă aici de obicei”, şi schimbase vorba, abordând tocmai subiectele care îl interesau cel mai puţin. Nu avea decât o singură pasiune: fata lui, iar aceasta, care semăna cu un băiat, părea atât de zdravănă, încât nu te puteai împiedica să surâzi văzând câtă grijă are de ea, punându-i tot timpul câte un şal pe umeri. Bunica ne atrăgea atenţia asupra expresiei blânde, delicate, aproape timide ce se citea adeseori în privirile acestui copil atât de sălbatic, cu faţa plină de pistrui. După ce rostea vreun cuvânt, îl auzea parcă ea însăşi cu urechile celor cărora le era adresat, se temea, de vreo posibilă neînţelegere, şi sub chipul aproape bărbătesc al „drăcuşorului” se luminau, ivindu-se parcă printr-o transparenţă, trăsăturile mai fine ale unei tinere

fete deznădăjduite.

Când trebui să ieşim din biserică, am îngenuncheat în faţa altarului, şi, ridicându-mă, am simţit dintr-o dată cum izvora din ramurile de păducel o mireasmă amară şi dulce de migdale, şi am observat pe flori punctişoare mai aurii sub care mi-am închipuit că trebuie să fie ascunsă acea mireasmă, ca, sub coaja rumenită, gustul unei prăjituri cu migdale, sau, sub pistrui, cel al obrajilor domnişoarei Vinteuil. În ciuda tăcutei nemişcări a ramurilor de păducel, acea mireasmă intermitentă era precum murmurul vieţii lor intense de care fremăta întreg altarul ca un gard viu de la ţară vizitat de antene însufleţite, la care te gândeai văzând anumite stamine aproape roşcate ce păreau a fi păstrat virulenţa primăvăratecă, puterea iritantă a unor insecte astăzi metamorfozate în flori.

Stăteam o clipă de vorbă cu domnul Vinteuil în faţa porticului, la ieşirea din biserică. El se amesteca în certurile dintre ştrengarii care se încăierau în piaţă, lua apărarea celor mai mici, îi mustra pe cei mai mari. Dacă fata lui ne spunea cu vocea ei groasă cât de mulţumită fusese să ne vadă, pe dată se părea că în ea însăşi o soră mai sensibilă se ruşina de aceste cuvinte rostite parcă de un băieţaş zăpăcit şi care ne-ar fi putut face să credem că ne cere să o invităm la noi. Tatăl ei îi punea o mantie pe umeri, urcau amândoi într-o trăsurică pe două roţi pe care o conducea singură, şi se întorceau – la Montjouvain. Pentru că a doua zi era duminică şi nu trebuia să ne sculăm decât pentru slujba cea mare, dacă era lună plină şi era cald, în loc să ne întoarcem de-a dreptul acasă, tata, iubitor de glorie, ne silea să facem o lungă plimbare pe deal, pe care mama, neobişnuită să se orienteze şi să recunoască drumul, o considera drept fapta de vitejie a unui geniu strategic. Uneori mergeam până la viaduct, ale cărui arcade de piatră, începând chiar de la gară, însemnau pentru mine exilul şi nefericirea din afara lumii

civilizate, căci în fiecare an, când veneam de la Paris, ni se recomanda să fim foarte atenţi, şi să nu lăsăm să treacă staţia Combray fără să coborâm, ba chiar să fim gata dinainte, căci trenul pornea din nou după două minute, apucând-o pe viaduct, dincolo de ţinuturile creştine, a căror limită extremă era însemnată pentru mine de Combray. Ne întorceam pe bulevardul gării, unde se aflau cele mai plăcute vile din comună. În fiecare grădină clarul de lună, întocmai ca Hubert Robert[58], îşi presăra treptele frânte de marmoră albă, ţâşnirile de apă, grilajele întredeschise. Lumina ei nimicise clădirea Telegrafului. Nu mai rămânea decât o coloană pe jumătate sfărâmată, dar care îşi păstra frumuseţea unei ruine nemuritoare. Mergeam împleticindu-mă. Muream de somn, mireasma teilor, care îmbălsăma aerul, îmi apărea ca o răsplată ce nu putea fi obţinută decât cu preţul, prea scump plătit, al celor mai mari osteneli. Printre grilajele foarte îndepărtate unele de altele, câinii treziţi de paşii noştri singurateci îşi alternau lătraturile, cum mi se întâmplă încă uneori să aud seara, şi între care şi-a găsit probabil adăpost (când, pe locul lui, a fost creată grădina publică din Combray) bulevardul gării, căci, oriunde m-aş găsi, de îndată ce încep să latre şi să-şi răspundă, îl zăresc, cu teii săi şi cu trotuarul său luminat de lună.

Dintr-o dată tata ne oprea şi o întreba pe mama: "Unde suntem?” Ostenită de atâta drum, dar mândră de el, ea îi mărturisea cu duioşie că habar nu are. El ridica din umeri şi râdea. Atunci, ca şi cum ar fi scos-o din buzunarul vestonului odată cu cheia, ne arăta drept în faţa noastră portiţa dindărătul grădinii noastre, care venise, împreună cu colţul străzii Saint-Esprit, să ne aştepte la capătul acelor drumuri necunoscute. Mama îi spunea cu admiraţie: „Eşti nemaipomenit!” Şi, din acea clipă, nu trebuia să mai fac nici măcar un singur pas pământul mergea pentru mine

58 Cf. s*upra,* nota 23

în acea grădină unde, de atâta vreme, acţiunile mele nu mai erau întovărăşite de o atenţie voluntară: Obişnuinţa mă lua în braţele ei şi mă ducea până la pat ca pe un copilaş.

Deşi ziua de sâmbătă, care începea cu o oră mai devreme şi era lipsită de Françoise, trecea mai încet decât celelalte zile pentru mătuşa mea, ea îi aştepta totuşi întoarcerea cu nerăbdare încă de la începutul săptămânii, căci cuprindea întreaga noutate şi distracţie pe care era încă în stare să le suporte trupul ei slăbit şi maniac. Ceea ce nu înseamnă totuşi că ea nu aspira uneori şi la o schimbare mai mare, că nu cunoştea şi acele clipe excepţionale când eşti însetat de altceva decât de ceea ce ai, şi când cei pe care lipsa de energie sau de imaginaţie îi împiedică să extragă din ei înşişi un principiu înnoitor cer de la minutul care vine, de la poştaşul care sună la uşă, să le aducă ceva nou, fie şi ceva rău, o emoţie, o durere; când sensibilitatea, pe care fericirea a redus-o la tăcere ca pe o harfă trândavă, vrea să răsune sub o mână chiar brutală, şi chiar cu riscul de a fi sfărâmată; când voinţa care şi-a cucerit atât de greu dreptul de a se abandona fără nicio piedică dorinţelor, suferinţelor ei, ar vrea să pună hăţurile în mâna unor întâmplări năpraznice, chiar crude. Fără îndoială, cum puterile mătuşii mele, secătuite la cea mai mică oboseală, nu renăşteau decât strop cu strop odată cu odihna, rezervorul se umplea într-un timp prea îndelungat, şi treceau luni întregi înainte ca ea să se fi putut bucura de acea uşoară energie pe care alţii o capătă din chiar activitatea lor, fiind totodată incapabilă să ştie şi să decidă cum trebuie să o folosească. Nu mă îndoiesc că atunci – aşa cum dorinţa de a-l înlocui cu cartofi în sos *béchamel* se năştea, în cele din urmă, după câtva timp, din însăşi plăcerea pe care i-o pricinuia revenirea cotidiană a piureului, de care nu se „sătura” niciodată – ea extrăgea din acumularea acestor zile monotone la care ţinea atât de

mult, aşteptarea unui cataclism domestic, limitat la durata unei clipe, dar care ar sili-o să realizeze o dată pentru totdeauna una din acele schimbări pe care le recunoştea ca fiindu-i salutare şi la care nu se putea hotărî singură. Ea ne iubea cu adevărat şi i-ar fi făcut plăcere să ne plângă; survenind într-un moment când se simţea bine şi nu era leoarcă de sudoare, vestea că locuinţa noastră luase foc şi că noi murisem cu toţii în acel incendiu, în urma căruia nu mai rămânea din casă nici măcar un singur zid, incendiu din care ar fi putut să scape fără să se grăbească prea mult, dacă s-ar fi ridicat din pat pe dată, a obsedat-o, neîndoielnic, adeseori, trezindu-i speranţele, căci unea avantajele secundare de a o face să savureze într-un îndelung regret întreaga-i iubire pentru noi şi de a stârni totodată uimirea întregului sat conducându-ne la cimitir, curajoasă şi copleşită de nefericirea ce se abătuse asupra ei, muribundă şi totuşi în picioare, cu avantajul, mult mai preţios, de a o sili în clipa cea mai potrivită, şi fără să mai piardă vremea, fără a-i lăsa putinţa de a mai şovăi şi a se enerva, să-şi petreacă vara la frumoasa ei fermă din Mirougrain, unde exista şi o cascadă. Dar cum niciodată nu avusese loc o întâmplare de acest fel, la care ea medita desigur când era singură, absorbită în nenumăratele pasienţe (întâmplare care ar fi deznădăjduit-o încă de cum ar fi început să se realizeze, odată cu prima dintre acele fapte neprevăzute, cu primul cuvânt anunţând o veste rea şi al cărui sunet nu-l mai poţi uita niciodată, cel care poartă pecetea morţii reale, cu totul diferită de posibilitatea ei logică şi abstractă), se răscumpăra, pentru a-şi face din când în când viaţa mai interesantă, recurgând la peripeţii imaginare pe care le urmărea cu pasiune. Îi plăcea să presupună dintr-o dată că Françoise o fură şi că ea se foloseşte de tot felul de viclenii pentru a o surprinde asupra faptului; obişnuită, când juca de una singură cărţi, să joace în acelaşi timp atât pentru ea cât şi pentru

adversar, îşi rostea ei înseşi scuzele stânjenite pe care i le-ar fi cerut Françoise, răspunzându-i totodată cu atâta înflăcărare şi indignare, încât dacă unul dintre noi intra la ea în acea clipă, o găsea asudată, cu ochii strălucitori, cu peruca strâmbă, descoperindu-i fruntea cheală. Françoise a auzit poate uneori din camera învecinată asemenea sarcasme muşcătoare ce-i erau adresate şi a căror născocire nu ar fi uşurat-o îndeajuns pe mătuşa mea dacă ele ar fi rămas doar în stare imaterială şi dacă, spunându-le cu voce scăzută, nu le-ar fi conferit mai multă realitate. Uneori, acest „spectacol într-un pat" nu-i era de ajuns mătuşii mele; ea voia ca piesele să-i fie jucate. Atunci, în vreo duminică, cu toate uşile misterios închise, îi încredinţa Eulaliei îndoielile nutrite de ea eu privire la cinstea Françoisei, intenţia de a o concedia şi altă dată, Françoisei, bănuielile ei cu privire la infidelitatea Eulaliei pe care, curând, nu avea să o mai primească în casă; câteva zile mai târziu, îi era silă de confidenta din ajun şi se împăcase cu trădătoarea, care, de altfel, aveau să-şi schimbe rolurile la viitoarea reprezentaţie. Dar bănuielile pe care i le putea uneori inspira Eulalie nu erau decât un foc de paie şi se risipeau repede, nefiind alimentate îndeajuns, căci Eulalie nu locuia cu noi. Nu tot astfel stăteau lucrurile eu cele ce o priveau pe Françoise, pe care mătuşa mea o simţea întruna sub acelaşi acoperiş cu ea, fără a îndrăzni vreodată să coboare până la bucătărie spre a-şi da seama dacă erau întemeiate, de teamă să nu răcească dacă se dă jos din pat. Treptat mintea ei nu mai cunoscu altă ocupaţie în afară de aceea de a căuta să ghicească ce putea face şi ce putea încerca să-i ascundă Françoise. Şi asta clipă de clipă. Observa până şi cele mai mici schimbări ale fizionomiei acesteia, orice contradicţie în spusele ei, orice dorinţă pe caro părea să o ascundă. Şi îi arăta că o demascase, cu un singur cuvânt, ce o lovea pe Françoise în moalele capului, făcând-o să pălească, şi în

care mătuşa mea afla, neîndoielnic, o crudă plăcere. Iar duminica următoare, o revelaţie venind din partea Eulaliei – asemenea acelor descoperiri care deschid dintr-o dată un întreg domeniu nebănuit unei ştiinţe ce abia se oaste şi care se târâse până atunci pe drumuri bătute – îi dovedea mătuşii mele că bănuielile ei erau cu mult sub adevărul faptelor. „Dar Françoise trebuie să ştie, acum că i-aţi dat şi o trăsură." – „Eu i-am dat ei o trăsură!" exclama mătuşa mea. – „Ah! Nu ştiu, dar aşa credeam, am văzut-o trecând într-o caleaşca, mândră precum Artaban, şi ducându-se la iarmarocul din Roussainville. Am crezut că i-o dăruise doamna Octave." Treptat, Françoise şi mătuşa mea, asemenea animalului hăituit şi vânătorului care îl hăituieşte, ajunseseră să-şi pândească clipă de clipă vicleniile. Mama se temea ca Françoise să nu înceapă să o urască de-a binelea pe mătuşa mea, care o jignea cu cea mai mare cruzime. Oricum, Françoise era nespus de atentă, şi asta zi cu zi, la cele mai mărunte cuvinte, la cele mai mărunte gesturi ale mătuşii mele. Când trebuia să-i ceară ceva, şovăia vreme îndelungată, căutând calea cea mai bună. Iar după ce îşi exprimase dorinţa, o privea pe mătuşa mea pe furiş, încercând să ghicească pe chipul ei ce gândeşte şi ce va hotărî. Şi astfel – în timp ce vreun artist care, citind Memoriile din secolul al XVII-lea. Şi dorind să se apropie cât mai mult de marele Rege, crede că merge pe acea cale fabricându-şi o genealogie prin care descinde dintr-o familie istorică sau întreţinând o corespondenţa cu unul dintre suveranii actuali din Europa, întoarce spatele către ceea ce greşeşte căutând sub forme identice şi, în consecinţă, moarte – o bătrână doamnă din provincie, care asculta în mod sincer de câteva irezistibile manii şi de o răutate născută din trândăvie, vedea, fără să se fi gândit vreodată la Ludovic al XIV-lea, cum ocupaţiile cele mai neînsemnate ale zilei, privind scularea ei, masa, odihna, capătă, prin singularitatea lor despotică, ceva din

interesul a ceea ce Saint-Simon numea „mecanica” vieţii de la Versailles, şi putea crede, de asemenea, că tăcerile ei, o nuanţă de bună dispoziţie sau de trufie ivite pe faţa-i erau, din partea Françoisei, obiectul unui comentariu la fel de pasionat, la fel de temător, ca tăcerea, buna dispoziţie, trufia Regelui, când un curtean, sau chiar cei mai nobili seniori, îi înmânaseră o suplică, pe o alee din Versailles.

Într-o duminică, zi când mătuşa mea fusese vizitată simultan de preot şi de Eulalie şi apoi se odihnise, urcasem cu toţii să-i spunem noapte bună, iar mama îi exprima părerea ei de rău cu privire la ghinionul care îi aducea totdeauna pe aceşti vizitatori în acelaşi timp.

— Ştiu că nici de data asta lucrurile nu s-au potrivit bine, Léonie, îi spuse ea cu o voce blândă, ţi-au venit amândoi vizitatorii deodată.

Cealaltă mătuşă a mea o întrerupse printr-un: „Asta să ne fie supărarea... căci de când fata ei era bolnavă credea că trebuie să o încurajeze înfăţişându-i totdeauna lucrurile sub o lumină favorabilă. Dar tata, luând cuvântul:

— Vreau să profit, spuse el, de faptul ca întreaga familie se află laolaltă pentru a vă povesti ceva şi a mi mai fi nevoit sa reiau aceeaşi poveste pentru fiecare în parte. Mă tem că suntem certaţi cu Legrandin; abia dacă mi-a spus bună ziua azi dimineaţă.

Nu am mai rămas să ascult povestea tatei, căci mă aflam chiar împreună cu el, după liturghie, când îl întâlnisem pe domnul Legrandin, şi am coborât la bucătărie ca să aflu ce feluri vom avea la cină, ceea ce zilnic mă distra asemenea veştilor pe care le citeşti într-un ziar, stârnindu-mă precum programul unei serbări. Când domnul Legrandin trecuse pe lângă noi ieşind din biserică, alături de o castelană din vecinătate pe care nu o cunoşteam decât din vedere, tata îi adresase un salut prietenesc şi totodată rezervat, fără să ne fi oprit; domnul Legrandin abia dacă îi răspunsese, cu o expresie uimită, ca şi cum nu ne recunoştea, şi cu acea

privire a persoanelor ce nu vor să fie amabile şi care, din adâncul dintr-o dată prelungit al ochilor lor, par a vă zări la capătul unui drum interminabil şi la o atât de mare distanţă încât se mulţumesc să vă adreseze un semn din cap minuscul, parcă pe măsura dimensiunilor voastre de marionetă.

Or, doamna pe care o întovărăşea Legrandin era o persoană virtuoasă şi foarte stimată; nu putea fi deci vorba de faptul că ar fi fost stingherit pentru că fusese surprins într-o aventură galantă, iar tata se întreba în ce chip îl putuse el nemulţumi pe Legrandin. „Mi-ar părea cu atât mai rău să-l ştiu supărat, spuse tata, cu cât, în mijlocul tuturor acestor oameni îmbrăcaţi în haine de duminică, el are, cu vestonul său scurt şi drept, cu cravata-i moale, o înfăţişare atât de naturală, atât de simplă, şi un aer aproape ingenuu, cu totul simpatic.” Dar con uliul de familie fu în unanimitate de părere că tata se înşelase, sau că Legrandin, în acea clipă, era absorbit de cine ştie ce ghid. De altfel, teama tatei s-a risipit încă în seara de a doua zi. Cum ne întoarcem dintr-o lungă plimbare, l-am zărit lângă Pont-Vieux pe Legrandin care, din cauza sărbătorilor, rămânea mai multe zile la Combray. A venit către noi cu mâna întinsă, „Dumneata, care citeşti atât de mult, m-a întrebat el, cu noşti oare acest vers de Paul Desjardins[59]:

Pădurile sunt negre, cerul e încă albastru.

Nu avem oare aici tocmai o fină descriere a acestei clipe a zilei? Nu l-ai citit poate niciodată pe Paul Desjardins. Citeşte-l, copilul meu; astăzi, după cât se spune, s-a preschimbat într-un fel de predicator, dar multă vreme a fost un autor de limpezi acuarele...

59 Desjardin (Paul) [1859-1894), scriitor francez.

Pădurile sunt negre, cerul e încă albastru.

Fie ca pentru tine, tinere prieten, cerul să rămână întotdeauna albastru; şi chiar şi în coagul, care vine pentru mine acum, când pădurile sunt negre, când noaptea cade repede, te vei consola, aşa cum fac şi eu, privind către cer.” îşi scoase din buzunar o ţigară, rămânând vreme îndelungată cu ochii aţintiţi către zare. „Adio, prieteni”, ne-a spus dintr-o dată, şi a plecat.

La ora când coboram să aflu ce feluri vom avea la masă, cina începuse, iar Françoise, comandând forţelor naturii devenite ajutoarele ei, ca în feeriile în care uriaşii sunt bucătari, aţâţa focul, punea la cuptor în aburul lor cartofii şi desăvârşea prin coacere capodoperele culinare pregătite mai întâi în recipiente de ceramică – oale uriaşe, cratiţe, căldăruşe, vase pentru peşte, castroane pentru vânat, forme de aluat şi borcănaşe de smântână, precum şi o colecţie completă de tingiri de toate dimensiunile. Mă opream să văd pe masă, unde bucătăreasa tocmai le înşiruise, boabele de mazăre aliniate precum bilele verzi într-un joc; dar încântarea mea era fără margini în faţa, sparanghelului înmuiat parcă în nuanţe de ultramarin şi de roz şi care nuanţat cu mov şi azuriu, păleşte pe nesimţite până la rădăcină – încă mânjită totuşi de pământ –, în irizări ce nu sunt parcă din această lume. Mi se părea că acele nuanţe cereşti vorbeau despre minunatele făpturi cărora le plăcuse să se metamorfozeze în legume, şi care, în ciuda cărnii comestibile şi ferme sub care se ascundeau, lăsau să se întrezărească, în acele culori născânde amintind de zorile de zi, în acele curcubee parcă, în acea stingere de seri albastre, esenţa preţioasă pe care o recunoşteam şi atunci când, în noaptea ce urma după o cină în timpul căreia le mâncasem, ele se jucau, în farsele lor poetice şi grosolane ca o feerie de Shakespeare, preschimbându-mi oala de noapte într-un vas cu

parfumuri.

Biata Caritate de Giotto, cum o numea Swann, căreia Françoise îi poruncise să-l „curăţe”, avea sparanghelul alături într-un coş, iar înfăţişarea ei era atât de îndurerată, de parcă ar fi simţit toate nefericirile de pe pământ; iar uşoarele cununiţe de azur ce încingeau sparanghelul deasupra tunicii sale roz, erau fin desenate, steluţă cu steluţă, aşa cum sunt în frescă florile prinse în jurul frunţii sau înfipte în coşul Virtuţii de la Padova. Iar Françoise învârtea în frigare un pui, rumenindu-l aşa cum numai ea singură ştia, merit înmiresmat de care se dusese vestea în tot orăşelul Combray; şi în timp ce ni-l servea la masă, eu îi înţelegeam firea în latura ei cea mai dulce, aroma acelei cărni, pe care ea ştia să o frăgezească într-atât şi care ne aluneca atât de bine pe gâtlej, nefiind pentru mine decât însuşi parfumul uneia dintre virtuţile ei.

Dar ziua când, în timp ce tata consulta consiliul de familie cu privire la întâlnirea cu Legrandin, eu am coborât la bucătărie, era una dintre acelea când Caritatea lui Giotto, foarte bolnavă după proaspăta-i lehuzie, nu se putea ridica din pat; Françoise, nemaifiind ajutată, întârziase cu masa. Când m-am aflat lângă ea, în partea dindărăt a bucătăriei, cea care dădea către curtea cu păsări, tocmai tăia un pui care, prin rezistenţa-i deznădăjduită şi foarte firească, dar întovărăşită şi de strigătele de „animal scârbos! Animal scârbos!” ale unei Françoise ieşită din minţi, în timp ce încerca să-i taie gâtul sub ureche, punea mai puţin în lumină sfânta blândeţe şi vorba dulce a slujnicii noastre decât avea să o facă, la cina de a doua zi, prin pielea-i brodată cu aur ca un patrafir şi prin sucul său preţios scurs dintr-un potir sacru. După ce Françoise strânse sângele, care curgea fără să-i potolească mânia, mai tresări încă odată de furie şi, privind cadavrul duşmanului ei, mai spuse o ultimă oară: „Animal scârbos!” Am urcat la etaj tremurând din tot trupul; aş fi vrut ca

Françoise să fie dată afară chiar în clipa aceea. Dar cine mi-ar mai fi făcut gogoşi atât de fierbinţi, o cafea atât de parfumată, şi chiar... asemenea pui?... Şi, în realitate, acelaşi calcul laş îl făcuse, ca şi mine, toată lumea. Căci mătuşa mea Léonie ştia – fapt pe care eu îl ignoram atunci – că Françoise care, pentru fata, pentru nepoţii ei, şi-ar fi dat viaţa fără să scoată măcar un vaiet, era pentru alte făpturi nespus de crudă. Şi totuşi mătuşa mea nu se despărţea de ea, căci, deşi îi cunoştea cruzimea, ştia să-i aprecieze serviciile. Mi-am dat seama treptat că blândeţea, pocăinţa, virtuţile Françoisei ascundeau tragedii de bucătărie, tot astfel cum istoria ne arată că domniile Regilor şi Reginelor înfăţişaţi cu mâinile împreunate pe vitraliile bisericilor au fost pline de întâmplări sângeroase. Mi-am dat seama că, în afară de rudele ei, oamenii îi stârneau cu atât mai mult mila când erau nefericiţi cu cât trăiau mai departe de ea. Torentele de lacrimi pe care le vărsa citind ziarul şi aflând de nenorocirile unor necunoscuţi, secau repede dacă putea să-şi reprezinte persoana cu pricina într-un mod oarecum mai precis. Într-una din nopţile ce au urmat aceleia când bucătăreasa a născut, aceasta avu dureri îngrozitoare: mama o auzi cum se văita, se ridică din pat şi o trezi pe Françoise care, nepăsătoare, declară că toate acele strigăte sunt o comedie, şi că bucătăreasa vrea „să facă pe stăpâna”. Medicul, care se temuse de aceste crize, pusese un semn într-o carte de medicină pe care o aveam în casă, la pagina unde ele sunt descrise, şi ne spusese să citim spre a afla care sunt primele îngrijiri necesare. Mama o trimise pe Françoise să caute cartea, spunându-i să nu lase cumva să cadă semnul pus de doctor. După o oră, Françoise nu se întorsese încă; mama, indignată, crezu că se culcase din nou şi-mi spuse să mă duc să caut eu însumi cartea în bibliotecă. Am găsit-o aici pe Françoise care, vrând să vadă ce scrie la pagina unde fusese pus semnul, citea

descrierea clinică a crizei şi plângea în hohote, acum că era vorba de o bolnavă-tip, pe care nu o cunoştea. La fiecare simptom dureros menţionatele autorul tratatului, exclama: „Sfântă Fecioară, e oare cu putinţă ca bunul Dumnezeu să năpăstuiască în asemenea măsură o biată fiinţă omenească? Vai! Sărmana de ea!” Dar de îndată ce am chemat-o şi s-a întors la patul Carităţii lui Giotto, lacrimile i s-au oprit; nu putu cunoaşte nici acea agreabilă senzaţie de milă şi de înduioşare bine ştiută de ea, căci îi fusese provocată adeseori de citirea ziarelor, şi nici vreo altă plăcere de acelaşi fel, fiind plictisită şi mânioasă că fusese sculată în toiul nopţii pentru bucătăreasă; şi, la vederea aceloraşi suferinţe a căror descriere îi storsese lacrimi, nu mai avu decât un fel de mârâit de proastă dispoziţie, ba chiar, când crezu că plecasem şi că nu o mai putem auzi, spuse, pe un ton îngrozitor de sarcastic: Din vina ei a ajuns în starea asta! I-a făcut plăcere! Acum să nu se mai fandosească atâta! Mă întreb ce nenorocit s-a putut uita la una ca *asta.* E tocmai cura spune cântecul de la ţară pe care l-am auzit de la biata maică» mea:

Când ie curul unui eline eşti îndrăgostit tare,
Un trandafir el îţi pare”.

Când nepotul ei era puţin răcit, pornea pe întuneric, chiar bolnavă, în loc să se culce, ca să vadă dacă nu are nevoie de nimic, făcând patru leghe pe jos în toiul nopţii spre a fi la muncă a doua zi; în schimb, această iubire pentru ai săi şi dorinţa de a asigura măreţia viitoare a casei sale se traduceau, în politica ei faţa de ceilalţi servitori, prin hotărârea fermă şi constantă de a nu-l lăsa pe niciunul să se bage pe sub pielea mătuşii mele; de altfel, dintr-un fel de orgoliu, nu lăsa pe nimeni să se apropie de mătuşa Léonie, preferind, când ea însăşi era bolnavă, să se ridice din pat pentru a-i da apa de Vichy mai

curând decât să îngăduie ca bucătăreasa să între în camera stăpânii sale. Şi ca acel hymenopter observat de Fabre, viespea scormonitoare ce, pentru ca puii ei, după ce ea va fi murit, să aibă carne proaspătă, cheamă anatomia în ajutorai cruzimii şi, capturând gărgăriţe şi păianjeni, le străpunge cu o ştiinţă şi o îndemânare miraculoase centrul nervos de care depinde mişcarea lăbuţelor, dar nu şi celelalte funcţii vitale, astfel încât insecta paralizată lângă care îşi depune ouăle să reprezinte pentru larve, când acestea vor ieşi la lumină, un vânat docil, inofensiv, incapabil de fugă sau de rezistenţă, dar foarte proaspăt, Françoise găsea, pentru a-şi pune în aplicare voinţa permanentă de a face casa nesuferită oricărei alte slujnice, viclenii atât de savante şi de nemiloase încât, mulţi ani mai târziu. Am aflat că în acea vară mâncasem aproape în fiecare zi sparanghel pentru că mirosul lui îi provoca bietei bucătărese care-l curăţa crize de astm atât de violente, încât până la urmă a fost nevoită să plece.

Vai! Urma să ne schimbăm în mod definitiv părerea asupra lui Legrandin. Într-una din duminicile ce a urmat întâlnirii de la Pont-Vieux, după care tata trebuise să-şi recunoască greşeala, cum slujba era pe sfârşite, iar, odată cu soarele şi cu zgomotele dinafară pătrundea în biserică ceva atât de puţin sacru. Încât doamna Goupil, doamna Percepied (toţi cei care, adineaori, la sosirea mea, uşor întârziată, rămăseseră cu ochii pironiţi în cartea lor de rugăciuni, de nici măcar nu i-aş fi bănuit că mă văzuseră intrând dacă, în acelaşi timp, nu ar fi împins uşor cu picioarele băncuţa ce mă împiedeca să ajung până la scaunul meu) începură să stea de vorbă cu noi cu voce tare despre nişte subiecte foarte profane, ca şi cum ne-am fi aflat încă de pe acum în stradă, l-am văzut pe pragul arzător al porticului, dominând tumultul pestriţ al pieţii, pe Legrandin, pe care soţul acelei doamne cu care îl întâlnisem de curând îl prezenta tocmai nevestei unui alt

mare moşier din împrejurimi. Figura lui Legrandin. Exprima o mare însufleţire şi un zel extraordinar; salută înclinându-se adânc în faţă şi apoi lăsându-se mult pe spate, mişcare pe care o învăţase probabil de la soţul surorii sale, doamna de Cambremer. Această redresare rapidă puse în evidenţă unduirea năvalnică şi musculoasă a coapselor lui Legrandin, pe care nu le bănuiam atât de cărnoase; şi nu ştiu de ce, această mişcare de pură materie, acest val atât de carnal, fără nicio spiritualitate şi pe care un fel de slugărnicie îl biciuia vijelios, stârni dintr-o dată în mintea mea ideea posibilităţii unui Legrandin cu totul diferit de cel pe care îl cunoşteam. „Această doamnă îl rugă să-i spună ceva vizitiului ei, şi în timp ce el se ducea până la trăsură, expresia de bucurie timidă şi devotată pe care faptul de a-i fi fost prezentat i-o întipărise pe faţă persista încă. Parcă răpit într-un fel de vis, surâdea, apoi se întoarse către doamnă grăbindu-se şi, cum mergea mai repede decât avea obiceiul, umerii i se legănau la dreapta şi la stânga în mod ridicol, şi el părea a fi, într-atât îşi uitase de sine, nemaigândindu-se la nimic altceva, jucăria inertă şi mecanică a fericirii. În acest timp noi ieşeam pe portic, urma să trecem pe lângă el, iar el era prea bine crescut ca să întoarcă faţa, dar îşi ţinti privirea, dintr-o dată încărcată de o reverie profundă, pe un punct atât de îndepărtat al orizontului, încât nu putu să ne vadă şi nu trebui să ne salute. Chipul lui îşi păstra o înfăţişare nevinovată, deasupra unui veston suplu şi cu o croială dreaptă, ce părea că simte a se fi rătăcit fără voie în mijlocul unui lux detestat. Şi o lavalieră cu buline, fluturând în vântul din Piaţă, fâlfâia pe trapul lui Legrandin ca un stindard al mândrei sale izolări şi al nobilei sale independenţe. Tocmai când ajungeam acasă, mama îşi dădu seama că uitasem prăjitura cu frişca şi îi ceru tatei să se întoarcă împreună cu mine spre a spune să ni se aducă pe dată. În preajma bisericii ne-am încrucişat cu

Legrandin, care venea din direcţie opusă, conducând-o pe aceeaşi” doamnă până la trăsură. Trecu chiar pe lângă noi, vorbind întruna cu vecina sa, şi ne făcu din ochii săi albaştri un mic semn ascuns parcă înlăuntrul pleoapelor, semn care, neavând nicio legătură cu muşchii feţei, putu să treacă pe deplin neobservat de interlocutoarea lui; dar, căutând să compenseze prin intensitatea sentimentului câmpul oarecum strâmt în care îşi circumscria expresia, el încarcă această clipire azurie ce ne fusese dăruită nouă, nu numai cu o veselă amabilitate, ci chiar cu un fel de lucire răutăcioasă; ajunse astfel cu rafinamentul până la ocheadele complice, la aluzii, la cuvintele cu subînţelesuri, la misterele complicităţii; şi, în cele din urmă, ne asigură nu numai de întreaga lui prietenie, ci şi de iubirea lui, pe care ne-o declară luminând doar pentru noi, cu o dragoste tainică şi invizibila de nobilă fecioară, doi ochi înamoraţi strălucind pe chipu-i de gheaţă.

Tocmai le ceruse în ajun părinţilor mei să mă trimită să cinez în seara aceea cu el: „Vino să-i ţii tovărăşie bătrânului tău prieten, îmi spusese el. Precum buchetul pe care un călător ni-l trimite dintr-o ţară unde nu ne vom mai întoarce, fă-mă să respir din adâncurile adolescenţei tale florile primăverilor pe care le-am străbătut şi eu acum mulţi ani. Vino cu ciuboţica-cucului, cu barba-popii, cu floarea-broaştei, vino cu floarea de sedum, preferata florei balzaciene, vino cu floarea din ziua învierii, cu floarea de părăluţă şi de călin din grădină, care încep să-şi răspândească parfumul pe aleile mătuşii tale, când nu s-au topit încă ultimii bulgări de zăpadă, după ploile repezi din preajma Paştelui. Vino cu gloriosul veşmânt de mătase al crinului vrednic de Solomon, şi cu smalţul policrom al panselelor, dar vino mai ales cu briza răcoroasă ce poartă încă amintirea ultimelor îngheţuri, şi care va întredeschide, pentru cei doi fluturi ce aşteaptă de azi-dimineaţă la poartă, primul trandafir de Ierusalim”.

Ai mei se întrebau dacă trebuie totuşi să mă trimită să cinez cu domnul Legrandin. Dar bunica refuză să creadă că el ar fi fost nepoliticos. „Recunoaşteţi chiar voi că ne vizitează în ţinuta cea mai simplă, care nu-i nici pe departe cea a unui bărbat monden.” Şi declară că, oricum, chiar şi dacă ar fi fost nepoliticos, cel mai bun lucru era să nu părem a ne fi dat seama. La drept vorbind, însuşi tata, care era cel mai supărat totuşi de atitudinea lui Legrandin, mai păstra încă o ultimă îndoială asupra înţelesului ei. Era asemenea oricărei atitudini sau acţiuni prin care se dezvăluie caracterul profund şi ascuns al cuiva: nu se leagă cu cuvintele lui anterioare, nu o poţi confirma prin mărturia celui vinovat, care nu va recunoaşte; suntem reduşi la mărturia simţurilor noastre, despre care ne întrebăm, în faţa acelei amintiri izolate şi incoerente, dacă nu cumva au căzut pradă unei iluzii; astfel încât asemenea atitudini, singurele care au importanţă, ne lasă adeseori unele îndoieli.

Am cinat împreună cu Legrandin pe terasa lui; era lună plină: Ce tăcere minunată, îmi spuse el; un romancier pe care îl vei citi mai târziu pretinde că inimilor rănite, precum este inima mea, li se potrivesc doar umbra şi tăcerea. Şi iată, copilul meu, vine în viaţă un ceas, de care tu eşti încă foarte departe, când ochii obosiţi nu mai suporta decât o lumină, cea pe care o noapte frumoasă ca aceasta o pregăteşte şi o picură odată cu întunericul, un ceas când urechile nu mai pot asculta altă muzică decât cea cântată de clarul de lună pe flautul tăcerii”. Ascultam cuvintele domnului Legrandin, care îmi păreau totdeauna atât de plăcute; dar tulburat de amintirea unei femei pe care o văzusem nu de mult pentru prima oară, şi gândind, acum că ştiam că Legrandin era prieten cu mai multe personalităţi aristocratice din împrejurimi, că poate o cunoaşte şi pe aceasta, mi-am luat inima în dinţi şi i-am spus: „Domnule Legrandin, o cunoşti oare pe castelana...

pe castelanele de Guermantes?”, fericit fiind totodată că, în timp ce rosteam acest nume, căpătăm asupra lui un fel de putere, prin simplul fapt de a-l scoate din visul meu şi de a-i da un fel de existenţă obiectivă şi sonoră.

Dar am văzut cum, la numele de Guermantes, în ochii albaştri ai prietenului meu se iveşte un punct întunecat, ca şi cum ar fi fost străpunşi de un ascuţiş invizibil, în timp ce restul pupilei reacţiona secretând valuri azurii. Marginea pleoapei i se înnegri şi căzu. Iar. Gura, însemnată cu o cută amară, revenindu-şi mai repede, surâse, în timp ce privirea rămânea îndurerată, ca aceea a unui preafrumos martir al cărui trup ar fi fost străpuns de nenumărate săgeţi: „Nu, nu Io cunosc”, îmi spuse, dar în loc să dea unei informaţii atât de simple, unui răspuns atât de puţin surprinzător tonul firesc şi obişnuit ce i se potrivea, el rosti fiecare cuvânt apăsat, înclinându-se, salutând cu capul, nu numai cu insistenţa cu care pronunţi, pentru a fi crezut, o afirmaţie neverosimilă – ca şi cum faptul de a nu fi cunoscut familia de Guermantes nu putea fi decât rodul unei ciudate întâmplări –, dar şi cu emfaza cuiva care, neputând să treacă sub tăcere o situaţie penibilă, prefera să o proclame sus şi tare, pentru a lăsa celorlalţi impresia că mărturisirea lui nu-l stânjeneşte câtuşi de puţin, fiindu-i uşoară, plăcută, spontană, că situaţia însăşi – absenţa relaţiilor cu familia de Guermantes – ar putea fi voită chiar de el însuşi, rezultând din vreo tradiţie a casei, din vreun principiu de morală sau din vreun legământ mistic ce i-ar fi interzis tocmai frecventarea celor din spiţa de Guermantes. „Nu, reluă el, explicându-şi intonaţia prin propriile-i cuvinte, nu, nu le cunosc, n-am vrut asta niciodată, am ţinut totdeauna să-mi păstrez neatinsă independenţa; în fond, după cum prea bine ştii, am convingeri iacobine. Mulţi m-au certat, spunându-mi că greşesc neducându-mă la castelul Guermantes, că mă port ca un necioplit, ca un urs bătrân.

Dar *o* asemenea reputaţie nu mă poate înspăimânta, căci este cum nu se poate mai adevărată. De fapt, mai iubesc pe lumea asta doar câteva biserici, două-trei cărţi, abia doar ceva mai multe tablouri, şi clarul de lună, atunci când adierea tinereţii tale aduce până la mine mireasma grădinilor cu flori pe care ochii mei bătrâni nu le mai desluşesc.” Nu înţelegeam prea bine cum, pentru a nu te duce la oameni pe care nu-i cunoşti, e necesar să ţii la independenţa ta, şi de ce asta te poate face să treci drept un sălbatec sau un urs bătrân. Dar de fapt nu înţelegeam că Legrandin nu era cu totul veridic când spunea că nu-i plac decât bisericile, clarul de lună *şi* tinereţea; îi plăceau mult şi castelanii, şi era cuprins, în faţa lor de o asemenea frică de a nu le fi pe gust, încât nu îndrăznea să dezvăluie că are prieteni burghezi, fii de notari sau de agenţi de bursă, preferind, în cazul că s-ar fi aflat adevărul, ca totul să se petreacă „în absenţa lui” şi departe de el; căci era snob. Fără îndoială, nu spunea nimic din toate acestea în acel limbaj atât de îndrăgit de părinţii mei şi de mine însumi. Şi dacă îl întrebam: „îi cunoşti pe cei din familia de Guermantes?”, Legrandin cel iubitor de conversaţie răspundea: „Nu, n-am vrut niciodată să-i cunosc”. Din nefericire, era un răspuns de gradul doi, căci un alt Legrandin – pe care îl ascundea cu grija în adâncul lui, nearătându-l, pentru că acest Legrandin ştia despre Legrandin al nostru, despre snobismul lui, tot felul de poveşti compromiţătoare – şi răspunsese, prin privirea rănită, prin grimasa gurii, prin tonul excesiv de grav al răspunsului, prin miile de săgeţi ce-l străpunseseră într-o clipă pe Legrandin al nostru. Învăluindu-l molatec într-o dulce lingoare, ca pe un sfânt Sebastian[60] al snobismului:

60 Ofiţer roman născut la Narbona, martirizat la Roma în secolul al III-lea. Este patronul arcaşilor. Imaginea sfântului Sebastian agonizând ciuruit de săgeţi se regăseşte în câteva dintre capodoperele picturii occidentale.

„Vai, cât de mult rău îmi faceţi! Nu-i cunosc pe cei din familia Guermantes, nu răscoliţi marea durere a vieţii mele”. Şi cum acest Legrandin copil teribil, acest Legrandin pus pe şantaj, chiar dacă nu vorbea frumos precum celălalt, avea replica mult mai ascuţită, compusă din ceea ce numim „reflexe”, când Legrandin alesul vorbitor voia să-i impună tăcere, celălalt şi apucase să vorbească, şi zadarnic prietenul nostru era cuprins de deznădejde din pricina impresiei pe care dezvăluirile acelui *alter ego* al său o şi produseseră probabil, singurul lucru ce-i mai rămânea de făcut era să o ascundă.

Şi, desigur, asta nu înseamnă că domnul Legrandin nu era sincer când tuna şi fulgera împotriva snobilor. Nu putea şti, cel puţin prin el însuşi, că este şi el un snob, de vreme ce nu cunoaştem totdeauna decât pasiunile celorlalţi, iar tot ceea ce ajungem să ştim despre ale noastre nu am putut afla decât de la ei. Asupra noastră de nu acţionează decât în mod secund, prin imaginaţia care înlocuieşte primele mobile cu mobile intermediare, mai decente. Niciodată snobismul nu-l sfătuia pe Legrandin să se ducă des în vizită la o ducesă. Ci făcea doar ca imaginaţia lui Legrandin să şi-o închipuie pe această ducesă plină de toate farmecele. Legrandin se apropia de ducesă socotind că este cucerit de acea frumuseţe a spiritului şi a virtuţii pe care infamii snobi o ignoră. Doar ceilalţi ştiau că şi el este un snob; căci nefiind capabili să înţeleagă travaliul intermediar al imaginaţiei sale, ei vedeau faţă în faţă activitatea, mondenă a lui Legrandin şi cauza ei primă.

Acum nimeni din casa noastră nu îşi mai făcea vreo iluzie cu privire la domnul Legrandin, iar relaţiile noastre cu el se răriseră foarte mult. Mama se amuza teribil de fiecare dată când îl surprindea pe Legrandin în flagrant delict, făcându-se adică vinovat tocmai de păcatul pe care el nu şi-l recunoştea, şi pe care continua să-l numească de

neiertat, snobismul. Tata, în schimb, nu putea accepta dispreţul lui Legrandin cu aceeaşi detaşare şi veselie; şi când, într-un an, s-au gândit să mă trimită să-mi petrec vacanţa cea mare la Balbec, împreună cu bunica, spuse: „Trebuie neapărat să-l anunţ pe Legrandin că te vei duce la Balbec, ca să văd dacă se va oferi să te pună în legătură cu sora lui. Nu cred că-şi mai aminteşte că ne-a spus că locuieşte la doi kilometri depărtare”. Bunica mea, care socotea că atunci când te duci la mare trebuie să stai pe plajă de dimineaţa până seara, ca să respiri aerai sărat de pe mal, şi că nu trebuie deci să legi noi cunoştinţe, căci vizitele şi plimbările sunt tot atâtea prilejuri de a respira mai puţin aer marin, pretindea, dimpotrivă, să nu-i vorbim despre proiectele noastre domnului Legrandin, închipuindu-şi cum sora lui, doamna de Cambremer, s-ar fi ivit la hotel tocmai când noi porneam la pescuit, silindu-ne astfel să rămânem închişi în casă pentru a o primi. Dar mama râdea de asemenea temeri, gândind în sine că pericolul nu era chiar atât de ameninţător şi că Legrandin nu se va grăbi peste măsură să ne facă cunoştinţă «u sora lui. Or, fără să fi fost nevoie să-i vorbim despre Balbec, Legrandin însuşi, nebănuind câtuşi de puţin că aveam intenţia să ne ducem acolo, intră de bunăvoie în capcană, într-o scară când l-am întâlnit pe malurile Vivonnei.

— Norii au în acest amurg nuanţe viorii şi albăstrii minunat de frumoase, nu-i aşa, dragă prietene, îi spuse el tatei; este un albastru mai curând floral decât aerian, un albastru cenuşiu, care te surprinde când îl vezi pe cer. Şi nu ţi se pare că acel nouraş seamănă cu o petală de floare, de garoafă sau de hydrangea? Doar pe ţărmul mării Mânecii, între Normandia şi Bretania, am mai putut observa lucruri şi mai extraordinare în legătură cu această adevărată domnie a vegetalului în atmosferă. Acolo, lângă Balbec, lângă acele locuri atât de sălbatece, se află un mic golf plin de un farmec atât de blând, unde apusul de soare

din ţinutul Auge, acel apus al unui soare roşu şi auriu, pe care de altminteri nu-l dispreţuiesc câtuşi de puţin, este anodin, lipsit de semnificaţie; dar în atmosfera umeda şi blajină înfloresc, seara, în câteva clipe, astfel de neasemuite buchete cereşti, cărora le trebuie uneori ore întregi ca să se vestejească. Altele se desfac pe dată, şi atunci spectacolul ce ţi se oferă este încă şi mai frumos, căci vezi cerul presărat eu nenumărate petale de culoare." pucioasei sau rozalii. În acel golf de opal, plajele de aur par încă şi mai mângâietoare, căci sunt legate, ca nişte blonde Andromede. De stâncile fioroase de pe malurile învecinate, de acel ţărm funebru, vestit prin atâtea naufragii, unde în fiecare vară multe bărci cad pradă primejdiilor mării. Balbec! Cea mai antică osatură a solului nostru, cu adevărat Ar-mor, Marea, sfârşitul pământului, regiune; blestemată pe care Anatole France – adevărat vrăjitor ce ar trebui citit de micuţul nostru prieten – a zugrăvit-o atât de bine, sub ceţurile ei veşnice, ca pe adevăratul ţinut al cimerienilor[61], din Od*iseea. Ma*i ales dacă porneşti din Balbec, unde se construiesc încă de pe acum hoteluri, pe solul antic şi fermecător pe care nu îl schimbă întru nimic, nepreţuită este plăcerea de a te îndepărta câţiva paşi. Către aceste ţinuturi primitive şi atât de frumoase!

— Nu cumva cunoşti pe cineva la Balbec? spuse tata. Băiatul va merge pentru două luni acolo, împreună cu bunica lui, şi poate şi cu nevastă-mea.

Legrandin, luat pe neaşteptate prin această întrebare într-un moment când ochii lui erau aţintiţi asupra tatei, nu-şi putu feri privirea, dar, uitându-se către interlocutorul său cu tot mai mult; intensitate – şi surâzând trist –, cu o expresie prietenească fi sinceră, şi fără teama de a-l privi în faţă, păru că i-a străbătut chipul de parcă acesta ar fi

61 Veche populaţie de pe malurile Pontului Euxin care, în secolul VII î.e.n., a invadat Lidia.

devenit transparent, şi că vede, în acea clipă, mult îndărătul tatei, un nor foarte colorat, care îi crea un alibi mental, îngăduindu-i sa susţină că atunci când fusese întrebat dacă nu cumva cunoaşte pe cineva la Balbec, el se gândea la altceva şi nu auzise întrebarea. De obicei, asemenea privire îl sileşte pe interlocutorul tău să te întrebe: „Unde ţi-au zburat gândurile?” Dar tata, stăpânit de curiozitate, uşor mâniat şi crud, îl întrebă din nou:

— Ai cumva prieteni prin acele locuri pe care le cunoşti atât de bine?

Printr-o ultimă strădanie deznădăjduită, privirea surâzătoare a lui Legrandin atinse culmi de duioşie, căpătând totodată cea mai ragă, mai sinceră şi mai distrată expresie; dar socotind totuşi că altă scăpare, în afară de cea de a ne da un răspuns, nu mai are, spuse:

— Am prieteni pretutindeni unde există pilcuri de copaci că niţi, dar nu învinşi, care s-au adunat laolaltă pentru a implora împreună, cu o încăpăţânare patetică, un cer necruţător şi lipsit de milă.

— Nu asta am vrut să spun, îl întrerupse tata, la fel de încăpăţânat precum copacii şi la fel de necruţător precum cerul. Te întrebam dacă nu cumva cunoşti pe cineva acolo, pentru cazul că i s-ar întâmpla ceva soacră-mii sau s-ar simţi prea singură în acel loc atât de îndepărtat.

— Acolo, ca pretutindeni, cunosc pe toată lumea şi nu cunosc pe nimeni, îi răspunse Legrandin, care nu se dădea bătut chiar atât de repede; cunosc bine lucrurile şi prea puţin oamenii. Dar lucrurile însele acolo par oameni, oameni rari, făcuţi dintr-o esenţă delicată, şi pe care viaţa i-a dezamăgit. Uneori întâlneşti pe faleză câte un castel, oprit pe marginea drumului spre a-şi striga nefericirea în amurgul încă roz, prin care urcă luna de aur, în timp ce bărcile ce se întorc la mal, zgâriind apa multicoloră, îşi înalţă flamurile la catarg; uneori doar o casă simplă şi singuratecă, mai curând urâtă, cu înfăţişare timidă, dar

romanţioasă, care ascunde de toate privirile vreo veşnică taină de fericire şi tristeţe. Acest ţinut neadevărat, adăugă el cu o gingăşie machiavelică, acest ţinut de pură ficţiune este o lectură rea pentru un copil şi, desigur, nu pe el l-aş alege şi l-aş recomanda micului meu prieten, inimii lui, oricum atât de pre dispusă la tristeţe. Climatul de confidenţă amoroasă şi de regret zadarnic i se poate potrivi unui bătrân dezabuzat ca mine, dar e totdeauna nesănătos pentru un temperament încă neformat. Credeţi-mă, reluă el în mod insistent, apele din acel golf, pe jumătate breton, pot exercita o acţiune liniştitoare, de altminteri şi ea discutabilă, doar asupra unei inimi ca a mea, ce nu mai este neîntinată, doar asupra unei inimi rănite pe veci. Dar ele sunt contraindicate la vârsta ta, băiete. Vă urez noapte bună, dragii mei vecini, adăugă el, părăsindu-ne cu obişnuita lui grabă evazivă şi, întorcându-se către noi, cu degetul ridicat în sus ca un doctor, îşi rezumă consultaţia, strigându-ne: „Balbec este contraindicat înainte de cincizeci de ani, şi chiar şi atunci trebuie frecventat doar în funcţie de starea inimii”.

Tata aduse iar vorba despre toate astea în cursul întâlnirilor noastre ulterioare, îl chinui cu întrebări, dar zadarnic: ca şi acel escroc erudit care desfăşura, spre a fabrica palimpseste false, o muncă şi o ştiinţă ce i-ar fi fost de ajuns, doar într-a suta lor parte, spre a-i asigura o situaţie mai lucrativă, dar onorabilă, domnul Legrandin, dacă am mai fi insistat, ar fi construit o întreagă etică a peisajului din Normandia de Jos, precum şi o geografie a cerului acestei regiuni, mai curând decât să ne mărturisească faptul că la doi kilometri de Balbec locuia propria lui soră, şi să fie obligat să ne dea o scrisoare de recomandare, ce nu ar fi fost pentru el un asemenea motiv de spaimă dacă ar fi fost cu desăvârşire sigur – cum ar fi trebuit, într-adevăr, să fie, cunoscând firea bunicii mele – că nu am fi folosit-o niciodată.

Ne întorceam totdeauna devreme din plimbările noastre, pentru a-i putea face o vizită mătuşii mele Léonie înainte de cină. La începutul iernii, când ziua se sfârşeşte devreme, când ajungeam în strada Saint-Esprit pe ferestrele casei mai stăruiau încă razele apusului de soare, iar în adâncul pădurilor de pe deal se mai zărea o dungă purpurie, ce se răsfrângea mai departe în eleşteu, roşeaţă care, întovărăşită întotdeauna de un frig puternic, se asocia, în mintea mea, cu vâlvătaia focului deasupra căruia se frigea puiul ce urma a-mi dărui, după plăcerea poetică a plimbării, plăcerea mâncării, a căldurii şi a odihnei. Vara, dimpotrivă, când ne întorceam, soarele nu apunea încă; şi cât stăteam la mătuşa Léonie, lumina lui, care cobora şi atingea fereastra, oprită între marile perdele legate de o parte şi de alta cu şnururi, împărţită, ramificată, cernută şi încrustând cu bucăţele de aur lemnul de lămâi al comodei, ilumina oblic camera cu gingăşia fragedă pe care o capătă într-o pădure. Dar, în anumite zile, foarte rare, când ne întorceam, comoda îşi pierduse de multă vreme încrustaţiile de o clipă şi, când ajungeam în strada Saint-Esprit, pe ferestre nu se mai răsfrângea nici cea mai mică lucire a apusului de soare, iar eleşteul îşi pierduse culoarea roşie, ba uneori era chiar opalin, şi o lungă rază de lună, ce se lăţea şi se frângea în apa încreţită, îl străbătea în întregime. Atunci, ajungând lângă casă, zăream în prag un fel de nălucă, iar mama îmi spunea:

— Dumnezeule sfinte! Uite-o pe Françoise, care ne pândeş, te sosirea, înseamnă că mătuşa ta este neliniştită; ne întoarcem prea târziu.

Şi, fără să ne mai dăm răgazul de a ne dezbrăca, urcam repede la mătuşa Léonie, pentru a o linişti şi a-i arăta că, în ciuda a ceea ce îşi închipuise, nu ni se întâmplase nimic, ci că doar fusesem „înspre Guermantes”, căci. Atunci când făceam acea plimbare, mătuşa mea ştia că nu puteam fi niciodată siguri de ora la care ne vom întoarce.

— Când îţi spuneam, Françoise, spunea mătuşa mea, că s-au dus să se plimbe înspre Guermantes! Dumnezeule! Cred că sunt morţi de foame! Şi când mă gândesc că pulpa de berbec pe care ai fript-o s-o fi uscat de-a binelea, de când aşteaptă. Asta nu-i oră de întoarcere.
Deci v-aţi plimbat înspre Guermantes!

— Dar credeam că ştii, Léonie, spunea mama. Mă gândeam că Françoise ne-a văzut ieşind pe portiţa grădinii de zarzavat.

Căci, în apropiere de Combray, erau doar două locuri unde te puteai plimba, atât de opuse, încât nu ieşeam prin aceeaşi poartă când voiam să mergem într-o „parte" sau în cealaltă: partea dinspre Méséglise-la-Vineuse, numită şi cea dinspre Swann, pentru că, spre a ajunge acolo, treceai prin faţa proprietăţii domnului Swann, şi cea dinspre Guermantes. Din Méséglise-la-Vineuse n-am cunoscut, la drept vorbind, decât acel loc din preajmă-i, şi o seamă de oameni străini care veneau duminica să se plimbe la Combray, pe care nici chiar mătuşa mea, şi niciunul dintre noi toţi, „nu-i cunoşteam deloc" şi pe care, din această pricină, îi socoteam ca fiind „oameni veniţi din Méséglise". Cât despre Guermantes, într-o zi aveam să cunosc mai bine acel loc, dar numai mult mai târziu: şi în tot timpul adolescenţei mele, dacă Méséglise era pentru mine ceva inaccesibil precum zarea, ascunsă vederii, oricât aş fi mers de departe, de cutele unui pământ ce nu mai semăna eu cel din Combray, Guermantes, în schimb, nu mi-a apărut decât ca locul ultim, mai curând ideal decât real, al propriei sale „părţi", ca un fel de expresie geografică absolută, abstractă precum linia ecuatorului, precum polul, precum răsăritul. Atunci „a o lua prin Guermantes" pentru a merge la Méséglise, sau dimpotrivă, mi s-ar fi părut o expresie la fel de lipsită de sens ca aceea de a o lua spre răsărit pentru a merge către apus. Cum tata vorbea totdeauna despre partea dinspre Méséglise ca despre cea

mai frumoasă privelişte de câmpie pe care o cunoaşte, şi despre partea dinspre Guermantes ca despre prototipul peisajului străbătut de un râu, eu le dădeam, concepându-le astfel ca pe două entităţi, acea coeziune, acea unitate care nu aparţin decât creaţiilor minţii noastre; cea mai mică parcelă din fiecare mi se părea nespus de preţioasă, punând în evidenţă, desăvârşirea lor particulară, în timp ce, alături de ele, înainte de a fi sosit pe pământul sacru al uneia sau al celeilalte, drumurile pur materiale în mijlocul cărora erau aşezate ca ideal al priveliştii de câmpie şi ideal al peisajului străbătut de un râu, nu meritau osteneala de a fi privite nici cât – de către spectatorul îndrăgostit de arta dramatică – străduţele din vecinătatea unui teatru. Dar, mai ales, aşezam între ele, mult mai mult decât distanţa măsurată în kilometri, distanţa ce există între cele două părţi ale creierului meu prin care mă gândeam la ele, una dintre acele distanţe în spirit care nu numai că îndepărtează, dar şi despart şi pun pe alt plan. Şi această demarcaţie devenea şi mai absolută pentru că obiceiul pe care îl aveam de a nu ne duce niciodată spre cele două părţi în aceeaşi zi, în cursul uneia şi aceleiaşi plimbări, ci o dată înspre Méséglise, şi altă dată înspre Guermantes, le zăvorea, spre a spune astfel, undeva departe una de cealaltă, neputincioase a se cunoaşte una pe alta, în vasele închise şi fără comunicare între ele ale unor după-amiezi diferite.

Când voiam să mergem înspre Méséglise, ieşeam (nu prea devreme şi chiar dacă cerul era acoperit, pentru că această plimbare nu era foarte lungă şi nu ne ducea prea departe) ca şi cum ne-am fi dus în orice alt loc, prin poarta cea mare a casei mătuşii mele, poartă ce dădea către strada Saint-Esprit. Armurierul ne dădea bună ziua, puneam scrisorile în cutia poştală, îi spuneam în trecere lui Théodore, din partea Françoisei, că nu mai are ulei sau cafea, şi ieşeam din oraş pe drumul care trecea de-a lungul

barierei albe ce mărginea parcul domnului Swann. Înainte de a ajunge aici, întâlneam, venită în întâmpinarea străinilor, mireasma florilor de liliac. Dintre inimioarele verzi şi proaspete ale frunzelor, îşi ridicau curioase, pe deasupra gardului, moţurile de pene violete sau albe, strălucind, chiar la umbră, de soarele care le scăldase. Unele, pe jumătate ascunse de clădirea cu acoperiş de ţiglă numită casa Arcaşilor, unde locuia paznicul, îşi înălţau minaretul roz peste silueta ei gotică. Nimfele primăverii ar fi părut vulgare alături de aceste tinere hurii care păstrau, în acea grădină franţuzească, tonurile vii şi pure ale miniaturilor persane. În ciuda dorinţei mele de a le îmbrăţişa mijlocul zvelt şi de a atrage către mine buclele pline cu steluţe ale capetelor lor înmiresmate, treceam fără să ne oprim, căci părinţii mei nu se mai duceau la Tansonville de când Swann se căsătorise şi, ca să nu pară că privesc în parc, în loc să o luăm de-a lungul gardului ce-l împrejmuieşte, pe drumul care urcă de-a dreptul spre câmpie, o apucam pe un altul, ducând tot acolo, dar de-a curmezişul, şi care ne scotea prea departe. Într-o zi, bunicul îi spuse tatei:

— Îţi aminteşti că Swann ne-a spus ieri că nevasta şi fata lui se duc la Reims[62], drept care se va duce şi el la Paris pentru douăzeci şi patru de ore. Am putea merge de-a lungul parcului, dat fiind că aceste doamne sunt plecate, şi ne-am scurta astfel drumul.

Ne-am oprit o clipă în faţa barierei. Vremea florilor de liliac era pe sfârşite; unele îşi deschideau încă, în candelabre înalte şi mov, sferele delicate, dar în multe părţi ale frunzişului, unde se rostogoleau, doar cu o săptămână în urmă, clăbucii lor parfumaţi, se vestejea

62 În ediţia Bernard Grasset din 1913, apare aici „Chartres”. Combray era Illiers, lângă Chartres, în 1913. Proust îl va deplasa în ediţiile ulterioare, situându-l pe linia frontului, între Laon şi Reims, când s-a hotărât să introducă în opera sa tema războiului (cf. Nota ediţiei Pléiade).

acum, micşorată şi înnegrită, o spumă găunoasă, uscată şi fără. Miros. Bunicul îi arătă tatei în ce privinţă locurile rămăseseră aceleaşi şi în ce privinţă se schimbaseră de când se plimbase pe aici cu domnul Swann, în ziua morţii nevestei lui, şi se folosi de prilej spre a ne mai povesti o dată acea plimbare.

În faţa noastră, o alee mărginită de condurul-doamnei urca în plin soare către castel. La dreapta, dimpotrivă, parcul se întindea neted ca în palmă. Sub umbra copacilor uriaşi care îl mărgineau, clipocea întunecat un lac artificial făcut de părinţii lui Swann; dar până şi în creaţiile sale cele mai factice omul lucrează asupra naturii; anumite locuri îşi pun totdeauna pecetea asupra a tot ceea ce le este în preajmă, arborându-şi insemnele imemoriale în mijlocul unui parc aşa cum ar fi făcut departe de orice intervenţie omenească, într-o singurătate care le învăluie din nou, şi pretutindeni, izbucnită din necesităţile aşezării lor şi suprapusă operei omeneşti. Astfel încât, la capătul aleii ce domina eleşteul artificial, se alcătuise pe două rânduri, împletită din flori de nu-mă-uita şi din brebenoci, cununa naturală, delicată şi albastră care încinge fruntea clar-obscură a apelor, în timp ce gladiolele, aplecându-şi săbiile cu o nepăsare regală, îşi întindeau florile violete şi galbene ale sceptrului lor lacustru – asemenea unor zdrenţuite flori de crin – peste smocuri de iarbă-roşie şi de piciorul-cocoşului cu tulpina umedă.

Plecarea domnişoarei Swann care – răpindu-mi şansa teribilă de a o vedea ivindu-se pe o alee, de a fi cunoscut şi dispreţuit de fetiţa privilegiată ce îl avea drept prieten pe Bergotte, împreună cu care vizita catedrale – mă făcea să mă uit la domeniul Tansonville cu indiferenţă, deşi pentru prima oară îmi era îngăduit să-l privesc, părea, dimpotrivă, că adaugă acestei proprietăţi, pentru bunicul şi pentru tata, noi foloase şi frumuseţi, transformând ziua într-una nespus de prielnică unei plimbări în acel loc, aşa cum se

întâmplă când, în timpul unei excursii la munte, nu se zăreşte niciun nor pe cer; aş fi vrut ca socotelile lor să fie dejucate, ca domnişoara Swann şi tatăl ei să apară ca printr-un miracol, atât de aproape de noi încât, neavând timp să-i ocolim, să fim siliţi să facem cunoştinţă. De aceea când, dintr-o dată, am zărit în iarbă, ca pe un semn al posibilei ei prezenţe, un coş uitat alături de o undiţă al cărei flotor plutea pe apă, m-am grăbit să fac astfel încât tata şi bunicul să nu privească într-acolo. De altminteri, Swann spunându-ne că greşeşte plecând de acasă, căci îl vizitau nişte rude, undiţa putea să aparţină unuia dintre oaspeţi. Pe alei nu se auzea nici cel mai mic zgomot de paşi. Divizând înălţimea unui arbore incert, o pasăre nevăzută se străduia să scurteze ziua, explora, printr-o notă prelungită, singurătatea înconjurătoare, dar primea de la ea o replică atât de unanimă, o izbitură atât de încărcată de tăcere şi de nemişcare, încât ai fi zis că oprise pentru totdeauna clipa a cărei trecere încercase să o grăbească. Lumina cădea atât de implacabil din cerul devenit imobil, încât ai fi vrut să te sustragi atenţiei ei, iar apa adormită, cufundată într-un somn mereu neliniştit de gâze, visând, neîndoielnic, vreun Maelstrom imaginar, îmi sporea tulburarea pe care mi-o stârnise vederea flotorului de plută, părând a-l târî în mare goană peste întinderile tăcute ale cerului răsfrânt; aproape vertical, el sta parcă gata să se scufunde, şi tocmai mă întrebam dacă, fără să ţin seama de dorinţa şi de teama mea de a o cunoaşte, nu cumva aveam datoria să o previn pe domnişoara Swann că peştele muşcă din momeală – când trebui să alerg la tata şi la bunicul, care mă strigau, uimiţi că mi-i urmam pe cărarea ce urcă spre ogoare. Zumzăia de mireasma tufelor de păducel. Alcătuiau ca o înşiruire de capele ce dispăreau sub risipa de flori înălţate ca tot atâtea altare; deasupra lor, soarele aşeza pe pământ pătrate de lumină, ca şi cum ar fi străbătut o fereastră: parfumul li se răspândea atât de

onctuos, atât de delimitat în forma lui, de parcă aş fi fost în faţa altarului Fecioarei, iar florile, la fel de încărcate de găteli, îşi ridicau leneş fiecare buchetul strălucitor de stamine, delicate şi luminoase nervuri în stil flamboiant, precum acelea ce, la biserică, împodobeau rampa jubeului sau plumbul vitraliilor, şi care îşi deschideau carnea albă de floare de frag. În comparaţie cu ele, cât de naive şi de rustice vor părea tufele de trandafiri sălbateci care, peste câteva săptămâni, vor urca de asemenea în plin soare, pe acelaşi drum de ţară, roşind în rochiile lor de mătase pe care doar o adiere de vânt le descheie!

Însă zadarnic rămâneam în faţa tufelor de păducel, respirând, purtând în faţa gândirii mele, care nu ştia ce trebuie să facă, pierzând, regăsind invizibila şi nemişcata lor mireasmă, unindu-mă cu ritmul care le azvârlea ici-colo florile cu o veselie juvenilă şi la intervale neaşteptate, ca anumite intervale muzicale, ele îmi ofereau la nesfârşit acelaşi farmec, cu o dărnicie inepuizabilă, dar fără să mă lase să-l adâncesc mai mult, precum acele melodii pe care le cânţi de o sută de ori la şir fără să cobori mai mult în taina lor. Le-am părăsit *o* clipă, pentru a mă întoarce apoi la ele cu puteri proaspete. Urmăream până pe povârnişul care, îndărătul gardului viu de tufe, urca abrupt spre ogoare, vreun fir de mac abia întrezărit, câteva albăstrele râmase leneş în urmă, ce-l împodobeau asemenea ornamentelor de pe marginea unei tapiserii, unde apare, presărat ici-colo, motivul agrest ce va triumfa în mijloc; rare încă, îndepărtate unele de altele precum casele răzleţe ce vestesc apropierea unui sat, ele îmi anunţau uriaşa întindere peste care se rostogolesc lanurile de grâu, turmele de nori, iar vederea unui singur mac înhămându-şi în vârful catargului flamura roşie bătută de vânt, deasupra balizei grase şi negre, îmi dădea bătăi de inimă, asemenea călătorului ce zăreşte pe un ţărm un meşter reparând o barcă aruncată aici de ape, şi care strigă, înainte chiar de

a o fi văzut: „Marea!”

Apoi mă întorceam către tufele de păducel, ca în faţa acelor capodopere despre care crezi că vei şti să le vezi mai bine doar după ce ai încetat o clipă să le mai priveşti, dar zadarnic îmi făceam o pavăză din mâini, spre a nu le avea decât pe ele sub ochi, simţământul pe care îl trezeau în mine rămânea obscur şi vag, căutând zadarnic să se desprindă, să ajungă a se lipi de florile lor. Ele nu mă ajutau să-l limpezesc, iar eu nu le puteam cere altor flori să mi-l satisfacă. Atunci, dăruindu-mi acea bucurie pe care o simţim când vedem o operă a pictorului nostru preferat ce diferă de cele pe care le cunoaştem, sau dacă suntem duşi în faţa unui tablou pe care nu l-am mai văzut decât ca schiţă în creion, sau dacă o melodie auzită doar la pian ne apare apoi înveşmântată în culorile orchestrei, bunicul, chemându-mă şi arătându-mi gardul viu, îmi spuse: „Fiindcă ştiu că-ţi plac florile de păducel, uită-te puţin la acest tufiş roz; cât e de frumos!” într-adevăr, era un tufiş de păducel, dar roz, mai frumos încă decât cele albe. Şi el era împodobit ca de sărbătoare – ca pentru acele singure sărbători adevărate care sunt sărbătorile religioase, de vreme ce niciun capriciu întâmplător nu le asociază, ca în cazul sărbătorilor mondene, vreunei zile oarecare, ce nu le este special destinată şi care nu are nimic sărbătoresc în esenţa ei –, dar cu o podoabă încă şi mai bogată, căci florile crescute pe ramură, unele deasupra celorlalte, astfel încât să nu lase niciun loc neornamentat, ca nişte ciucuri care ar înfrumuseţa un toiag cu sculpturi rococo, erau „colorate”, deci de o calitate superioară, conform esteticii celor din Combray, dată fiind lista preţurilor din „magazinul” din Piaţă sau de la Camus, unde cei mai scumpi biscuiţi erau cei roz. Eu însumi preferam brânza cu smântână roz, cea în care îmi fusese îngăduit sa strivesc fragi. Iar aceste flori îşi aleseseră tocmai una din acele nuanţe de lucru comestibil sau de gingaşă podoabă de

îmbrăcăminte Pentru o mare sărbătoare, ce, pentru că le înfăţişează motivul superiorităţii lor, sunt şi cele care le sar în ochi copiilor ca fiind frumoase, întruchipând totdeauna pentru ei un ce anume, mai vin şi mai natural decât celelalte nuanţe, chiar atunci când vor fi înţeles că nu făgăduiau nimic lăcomiei lor şi că nu fuseseră alese de croitoreasă. Şi, desigur, am simţit pe dată, ca în faţa tufişurilor albe, dar cu mai multă fericită uimire, că nu în mod factice, printr-un artificiu de fabricaţie umană, era tradusă în flori intenţia festivă, ci că natura însăşi, în mod spontan, o exprimase cu naivitatea unei negustorese de la ţară ce s-ar fi apucat să împodobească un altar, încărcând peste măsură arbustul cu acele rozete de o culoare prea gingaşă şi într-un stil rococo provincial. În vârful ramurilor, ca tot atâţia trandafiraşi izbucnind din oale de lut ascunse în dantele de hârtie şi ale căror tulpini subţiri se înălţau ca nenumărate raze peste altar, mişunau mii de muguraşi de o culoare ceva mai palidă care, întredeschizându-se, lăsau să se vadă, ca în fundul unei cupe de marmoră roz, nişte mandarine sângerii, şi trădau, încă mai mult decât florile lor, esenţa particulară, irezistibila, a tufişului de păducel care, pretutindeni unde înmugurea, unde dădea să înflorească, nu o putea face decât în roz. Intercalat în gardul viu, dar tot atât de diferit de el ca o tânără fată în rochie de sărbătoare în mijlocul unor oameni îmbrăcaţi în haine de casă, gata împodobit pentru luna Mariei, căreia părea că-i aparţine încă de pe acum, astfel strălucea şi surâdea în proaspăta-i toaletă roz arbustul catolic şi minunat. Gardul viu lăsa să se întrevadă înăuntrul parcului o alee mărginită de iasomie, pansele şi verbină, printre care micsandrele îşi deschideau punguţele proaspete de un roz înmiresmat şi stins precum izul unui străvechi obiect din piele de Cordova, în timp ce pe pietriş un lung furtun vopsit în verde, desfăşurându-şi cercurile, înălţa, în locurile unde era găurit, deasupra florilor

parfumate pe care le îmbiba, evantaiul vertical şi prismatic al picăturilor lui multicolore. Dintr-o dată m-am oprit, nemaiputând să mă mişc, aşa cum se întâmplă când o viziune nu se adresează numai privirilor noastre, ci solicită percepţii mai profunde şi dispune de întreaga noastră fiinţă. O fetiţă cu părul blond roşcat, care părea că se întoarce dintr-o plimbare şi ţinea în mână un hârleţ de grădinărit, ne privea, înălţându-şi faţa plină de pete roz. Ochii ei negri străluceau, şi, cum nu ştiam atunci, după cum nu ştiu nici acum, să reduc la elementele ei obiective o impresie puternică, cum nu aveam, aşa cum se spune, destul „spirit de observaţie” pentru a-mi preciza noţiunea culorii lor, multă vreme, de fiecare dată când m-am gândit la ea, amintirea strălucirii lor mi se înfăţişa ca fiind de un albastru foarte intens, pentru că era blondă: astfel încât poate că dacă n-ar fi avut ochi atât de negri – lucru ce era atât de izbitor prima oară când o vedeai – nu aş fi fost, aşa cum am fost, atât de îndrăgostit de ochii ei albaştri.

O priveam, mai întâi cu acea privire prin care nu vorbesc numai ochii, ci la fereastra căreia se apleacă toate simţurile, neliniştite şi pietrificate, privire ce ar vrea să atingă, să captureze, să ia cu sine trupul pe care-l priveşte şi, odată cu el, şi sufletul; apoi, într-atât mă temeam că dintr-o clipă într-alta bunicul şi tata, zărind-o pe această fetiţă, mă vor sili să mă îndepărtez spunându-mi să alerg puţin înaintea lor, cu o a doua privire, ce o implora în mod inconştient, încercând să-i atragă atenţia asupra mea, să mă cunoască! Ea se uita în faţă şi în lături spre a-i vedea pe bunicul şi pe tata, şi, fără îndoială, i-am părut ridicoli, căci îşi întoarse capul şi, cu indiferenţă şi dispreţ, se dădu într-o parte, pentru a nu se mai afla în câmpul lor vizual; şi în timp ce, continuând să meargă şi nevăzând-o, mă depăşiseră, ea îşi lăsă privirea să alerge nestânjenită în direcţia mea, fără o expresie anume, fără să pară că mă vede, dar cu o fixitate şi cu un surâs ascuns pe care nu le

puteam interpreta, conform noţiunilor ce-mi fuseseră date despre buna educaţie, decât ca pe o insultă şi o batjocură; iar mâna ei schiţa în acelaşi timp un gest indecent, căruia, când era adresat în public unei persoane pe care nu o cunoşteai, micul dicţionar de bună creştere pe care-l purtam în mine nu-i da decât un singur înţeles, acela de gând insolent.

— Hai, Gilberte, vino, ce faci acolo, strigă cu o voce ascuţită şi autoritară o doamnă îmbrăcată în alb pe care nu o văzusem; lângă ea, la oarecare distanţă, se afla un domn într-un costum de dril, necunoscut mie, şi care aţintise asupra-mi nişte ochi ce dădeau să-i sară din cap; şi încetând brusc să surâdă, fata îşi luă hârleţul şi se îndepărtă fără să se întoarcă spre mine, cu o înfăţişare docilă, impenetrabilă şi vicleană.

Astfel trecu prin apropierea mea numele de Gilberte, dat ca un talisman ce îmi va îngădui poate să o regăsesc într-o bună zi pe cea din care făcuse o fiinţă în carne şi oase şi care, cu o clipă mai înainte, nu era decât o imagine nesigură. Astfel trecu, strigat deasupra tufelor de iasomie şi de micsandre, acrişor şi proaspăt precum picăturile ţâşnite din furtunul verde; impregnând, irizând zona de aer pur străbătută – şi izolată – de el, cu misterul vieţii celei pe care o desemna pentru fiinţele fericite ce trăiau, călătoreau cu ea; desfăşurând sub tufişul roz, la înălţimea umărului meu, chintesenţa familiarităţii lor, pentru mine atât de dureroasă, cu ea, cu necunoscutul vieţii ei, unde eu nu voi pătrunde.

Timp de o clipă (în vreme ce ne îndepărtam, iar bunicul murmura: „Bietul Swann, ce rol îl silesc să joace: îl silesc să plece pentru ca să poată rămâne singură cu Charlus al ei, căci el era, l-am recunoscut! Şi o amestecă şi pe fetiţă în toată infamia asta!”) impresia lăsată, în mine de tonul despotic cu care mama Gilbertei îi vorbise fără ca ea să-i răspundă, arătându-mi-o ca pe cineva nevoit să asculte de

un altul, ca nefiind mai presus de tot şi de toate, îmi linişti puţin suferinţa, redându-mi oarecare speranţă şi micşorându-mi iubirea. Dar curând această iubire se înălţă din nou în mine ca o reacţie prin care sufletul meu umilit voia sa se ridice până la Gilberte sau să o coboare până la el. O iubeam, regretam că nu avusesem timpul şi inspiraţia de a o jigni, de a-i face rău, şi de a o sili să-şi amintească de mine. O găseam atât de frumoasă, încât aş fi vrut să mă pot întoarce şi să-i strig, ridicând dispreţuitor din umeri: „Cât eşti de urâtă, de caraghioasă, mi-e scârbă de tine!” între timp mă îndepărtam, luând cu mine pentru totdeauna, ca pe un prim tip de fericire inaccesibil unor copii de felul meu datorită unor legi naturale cu neputinţa de transgresat, imaginea unei fetiţe roşcate, cu pielea plină de pete roz, care ţinea în mână un hârleţ şi râdea învăluindu-mă într-o lungă privire vicleană şi inexpresivă. Şi, încă de pe acum, farmecul cu care numele ei înmiresmase acel loc, sub tufişurile roz, unde îl auzisem împreună, ca şi cu mine, avea să cucerească, să ungă ca un balsam, să parfumeze tot ceea ce se afla în preajma lui, pe bunicii ei, pe care ai mei avuseseră inefabila fericire de a-i cunoaşte, sublima profesie de agent de bursă, durerosul cartier Champs-Élysées, unde ea locuia la Paris.

„Léonie, spuse bunicul întorcându-se acasă, aş fi vrut să fii cu noi adineaori. N-ai mai recunoaşte domeniul Tansonville. Dacă aş fi îndrăznit, aş fi rupt şi ţi-aş fi adus o ramură de păducel roz, care ştiu că îţi plăcea atât de mult.” Astfel îi povestea bunicul plimbarea noastră mătuşii Léonie, fie pentru a o distra, fie pentru că mai nădăjduia că o va convinge să iasă din casă. Căci odinioară îi plăcuse foarte mult această proprietate, şi, de altfel, ultimul care o vizitase fusese Swann, într-o perioadă când ea nu mai primea pe nimeni. Şi tot astfel cum, când venea acum să se intereseze de sănătatea ei (era singura persoană din familia noastră pe care el încă voia să o vadă), mătuşa

Léonie îi transmitea că e obosită, dar că îl va primi data viitoare, spuse şi în seara asta: „Da, într-o zi când va fi vreme frumoasă, voi merge cu trăsura până la poarta parcului”. Şi spunea asta în chipul cel mai sincer. I-ar fi plăcut să-l revadă pe Swann şi domeniul Tansonville; dar această dorinţă îi era de ajuns pentru slabele-i puteri; realizarea ei le-ar fi depăşit. Uneori, când vremea era frumoasă, se simţea mai zdravănă, se ridica, se îmbrăca; dar începea să se simtă obosită încă înainte de a fi trecut în camera alăturată, şi se aşeza iar în pat. Pentru ea începuse – doar mai devreme decât se întâmplă de obicei – acea uriaşă renunţare a bătrâneţii care se pregăteşte de moarte şi se învăluie în crisalida ei, renunţare ce poate fi observată, către sfârşitul unor vieţi îndelungate, chiar şi în relaţiile dintre foşti amanţi care s-au iubit foarte mult, dintre prieteni uniţi prin legăturile cele mai spirituale, şi care, începând dintr-un anume an, nu mai călătoresc sau nu mai ies din casă spre a se întâlni, nu-şi mai scriu şi ştiu că nu vor mai comunica între ei în această viaţă. Mătuşa mea ştia desigur că nu-i va mai revedea pe Swann, că nu va mai ieşi niciodată din casă, dar această sihăstrie definitivă îi era probabil uşurată tocmai de ceea ce, după noi, ar fi trebuit să o facă mai dureroasă: îi era impusă de faptul că puterile îi scădeau zilnic şi că fiecare acţiune, fiecare mişcare se transformau într-o oboseală, sau chiar o suferinţă, dăruind astfel inacţiunii, izolării, tăcerii, dulceaţa vindecătoare şi binecuvântată, a odihnei.

Mătuşa mea nu s-a dus să vadă tufele de păducel, în schimb eu îi întrebam tot timpul pe părinţii mei când se va duce să le vadă, sau dacă odinioară se ducea des la Tansonville, încercând să-i fac să vorbească despre părinţii şi despre bunicii domnişoarei Swann, care mi se păreau asemenea unor zei. Când vorbeam cu părinţii mei, simţeam o nevoie bolnavă să-i aud rostind numele de Swann, devenit pentru mine aproape mitologic, şi, neîndrăznind

să-l rostesc eu însumi, îi prindeam în capcana unor subiecte ce puteau avea o legătură oarecare cu Gilberte şi cu familia ei, sau care o priveau de-a dreptul, ceea ce îmi îngăduia să nu mă simt într-un exil prea îndepărtat de ea; şi îl sileam dintr-o dată pe tata, prefăcându-mă că aş crede că slujba bunicului aparţinuse familiei noastre încă înainte de a o exercita el, sau că tufele de păducel pe care voia să le vadă mătuşa mea Léonie se aflau pe un teren comunal, să-mi corecteze afirmaţia, spunându-mi, parcă fără voia mea, ca de la «ine: „Nicidecum, această slujbă era exercitată de tatăl lui *Swann,* aceste tufişuri fac parte din parcul lui *Swann".* Atunci eram silit să respir adânc, într-atât, aşezându-se pe locul unde era totdeauna scris în mine, mă apăsa până la sufocare acest nume ce, în clipa când îl auzeam, îmi părea mai plin decât oricare altul, pentru că era încărcat cu toate acele daţi când, dinainte, îl rostisem în mintea, mea. El îmi pricinuia o plăcere îmbinată cu tulburarea de a fi îndrăznit să-i pun pe părinţii mei să mi-o ofere, căci această plăcere era atât de mare încât socoteam că îi costase, spre a mi-o dărui, o mare osteneală, şi fără vreo răsplată în schimb, de vreme ce nu era plăcerea lor. De aceea, schimbam vorba, din discreţie. Dar şi pentru că îmi făceam scrupule. De îndată ce rosteau numele de Swann, regăseam în el toate acele seducţii ciudate cu care eu însumi îl încărcăm. Mi se părea atunci, dintr-o dată, că părinţii mei nu puteau să nu le simtă la rândul lor, că aveau şi ei punctul meu de vedere, că îmi ghiceau visele, mi le iertau, visau odată cu mine, şi eram atunci nefericit de parcă i-aş fi învins şi pervertit.

În acel an, când, ceva mai de vreme decât de obicei, părinţii mei au stabilit ziua întoarcerii noastre la Paris, în dimineaţa plecării, cum îmi încreţiseră părul ca să fiu fotografiat, îmi puseseră pe cap o pălărie pe care nu o purtasem niciodată şi mă îmbrăcaseră cu un pardesiu de catifea, după ce m-au căutat peste tot, mama mă găsi cu

obrajii scăldaţi în lacrimi, pe cărăruia de lângă Tansonville, luându-mi rămas bun de la tufele de păducel, îmbrăţişând ramurile pline de ţepi şi, ca o prinţesă de tragedie împovărată de asemenea zadarnice podoabe, ingrat faţă de mâna rău venită care, înnodându-le, îmi adunase cu grijă părul pe frunte, călcând în picioare moaţele pe care mi le smulsesem din cap şi pălăria cea nouă. Mama nu se lăsă înduioşată de lacrimile mele, dar nu-şi putu stăpâni un strigăt de indignare văzând pălăria mototolită şi constatând că îmi pierdusem pardesiul. Eu nu o auzii: „O, bietele mele tufe de păducel, spuneam, plângând întruna, voi nu aţi vrea niciodată să mă îndureraţi, să mă vedeţi plecând de aici. Voi nu m-aţi chinuit niciodată! De aceea, vă voi iubi întotdeauna”. Şi, ştergându-mi lacrimile, le promiteam că atunci când voi fi mare nu voi imita viaţa nesăbuită a celorlalţi oameni şi, chiar când voi fi la Paris, în zilele de primăvară, în loc să fac vizite şi să ascult tot felul de lucruri nătânge, mă voi duce la ţară să văd primele tufe de păducel.

Odată ieşiţi la câmpie, nu le mai părăseam în tot timpul plimbării pe care o făceam înspre Méséglise. Erau întruna străbătute, ca de un veşnic şi invizibil cerşetor hoinar, de vântul care, pentru mine, era sufletul însuşi al ţinutului Combray. În fiecare an, în ziua sosirii noastre, pentru a vedea că mă aflu cu adevărat la Combray, urcam, spre a-l simţi cum aleargă pe ogoare[63], silindu-mă să-i alerg şi eu pe urme. Mergând spre Méséglise aveai totdeauna vântul alături, pe câmpia bombată, unde puteai să mergi multe leghe fără să întâlneşti vreun accident de teren[64]. Ştiam că

63 Proust a folosit aici cuvântul „sayons”, pentru „sillons”; vechea formă este„seillon”; el pare a fi vrut să redea prin mijlocirea ortografiei, pronunţia ţăranilor din regiunea Illiers (nota ediţiei Pléiade).

64 În ediţia Bernard Grasset din 1913 apare, la sfârşitul acestei fraze, cuvântul „Chartres”, suprimat de Proust în ediţiile ulterioare (cf. nota ediţiei Pléiade). Vezi şi *supra,* nota 45.

domnişoara Swann se duce adeseori pentru câteva zile la Laon şi, deşi era la câteva leghe depărtare, distanţa fiind compensată prin absenţa oricărui obstacol, când, în după-amiezile calde, vedeam unul şi acelaşi suflu de vânt, ivit din zarea abia ghicită, îndoind către pământ lanurile de grâu cele mai îndepărtate, propagându-se ca un val peste întreaga întindere uriaşă şi venind să se culce, printre firele de dulcişor şi de trifoi, la picioarele mele, câmpia, care ne era comună amândurora, părea că ne apropie, că ne uneşte, iar eu mă gândeam că acea adiere trecuse pe lângă ea, că îmi şopteşte vreun mesaj din partea-i pe care nu-l pot înţelege, şi atunci o îmbrăţişam în grabă. La stânga se afla un sat numit Champieu *(Campus Pagani,* după părerea preotului). La dreapta se zăreau, dincolo de lanurile de grâu, cele două clopotniţe cizelate şi rustice ale bisericii Saint-André-des-Champs, ele însele subţiate, solzoase, străbătute de alveole, împodobite cu linii încrucişate şi simetrice, îngălbenite şi zgrunţuroase ca două spice.

La intervale regulate, în mijlocul inimitabilei podoabe a frunzelor lor, ce nu pot fi confundate cu cele ale nici unui alt arbore fructifer, merii îşi deschideau petalele late de satin alb sau lăsau să le atârne ciorchinii timizi de muguri roşiateci. Mergând înspre Méséglise, am observat pentru prima oară umbra rotundă aruncată de meri pe pământul însorit, precum şi acele mătăsuri de aur impalpabil ţesute oblic de amurg pe sub frunze, şi pe care, sub ochii mei, tata le întrerupea cu bastonul, fără să le dea niciodată la o parte.

Uneori, pe cerul după-amiezii trecea o lună albă precum un nor, furişă, fără strălucire, ca o actriţă în aşteptarea orei când trebuie să joace şi care, din sală, îmbrăcată ca pentru oraş, se uită o clipă la ceilalţi actori, cât mai ştearsă, nevrând să fie privită cu atenţie. Îmi plăcea să-i regăsesc imaginea în tablouri şi în cărţi, dar aceste opere

de artă erau foarte diferite – cel puţin în primii ani, înainte ca Bloch, să-mi fi obişnuit ochii şi gândul cu armonii mai subtile – de cele unde luna mi-ar apărea astăzi frumoasă şi unde nu aş fi recunoscut-o atunci. Era, de exemplu, vreun roman de Saintine, vreun peisaj de Gleyre, unde îşi profilează limpede pe cer secera de argint, una: din acele opere naiv incomplete cum erau propriile mele impresii, preferinţă ce stârnea indignarea surorilor bunicii. Ele credeau că trebuie să le arăţi copiilor – şi că ei dovedesc bun gust admirându-le – mai întâi operele pe care, odată ajuns la maturitate, le admiri în mod definitiv. Neîndoielnic, îşi închipuiau meritele estetice ca pe nişte obiecte materiale pe care ochiul deschis nu poate tace, altminteri decât să le perceapă, fără să fi avut nevoie să-şi Pregătească pe îndelete echivalenţe în suflet.

Domnul Vinteuil locuia înspre Méséglise, la Montjouvain casă aşezată pe malul unui mare eleşteu, având îndărătul ei o râpă plină de tufişuri. Iată de ce o întâlneai adeseori în drum pe fata lui, conducând în goană o cabrioletă. Începând dintr-un anume an, nu o mai întâlneai singură, ci în tovărăşia unei prietene mai mari, cu proastă reputaţie, şi care, într-o bună zi, se instala definitiv la Montjouvain. Lumea spunea: „Bietul domn Vinteuil trebuie să fie orbit de dragostea pe care i-o poartă, de nu-şi dă seama ce se povesteşte, şi îi îngăduie fetei lui, el, care se scandalizează de un cuvânt mai de*plasat, să* locuiască sub acelaşi acoperiş cu o asemenea femeie. El spune că e o femeie superioară, cu un suflet nobil, şi că ar fi fost o mare muziciană dacă şi-ar fi cultivat talentul. Dar poate fi sigur că nu muzică face ea împreună cu fiică-sa”. Domnul Vinteuil susţinea tocmai asta; şi, într-adevăr, este uimitor să vezi ce admiraţie faţă de calităţile-i morale stârneşte totdeauna cineva care are legături carnale cu altcineva, în sufletul părinţilor acestei ultime persoane. Iubirea fizică, atât de pe nedrept denigrată, sileşte în asemenea măsură

fiece fiinţă să-şi manifeste până şi ultimele părticele de bunătate, de uitare de sine pe care le posedă, încât ele strălucesc până şi pentru ochii celor din preajmă. Doctoral Percepied, căruia vocea groasă şi sprâncenele late îi îngăduiau să joace după pofta inimii rolul de perfid tocmai fiindcă nu avea fizicul unui asemenea personaj, fără să-şi compromită întru nimic reputaţia de nezdruncinat şi nemeritată de om posac, dar bun, ştia să-i înveselească până la lacrimi pe preot şi pe toţi ceilalţi, spunând, pe un ton aspru: „S-ar părea că face muzică împreună cu prietena ei, domnişoara Vinteuil. Parcă nu vă vine să credeţi. Eu nu ştiu ce să mai zic. Chiar ieri tata Vinteuil mi-a spus din nou. La urma urmelor, de ce n-ar avea dreptul biata fată să-i placă muzica. Eu unul socotesc că vocaţiile artistice ale copiilor nu trebuie contrariate. După cât se vede, Vinteuil este de aceeaşi părere. Şi apoi, el însuşi face muzică împreună cu prietena fetei lui. Dumnezeule-Doamne! Mult se mai cântă în casa asta. Dar de ce râdeţi? Oamenii ăştia se dedică prea mult muzicii. Zilele trecute l-am întâlnit pe tata Vinteuil lângă cimitir. Abia se ţinea pe picioare”.

Pentru cei care, asemenea nouă, l-au văzut în acea perioada pe domnul Vinteuil evitând persoanele pe care le cunoştea, ferindu-se din calea lor când le zărea, îmbătrânind în câţiva ani, cufundându-se în nefericirea lui, devenind incapabil de orice alt efort în afară de cel ce avea drept scop imediat fericirea fetei lui, petrecând zile întregi la mormântul nevestei, era limpede că e pe cale să moară de supărare şi că îşi dă seama de vorbele ce se rostesc prin târg. El le ştia, ba poate chiar credea. În ele. Căci nu există poate niciun om, oricât de mare i-ar fi virtutea, pe care complexitatea împrejurărilor să nu-l poată aduce într-o bună zi în situaţia de a trăi în familiaritatea viciului, altminteri condamnat de el cu desăvârşire – fără ca să-l recunoască, de altfel, cu totul, sub veşmântul înşelător al

faptelor particulare prin care intră în contact cu acel om şi îl face să sufere: cuvintele bizare, atitudinea inexplicabilă, într-o anume seară, a unei persoane pe care, de altminteri, are atâtea motive să o iubească. Dar pentru un om ca domnul Vinteuil intra probabil mult mai multă suferinţă decât pentru un altul în resemnarea faţă de una dintre acele situaţii despre care greşit se crede că poate fi întâlnită doar în mediile boeme: ele se produc de fiecare dată când are nevoie să-şi rezerve locul şi liniştea ce-i sunt necesare un viciu pe care natura însăşi îl dezvoltă la un copil, uneori doar amestecând virtuţile tatălui cu cele ale mamei, ca şi culoarea ochilor. Dar din faptul că domnul Vinteuil cunoştea poate purtarea fetei lui nu trebuie să tragem concluzia că asta l-ar fi făcut să o adore mai puţin. Faptele nu pătrund în lumea unde trăiesc credinţele noastre, ele nu le-au dat naştere şi nici nu le distrag; pot să le dea cele mai constante dezminţiri fără să le slăbească întru nimic, şi o avalanşă de nefericiri sau de boli ce s-ar succede fără întrerupere într-o familie, nu o va face să se îndoiască de bunătatea Dumnezeului în care crede sau de talentele medicului care o îngrijeşte. Dar când domnul Vinteuil se gândea la fata lui şi la el însuşi din punctul de vedere al lumii, din punctul de vedere al reputaţiei lor, când căuta să se situeze împreună cu ea în locul pe care îl ocupau în stima generală „atunci el îşi construia această judecată socială întocmai cum ar fi făcut locuitorul din Combray care i-ar fi fost cel mai ostil, văzându-se, împreună cu fata lui, căzuţi foarte jos, iar în purtările sale se vădea, din aceasta pricină, nu de multă vreme, acea umilinţă, acel respect pentru cei ce se aflau deasupra lui şi pe care el îi vedea de atât de jos (chiar dacă până atunci fuseseră mult sub el), acea tendinţă de a încerca să urce până la ei, care este o rezultantă aproape mecanică a tuturor decăderilor. Într-o zi pe când mergeam cu Swann pe o stradă din Combray, domnul Vinteuil, care venea de

pe o alta, s-a aflat prea pe neaşteptate în faţa noastră spre a mai avea timp să ne ocolească, şi Swann, cu acea orgolioasă milă a omului de lume care, nemaiavând niciun fel de prejudecată morală, află în infamia celuilalt doar un motiv de a-şi exercita faţă de el o bunăvoinţă ale cărei mărturii gâdilă eu atât mai mult amorul propriu al celui care o arată, cu cât le simte mai preţioase pentru cel ce o primeşte, stătuse vreme îndelungată de vorbă cu domnul Vinteuil, căruia până atunci nu-i adresa niciun cuvânt, şi îl întrebase, înainte de a ne părăsi, dacă nu vrea să o trimită într-o zi pe fata lui la Tansonville. Era o invitaţie ce, în urmă cu doi ani, l-ar fi indignat pe domnul Vinteuil, dar care acum trezea în el sentimente de recunoştinţă atât de puternice, încât se credea obligat să nu aibă indiscreţia de a o accepta. Amabilitatea lui Swann faţă de fata lui îi părea a fi în sine un sprijin atât de onorabil şi de ales, încât se gândea că e poate mai bine să nu-i dea urmare, spre a avea parte de plăcerea cu totul platonică de a se bucura de ea şi de aici înainte.

— Ce om minunat, ne spuse el, după ce Swann se îndepărtă, cu aceeaşi entuziastă veneraţie cu care ar fi vorbit nişte spirituale şi frumoase burghezo despre o ducesă, ce, chiar urâtă şi proastă, le ţine ca sub o vrajă, făcându-se respectată de ele. Ce om minunaţi Ce păcat că a făcut o căsătorie atât de nepotrivită!

Şi atunci, într-atât până şi oamenii cei mai sinceri devin ipocriţi, renunţând, când stau de vorbă cu cineva, la părerea ce o au despre acea persoană, dar pe care o exprimă de îndată ce ea nu mai este de faţă, părinţii mei au deplâns împreună cu domnul Vinteuil căsătoria lui Swann în numele unor principii şi unor convenienţe faţă de care (prin însuşi faptul că le invocau împreună cu el, ca nişte, oameni de treabă între ei), păreau ei a subînţelege, nimeni din cei «e locuiau la Montjouvain nu păcătuise. Domnul Vinteuil nu-şi trimise fata în vizită la Swann. Iar

acesta fu cel dintâi care regretă. Căci, de fiecare dată când se despărţea de domnul Vinteuil, îşi amintea că de câtăva vreme vrea să-l întrebe despre cineva care avea acelaşi nume ca el şi care ar fi putut să-i fie rudă. Iar de data aceasta îşi făgăduise să nu mai uite ce avea a-i spune, când domnul Vinteuil îşi va trimite fata la Tansonville.

Plimbarea către Méséglise fiind cea mai scurtă din cele două pe care le făceam în apropiere de Combray, o păstram pentru zilele când vremea ar fi putut fi rea, şi cum înspre Méséglise ploua adeseori, nu pierdeam niciodată din vedere marginea pădurii Roussainville, în desişul căreia ne-am fi putut adăposti.

Adeseori soarele se ascundea îndărătul unui nor ce îi deforma ovalul şi ale cărui margini se îngălbeneau. Câmpiei îi era răpită strălucirea, dar nu şi limpezimea, şi totul părea mort, în timp ce sătucul Roussainville îşi sculpta pe cer relieful muchiilor albe, cu o precizie şi o fineţe copleşitoare. O pală de vânt zburătăcea un corb ce cădea apoi undeva, departe, şi, pe cerul albicios, zarea împădurită părea mai albastră, ca în acele picturi într-o singură culoare care împodobesc zidurile vechilor lăcaşuri.

Dar alteori începea să cadă ploaia cu care ne amenințase maimuţa-călugăr din vitrina opticianului; picăturile de apă, ca nişte păsări călătoare ce îşi iau zborul împreună, coborau în şiruri dese din cer. Ele nu se despart, nu merg la întâmplare în timp ce străbat văzduhului grabă, ci fiecare, păstrându-şi locul, o atrage la ea pe cea care o urmează, iar cerul este mai negru decât la plecarea rândunicilor. *Ne* adăposteam în pădure. Când călătoria lor părea terminată, unele, mai nevolnice, mai încete, tot mai cădeau încă. Dar noi ieşeam de sub copaci, căci picăturilor le place să se agate de verdeaţă, iar pământul era aproape zbicit când câte una mai sclipea încă pe nervurile vreunei frunze şi, agăţată într-un vârf, odihnită, strălucind în soare, dintr-o dată se lăsa să

alunece din înălţimea ramurii, căzându-ne pe nas.

Adeseori, de asemeni, ne duceam să ne adăpostim, de-a valma cu sfinţii şi cu patriarhii de piatră, sub porticul bisericii Saint-André-des-Champs. Cât de franceză putea fi! Deasupra porţii, sfinţii, regii-cavaleri, cu o floare de crin în mână, scenele de nuntă şi de înmormântare ni se înfăţişau aşa cum puteau fi zugrăvite în sufletul Françoisei. Sculptorul povestise şi câteva întâmplări despre Aristotel şi Virgiliu, tot astfel cum, în bucătărie, Françoise vorbea despre sfântul Ludovic de parcă l-ar fi cunoscut ea însăşi şi, mai ales, spre a-i ruşina, prin comparaţie, pe bunicii mei, mai puţin „drepţi”. Simţeai că noţiunile pe care artistul medieval şi ţăranca medievală (supravieţuind în secolul al XIX-lea) le aveau despre istoria veche sau creştină, şi care erau pe cât de inexacte pe atât de pline de o bunătate simplă, erau deţinute de ei nu din cărţi, ci dintr-o tradiţie îndepărtată şi totodată directă, neîntreruptă, orală, deformată, de nerecunoscut şi vie. O altă personalitate din Combray, pe care o recunoşteam, de asemenea, virtuală şi profetizată, în sculptura gotică din biserica Saint-André-des-Champs, era tânărul Théodore, băiatul din prăvălia lui Camus. Françoise simţea de altminteri atât de bine în el un om din ţinutul ei şi un contemporan, încât, când mătuşa mea Léonie era prea bolnavă pentru ca Françoise să o poată întoarce în pat singură sau să o ducă până la fotoliu, nu o lăsa pe bucătăreasă să urce şi să o ajute, şi astfel „să se pună bine” cu mătuşa mea, ci îl chema pe Théodore. Or, acest băiat, care trecea, şi pe bună dreptate, drept o pramatie, era într-atât de stăpânit de sufletul ce împodobise biserica Saint-André-des-Champs şi mai ales de sentimentele de respect pe care Françoise le socotea datorate „bieţilor bolnavi” şi „bietei stăpâne”, încât, când îi ridica mătuşii mele capul pe pernă avea înfăţişarea naivă şi plină de zel a îngeraşilor de pe basoreliefuri, care se îngrămădesc şi îşi

dau toată osteneala, cu câte o lumânare în mână, în jurul Sfintei Fecioare aflate în suferinţă, ca şi cum chipurile de piatră sculptată, cenuşii şi golaşe asemenea pădurilor în iarnă, nu erau decât o întrupare adormită, o rezervă, gata să înflorească iar la viaţă în nenumărate chipuri populare, smerite şi viclene ca acela al lui Théodore, strălucind de roşeaţa mărului copt. Nu lipită de piatră ca aceşti îngeraşi, ci desprinsă din portic, de o statură mai mult decât omenească, ridicată pe un soclu ca pe un taburet ce ar fi scutit-o să-şi pună picioarele pe pământul umed, o sfântă avea obrajii rotunzi, sinii tari şi umflând cutele veşmântului precum un ciorchine copt aflat într-un sac de pânză aspră, fruntea îngustă, nasul scurt şi obraznic, ochii înfundaţi, înfăţişarea zdravănă, insensibilă şi curajoasă a ţărancelor de prin preajma locului. Această asemănare, ce strecura în statuie o blândeţe pe care nu o căutasem, era adeseori întărită de vreo fată de la ţară, venită, ca şi noi, să se adăpostească, şi a cărei prezenţă, asemenea acelor frunzişuri ce urcă pe pereţi şi care au crescut alături de frunzişurile sculptate, părea menită să ne îngăduie, printr-o confruntare cu natura, să judecăm adevărul operei de artă. În faţa noastră, în depărtare, pământ făgăduit sau blestemat, Roussainville, între zidurile căruia n-am pătruns niciodată, Roussainville, adineaori, când ploaia încetase pentru noi, continua să fie pedepsit ca un sat din Biblie prin toate lănciile furtunii ce izbeau oblic în casele locuitorilor lui, sau era iertat de Dumnezeu Tatăl, care cobora spre el tijele de aur, de lungimi inegale, ca razele chivotului de pe altar, ale unui soare încă împâclit.

Uneori timpul era urât de-a binelea, şi atunci trebuia să ne întoarcem şi să stăm închişi în casă. Ici-colo, departe, în partea care din pricina întunericului şi a umezelii semăna cu marea, case răzleţe, agăţate de povârnişul vreunui deal cufundat în noapte şi în apă, străluceau ca nişte mici corăbii ce şi-au strâns pânzele şi rămân nemişcate în larg

noaptea întreagă. Dar nici că ne păsa de ploaie, nici că ne păsa de furtună! Vara, timpul urât nu-i decât un capriciu trecător al timpului frumos subiacent şi fix, foarte diferit de frumosul timp instabil şi fluid al iernii şi care, dimpotrivă, stăpânind peste pământ, unde s-a solidificat în frunzişuri dese şi unde ploaia poate sa se scurgă în voie, fără să ucidă rezistenţa neîncetatei lor bucurii, şi-a înălţat pentru întregul anotimp, până şi în străzile satului, pe zidurile caselor şi ale grădinilor, stindardele de mătase violetă sau albă. Aşezat în salonaş, unde aşteptam ora mesei citind, auzeam apa scurgându-se din castani, dar ştiam că frunzele lor vor fi şi mai lucioase şi că făgăduiau să rămână acolo, ca tot atâtea chezăşii ale primăverii, cât va ţine acea noapte ploioasă, asigurând continuitatea timpului frumos; că zadarnic plouă, şi că mâine, deasupra barierei albe ce împrejmuia domeniul Tansonville. Vor undui, la fel de numeroase, frunzuliţe în formă de inimă; şi, fără nicio tristeţe, vedeam plopul din strada Perchamps închinând furtunii rugi şi laude deznădăjduite; fără nicio tristeţe, auzeam, în fundul grădinii, ultimele bubuituri ale tunetului rostogolindu-şi cântul în tufele de liliac.

Dacă vremea era rea încă dis-de-dimineaţă. Părinţii mei renunţau la plimbare şi nici eu nu ieşeam din casă. Dar apoi mi-am luat obiceiul ca, în acele zile, să mă duc singur înspre Méséglise-la-Vineuse, în toamna când am fost siliţi să ne întoarcem la Combray pentru moştenirea pe care ne-o lăsase mătuşa mea Léonie, căci, în sfârşit, murise, făcându-i să triumfe atât pe cei ce pretindeau că ţine un regim ce nu putea decât să o slăbească şi, în cele din urmă, să o ucidă, cât şi pe cei ce susţinuseră întotdeauna că suferă nu de o boală, imaginară, ci de una organică, pe care până şi cei mai sceptici vor trebui să o recunoască atunci când va muri; şi, neîndurerând cu adevărat prin moartea ei decât o singură făptură, dar, pe aceasta, înfiorător. În timpul celor cincisprezece zile cât a durat

ultima boală a mătuşii mele, Françoise nu s-a despărţit de ea nici măcar o singură clipă, nu s-a dezbrăcat, nu a lăsat pe nimeni să o îngrijească, şi nu s-a îndepărtat de trupul ei decât după ce a fost îngropat. Atunci am înţeles că felul cum Françoise trăise, temându-se parcă întotdeauna de cuvintele rele, de bănuielile, de mâniile mătuşii mele, dezvoltase în ea un sentiment pe care noi îl luasem drept ură, dar care era de fapt unul de veneraţie şi iubire. Adevărata ei stăpână, cu hotărârile ei cu neputinţă de prevăzut, cu vicleniile ei greu de zădărnicit, cu inima-i uşor de înduioşat, misterioasa şi atotputernica ei regină nu mai trăia. În comparaţie cu ea, noi însemnam puţin lucra. Era departe acea vreme când, la începutul venirilor noastre în vacanţă la Combray, noi ne bucuram în faţa Françoisei de tot atâta prestigiu cât şi mătuşa mea. În acea toamnă, ocupaţi până peste cap cu formalităţi de tot felul, cu discuţiile cu notarii şi fermierii, părinţii mei, nemaiavând răgaz să se plimbe, într-o perioadă când nici vremea, de altminteri, nu era prea bună, s-au obişnuit să mă lase să mă plimb fără ei înspre Méséglise, înfăşurat într-o pătură uriaşă, ce mă apăra de ploaie şi pe care mi-o aruncam pe umeri cu o plăcere sporită de faptul că pătratele ci scoţiene o scandalizau pe Françoise, căreia nu i-ai fi putut băga nicicum în cap ideea că doliul din suflet nu are nicio legătură, cu culoarea veşmintelor: de altminteri, nu-i prea plăcea felul cum ne îndurerase moartea mătuşii mele, căci nu făcusem un praznic la înmormântare şi nici nu ne înmlădiam într-un anume chip vocea pentru a vorbi de ea, ba eu chiar fredonam din când în când o melodie. Sunt sigur că, într-o carte – şi în privinţa asta semănăm eu însumi cu Françoise – O asemenea concepţie despre doliu, amintind de *Cântecul lui Roland* şi de portalul bisericii Saint-André-des-Champs –, mi-ar fi părut cu totul potrivită. Dar de îndată ce Françoise era lângă mine, un demon mă îndemna să o vreau mânioasă, mă. Agăţăm de cel mai

mărunt pretext pentru a-i spune că plângeam după mătuşa mea pentru că fusese o femeie cumsecade, deşi cam ridicolă, şi nu pentru că îmi era mătuşă, că ar fi putut să-mi fie mătuşă şi totodată să-mi pară odioasă, iar moartea ei să nu mă întristeze câtuşi de puţin, cuvinte ce mi s-ar fi părut inepte într-o carte.

Dacă atunci Françoise, plină ca un poet de un val de gânduri confuze despre durere, despre amintirile de familie, mă ruga să o iert că nu ştie să-mi răspundă la teoriile mele şi îmi spunea: „Nu ştiu să mă exprim”, eu triumfam în faţa acestei mărturisiri cu un bun simţ ironic şi brutal vrednic de doctorul Percepied; iar dacă adăuga: „Făcea parte din famelie[65] şi famelia se cuvine oricum a fi respectată”, ridicam din umeri şi îmi spuneam: „Aşa îmi trebuie dacă discut eu o analfabetă care face asemenea greşeli de limbă gogonate”, adoptând astfel, pentru a o judeca pe Françoise, punctul de vedere meschin al unor oameni al căror rol este foarte bine jucat cu prilejul uneia din scenele vulgare ale vieţii de înşişi cei care îi dispreţuiesc cel mai mult în cadrul unei meditaţii imparţiale.

Plimbările mele din acea toamnă au fost cu atât mai plăcute cu cât le făceam după ce îmi petrecusem ore întregi aplecat pe o carte. Când eram obosit pentru că citisem toată dimineaţa în salon, îmi aruncam pătura pe umeri şi ieşeam din casă: trupul meu, ce fusese silit să rămână imobil multă vreme, dar care, stând pe loc, se încărcase acumulând un mare neastâmpăr şi puterea de a se mişca foarte repede, avea apoi nevoie, precum o sfârlează căreia îi dai drumul, să le cheltuiască în toate direcţiile. Zidurile caselor, tufişurile de păducel din Tansonville, copacii din pădurea Roussainville.

---

65 Françoise utilizează „parantèse” pentru „parantele”, incorectitudine de exprimare pe care încercăm să o rezolvăm traducând prin „famelie”.

Montjouvain şi arbuştii din spate erau izbiţi cu umbrela sau cu bastonul, şi auzeau totodată un şir de strigăte vesele, care nu erau, ca şi loviturile, decât manifestarea unor idei confuze ce mă exaltau şi nu ajungeau să, se odihnească în lumină, preferind unei limpeziri lente şi dificile plăcerea unei derivaţii mai uşoare către o ieşire imediată. Cele mai multe dintre pretinsele traduceri a ceea ce am simţit nu fac astfel decât să ne elibereze, scoţând din noi acel ceva sub o formă nedesluşită, care nu ne învaţă să-l cunoaştem. Când încerc să socotesc tot ce datorez plimbării către Méséglise, umilelor descoperiri cărora le-a oferit un cadru întâmplător sau pe care le-a inspirat în mod necesar, îmi amintesc că tocmai în acea toamnă, în timpul uneia din acele plimbări, lângă povârnişul protector, plin de tufişuri încâlcite, de lângă Montjouvain, am fost pentru prima oară profund uimit de dezacordul dintre impresiile noastre şi expresia lor obişnuită. După o oră de ploaie şi vânt, împotriva cărora luptasem cu voioşie, cum tocmai soseam pe malul eleşteului de lângă Montjouvain, în faţa unei căsuţe acoperită cu ţiglă, unde grădinarul domnului Vinteuil îşi ţinea uneltele de grădinărit, soarele se arăta din nou, iar revărsările sale aurii, spălate de ploaie, străluceau puternic pe cer, pe copaci, pe zidul căsuţei, pe acoperişul ei de ţiglă încă umed, în vârful căruia se plimba o găină. Vântul spulbera buruienile ce crescuseră din temelia zidului, precum şi penele găinii, care, atât inele cât şi celelalte, se lăsau în voia lui până la capăt, cu uitarea ie sine a lucrurilor inerte şi uşoare. Acoperişul de ţiglă punea pe eleşteu, ce scânteia din nou în soare, o pată roz, pe care nu ştiusem nea să o văd niciodată. Zărind pe apă şi în faţa zidului un palid surâs ce răspundea surâsului venit din cer, am strigat cu tot entuziasmul de care eram în stare, şi înălţându-mi umbrela închisă spre er: „Ia te uită, ia te uită, ia te uită”. Dar în acelaşi timp am simţit că datoria mea ar

fi fost să nu mă mulţumesc cu aceste cuvinte opace, ci să încerc să-mi înţeleg mai bine încântarea.

Şi tot în acea clipă – datorită unui ţăran care trecea, arătându-mi un chip posomorât, ce deveni încă şi mai întunecat când se pomeni aproape lovit în obraz de umbrela mea, şi care-mi răspunse cu indiferenţă la spusele mele: „pe o vreme atât de frumoasă e bine să umbli” – am învăţat că aceleaşi emoţii nu se produc simultan, într-o ordine prestabilită, în sufletul tuturor oamenilor. Mai târziu, de fiecare dată când, după o lectură prelungită, aveam poftă să stau de vorbă, prietenul căruia ardeam de nerăbdare să mă adresez tocmai gustase din plăcerile conversaţiei şi dorea acum să fie lăsat să citească în linişte. Dacă mă gândeam la părinţii mei cu dragoste şi luam hotărârile cele mai înţelepte şi mai în măsură să le facă plăcere, se întâmpla ca tocmai ei să fi descoperit cine ştie ce ce măruntă greşeală de-a mea uitată de mine şi pentru care mă certau cu asprime chiar în clipa când eu le săream în cale spre a-i îmbrăţişa.

Uneori, la exaltarea pe care mi-o stârnea singurătatea se adăuga o alta, pentru mine greu de desluşit de prima, pricinuită de dorinţa de a vedea ivindu-se pe neaşteptate în faţa mea o ţărancă pe care să, o pot strânge în braţe. Născută dintr-o dată, şi fără ca eu să fi avut timpul de a o raporta exact la cauza ei, în mijlocul unor gânduri foarte diferite, plăcerea de care era întovărăşită nu-mi părea decât una de un grad superior celei trezite de ele. Preţuiam şi mai mult toate acele lucruri pe care le aveam atunci în minte, răsfrângerea roz a acoperişului din ţigla, buruienile, satul Roussainville unde doream de multă vreme să mă duc, copacii din pădurea caro îl înconjura, clopotniţa bisericii, cu acea emoţie nouă, ce mi le făcea doar mai vrednice a fi dorite, pentru că socoteam că ele o provocau, şi care părea că nu vrea decât să mă poarte către ele mai repede, atunci când îmi umflau pânzele cu un

vânt puternic, necunoscut şi prielnic. Dar dacă această dorinţă de a vedea ivindu-se pe neaşteptate o femeie adăuga, pentru mine, farmecelor naturii, ceva încă şi mai exaltant, farmecele naturii, în schimb, le făceau mai de necuprins pe cele ale femeii. Mi se părea că frumuseţea copacilor era tot frumuseţea ei, şi că sufletul acestor zări, al satului Roussainville, al cărţilor pe care le citeam în acel an, îmi va fi dăruit prin sărutu-i, iar imaginaţia mea căpătând noi puteri în contact cu senzualitatea mea, senzualitatea mea revărsându-se în toate domeniile imaginaţiei mele, dorinţa-mi nu mai avea limite. Căci – *aşa* cum se întâmplă în asemenea momente de visare în mijlocul naturii, când, influenţa obişnuinţei fiind suspendată, noţiunile noastre abstracte despre lucruri lăsate de o parte, noi credem adânc în originalitatea, în viaţa individuală a locului unde ne aflăm – trecătoarea chemată de dorinţa mea mi se părea a fi nu un exemplar oarecare al acestui tip general: femeia, ci un produs necesar şi natural al acelui pământ, în acea vreme tot ce nu eram eu, pământul şi fiinţele, părându-mi mai preţios, mai important, înzestrat cu o existenţă mai reală decât o văd oamenii adulţi. Iar pământul şi fiinţele îmi apăreau nedespărţite. Doream o ţărancă din Méséglise sau din Roussainville, o pescăriţă din Balbec, aşa cum doream ţinutul Méséglise şi Balbec. Plăcerea pe care mi-ar fi putut-o da mi-ar fi părut mai puţin adevărată, nu aş mai fi crezut în *en,* dacă i-aş fi modificat după vrerea mea condiţiile. Să cunosc la Paris o pescăriţă din Balbec sau o ţărancă din Méséglise ar fi însemnat să primesc scoici pe care nu le-aş fi văzut pe plajă, ferigi pe care nu le-aş fi găsit în păduri, ar fi însemnat să lipsesc plăcerea pe care mi-ar dărui-o femeia de toate plăcerile în care o învăluise imaginaţia mea. Dar a rătăci astfel prin pădurile din Roussainville fără o ţărancă pe care să o strâng în braţe, însemna să nu cunosc comoara ascunsă, frumuseţea adâncă a acelor

păduri. Acea fată pe care nu o vedeam decât înveşmântată în frunzişuri, era. Ea însăşi pentru mine ca o plantă locală, aparţinând doar unei specii superioare celorlalte şi a cărei structură îţi îngăduie să ajungi mai aproape de gustul adânc al ţinutului. Puteam să cred asta cu atât mai uşor (precum şi că mângâierile prin care voi ajunge la el vor fi şi ele de un fel anume, dăruindu-mi o plăcere pe care nu aş fi putut să o cunosc decât prin acea femeie) cu cât, pentru multă vreme încă, mă aflam la vârsta când încă nu ai abstras acea plăcere din posedarea femeilor diferite cu care ai gustat-o, când nu ai redus-o la o noţiune generală, în urma căreia vezi în ele doar instrumentele, ce pot fi oricând înlocuite unul cu celălalt, unei plăceri mereu identice. Ea nici nu există, izolată, separată şi formulată în minte, ca scop urmărit de tine când te apropii de o femeie, ca pricină a tulburării prealabile pe care o simţi. Abia dacă te gândeşti la ea ca la o plăcere pe care o vei avea; mai curând o numeşti farmecul unei femei anume; căci nu te gândeşti la tine, gândindu-te doar cum să ieşi din tine. Obscur aşteptată, imanentă şi ascunsă, ea duce până la un asemenea paroxism, în clipa când se împlineşte, celelalte plăceri pe care ni le pricinuiesc privirile galeşe, sărutările celei de lângă noi, încât ne apare mai ales nouă înşine ca un fel de mişcare de recunoştinţă venită din partea noastră faţă de bunătatea sufletească a partenerei noastre şi faţă de emoţionanta predilecţie pe care ne-o arată, măsurată de noi după binefacerile şi fericirea cu care ne copleşeşte.

Dar vai, zadarnic imploram donjonul din Roussainville, zadarnic îi ceream să-mi trimită în preajmă vreo copilă din sat, ca pe singurul confident al primelor mele dorinţe, când în înaltul casei noastre din Combray, în cămăruţa ce mirosea a stânjenei, nu-i vedeam decât turnul, în mijlocul ferestrei întredeschise, în timp ce, şovăind eroic precum călătorul ce explorează un nou ţinut, sau ca deznădăjduitul ce se sinucide, clătinându-mă, îmi croiam în mine însumi

un drum necunoscut şi pe care îl credeam primejdios de moarte, până în clipa când o urmă naturală, ea aceea a unui melc, se adăuga frunzelor de coacăz sălbatic ce se aplecau până la mine. Zadarnic îl rugam acum. Zadarnic, ţinând întinderea în câmpul meu vizual, o străbăteam cu privirile mele, ce ar fi vrut să aducă spre mine o femeie. Puteam să merg până la porticul bisericii Saint-André-des-Champs; niciodată nu se găsea aici ţăranca pe care, neîndoielnic, aş fi întâlnit-o dacă m-aş fi dus cu bunicul, când nu puteam să intru în vorbă cu ea. Mă uitam ţintă la nesfârşit la trunchiul unui copac îndepărtat, dindărătul căruia ea avea să se ivească, venind către mine; zarea însă rămânea pustie, se aşternea noaptea, iar atenţia mea se agăţa fără nicio speranţă, ca pentru a aspira făpturile pe care le puteau ascunde, de acel pământ sterp, de acea ţarină vlăguită; şi nu de bucurie, ci de mânie începeam să lovesc în copacii din pădurea Roussainville, din mijlocul cărora nu ieşea nicio fiinţă vie, de parcă ar fi fost copaci zugrăviţi pe pânza unui decor de teatru, când, neputând să mă resemnez a mă întoarce acasă înainte de a fi strâns în braţe femeia mult dorită, eram totuşi silit să pornesc iar pe drumul către Combray, mărturisindu-mi mie însumi că întâmplarea ce mi-ar fi putut-o aduce în cale era din ce în ce mai puţin probabilă. Şi chiar de mi s-ar fi ivit în faţă, aş fi îndrăznit oare să-i vorbesc? Mi se părea că ea m-ar fi socotit nebun; nu mai credeam împărtăşite de alte fiinţe, nu mai credeam adevărate, îi; afara propriei mele simţiri, dorinţele cărora le dădeam trup în timpul acestor plimbări şi care nu se realizau. Nu-mi mai apăreau decât ca născocirile pur subiective, neputincioase, iluzorii, ale temperamentului meu. Nu mai aveau nicio legătură cu natura, cu realitatea, care din acea clipă pierdea orice farmec şi orice semnificaţie, nemaifiind, pentru viaţa mea, decât un cadru convenţional, aşa cum este pentru ficţiunea unui roman vagonul pe bancheta căruia stă călătorul ce-l

citeşte spre a-şi omorî timpul.

Poate că, mult mai târziu, ideea pe care mi-am făcut-o despre sadism s-a născut dintr-o impresie resimţită tot lângă Montjouvain, câţiva ani mai târziu, impresie rămasă atunci obscură. Vom vedea mai târziu că, pentru cu totul alte motive, amintirea acelei impresii urma să joace un rol important în viaţa mea. Era o vreme foarte călduroasă; părinţii mei, care trebuiseră să lipsească de acasă toată ziua, îmi spuseseră că pot să mă întorc oricât de târziu şi, ducându-mă până la eleşteul de la Montjouvain, unde îmi plăcea să revăd cum se răsfrânge în apă acoperişul de ţigla, mă întinsesem la umbră şi adormisem în tufişurile de pe povârnişul ce se înalţă îndărătul casei, chiar acolo unde îl aşteptasem odinioară pe tata, într-o zi când se dusese să-l vadă pe domnul Vinteuil. Era aproape noapte când m-am trezit, şi am vrut să mă ridic, când am văzut-o pe domnişoara Vinteuil (pe cât am putut să o recunosc, căci o văzusem arareori la Combray, şi doar pe vremea când era o copilă încă, iar acum începea să fie o domnişoară), care probabil tocmai se întorsese, în faţa mea, la câţiva centimetri de mine, în această cameră unde tatăl ei îl primise pe al meu şi pe care o transformase în propriul ei salonaş. Fereastra era întredeschisă, lampa era aprinsă, îi vedeam toate mişcările fără ca ea să mă vadă, dar, apropiindu-mă şi mai mult, as fi făcut să trosnească tufişurile, ea m-ar fi auzit şi ar fi putut crede că mă ascunsesem acolo ca să o spionez.

Era în mare doliu, căci tatăl ei murise de puţină vreme. Nu o vizitasem, mama nu voise, din pudoare, singura-i virtute care punea margini bunătăţii ei; dar o deplângea din tot sufletul. Mama îşi amintea tristul sfârşit al domnului Vinteuil, prins cu totul, mai întâi, de îngrijirile de mamă şi de guvernantă pe care le dădea fiicei sale, apoi de suferinţele pricinuite lui de aceasta; ea revedea chipul chinuit al bătrânului, niciodată senin în ultima vreme; ştia

că el renunţase pentru totdeauna să termine de transcris pe curat întreaga-i operă din ultimii lui ani, biete compoziţii ale unui bătrân profesor de pian, ale unui fost organist angajat într-o biserică de ţară, despre care ne închipuiam că nu aveau nicio valoare în ele însele, dar pe care nu le dispreţuiam, deoarece aveau o atât de mare valoare pentru el însuşi, fiind raţiunea lui de a trăi, înainte de a le sacrifica pentru fiica lui. Compoziţii ce, în cea mai mare măsură nici măcar notate, păstrate doar în memoria lui, unele scrise pe foi răzleţe, ilizibile, vor rămâne necunoscute; mama se gândea şi la acea altă renunţare la care fusese construia domnul Vinteuil, renunţarea la un viitor fericit, onest şi respectat pentru fata lui; când ea evoca toată această durere supremă a fostului profesor de pian al mătuşilor mele, era cu adevărat pătrunsă de tristeţe şi se gândea eu spaimă la mâhnirea, altminteri amară, pe care o simţea neîndoielnic domnişoara Vinteuil, mâhnire amestecată cu remuşcarea de a-şi fi ucis aproape tatăl. „Bietul domn de Vinteuil, spunea mama, a trăit şi a murit pentru fata lui, fără să-şi fi primit răsplata. O va primi oare după moarte, şi sub ce formă? Nu i-ar putea veni decât din partea ei.”

În fundul salonaşului domnişoarei Vinteuil, pe cămin, se afla un mic portret al tatălui ei, către care se duse repede când se auzi pe drum un zgomot de roţi de trăsură, apoi se aruncă pe o canapea, şi trase alături o măsuţă pe care aşează portretul, tot astfel cum, odinioară, domnul Vinteuil pusese alături de el compoziţia pe care dorea să le-o cânte părinţilor mei. Curând intră pe uşă prietena ei. Domnişoara Vinteuil o primi fără să se ridice, ţinându-şi mâinile înlănţuite la ceafă şi trăgându-se către marginea opusă a sofalei, ca pentru a-i face loc. Dar pe dată simţi că pare astfel a-i impune o atitudine pe care cealaltă poate nu şi-o dorea. Se gândi că prietena ei preferă poate să stea mai departe de ea, pe un scaun, găsi că a fost indiscretă,

din delicateţe sufletească se nelinişti; întinzându-se din nou pe toată sofaua, închise ochii şi începu să caşte, arătând că făcuse acel gest doar pentru că avea poftă să doarmă. În ciuda familiarităţii aspre şi dominatoare pe care o arăta faţă *dă* prietena ei, recunoşteam purtarea servilă şi reticentă, scrupulele neaşteptate ale tatălui ei. Curând se ridică, se prefăcu că vrea să închidă obloanele şi că nu reuşeşte.

— Lasă totul deschis, mi-e cald, spuse prietena ei.

— Dar e neplăcut, putem fi văzute, îi răspunse domnişoara Vinteuil.

Însă ghici, fără îndoială, că prietena ei va crede că nu-i spusese acele cuvinte decât pentru a o provoca să-i răspundă prin altele, pe care, într-adevăr, dorea să le audă; dar din discreţie, voia să o lase pe ea să le rostească mai întâi. De aceea probabil că privirea ei, pe care nu o puteam desluşi, căpătă acea expresie care îi plăcea aşa de mult bunicii, când adăugă repede:

— Când spun putem fi văzute, vreau să spun că putem fi văzute citind; chiar dacă faci un lucru neînsemnat, e neplăcut să te gândeşti că eşti privit de ochi străini.

Dintr-o generozitate instinctivă şi dintr-o politeţe involuntară, ea trecea sub tăcere cuvintele premeditate pe care le socotise indispensabile deplinei realizări ale dorinţei sale. Şi clipă de clipă, în adâncul ei înseşi, o fecioară timidă şi rugătoare implora un soldăţoi grosolan şi învingător, silindu-l să bată în retragere.

— Da, e foarte posibil să fim privite la ora asta, în acest loc atât de frecventat, spuse ironic prietena ei. Şi apoi, ce? adăugă ea (crezând că trebuie să întovărăşească de o clipire din ochi maliţioasă şi tandră aceste cuvinte, pe care le rosti din bunătate, ca pe un text ce ştia că-i place domnişoarei Vinteuil şi pe un ton care se străduia să sune cinic), „chiar dacă ne-ar vedea cineva, ar fi şi mai bine”.

Domnişoara Vinteuil se cutremură, ridicându-se din pat.

Sufletul ei încărcat de remuşcări şi sensibil nu ştia ce cuvinte trebuiau adaptate spontan la scena cerută de simţurile ei. Ea căuta cât mai departe cu putinţă de adevărata-i natură morală să găsească limbajul propriu fetei vicioase ce dorea să fie, dar cuvintele pe care credea că aceasta le-ar fi rostit în mod sincer, îi păreau false în gura ei. Şi puţinul pe care şi-l îngăduia era spus pe im ton înţepat, timiditatea ei obişnuită paralizându-i veleităţile de a fi îndrăzneaţă şi recurgând la: „Nu ţi-e frig, nu ţi-e prea cald, nu preferi să rămâi singură şi să citeşti?”

— Îmi pare că domnişoara are gânduri lubrice în seara asta, spuse ea în cele din urmă, repetând, fără îndoială, o frază pe care o auzise odinioară din gura prietenei ei.

Domnişoara Vinteuil simţi cum prietena ei o sărată prin despicătura corsajului de mătase, şi atunci scoase un ţipăt uşor, o luă la fugă, şi se urmăriră una pe alta în salturi, fâlfâind din mânecile largi ca nişte aripi, şi gângurind şi piuind ca nişte păsări îndrăgostite. Apoi, în cele din urmă, domnişoara Vinteuil căzu pe canapea, acoperită de trupul prietenei ei. Dar aceasta stătea cu spatele la măsuţa pe care era aşezat portretul fostului profesor de pian. Domnişoara Vinteuil înţelese că prietena ei nu-l va vedea dacă nu-i va atrage atenţia asupra lui, şi atunci îi spuse, ca şi cum abia atunci l-ar fi observat:

— Cine o fi pus acolo portretul ăsta al tatei, care se uită la noi; Doar am spus de nenumărate ori că nu aici e locul lui.

Îmi amintesc că tocmai astea erau cuvintele pe care domnul Vinteuil i le spusese tatei în legătură cu bucata muzicală. Acel portret le slujea, fără îndoială, pentru profanări rituale, căci prietena îi răspunse prin următoarele cuvinte, care făceau probabil parte din acele răspunsuri liturgice:

— Lasă-l unde este, nu mai e aici ca să ne plictisească. Ce s-ar mai văicări, maimuţoiul bătrân, ce te-ar mai sili să

te îmbraci gros, dacă te-ar vedea aici, eu fereastra deschisă.

Domnişoara Vinteuil îi răspunse prin câteva cuvinte blând mustrătoare: „Lasă, lasă”, ce arătau cât e de bună din fire, nu pentru că erau dictate de indignarea pe care ar fi trebuit să i-o trezească acest fel de a vorbi despre tatăl ei (era evident că se obişnuise, cu ajutorai căror sofisme? Să înnăbuşe în sufletul ei, în acele minute, un asemenea sentiment), ci pentru că erau ca o frână pusă, pentru a nu se arăta egoistă, de ea însăşi plăcerii pe care prietena ei încerca sa i-o dea. Şi apoi, această moderaţie surâzătoare răspunzând acelor vorbe blasfematorii, acest reproş ipocrit şi tandru îi apăreau poate firii ei sincere şi bune ca o formă nespus de infamă, ca o formă dulceagă a purtării scelerate pe care încerca să şi-o însuşească. Dar nu putu rezista plăcerii de a fi tratată cu blândeţe de o fiinţă atât de necruţătoare faţă de un mort lipsit de apărare; sări pe genunchii prietenei ei şi îi întinse cast fruntea să i-o sărute, ca şi cum i-ar fi fost fiică, simţind cu încântare că mergeau astfel amândouă până la capătul cruzimii, căci îi răpeau domnului Vinteuil, până şi în mormânt, bucuria de a fi tată. Prietena ei îi luă capul în mâini şi o sărută pe frunte cu o docilitate născută din marea afecţiune pe care o avea faţă de domnişoara Vinteuil şi din dorinţa de a înveseli cât de cât viaţa acum atât de tristă a orfanei.

— Ştii ce-mi vine să-i fac scârnăviei bătrâne? spuse ea, luând în mână portretul.

Şi şopti la urechea domnişoarei Vinteuil câteva cuvinte pe care nu le-am putut auzi.

— Nu cred că ai îndrăzni.

— N-aş îndrăzni să-l scuip? Să scuip pe porcăria asta? spuse prietena cu o brutalitate voită.

N-am auzit mai mult, căci domnişoara Vinteuil, cu o înfăţişare obosită, stângace, agitată, onestă şi tristă, închise obloanele şi fereastra, dar eu ştiam acum ce

răsplată primise domnul Vinteuil de la fiica lui după moarte, în schimbul tuturor suferinţelor pe care le îndurase din pricina ei când era viu.

Şi totuşi m-am gândit adeseori de atunci că dacă domnul Vinteuil ar fi putut asista la acea scenă, ci tot nu şi-ar fi pierdut poate credinţa în bunătatea fiicei sale, şi poate că nici nu s-ar fi înşelat întru totul. Desigur, în deprinderile domnişoarei Vinteuil aparenţa răului era atât de mare încât cu greu ai fi întâlnit-o realizată atât de desăvârşit la altcineva decât la o sadică; mai curând în lumina rampei teatrelor de bulevard, decât sub cea a lămpii unei case de ţară adevărate, poţi vedea o fată lăsându-şi prietena să scuipe pe portretul unui tată care nu a trăit decât pentru ca; şi numai sadismul dă un fundament în viaţă esteticii melodramei. În realitate, în afară de cazurile de sadism, o fată ar avea poate purtări la fel de crude faţă de memoria şi de voinţa tatălui ei mort, dar nu le-ar rezuma astfel într-un act de un simbolism atât de rudimentar şi de naiv; nelegiuirea purtării ei ar fi mai puţin vizibilă pentru ceilalţi, şi chiar şi pentru ea, căci ar face răul fără sa şi-l mărturisească ei înseşi. Dar, dincolo de aparenţă, în inima domnişoarei Vinteuil, răul, la început, cel puţin, nu s-a aflat, neîndoielnic, în stare pură. O sadică precum este ea e o artistă a răului, ceea ce o creatură pe deplin rea nu ar putea fi, căci răul nu i-ar fi exterior, i-ar părea cu totul firesc, nici măcar nu s-ar deosebi de ca; iar virtutea, amintirea celor morţi, iubirea filială nefiind cultivate de ea, nici nu ar găsi o plăcere nelegiuită în a le profana. Sadicii de felul domnişoarei Vinteuil sunt fiinţe atât de pur sentimentale, atât de firesc virtuoase, încât până şi plăcerea sexuală le pare a fi ceva rău, privilegiul celor răi. Şi când îşi îngăduie să se lase pentru o clipă pradă ei, încearcă să între – şi să-l silească să între şi pe complicele lor – în pielea celor răi, astfel încât să aibă o clipă iluzia că au evadat din sufletul lor plin de remuşcări şi iubitor, în

lumea inumană a plăcerii. Şi înţelegeam cât de mult şi-ar fi dorit ea asta, când vedeam cât de cu neputinţă îi era să reuşească. În clipa când se voia atât de diferită de tatăl ei, ea îmi amintea tocmai de felul de a gândi, de a spune, al bătrânului profesor de pian. Mai curând decât fotografia, profana, slujindu-şi plăcerea – dar acel ceva rămânea între plăcere şi ea, şi o împiedica să o guste nemijlocit –, asemănarea cu chipul lui, ochii albaştri ai mamei lui pe care i-i transmisese ca pe o bijuterie de familie, acele gesturi amabile ce interpuneau între viciul domnişoarei Vinteuil şi ea o frazeologie, o mentalitate care nu era făcută pentru el şi o împiedica să-l cunoască în calitatea lui de ceva foarte diferit de numeroasele îndatoriri de politeţe cărora li se consacra de obicei. Nu răul o făcea să înţeleagă ce e plăcerea, părându-i plăcut; ci plăcerea îi părea născută din rău. Şi cum, de fiecare dată când i se abandona, era întovărăşită, pentru ea, de acele gânduri rele ce, în restul timpului, mi-i bântuiau sufletul virtuos, ajungea să guste în plăcere ceva diabolic, identificând-o cu Răul. Poate că domnişoara Vinteuil simţea că prietena ei nu este de fapt rea şi că nu e sinceră când îi spune acele cuvinte blasfematorii. Cel puţin însă îi era dată plăcerea de a sorbi de pe faţa-i surâsuri, priviri, prefăcute poate, dar asemănătoare în expresia lor vicioasă şi josnică cu acelea pe care le-ar fi avut nu o fiinţă bună şi care suferă, ci una crudă şi dedată plăcerii. Ea îşi putea închipui o clipă că joacă într-adevăr jocul pe care l-ar fi jucat, cu o complice denaturată, *o* fată ce ar fi simţit într-adevăr acele sentimente barbare faţă de amintirea tatălui ei. Poate că nu s-ar fi gândit că răul este o stare atât de rară, atât de neobişnuită, ce te scoate atât de mult din viaţa de toate zilele, în care este atât de odihnitor să emigrezi, dacă ar fi ştiut să desluşească în fiinţa-i, ca şi în toţi ceilalţi, acea indiferenţă a fiecăruia la suferinţele pricinuite de el celorlalţi, şi care, orice alte nume îi dăm, este de fapt

forma teribilă şi permanentă a cruzimii.

Dacă era, destul de simplu să mergi înspre Méséglise. Era eu totul altceva să mergi înspre Guermantes, căci plimbarea era lungă şi trebuia să fii sigur că vremea va fi frumoasă. Când părea că începe un şir de zile senine; când Françoise, deznădăjduită că nu cade nici măcar o singură picătură de ploaie pentru „bietele holde” şi, nevăzând decât câţiva nori albi plutind, ici-colo, pe suprafaţa liniştită şi albastră a cerului, striga, gemând: „Parcă s-ar juca nişte câini de mare, arătându-şi boturile colo sus. Nu ei or să le aducă ploaia bieţilor ţărani! Iar după ce va creşte grâul, să vezi cum o să pornească pe nepusă masa ploaia, şi o s-o ţină tot aşa întruna, fără să ştie de cade pe pământ sau pe mare”; când tata primea, invariabil, aceleaşi răspunsuri favorabile din partea grădinarului şi a barometrului, atunci erau rostite în timpul prânzului cuvintele: „Mâine, dacă vremea se menţine frumoasă, vom face o plimbare spre Guermantes”. Plecam îndată după masă, ieşind prin portiţa grădinii, şi dădeam în strada Perchamps, îngustă şi formând un unghi ascuţit, plină de buruieni, printre care hălăduiau cât era ziua de mare două-trei viespi, la fel de ciudată ca şi numele ei, din care mi se părea că derivă bizarele-i particularităţi şi personalitatea-i ursuză, stradă pe care zadarnic ai căuta-o azi în Combray, căci pe vechiul ei traseu se înalţă acum şcoala. Dar visarea mea (semănând cu acei arhitecţi elevi ai lui Viollet-le-Duc care, crezând că regăsesc sub un jubeu în stil renascentist şi sub un altar din secolul al XVII-lea urmele unui cor de biserică romanică, reconstruiesc întreg edificiul aşa cum fusese ele în secolul al XII-lea) nu lasă de o parte nici măcar o singură piatră din noua clădire, înfiripând şi „restaurând” strada, Perchamps. Pentru asemenea restituiri ea dispune, de altminteri, de date mult mai precise decât cele pe care le au restauratorii de vechi monumente: sunt cele câteva date păstrate de memoria mea, ultimele, poate, ce există

încă acum, menite şi ele să dispară curând, despre cum era Combray pe vremea copilăriei mele; şi, pentru că ei înşuşi le-a trasat în mine înainte dea dispărea, sunt emoţionante – dacă putem compara un obscur portret cu efigiile glorioase ale căror reproduceri le căpătăm în dar de la bunica – precum acele vechi gravuri ale Cinei cea de Taină, sau precum acel tablou de Gentile Bellini[66], în care vezi, într-o stare ce nu mai există astăzi, capodopera lui Leonardo da Vinci şi portalul bisericii San Marco. Treceam, prin strada Oiseau, prin faţa vechiului han al Păsării săgetate, în uriaşa curte a căruia au tras uneori, în secolul al XVII-lea, caleştile duceselor de Montpensier, de Guermantes şi de Montmorency, când trebuiau să vină la Combray pentru a lămuri vreo neînţelegere cu arendaşii lor sau pentru cine ştie ce altă treabă de acelaşi fel. O apucam pe alee, dintre copacii căreia se ivea clopotniţa bisericii Saint-Hilaire. Şi aş fi vrut să pot să mă aşez acolo şi să rănim toată ziua, citind şi ascultând clopotele; căci locul era atât de frumos şi de liniştit, încât ai fi spus că bătăile orologiului nu sfâşie liniştea zilei, ci că o golesc de ceea ce ea conţine, şi că acea clopotniţă, cu exactitatea indolentă şi grijulie a cuiva care nu are altceva de făcut, storsese doar – lăsând să cadă cele câteva picături de aur, firesc şi cu încetineală adunate de căldură –, tocmai când trebuia, plenitudinea tăcerii.

Când ne plimbam înspre Guermantes, cel mai mult ne bucuram că avem aproape tot timpul alături apele râului Vivonne. Îl traversam prima oară la zece minute după ce ieşisem din casă, pe un podeţ zis Pont-Vieux. Încă a doua zi după sosirea noastră, în ziua de Paşti, după predică, dacă vremea era frumoasă, alergam până aici, ca să văd, în

66 Pictor veneţian (1429? —1507) aparţinând unei familii de pictori iluştri.

Proust se referă la enorma pictură *Procesiune a relicvelor în piaţa San Marco* din Veneţia, realizată pentru marele ciclu colectiv de la „Scuola di San Giovanni Evangelista”.

învălmăşeala unei dimineţi de mare sărbătoare, când cele câteva pregătiri somptuoase fac să pară şi mai sordide ustensilele de gospodărie lăsate în dezordine, râul albastru precum cerul, ce se plimba printre pământurile încă negre şi golaşe, întovărăşit doar de un stol de cuci sosiţi prea devreme şi de câteva flori timpurii de ciuboţica-cucului, în timp ce ici-colo o viorea cu ciocul albastru îşi apleca tulpina sub greutatea picăturii de mireasmă pe care o păstra în micul ei cornet. Pont-Vieux dădea către o cărăruie de unde erau remorcate bărcile; în acel loc, vara, era căptuşită cu frunzişul albastru al unui alun, sub care, prinsese rădăcini un pescar cu pălărie de pai. Este singurul om din Combray căruia nu i-am putut descoperi identitatea, eu, care ştiam cine este fierarul sau băcanul ascuns sub uniforma paznicului de biserică sau sub stiharul alb al copilului ce-l asistă pe preot. Îi cunoştea, fără îndoială, pe părinţii mei, căci îşi ridica uşor pălăria ori de câte ori treceam; voiam atunci să-i întreb cum îl cheamă, dar ei îmi făceau semn să tac, ca să nu sperii peştii. O apucam pe cărăruie, care mărginea un mal înalt de mai multe picioare; celălalt mal era jos, întinzându-se în uriaşe pajişti până către sat şi până la gară, ce se afla la oarecare distanţă de acesta. Ţinutul era presărat cu străvechile ruine, pe jumătate îngropate în iarbă, ale castelului foştilor conţi de Combray care, în evul mediu, avea, pe această latură, râul Vivonne drept pavăză împotriva atacurilor seniorilor de Guermantes şi abaţilor de Martinville. Nu mai erau decât câteva frânturi de turnuri ce se iveau ici-colo pe câmpie, scunde, abia depăşind-o, câteva creneluri dindărătul cărora, odinioară, soldaţii înarmaţi cu arbalete aruncau pietre, iar santinelele supravegheau aşezările vasale ale familiei de Guermantes – Novepont, Clairefontaine, Martinville-le-Sec, Bailleau-l’Exempt –, în mijlocul cărora se afla Combray, astăzi risipite prin buruieni şi cutreierate de copiii ce învăţau la

şcoala călugărilor şi veneau aici să-şi repete lecţiile sau să se joace în recreaţii – trecut aproape coborât în pământ, tolănit pe malul apei ca un hoinar ieşit la aer curat, trecut ce-mi dădea mult de gândit, făcându-mă sa adaug în numele de Combray, la orăşelul de astăzi, o cetate foarte diferită, stăpânindu-mi mintea prin chipul ei de neînţeles şi de altădată, pe care îl ascundea pe jumătate sub câmpul de scânteiuţe. Erau foarte multe în acest loc ales de ele pentru joaca lor în iarbă, singuratece, perechi, în pâlcuri, galbene ca gălbenuşul de ou, strălucind cu atât mai mult, după cum mi se părea, cu cât, neputând deriva către nicio veleitate de degustare plăcerea pricinuită de vederea lor, o acumulam în suprafaţa aurie, până când devenea destul de puternică spre a produce o inutilă frumuseţe; şi aceasta încă din prima mea copilărie când, de pe cărare, întindeam braţele către ele fără să le pot silabisi pe deplin frumosul nume de Prinţese din basmele franţuzeşti, venite poate acum multe secole din Asia, dar rămase pentru totdeauna aici, la ţară, mulţumite de modestul lor orizont, iubind soarele şi malul apei, credincioase priveliştii mărunte a gării, păstrând încă totuşi, ca unele străvechi picturi ale noastre, în simplitatea lor populară, o poetică strălucire de Orient. Mă desfătam privind clondirele pe care ştrengarii le scufundau în Vivonne ca să prindă peştişori, şi care, umplute de râul unde sunt, la rândul lor, închise, fiind totodată vas cu pereţii transparenţi ca o apă întărită, şi conţinut scufundat într-un şi mai mare vas de cristal lichid şi curgător, evocau imaginea prospeţimii răcoroase în chip mai minunat şi mai iritant decât dacă s-ar fi aflat pe o masă, arătând-o doar în fugă, în acea aliteraţie perpetuă dintre apa fără consistenţă, unde mâinile nu o pot prinde, şi sticla lipsită de fluiditate, unde cerul gurii nu-şi poate afla bucuria. Îmi făgăduiam să vin aici mai târziu, cu undiţe; căpătăm puţină pâine din proviziile luate cu noi, şi aruncam în Vivonne cocoloaşe de pâine ce păreau a

provoca un fenomen de suprasaturare, căci apa se solidifica pe dată în jurul lor în ciorchini prelungi de mormoloci flămânzi, pe care, fără îndoială, îi ţinuse până atunci în stare de topire, invizibili, gata în fiece clipă să cristalizeze.

Curând râul Vivonne e năpădit de plante de apă. Mai întâi era doar, ici-colo, câte un nufăr căreia apa unde era rău aşezat nu-i dădea o clipă pace, căci, precum un bac acţionat mecanic, el nu ajungea bine la un mal că şi trebuia să se întoarcă la cel de undo venise, făcând la nesfârşit dubla traversare. Împins către râu, pedunculul său se desfăcea, se alungea, se subţia ca un fir, atingea extrema limită a putinţei lui de a se întinde până la malul unde curentul apei îl lua iar în primire, verdea frânghiuţă se strângea asupra ei înseşi şi aducea biata plantă în locul pe care cu atât mai mult îl putem numi punctul ei de plecare, cu cât ca nu rămânea aici nici măcar o secundă, pornind din nou prin repetarea aceleiaşi manevre. O regăseam de la o plimbare la alta, mereu în aceeaşi situaţie, asemenea unor neurastenici printre care bunicul o număra şi pe mătuşa mea Léonie, ce ne oferă, în decursul anilor, spectacolul obiceiurilor lor bizare, de care cred tot timpul că sunt pe cale să se lase, şi pe care şi le păstrează totuşi; prinşi fiind în angrenajul stărilor de rău şi maniilor, sforţările şi zbaterile lor inutile de a ieşi din ele nu fac decât să le asigure funcţionarea, stimulând mecanismul regulilor lor stranii, ineluctabile şi funeste. Astfel era acest nufăr, semănând şi cu unul dintre acei nenorociţi al căror chin singular, ce se repetă la nesfârşit, întru eternitate, stârnea curiozitatea lui Dante, ce l-ar fi pus pe cel torturat să-i povestească mai pe îndelete particularităţile şi cauza suferinţelor sale, dacă Virgiliu, îndepărtându-se cu paşi mari, nu l-ar fi silit să-l ajungă din urmă mai repede, precum eu pe părinţii mei.

Dar mai departe cursul apei se încetineşte, străbate o

proprietate al cărei acces era deschis publicului de către cel căruia îi aparţinea şi care, mare amator de lucrări de horticultura acvatică, plantase, în ochiurile de apă, adevărate grădini de nuferi albi. Cum maiurile erau în acest loc foarte împădurite, marca umbră a copacilor colora apa de obicei într-un verde întunecat, pe care uneori însă, când ne întorceam în anume seri înseninate după o furtună, l-am văzut schimbat într-un albastru luminos şi crud, bătând spre violet, compartimentat parcă, după gustul japonez. Ici-colo, la suprafaţă, roşea ca o fragă o floare de nufăr cu miezul stacojiu, alb pe margini. Mai departe, florile mai numeroase erau mai pale, mai netede, mai zgrunţuroase, mai încreţite, şi orânduite de întâmplare în alcătuiri atât de graţioase, încât ţi se părea că vezi plutind în voia apei, ca după desfolierea melancolică a unei serbări galante, trandafiri spumoşi, în ghirlande despletite. Dincolo, un colţ părea rezervat speciilor comune, ce-şi arătau albul şi rozul curat al reginei-nopţii, e ca porţelanul cu o grijă domestică, în timp ce, puţin mai departe, îngrămădite unele într-altele şi alcătuind o adevărată brazdă plutitoare, se vedeau parcă pansele de grădină, ce veniseră, precum nişte fluturi, să-şi aşeze aripile albăstrii şi îngheţate pe transparenţa oblică a acestui răzor de apă; a acestui răzor ceresc, de asemenea: căci dăruia florilor un pământ de o culoare mai preţioasă, mai emoţionantă decât însăşi culoarea florilor: şi, fie că în timpul după-amiezii a fulgerat pe sub nuferi caleidoscopul unei fericiri atente, tăcute şi mobile, fie că s-a umplut către seară, asemenea unui port îndepărtat, de rozul şi visarea apusului de soare, schimbându-se întruna pentru a rămâne mereu în armonie, în jurul corolelor cu nuanţe mai stabile, cu ceea ce există mai profund, mai fugar, mai misterios – cu ceea ce este infinit – în oră, părea că le silise să înflorească în plin cer.

La ieşirea din acest parc, Vivonne este iar o apă curgătoare. De câte ori n-am văzut, de câte ori n-am dorit

să imit, când voi fi liber să trăiesc după pofta inimii, un barcagiu care, după ce pusese de o parte vâsla, se culcase pe spate, cu capul în jos, pe fundul bărcii, şi, lăsând-o să plutească în voia apei, neputând vedea decât cerul care curgea încet deasupra lui, purta pe faţă ca o presimţire a fericirii şi a păcii!

Ne aşezam între stânjenei, pe malul apei. Pe cerul sărbătoresc hoinărea îndelung un nor leneş. Din când în când, chinuit de plictis, un crap sălta afară din apă, sorbind cu nelinişte aerul. Era ora gustării, înainte de a porni iar, rămâneam multă vreme pe iarbă, mâncând fructe, pâine şi ciocolată; ajungeau până la noi, orizontale, mai slabe, dar încă dense şi metalice, sunetele clopotului de la biserica Saint-Hilaire, care nu se amestecaseră cu aerul pe care îl străbăteau de atâta vreme şi, brăzdate de palpitaţia succesivă a tuturor liniilor lor sonore, vibrau atingând florile, la picioarele noastre.

Uneori, la malul apei înconjurate de păduri, întâlneam o casă „de vacanţă”, singuratecă, pierdută, ce nu vedea din întreaga lume nimic altceva decât râul care-i scălda temeliile. O femeie tânără, al cărei chip gânditor şi ale cărei văluri elegante nu erau de pe la noi, şi care, neîndoielnic, venise aici, după cum se spune în popor, să „se îngroape de vie” să guste plăcerea amară de a simţi că numele ei, numele, mai ales, al celui ce o părăsise, era necunoscut în acel loc, rămânea ia fereastra ce nu o lăsa să privească dincolo de barca, aflată lângă poartă. Ea îşi înălţa, absentă, ochii, auzind îndărătul copacilor de pe mal vocile trecătorilor, despre care, chiar înainte de a le fi văzut chipul, ştia bine că niciodată nu-l cunoscuseră, că niciodată nu-l vor cunoaşte pe cel ce-i fusese necredincios, că nimic din trecutul lor nu-i păstra urma, că nimic din viitorul lor nu va avea prilejul să o primească. Simţeai că, prin acea renunţare, ea părăsise de bună voie locuri unde ar fi putut cel puţin să-l zărească uneori pe cel iubit, în

schimbul acestora, care nu-l văzuseră niciodată. Şi o priveam cum, întorcându-se din vreo plimbare, pe un drum pe undo ştia că el nu va trece, îşi scotea de pe mâinile resemnate lungile mănuşi de o eleganţă inutilă.

Niciodată, pe când ne plimbam înspre Guermantes, nu am putut ajunge până la izvoarele Vivonnei, la care mă gândisem adeseori şi care aveau pentru mine o existenţă atât de abstractă, atât de ideală, încât am fost la fel de surprins când mi s-a spus că se găsesc în preajmă, la un anume număr de kilometri de Combray, ca în ziua când am aflat că există un alt punct precis al pământului, unde se deschidea, în antichitate, intrarea în Infern. Niciodată nu putusem ajunge până la capătul într-atât de dorit de mine, până la Guermantes. Ştiam că locuiau acolo castelanii, ducele şi ducesa de Guermantes, ştiam că sunt personaje reale şi contemporane, dar de câte ori mă gândeam la ei, mi-i înfăţişam fie reprezentaţi pe o tapiserie, cran era contesa de Guermantes în „încoronarea Esterei" din biserica noastră, fie în nuanţe schimbătoare, cum apărea Gilbert cel Rău pe vitraliu, trecând de la verdele ca varza la un albastru ca prima, după cum mă aflam în locul de unde luam agheasmă sau lângă stranele noastre, fie cu desăvârşire impalpabile, ca imaginea Genovevei de Brabant, strămoaşă a familiei de Guermantes, imagine plimbată de lanterna magică pe perdelele camerei mele sau urcată tot de ea pe tavan. – Adică, întotdeauna învăluiţi în misterul timpurilor merovingiene şi scăldaţi, ca într-un apus de soare, de lumina portocalie ce emană din silaba: „antes"[67]. Dar dacă, totuşi, ei erau pentru mine, în calitatea lor de duce şi ducesă, fiinţe reale, deşi stranii, în

67 Proust a introdus în romanul său numele real de „Guermantes", eu mult înainte de a fi cunoscut personal familia de Guermantes şi a fi vizitat castelul cu acelaşi nume. Criteriul alegerii sale a fost unul de natură eufonică. Comportamentul său în raport cu sonorităţile cuvintelor, adeseori descris în opera sa, sistemul de sinestezii în care ele îl angajează, confirmă şi ele caracterul poetic al scriiturii sale.

schimb persoana lor ducală căpăta dimensiuni nemăsurate, se imaterializa, pentru a putea cuprinde în ea acel Guermantes peste care stăpâneau ca duce şi ducesă, tot acel ţinut însorit, râul Vivonne, nuferii şi copacii lui uriaşi, şi atâtea după-amiezi frumoase. Şi ştiam că nu purtau numai titlul de duce şi ducesă de Guermantes, şi că, începând din secolul al XIV-lea când, după ce încercaseră zadarnic să-i învingă pe vechii seniori ai locului, se aliaseră cu ei prin căsătorii, erau conţi de Combray, deci primii cetăţeni ai orăşelului Combray, şi totuşi singurii care nu locuiau aici. Conţi de Combray, stăpâni peste Combray în chiar miezul numelui lor, al persoanei lor, şi, fără îndoială, având efectiv în ei acea stranie şi pioasă tristeţe caracteristică pentru Combray; proprietari ai oraşului, dar nu ai unei anume case, locuind, fără îndoială, afară, în stradă, între cer şi pământ, ca acel Gilbert de Guermantes din care nu vedeam pe vitraliile absidei bisericii Saint-Hilaire decât reversul de lac negru, dacă ridicam capul când mă duceam să cumpăr sare de la Camus.

Apoi se întâmpla că, mergând spre Guermantes, treceam uneori prin faţa unor mici ogrăzi umede, de unde urcau ciorchini de flori întunecate. Mă opream, crezând că dobândesc o noţiune preţioasă» căci mi se părea că am sub ochi o frântură din acea regiune străbătută de fluvii pe care doream atât de mult să o cunosc de când o văzusem descrisă de unul din scriitorii mei preferaţi. Şi Guermantes se identifică astfel cu ea, schimbându-şi înfăţişarea în gândul meu. Cu pământul ei imaginar, străbătut de vâltori de ape, când l-am auzit pe doctorul Percepied vorbindu-ne despre florile şi despre frumoasele ţâşniri de ape din parcul castelului. Visam că doamna de Guermantes mă chema acolo, cuprinsă de un brusc capriciu pentru mine; ziua întreagă pescuia împreună cu mine păstrăvi. Iar seara, ţinându-mă de mână, trecând prin faţa grădiniţelor

vasalilor ei, îmi arăta, de-a lungul zidurilor scunde, florile ce îşi sprijină de ele caierele violete şi roşii şi mă învăţa numele lor. Mă punea să-i spun subiectul poemelor pe care aveam de gând să le compun. Iar aceste vise mă avertizau că, de vreme ce voiam să fiu într-o bună zi scriitor, venise timpul să ştiu ce socoteam că voi scrie. Dar, de îndată ce mă întrebam, încercând să găsesc un subiect în care sa pot pune o semnificaţie filosofică infinită, mintea mea nu mai funcţiona, nu mai vedeam în faţa atenţiei mele decât un vid, simţeam că nu am geniu sau că poate o maladie cerebrală îl împiedică să se nască. Uneori mă bizuiam pe ajutorul tatei. Era atât de puternic, atât de preţuit de oameni importanţi, încât izbutea să transgreseze pentru noi legile pe care Françoise mă învăţase să le consider ca fiind mai de neînfrânt decât cele ale vieţii şi ale morţii, să întârzie cu un an. Pentru casa noastră, beneficiind singur de această favoare în tot cartierul, lucrările de „renovare”, să obţină de la ministru, pentru fiul doamnei Sazerat care voia să se ducă la băi, autorizaţia de a-şi da bacalaureatul cu două luni mai devreme, în seria candidaţilor al căror nume începea cu A, în loc să aştepte rândul literei S. Dacă m-aş fi îmbolnăvit grav, dacă aş fi fost răpit de tâlhari, convins fiind că tata se află în cele mai strânse legături cu puterile supreme, că are cele mai bune scrisori de recomandare pe lângă bunul Dumnezeu, şi că boala sau captivitatea mea nu sunt altceva decât vane simulacre, deloc primejdioase pentru mine, aş fi aşteptat în linişte inevitabila întoarcere ia buna realitate, ceasul eliberării sau al vindecării; poate că această absenţă de geniu, această gaură neagră ce se deschidea în mintea mea când căutam subiectul scrierilor melc viitoare, nu era nici ea altceva decât o iluzie lipsită de consistenţă, care va înceta prin intervenţia tatei, căci probabil că el se înţelesese cu Ocârmuirea şi cu Providenţa că voi fi cel mai mare scriitor al epocii. Dar alteori, în timp ce părinţii mei îşi pierdeau

răbdarea văzându-mă că rămân în urmă şi că nu mă ţin după ei, viaţa mea actuală, în loc să-mi pară o creaţie artificială a tatei, pe care ar fi putut să o modifice după voia lui, îmi apărea, dimpotrivă, ca fiind cuprinsă într-o realitate ce nu fusese făcută pentru mine, împotriva căreia nu se află niciun recurs, în inima căreia nu aveam niciun aliat, care nu ascundea nimic dincolo de ea însăşi. Mi se părea atunci că existam în felul cum există şi ceilalţi oameni, că voi îmbătrâni, că voi muri ca şi ei, şi că, printre ei, făceam doar parte din numărul celor ce nu au înclinaţie pentru scris. De aceea, descurajat, renunţam pentru totdeauna la literatură, în ciuda încurajărilor date mie de Bloch. Acest simţământ intim, nemijlocit, pe care îl aveam despre neantul gândirii mele, prevala împotriva tuturor cuvintelor de laudă, ca, pentru un om rău, ale cărui fapte sunt lăudate, remuşcările conştiinţei sale. Într-o zi mama îmi spuse: „De vreme ce vorbeşti întruna de doamna de Guermantes, află că trebuie să sosească la Combray, ca să asiste la nunta fetei doctorului Percepied, care a îngrijit-o foarte bine acum patru ani. O s-o poţi vedea la biserică”. De altminteri, cel mai mult auzisem despre doamna de Guermantes din gura doctorului Percepied, iar el ne arătase chiar un număr dintr-o revistă ilustrată unde putea fi văzută în costumul pe care-l purta la un bal mascat dat de prinţesa de Leon.

Dintr-o dată, în timpul slujbei de nuntă, o mişcare a paznicului bisericii îmi îngădui să văd, aşezată într-o capelă, o doamnă blondă cu nas mare, cu ochi albaştri şi pătrunzători, purtând o cravată bufantă de mătase mov, bine călcată, nouă şi strălucitoare, şi având lângă nas o bubuliţă. Şi pentru că, pe suprafaţa chipului ei roşu, de parcă i-ar fi fost prea cald, desluşeam, diluate şi abia perceptibile, părticele de analogie cu portretul ce îmi fusese arătat, pentru că, mai ales, trăsăturile particulare pe care i le vedeam, atunci când încercam să le enunţ, se

formulau întocmai în aceşti tei meni: un nas mare, ochi albaştri, termeni de care se slujise doctorul Percepied când o descrisese în faţa mea pe ducesa de Guermantes, îmi spusei: Această doamnă seamănă cu ducesa de Guermantes; or, capela din care ea urmărea slujba era cea a lui Gilbert cel Rău, sub lespezile funerare – aurite şi primitoare precum fagurii de miere – ale căreia se odihneau vechii conţi de Brabant, şi despre care îmi aminteam că, după cât mi se spusese, era acum rezervată familiei de Guermantes când unul din membrii ei venea pentru vreo ceremonie la Combray; nu putea cu adevărat să existe decât o singură femeie care să semene cu portretul doamnei de Guermantes şi care să fie tocmai în acea zi, când trebuia să vină, în această capelă: era ea! Dezamăgirea mea era mare. Ea provenea din faptul că nu-mi dădusem niciodată seama, când mă gândeam la doamna de Guermantes, că mi-o înfăţişam în culorile unei tapiserii sau ale unui vitraliu, într-un alt secol, în alt fel decât pe ceilalţi oameni care trăiau în jurul meu. Nicicând nu mă gândisem că s-ar fi putut să aibă o faţă roşie, o cravată mov, ca doamna Sazerat, iar linia obrajilor îmi aminti atât de mult de unele femei pe care le văzusem la mine acasă, încât, dar numai pentru o clipă, mă cuprinse bănuiala că această doamnă, în principiul ei generator, în toate moleculele sale, nu era poate în mod substanţial ducesa de Guermantes, şi că trupul ei, ignorând numele ce-i era aplicat, aparţinea unui anume tip feminin ce cuprindea şi neveste de medici şi de negustori. „Asta-i aşadar doamna de Guermantes!”, spunea expresia atentă şi uimită cu care contemplam acea imagine care, fireşte, nu avea nicio legătură cu cele ce, sub acelaşi nume de doamna de Guermantes, îmi apăruseră de atâtea ori în vis, de vreme ce ea nu fusese, precum celelalte, arbitrar alcătuită de mine, ci îmi sărise în ochi pentru prima oară, cu o clipă în urmă numai, în biserică; care nu era de aceeaşi natură, nu

putea fi colorată după voia mea, precum ele, care se lăsau îmbibate de nuanţa portocalie a unei silabe, ci era atât de reală încât totul, până şi acea bubuliţă roşie de lângă nas, îi certifica supunerea faţă de legile vieţii, aşa cum, într-o apoteoză teatrală, o cută boţită a rochiei unei zâne, degetul ei cel mic care tremură, dovedesc prezenţa materială a unei actriţe vii, acolo unde aproape credeam că avem în faţa ochilor o simplă proiecţie luminoasă.

Dar în acelaşi timp, pe această imagine pe care nasul mare, ochii pătrunzători o fixau în viziunea mea (poate pentru că ei ajunseseră mai întâi la ea, făcuseră pe ea prima crestătură, în clipa când mi aveam încă timp să mă gândesc că femeia ce se ivea în faţa mea poate fi doamna de Guermantes), pe această imagine foarte recentă, de neschimbat, încercam să aplic ideea: „Este doamna de Guermantes”, izbutind doar să o manevrez în faţa imaginii, ca pe două discuri separate de un interval. Dar această doamnă de Guermantes, la care visasem de atâtea ori, acum, când o vedeam că există efectiv în afara mea, căpătă încă şi mai multă putere asupra imaginaţiei mele care, o clipă paralizată la contactul cu o realitate atât de diferită de cea la care se aştepta, începu să reacţioneze şi să-mi spună: „încărcată de glorie încă înainte de Carol cel Mare, familia Guermantes avea drept de viaţă şi de moarte asupra vasalilor ei; ducesa de Guermantes coboară din Genoveva de Brabant. Ea nu cunoaşte, şi nici nu ar consimţi să cunoască pe vreuna din persoanele de faţă”.

Şi – o, miraculoasă independenţă a privirii omeneşti, prinsă de chip cu o frânghie atât de largă, atât de lungă, atât de extensibilă, încât se poate plimba singură departe de el! – În timp ce doamna de Guermantes era aşezată în capelă deasupra mormintelor morţilor ei, privirea-i hoinărea ici-colo, urca de-a lungul stâlpilor, se oprea chiar şi asupra mea, ca o rază de soare rătăcind prin naos, dar ca o rază de soare ce, în clipa când i-am primit

mângâierea, mi s-a părut conştientă. Cât despre doamna de Guermantes însăşi, cum rămânea nemişcată, aşezată ca o mamă ce pare a nu vedea îndrăznelile şi strengăriile copiilor ce se joacă şi vorbesc cu persoane pe care ea nu le cunoaşte, mi-a fost cu neputinţă să ştiu dacă aprobă sau condamnă, în inima-i cuprinsă ca de o lene, hoinăreala privirii ei.

Important mi se părea să nu plece înainte ca eu să fi avut timp să o privesc îndeajuns, căci îmi aminteam că, de ani de zile, aveam o mare dorinţă de a o vedea, iar acum nu-mi desprindeam ochii de la ea, ca şi cum fiecare privire a mea ar fi putut, în mod material, să ia cu sine şi să pună la păstrare în mine amintirea nasului mare. A obrajilor roşii, a tuturor acestor particularităţi ce-mi apăreau ca tot atâtea informaţii preţioase, autentice şi singulare despre chipul ei. Acum, când nu-l înfrumuseţau toate gândurile pe care le raportam la el – şi poate, mai ales, ca o formă a instinctului de conservare a celor mai bune părţi din noi înşine, acea dorinţă pe care o avem întotdeauna de a nu fi dezamăgiţi –, aşezând-o iar (de vreme ce ca şi acea ducesă de Guermantes pe care o evocasem până atunci erau una şi aceeaşi persoană) în afara restului omenirii cu care mă făcuse să o confund o clipă vederea trupului ei, mă enervam auzind rostindu-se în jurul meu: „Arată mai bine decât doamna Sazerat, decât doamna Vinteuil”, ca şi cum le-ar fi putut fi asemuită. Iar privirea mea oprindu-se pe părul ei blond, pe ochii ei albaştri, la baza gâtului, şi omiţând trăsăturile feţei, ce mi-ar fi putut aminti de alte chipuri, exclamam în sinea mea, în faţa acestei schiţe voit incomplete: „Cât e de frumoasă! Câtă nobleţe! Se vede că am în faţa mea o adevărată de Guermantes, pe descendenta Genovevei de Brabant!” Şi atenţia cu care îi luminam faţa o izola într-atât, încât astăzi, când mă gândesc din nou la acea ceremonie, îmi este cu neputinţă să revăd măcar una dintre persoanele care se aflau de faţă,

cu excepţia ei şi a paznicului bisericii, care mi-a răspuns afirmativ când l-am întrebat dacă doamna aceea este cu adevărat doamna, Guermantes. Dar pe ea o revăd mai ales în clipa când toţi s-au perindat prin sacristie, alcătuind un şir luminat de soarele intermitent şi călduros al unei zile cu vânt şi furtună, şi unde doamna de Guermantes se afla în mijlocul tuturor acestor oameni din Combray ale căror nume nici măcar nu le ştia, dar a căror inferioritate proclama într-atât supremaţia sa, încât nu putea să nu simtă faţă de ei o sinceră bunăvoinţă, şi cărora, de altminteri, nădăjduia să le impună şi mai mult printr-o atitudine graţioasă şi simplă. De aceea, neputând emite acele priviri voluntare, încărcate de o semnificaţie precisă, pe care le adresezi cuiva pe care-l cunoşti, ci doar să-şi lase gândurile dispersate să se reverse neîncetat în faţa-i într-un val de lumină albastră pe care nu-l putea stăpâni, ea nu voia ca el să-i stinghereaască, să pară a-i dispreţui pe oamenii aceştia mărunţi pe care-i întâlnea în treacăt, atingându-i când pe unii, când pe alţii. Revăd încă, deasupra cravatei mov, mătăsoasă şi bufantă, blinda uimire a ochilor ei, cărora le adăugase, fără a îndrăzni să-l adreseze cuiva anume, pentru ca toţi să se poată bucura de el, un surâs oarecum timid de suzerană ce pare că se scuză faţă de vasalii ei, pe care îi iubeşte. Acest surâs căzu asupra mea, care nu-mi luam ochii de la ea. Atunci, amintindu-mi de privirea pe care o oprise asupra-mi în timpul slujbei, albastră ca o raza de soare ce ar fi străbătut vitraliu! Lui Gilbert cel Rău, îmi spusei: „Dar e limpede că se uită la mine”. Am crezut că îi plac, că se va mai gândi la mine şi după ce va fi plecat din biserică şi că, din cauza mea, va fi poate tristă în acea scară, la Guermantes. Şi pe dată am iubit-o, căci uneori, spre a iubi o femeie, este de ajuns ca ea să ne privească dispreţuitor, cum crezusem că făcuse domnişoara Swann, şi să gândim că nu ne va putea aparţine niciodată. Ochii ei aruncau scântei albastre, ca un

brebenel cu neputinţă de cules, şi pe care totuşi ea mi l-ar fi dăruit; iar soarele, ameninţat de un nor, dar dogorind încă puternic peste piaţă şi în sacristie, preschimba parcă într-un strat de petale de muşcată covoarele roşii ce fuseseră întinse pe jos cu prilejul acelei solemnităţi, şi pe care înainta surâzând doamna de Guermantes, şi adăuga ţesăturii de lână o urmă de roz catifelat, o epidermă de lumină, acea iubire, acea blândeţe serioasă ivite în inima serbării şi a bucuriei, care caracterizează anumite pagini din *Lohengrin*[68], anumite picturi de Carpaccio, şi care ne fac să înţelegem de ce Baudelaire a putut să folosească, în legătură cu sunetul trompetei, epitetul de fermecător.

Din acea zi, în plimbările mele spre Guermantes, faptul de a na avea înclinaţii pentru literatură şi de a trebui să renunţ pentru totdeauna la gândul de a fi un scriitor celebru îmi păru încă şi mai dureros decât până atunci. Părerea de rău pe care o simţeam, în timp ce, rămas singur mai la o parte, mă scufundam în visare, îmi pricinuia o atât de mare suferinţă, încât, pentru a o înlătura de la, sine, printr-un fel de inhibiţie în faţa durerii, mintea mea nu mai gândea deloc la versuri, la romane, la un viitor poetic pe care nu mă puteam bizui, din lipsă de talent. Atunci, dintr-o dată, cu totul în afara acestor preocupări literare şi fără nicio legătură cu ele, un acoperiş, o rază de soare pe o piatră, mireasma unui drum de ţară mă sileau să mă opresc, fiindcă trezeau în mine o plăcere cu totul particulară şi, de asemenea, pentru că păreau a ascunde, dincolo de ce vedeam, ceva pe care mă îndemnau să-l iau şi pe care, în ciuda străduniilor mele, nu izbuteam să-l descopăr. Cum simţeam că acel ceva se află în ele, rămâneam locului, nemişcat, privind, respirând, încercând să merg cu gândirea mea dincolo de imagine

68 Operă de Richard Wagner (autor atât al libretului, cât şi al muzicii), inspirată dintr-o cunoscută legendă germanică aparţinând ciclului de romane curteneşti despre căutarea Graal-ului.

sau de miros. Şi dacă trebuia să-l ajung pe bunicul, să-mi urmez drumul, căutam să le regăsesc închizând ochii; mă străduiam să-mi amintesc exact linia acoperişului, nuanţa pietrei, care, fără să pot înţelege de ce, îmi paraseră pline, gata să se întredeschidă, să-mi dea acel ceva pentru care nu erau decât un înveliş. Desigur, nu asemenea impresii puteau să-mi redea speranţa pierdută de a fi vreodată scriitor şi poet, căci ele erau totdeauna legate de un obiect particular lipsit de o valoare intelectuală şi neraportându-se la niciun adevăr abstract. Dar cel puţin ele trezeau în mine o plăcere iraţională, iluzia unui fel de fecunditate şi, prin chiar asta, mă fereau de plictisul, de sentimentul neputinţei mele. Stări ce mă încercaseră ori de câte ori căutasem un subiect filosofic pentru o mare operă literară. Dar datoria de conştiinţă pe care mi-o impuneau aceste impresii suscitate de forme, parfumuri sau culori – de a încerca să văd ce se ascunde îndărătul lor –, era atât de anevoioasă, încât îmi găseam curând mie însumi scuze care să-mi îngăduie să mă sustrag acestor eforturi şi să mă cruţ de această osteneală. Din fericire, părinţii mei mă chemau, simţeam că acum nu mă bucur de liniştea necesară pentru a-mi continua căutarea, şi că e mai bine să nu mă mai gândesc la ea până când voi ajunge acasă, fără să mă obosesc dinainte, şi fără rezultat. Atunci nu mă mai preocupam de acel lucru necunoscut care se învăluia într-o formă sau un parfum, fiind totodată foarte liniştit, căci îl aduceam acasă, apărat de învelişul de imagini sub care îl voi regăsi viu, asemenea peştilor aduşi de mine într-un coş, acoperiţi cu un strat de iarbă ce-i ţinea la răcoare, în zilele când mi se îngăduise să mă duc la pescuit. Odată ajuns acasă, mă gândeam la altceva, şi astfel se îngrămădeau în nuntea mea (ca, în camera mea, florile culese de mine în timpul plimbărilor, sau obiectele primite în dar) o piatră luminată de o rază de soare, un acoperiş, un dangăt de clopot, o mireasmă de frunze, nenumărate

imagini diferite sub care, de multă vreme, a murit realitatea presimţită, dar nedescoperită, pentru că nu am avut destulă voinţă. O dată totuşi – când, plimbarea noastră prelungindu-se mult dincolo de durata ei obişnuită, fusesem foarte fericiţi să-l întâlnim la jumătatea drumului de întoarcere, spre sfârşitul după-amiezii, pe doctorul Percepied, care, trecând în goană cu trăsura, ne recunoscuse şi ne luase cu el – am avut o impresie de acest fel şi nu am părăsit-o înainte de a o adânci puţin. Mă urcasem lângă vizitiu, alergam ca vântul, pentru că, înainte de a se întoarce la Combray, trebuia să se mai oprească la Martinville-le-Sec, la un bolnav, lângă poarta căruia urma să-l aşteptăm. La cotitura unui drum simţii dintr-o dată acea plăcere specială, ce nu semăna cu nicio alta, zărind cele două clopotniţe din Martinville, scăldate în apusul de soare, şi pe care mişcarea trăsurii noastre şi serpentinele drumului păreau că le mută din loc, apoi cea din Vieuxvicq care, despărţită de ele printr-o colină şi o vale, şi aşezată pe un podiş mai înalt, în depărtare, părea totuşi că se află chiar alături.

Observând, notând forma fleşei, mişcarea liniilor, suprafaţa lor însorită, simţeam că nu merg până la capătul impresiei mele, că îndărătul acestei mişcări, îndărătul acestei lumini se află ceva, ceva ce ele păreau a cuprinde şi a ascunde totodată.

Clopotniţele păreau atât de îndepărtate şi noi păream a ne apropia atât de puţin de ele, încât am fost uimit când, câteva clipe mai târziu, ne-am oprit în faţa bisericii din Martinville. Nu ştiam motivul plăcerii pe care o avusesem văzându-le în zare şi obligaţia de a căuta să descopăr acest motiv mi se părea foarte anevoioasă; aş fi dorit să păstrez în rezervă în capul meu aceste linii ce se mişcau în soare, şi să nu mă mai gândesc la ele acum. Şi este probabil că, dacă aş fi făcut aşa, cele două clopotniţe s-ar fi dus pentru totdeauna acolo unde se duseseră atâţi copaci, atâtea

acoperişuri, atâtea parfumuri, atâtea sunete, pe care le deosebisem de altele din cauza acelei plăceri obscure pe care mi-o pricinuiseră şi pe care n-am adâncit-o niciodată. Coborâi din trăsură ca să stau de vorbă cu părinţii mei, în aşteptarea doctorului. Apoi am pornit iar la drum, mi-am reluat locul pe capră, am întors capul să mai văd o dată clopotniţei» pe care, ceva mai târziu, le-am zărit o ultimă oară, la o cotitură de drum. Vizitiul, ce nu părea a avea chef de vorbă, aproape că nu-mi răspundea la întrebări, aşa că, în lipsa altei tovărăşii, m-am văzut silit să mă mulţumesc cu mine însumi şi să încerc să-mi amintesc de clopotniţele melc. Curând, liniile lor şi suprafeţele lor însorite, ca şi cum ar fi fost un fel de scoarţă, s-au sfâşiat, ceva din ce era ascuns în ele îmi apăra, avui un gând care nu exista pentru mine cu o clipă mai înainte, ce se formulă în cuvinte în capul meu, şi plăcerea pe care mi-o pricinuise adineaori vederea lor fu atât de sporită incit, cuprins de un fel de beţie, nu m-am mai putut gândi la altceva. În acea clipă, şi cum ne aflam departe de Martinville, întorcând capul le văzui din nou, negre ca păcura, de data asta, căci soarele apusese. Din când în când, dispăreau la cotituri, apoi se arătară o ultimă dată, şi, în sfârşit, nu le mai văzui.

Fără să-mi spun că îndărătul clopotniţelor din Martinville era probabil ascuns ceva analog cu o frază frumoasă, de vreme ce acel ceva îmi apăruse sub forma unor cuvinte care-mi făceau plăcere, cerând un creion şi hârtie doctorului, am compus[69], în zdruncinăturile trăsurii, pentru a-mi uşura conştiinţa şi a mă supune entuziasmului ce mă cuprinsese, următoarele rânduri, pe care le-am regăsit mai târziu şi cărora nu a trebuit să le aduc decât puţine schimbări:

„Singure, înălţându-se din câmpie şi ca pierdute pe acel

69 Pentru această specific proustiană descriere a comportamentului auctorial, cf. comentariul meu din *Poietică şi poetică,* Bucureşti, Editura, Univers, 1982.

loc neted, urcau spre cer cele două clopotniţe din Martinville. Curând văzurăm trei: aşezându-se în faţa lor printr-un salt îndrăzneţ, o clopotniţă întârziată, cea din Vieuxvicq, li se adăugase. Minutele treceau, mergeam repede, şi totuşi cele trei clopotniţe erau tot departe în faţa noastră, ca trei păsări poposite pe câmpie, nemişcate în lumina soarelui. Apoi clopotniţa din Vieuxvicq se dădu la o parte, se îndepărtă, iar clopotniţele din Martinville rămaseră singure, luminate de razele apusului de soare pe care, chiar la acea distanţă, le vedeam jucându-se şi surâzând pe povârnişurile lor. Ne trebuise atât de multă vreme ca să ne apropiem de ele, încât mă gândeam cât mai avem până la poalele lor, când, dintr-o dată, trăsura cotind, ne lăsă chiar alături; şi se aruncaseră cu atâta violenţă în faţa ei, încât abia dacă am avut timp să oprim şi să nu ne izbim de portic. Ne-am urmat drumul; ieşisem din Martinville de câtăva vreme şi satul, după ce ne întovărăşise câteva secunde, dispăruse, dar, rămase singure în zare, pentru a ne privi cum ne îndepărtăm în goană, clopotniţele sale, şi cea din Vieuxvicq, îşi fluturau în semn de rămas bun vârfurile însorite. Din când în când, una se dădea la o parte pentru ca celelalte două să ne mai poată vedea încă o clipă; dar drumul îşi schimbă direcţia, şi ele se răsuciră în lumină ca trei ţăruşi de aur şi dispărură din ochii mei. Dar, ceva mai târziu, când eram aproape de Combray, soarele fiind acum apus, le zării o ultimă oară la mare depărtare, semănând cu trei flori pictate pe cer, deasupra liniei scunde a câmpiei. Mă făceau să mă gândesc şi la trei fecioare dintr-o legendă, părăsite într-un pustiu peste care cădea întunericul; şi în timp ce ne îndepărtam în galop, le văzui căutându-şi cu timiditate drumul şi, după câteva stângace clătinări, zării nobilele lor siluete îngrămădindu-se unele într-altele, alunecând una îndărătul celeilalte, nemaialcătuind pe cerul încă roz decât o singură formă neagră, încântătoare şi resemnată, şi,

apoi, topindu-se în noapte”.

Nu m-am mai gândit niciodată la această pagină, dar în acea clipă, când, pe colţul scaunului unde vizitiul doctorului aşeza de obicei într-un coş păsările pe care le cumpărase din Martinville, am terminat-o de scris, am fost atât de fericit, simţeam că mă eliberase atât de bine de acele clopotniţe şi de ceea ce ele ascundeau îndărătul lor, încât, ca şi cum aş fi fost eu însumi o găină şi tocmai aş fi ouat un ou, începui să cânt în gura mare.

În timpul întregii zile, pe când ne plimbam, putusem visa la plăcerea de a fi prietenul ducesei de Guermantes, de a pescui păstrăvi, de a mă plimba cu barca pe Vivonne şi, lacom de fericire, de a nu cere vieţii în acele momente nimic altceva decât să fie mereu alcătuită dintr-un şir de după-amiezi fericite. Dar când pe dramul de întoarcere zărisem la stânga o fermă, destul de îndepărtată de altele două care erau, dimpotrivă, foarte apropiate, fermă de unde, pentru a intra în Combray, nu-ţi mai rămânea decât să o apuci pe o alee de stejari mărginită pe o latură de pajişti aparţinând fiecare unei mici aşezări şi plantate la intervale egale cu meri ce îşi proiectau pe pământ, când erau luminaţi de apusul de soare, desenul japonez al umbrelor, dintr-o dată inima începu să-mi bată, ştiam că în mai puţin de o jumătate de oră vom fi acasă şi că, aşa cum era regula în zilele când ne dusesem înspre Guermantes şi când cina era servită mai târziu, voi fi trimis la culcare de îndată ce-mi voi fi terminat supa, astfel încât mama, rămânând la masă ca şi cum am fi avut invitaţi la cină, nu va mai urca să-mi spună noapte bună aplecându-se deasupra patului meu. Zona de tristeţe unde intrasem era tot atât de distinctă de zona unde mă avântam cu bucurie doar cu o clipă. În urmă, ca uneori, pe cer, o dungă roz despărţită parcă printr-o linie de o dungă verde sau de o dungă neagră. Vezi o pasăre aburind în roz, o vezi cum e pe cale să ajungă la capătul lui, atinge aproape dunga

neagră, apoi a intrat în ea. Dorinţele de adineaori, de a merge la Guermantes, de a călători, de a fi fericit, erau acum atât de în afara mea, încât împlinirea lor nu mi-ar fi făcut nicio plăcere. Le-aş fi dat pe toate, în schimbul putinţei de a plânge toată noaptea în braţele maniei. Tremuram, nu-mi desprindeam privirea neliniştită de la chipul mamei, care nu se va ivi în acea seară în camera unde mă; vedeam încă de pe acum cu ghidul, aş fi vrut să mor. Şi această stare avea să dureze până a doua zi, când razele soarelui de dimineaţă sprijinindu-şi, ca şi grădinarul, spalierul de zidul înveşmântat în cicoare ce se căţăra până la fereastra mea, eu voi sări din pat pentru a coborî repede în grădină, fără să-mi mai amintesc că seara va aduce iar cu sine ceasul când trebuia să mă despart de mama. Şi astfel Guermantes m-a învăţat să desluşesc aceste stări care se succed în mine, în anumite perioade, ajungând chiar să-şi împartă între ele una şi aceeaşi zi, una alungând-o pe cealaltă, cu punctualitatea unei febre alipite, dar atât de exterioare una alteia, atât de lipsite de mijloacele de a comunica între ele, încât nu mai pot înţelege, nu-mi mai pot nici măcar reprezenta, aflându-mă într-o stare, lucrai pe care l-am dorit, sau de care m-am temut, sau pe care l-am dus la împlinire aflându-mă în alta.

De aceea Méséglise şi Guermantes rămân legate pentru mine de multe întâmplări mărunte aparţinând aceleia, dintre toate diferitele vieţi paralele duse de fiecare dintre noi, care este cea mai plină de peripeţii, cea mai bogată în episoade, adică cea mai intelectuală. Fără îndoială, ea progresează în noi încetul cu încetul, iar descoperirea adevărurilor care i-au schimbat, pentru noi, sensul şi înfăţişarea, care ne-au deschis noi drumuri; este pregătită de noi cu multă vreme înainte; dar fără ştiinţa noastră; şi ele nu datează pentru noi decât din ziua, din minutul când ne-au devenit vizibile. Florile ce se jucau atunci în iarbă, apa ce curgea în lumina soarelui, întregul peisaj unde s-au

ivit continuă să le întovărăşească amintirea, cu, chipul lor inconştient sau distrat; şi, desigur, când erau îndelung contemplate de acel umil trecător, de acel copil ce visa – precum un rege de către un cronicar pierdut în mulţime –, acel colţ de natură, acea bucată de grădină nu ar fi putut crede că tocmai datorită lui vor îi menite să supravieţuiască până şi cu particularităţile lor cele mai efemere; şi totuşi acea mireasmă de păducel ce cutreieră de-a lungul tufişurilor, ce va fi curând înlocuită de cea a trandafirilor sălbateci, un zgomot de paşi fără ecou pe pietrişul unei alei, o băşică plină cu aer iscată pe o plantă acvatică de apa râului şi care se sparge pe dată – toate au fost purtate de exaltarea mea, prin mijlocirea căreia au izbutit să străbată şirul atâtor ani, în timp ce în jur drumurile s-au şters, şi morţi sunt cei ce le-au călcat, şi moartă este amintirea lor. Uneori această bucată de peisaj adus astfel până astăzi, se desprinde atât de izolat de tot restul, încât pluteşte nesigur în gândul meu ca o Delos[70] înflorită, fără să pot spune din ce ţară, din ce timp – poate, pur şi simplu, din ce vis "— vine. Dar probabil că eu mă gândesc la Méséglise şi la Guermantes mai ales ea la zăcămintele adânci ale solului meu mental, ca la terenurile rezistente pe care mă sprijin încă. Pentru că am crezut în lucruri, în fiinţe, în timp ce le străbăteam, lucrurile, fiinţele ce mi s-au făcut prin ele cunoscute sunt singurele pe care le iau încă în serios şi care îmi pricinuiesc încă bucurie. Fie că acea credinţă oare creează a secat în mine, fie că realitatea nu se formează decât în memorie, florile ce-mi sunt arătate astăzi pentru prima oară nu-mi par adevărate flori. Méséglise, cu tufele sale de liliac şi păducel, cu albăstrelele, cu macii, cu merii săi, Guermantes, cu râul

70 Cea mai mică dintre insulele Ciclade, unde se găsea marele sanctuar al lui Apollo. Aici se afla, la origine, tezaurul Confederaţiei alcătuită din Atena şi diferite alte cetăţi. A fost distrusă de Mitridate (88 î.e.n.).

plin de mormoloci, cu scânteiuţele şi nuferii albi, au constituit pentru totdeauna, pentru mine, figura ţinuturilor unde mi-ar plăcea să trăiesc, unde vrei, înainte de orice, să poţi merge la pescuit, să te poţi plimba eu barca, să vezi ruinele unor fortificaţii gotice şi să întâlneşti în mijlocul lanurilor de grâu o biserică monumentală, rustică şi aurie ca o căpiţă, aşa cum era cea din Saint-André-des-Champs; iar albăstrelele, tufişurile de păducel, merii ce mi se întâmplă, când călătoresc, să-i întâlnesc încă pe câmp, pentru că se află la aceeaşi adâncime, la nivelul trecutului meu, sunt pe dată în comunicare cu mima mea. Şi totuşi, pentru că există ceva individual în fiecare loc, când mă cuprinde dorinţa să revăd Guermantes, nu mi-aş mulţumi-o dacă aş fi dus pe malul unui râu unde s-ar afla nuferi albi la fel de frumoşi, sau chiar mai frumoşi decât pe malul Vivonnei, după cum nici seara, întorcându-mă acasă – la ceasul când se trezea în mine acea mare nelinişte care, mai târziu, emigrează în iubire, şi poate deveni, pentru totdeauna, nedespărţită de ea –, nu aş fi dorit să vină să-mi spună noapte bună o mamă mai frumoasă şi mai inteligentă decât a mea. Nu; după cum îmi trebuia – ca să pot adormi fericit, în acea pace fără de nicio tulburare pe care nicio iubită nu mi-a putut-o dărui vreodată, de vreme ce te îndoieşti de ele chiar în clipa când crezi în ele şi nu le stăpâneşti niciodată inima aşa cum o primeam, într-o sărutare, pe cea a mamei, întreagă, fără niciun gând ascuns, fără rămăşiţa vreunei intenţii alta decât mie adresată – să fie ea, să-şi aplece ea spre mine faţa unde, dedesubtul ochiului, se afla parcă un fel de cicatrice, pe care o iubeam la fel de mult ca şi tot restul; tot astfel vreau să revăd acel Guermantes pe care l-am cunoscut, cu acea fermă puţin îndepărtată de următoarele două, îngrămădite una într-alta, aflate la intrarea aleii de stejari; şi acele pajişti pe care, când strălucesc în soare ca o băltoacă, se desenează franzele merilor, şi acel peisaj a cărui

individualitate, uneori, noaptea, în visele mele, mă supune cu o putere aproape fantastică şi pe care nu-l mai pot regăsi când mă trezesc. Fără îndoială, deoarece au unit în mine pentru totdeauna impresii diferite şi de neseparat, doar pentru că mă siliseră să le simt în acelaşi timp, Méséglise şi Guermantes m-au expus, în viitor, la multe decepţii şi chiar la multe greşeli. Căci adeseori am vrut să revăd o persoană fără să desluşesc că voinţa mea era legată de faptul că ca îmi amintea de un gard de tufe de păducei, şi am ajuns să cred, şi să-l fac şi pe celălalt să creadă, într-un spor de iubire, din simpla dorinţă de a călători. Dar, de asemenea, prin chiar asta, şi rămânând prezente în acelea dintre impresiile mele de astăzi cu care se pot lega, ele le conferă adevărate temelii, profunzime, o dimensiune în plus faţă de celelalte. Le adaugă şi un farmec, o semnificaţie ce nu există decât pentru mine. Când, în serile de vară, cerul armonios mârâie precum un animal sălbatec, şi când ceilalţi sunt îmbufnaţi că vine furtuna, cu, datorită acelei plimbări înspre Méséglise, rămân singur în extaz, respirând, prin zgomotul ploii ce cade, mireasma unor invizibile şi persistente flori de liliac.

Astfel rămâneam adeseori până dimineaţa, gândindu-mă la vremea când mă duceam la Combray, la tristele mele seri lipsite de somn, la atâtea zile, de asemenea, a căror imagine îmi fusese de curând redată de gustul – de ceea ce locuitorii din Combray ar fi numit „parfumul” – unei ceşti cu ceai şi, printr-o asociaţie de amintiri, la ceea ce, mulţi ani după ce plecasem din acest orăşel, aflasem cu privire la o iubire pe care Swann o avusese înainte ca eu să mă fi născut, cu acea precizie a detaliilor biografice mai uşor de obţinut uneori când e vorba de oameni morţi de multe secole, decât când e vorba de viaţa celor mai buni prieteni ai noştri, şi care parc cu neputinţă, cum ar părea cu neputinţă să vorbeşti dintr-un oraş într-altul – atâta vreme cât este ignorat artificiul prin care a fost depăşită această

dificultate. Toate aceste amintiri adăugate unele altora nu alcătuiau decât o masă, dar nu fără a se putea distinge între ele – între cele mai vechi, şi cele mai recente, născute dintr-o mireasmă, apoi între cele ce nu erau decât amintirile unei alte persoane, de la care le aflasem –, dacă nu fisuri, dacă nu adevărate falii, cel puţin acele vinişoare, acele brâie felurit colorate care, în cazul anumitor stânci sau al anumitor blocuri de marmoră, dezvăluie diferenţe de origine, de vârstă, de „formaţie”.

Desigur, când se apropia dimineaţa, scurta incertitudine a trezirii mele era de multă vreme risipită. Ştiam în ce cameră mă aflu cu adevărat, o reconstruisem în jurul meu pe întuneric – fie orientându-mă doar din memorie, fie ajutându-mă, ca de un indiciu, de o zare de lumină abia întrevăzută, în josul căreia situam perdelele de la fereastră –, ba chiar o reconstruisem în întregime şi o mobilasem precum un arhitect şi un tapiţer ce ţin seama de deschiderea ferestrelor şi a uşilor, aşezând oglinzile şi punând comoda la locul lor obişnuit. Dar de îndată ce lumina zilei – şi nu pâlpâirea unui ultim cărbune răsfrântă de o vergea de aramă – desena în întuneric, eu creta, parcă, prima linie albă de rectificare, fereastra cu perdelele ei părăsea cadrul uşii unde o situasem din greşeală, în timp ce, spre a-i face loc, biroul pe care memoria mea îl aşezase cu neîndemânare acolo, o lua la goană, împingând în faţa-i căminul şi îndepărtând zidul despărţitor al coridorului; o curticică domnea acolo unde, cu o clipă mai înainte, se afla sala de baie, iar locuinţa pe care o zidisem în întuneric dispărea ca şi atâtea altele întrevăzute în învălmăşeala trezirii, pusă pe fugă de palidul semn desenat deasupra perdelelor de degetul înălţat al zilei.

PARTEA A DOUA

O iubire a lui Swann

PENTRU A FACE PARTE din „micul nucleu”, din „micul grup”, din „micul clan” al familiei Verdurin, trebuia să îndeplineşti o condiţie suficientă, dar necesară: să aderi tacit la un Crez printre ale cănii articole unul afirma că tânărul pianist, protejat de doamna Verdurin în acel an şi despre care ea spunea: Nimănui mi ar trebui să i se îngăduie să ştie să-l interpreteze atât de minunat pe Wagner!”, îi „înfunda” atât pe Plante cât şi pe Rubinstein[71], şi că doctorul Cottard era un mai bun diagnostician decât Potain. Orice „nou adept” pe care familia Verdurin nu-l putea convinge că serile celor ce nu veneau la ei erau plicticoase la culme, se vedea pe dată exclus. Femeile fiind în această privinţă mai rebele decât bărbaţii, căci îşi desfăşurau întreaga curiozitate mondenă şi întreaga dorinţă de a afla nemijlocit cât de plăcute sau de neplăcute sunt petrecerile din alte saloane, iar soţii Verdurin simţind, pe de altă parte, că acest spirit cercetător şi acest demon al frivolităţii puteau, prin molipsire, să devină fatale ortodoxiei micii lor biserici, fuseseră siliţi să-i izgonească rând pe rând pe toţi „credincioşii” de sex feminin.

În afară de tânăra nevastă a doctorului, nu mai primeau aproape în acel an (deşi doamna Verdurin era virtuoasă şi dintr-o respectabilă familie burgheză, nespus de bogată şi întru totul obscură, cu care ea încetase treptat, şi în mod voit, orice relaţie) decât pe o demimondenă, sau aproape,

71 Rubinstein (Anton) (1829 – 1894), pianist şi compozitor rus, fondator al Conservatorului din Petersburg şi al celui din Moscova.

pe doamna de Crécy, căreia doamna Verdurin i se adresa pe numele mic, spunându-i Odette, şi despre care ea declara ca e „un amor de femeie”, şi pe mătuşa pianistului, ce fusese probabil cândva portăreasă; erau femei ce nu cunoşteau înalta societate şi care, în naivitatea lor, crezuseră cu atâta uşurinţă că prinţesa de Sagan şi ducesa de Guermantes erau silite să plătească nişte bieţi pârliţi pentru a avea lume la petreceri, încât, dacă le-ai fi propus să le faci rost de o invitaţie la dineurile date de aceste două nobile doamne, fosta portăreasă şi cocota ar fi refuzat cu dispreţ.

Soţii Verdurin nu invitau la cină: la ei găseai întotdeauna „masa întinsă”. Seara nu exista un program anume. Tânărul pianist cânta la pian, dar numai dacă avea chef, căci fiecare făcea ce voia şi, după cum spunea domnul Verdurin: Să ne trăiască prietenii şi să se simtă aici ca la ei acasă!” Dacă pianistul voia să interpreteze cavalcada din *Walkiria* sau preludiul din *Tristan*[72], doamna Verdurin protesta, nu pentru că acea muzică i-ar fi displăcut, ci, dimpotrivă, pentru că o impresiona prea mult... Vreţi să mă apuce iar migrena? Ştiţi doar că asta mi se întâmplă ori de câte ori cântă asta la pian. Ştiu ce mă aşteaptă! Mâine, când o să vreau să mă scol, n-o să mai fie nici ţipenie!” Dacă pianistul nu cânta, lumea sta de vorbă, şi unul dintre prieteni, cel mai adeseori pictorul lor favorit din acel moment, „dădea dramul”, cum spunea domnul Verdurin, „vreunei istorii atât de gogonate că se tăvăleau cu toţii de râs”, şi mai ales doamna Verdurin, căreia – într-atât avea obiceiul să înţeleagă la propriu expresiile figurate ale emoţiilor pe care le simţea – doctorul Cottard (un tânăr

72 Opere de Richard Wagner. *Walkiria* aparţine ciclului *Inelul Nibelungilor* (1853 – 1874). *Tristan* este titlul prescurtat al operei *Tristan şi Isolda* (1857-l859).

Wagner este unul dintre compozitorii preferaţi ai lui Proust. Există o analogie, pe multe planuri, între compoziţia proustiană şi cea wagneriană.

debutant în acea vreme) a trebuit într-o bună zi să-i pună la loc falca, fiindcă îi căzuse de atâta râs.

Bărbaţilor le era interzis să poarte haine de seară, pentru că erau între „amici” şi ca să nu semene cu „plicticoşii” de care se fereau ca de ciumă, neinvitându-i decât cu cine ştie ce mare prilej, căutat cum nu se poate mai rar şi doar pentru a-l distra pe pictor sau a-l face cunoscut pe muzician. În restul timpului se mulţumeau să dezlege şarade, să ia masa la miezul nopţii în chip solemn, dar în intimitate, fără a lăsa să pătrundă vreun străin în micul „nucleu”.

Dar, pe măsură ce „amicii” căpătaseră un loc tot mai mare în viaţa doamnei Verdurin, plicticoşi şi dezagreabili începeau să fie toţi cei care îi răpeau, fie şi pentru puţină vreme, prietenii, toţi cei care îi împiedicau să fie liberi, adică mama unuia, profesia altuia, casa de la ţară sau boala unui al treilea. Dacă doctoral Cottard credea că trebuie sa plece îndată după masă ea să se întoarcă la căpătâiul unui bolnav aflat în primejdie: „Cine ştie, îi spunea doamna Verdurin, poate că i-ar face mult mai bine dacă nu l-ai deranja acuma seara; ar petrece o noapte mai bună fără tine; mâine dimineaţă o să te duci să-l vezi devreme şi o să-l găseşti vindecat”. Încă de la începutul lunii decembrie era bolnavă la gândul că prietenii cei mai credincioşi ai casei „o vor lăsa baltă” de Crăciun şi de Anul nou. Mătuşa pianistului îi pretindea acestuia să ia masa în acele zile în familie, cu mama:

— Nu cumva crezi c-o să moară, îi strigă aspru doamna Verdurin, dacă nu cinezi cu ea de Anul nou, ca în *provincie!*

În săptămâna Patimilor, neliniştile ei renăşteau:

— Dumneata, doctore, un savant, un liber cugetător, cred că vii în Vinerea mare, ca în orice altă zi, îi spuse ea lui Cottard, în primul an, pe un ton sigur de sine, ca şi cum nu s-ar fi putut îndoi de răspuns. Dar tremura, aşteptându-

l, căci, dacă nu ar fi fost afirmativ, risca să rămână singură.

— Voi veni în Vinerea mare... să-mi iau rămas bun, căci ne vom petrece Pastele în Auvergne.

— În Auvergne? Ca să te mănânce purecii şi ploşniţele! N-ai decât!

Şi, după o clipă de tăcere:

— Dacă ne-ai fi spus măcar din timp, ca să fi organizat ceva şi să fi călătorit împreună, în condiţii confortabile.

Tot astfel, dacă un „credincios al casei" avea un prieten, sau o „prietenă a casei" avea un flirt ce ar fi putut uneori să-i „îndepărteze", soţii Verdurin, care nu se speriau dacă o femeie avea un amant cu condiţia să-l aibă la ei, să-l iubească prin ei şi să nu li-l prefere, spuneau: „Foarte bine! Adu-l aici!" Şi era primit spre încercare, ca să dovedească dacă este capabil să nu aibă secrete faţă de doamna Verdurin, dacă are toate calităţile necesare spre a fi inclus în „micul clan". Dacă nu corespundea aşteptărilor, „credinciosul casei" care îl prezentase era luat de o parte de gazde şi, după o convorbire între patru ochi, se pomenea certat cu prietenul sau cu amanta. În cazul când gazdele nu-i făceau acest mic serviciu, „noul adept" devenea, la rându-i, un „credincios al casei". Iată de ce când, în acel an, demimondena îi povesti domnului Verdurin că tocmai cunoscuse un bărbat încântător, pe domnul Swann, insinuând că acesta va fi foarte fericit să fie primit în vizită, domnul Verdurin transmise pe loc această cerere nevestei sale. (Căci nu avea niciodată vreo părere înaintea ei, iar rolul lui special era de a-i aduce la îndeplinire dorinţele, precum şi pe cele ale „credincioşilor casei", desfăşurându-se în chipul cel mai ingenios.

— Doamna de Crécy vrea să te roage ceva. Ar dori să-ţi prezinte un prieten, pe domnul Swann. Ai ceva împotrivă?

— Ei, Doamne, cum aş putea să refuz o minune de femeie ca ea. Taci din gură, nu-ţi cere nimeni părerea, eu

îţi spun că eşti o minune de femeie.

— Dacă asta îţi este voia, răspunse Codette pe un ton preţios şi cochet, şi adăugă: ştii că nu sunt *fishing for compliments.*

— Adu-ţi prietenul, dacă e un bărbat plăcut.

Desigur, „micul nucleu” nu avea nicio legătură cu societatea frecventată de Swann, şi adevăraţii mondeni ar fi găsit că nu merită osteneala să ocupi, ca el, în lumea înaltă, o situaţie excepţionala, pentru a ţine să le fii prezentat soţilor Verdurin. Dar lui Swann îi plăceau atât de mult femeile încât, din ziua când le cunoscuse aproape pe toate din aristocraţie şi când nu mai avuseseră a-l învăţa nimic, el nu mai ţinuse la aceste scrisori de naturalizare, echivalând aproape cu nişte titluri de nobleţe pe care i le acordase cartierul Saint-Germain, decât ca la un fel de valoare de schimb, de scrisoare de credit, lipsită de preţ în ea însăşi, dar îngăduindu-i să-şi improvizeze o situaţie în cutare mic oraş de provincie sau în duh păruseră frumoase. Căci dorinţa sau iubirea îi trezeau, atunci un simţământ de vanitate de care acum scăpase în viaţa, cea obişnuită (deşi, neîndoielnic, tocmai acest simţământ îl îndreptase odinioară către o carieră mondenă unde îşi risipise în plăceri frivole darurile minţii şi îşi folosise erudiţia în materie de arţar sfătuindu-le pe doamnele din înalta societate ce tablouri să-şi cumpere şi cum să-şi mobilizeze palatele), dar care îi stârnea dorinţa de-a străluci în ochii unei necunoscute de care era îndrăgostit, cu o eleganţă nepresupusă doar de numele de Swann. Dorea asta mai ales dacă necunoscuta era de condiţie umilă. Aşa cum un bărbat inteligent nu se va teme niciodată că va părea prost în faţa unui alt: bărbat inteligent, tot astfel un bărbat elegant se va teme a-şi vedea eleganţa ignorată nu de către un mare senior, ci de un bădăran. Trei sferturi din cuvintele de şi din minciunile vanitoase ce au fost împrăştiate cu dărnicie de când lumea

există de către oameni care astfel se înjoseau, au fost adresate unora ce le erau inferiori. Iar Swann, care era simplu şi neglijent cu o ducesă, tremura să nu fie dispreţuit, şi poza, atunci când era în faţa unei cameriste.

Nu era ca atâţi alţi oameni care, din lene sau dintr-un sentiment resemnat al obligaţiei create de măreţia socială de a rămâne legaţi de un anume ţărm, se abţin de la plăcerile pe care realitatea li le înfăţişează în afara poziţiei mondene unde trăiesc, fixaţi până la moarte, mulţumindu-se, în cele din urmă, să numească plăceri, din lipsă de altceva mai bun, după ce au izbutit să se obişnuiască, distracţiile mediocre sau necazurile suportabile cuprinse în ea. Swann, în schimb, nu încerca să le găsească frumoase pe femeile cu care îşi petrecea timpul, ci să-şi petreacă timpul cu femeile pe care le găsea frumoase. Şi adeseori erau femei de o frumuseţe destul de vulgară, căci calităţile fizice pe care el le căuta fără să-şi dea seama erau complet opuse celor care îl făceau să admire femeile sculptate sau pictate de maeştrii lui preferaţi. Profunzimea, melancolia expresiei îi îngheţau simţurile, trezite, dimpotrivă, de o carne sănătoasă, îmbelşugată şi roz.

Dacă, într-o călătorie, întâlnea o familie pe care manierele elegante l-ar fi obligat să nu încerce să o cunoască, dar care număra printre membrii ei o femeie ce-i apărea împodobită cu un farmec lui încă necunoscut, a rămâne „rezervat” şi a înşela dorinţa trezită de ea, a înlocui cu o plăcere diferită plăcerea pe care ar fi putut-o cunoaşte cu ea, scriind unei vechi amante să vină la el, i s-ar fi părut o abdicare în faţa vieţii tot atât de laşă, o renunţare la o fericire nouă tot atât de stupidă, ca aceea de a se zăvorî în camera lui şi a privi vederi înfăţişând Parisul. Nu se închidea în edificiul relaţiilor sale, dar făcuse din acesta, pentru a-l putea reconstrui din mers, pe noi baze, oriunde i-ar fi plăcut o femeie, unul din acele corturi demontabile pe care exploratorii le poartă cu ei. Ar

fi dat pe nimic, oricât de invidiat le-ar fi părut altora acel lucru, tot ceea ce nu putea fi transportat sau schimbat pe o plăcere nouă. De câte ori nu renunţase, de la o clipă la alta, la creditul pe care îl căpătase din partea unei ducese, alcătuit din dorinţa acumulată de ani de zile a acesteia de a-i fi pe plac, dar fără a afla prilejul potrivit – cerându-i, printr-o indiscretă depeşă, o recomandare telegrafică prin care ar fi intrat pe dată în legătură cu unul din intendenţii ei de la ţară a cărei fiică îi păruse frumoasă, ca un înfometat care ar da un diamant pe o bucată de pâine! Ba chiar, mai târziu, se distra pe seama acelei situaţii, căci exista în el, răscumpărată de o rară delicateţe, o anume grosolănie. Apoi aparţinea acelei categorii de bărbaţi inteligenţi care au trăit în trândăvie şi caută o consolare şi poate chiar o scuză în ideea că acea trândăvie oferă inteligenţei lor obiecte tot atât de vrednice de interes pe cât ar fi cele oferite de artă sau de studiu, că „Viaţa” cuprinde situaţii mai interesante, mai romaneşti decât toate romanele. Cel puţin asta susţinea el, convingându-i cu uşurinţă pe cei mai rafinaţi prieteni ai săi din înalta societate, mai cu seamă pe baronul de Charlus, pe care îl înveselea povestindu-i propriile-i aventuri deocheate, fie că, întâlnind în tren o femeie pe care apoi o adusese la el acasă, descoperise apoi că era sora unui suveran ce avea în mâinile sale, în acel moment, toate firele politicii europene, el fiind astfel ţinut la curent cu toate într-un mod cum nu se poate mai plăcut, fie că, prin jocul complex al împrejurărilor, depindea de alegerea ce urma, a fi făcută de conclav, dacă va putea sau nu să devină amantul unei bucătărese.

De altminteri Swann îi silea cu atâta cinism să-i slujească drept codoşi nu numai pe cei din strălucita falangă de nobile şi virtuoase văduve, de generali, de academicieni, ce-i erau cu deosebire apropiaţi. Toţi prietenii lui se obişnuiseră să primească din când în când

scrisori prin care le cerea câteva rânduri de recomandare sau de introducere, cu o abilitate diplomatică ce, persistând de-a lungul unor iubiri succesive şi al unor pretexte diferite, punea tot mai mult în evidenţă, mai bine chiar decât o atitudine stângace, ut caracter permanent şi scopuri identice. Am pus adeseori să mi se povestească, mulţi ani mai târziu, când caracterul lui a început să mă intereseze din cauza asemănărilor pe care, în cu totul alte privinţe, le avea cu al meu, felul cum, când îi trimitea o epistolă bunicului (ce nu-mi era încă bunic, căci marea legătură a lui Swann a început cu puţin înainte de naşterea mea, şi ea a întrerupt pentru multa vreme acele practici), acesta, recunoscând pe plic scrisul prietenului său, exclama: „Păzea! Swann iar îmi cere cine ştie ce!” Şi. Fie dintr-o neîncredere, fie din sentimentul inconştient şi diabolic «e ne îndeamnă să nu dăm cutare lucru decât celor ce nu şi-l doresc, bunicii mei răspundeau printr-un nu categoric rugăminţilor lui cel mai uşor de satisfăcut, cum ar fi fost aceea de a-l prezenta unei fete ce lua masa în fiecare duminică la noi, şi în legătură cu care erau siliţi, de fiecare dată când Swann le vorbea iar despre ea, să se prefacă, zicând că nu-i mai vizitează, în timp ce toată săptămâna se întrebau totodată pe cine ar mai putea invita odată cu ea, şi negăsind adeseori pe nimeni, dar fără a-l chema nici chiar atunci pe cel pe care l-ar fi făcut astfel atât de fericit.

Uneori, cutare pereche, prieteni ai bunicilor şi care până atunci se plânseseră că nu-l întâlnesc niciodată pe Swann, îi vesteau plini de mulţumire şi poate cu o uşoară dorinţă de a le stârni invidia, că Swann se poartă acum cu ei într-un chip fermecător şi că nu trece zi fără să-i viziteze. Bunicul nu voia să le strice bucuria, dar se uita ţintă la bunica şi fredona:

Care-o fi taina?

Nu înţeleg nimic.

Sau:

Nălucă trecătoare...

Sau:

În treburi ca acestea
Mai bine-i să nu vezi nimic.

Câteva luni mai târziu, dacă bunicul îl întreba pe noul prieten al lui Swann: Ce mai face Swann? îl vezi tot atât de des. – Chipul interlocutorului său se alungea: „Să nu-i mai rosteşti numele în faţa mea! – Dar credeam că eraţi foarte prieteni... Astfel, timp de" câteva luni, fusese prietenul intim al verilor bunicii la care lua masa aproape în fiecare zi. Dintr-o dată nu i-a mai vizitat, fără să-i prevină. L-au crezut bolnav, iar verişoara bunicii tocmai voia şa trimită un servitor la el, când dădu peste o scrisoare lăsata din greşeală în registrul de socoteli al bucătăresei. O anunţa pe aceasta femeie că pleacă din Paris şi că nu va mai putea veni. Era amanta lui şi, în momentul rupturii, socotise de cuviinţa să-i anunţe plecarea numai ei.

Când amanta lui era, dimpotrivă, o femeie din lumea buna sau, cel puţin cu o origine nu chiar atât de umilă sau cu o viaţa nu chiar atât de deşucheată încât să nu o poată scoate în societatea înaltă, atunci de dragul ei, se întorcea şi el pentru o vreme la viaţa mondenă dar numai în cercul strâmt în care se mişca ea sau unde o dusese el. Nu-i cazul să contăm pe Swann în seara asta, spunea cutare amfitrioană, ştiţi doar că e ziua de Operă a americancei cu care trăieşte." Obţinea pentru ea invitaţii în saloanele foarte incluse unde fel avea tabieturile lui, dineurile lui săptămânale, partidele lui de pocher în fiecare seară, după

ce, încreţindu-şi uşor părul tăiat scurt des ca o perie şi roşcat, îşi îmblânzea astfel puţin privirea pătrunzătoare a ochilor verzi, îşi alegea o floare pentru butoniera şi pleca să se întâlnească cu amanta lui, cu care cina la una dintre femeile ce-i erau prietene; şi atunci, gândindu-se la admiraţia şi la prietenia cu care îl vor înconjura, în faţa femeii iubite, acei oameni la modă pentru care persoana şi părerile lui erau sfinte el regăsea farmecul acelei vieţi mondene faţă de care nu de mult se simţea blazat dar a cărei materie, pătrunsă şi cald colorată de o flacără ascunsă şi mişcătoare, îi părea preţioasă şi frumoasă de când încorporase o nouă iubire.

Dar în timp ce fiecare dintre aceste legături, sau fiecare dintre aceste flirturi fusese realizarea mai mult sau mai puţin completa a unui vis născut din vederea unui chip sau a unui trup pe care Swann le găsise fermecătoare, spontan, fără să-şi dea vreo strădanie în schimb când, într-o bună zi, la teatru, i-a fost prezentat Odettei de Crécy de către unul din prietenii lui de odinioară, ce n vorbise despre ea ca despre o femeie încântătoare cu care va ajunge poate să aibă o legătură plăcută, dar înfăţişându-i-o drept mai greu de cucerit decât era în realitate, spre a-i lăsa impresia ca i-a făcut un serviciu prietenesc şi important prezentându-l, ea îi apăruse lui Swann ca o femeie nu lipsită de frumuseţe, desigur, dar având un gen de frumuseţe ce-i era indiferent, ce nu-i inspira nicio dorinţă, ba chiar îi pricinuia un fel de repulsie fizică, ca una din acele femei pe care fiecare bărbat le-a întâlnit, diferite pentru fiecare, şi care sunt opusul tipului cerut de simţurile noastre. Nu-i plăcea profilul ei prea puternic, pielea ei prea fragilă, pometii prea proeminenţi, trăsăturile prelungi. Avea ochi frumoşi, dar atât de mari încât păreau a se prăbuşi sub propria lor greutate, îi copleşeau întregul chip, făcându-l să pară mereu sau obosit, sau posac. La câtăva vreme după această întâlnire la teatru, ea îi

scrisese, cerându-i să-i arate colecţiile care o interesau foarte mult „pe ea, o ignorantă, dar căreia îi plăceau lucrurile frumoase”, spunându-i totodată că are impresia că-l va cunoaşte mai bine când îl va fi văzut în „al său *home*”, unde şi-l închipuia instalat confortabil, cu ceaiul şi cu cărţile lui”, deşi nu-i ascunsese surpriza de a afla că locuieşte în acel cartier probabil atât de trist şi „atât de puţin *smart* pentru un bărbat ca el”. Şi după ce a lăsat-o să vină, părăsindu-l, ea îi exprimase regretul de a fi rămas atât de puţin în această locuinţă unde fusese atât de fericită să pătrundă, vorbind despre el ca şi cum ar fi însemnat pentru ea ceva mai mult decât toate celelalte fiinţe pe care le cunoştea şi părând a stabili între ei un fel de trăsătură de unire romanescă, ce-l făcuse să surâdă. Dar la vârsta oarecum dezabuzată de care se apropia Swann, când ştii să te mulţumeşti a fi îndrăgostit pentru plăcerea de a fi, fără a cere neapărat ca şi celălalt să te iubească, această apropiere a inimilor, chiar dacă nu mai este, ca în prima tinereţe, scopul către care tinde iubirea, rămâne totuşi legată de ea printr-o asociaţie de idei atât puternică încât poate deveni cauza iubirii, dacă apare înaintea ei. Odinioară visai să stăpâneşti inima femeii pe care o iubeai; mai târziu, simţământul că stăpâneşti inima unei femei poate fi de ajuns pentru a te face să te îndrăgosteşti de ea. Astfel, la vârsta când s-ar părea – fiindcă în iubire cauţi mai ales o plăcere subiectivă – că trebuie să domine gustul pentru frumuseţea femeii, iubirea poate lua naştere – iubirea cea mai fizică – fără ca să îi avut la temelie o dorinţă prealabilă. Când ai ajuns în acea parte a vieţii, ai trăit iubirea de mai multe ori; ea nu mai evoluează singură, după propriile-i legi necunoscute şi fatale, în faţa inimii noastre uimite şi pasive. Îi venim într-ajutor, o falsificăm prin memorie, prin sugestie. Recunoscând unul din simptomele ei. Ne amintim şi de altele, reînviindu-le. Cum posedăm melodia ei, în întregime

gravată în noi. Nu avem nevoie ca o femeie să ne chite începutul – plin de admiraţia pe care o inspiră frumuseţea – pentru ca să găsim de îndată urmarea. Şi dacă începe la mijloc, acolo unde inimile se apropie, unde cei doi îşi spun că nu vor mai exista decât unul pentru celălalt, suntem îndeajuns de obişnuiţi cu acea muzică pentru a ne duce repede spre partenera noastră, spre a o întâlni tocmai la pasajul unde ne aşteaptă.

Odette de Crécy îi mai făcu o vizită lui Swann, apoi altele, tot mai dese; şi, fără îndoială, fiecare dintre ele îi reînnoia decepţia de a regăsi în faţa acestui chip ale cărui particularităţi oarecum le uitase în intervalul cât nu se văzuseră, şi pe care nu şi-l amintise nici ca fiind atât de expresiv, nici ca fiind, în ciuda tinereţii lui, atât de veştejit; regreta, în timp ce îi vorbea, că marea ei frumuseţe nu era în genul celor pe care le-ar fi preferat în mod spontan. Trebuie, de altfel, să spunem că faţa Odettei părea mai slabă şi mai proeminentă pentru că fruntea şi partea de sus a obrajilor, acea suprafaţă netedă şi mai plată, era acoperită de o revărsare de păr, purtat atunci fie în lungi bucle, fie în cârlionţi ridicaţi până în creştet şi care se răspândeau în savantă dezordine de-a lungul urechilor; cât priveşte trupul ei, de altminteri foarte bine făcut, era greu să-i percepi continuitatea (din cauza modei din acea vreme, şi deşi era una dintre femeile cele mai bine îmbrăcate din Paris). Într-atât corsajul, înaintând puternic ca pe un pântec imaginar şi sfârşind brusc în unghi ascuţit, în timp ce, pe dedesubt, începea să se umfle balonul celor două fuste, îi dădea femeii înfăţişarea a ceva alcătuit din piese diferite şi greşit îmbucate unele într-altele; într-atât danteluţele, volănaşele încreţite şi plisate, jiletca urmăreau în deplină libertate, după fantezia desenului sau consistenţa stofei, linia care le ducea până la panglici, la învolburările de dantelă, la franjurii perpendiculari, negri ca smoala, sau care le îndrepta de-a lungul corsetului din

balene, dar nu aveau nicicum în vedere fiinţa vie, ce, după cum arhitectura acestor zorzoane se apropia sau se îndepărta de a sa, se pomenea fie prea strânsă, fie pierdută în acele podoabe.

Dar, după ce Odette pleca, Swann surâdea gândindu-se că îi spusese cât de greu va trece vremea pentru ea până când el îi va îngădui se întoarcă; îşi amintea de înfăţişarea neliniştită, timidă, cu care îl rugase o dată să nu o lase să aştepte multă vreme, şi de privirea ei din acele clipe, aţintită asupra lui şi rugându-l cu teamă, atât de înduioşătoare sub buchetul de pansele artificiale prins în partea din faţă a pălăriei ei rotunde de pai alb, cu panglici de catifea neagră. „Dar dumneata când o să vii la mine să bem un ceai?” îi spusese ea. El pretextase că lucrează la ceva, la un studiu – în realitate părăsit de ani de zile – despre Ver Meer de Delft[73]... Înţeleg că eu, o biată femeie, nu însemnez nimic pe lângă un mare savant, îi răspunsese ea. Aş fi ca broasca în faţa aeropagului. Şi totuşi, mi-ar plăcea atât de mult să învăţ, să ştiu, să fiu iniţiată. Cât de nostim trebuie să fie să nu-ţi mai scoţi nasul dintr-un maldăr de cărţi şi manuscrise vechi!” adăugase ea cu aerul mulţumit de sine pe care îl are o femeie elegantă când afirmă că bucuria ei cea mai mare este să se murdărească fără teamă făcând o muncă deloc curată, ca, de exemplu, gătind în bucătărie şi „punând ea însăşi mâna la treabă”. „O să-ţi baţi joc de mine, dar n-am mai auzit niciodată vorbindu-se de pictorul ăsta care te împiedică să mă vezi (vorbea despre Ver Meer); mai trăieşte? Măcar unele dintre operele lui pot oare fi văzute la Paris, pentru ca să-mi pot mai bine închipui ce îţi place, pentru ca să ghicesc puţin ce se întâmplă sub fruntea asta înaltă, în mintea asta, care lucrează atât de mult, pe care o simţi mereu

73 Vermeer (Johannes), zis Ver Meer de Delft (1632—1075), pictor olandez, multă vreme necunoscut. Astăzi este considerat unul dintre cei mai mari pictori ai secolului al XVII-lea.

cum cugetă, şi să-mi pot spune; iată la ce se gândeşte. Ar fi un adevărat vis să pot fi alături de tine în munca ta!” El se scuzase, spunând că-i este teamă de orice nouă prietenie, vorbind, galant, despre teama sa de a fi nefericit. „Îţi este frică de iubire? Ciudat, şi eu care nu caut decât iubirea, care mi-aş da viaţa dacă aş găsi-o, spusese ea cu o voce atât de firească, atât de convinsă, încât îl tulburase cu desăvârşire. Cred că ai suferit din cauza unei femei. Şi eşti convins că toate celelalte îi seamănă. N-a ştiut să te înţeleagă; tu eşti o fiinţă atât de aparte. Asta am iubit mai întâi la tine, am simţit că nu eşti ca toţi ceilalţi. – Şi apoi, de altminteri, ştiu ce înseamnă să fii femeie, îi spusese el, trebuie să ai o mulţime de treburi, care-ţi ocupă tot timpul. – Eu n-am niciodată nimic de făcut! Sunt totdeauna liberă, voi fi totdeauna astfel pentru tine. La orice oră din zi sau din noapte când îţi va fi comod să mă vezi, dă-mi de ştire şi voi fi cum nu se poate mai fericită să alerg la tine. Să te rog ceva? Ar fi drăguţ din partea ta dacă te-ai duce să te prezinţi doamnei Verdurin, în salonul căreia mă aflu în fiecare seară. Ar fi minunat dacă ne-am regăsi acolo; mi-aş spune că ai venit puţin şi pentru mine!”.

Şi, fără îndoială, amintindu-şi astfel conversaţiile lor, gândindu-se astfel la ele când era singur, el se juca doar cu imaginea ei, printre alte multe imagini de femei, în reverii romaneşti, dar dacă, datorită unei împrejurări oarecare (sau poate nu chiar datorită ei, împrejurarea ce se înfăţişează în clipa când o stare, latentă până acum, se declară, putând să nu o fi influenţat în vreun fel), imaginea Odettei de Crécy ar fi absorbit toate aceste reverii, dacă acestea n-ar mai fi separabile de amintirea ei, atunci imperfecţiunea trupului ei nu ar mai fi avut nicio importanţă, după cum nici faptul că ar fi fost, mai mult sau mai puţin decât oricare alt trup, pe gustul lui Swann, deoarece, devenit trupul celei pe care o iubea, el ar fi fost singurul în măsură să-i pricinuiască bucurii şi chinuri.

Bunicul cunoscuse – ceea ce nu s-ar fi putut spune despre niciunul dintre prietenii lor actuali – familia acestor Verdurin. Dar el pierduse orice legătură cu cel pe care-l numea „tânărul Verdurin” şi pe care-l considera, oarecum în mare, ca dedându-se – deşi avea încă multe milioane – unei vieţi boeme, printre oameni din pleava societăţii. Într-o zi, el primi din partea lui Swann o scrisoare prin care acesta îl întreba dacă nu îl poate pune în legătură cu soţii Verdurin: „Păzea! Păzea! exclamase bunicul, asta nu mă miră deloc, era singurul mod în care putea sa termine Swann. Frumoasă societate! Dar mai întâi nu pot face ce-mi cere pentru că nu-l mai cunosc pe acest domn. Şi apoi se ascunde aici, neîndoielnic, interesul lui pentru o femeie, şi în poveşti din astea nu mă amestec. O să ne distrăm bine, dacă Swann îşi complică viaţa cu aceşti Verdurin”.

Şi, în urma răspunsului negativ al bunicului, Odette însăşi l-a adus pe Swann în familia Verdurin.

Aceştia îi invitaseră la cină, în ziua când Swann îşi făcu pentru prima oară apariţia, pe doctorul şi pe doamna Cottard, pe tânărul pianist dimpreună cu mătuşa lui, precum şi pe pictorul lor preferat de atunci, cărora li se mai adăugaseră în cursul serii şi alţi credincioşi ai casei.

Doctorul Cottard nu ştia niciodată foarte bine pe ce ton trebuie să răspundă cuiva, sau dacă interlocutorul său vrea să râdă sau este serios. Deci, la nimereală, şi indiferent de expresia feţei, adăuga şi un surâs provizoriu şi în expectativă, a cărei fineţe ambiguă l-ar fi putut dezvinovăţi în faţa reproşului de naivitate, dacă se întâmpla ca anumite vorbe să-i fi fost adresate în glumă. Dar cum, pentru a face faţă ipotezei opuse, nu îndrăznea să-şi lase surâsul să i se afirme limpede pe faţă, o vedeai întruna plutind într-o incertitudine unde se citea întrebarea pe care nu îndrăznea să o pună: „Vorbeşti în glumă sau în serios?” Nu era mai sigur nici de felul cum trebuie să se poarte pe stradă, şi chiar, în general, în viaţă, şi îl vedeai

întâmpinând trecătorii, trăsurile, evenimentele cu un surâs maliţios care îi punea atitudinea la adăpost de orice improprietate, de vreme ce dovedea, dacă nu era cea. Potrivită, că el ştia asta prea bine şi că se purtase astfel doar în glumă.

Totuşi, când i se părea că îi este îngăduit să pună o întrebare directă, doctorul nu scăpa prilejul, încercând să-şi limiteze îndoielile şi să-şi completeze cunoştinţele.

Astfel, urmând sfaturile unei mame prevăzătoare, ce-l dăscălise la plecarea lui la Paris, nu lăsa niciodată să-i scape fie o expresie, fie un nume propriu necunoscute lui, fără să încerce să se documenteze asupra lor.

În privinţa expresiilor, nu-i ajungeau niciodată lămuririle primite căci, presupunându-le uneori un sens mai precis decât aveau, ar fi dorit să ştie ce înseamnă exact cele pe care le auzea cel mai des: frumuseţea diavolului, sânge albastru, o viaţă dezmăţată, sfertul de oră al lui Rabelais, a fi un prinţ al eleganţei, a da mină liberă, a fi redus la tăcere etc, şi în ce cazuri anume putea şi el să le folosească, în lipsa lor, se folosea de jocuri de cuvinte pe care le învăţase pe dinafară. Cât priveşte numele noi de persoane rostite în faţa lui, se mulţumea doar să le repete pe un ton interogativ, prin care cerea, după cât i se părea lui destul de limpede, explicaţii altminteri greu de pretins în mod direct.

Cum simţul critic pe care credea că-l exercită asupra oricărui lucru îi lipsea cu desăvârşire, politeţea rafinată ce constă în a-l asigura pe cineva când îi aduci un serviciu, fără să doreşti a fi crezut, că, dimpotrivă, serviciul ţi l-a adus el ţie, îi scăpa întotdeauna, căci el lua totul întocmai cum i se spunea. Oricât de orbită era doamna Verdurin în privinţa, lui, ea ajunsese – continuând totodată să-l găsească foarte subtil – să fie agasată când vedea că, atunci când îl invita într-o lojă de avanscenă să o asculte pe Sarah Bernhardt, zicându-i, eu graţie: „Eşti foarte

amabil, doctore, că ai venit, eu atât mai mult cu cât sunt sigură că ai auzit până acum adeseori vorbindu-se de Sarah Bernhardt, şi apoi suntem poate prea aproape de scenă", doctorul Cottard, care intrase în lojă cu un surâs ce aştepta, pentru a se preciza sau pentru a dispărea, ca una dintre persoanele avizate să-l lămurească despre valoarea spectacolului, îi răspundea: „într-adevăr, suntem prea aproape de scenă, şi lumea începe să se plictisească de Sarah Bernhardt. Dar mi-ai spus că doreşti să vin. Pentru mine, dorinţele dumitale sunt porunci. Sunt foarte fericit că pot să-ţi fac acest serviciu. Ca să-ţi fiu pe plac, aş face orice, căci eşti atât de bună!" Şi adăuga: „Sarah Bernhardt este cea pe care mulţi o numesc Vocea de aur, nu-i aşa? Adeseori am citit că sub ea arde scena. E o expresie ciudată, nu găseşti?" în speranţa unor comentarii ce nu aveau loc.

„Ştii, îi spusese doamna Verdurin soţului ei, cred că greşim când, din modestie, depreciem ceea ce îi oferim doctorului. Este un savant care trăieşte în afara existenţei practice; necunoscând prin el însuşi valoarea lucrurilor, el ia drept bune cuvintele noastre. – N-am îndrăznit să-ţi spun, dar am observat şi eu asta", îi răspunse domnul Verdurin. Şi, de Anul nou următor, în loc să-i trimită doctorului Cottard un rubin de trei mii de franci spunându-i că-i un fleac, domnul Verdurin cumpără cu trei sute de franci o piatră falsă, lăsând să se înţeleagă că foarte cu greu puteai găsi una atât de frumoasă.

Când doamna Verdurin anunţase că în acea seară îl vor avea printre invitaţi pe Swann: „Swann?" exclamase doctorul cu un accent brutal şi surprins, căci cea mai mică noutate îl lua cura mi se poate mai pe neaşteptate pe acest om care se credea totdeauna pregătit pentru orice. Şi văzând că nu i se răspunde: „- Swann? Cine-o mai fi şi ăsta?" ţipă el în culmea unei nelinişti care dispăru brusc când doamna Verdurin îi spuse: „Prietenul despre care ne-

a vorbit Odette. – A, perfect, perfect”, răspunse doctorul, dintr-o dată calmat. Pietonii, pe de altă parte, se bucura de apariţia lui Swann în salonul doamnei Verdurin, căci îl bănuia îndrăgostit de Odette şi lui îi plăcea să dea o mână de ajutor în asemenea cazuri… Tare mă distrează să pun la cale căsătorii, îi şopti el la ureche doctorului Cottard, am izbutit până acum mai multe, chiar între femei!”

Spunând soţilor Verdurin că Swann era foarte „smart”, Odette îi făcuse să se teamă că le va aduce pe cap un individ „plicticos”. Dimpotrivă, el le lăsă o impresie excelentă, a cărei cauză indirectă, necunoscută de ei, era tocmai, printre altele, frecventarea societăţii elegante. Într-adevăr, avea asupra oamenilor, chiar inteligenţi, care nu au frecventat niciodată societatea înaltă, una dintre superioritățile celor ce au trăit puţin în mijlocul ei, şi anume cea de a nu o mai transfigura prin dorinţa sau prin spaima ce le inspiră imaginaţiei, ci, dimpotrivă de a o considera ca neavând nicio importanţă. Amabilitatea lor, despărţită de orice snobism şi de teama de a părea exagerată, devenită independentă, are acea dezinvoltură, acea graţie a mişcărilor celor ale căror membre suple execută întocmai orice exerciţiu vor, fără participarea indiscretă şi neîndemânatecă a restului corpului. Simpla gimnastică elementară a bărbatului de lume întinzând mâna cu bunăvoinţă tânărului necunoscut ce-i este prezentat şi înclinându-se cu o anume rezervă în faţa ambasadorului căruia îi este prezentat, trecuse în mod inconştient în întreaga atitudine socială a lui Swann, care, faţă de oamenii dintr-un mediu inferior mediului său, cum erau soţii Verdurin şi prietenii lor, îşi desfăşură instinctiv întreaga politeţe, spunându-le amabilităţi de la care, după părerea lor, un tip „plicticos” s-ar fi abţinut. Avu un moment de răceală doar faţă de doctorul Cottard: văzând că-i face cu ochiul şi că-i surâde în mod ambiguu înainte chiar de a-şi fi vorbit (mimică pe care Cottard o numea de

„aşteptare"), Swann crezu că doctorul îl cunoaşte din vreo casă deocheată, unde se vor fi aflat împreună, deşi el mergea totuşi foarte rar în asemenea locuri, netrăind în lumea petrecăreţilor. Găsind aluzia de foarte prost gust, mai ales în prezenţa Odettei, care ar fi putut să-şi facă o idee urâtă despre el, Swann luă un aer cât mai glacial. Dar când află că doamna ce se afla lângă el este doamna Cottard, se gândi că un soţ atât de tânăr nu ar fi făcut aluzie în faţa nevestei lui la distracţii de acest gen; şi încetă să mai atribuie expresiei complice a doctorului semnificaţia de care se temea. Pictorul îl invită pe dată pe Swann să vină cu Odette la atelierul său; Swann îl găsi amabil. „Poate că vei fi mai răsfăţat decât mine şi ţi se va arăta portretul lui Cottard (ea îl comandase pictorului), spuse doamna Verdurin, pe un ton oarecum înţepat. Gândeşte-te, «domnule» Biche, îi aminti ea pictorului, cum să redai privirea frumoasă a ochilor, fineţea ei amuzantă (felul de a i se adresa cu «domnule» era una din glumele lor obişnuite). Ştii că vreau mai ales să-i surprinzi surâsul; ţi-am cerut de fapt să faci portretul acestui surâs." Şi cum aceste cuvinte i se părură remarcabile, le repetă cu voce tare, pentru a fi sigură că le-au auzit cât mai mulţi invitaţi, şi chiar, sub un vag pretext, îi chemă mai întâi pe câţiva în preajma ei. Swann ceru să i se facă cunoştinţă cu toată lumea, chiar şi cu un bătrân prieten al soţilor Verdurin, Saniette, atât de timid, de simplu şi de bun, încât îşi pierduse pretutindeni consideraţia de care se bucurase pentru ştiinţa lui de arhivar, marea lui avere şi familia distinsă din care se trăgea. Avea un fel de a-şi molfăi cuvintele care putea să placă, pentru că simţeai că trăda nu atât un defect de vorbire cât un dar al sufletului, ca un fel de rămăşiţă a vârstei celei dintâi, pe care nu o pierduse niciodată. Toate consoanele pe care nu le putea rosti figurau ca tot atâtea durităţi de care nu era capabil. Cerând să-i fie prezentat domnului Saniette, Swann îi dădu

doamnei Verdurin impresia că rolurile fuseseră răsturnate (într-atât încât drept răspuns ea spuse, insistând asupra diferenţei: „Domnule Swann, vrei să ai bunătatea de a-mi îngădui să ţi-l prezint pe prietenul nostru Saniette”), dar trezi în Saniette o simpatie arzătoare, pe care, de altminteri, soţii Verdurin nu i-au dezvăluit-o niciodată lui Swann, căci Saniette îi cam agasa, şi de aceea nu ţineau să-i dăruiască noi prieteni. În schimb, Swann îi emoţiona nespus când crezu că se cuvine să-i roage fără întârziere să-l prezinte mătuşii pianistului. În rochie neagră ca totdeauna, pentru că socotea că, în negru, eşti totdeauna îmbrăcat cum trebuie şi în felul cel mai distins, ea avea obrajii roşii ca focul, ca de fiecare dată după masă. Se înclină în faţa lui Swann, plină de respect, apoi îşi îndreptă majestuos trupul. Cum era cu totul lipsită de învăţătură şi se temea să nu facă greşeli de franceză, rostea cuvintele anume nedesluşit, gândind că dacă i s-ar fi întâmplat să scape vreo greşeală boacănă, nimeni nu ar fi putut fi sigur de ce i-au auzit urechile, astfel încât conversaţia ei nu era decât o hârâială continuă, din care se iveau ici-colo rarele cuvinte de care era sigură. Swann crezu că îşi poate bate puţin joc de ea într-o conversaţie cu domnul Verdurin, dar acesta fu şocat.

„E o femeie minunată, îi răspunse el. Sunt de acord că nu străluceşte prin replică; dar te asigur că este foarte plăcut să stai de vorbă cu ea între patru ochi. – Nu mă îndoiesc, se grăbi să aprobe Swann. Voiam doar să spun că nu mi se pare «copleşitoare», adăugă el, insistând asupra acestui adjectiv, şi de fapt ceea ce spun e mai curând un compliment. – 6 să te uimesc, spuse domnul Verdurin, scrie admirabil. Nu l-ai auzit niciodată cântând la pian pe nepotul ei? Cântă minunat, nu-i aşa, doctore? Vrei să-l rog să ne cânte ceva, domnule Swann? – Ar fi o adevărată fericire...”, începuse să răspundă Swann, când doctorul îl întrerupse batjocoritor. Într-adevăr, după ce reţinuse că în

cursul unei conversaţii emfaza, folosirea formulelor solemne erau lucruri învechite, de îndată ce auzea un cuvânt plin de gravitate spus în chip serios, cum tocmai fusese rostit cuvântul „fericire”, credea că cel care-l pronunţase dăduse o dovadă de prostie infatuată. Şi dacă, mai mult încă, se întâmpla ca acel cuvânt, oricât de curent ar fi fost, să figureze pe lista a ceea ce el numea „vechile clişee”, doctorul presupunea că fraza începută este ridicolă şi o termina ironic prin locul comun ce părea să-l acuze pe interlocutorul său că a urmărit să obţină un anume efect, deşi acesta nu se gândise câtuşi de puţin la asemenea lucru.

— O adevărată fericire pentru Franţa! exclamă el răutăcios, ridicând braţele într-un gest emfatic.

Domnul Verdurin nu-şi putu stăpâni râsul.

— De ce-or fi râzând cu toţii? S-ar părea că voi, cei de-acolo, nu ştiţi ce-i melancolia, strigă doamna Verdurin. Dacă vă închipuiţi că mă distrez stând aici singură, de parcă aş fi pedepsită, greşiţi, adăugă ea pe un ton înciudat, ca o fetiţă.

Doamna Verdurin era aşezată pe un înalt scaun suedez din lemn de brad ceruit, dăruit ei de un violonist din acea ţară şi pe care ea îl păstra, deşi amintea de forma unei scăriţe şi nu se potrivea deloc cu frumoasele mobile vechi din casă, dar ea ţinea să pună la vedere cadourile pe care invitaţii cei mai credincioşi obişnuiau să i le facă din când în când, pentru ca donatorii să aibă plăcerea de a le recunoaşte când o vizitau. De aceea încerca să-i convingă pe toţi să nu-i aducă decât flori şi bomboane, care, cel puţin, nu se pot păstra; dar nu izbutea, drept care avea o colecţie de sobiţe, perne brodate, pendule, paravane, barometre, vase chinezeşti, cum nu se poate mai monotonă şi totuşi cu desăvârşire disparată.

Din acest post înalt ea participa cu însufleţire la conversaţia credincioşilor casei şi se înveselea ascultându-

le „aiurelile”, dar după accidentul pe care-l avusese cu falca, renunţase să-şi mai dea osteneala să râdă cu adevărat, dedându-se în schimb la o mimică foarte convenţională, ce voia să spună, fără oboseală sau vreun risc pentru ea, că râde cu lacrimi. La cel mai mic cuvânt rostit de vreun obişnuit al casei împotriva unui „plicticos” sau a unui vechi credincios ce o părăsise, acum azvârlit în tabăra „plicticoşilor” – şi spre cea mai mare disperare a domnului Verdurin, ce avusese multă vreme pretenţia de a fi tot atât de amabil cât şi nevasta lui, dar care, râzând de-a binelea, ajungea repede să se sufoce şi fusese întrecut cu mult şi învins de acea viclenie a unei neîncetate şi fictive hilarităţi –, ea scotea un mic ţipăt, îşi închidea ochii de pasăre, uşor înceţoşaţi de o pată de albeaţă şi, pe neaşteptate, ca şi cum abia dacă avusese timpul să-şi ascundă un spectacol indecent sau să-şi ia măsuri împotriva unui acces mortal, cufundându-şi faţa în mâini, care astfel o acopereau în întregime, părea că vrea să stăpânească, să oprească un râs din pricina căruia, dacă i s-ar fi lăsat pradă, ar fi leşinat. Şi astfel, ameţită de veselia invitaţilor celor mai credincioşi, beată de prietenie, de bârfeli şi de vorbe binevoitoare, doamna Verdurin, cocoţată pe stinghia ei, asemenea unei păsări ce a înghiţit o fărâmă de biscuit muiat în vin cald, hohotea de amabilitate.

În acest timp, domnul Verdurin, după ce-i ceruse lui Swann îngăduinţa să-şi aprindă pipa („aici nu ne jenăm, suntem între prieteni”), îl ruga pe tânărul artist să se aşeze la pian.

— Te rog, nu-l plictisi, nu-i aici ca să fie sâcâit, strigă doamna Verdurin, îţi poruncesc să-l laşi în pace!

— Dar de ce crezi că nu i-ar face plăcere? spuse domnul Verdurin, domnul Swann nu cunoaşte poate sonata în fa diez pe care am descoperit-o; o să ne-o cânte în transcrierea pentru pian.

— Ah! Nu, nu sonata mea! strigă doamna Verdurin, n-am chef ca, de atâta plâns, să fac un guturai şi să mă pomenesc şi cu o nevralgie facială, ca ultima dată; mulţumesc de asemenea dar, nu ţin să o iau de la capăt; vă convine, nu voi o să staţi în pat opt zile!

Această mică scenă, care se reînnoia de fiecare dată când pianistul urma să cânte, îi încânta pe cei de faţă ca şi cum ar fi asistat la ea pentru prima oară, căci vedeau în ea o dovadă a seducătoarei originalităţi a „Patroanei”, precum şi a sensibilităţii ei muzicale. Cei ce erau în apropiere făceau semn să se apropie celor care, ceva mai departe, fumau sau jucau cărţi, căci urma să se întâmple ceva important, spunându-le, ca la Reichstag[74], în momentele interesante: „Ascultaţi, ascultaţi.” Iar a doua zi, cei ce nu putuseră veni aflau cât de mult trebuie să-şi regrete absenţa, căci scena fusese încă mai nostimă decât de obicei.

— Bine, ne-am înţeles, nu va cânta decât *andantele,* spuse dom nul Verdurin.

— Auziţi-l, oameni buni. Numai *andantele.* Păi tocmai partea asta mă lasă lată. Patronul ştie ce vrea, nimic de zis! E ca şi cum ar spune să i se chite din a *Noua* doar finalul, iar din *Maeştrii*[75] doar uvertura.

În tot acest timp, doctorul o îndemna pe doamna Verdurin să-l lase pe pianist să chite, nu pentru că ar fi crezut că minte spunând că muzica lui o tulbură – recunoştea aici o anume stare neurastenică –, ci din acel obicei al multor medici de a renunţa la prescripţiile lor severe de îndată ce este în joc, lucru ce le pare mult mai important, vreo reuniune mondenă din care fac şi ei parte şi unde persoana căreia îi spun să-şi uite măcar atunci

74 Parlament al Imperiului german, cu sediul la Berlin (1867 – 1945). A fost incendiat în 1933 de naziţti.

75 Pentru *Simfonia a noua* de Beethoven şi pentru comedia muzicală *Maeştrii cântăreţi din Nurnberg* de Richard Wagner.

dispepsia sau gripa „joacă un rol esenţial.

— De data asta nu o să te îmbolnăveşti, o să vezi, îi spuse el.

Căutând să o sugestioneze cu privirea. Iar dacă se întâmplă asta, te vom îngriji.

— Adevărat? răspunse doamna Verdurin, ca şi cum, în faţa speranţei unui asemenea răsfăţ, nu-i mai rămânea decât să capituleze.

Poate şi că, tot spunând că se va îmbolnăvi, ajunsese uneori să nu-şi mai amintească de faptul că minte, şi căpăta un suflet de bolnav. Or, aceştia, nemaiavând forţa de a fi mereu siliţi să-şi controleze crizele printr-un efort de înţelepciune, preferă nu o dată să creadă că vor putea face tot ce le place şi le dăunează de obicei, dacă se dau pe mâinile unei fiinţe puternice care, scutindu-i de orice osteneală, îi vor însănătoşi cu un singur cuvânt sau cu o pilulă.

Odette se aşezase pe o canapea ce se afla lângă pian:

— După cum ştii, aici îmi place să stau, îi spuse ea doamnei Verdurin.

Aceasta, văzând că Swann s-a aşezat pe un scaun, îl rugă să se ridice:

— Nu stai bine acolo, aşază-te alături de Odette; nu-i aşa Odette, că-l laşi pe domnul Swann să stea lângă tine?

— Ce frumoasă tapiserie de Beauvais[76], spuse Swann, înainte de a se aşeza, încercând să fie amabil.

— Ah! Cât sunt de mulţumită că-ţi place canapeaua mea, îi răspunse doamna Verdurin. Şi te previn că, dacă vrei să mai vezi una la fel de frumoasă, îţi faci iluzii. Niciodată nu s-a mai făcut ceva asemănător. Micile scaune, de asemenea, sunt adevărate minuni.

Curând o să le poţi privi. Fiecare bronz corespunde ca atribut subiectului reprezentat pe scaun; îţi făgăduiesc că

---

76 Beauvais, capitală a departamentului Oise, este vestit printr-o manufactură naţională de tapiserii, înfiinţată în 1664.

te vei amuza din plin, dacă vei vrea să le priveşti. E destul să te uiţi la decoraţia de pe margini, uite, de pildă, viţa de vie pe fond roşu din Ursul şi Strugurii. Ce zici de asemenea desen? Oamenii ăştia ştiau să deseneze, nu glumă, nu ţi se pare? Nu-i aşa că viţa asta de vie îţi stârneşte parcă o poftă fără de margini? Soţul meu pretinde că nu-mi plac fructele, pentru că mănânc mai puţine decât el. Dar nu-i aşa, eu sunt mai lacomă decât voi toţi, dar nu simt nevoia să mi le bag în gură, de vreme ce mă bucur de ele privindu-le. Ce v-a apucat de râdeţi cu toţii? Întrebaţi-l pe doctor şi o să vă spună că strugurii ăştia îmi curăţă stomacul. Unii fac o cură la Fontainebleau, eu, în schimb, îmi fac mica mea cură de Beauvais. Domnule Swann, nu vei pleca înainte de a fi pipăit ornamentaţia în bronz a spătarelor.
Aşa-i că sunt netede, minunat patinate de trecerea timpului? Nu aşa, atinge-le bine, plimbă-ţi pe ele amândouă palmele.

— Ah! Dacă doamna Verdurin începe să mângâie bronzurile, nu mai avem nicio şansă să ascultăm muzică în seara asta, spuse pietonii.

— Taci din gură, eşti un rău. În fond, spuse ea întorcându-se spre Swann, nouă, femeilor, ne sunt interzise lucruri mult mai puţin voluptuoase, Dar nicio carnaţie na poate fi comparată cu asta. Pe vremea când domnul Verdurin îmi făcea onoarea să fie gelos – Haide, fii cel puţin politicos, şi nu spune că nu ai fost niciodată...

— Dar nu spun nimic. Doctore, te iau drept martor: am spus oare ceva?

. Swann pipăia bronzurile din politeţe, neîndrăznind să se oprească prea repede.

— O să le mângâi mai târziu; acum dumneata vei fi cel mângâiat, mângâiat în ureche; cred că îţi place; iată un tinerel care o va face.

Or, după ce pianistul cântă, Swann fu încă mai amabil cu

el decât cu celelalte persoane ce se aflau acolo. Şi iată de ce:

Cu un an în urmă, într-o seară, ascultase o bucată muzicală executată la pian şi la vioară. Mai întâi, nu gustase decât calitatea materială a sunetelor secretate de instrumente. Şi simţise o mare plăcere când, sub mica linie a viorii, îngustă, rezistentă, densă şi directoare, văzuse dintr-o dată cum încearcă să se ridice, cu un clipocit lichid, partitura masivă a pianului, multiformă, nedivizată, plană şi izbindu-se în sine precum zbuciumul liliachiu al valurilor fermecate şi bemolizate de lumina lunii. Dar pe neaşteptate, fără să poată desluşi limpede un contur numind ceea ce îi plăcea, şi dintr-o dată ca vrăjit, căutase să culeagă fraza sau armonia – nu ştia bine ce nici el însuşi – care trecea şi îi deschisese mai mult sufletul, aşa cum anumite parfumuri de trandafiri alunecând"prin aerul umed al serii au proprietatea de a ne dilata nările. Putuse simţi o impresie atât de confuză, una dintre acele impresii ce sunt poate totuşi singurele pur muzicale, nemaiauzite, pe de-a-ntregul originale, ireductibile la orice alt fel de impresii, poate pentru că nu cunoştea acea muzică. O impresie de acest gen timp de o clipă, este, spre a spune astfel, *sine materia.* Fără îndoială, notele pe care le auzim atunci tind, în funcţie de înălţimea şi de cantitatea lor, să acopere sub ochii noştri suprafeţe de dimensiuni variate, să deseneze arabescuri, să ne dea senzaţii de lărgime, de subţirime, de stabilitate, de stare capricioasă. Dar notele dispar înainte ca aceste senzaţii să fie îndeajuns de formate în noi pentru a nu fi izgonite de cele trezite de notele următoare sau simultane. Iar această impresie ar continua să învăluie în curgerea ei „înceţoşată” motivele care, din când în când, ies abia la iveală, şi se cufundă pe dată în adânc, dispărând, cunoscute doar de plăcerea particulară pe care o iscă, neputând fi descrise, amintite, numite, inefabile – dacă memoria, asemenea unui lucrător

care se munceşte să aşeze temelii trainice în mijlocul valurilor, fabricând pentru noi facsimiluri ale acestor fraze trecătoare, nu ne-ar îngădui să le comparăm cu cele care le urmează şi să le diferenţiem. Abia dacă senzaţia minunată simţită de Swann expirase, că memoria lui îi şi oferise pe loc o transcriere sumară şi provizorie, dar pe care îşi aruncase ochii în timp ce bucata muzicală continua, astfel încât, când aceeaşi impresie revenise dintr-o dată, ea nu mai era de nestăpânit. Îşi reprezenta întinderea ei, grupurile simetrice, grafia, valoarea expresivă; avea în faţa lui acel lucru ce nu mai este muzică pură, ci desen, arhitectura, gândire, şi care ne îngăduie să ne amintim de muzică. De data aceasta desluşise limpede o frază anume, timp de câteva clipe, deasupra undelor sonore. Ea îi propusese voluptăţi de care nu ştiuse niciodată înainte de a o auzi, simţise că nimic altceva nu l-ar putea face să le cunoască, şi avusese pentru ea ca un fel de iubire necunoscută.

În ritm lent, îl îndrepta mai întâi încoace, apoi într-acolo, apoi şi mai departe, către o fericire nobilă, de neînţeles şi precisă. Şi dintr-o dată, din punctul unde ca ajunsese şi de unde el se pregătea să o urmărească, după o pauză de o clipă, îşi schimba brusc direcţia şi, cu o mişcare nouă, mai rapidă, măruntă, melancolică, neîncetată şi lină, îl ducea cu ea către perspective necunoscute. Apoi dispăru. Dori cu pasiune să o revadă a treia oară. Şi, într-adevăr, ea se ivi din nou, dar fără să-i vorbească mai limpede, pricinuindu-i chiar o voluptate mai puţin adâncă. Dar, întors acasă, avu nevoie de ca: era ca un bărbat în viaţa căruia o trecătoare pe care o întrezărise o clipă adusese imaginea unei noi frumuseţi, ce-i dăruia propriei lui sensibilităţi o valoare mai mare, fără ca el să ştie măcar dacă o va mai putea revedea vreodată pe cea pe care o iubeşte încă de pe acum şi căreia nu-i ştie nici măcar numele.

Această iubire pentru o frază muzicală păru chiar o clipă

că va însemna pentru Swann posibilitatea unui fel de întineriri. Trecuse atâta vreme de când renunţase să-şi proiecteze viaţa către un scop ideal, mărginind-o la urmărirea unor satisfacţii cotidiene, încât credea, fără să şi-o spună vreodată de-a binelea, că nimic nu se va mai schimba până la moartea lui; mai mult chiar, nemaisimţindu-şi mintea plină de idei înalte, încetase să mai creadă în realitatea lor, fără a o putea nega întru totul. De aceea îşi luase obiceiul să se refugieze în gânduri lipsite de importanţă, care îi îngăduiau să lase de o parte lucrurile însemnate. Aşa cum nu se întreba dacă nu ar fi făcut mai bine să nu iasă în lume, dar, în schimb, ştia cu certitudine că, dacă acceptase o invitaţie trebuia să-i dea urmare şi că, dacă nu se ducea a doua zi din nou, trebuia să-şi lase cartea de vizită, tot astfel în conversaţie se străduia să nu-şi exprime niciodată din suflet o părere intimă, ci să ofere detalii materiale ce valorau oarecum prin ele însele, îngăduindu-i să nu-şi dea întreaga măsură. Era extrem de precis când venea vorba de o reţetă de bucătărie, de data naşterii sau morţii unui pictor, de titlurile operelor sale. Uneori, totuşi, rostea câte o judecată despre vreo operă, despre un fel de a înţelege viaţa, dar dădea atunci cuvintelor un ton ironic, ca şi cum nu ar fi fost întru totul de acord cu ceea ce spune. Or, ca anumite fiinţe bolnăvicioase care, pe neaşteptate, datorită unui nou ţinut, unui regim diferit, uneori unei evoluţii organice, spontane şi misterioase, par a se însănătoşi până într-atât încât încep să se gândească la posibilitatea nesperată de a începe, târziu, o viaţă cu totul diferită, Swann găsea în el, în amintirea frazei pe care o auzise, în anumite sonate pe care voise să le asculte, spre a vedea dacă nu o va descoperi iar, prezenţa uneia dintre acele realităţi invizibile în care încetase să mai creadă şi cărora, ca şi cum muzica ar fi avut un fel de influenţă electivă asupra uscăciunii morale de care suferea, el se simţea din

nou însufleţit de dorinţa şi aproape de forţa să le consacre propria-i viaţă. Dar, neajungând să ştie de cine era bucata muzicală pe care o auzise, nu şi-o putuse procura şi, în cele din urmă, o uitase. Întâlnise în cursul săptămânii câteva persoane se ce aflau, ca şi el, la acea petrecere, şi le întrebase; dar unele sosiseră după ce bucata muzicală fusese cântată, iar altele plecaseră înainte; totuşi câteva fuseseră de faţă, dar se duseseră într-un alt salon, spre a lua parte la o conversaţie, în timp ce altele, care rămăseseră să asculte, nu auziseră mai mult decât celelalte. Cât despre stăpânii casei, ei ştiau că este o bucată muzicală nouă, pe care artiştii angajaţi de ei ceruseră să o cânte; aceştia plecaseră în turneu, iată tot ce putu afla Swann. Avea mulţi prieteni printre muzicieni, dar amintindu-şi plăcerea specială şi intraductibilă trezită în el de acea frază, văzând în faţa ochilor formele desenate de ea, nu putea totuşi să le-o cânte. Apoi încetă să se mai gândească la ea.

Or, abia la câteva minute după ce tânărul pianist începuse să cânte în salonul doamnei Verdurin, dintr-o dată, după o notă înaltă, prelungită timp de două măsuri, văzu cum se apropie, scăpând de sub această sonoritate prelungită şi întinsă ca o perdea sonoră, pentru a ascunde misterul incubaţiei sale, recunoscu, tainică, foşnitoare şi divizată, fraza aeriană şi plină de miresme pe care o iubea. Era atât de specială, avea un farmec atât de individual şi de neînlocuit, încât Swann avu senzaţia că a întâlnit în salonul unor prieteni o persoană admirată de el pe stradă şi pe care nu nădăjduia să o mai vadă vreodată. Către sfârşit ea se îndepărtă, arătând parcă, sârguincioasă, direcţia cea bună, printre ramificaţiile parfumului său, şi lăsând pe obrazul lui Swann reflexul surâsului ei. Dar acum putea să întrebe de numele acestei necunoscute (i se spuse că este *andantele* din *Sonata pentru pian şi vioară* de Vinteuil), o avea, şi va putea să o aibă la el acasă ori de

câte ori va voi, încercând să-i înveţe limbajul şi taina.

De aceea, de îndată ce pianistul termină de cântat, Swann se apropie de el spre a-i exprima cu entuziasm recunoştinţa, ceea ce îi plăcu mult doamnei Verdurin.

— E un adevărat vrăjitor, nu-i aşa, îi spuse ea lui Swann; afurisitul, se pricepe bine să cânte sonata asta. Până acum nu ai ştiut că pianul poate atinge asemenea culmi. Ce am auzit e orice, numai pian nu este, zău aşa! De fiecare dată am impresia că aud o orchestră.

Efectul e chiar mai bun decât cel al unei orchestre, mai complet.

Tânărul pianist se înclină şi, surâzând, apăsând pe fiecare silabă, de parcă ar fi spus o vorbă de duh:

— Eşti prea indulgentă cu mine, spuse el.

Şi, în timp ce doamna Verdurin îi spunea soţului ei. „Hai, dă-i nişte oranjadă, o merită din plin”, Swann îi povestea Odettei cum se îndrăgostise de acea frază muzicală. Când doamna Verdurin zise, de la oarecare distanţă: „Mi se pare că ţi se spun nişte lucruri minunate, Odette”, ea îi răspunse: „Da, într-adevăr”, iar Swann fu fermecat de simplitatea ei. Îi ceru totodată să-i vorbească despre Vinteuil, despre creaţia sa, despre perioada de viaţă când compusese acea sonată, despre ce putuse însemna pentru el mica frază, vrând mai. Ales să ştie acest ultim lucra.

Dar toţi aceşti oameni care afirmau că-l admiră pe Vinteuil (când Swann spusese că sonata este cu adevărat frumoasă, doamna Verdurin exclamase: „Cred şi eu că e frumoasă! Dar nu trebuie să, spui că nu cunoşti sonata lui Vinteuil, nu ai voie să nu o cunoşti”, iar pictorul adăugase: „E o creaţie enormă, nu-i aşa? Dacă vrei, nu-i exact ceea ce «place publicului», dar face cea mai mare impresie asupra artiştilor”), nu păreau a-şi fi pus vreodată asemenea întrebări, căci nu putură să-i răspundă.

Ba chiar, la unele dintre observaţiile mai speciale pe care le făcu Swann în legătură cu fraza sa preferată:

— Într-adevăr, e amuzant, nu m-am gândit niciodată la asta; îţi spun drept, nu prea îmi place să despic firul de păr în patru; de fapt nimeni dintre noi nu-şi pierde timpul cu asemenea amănunte, îi răspunse doamna Verdurin, pe care doctoral Cottard o privea în tot acest timp cu o admiraţie nemărginită şi cu un zel studios, uimit de uşurinţa cu care utiliza toate acele expresii consacrate. De altfel, el şi doamna Cottard, posedând un fel de bun simţ asemenea celui ce poate fi întâlnit la oamenii din popor, se fereau să-şi spună părerea sau să se prefacă a admira o muzică despre care, când ajungeau la ei acasă, îşi mărturiseau unul celuilalt că o înţeleseseră cam tot atât cât pictura „domnului Biche”. Cum publicul nu gustă farmecul, graţia, formele naturii decât prin mijlocirea clişeelor unei arte asimilate încetul cu încetul, şi cum un artist original refuză acele clişee, domnul şi doamna Cottard, întruchipând, în această privinţă, publicul, nu regăseau nici în sonata lui Vinteuil, nici în portretele pictorului, acel ceva care însemna pentru ei armonia muzicii şi frumuseţea picturii. Când pianistul cânta sonata, lor li se părea că el agaţă la întâmplare pe clape nişte note ce, într-adevăr, nu erau legate între ele prin formele cu care ei erau obişnuiţi, şi că pictorul aruncă pe pânză culorile cu totul la întâmplare. Când puteau recunoaşte o formă, o găseau greoaie şi vulgarizată (adică lipsită de eleganţa şcolii de pictură prin mijlocirea căreia ei vedeau până şi fiinţele de pe stradă), şi, de asemenea, lipsită de orice adevăr, ca şi cum domnul Biche nu ar fi ştiut cum este construit un umăr şi că femeile nu au părut mov.

Totuşi, dat fiind că invitaţii se împrăştiaseră ici-colo, doctoral simţi că se iveşte o ocazie prielnică şi, în timp ce doamna Verdurin adăuga un ultim cuvânt despre sonata lui Vinteuil, precum un înotător debutant ce se aruncă în apă, dar alege un moment când nu e prea multă lume de faţă:

— Atunci este ceea ce îndeobşte numim un muzician *di*

primo cartello! exclamă el cu o bruscă hotărâre.

Swann află doar că apariţia recentă a sonatei lui Vinteuil produsese o mare impresie asupra unei şcoli cu tendinţe foarte avansate, dar că îi era cu desăvârşire necunoscută marelui public.

— Cunosc bine pe cineva cu numele de Vinteuil, spuse Swann, gândindu-se la profesorul de pian al surorilor bunicii mele.

— Poate că este chiar el, exclamă doamna Verdurin.

— Oh, nu! răspunse Swann, râzând. Dacă l-ai fi văzut fie şi nu mai două minute, nu ţi-ai mai fi pus o asemenea întrebare.

— Atunci, a-ţi pune o întrebare înseamnă implicit şi a răspunde la ea? spuse doctorul.

— Dar ar putea fi o rudă, continuă Swann. Ar fi destul de trist, dar, mă rog, un om de geniu poate fi vărul unui jalnic bătrân. Dacă însă aşa ar sta lucrurile, mărturisesc că m-aş supune la orice chin pentru ca acest jalnic bătrân să mă prezinte autorului sonatei: mai întâi la chinul de a-l vizita pe jalnicul bătrân, lucru ce trebuie să fie îngrozitor.

Pictorul ştia că Vinteuil este foarte bolnav şi că doctorul Potain nu crede că va scăpa cu viaţă.

— Cum, spuse doamna Verdurin, mai există oameni care se lasă îngrijiţi de Potain!

— Ah, doamnă Verdurin, spuse Cottard cu cochetărie, uiţi că vorbeşti despre un confrate al meu, ba chiar ar trebui să spun despre un dascăl al meu.

Pictorul auzise că Vinteuil era ameninţat de nebunie. Şi susţinea că anumite părţi din sonată o dovedeau. Swann nu găsi absurdă această remarcă, dar ea îl tulbură; căci o operă muzicală pură necuprinzând niciunul dintre raporturile logice a căror alterare în limbaj pune în evidenţă nebunia, aceasta, recunoscută într-o sonată, îi părea ceva tot atât de misterios ca nebunia unei căţele, ca nebunia unui cal, care totuşi pot fi observate.

— Ia mai lasă-mă în pace cu dascălii dumitale, ştii de zece ori mai mult decât el, îi răspunse doamna Verdurin doctorului Cottard, pe tonul cuiva care are curajul opiniilor sale şi ţine piept celor ce nu sunt de aceeaşi părere. Dumneata cel puţin nu-ţi omori bolnavii!

— Dar, doamnă Verdurin, este membra al Academiei, răspunse doctorul pe un ton ironic. Dacă un bolnav preferă să moară de mâna unui prinţ al ştiinţei, e treaba lui... E mult mai şic să poţi spune:
„Pe mine mă îngrijeşte doctorul Potain”.

— E mai şic? spuse doamna Verdurin. În cazul ăsta, acum şi bolile sunt şic? Nu ştiam... Cât poţi fi de nostim! exclamă ea dintr-o dată, cufundându-şi faţa în mâini. Iar eu, care credeam ca o proastă că discutăm serios, fără să-mi dau seama că glumeşti.

În schimb, domnul Verdurin, găsind că e cam obositor să începi a râde doar pentru atât, se mulţumi să tragă din pipă, gândindu-se cu tristeţe că niciodată nu-şi va putea ajunge din urmă nevasta în privinţa amabilităţii.

— Să ştii că ne place foarte mult prietenul tău, îi spuse doamna Verdurin Odettei, când aceasta îşi luă rămas bun de la ea. Este simplu şi încântător; prieteni ca el poţi să ne aduci ori de câte ori vrei.

Domnul Verdurin observă că Swann nu o preţuise totuşi pe mătuşa pianistului.

— S-a simţit puţin stingherit, îi răspunse doamna Verdurin, nu poţi avea pretenţia ca încă de la prima vizită să cunoască obiceiurile casei ca doctorul Cottard, care face parte din micul nostru clan de mai mulţi ani. Prima venire nu are prea mare importanţă, e mai mult un prilej de a intra în legătură. Odette, ne-am înţeles, nu-i aşa? Să vină mâine la Châtelet. Şi dacă te-ai duce să-l iei tu de-acasă?

— Nu, nu vrea.

— În sfârşit, fă cum vrei. Numai să nu ne lase baltă în

ultima clipă.

Spre marea surprindere a doamnei Verdurin, el nu avea să-i lase baltă niciodată. Se ducea după ei oriunde, uneori în restaurantele de la marginea Parisului, unde ajungeau încă arareori, căci vremea era proastă, mai adesea la teatru, mult îndrăgit de doamna Verdurin; şi cum într-o zi, aflându-se la ea, o auzi spunând că pentru serile de premieră sau pentru spectacolele de gală, o invitaţie permanentă le-ar fi fost de mare folos, căci suferiseră mult neavând-o cu prilejul înmormântării lui Gambetta[77], Swann, care nu vorbea niciodată de relaţiile lui strălucite, ci numai de cele rău cotate, pe care socotea că nu se cuvine să le ascundă, luându-şi obiceiul, în saloanele din cartierul Saint-Germain, să numere printre acestea relaţiile lui cu lumea oficială, răspunse:

— Vă făgăduiesc că mă ocup eu de asta, veţi avea invitaţia la timp şi vă veţi putea duce mâine la reluarea spectacolului *Danicheff,* căci iau chiar mâine masa de prânz cu prefectul poliţiei, la Élysée.

— Cum adică la Élysée? strigă doctorul Cottard cu o voce tunătoare.

— Da, la domnul Grévy[78], îi răspunse Swann, oarecum stingherit de efectul produs de fraza lui.

Iar pictorul îi spuse doctorului în glumă:

— Faci deseori atât de urât?

În general, după ce i se dădea explicaţia cerută, Cottard

---

77 Proust scrisese mai întâi „cu prilejul înmormântării lui Victor Hugo”. Modifică textul în corectura a treia (nota ediţiei Pléiade). Gambetta (Léon) (1838 – 1882), avocat şi om politic francez. Republican, ministru de interne în guvernul „Apărării naţionale” (1870—1871), a reprimat mişcarea comunardă din provincie. A încercat să organizeze rezistenţa în provincie împotriva armatelor prusace, plecând cu un balon din Parisul încercuit (oct. 1870). Prim ministru (188l-l882).

78 Grévy (Jules) (1807—1891), avocat şi om politic francez, preşedinte al republicii franceze (1879-l887).

spunea: „Bine, bine, totul e în regulă”, şi nu mai lăsa să se vadă nici urmă de emoţie. Dar, de data asta, ultimele cuvinte ale lui Swann, în loc să-i aducă liniştea obişnuită, îl uimiră şi mai mult, căci nu înţelegea cum un om cu care el, Cottard, lua cina, care nu avea nici funcţii oficiale şi nu săvârşise fapte strălucite, se putea afla în preajma şefului statului.

— Cum adică la domnul Grévy? îl cunoşti pe domnul Grévy?

Îi spuse el lui Swann, cu aerul stupid şi neîncrezător al unui funcţionar municipal căruia un necunoscut îi cere să-l ducă la preşedintele republicii şi care, înţelegând din aceste cuvinte „cu cine are de-a face”, cum spun ziarele, îl asigură pe bietul nebun că va fi primit pe dată şi îl îndreaptă către infirmeria specială a instituţiei.

— Îl cunosc oarecum, avem prieteni comuni (nu îndrăzni să spună că se referă la prinţul de Galles), de altfel face invitaţii cu multă uşurinţă, şi vă asigur că aceste mese nu-s deloc amuzante, de altminteri sunt foarte simple, nu-s niciodată mai mult de opt invitaţi, răspunse Swann, care încerca să şteargă tot ceea ce îl putuse impresiona în mod deosebit pe interlocutorul său în ceea ce priveşte relaţiile sale cu preşedintele republicii.

Pe dată Cottard, luând de bune cuvintele lui Swann, adoptă cu privire la valoarea unei invitaţii la domnul Grévy părerea că nu-i deloc căutată şi că se găseşte pe toate drumurile. Din acea clipă nu mai fu mirat că Swann, ca şi oricare altul, frecventa palatul Élysée, şi chiar îl deplângea oarecum că se duce la mese pe care invitatul însuşi le declara plicticoase.

— Bine, bine, totul e în regulă, spuse el pe tonul unui vameş neîncrezător cu o clipă mai înainte, dar care, ascultându-ţi explicaţiile, îţi dă viza de intrare şi te lasă să treci fără să-ţi deschidă valizele.

— Ah, te înţeleg. Cred că aceste mese nu-s deloc

amuzante, mă întreb cum de rezişti, spuse doamna Verdurin, căreia preşedintele republicii îi apărea ca o persoană plicticoasă dintre cele mai primejdioase, căci dispunea de mijloace de seducţie şi de constrângere care, folosite împotriva credincioşilor casei, ar fi putut-o aduce în situaţia de a se vedea lăsată baltă de toţi aceştia. Se pare că e surd de-a binelea şi că mănâncă cu degetele.

— În cazul ăsta nu cred că-ţi face prea mare plăcere să te duci acolo, spuse doctorul cu o nuanţă de milă; şi, amintindu-şi cifra de opt comeseni: „Sunt mese intime?" întrebă el repede, mai curând cu un zel de lingvist decât dintr-o curiozitate de gură-cască.

Dar prestigiul pe care îl avea în ochii lui preşedintele republicii triumfă în cele din urmă, învingând atât umilinţa lui Swann, cât şi reaua voinţă a doamnei Verdurin, şi, la fiecare masă, Cottard întreba cu mult interes: „îl vom avea printre noi în seara asta pe domnul Swann? Are relaţii personale cu domnul Grévy. Oare e tocmai ceea ce numim un gentleman?" Ajunse chiar să-i ofere o invitaţie pentru expoziţia dentară.

— Vor fi lăsate să între şi persoanele care te vor însoţi, dar nu sunt primiţi şi câinii. Înţelegi, îţi spun asta pentru că am avut prieteni care nu au ştiut, şi şi-au muşcat apoi degetele de necaz.

Cât priveşte domnul Verdurin, el observă prostul efect produs asupra nevestei lui prin acea descoperire ce le arăta că Swann are prieteni sus-puşi despre care nu le vorbise niciodată.

Dacă nu puseseră dinainte la cale o petrecere în afara casei, Swann reîntâlnea micul grup chiar în salonul soţilor Verdurin, dar nu venea decât seara, şi nu accepta aproape niciodată să cineze, în ciuda insistenţelor Odettei.

— Aş putea chiar să cinez singură împreună cu dumneata, dacă vrei asta, îi spunea ea.

— Şi doamna Verdurin?

— Oh, aş găsi eu ceva... I-aş spune, de exemplu, că nu mi-a venit la timp rochia de la croitoreasă, sau că trăsura a sosit să mă ia prea târziu. Mă descurc eu...

— Eşti foarte amabilă.

Dar Swann îşi spunea că, dacă îi arată Odettei (consimţind doar să o întâlnească după cină) că există pe lumea asta pentru el plăceri mult mai mari decât cea de a fi cu ea, ea va fi mai mult timp atrasă de el. Şi, pe de altă parte, fiindu-i mult mai pe plac decât cea a Odettei, frumuseţea unei tinere lucrătoare proaspătă şi puhavă ca un trandafir, de care era îndrăgostit, prefera să-şi petreacă începutul serii cu ea, fiind sigur că o va vedea apoi pe Odette. Pentru aceleaşi motive, nu accepta niciodată ca Odette să vina să-l caute i să meargă la familia Verdurin. Micuţa lucrătoare îl aştepta lângă la un colţ de stradă pe care vizitiul său Remi îl cunoştea, urca alături de Swann şi rămânea în braţele lui până când trăsura se oprea în faţa casei Verdurin. La intrare, în timp ce doamna Verdurin, arătându-i trandafirii pe care el îi trimisese în chiar acea dimineaţă, îi spunea: „Te cert”, şi îi indica un loc lângă Odette, pianistul ciuta, pentru ei doi, mica frază muzicală din sonata lui Vinteuil, care fra parcă imnul naţional al iubirii lor. Începea prin sunetul tremurat al viorilor care, timp de câteva măsuri, se aude fără alt acompaniament, ocupând întregul prim plan, apoi, dintr-o dată, părea că se îndepărtează şi, ca în acele tablouri de Pieter de Hooch[79] ce capătă profunzime datorită cadrului îngust al unei uşi întredeschise în depărtare, de altă culoare, în catifelarea unei lumini interpuse, mica frază apărea, dansând, pastorală, intercalată, episodică, aparţinând unei alte lumi. Trecea în volute simple şi nemuritoare, împărţindu-şi ici-colo darurile graţioase, cu acelaşi surâs inefabil; lui Swann i se părea însă că desluşeşte acum în ea o anume deziluzie.

79 Hooghe, Hoogh sau Hooch (Pieter de) (1629 – 1684), pictor olandez

Ea părea a cunoaşte zădărnicia căii fericite pe care o arăta. În graţia-i uşoară exista ceva desăvârşit, asemenea desprinderii ce urmează părerii de rău. Dar lui Swann toate astea îi erau indiferente, el o privea mai puţin în ea însăşi – în ceea ce putea exprima pentru un muzician ce ar fi ignorat existenţa atât a lui cât şi a Odettei când o compusese, şi pentru toţi cei ce o vor auzi timp de secole de acum înainte – cât ca pe o chezăşie, o amintire a iubirii sale, care, chiar pentru soţii Verdurin, pentru tânărul pianist, trimitea la Odette şi totodată la el, unindu-i; simţea atât de tare acest lucra încât, când Odette, din capriciu, îl rugase, renunţase la proiectul lui de a-i cere unui muzician să-i cânte sonata în întregime, continuând astfel să nu cunoască decât acel pasaj. „Ce-ţi trebuie restul? îi spusese ea. Ăsta-i pasajul *nostru.”* Şi chiar, suferind la gândul că, în momentul când trecea atât de aproape şi totuşi la infinite depărtări, în timp ce li se adresa, ea nu-i cunoştea, Swann regreta aproape că mica frază are o semnificaţie, o frumuseţe intrinsecă şi fixă, străină de ei, aşa cum, în bijuterii dăruite, sau chiar în epistole scrise de o femeie iubită, găsim prilejul de a urî apele pietrei preţioase şi cuvintele limbii, pentru că nu sunt făcute numai din esenţa unei legături trecătoare şi a unei fiinţe anume.

Adeseori se întâmpla să întârzie cu tânăra lucrătoare atât de mult înainte de a se duce la familia Verdurin, încât de îndată ce pianistul cânta mica frază, Swann îşi dădea seama că în curând va fi timpul ca Odette să se întoarcă acasă. O conducea până la casa ei, nu prea mare, din strada La Pérouse, dindărătul Arcului de Triumf. Şi poate tocmai de asta, şi pentru a nu-i cere toate favorurile, el îşi sacrifica plăcerea, mai puţin necesară, de a o vedea mai devreme, de a ajunge la soţii Verdurin cu ea, exercitării acestui drept, pe care ea i-l recunoştea, de a pleca împreună, şi căruia el îi acorda mai mult preţ, pentru că, datorită lui, avea impresia că nimeni nu o vede, nu se

introduce între ei, nu o împiedică să fie încă lângă el, chiar după ce el o părăsise.

Şi astfel ea se întorcea acasă în trăsura lui Swann; într-o seară, cum tocmai coborâse, şi el îi spunea că se vor revedea a doua zi. Ea culese în grabă din grădiniţa din faţa casei o ultimă crizantemă şi i-o dărui. El o ţinu lipită de gură în timp ce trăsura îl ducea spre casă, şi când, după câteva zile, floarea se usca, o închise ca pe un lucru preţios în biroul său.

Dar nu intra niciodată la ea. Numai de două ori, după amiaza, luase parte la acea operaţie capitală pentru ea: „servitul ceaiului”. Izolarea şi singurătatea acestor străduţe (străjuite, aproape toate, *ie* mici imobile lipite unele de altele, a căror monotonie era dintr-o iată întreruptă de câte o magherniţă jalnică, mărturie istorică şi rămăşiţă sordidă a timpurilor când aceste cartiere erau încă rău famate), zăpada ce rămăsese în grădină şi pe copaci, dezordinea acelui anotimp, vecinătatea naturii, adăugau un plus de mister căldurii, florilor pe care le găsise intrând.

Lăsând la stânga, la parterul înalt, dormitorul Odettei, care dădea în spate către o străduţă paralelă, o scară abruptă, între ziduri de culoare întunecată şi unde atârnau stofe orientale, şiraguri de mătănii turceşti şi o mare lanternă japoneză agăţată de un şnur de mătase (dar care, pentru a nu-i lipsi pe vizitatori de confortul cel desăvârşit al civilizaţiei occidentale, lumina cu un bec cu gaz), urca în salonaş. Intrai însă mai întâi într-un vestibul îngust, al cărui zid, căptuşit cu un grilaj ca de grădină, dar auriu, era mărginit pe toată lungimea sa de o ladă dreptunghiulară, unde înfloreau, ca într-o seră, un şir de crizanteme uriaşe, încă rare în acea vreme, dar foarte îndepărtate totuşi de cele pe care aveau să le obţină mai târziu horticultorii. Swann era sâcâit de gândul că, în ultimul an, erau foarte la modă, dar avusese plăcerea, de data aceasta, să vadă

penumbra încăperii vârstată în roz, portocaliu şi alb de razele parfumate ale acestor aştri efemeri ce se aprind în zilele cenuşii. Odette îl primise în rochie de casă de mătase roz, cu gâtul şi braţele goale. Îl aşezase lângă ea, într-una din numeroasele nişe misterioase din salon, protejate de uriaşi palmieri ce creşteau în vase de China, sau de paravane împodobite cu fotografii, funde şi evantaie. Ea îi spusese: „Nu te-ai aşezat bine, aşteaptă, îţi pregătesc eu un loc mai bun”, şi, cu micul râs vanitos pe care l-ar fi avut pentru cine ştie ce invenţie ce i-ar fi aparţinut, îi aşezase lui Swann sub cap şi sub picioare perne de mătase japoneză, pe care le mototolea, ca şi cum ar fi risipit toate acele bogăţii, nepăsătoare de valoarea lor. Dar când valetul le adusese, rând pe rând, numeroasele lămpi care, închise aproape toate în vase chinezeşti, ardeau izolate sau perechi, toate pe mobile diferite, ca pe nişte altare, iscând, în amurgul aproape întunecat al acelui sfârşit de după-amiază iernatecă, un apus de soare ce dăinuia mai mult, mai roz şi mai omenesc – făcându-l poate să viseze, în stradă, pe vreun îndrăgostit ce se oprise în faţa misterului prezenţei dezvăluite şi ascunse totodată de geamurile luminate –, ea îl supraveghease sever, dar discret pe servitor, spre a vedea dacă le aşază la locul lor obişnuit. Socotea că, dacă acesta ar fi pus unde nu trebuie fie şi numai una dintre ele, efectul de ansamblu al salonului ar fi fost distrus, iar portretul ei, aşezat pe un şevalet oblic căptuşit cu pluş, ar fi fost prost luminat. De aceea urmărea cu nelinişte mişcările acelui bărbat grosolan, certându-l pentru că trecuse prea aproape de cele două jardiniere pe care le curăţa numai ea, de teamă ca servitorul să nu le strice, şi pe care le privi îndeaproape pentru a vedea dacă acesta nu le zgâriase. Ea găsea ca, toate bibelourile ei chinezeşti au forme „amuzante”, ca şi orhideele, ca şi cele din specia catleya, mai ales, care erau, împreună cu crizantemele, florile ei preferate, pentru că aveau marele

merit de a nu semăna cu nişte flori, ci a părea că sunt din mătase, din satin. „Asta parcă ar fi fost tăiată din căptuşeala paltonului meu”, îi spuse ea lui Swann, arătându-i o orhidee, cu o nuanţă de mare preţuire pentru acea floare atât de „şic”, pentru acea soră elegantă şi neprevăzută, dăruită ei de natură, atât de îndepărtată de ea pe scara făpturilor şi totuşi atât de rafinată, meritând mai mult decât nenumărate femei să aibă un loc în salonul ei. Arătându-i, rând pe rând, himere cu limbi de foc decorând un vas chinezesc sau brodate pe un evantai, corolele unui buchet de orhidee, un dromader de argint încrustat cu smalţ negru cu cehi de rubine, ce se învecina pe cămin cu un broscoi de jad, ea se prefăcea că se teme de răutatea acestor monştri, sau că râde de ciudăţenia lor hazlie, că roşeşte de indecenţa florilor şi simte o irezistibilă dorinţă de a săruta dromaderul şi broscoiul, pe care-i numea: „iubiţii mei”. Şi toate aceste exagerări contrastau cu sinceritatea unora dintre faptele ci de credinţă, mai cu seamă cu rugăciunile adresate Fecioarei din Laghet, care odinioară, când locuia la "Nisa, o vindecase de o boală ce i-ar fi adus altminteri moartea, şi pe care o purta asupra-i totdeauna, înfăţişată pe un medalion de aur, căruia îi atribuia o putere nemaiîntâlnită. Odette îi pregăti lui Swann ceaiul „lui” preferat, îl întrebă: „Cu lămâie sau cu lapte?” şi cum el îi răspunse „cu lapte”, ea îi spuse, râzând: „Cu un strop numai!” Şi cum lui îi plăcu acel ceai: „Vezi că ştiu ce-ţi place”. Ceaiul, într-adevăr, i se păruse lui Swann, ca şi ei, un lucru de preţ, iar iubirea are atât de multă nevoie să-şi găsească o justificare, o chezăşie că va dăinui în plăceri care, dimpotrivă, fără ea nu ar mai fi ceea ce sunt şi sfârşesc odată cu ea, încât, când o părăsise, la ora şapte, ca să se întoarcă la el acasă şi să se îmbrace pentru seară, pe tot timpul drumului, străbătut în trăsură, neputându-şi stăpâni bucuria pricinuită de acea după-amiază, îşi spunea întruna:

„Ar fi foarte plăcut să mă pot duce de câte ori vreau la o femeie tânără unde să pot bea un lucru atât de rar: un ceai bun”. O oră mai târziu, primi un bileţel de la Odette şi recunoscu pe dată acel scris mare ce, datorită unui fel de rigiditate britanică, impunea o aparenţă de disciplină unor litere informe ce ar fi indicat poate, unor ochi mai puţin îngăduitori, dezordinea gândirii, insuficienta educaţie, lipsa de sinceritate şi de voinţă. Swann îşi uitase tabachera la Odette. „De ce nu ţi-ai uitat şi inima, căci nu te-aş fi lăsat să o mai iei înapoi.”

O a doua vizită pe care i-o făcu avu poate încă şi mai multă importanţă decât prima. Ducându-se la ea în acea zi, ca de fiecare dată când urma să o vadă, şi-o închipuia dinainte, iar nevoia de a-i găsi faţa frumoasă, de a limita doar la pometii trandafirii şi proaspeţi obrajii pe pare ea îi avea adeseori galbeni, ofiliţi, uneori presăraţi cu punctişoare roşii, îl îndurera ca o dovadă că idealul este inaccesibil, iar fericirea, mediocră. Îi aducea o gravură pe care ea dorise să o vadă. Odette era uşor suferindă; îl primi într-o rochie de casă de mătase mov, strângând pe piept, de parcă s-ar fi zgribulit într-un palton, o stofă încărcată cu broderii. În picioare alături de el, cu părul curgându-i de-a lungul obrajilor, îndoindu-şi un picior, într-o atitudine parcă de dansatoare, pentru a se putea apleca, fără să obosească, spre gravura pe care o privea. Înclinând capul, cu ochii ei mari, atât de obosiţi şi de mohorâţi când nu se însufleţeau, îl izbi pe Swann prin asemănarea cu acea figură a Zephorei[80], fiica lui Jethro[81], ce poate fi văzută într-o frescă din Capela Sixtină[82]. Swann avusese

80 Care îl ia de bărbat pe Moise când acesta se refugiază în deşertul Midian şi are de la el un fiu, pe Ghershom.

81 Preot în deşertul Midian. Îl adăposteşte pe Moise când acesta se ascunde de urmăritorii săi. Din porunca faraonului, aceştia ar fi trebuit să-l ucidă, întrucât omorâse un supraveghetor egiptean care persecutase un evreu.

82 Construită din ordinul papei Sixtus IV (Francesco della Rovere)

totdeauna înclinaţia particulară de a regăsi în pictura maeştrilor nu numai caracteristicile generale ale realităţii ce ne înconjoară, dar şi ceea ce pare, dimpotrivă, a fi cu neputinţă de generalizat, trăsăturile individuale ale chipurilor pe care le cunoaştem; astfel, în materia unui bust al dogelui Loredano, de Antonio Rizzo, pometii ieşiţi, sprâncenele oblice, în sfârşit, tot ceea ce îl făcea să semene ca două picături de apă cu vizitiul său, Remi; sub culorile unui Ghirlandajo, nasul domnului de Palancy; într-un portret de Tintoretto, obrajii graşi, năpădiţi de barbă, linia Mută a nasului, privirea pătrunzătoare, pleoapele roşii ale doctorului du Boulbon. Poate, fiindcă avusese întotdeauna remuşcări că îşi mărginise viaţa la relaţiile mondene, la conversaţie, credea că află un fel de iertare indulgentă acordată de marii artişti în faptul că ei înşişi priviseră cu plăcere, introduseseră în opera lor astfel de chipuri ce îi conferă un bizar certificat de realitate şi de viaţă, o savoare modernă; poate, de asemenea, se lăsase într-atât de mult câştigat de frivolitatea oamenilor din înalta societate, încât simţea nevoia de a găsi într-o operă veche aceste aluzii anticipate şi pline de prospeţime la nume proprii de astăzi. Poate, dimpotrivă, păstrase îndeajuns o fire de artist, iar aceste caracteristici individuale îi pricinuiau astfel multă plăcere, căpătând o semnificaţie mai generală, de îndată ce le vedea, dezrădăcinate, eliberate, în asemănarea unui portret mai vechi cu un original pe care nu-l reprezenta. Oricum, şi poate pentru că plenitudinea impresiilor pe care le avea de câtva timp, şi deşi aceasta i se impusese mai curând prin iubirea pentru muzică, îi îmbogăţise însuşi gustul pentru pictură, plăcerea fu mai profundă. – Şi urma să aibă asupra

---

(1414 – 1484), această capelă din Vatican este decorată cu celebre fresce de Signorelli, Botticelli, Ghirlandaio, Perugino şi, mai ales, cu cele ale lui Michelangelo.Proust se referă aici la o frescă de Botticelli, *Scene din viaţa lui Moise* (1481).

lui Swann o influenţă durabilă – când descoperi, în acel moment, asemănarea Odettei cu Zephora de pictorul Sandro di Mariano, numit cel mai adeseori cu porecla-i populară de Botticelli, de când acesta evocă în locul operei adevărate a pictorului, ideea banală şi falsă care a vulgarizat-o. Nu mai preţui chipul Odettei în funcţie de mai proasta sau mai buna calitate a obrajilor ei şi după moliciunea pur carnală pe care presupunea că o va descoperi atingându-i cu buzele, dacă vreodată ar fi îndrăznit să o sărute, ci ca pe un caier de linii subtile şi frumoase depănate de privirile gale, urmărind curba răsucirii lor, îmbinând cadenţa cefii cu izbucnirea şuviţelor de păr şi cu căderea pleoapelor, ca într-un portret al ei, unde tipul pe care îl reprezenta devenea inteligibil şi limpede. O privea; un fragment din frescă apărea în chipul şi în trapul ei, pe care, din acea clipă, încercă mereu să-l regăsească, fie că se afla lângă Odette, fie că doar se gândea la ea; şi deşi, fără îndoială, nu ţinea la capodopera florentină[83] decât pentru că o regăsea în ea, totuşi această asemănare îi conferea şi ei o frumuseţe, făcând-o mai preţioasă. Swann îşi reproşa că nu cunoscuse valoarea unei fiinţe pe care ar fi admirat-o marele Sandro, şi se felicită că plăcerea cu care o vedea pe Odette îşi află o justificare în propria lui cultură estetică. Îşi spuse că asociind gândul la Odette şi visele lui de fericire, el nu se resemnase la o soluţie chiar atât de imperfectă pe cât crezuse până atunci, de vreme ce îi mulţumea gusturile artistice cele mai rafinate. Uita că Odette nu devenea astfel o femeie aşa cum şi-o dorea, de vreme ce dorinţa sa fusese totdeauna orientată într-un sens opus gusturilor sa! E estetice. Cuvintele „operă florentină” îi folosiră din plin lui Swann, îngăduindu-i, asemenea unui titlu, să introducă

83 Botticelli fiind din Florenţa. Opera la care se face referinţă este un fragment din fresca *Scene din viaţa lui Moise* din Capela Sixtină (cf. s*upra,* notele 63, 64, 65).

imaginea Odettei într-o lume de vis la care ea nu avusese acces până atunci şi unde căpătă nobleţe. Şi, în timp ce vederea pur carnală a acestei femei, care îi reînnoia întruna îndoielile asupra calităţii chipului ei, a trupului ei, a întregii ei frumuseţi, îi slăbea iubirea, aceste îndoieli fură nimicite, această iubire se întări când se întemeie pe datele unei estetici sigure; fără să mai spunem că sărutul şi posesiunea, ce păreau fireşti şi mediocre dacă îi erau acordate de o carne ofilită, îi apăruseră acum ca fiind supranaturale şi pline de desfătare, căci veneau să încununeze adoraţia faţă de o piesă de muzeu.

Şi când era ispitit să regrete că de luni întregi nu făcea altceva decât să o vadă pe Odette, îşi spunea că este înţelept să dăruiască mult din timpul lui unei capodopere fără de preţ, modelată dintr-o materie diferită şi plină de savoare, într-un exemplar rarisim pe care-l contempla când cu umilinţa, spiritualitatea şi dezinteresul unui artist, când cu orgoliul, egoismul şi senzualitatea unui colecţionar.

Aşează pe masa lui de lucru, ca şi cum ar fi fost o fotografie a Odettei, o reproducere după fiica lui Jethro. Admira ochii mari, chipul delicat ce lăsa să se ghicească pielea imperfectă, buclele minunate ale părului, de-a lungul obrajilor obosiţi; şi, adaptând ceea găsea până atunci frumos în mod estetic la ideea unei femei vii, transforma totul în merite fizice pe care era fericit că le găseşte reunite într-o făptură pe care o va putea poseda. Acea vagă simpatie care ne duce către o capodoperă pe care o privim, devenea, cum, când cunoştea originalul de carne al fiicei lui Jethro, o dorinţă ce o înlocui pe cea pe care trupul Odettei nu i-o inspirase la început. După ce privise vreme îndelungată acest Botticelli, el se gândea la un Botticelli al lui, pe care îl găsea încă şi mai frumos şi, apropiind de el fotografia Zephorei, credea că o strânge la piept pe Odette.

Şi totuşi se străduia să prevină astfel nu numai oboseala

Odettei, ci, uneori, chiar şi pe a lui; simţind că de când Odette putea să-l vadă oricând vrea, ea părea că nu mai are mare lucru să-i spună, Swann se temea că felul de a fi, oarecum anodin, monoton, şi parcă definitiv fixat, pe care ea îl avea când erau acum împreună, va ucide, în cele din urmă, în el, într-o zi când ea va voi să-şi declare pasiunea, acea speranţă romanescă, singura care îl făcuse să se îndrăgostească şi îi menţinuse iubirea. Şi pentru a înnoi puţin aspectul moral, prea rigid, al Odettei, care, se temea el, îl va obosi, îi scria pe neaşteptate o scrisoare plină de o deznădejde prefăcută şi de mânii simulate, pe care i-o trimitea înainte de cină. Ştia că se va speria, că îi va răspunde, şi nădăjduia că, din teama de a nu-l pierde vor ţâşni cuvintele pe care ea nu i le spusese încă niciodată; – şi, într-adevăr, astfel obţinuse scrisorile cele mai tandre pe care i le scrisese până atunci, dintre care una, pe care i-o trimisese, la prânz, de la „Maison Dorée” (tocmai avea loc serbarea Paris-Murcie, dată pentru locuitorii inundaţi din Murcie), începea cu aceste cuvinte: „Dragul meu, mâna mea tremură atât de puternic încât, abia dacă pot să scriu”, şi pe care o păstrase în acelaşi sertar unde se afla şi crizantema uscată. Sau, dacă ea nu avusese timp să-i scrie, când el va ajunge la familia Verdurin, va veni repede către el şi îi va spune: „Trebuie să-ţi vorbesc”, şi el va privi cu o expresie de curiozitate cum se iveşte pe chipul şi în cuvintele ei ceea ce îi ascunsese până atunci.

Apropiindu-se de casa soţilor Verdurin, când zărea, luminate de lămpi, marile ferestre cu obloanele totdeauna deschise, el se înduioşa gândindu-se la făptura fermecătoare pe care o va vedea înflorind în strălucirea lor de aur. Uneori umbrele invitaţilor defilau, subţiri şi negre, prin faţa lămpilor, ca acele mici gravuri intercalate din loc în loc pe un abajur translucid. Căuta să desluşească silueta Odettei. Apoi, de îndată ce sosise, şi fără ca el să-şi dea seama, ochii îi străluceau de o asemenea bucurie încât

domnul Verdurin îi spunea pictorului: „Cred că asistăm la lucruri mari”. Iar prezenţa Odettei sporea, într-adevăr, pentru Swann, preţul acestei case, ce poseda un lucru de care erau lipsite toate celelalte unde era primit: un fel de aparat senzitiv, de reţea nervoasă care se ramifica în toate încăperile şi îi stârnea întruna inima.

Astfel, simpla funcţionare a organismului social reprezentat de micul „clan” fixa în mod automat pentru Swann întâlniri zilnice cu Odette şi îi îngăduia să se prefacă fie că o vede cu indiferenţă, fie chiar că nu doreşte să o mai vadă, din care pricină nu risca prea mult, căci, deşi îi scrisese în timpul zilei, urma oricum să o întâlnească seara şi să o conducă la ea acasă.

Dar o dată, după ce se gândise cu oarecare plictiseală la acea întoarcere în doi inevitabilă, o condusese până la Bois pe tânăra lucrătoare, pentru a întârzia clipa vizitei la soţii Verdurin; ajunse la ei atât de târziu, încât Odette, crezând că el nu va mai veni, plecase. Văzând că nu mai este în salon, Swann simţi o mare strângere de inimă; tremura din tot trapul, socotindu-se lipsit de o plăcere a cărei importanţă o înţelegea pentru prima oară, căci până atunci fusese sigur că se poate bucura de ea oricând vrea, ceea ce, în cazul oricărei plăceri, ne face să nu-i vedem adevăratele dimensiuni.

— Ai văzut ce mutră a făcut când şi-a dat seama că Odette nu-i aici? îi spuse domnul Verdurin nevestei sale, cred că-i îndrăgostit mort!

— Ce mutră a făcut? întrebă cu vehemenţă doctorul Cottard care, după ce lipsise puţin pentru a-şi vizita un pacient, se întorcea ca să-şi conducă acasă soţia şi nu ştia la cine se referă acele cuvinte.

— Cum, nu l-ai întâlnit în faţa casei pe Swann, într-o stare *de* toată frumuseţea?

— Nu. Domnul Swann a venit până la urmă?

— Oh! Doar pentru o clipă. Am putut vedea un Swann

foarte agitat, foarte nervos. Înţelegi, Odette plecase.

— Vrei să spui că sunt îndrăgostiţi lulea şi că l-a îmbrobodit „zise doctoral, experimentând cu prudenţă sensul acestor expresii.

— Nicidecum, între ei nu s-a petrecut nimic, şi, fie vorba între noi, găsesc că ca nu procedează cum trebuie şi că se poartă ca o bleagă, ceea ce, de fapt, şi este.

— Mai încet, mai încet, spuse domnul Verdurin, ce ştii tu des pre ce se întâmplă între ei? Doar nu ne-am uitat pe gaura cheii.

— Mie mi-ar fi spus, zise plină de mândrie doamna Verdurin.

Vă asigur că-mi povesteşte toate micile ei aventuri! Şi cum nu mai are pe nimeni acum, i-am spus că ar trebui să se culce cu el. Pretin de că nu poate, că el i-a plăcut foarte mult, dar că este timid cu ea, că asta o intimidează, şi că nu-l iubeşte în felul ăsta, că pentru ca el este o fiinţă ideală, că se teme să nu întineze simţămintele pe care le are pentru el, şi alte lucruri de felul ăsta. Este totuşi tocmai ce-i trebuie.

— Îngăduie-mi să nu fiu de părerea ta, spuse domnul Verdurin, domnul ăsta nu-mi place decât pe jumătate; găsesc că pozează prea mult.

Doamna Verdurin rămase încremenită, luă o înfăţişare inertă, de parcă s-ar fi preschimbat într-o statuie, ceea ce îi îngădui să aibă aerul că nu a auzit cuvântul nesuferit „pozează”, care putea implica ideea că un invitat poate să „pozeze” în faţa lor şi că, deci, este „mai grozav decât ei”.

— Mă rog, dacă nu s-a întâmplat încă nimic, asta nu cred că înseamnă că acest domn o crede *virtuoasă,* spuse ironic domnul Verdurin. Şi, la urma urmei, e greu să te pronunţi, căci s-ar părea că crede inteligentă. Nu ştiu dacă ai auzit ce-i tot spunea acum câteva seri despre sonata lui Vinteuil; o iubesc pe Odette din toată inima, dar între noi fie zis, trebuie să fii un mare tâmpit ca să-i faci uneia ca ea teorii

estetice.

— Te rog să nu o vorbeşti de rău pe Odette, spuse doamna Verdurin luându-şi o voce de copil. E o femeie fermecătoare.

— Bineînţeles că e fermecătoare; doar nu o vorbim de rău, ci spunem numai că nu e nici virtuoasă, nici inteligentă. În definitiv, i se adresă el pictorului, ţii atât de mult să fie virtuoasă? Dacă ar fi aşa, s-ar putea să aibă mult mai puţin farmec.

Swann fusese ajuns din urmă pe palier de valet, care nu se găsea acolo în clipa când el sosise şi fusese însărcinat de Odette să-i spună – dar trecuse de atunci o oră –, în cazul când totuşi va veni, că ea se va duce probabil să bea o ciocolată la „Prévost" înainte de a se întoarce acasă. Swann porni spre „Prévost", dar la fiecare metru trăsura lui trebuia să se oprească din pricina altor trăsuri sau a pietonilor care traversau strada, obstacole odioase peste care ar fi trecut din toată inima dacă procesul verbal al poliţistului nu l-ar fi întârziat încă mai mult. Socotea timpul de care are nevoie ca să ajungă, adăuga vreo câteva secunde la toate acele minute, pentru a îi sigur că nu le-a scurtat, ceea ce l-ar fi făcut să creadă că are mai mari şanse de a ajunge îndeajuns de devreme pentru a o mai găsi pe Odette. Şi, la un moment dat, ca un om cuprins de febră care s-a trezit dintr-un somn şi îşi dă seama de absurditatea viselor sale nedesluşite, pe care şi le aminteşte întruna fără să se despartă cu adevărat de ele, Swann întrezări dintr-o dată ciudăţenia gândurilor pe care le rumega din clipa când i se spusese, la familia Verdurin, că Odette plecase, noutatea durerii sufleteşti ce-l cuprinsese, dar pe care o constată doar asemenea cuiva care s-ar fi trezit atunci din somn. Cum? Se zbuciuma în felul ăsta doar pentru că nu o va vedea pe Odette decât mâine, lucru pe care tocmai şi-l dorise, cu un ceas în urmă, ducându-se la doamna Verdurin! Fu silit să constate că în

chiar acea trăsură care îl ducea către „Prévost” el nu mai era acelaşi, şi că nu mai era singur, că o făptură nouă era acolo, cu el, aderentă, amalgamată, de care nu se va mai putea desprinde, cu care va trebui să se poarte cu multă grijă, aşa cum te porţi cu un stăpân sau cu o boală. Şi totuşi, de când, cu o clipă în urmă, simţea că o nouă fiinţă i se adăugase astfel, viaţa îi părea mai interesantă. Abia dacă îşi spunea că această întâlnire posibilă la „Prévost” (a cărei aşteptare nimicea, golea în asemenea măsură clipele care o precedau, încât el nu mai găsea nici măcar o idee, o amintire îndărătul cărora să-şi poată odihni mintea, va fi totuşi, probabil, dacă va avea loc, ca toate celelalte, adică neînsemnată. Ca în fiecare seară, de îndată ce va fi cu Odette. – Privindu-i pe furiş chipul schimbător, de teamă ca ea să nu vadă cumva în ochii lui umbra unei dorinţe şi să nu mai creadă în dezinteresul lui, va înceta să se mai poată ghidi la ea, prea ocupat în a găsi pretexte care să-i îngăduie să nu o părăsească pe dată şi să se asigure, fără să pară a ţine mult la asta, că o va regăsi a doua zi în casa Verdurin: că va prelungi adică pentru moment şi că va reînnoi cu încă o zi decepţia şi chinul pe care i le pricinuiau zadarnica prezenţă a acestei femei de care se apropia fără a îndrăzni sa o ia în braţe.

Ea nu era la „Prévost”; voi să o caute în toate restaurantele de pe bulevarde. Pentru a câştiga timp, în vreme ce intra în unele dintre ele, îl trimise în celelalte pe vizitiul său Remi (dogele Loredano, pictat de Rizzo), pe care apoi îl aşteptă – negăsind-o el însuşi pe Odette – la locul unde se înţeleseseră să se întâlnească. Trăsura nu se întorcea, iar Swann îşi închipuia clipa ce se apropia ca fiind totodată cea, când Remi îi va spune: „Iat-o pe doamna” şi cea când Renii îi va spune: „N-am găsit-o pe doamna în nicio cafenea”. Şi astfel el vedea sfârşitul acelei seri în faţa lui ca fiind unul şi totodată altul, precedat fie de întâlnirea cu Odette, ce va pune capăt neliniştii sale, fie

de renunţarea silită de a o întâlni în acea seară şi de acceptarea de a reveni la el acasă fără a o fi văzut.

Vizitiul se întoarse, dar, în clipa când se opri în faţa lui Swann, acesta nu-i spuse: „Ai găsit-o pe doamna?”, ci: „Aminteşte-mi mâine să mai facem o comandă de lemne, cred că nu mai avem multe”. Poate îşi spunea că dacă Remi o găsise pe Odette într-o cafenea unde ea îl aştepta, sfârşitul serii nefaste era încă de pe acum abolit de realizarea începută a sfârşitului de seară fericită şi că nu trebuia să se grăbească pentru a ajunge la o fericire capturată şi pusă la Joc sigur, ce nu avea cum să-i mai scape. Dar proceda astfel şi din inerţie; în sufletul lui era lipsit de supleţe, tot aşa cum unele făpturi au trupul ţeapăn, şi anume acelea care în clipa când trebuie să evite o lovitură, să stingă flăcările ce le-au cuprins haina, să săvârşească o mişcare rapidă, fac totul pe îndelete, rămânând o secundă în situaţia în care erau înainte, ca şi cum ar vrea să găsească în ea un punct de sprijin şi o trambulină. Şi, fără îndoială, dacă vizitiul l-ar fi întrerupt, spunându-i: „Doamna este aici”, el ar fi răspuns: „Ah! Într-adevăr, te rugasem să o cauţi, n-aş fi crezut că o găseşti”, şi ar fi continuat să-i vorbească de provizia de lemne, spre a-i ascunde emoţia pe care o simţea şi a-şi lăsa răgazul de a rupe cu neliniştea şi a se dărui fericirii.

Dar, întorcându-se, vizitiul îi spuse că nu o găsise nicăieri, şi adăugă, ca un bătrân servitor ce era:

— Cred că nu vă mai rămâne decât să vă întoarceţi acasă.

Dar indiferenţa pe care Swann o arboră cu uşurinţă, căci Remi nu mai putea intra nimic schimba răspunsul pe care îl aducea, se modifică în opusul ei atunci când îl văzu că încearcă să-l convingă să renunţe la speranţa şi la căutarea lui:

— Ba nicidecum, exclamă el, trebuie cu orice preţ să o găsim pe doamna; e foarte important. Avem de discutat

ceva foarte im portant; ar fi foarte necăjită, ba chiar s-ar supăra pe mine, dacă nu ne-am întâlni.

— Nu văd de ce s-ar putea doamna supăra, răspunse Remi, odată ce ea a plecat, fără să-l aştepte pe domnul, şi a spus că se duce la „Prévost", unde nu este.

De altfel, luminile începeau să se stingă pretutindeni. Pe sub copacii de pe bulevarde, într-un întuneric misterios, trecătorii tot mai rari rătăceau ici-colo, siluete nedesluşite. Uneori, umbra unei femei care se apropia de el, şoptindu-i un cuvânt la ureche, cerându-i să o conducă acasă, îl făcea pe Swann să tresară. Se atingea neliniştit de toate aceste trupuri obscure, ca şi cum, printre fantomele morţilor, în împărăţia întunecată, ar fi căutat-o pe Euridice.

Dintre toate modurile de producere a iubirii, dintre toţi agenţii de diseminare a răului sacru, unul este printre cele mai eficace: acel mare suflu zbuciumat ce trece uneori peste noi. Atunci soarta noastră este pecetluită, şi vom iubi fiinţa cu care ne simţim bine în acea clipă. Nici măcar nu este nevoie să ne fi plăcut până atunci sau chiar să ne fi plăcut la fel de mult ca altele. Trebuie doar ca înclinaţia noastră pentru ea să devină exclusivă. Şi această condiţie este realizată când – în clipa când ne-a lipsit – căutarea plăcerilor pe care le aveam în preajma ei a fost înlocuită dintr-o dată în noi de o nevoie neliniştită, având drept obiect chiar acea fiinţă, nevoie absurdă, cu neputinţă de satisfăcut şi greu de vindecat după legile acestei lumi – nevoia nebunească şi dureroasă de; a o poseda.

Swann îi ceru vizitiului să-l ducă şi în ultimele restaurante pe care nu le cercetase; era limpede că privise cu calm doar Ipoteza fericirii; nu-şi mai ascundea acum agitaţia, sentimentul că acea. Întâlnire are pentru el un mare preţ, şi îi făgădui vizitiului că-l va răsplăti dacă o vor găsi, ca şi cum, inspirându-i dorinţa de a izbuti, care s-ar fi adăugat dorinţei lui, ar fi putut face astfel încât Odette – chiar în cazul când s-ar fi dus să se culce la ea acasă – să

se găsească totuşi într-un restaurant de pe vreunul din bulevarde. Ajunse până la „Maison Dorée”, intră de două ori la „Tortoni” şi, fără a o fi întâlnit, tocmai ieşea de la „Café Anglais”, mergând cu paşi mari, cu chip de nebun, către trăsura ce-l aştepta la colţul bulevardului des Italiens, când se izbi de cineva care venea din sensul opus: era Odette; ea îi explică mai târziu că, negăsind loc la „Prévost”, se dusese să cineze la „Maison Dorée”, într-un fel de nişă unde el nu o văzuse, iar acum se îndrepta către trăsura ei.

Se aştepta atât de puţin să-l vadă, încât avu o mişcare de spaimă. Tar el alergase prin tot Parisul nu pentru că ar fi crezut cu putinţă să o întâlnească, ci pentru că l-ar fi durut prea mult să renunţe la acel gând. Dar bucuria pe care raţiunea lui o socotise tot timpul Irealizabilă în acea seară, nu-i apărea acuma decât încă şi mai reală; căci nu colaborase la ea prevăzând situaţii verosimile, şi ea îi rămânea exterioară; nu avea nevoie să-şi solicite mintea pentru a şi-o procura, căci emana din ea însăşi, ea însăşi proiecta către el acel adevăr ce strălucea în asemenea măsură, încât risipea ca pe un vis singurătatea de care se temuse, şi pe care îşi sprijinea, îşi întemeia, fără să se gândească, reveria fericită. Astfel, un călător ajuns pe vreme frumoasă la malul Mediteranei, nesigur de existenţa ţinuturilor pe care tocmai le-a părăsit, îşi lasă vederea orbită, privindu-le mai curând în treacăt, de razele zvârlite către el de cerul luminos şi rezistent al apelor.

Urcă împreună cu ea în trăsura ce o aştepta şi spuse vizitiului sau să-l urmeze.

Ţinea în mână un buchet de flori de catleya, iar Swann văzu, sub dantela ce-i acoperea capul, că are în păr flori de acelaşi fel, prinse de o egretă din pene de lebădă. Era îmbrăcată, pe sub mantia-i, în catifea neagră adunată în falduri largi care, printr-o tăietură oblică, descoperea, într-un mare triunghi, partea de jos a unei jupe de fai alb,

lăsând să se întrevadă o fâşie, tot de fai alb, acolo unde se deschidea corsajul decoltat şi unde erau înfipte alte flori de catleya. Ea abia îşi revenise din spaima pe care i-o pricinuise întâlnirea cu Swann, când, ajuns pe neaşteptate în faţa unui obstacol, calul se ridică în două picioare. Fură puternic zguduiţi, iar ea scoase un strigăt şi începu să respire cu greutate.

— Nu-i nimic, îi spuse el, nu te teme.

O ţinea de umăr, sprijinind-o de el; apoi îi spuse:

— Şi mai ales, nu-mi vorbi, răspunde-mi doar prin semne, ca să nu te oboseşti. Te supără dacă îndrept florile din corsaj, care s-au mişcat puţin din loc? Mi-e frică să nu le pierzi, aş vrea să le înfig mai bine.

Odette, care nu era obişnuită să-i vadă pe bărbaţi purtându-se astfel cu ea, îi spuse, surâzând:

— Nu, câtuşi de puţin.

Dar el, intimidat de răspunsul ei, poate şi pentru a arăta că fusese sincer când găsise acest pretext, sau chiar începând să creadă de-a binelea că fusese sincer, exclamă:

— Nu, mai ales nu vorbi, o să respiri şi mai greu, poţi să-mi răspunzi prin gesturi, o să te înţeleg foarte bine. Eşti sinceră când spui că nu te stingheresc? Uite, aici este puţin... cred că este puţin polen, care s-a răspândit pe tine; îmi îngădui să-l şterg cu mâna? Nu cumva apăs prea tare, nu sunt prea brutal? Te gâdil poate puţin? Nu vreau să mă ating de catifeaua roşie, ca să nu o murdăresc. Trebuie cu adevărat să le prind mai bine, altfel ar fi căzut, dar aşa, înfigându-le puţin mai adânc... serios, nu-ţi sunt dezagreabil? Chiar dacă le miros, ca să văd dacă, într-adevăr, nu sunt parfumate? N-am mai mirosit astfel de flori niciodată...

Surâzând, ea ridică uşor din umeri, ca şi cum ar fi vrut să spună: „eşti nebun, vezi bine că-mi place”.

El îşi înălţă cealaltă mână de-a lungul obrazului Odettei; ea îl privi ţintă, cu înfăţişarea lâncedă şi gravă a femeilor

pictate de maestrul florentin cu care Swann găsea că seamănă; ajunşi la marginea pleoapelor, ochii ei strălucitori, mari şi totodată înguşti, ca şi ochii lor, păreau gata să se desprindă precum două lacrimi, îşi unduia gâtul ca şi ele, în scenele păgâne sau în tablourile religioase. Şi, luând o atitudine cu care, neîndoielnic, era obişnuită, pe care o ştia potrivită pentru asemenea clipe, având mare grijă să n-o uite, părea că are nevoie de întreaga-i putere pentru a-*şi* reţine chipul, ca şi cum o forţă invizibilă l-ar fi atras către Swann. Şi Swann fu acela care, înainte ca ea să şi-l încline, parcă fără voie asupra buzelor lui, îl ţinu o clipă la oarecare distanţă între mâini. Voise să-şi lase gândul să se nască pe îndelete, pentru a recunoaşte visul dorit de atâta vreme şi a asista la realizarea lui, precum o rubedenie chemată să ia parte la succesele unui copil mult iubit de ea. Poate, de asemenea, Swann se uita la acel chip al Odettei, neposedat încă de el, şi nici măcar încă sărutat, pe care îl vedea pentru ultima oară, cu privirea prin care, într-o zi când o părăsim pentru totdeauna, am vrea să luăm cu noi o privelişte.

Dar era atât de timid cu ea încât, după ce o posedase în acea seară începând prin a-i potrivi mai bine florile de catleya, fie din teama de a o supăra, fie pentru ca să nu pară a fi minţit, fie din lipsa de îndrăzneală de a formula o pretenţie mai mare (pe care o putea reînnoi, de vreme ce Odette nu se supărase prima dată), în zilele următoare se folosi de acelaşi pretext. Dacă ea purta flori de catleya înfipte în corsaj, el îi spunea: „Din păcate în seara asta florile de catleya sunt bine prinse; totuşi mi se pare că asta dă să cadă. Pot să văd dacă, într-adevăr, nu sunt parfumate?” Sau, dacă Odette nu purta flori „în seara asta văd că lipsesc florile de catleya, nu-i chip să ţi le potrivesc mai bine”. Astfel încât, un timp, lucrurile s-au petrecut întocmai ca în prima seară; el atingea mai întâi cu degetele şi cu buzele pieptul Odettei; şi, mult mai târziu, când

potrivirea (sau simulacrul ritualic de potrivire) florilor de catleya căzuse în desuetudine, metafora „a potrivi florile de catleya”, devenită o simplă expresie pe care o foloseau automat când voiau să vorbească de actul posesiunii fizice – prin care, de altminteri, nu posedăm nimic –, supravieţui în limbajul lor, în care îl comemora, acestui obicei uitat. Şi poate că acest mod particular de a spune „a face dragoste” nu însemna tocmai acelaşi lucru ca sinonimele salo. Zadarnic suntem blazaţi în ceea ce priveşte femeile, zadarnic considerăm că posedarea celor mai diferite este mereu aceeaşi şi dinainte cunoscută, ea devine, dimpotrivă, o plăcere nouă, dacă este vorba de femei îndeajuns de dificile – sau socotite astfel de noi – pentru ca să fim obligaţi să o stârnim prin cine ştie ce episod neprevăzut al relaţiilor noastre cu ele, cum fusese, prima oară, pentru Swann, potrivirea florilor de catleya. El nădăjduia plin de teamă, în acea seară (dar Odette, îşi spunea tot el, chiar dacă se lăsase înşelată de viclenia lui, nu putea ghici acel lucru), că dintre marile lor petale mov va ieşi tocmai posedarea acestei femei; iar plăcerea pe caro o simţea şi pe care Odette, poate, nu o tolera, credea el, decât pentru că ea nu o recunoscuse, îi părea, din această cauză – cum îi putuse părea primului om ce a gustat-o printre florile paradisului terestra –, o plăcere ce nu existase până atunci, pe care el căuta să o creeze, o plăcere – aşa cum numele special prin care o desemnă avea să arate întruna – pe de-a-ntregul particulară şi nouă.

Acum, în fiecare seară, după ce o condusese la ea acasă, trebuia să se întoarcă la locuinţa lui, şi adeseori ea ieşea în rochia de casă şi îl conducea până la trăsură, sărutându-l sub ochii vizitiului şi spunându-i: „Ce-mi pasă mie de alţii?” în serile când Swann nu se ducea la familia Verdurin (ceea ce se întâmpla uneori, de când putea s-o vadă şi altminteri), în serile, din ce în ce mai rare, când se ducea în societatea înaltă, ea îi cerea să vină pe la ea, oricât de

târziu. Era primăvară, o primăvară pură şi îngheţată. Ieşind de la vreo petrecere, Swann se urca în trăsură, îşi înfăşură picioarele într-o pătură, Io răspundea prietenilor care plecau în acelaşi timp cu el *şi* îi cereau să vină cu ei, că nu poate, că nu merge în aceeaşi direcţie, iar vizitiul pornea în mare goană, ştiind unde se duc. Prietenii erau uimiţi şi, de fapt, Swann ml mai era acelaşi. Nu mai scria niciodată nimănui, spre a ruga să fie prezentat vreunei femei. Nu mai dădea atenţie nici uneia, nu se mai ducea în locurile unde le putea întâlni. Într-un restaurant, la ţarii, avea tocmai atitudinea opusă celei după care, cu câteva zile înainte încă, oricine l-ar fi putut recunoaşte, şi pe care păruse că o va avea totdeauna. Căci o pasiune este în noi ca un caracter momentan şi diferit ce se substituie celuilalt şi aboleşte semnele, până atunci invariabile, prin care se exprima, în schimb, acum era invariabil faptul că, oriunde s-ar fi găsit, Swann se ducea apoi să o întâlnească pe Odette. Traseul care îl despărţea de ea era şi cel pe care îl străbătea inevitabil, ca pe însuşi povârnişul – irezistibil şi abrupt – vieţii sale. La drept vorbind, când rămânea târziu la vreo petrecere din înalta societate, ar fi preferat să se întoarcă de-a dreptul la el acasă fără să mai facă acel lung drum, şi să nu o vadă decât a doua zi; dar faptul însuşi de a se deranja la o oră anormală, pentru a se duce la ea, de a ghici că prietenii care-l părăseau îşi spuneau: „Este bine ţinut în frâu, neîndoielnic că vreo femeie îl sileşte să se ducă la ea la orice oră”, îl făcea să simtă că duce viaţa bărbaţilor ce au în viaţa lor o dragoste şi care trăiesc un adevărat farmec lăuntric tocmai pentru că îşi sacrifică odihna şi interesele unei visări voluptuoase. Apoi, fără să-şi dea prea bine seama, siguranţa că ea îl aşteaptă, că nu este altundeva împreună cu alţii, că el nu se va întoarce acasă fără să o fi văzut, neutraliza acea nelinişte uitată, dar mereu pe cale d*e* a renaşte, pe care o simţise în seara când Odette nu mai era la familia Verdurin, şi a cărei

dispariţie era atât de plăcută încât se putea numi fericire. Poate că tocmai datorită acestei nelinişti Odette căpătase atâta importanţă pentru el. De obicei, fiinţele ne sunt atât de indiferente încât, când am învestit una dintre ele cu asemenea posibilităţi de suferinţă şi de bucurie pentru noi, ni se pare că ea aparţine unui alt univers, că este înconjurată de poezie, că face din viaţa noastră un fel de întindere emoţionantă unde va fi mai mult sau mai puţin apropiată de noi. Swann nu se putea întreba fără a fi cuprins de tulburare ce va deveni Odette pentru el în anii următori. Uneori, văzând, din trăsură, în acele frumoase nopţi reci, luna strălucitoare ce-şi răspândea lumina pe străzile pustii, el se gândea la cealaltă figură luminoasă şi roz, precum cea a lunii, care, într-o bună zi, se ivise în faţa gândirii lui şi, de atunci, proiecta asupra lumii lumina misterioasă în care îi apărea. Dacă sosea după ora când Odette îşi trimisese servitorii la culcare, înainte de a suna la poarta grădiniţei, se ducea mai întâi în strada către care dădea, între ferestrele identice, dar întunecate, ale imobilelor învecinate, fereastra luminată a camerei ei. Ciocănea în geam, iar ea, auzindu-l, îi răspundea şi venea să-l aştepte de cealaltă parte, la poarta de la intrarea principală. Găsea deschise pe pianul ei câteva partituri la bucăţile care îi plăceau ei: *Valsul Trandafirilor* sau *Bietul Nebun* de Tagliafico (cu care ea voia, prin testament, să fie înmormântată); îi cerea să cânte, în locul lor, mica frază din sonata lui Vinteuil, deşi Odette o executa foarte prost, dar viziunea cea mai frumoasă ce ne rămâne dintr-o operă este adeseori cea care s-a înălţat deasupra unor sunete false, scoase de degete neîndemânatice dintr-un pian dezacordat. Alica frază continua să se asocieze, pentru Swann, cu iubirea lui pentru Odette. Simţea bine că această iubire era ceva ce nu corespundea cu nimic exterior, cu nimic care ar fi putut fi constatat de alţii decât el; îşi dădea scama ca nici calităţile Odettei nu justificau

faptul că acordă atâta preţ clipelor petrecute lângă ea. Şi adeseori, când Swann era stăpânit doar de inteligenţa sa pozitivă, el voia să înceteze a mai sacrifica atâtea interese intelectuale şi sociale acestei plăceri imaginare. Dar mica frază, de îndată ce o auzea, ştia să elibereze în el spaţiul de care ea avea nevoie, modificând proporţiile sufletului lui Swann; era aici rezervată o margine unei bucurii care nu corespundea nici ea vreunui obiect exterior şi care totuşi, în loc de a fi pur individuală, ca aceea a, iubirii, i se impunea lui Swann ca o realitate superioară lucrurilor concrete. Această sete de un farmec necunoscut era trezită în el de mica frază, care însă nu i-o potolea cu adevărat. Astfel încât acele părţi din sufletul lui Swann unde mica frază şterse preocuparea: pentru interesele materiale, consideraţiile omeneşti şi valabile pentru toţi, rămăseseră goale şi albe. Iar el era liber să înscrie aici numele Odettei. Apoi mica frază îşi amalgama, îşi adăuga esenţa misterioasă, iubirii Odettei fală de el, iubire uneori incompletă şi care îl dezamăgea. Văzând chipul lui Swann în timp ce asculta mica frază, ai fi spus că este pe cale să absoarbă un anestezic ce dădea o şi mai mare amplitudine respiraţiei sale. Iar plăcerea pe care i-o pricinuia muzica, şi care urma să devină curând pentru el o adevărată necesitate, semăna, în acele clipe, cu plăcerea pe caro ar fi avut-o experimentând parfumuri, intrând în contact cu o lume pentru care mi suntem făcuţi, care ne pare lipsită de formă, pentru ca ochii noştri nu o percep, lipsită de semnificaţie, pentru că ca scapă inteligenţei noastre, noi neajungând la ea decât printr-un singur simţ. Era o mare linişte, o tainică înnoire pentru Swann – pentru el, ai cărui ochi, deşi rafinaţi iubitori de pictură, a cărui minte, deşi fină observatoare a moravurilor, purtau pentru totdeauna urma de neşters a uscăciunii vieţii sale – de a se simţi transformat într-o creatură străină de umanitate, oarbă, lipsită de facultăţile logice, aproape într-un inorog

fantastic, o creatură himerica, nepercepând lumea decât prin auz. Şi cum în mica frază el căuta un sens la care inteligenţa lui nu putea coborî, era cuprins de o beţie ciudată, despuindu-şi sufletul cel mai lăuntric de toate ajutoarele raţionamentului şi făcându-l să treacă singur prin coridorul, prin filtrul obscur al sunetului! Începea să-şi dea seama de tot ce era dureros, şi poate chiar în mod tainic neîmplinit în adâncul dulceţii acestei fraze, dar nu putea să sufere. Îi era indiferent că ea îi spune ca iubirea este fragilă, de vreme ce iubirea lui era atât de puternică. Se juca cu tristeţea pe care ea o răspândea, o simţea trecând peste el, dar ca pe o mângâiere ce-i adâncea şi îmblânzea simţământul fericirii. O punea pe Odette să o cânte de zece ori, de douăzeci de ori, cerându-i totodată să-l sărute întruna. Fiecare sărutare chema o altă sărutare. Ah! În aceste prime timpuri ale iubirii, sărutările se nasc atât de firesc! Ele foşnesc atât de îngrămădite unele într-altele; şi le-ai număra tot atât de greu pe cele date într-o oră, pe cât ai număra de greu florile de pe câmp în luna mai. Atuncea se prefăcea că se opreşte, spunând: „Cum vrei să-ţi cânt bine dacă mă ţii în braţe? Nu le pot face pe toate deodată, hotărăşte-te, cel puţin, vrei să cânt sau să te mângâi”, el se supăra, iar ca izbucnea într-un râs care se preschimba, răspândindu-se asupra lui, într-o ploaie de sărutări. Sau îl privea, morocănoasă, iar el revedea un chip vrednic de a figura în *Viaţa lui Moise* de Botticelli, o situa aici, dădea gâtului Odettei înclinaţia necesară; şi după ce o pictase, în secolul al XV-lea, pe zidul Capelei Sixtine, ideea că ea rămăsese totuşi aici, lângă pian, în clipa actuală, gata să fie îmbrăţişată şi posedată, ideea materialităţii şi a vieţii ei îl îmbăta cu o asemenea putere încât, cu privirea rătăcită, cu maxilarele încordate ca pentru a o devora, el se arunca asupra acestei fecioare de Botticelli şi începea să o ciupească de obraji. Apoi, după ce o părăsise, nu fără a se fi întors spre a o mai săruta o dată, deoarece uitase să

ia cu sine în amintire o anume particularitate a mirosului sau a trăsăturilor ei, în timp ce se întorcea acasă în trăsură, o binecuvânta pe Odette că-i îngăduie aceste vizite zilnice care ei nu-i pricinuiau o prea mare bucurie, dar care, împiedicându-l să devină gelos – ferindu-l de prilejul de a suferi din nou de răul stârnit în el în seara când na o găsise la familia Verdurin –, îl vor ajuta să ajungă, fără a mai avea parte de alte crize asemenea primei, ce fusese atât de dureroasă şi va rămâne singura, la capătul acestor ceasuri ciudate ale vieţii sale, ceasuri aproape fermecate, în felul celor de pe vremea când străbătea Parisul la lumina lunii. Şi observând, la întoarcerea acasă, că astrul era acum mişcat în raport cu el şi aproape la capătul orizontului, simţind că şi iubirea lui se supune unor legi imuabile şi naturale, se întreba dacă această perioadă în care intrase va dura încă multă vreme, dacă în curând gândirea lui nu va mai vedea chipul iubit decât într-o poziţie îndepărtată şi diminuată, şi nemairăspândind aproape niciun farmec. Căci Swann, de când era îndrăgostit, găsea că lucrurile sunt învăluite ca într-o vrajă, precum pe vremea când, adolescent fiind, se credea artist, dar nu era vraja de altă dată; cea de acum ţinea doar de existenţa Odettei. Simţea cum renasc în el inspiraţiile din tinereţe, pe care o viaţă frivolă le risipise, dar ele purtau toate reflexul, pecetea unei anume fiinţe; şi, în ceasurile îndelungate pe care le petrecea acum la el acasă, gustând o plăcere rafinată, singur cu sufletul lui convalescent, redevenea treptat el însuşi, dar aparţinând altei făpturi. Nu se ducea la ea decât seara, şi nu ştia nimic despre felul cum îşi petrece ea timpul în restul zilei, după cum nu-i cunoştea nici trecutul, astfel încât îi lipsea până şi acea infimă cunoaştere iniţiala care, îngăduindu-ne să ne închipuim ceea ce nu ştim, ne stârneşte dorinţa să ştim mai mult. Eu se întreba cu ce îşi ocupă timpul şi nici ce viaţă dusese până atunci. Surâdea numai uneori,

gândindu-se că în urmă cu câţiva ani, când nu o cunoştea, i se vorbise despre o anume femeie care, dacă îşi amintea bine, era desigur ea, ca despre o cocotă, ca despre o femeie întreţinută, ca despre una dintre acele femei cărora el le atribuia încă, fiindcă trăise prea puţin în preajma lor, firea perversă din născare cu care le-a înzestrat multă vreme imaginaţia unor romancieri. Îşi spunea că adeseori, pentru a judeca pe cineva corect, nu trebuia decât să adopţi versiunea opusă aceleia care circulă, fiindcă reputaţiei de care auzise el trebuia să-i opună o alta, legată de o Odette bună, naivă, stăpânită de un ideal, aproape atât de incapabilă să mintă încât, rugând-o, într-o zi, pentru a putea cina singur cu ea, să le scrie soţilor Verdurin că este bolnavă, o văzuse a doua zi, în faţa doamnei Verdurin, care o întreba dacă se simte mai bine, roşind, bâlbâindu-se şi arătând, fără voie, pe chipu-i, nefericirea, chinul pricinuite de acea minciună şi, în timp ce, răspunzând, dădea tot mai multe amănunte inventate cu privire la pretinsa ei boală din ajun, părea că îşi cere iertare, implorând cu privirea şi cu vocea-i deznădăjduită, pentru cuvintele ei mincinoase.

În anumite zile totuşi, rareori, venea la el în timpul după-amiezii, întrerupându-i reveria sau lucrul la acel studiu despre Ver Meer, pe care îl reluase în ultima vreme. Servitorul îl anunţa că doamna de Crécy se află în salonaş. Se ducea la ea şi, când deschidea uşa, pe chipul roz al Odettei, de îndată ce îl zărea pe Swann – schimbându-i forma gurii, privirea ochilor, ovalul feţei –, apărea un surâs. Rămas singur, el revedea acel surâs, cel pe care ea îl avusese în ajun, un altul cu care îl întâmpinase în cutare sau cutare zi, cel prin care îi răspunsese, în trăsură, când o întrebase dacă îşi poate îngădui să-i îndrepte florile de catleya înfipte în corsaj; iar viaţa Odettei, în restul zilei, rămânându-i cu desăvârşire necunoscută, îi apărea, cu fondul ei neutru şi lipsit de culoare, asemenea acelor studii

de Watteau unde pot fi văzute ici-colo, pretutindeni, în toate sensurile, desenate cu trei creioane diferite pe hârtie gălbuie, nenumărate surâsuri. Dar, uneori, într-un colţ al acestei vieţi pe care Swann o vedea întru totul golită, chiar dacă mintea lui îi spunea că nu aşa stau lucrurile, pentru că nu putea să şi-o imagineze, vreun prieten, care, bănuind că se iubesc, nu şi-ar fi îngăduit să-i spună despre ea decât lucruri neînsemnate, îi descria silueta Odettei, pe care o zărise, chiar în acta dimineaţă, urcând pe jos strada Abbattucci într-o rochie împodobită cu blană, purtând o pălărie *à la* Rembrandt şi un buchet de violete înfipt în corsaj. Această simplă schiţă îl neliniştea adânc pe Swann, pentru că îl silea să înţeleagă dintr-o dată că Odette avea o viaţă care nu-i aparţinea lui în întregime; voia să afle cui încercase ea să-i placă îmbrăcând acea rochie pe care el nu i-o ştia; îşi spunea că o va întreba unde se ducea în acea clipă, ca şi cum, în întreaga viaţă incoloră – aproape inexistentă, pentru că pentru el era invizibilă – a amantei sale, nu mai exista decât un singur lucru în afara acelor surâsuri ce-i erau lui adresate: ea, mergând pe o stradă, cu o pălărie *a la* Rembrandt şi cu un buchet de violete înfipt în corsaj.

Cerându-i să-i cânte mica frază de Vinteuil, în loc de *Valsul Trandafirilor,* Swann nu căuta să o silească să cânte mai curând lucrurile ce-i plăceau lui, după cum, ca şi în muzică, nu încerca să-i corecteze prostul gust cu privire la literatură. Îşi dădea bine seama că nu este inteligentă. Spunându-i că-i va plăcea tare mult ca el să-i vorbească despre marii poeţi, ea îşi închipuise că va cunoaşte astfel pe dată o seamă de cuplete eroice şi romanţioase, în genul celor scrise de vicontele de Borelli, ba încă şi mai emoţionante. Îl întrebă dacă Ver Meer de Delft suferise pentru o femeie, dacă îl inspirase o femeie, iar când Swann îi mărturisi că nu se ştie nimic în această privinţă, ea nu se mai interesă de acel pictor. Spunea adeseori: „Fireşte,

cred că nimic nu ar fi mai frumos decât poezia, dacă ar fi adevărată, dacă poeţii ar ghidi tot ce spun. Dar adeseori sunt oamenii cei. Mai interesaţi din câţi există. Ştiu şi eu câte ceva despre asta, căci am avut o prietenă caro a iubit un fel de poet. În versurile lui nu vorbea decât de iubire, de cer, de stele. Ah! Şi cum a mai tras-o pe sfoară! I-a păpat mai bine de trei pute de mii de franci". Dacă atunci Swann încerca să o facă să înţeleagă în ce constă frumuseţea artistică, cum trebuie să admire versurile sau tablourile, după o clipă ea nu-l mai asculta, spunându-i: „Da... nu-mi închipuiam că aşa stau lucrurile". Şi el vedea că ea simte o atât de mare decepţie, încât prefera să o mintă, spunându-i că toate astea nu însemnau nimic, că nu erau decât nişte fleacuri, că nu avea timp să se ocupe de lucrul cel mai însemnat, că există, de fapt, altceva. Dar ca îi spunea cu însufleţire: „Altceva? Ce altceva?... Spune", dar el nu spunea, ştiind cât de neînsemnate şi de diferite de ceea ce ea nădăjduia i-ar fi părut cuvintele lui, cât de puţin senzaţionale şi de puţin înduioşătoare, şi temându-se că, deziluzionată de artă, va fi în acelaşi timp şi de iubire.

Şi, într-adevăr, ea îl găsea pe Swann, din punct de vedere intelectual, inferior faţă de ceea ce crezuse. „Îţi păstrezi întotdeauna sângele rece, nu te pot defini." Era uimită mai mult de indiferenţa lui faţă de bani, de amabilitatea cu caro se purta cu fiecare, de delicateţea lui. Şi se întâmplă, într-adevăr, adeseori, cu oameni mai de seamă decât Swann, cu un savant, cu un artist, când nu este ignorat de cei care îl înconjoară, ca sentimentul ce dovedeşte că superioritatea inteligenţei lui li s-a impus să nu fie admiraţia lor pentru ideile acestuia, căci ele le scapă, ci respectul lor faţă de bunătatea lui. Situaţia lui Swann în societatea înaltă îi inspira, de asemenea, lui Odette, respect, dar ca nu dorea ca el să încerce să o introducă şi pe ca în acea lume. Poate simţea că nu va putea reuşi, şi chiar se temea că fie şi numai vorbind

despre ea el va provoca dezvăluiri de care ei îi era frică. Swann îi promisese, la cererea ei, să nu-i rostească niciodată numele acolo undo el se ducea. Îi spusese că nu vrea să frecventeze societatea înaltă pentru că se certase cândva tu o prietenă care, spre a se răzbuna, răspândise apoi o seamă de bârfe despre ea, Swann îi obiecta: „Dar nu toată lumea a cunoscut-o pe prietena ta. – Ba da, lucrurile se aud, lumea e atât de rea". Pe de o parte, Swann nu înţelese această poveste, dar, pe de alta, ştia că asemenea propoziţii: „Lumea e atât de rea", „O calomnie lasă întotdeauna urme", sunt în general socotite drept adevărate; existau, fără îndoială, cazuri cărora li se aplicau. Cel al Odettei era unul dintre ele? îşi punea această întrebare, dar nu multă vreme, căci, ca şi tatăl lui, îşi simţea mintea greoaie ori de câte ori trebuia să rezolve o problemă mai grea. De altminteri, acea societate de care se temea atât de mult Odette, nu-i inspira poate o prea mare dorinţă, căci era prea îndepărtată de cea pe care ea o cunoştea, pentru ca sa şi-o poată închipui limpede. Totuşi, rămânând, în anumite privinţe, cu adevărat simplă (de exemplu, mai avea încă drept prietenă o croitoreasă de mâna a doua, pe care o vizita aproape zilnic, urcând scara abruptă, întunecată şi rău mirositoare a locuinţei acesteia), îi plăcea şicul, dar nu-l vedea la fel ca oamenii din înalta societate. Pentru ei, şicul este o emanaţie a câtorva persoane, puţine la număr, care îl proiectează până destul de departe – ceea ce îl face să se atenueze mai mult sau mai puţin, în raport cu distanţa faţă de centrul intim care l-a emis –, în cercul prietenilor lor, sau al prietenilor prietenilor, ale căror nume alcătuiesc un fel de repertoriu. Oamenii din înalta societate îl au înscris în memoria lor, posedând, în această materie, o erudiţie din care au extras un fel de bun gust, de tact, astfel încât Swann, de exemplu, fără să fi trebuit să facă apel la ştiinţa sa mondenă, dacă citea într-un jurnal numele persoanelor care cinaseră

împreună, putea să spună pe dată nuanţa şicului acelei cine, după cum un literat, la simpla lectură a unei fraze, apreciază cu exactitate calitatea literară a autorului citit. Dar Odette făcea parte dintre persoanele (extrem de numeroase, orice ar crede în această privinţă oamenii din înalta societate, şi existând în toate clasele sociale) care nu posedă aceste noţiuni, imaginează un altfel de şic, ce capătă diferite aspecte după mediul căruia ele îi aparţin, dar are drept caracteristică particulară – fie că este şicul la care visa Odette, fie că este cel în faţa căruia se înclina doamna Cottard – faptul de a fi imediat accesibil tuturor. Celălalt şic, cel al oamenilor din înalta societate, este şi el, la drept vorbind, accesibil, dar spre a ajunge astfel are nevoie de un anume răgaz. Odette spunea, de câte cineva:

— Nu frecventează decât locurile şic.

Iar dacă Swann o întreba ce înţelege prin asta, ea îi răspundea pe un ton oarecum dispreţuitor:

— Pur şi simplu, locurile şic! Dacă la vârsta ta trebuie să te învăţ ce înseamnă un loc şic, mai bine mă las păgubaşă. De exemplu, dumineca dimineaţa, avenue de l’Impératrice, la ora cinci după-amiaza, malurile Lacului, joia, Eden Théâtre, vineri, Hipodromul, balurile...

— Dar ce baluri?

— Balurile din Paris, vreau să spun balurile şic. Iată, de pildă, Herbinger, cel care are loc acasă la un agent de bursă. Îl ştii cu siguranţă, este unul dintre bărbaţii cei mai cunoscuţi din Paris, e un tânăr înalt şi blond, foarte snob, care poartă totdeauna o floare la butonieră, cărarea mai spre spate, paltoane de culoare deschisă. Se arată pe la toate premierele. A dat un bal acum câteva seri, unde puteai întâlni persoanele cele mai şic din Paris. Mult mi-ar fi plăcut să merg şi eu! Dar nu se intra decât cu invitaţie, şi n-am putut face rost. De fapt mai bine că nu m-am dus, s-au îmbrâncit ca nebunii, n-aş fi văzut nimic. Toţi se înghesuiau mai ales ca să poată spune că au fost la

Herbinger. Iar eu, după cum ştii, nu ţin la asemenea lucruri. De altfel, dintr-o sută de femei care povestesc că au fost, cincizeci mint... Dar mă miră că tu, un bărbat atât de şic, nu te-ai dus.

Dar Swann nu încerca nicidecum să-i schimbe această concepţie despre şic; gândind că nici concepţia lui nu era mai adevărată, că era la fel de prostească, la fel de lipsită de importanţă, nu găsea necesar să-şi educe amanta, astfel încât, după multe luni, ea nu se interesa de persoanele la care el se ducea decât în măsura în care puteau să-i procure invitaţii de tot felul, la concursuri hipice, de exemplu, sau bilete la spectacolele în premieră. Dorea ca el să-şi cultive aceste relaţii atât de utile, dar, pe de altă parte, era înclinată să le creadă prea puţin şic, de când o văzuse trecând pe stradă pe marchiza de Villeparisis într-o rochie de lână neagră, purtând o bonetă, legată cu panglici.

— Parcă ar fi o biată lucrătoare, o bătrână portăreasă, *darling!* Şi asta-i o marchiză! Eu nu sunt marchiză, dar ar trebui să mă plăteşti cu bani grei ca să ies îmbrăcată în halul ăsta!

Ea nu înţelegea de ce Swann locuieşte în casa de pe quai d'Orléans pe care, fără a îndrăzni să-i spună, o găsea nedemnă de el.

Desigur Odette pretindea că-i plac „vechiturile" şi lua o înfăţişare încântată şi plină de fineţe când spunea că adoră să-şi petreacă ziua întreagă pe la anticari, căutând tot felul de lucruri „din alte timpuri". Deşi se încăpăţâna parcă din principiu (şi părea că pune în practică un precept de familie), nerăspunzând niciodată la întrebări şi „nedând socoteală" cu privire la felul cum îşi petrece ziua, ea îi vorbi o dată lui Swann despre o prietenă care o invitase şi care avea numai mobilă „stil". Dar Swann nu izbuti să afle de la ea despre ce stil era vorba. Totuşi, după ce se gândi îndelung, îi răspunse că era „în stil medieval". Înţelegea

prin asta că pereţii erau căptuşiţi cu lemn sculptat. Ceva mai târziu, îi vorbi din nou despre prietena ei şi adăugă, pe tonul şovăitor şi cu subînţelesuri cu care citezi cuvintele cuiva împreuna cu care ai cinat în ajun şi al cărui nume îţi fusese până atunci necunoscut, dar pe care amfitrionii păreau să-l considere a fi un om atât de celebru încât interlocutorul lor trebuia să priceapă despre cine vorbesc: „Are o sufragerie... din... secolul al optsprezecelea!" De altminteri, ea găsea că asemenea mobilă este oribilă, că interiorul pare gol, ca şi cum casa nu ar fi fost terminată, iar femeile i se păreau, de asemenea, oribile în acest decor, care nu va fi niciodată la modă. În sfârşit, a treia oară îi vorbi din nou despre acelaşi subiect, arătându-i lui Swann adresa bărbatului care construise acea sufragerie şi pe care ea dorea să-l cheme, când va avea bani, pentru a vedea dacă nu-i poate face şi ei una» desigur, nu întru totul asemănătoare, ci pe cea pe care şi-o visa şi care, din nefericire, nu prea se potrivea cu dimensiunile micii ei locuinţe, o sufragerie cu bufete înalte, cu mobile în stil renascentist şi cu şeminee asemenea celor din castelul Blois[84]. În acea zi, lăsă să-i scape în faţa lui Swann părerea ei despre locuinţa lui din quai d'Orléans; şi fiindcă el o criticase pe prietena Odettei pentru că nu avea mobile în stilul Ludovic al XVI-lea, căci, spunea el, la urma urmei, asemenea interior, chiar dacă nu e recomandat», ar putea fi plin de farmec, ci într-un fals stil antic: „Poate ai vrea să trăiască, aşa cum faci tu, printre mobile stricate şi printre covoare-tocite", îi spuse ea, respectul omenesc al burghezei fiind, în cazul său, încă mai important decât diletantismul cocotei.

Pe cei cărora le plăcea să cerceteze prăvăliile cu vechituri, pe cei ce iubeau versurile, dispreţuiau calculele

84 Castel celebru de pe valea Loirei, construit sau remaniat în secolele XIII, XVI, XVII, restaurat între 1845 şi 1870. Cuprinde câteva şeminee celebre, în stil renascentist.

josnice, visau la onoare *şi* la dragoste, ea îi considera ca aparţinând unei elite superioare restului umanităţii. Nu era nevoie să ai cu adevărat asemenea gusturi, important era să le proclami sus şi tare; de la un bărbat care îi mărturisise la cină că îi place să hoinărească, să-şi mânjească degetele cu praful vechilor dughene, că nu va fi niciodată preţuit de către acest secol negustoresc, fiindcă nu-i pasă de interesele lui, sică aparţine astfel unui alt timp, ea se întorcea, spunând: „E un suflet vrednic de toată iubirea, o fiinţă sensibilă, cum de nu mi-am dat seama până acum!” Şi, dintr-o dată, se simţea cuprinsă de o uriaşă prietenie pentru el. În schimb cei care, ca Swann, aveau înclinaţii asemănătoare, dar nu vorbeau despre ele, o lăsau cu totul indiferentă. Era silită, fără îndoială, să admită că Swann nu ţine la bani, dar adăuga repede, pe un ton îmbufnat: „Dar el e altfel”; şi, într-adevăr, imaginaţiei ei îi vorbea no practicarea dezinteresului, ci vocabularul legat de această practică.

Simţind că adeseori nu putea realiza ceea ce ea visa, Swann căuta cel puţin să facă astfel încât ea să se simtă bine cu el, să nu-i contrazică ideile vulgare, prostul gust pe care îl arăta în toate privinţele, şi care lui, de altminteri, îi plăcea, ca tot ce venea din partea ei, care îl încânta chiar, căci toate acestea reprezentau trăsături particulare datorită cărora esenţa acestei femei îi apărea, devenea vizibilă. De aceea, când părea fericită că se duce la *Regina Topaze,* sau când privirea ei devenea serioasă, neliniştită şi voluntară, când o cuprindea teama că nu va ajunge la timp la sărbătoarea florilor sau, pur şi simplu, la un ceai, cu pâine prăjită cu unt, servit la „The de la Rue Royale”, unde credea că trebuie să fii zilnic pentru a fi socotită o femeie elegantă, Swann, entuziasmat aşa cum suntem în faţa purtării unui copil sau de adevărul unui portret ce pare că stă să vorbească, simţea atât de bine cum sufletul amantei sale i se arată pe faţă, încât nu putea rezista

ispitei de a-l atinge cu buzele. „Ah! Micuţa Odette vrea să o ducem la sărbătoarea florilor, vrea ca toată lumea să o admire, ei bine, o s-o ducem acolo, ne înclinăm în faţa dorinţei ei.” Fiindcă Swann nu vedea prea bine, trebui să se resemneze a lucra la el acasă cu ochelari şi a purta, când ieşea în lume, monoclu, care îi stătea mai bine. Prima oară când Odette îl văzu astfel, nu-şi putu stăpâni bucuria: „Trebuie să recunosc că monoclul este un lucru foarte şic pentru un bărbat. Cât de bine îţi stă! Arăţi ca un adevărat gentleman. Nu-ţi lipseşte decât un titlu de nobleţe!” adăugă ea, cu un uşor regret în voce. Lui îi plăcea că Odette este astfel, tot aşa cum, dacă ar fi fost îndrăgostit de o bretonă, ar fi fost fericit să o vadă purtând boneta înaltă specifică ţinutului ei şi să o audă spunând că ca crede în strigoi. Până atunci, ca la mulţi bărbaţi al căror gust pentru arte se dezvoltă independent de senzualitatea lor, existase şi la el o ciudată nepotrivire între satisfacţiile legate de cele două domenii, bucurându-se, în preajma unor femei din ce în ce mai grosolane, de seducţiile exercitate de opere din ce în ce mai rafinate, întovărăşind o micuţă servitoare într-o lojă luxoasă la reprezentarea unei piese decadente pe care dorea să o vadă sau la o expoziţie de pictură impresionistă, şi convins, de altfel, că o femeie cultivată din lumea bună nu ar fi înţeles mai mult, dar nu ar fi ştiut să tacă atât de fermecător. Dimpotrivă, de când o iubea pe Odette, faptul de a simţi ceea ce simte ea, de a încerca să fie unul şi acelaşi suflet îi făcea atât de bine, încât încerca să admire lucrurile pe care ea le iubea, şi afla o plăcere cu atât mai profundă nu numai în a-i imita obiceiurile, ci şi în a-i adopta părerile, cu cât, cum ele nu aveau nicio rădăcină în propria-i inteligenţă, îi aminteau doar de iubirea lui, din pricina căreia le preferase. Se întorcea la *Serge Panine,* pândea ocaziile de a-l vedea pe Olivier Metra, pentru plăcerea de a fi iniţiat în toate concepţiile Odettei, de a simţi cum împarte pe din două

toate gusturile ei. Farmecul de a-l apropia de ea ascuns în operele sau în locurile pe care ea le iubea, îi părea mai misterios decât cel intrinsec unora mai frumoase, dar care nu i-o aminteau. De altfel, lăsând să-i slăbească convingerile intelectuale din tinereţe, iar scepticismul său de om de lume pătrunzând, aproape fără ştirea lui, până la ele, credea (sau, cel puţin, crezuse atât de multa vreme asta, încât mai credea şi acum) că obiectele asupra cărora se aplică gusturile noastre nu au o valoare absolută în ele însele, ci că totul ţine de epocă, de clasă, de modă, cea mai vulgară valorând tot atât cât cea care trece drept cea mai distinsă. Şi cum socotea că importanţa pe care Odette o acordă faptului de a avea o invitaţie la un vernisaj nu era în sine un lucru mai ridicol decât plăcerea simţită de el cândva când dejuna la prinţul de Galles, tot astfel nu credea că admiraţia pe care ea o arată pentru Monte-Carlo sau pentru Righi[85] era mai puţin înţeleaptă decât gustul lui pentru Olanda, pe care ea şi-o închipuia urâtă, şi pentru Versailles, pe care îl găsea trist. De aceea nici nu se mai ducea în aceste locuri, spunându-şi cu plăcere că renunţă la ele pentru ea, că vrea să simtă, să iubească doar împreună cu ea.

Aşa cum iubea tot ce o înconjura pe Odette şi nu era, oarecum, decât modul conform căruia el putea să o vadă, să stea de vorbă cu ea, lui Swann îi plăcea şi societatea soţilor Verdurin. Acolo, în adâncul tuturor distracţiilor, meselor, muzicii, jocurilor, supeurilor costumate, picnicurilor, mersului la teatru, ba chiar şi al „marilor serate”, date, nu prea des, pentru musafirii „plicticoşi”, exista prezenţa Odettei, vederea Odettei, conversaţiile cu Odette, pe care, invitându-l, soţii Verdurin i-o dăruiau ca pe un lucru nepreţuit; el se simţea astfel mai bine decât oriunde în „micul grup”, şi căuta să-i atribuie merite reale, căci îşi închipuia că, din proprie dorinţă, îl va frecventa

85 Rigi sau Righi, munte din Elveţia. Staţiune mondenă.

toată viaţa. Or, neîndrăznind să-şi spună, de teamă că nu va crede el însuşi, că o va iubi totdeauna pe Odette, cel puţin presupunând că-i va frecventa totdeauna pe soţii Verdurin (propoziţie care, *apriori,* ridica mai puţine obiecţii de principiu din partea inteligenţei sale), el se vedea în viitor continuând să o întâlnească în fiecare seară pe Odette; asta nu însemna poate chiar că o va iubi totdeauna, dar, pentru moment, în timp ce o iubea, lui nu-i trebuia decât să creadă că nu va înceta nicio zi s-o vadă. „Ce societate fermecătoare, îşi spunea el. În fond", aici se duce adevărata viaţă. Lumea e mai inteligentă, mai înclinată către artă decât în înalta societate. Doamna Verdurin, deşi are câteva apucături exagerate şi oarecum ridicole, iubeşte sincer pictura, muzica, şi are o adevărată pasiune pentru operele de artă, o mare dorinţă de a le face pe plac artiştilor. Ea are o idee greşită despre oamenii din înalta societate; dar oare înalta societate nu are una încă şi mai greşită despre mediile artistice? Poate că nu am a-mi satisface mari nevoi intelectuale prin conversaţie, dar mă simt foarte bine cu Cottard, deşi face nu o dată calambururi, inepte. Iar pictorul, chiar dacă pretenţiile lui de a uimi lasă o impresie neplăcută, este unul dintre oamenii cei mai inteligenţi pe care i-am cunoscut. Şi apoi, mai ales, aici te simţi liber, faci ce vrei, fără nicio constrângere, fără nicio ceremonie. Câtă bună dispoziţie se cheltuieşte în fiecare zi în acest salon! Hotărât lucru, aproape că nu mă voi mai duce decât în această, societate. Aici îmi voi stabili din ce în ce mai mult şi tabieturile, şi viaţa."

Şi cum calităţile pe care le credea intrinsece soţilor Verdurin nu erau decât reflexul plăcerilor pe care le gustase în salonul lor iubirea sa pentru Odette, aceste calităţi deveneau mai serioase, mai profunde, mai vitale, atunci când şi acele plăceri erau astfel. Fiindcă doamna Verdurin îi dăruia uneori lui Swann acel ceva ce putea

constitui pentru el fericirea; fiindcă, în cutare seară, când se simţea neliniştit pentru că Odette discutase mai mult cu un invitat şi când, mâniat împotriva ei, nu voia să ia iniţiativa de a o întreba dacă seva întoarce acasă împreună cu el, doamna Verdurin îi aducea pacea şi bucuria, spunându-i spontan: „Odette, te întorci acasă cu domnul Swann, nu-i aşa?”; fiindcă în acea vară ce se apropia şi când se întrebase mai întâi eu nelinişte dacă Odette nu va pleca din Paris fără el, dacă va putea continua să o vadă zilnic, doamna Verdurin urma să-i invite să o petreacă amândoi la ea la ţară. – Swann, lăsând parcă fără voia lui recunoştinţa şi interesul să se infiltreze în inteligenţa-i şi să-i influenţeze ideile, ajungea să susţină sus şi tare că doamna Verdurin are un suflet mare şi nobil. Dacă vreunul dintre foştii lui colegi de la École du Louvre îi vorbea de persoane cu merite deosebite: „îi prefer însutit pe soţii Verdurin”, îi răspundea el. Şi, pe im ton solemn, care era nou la el: „Sunt nişte fiinţe cu un suflet nespus de mărinimos, iar mărinimia este de fapt singurul lucru important şi nobil. Vezi, nu există decât două categorii de făpturi: cei mărinimoşi şi ceilalţi; iar eu am ajuns la o vârstă când trebuie să iau o hotărâre, să mă decid o dată pentru totdeauna pe cine vreau să iubesc şi pe cine vreau să dispreţuiesc, să nu-i mai părăsesc pe cei pe care îi iubesc şi, pentru a răscumpăra timpul pe care l-am risipit cu ceilalţi, să nu mă mai despart de ei până la moarte. Chiar aşa, a mai adăuga el, cu acea uşoară emoţie pe care o simţi când, chiar fără să-ţi dai prea bine seama, spui un lucru nu pentru că este adevărat, ci pentru că îţi face plăcere să-l spui şi îl asculţi rostit de propria ta voce ca şi cum ar veni din altă parte decât din tine însuţi, zarurile sunt aruncate, am ales să iubesc doar inimile mărinimoase şi să nu mai trăiesc decât în mărinimie. Mă întrebi dacă doamna Verdurin este cu adevărat inteligentă. Te asigur că mi-a dat toate dovezile că are un suflet nobil, superior,

la care, orice ai spune, nu te poţi ridica Iară o gândire tot atât de înaltă. Posedă, desigur, profunda inteligenţă a artelor. Dar poate că nu prin asta este ea în primul rând vrednică de admiraţie; căci vreo faptă măruntă, dar de o bunătate ingenioasă şi rafinată, săvârşită pentru mine, vreo atenţie, aş spune genială, vreun gest familiar şi totodată sublim, dezvăluie o înţelegere mai adâncă a existenţei decât toate tratatele de filosofie”.

Ar fi putut totuşi să-şi spună că printre vechii prieteni ai părinţilor săi existau oameni la fel de simpli ca soţii Verdurin, că unii dintre colegii săi de tinereţe erau tot atât de îndrăgostiţi de artă, că el cunoştea şi alţi oameni cu inimă mare şi că, totuşi, de când optase pentru simplitate, artă şi mărinimie, nu-i mai vedea niciodată. Dar aceştia nu o cunoşteau pe Odette şi, chiar dacă ar fi cunoscut-o, nu s-ar fi străduit să o apropie de el.

Astfel, neîndoielnic, în toată societatea din jurul soţilor Verdurin nu exista niciun alt invitat care să-i iubească sau să creadă că-i iubeşte la fel ea Swann. Şi totuşi, când domnul Verdurin spusese că Swann nu-i place prea mult, el exprimase nu numai propriul său gând, ci îl ghicise şi pe cel al soţiei sale. Fără îndoială, Swann simţea pentru Odette o dragoste prea mare şi pe care nu i-o mărturisise doamnei Verdurin, care ar fi vrut să-i fie confidenta de fiecare zi; fără îndoială, însăşi discreţia cu care se folosea de ospitalitatea soţilor Verdurin, abţinându-se adeseori să vină la cină pentru un motiv pe care ei nu îl bănuiau şi în locul căruia vedeau doar dorinţa de a răspunde unei invitaţii într-un salon „plicticos”; fără îndoială, de asemenea, şi în ciuda tuturor precauţiilor pe care le luase pentru a *o* ascunde, descoperirea treptată de către ei a strălucitei lui situaţii mondene – totul contribuia la iritarea lor împotriva lui. Dar motivul cel mai adânc era altul. Simţiseră foarte curând în el un spaţiu rezervat, impenetrabil, unde continua să susţină în tăcere şi pentru

el însuşi că prinţesa de Sagan nu este grotescă şi că glumele lui Cottard nu sunt câtuşi de puţin amuzante; în sfârşit, şi deşi niciodată nu renunţase la amabilitatea lui şi nu se revoltase împotriva dogmelor casei, o imposibilitate de a i le impune, de a-l converti pe de-a-ntregul la ele, cum nu mai întâlniseră niciodată la nimeni. L-ar fi iertat că vizitează saloane „plicticoase” (cărora, de altfel, în adâncul inimii sale, le prefera de mii de ori micul grup din jurul soţilor Verdurin şi pe aceştia), dacă ar fi consimţit, spre a da un bun exemplu, să se lepede de ele în prezenţa celorlalţi credincioşi ai casei. Dar înţeleseseră că nu-i vor putea niciodată smulge o asemenea abjurare.

Ce mult se deosebea de un „nou venit” pe care Odette le ceruse îngăduinţa să-l invite, deşi mi-l întâlnise decât de puţine ori, şi în care îşi puneau multe speranţe, contele de Forcheville! (Se întâmplă să fie tocmai cumnatul lui Saniette, ceea ce îi umplu de mirare pe invitaţii cei mai credincioşi; bătrânul arhivar avea purtări atât de umile, încât îl crezuseră totdeauna de un rang social inferior rangului lor, şi nu se aşteptau să afle că aparţine unei lumi bogate şi relativ aristocratice.) Fără îndoială, Forcheville era snob în chip grosolan, în timp ce Swann nu era; fără îndoială că el nici nu se gândea să situeze, ca Swann, salonul soţilor Verdurin deasupra tuturor celorlalte. Dar nu avea acea fire delicată care-l împiedeca pe Swann să se asocieze criticilor prea vădit mincinoase, pe care le patrona doamna Verdurin, împotriva oamenilor cunoscuţi de el. Tiradelor pretenţioase şi vulgare lansate de pictor în anumite zile, glumelor de băcan riscate de Cottard, Swann, ce îi iubea pe amândoi, le găsea cu uşurinţă scuze, dar nu avusese niciodată curajul şi ipocrizia să le încuviinţeze; Forcheville era, dimpotrivă, de un nivel intelectual care îi îngăduia să fie uluit, fermecat de unele, fără ca, de altfel, să le înţeleagă, şi amuzat de celelalte. Şi tocmai prima cină la familia. Verdurin la care veni şi Forcheville puse în

lumină toate acele diferenţe, scoase în evidenţă calităţile acestuia, grăbind dizgraţia lui Swann.

Se afla la această cină, în afara obişnuiţilor casei, şi un profesor de la Sorbona, Brichot, ce îi întâlnise pe domnul şi doamna Verdurin la băi şi care, dacă funcţiile sale universitare şi lucrările de erudiţie nu i-ar fi ocupat aproape tot timpul, ar fi venit cu dragă inimii adeseori la ei. Căci poseda acea curiozitate, acea superstiţie a vieţii care, îmbinată cu un anume scepticism relativ la obiectul studiilor lor, conferă, în orice profesie, unor oameni inteligenţi, medici care nu cred în medicină, profesori de liceu care nu cred în traducerea, în latină, reputaţia de a fi nişte minţi deschise, strălucite şi chiar superioare. În casa doamnei Verdurin el se străduia să-şi caute comparaţiile în domeniile cele mai actuale când vorbea de filosofie şi de istorie, mai întâi pentru că credea că ele nu sunt decât o pregătire pentru viaţă şi pentru că îşi închipuia că găseşte în acţiune în, micul elan ceea ce nu cunoscuse până atunci decât din cărţi, apoi, poate şi pentru că, imprimându-i-se odinioară, şi păstrându-l, chiar fără voia lui, respectul faţa de anumite subiecte, credea că iese din pielea universitarului îngăduindu-şi anumite îndrăzneli, care, dimpotrivă, nu i se păreau ca atare decât pentru că rămăsese tot universitar.

Încă de la începutul mesei, cum domnul de Forcheville, aşezat la dreapta doamnei Verdurin, care se îmbrăcase în cinstea „noului venit” într-o toaletă foarte elegantă, îi spunea acesteia: „Rochia asta albă este foarte originală”, doctorul, care îl privise cu atenţie întruna, într-atât era de curios să ştie cum arată ceea ce el numea un „de”, şi care căuta un prilej să-i atragă privirea şi să între într-o relaţie mai strânsă cu el, prinse din zbor cuvântul „albă”, şi, fără să-şi ridice nasul din farfurie, zise: „Albă? Alba de Castilia[86]?”, apoi fără să-şi mişte capul, aruncă pe furiş la

86 Alba de Castilia (1188 – 1252), soţie a regelui Franţei Ludovic al

dreapta şi la stânga ocheade nesigure şi surâzătoare. În timp ce Swann, prin efortul dureros şi zadarnic de a surâde, arătă că socotea acel calambur stupid, Forcheville îi gustă fineţea, dovedind totodată că ştie să se poarte şi să-şi tempereze o veselie a cărei francheţe o fermeca pe doamna Verdurin.

— Ce părere ai de un savant ca el? îl întrebase ea pe Forcheville.

Nu-i chip să vorbeşti serios cu el nici două minute la cină. Tot aşa le vorbeşti şi bolnavilor la spital? Mai adăugase ea, întorcându-se către doctor, în cazul ăsta cred că rar li se întâmplă să se plictisească.

Văd că va trebui să cer să fiu şi eu internată.

— Parcă am auzit că doctorul vorbea de bătrâna scorpie, dacă îndrăznesc, să mă exprim astfel, de Alba de Castilia. Nu-i aşa, doamnă? O întreba Brichot pe doamna Verdurin care, aproape leşinată, cu ochii închişi, îşi înfundă chipul în palme, scoţând strigăte stinse. Vai, doamnă, nu aş vrea să neliniştesc sufle tele respectuoase, dacă există cumva asemenea suflete în jurul acestei mese, *sub rosa*... Recunosc, de altfel, că inefabila noastră republică ateniană – şi încă cum! – Ar putea onora în persoana acestei capeţiene obscurantiste pe primul dintre prefecţii de poliţie cu mână de fier. Ba da, draga mea gazdă, ba da, ba da, reluă el cu vocea-i bine timbrată, care separa fiecare silabă, ca răspuns la o obiecţie a domnului Verdurin. *Cronica de la Saint-Denis*[87] ne oferă date incontestabil

---

VIII-lea. A fost de două ori regentă a regatului Franţei.

87 *Cronicile de la Saint-Denis* sau *Marile cronici ale Franţei,* redactate la Saint-Denis, mai întâi în limba latină, apoi în franceză, cu începere din secolul al XIV-lea. Au fost tipărite la sfârşitul secolului al XV-lea. Există un manuscris cu miniaturi de Jean Fouquet.

Catedrala Saint-Denis se află la nord de Paris, în localitatea cu acelaşi nume (construită fiind pe locul unei mănăstiri zidită de Dagobert în 630[?]). Datează din secolul al Xl-lea. Mai întâi este biserică abaţială, apoi bazilică, iar din 1966, catedrală. Cuprinde

sigure, nelăsându-ne nicio îndoială în această privinţă. Nicio altă femeie nu ar putea fi mai bine aleasă drept patroană a unui proletariat laicizat decât această mamă a unui sfânt[88], căruia, de altfel, nu i-a făcut deloc viaţa uşoară, după cum spun Suger[89] şi alţi sfinţi Bernard[90]; căci îl muştruluia pe fiecare pe măsură.

— Cine este acest domn? întrebă Forcheville pe doamna Verdurin, pare im mare erudit.

— Cum, nu-l cunoşti pe celebrul Brichot? Este vestit în toată Europa.

— Ah, da! Este Bréchot, exclamă Forcheville, care nu auzise bine, o să aveţi multe să-mi spuneţi, adăugă el, piron indu-l pe bărbatul celebru cu o privire holbată. Este întotdeauna interesant să cinezi cu un om cunoscut. Dar văd că aveţi invitaţi de vază.

E cu neputinţă să te plictiseşti în asemenea salon.

— Ştiţi, spuse cu modestie doamna Verdurin, important este mai ales că se simt ca la ei acasă, vorbesc despre ce vor, şi conversaţia nu mai conteneşte. Brichot, în seara asta, nu a fost la înălţimea lui obişnuită: l-am văzut aici la mine strălucind cu adevărat, de-ţi venea să-i îngenunchezi la picioare; ei bine, în alte saloane nu-i acelaşi om, nu mai este nicidecum spiritual, trebuie să-i smulgi cuvintele cu cleştele, ba este chiar plicticos.

— Ciudat! zise Forcheville, mirat.

---

mormintele regilor Franţei.

88 Alba de Castilia este mama regelui Franţei Ludovic cel Sfânt.

89 Călugăr francez (1081? —1151), autor al unei *Vieţi a lui Ludovic al VI-lea.* Iscusit diplomat, a fost totodată abate de Saint-Denis şi consilier al regelui. În timpul celei de a doua Cruciade, a fost regent al regatului Franţei.

90 Bernard de Clairvaux (sfântul) (1090—1153) este unul dintre marii adversari ai raţionalismului lui Abélard. Călugăr de Citeaux, a întemeiat mănăstirea din Clairvaux, leagăn al benedictinilor reformaţi, sau cistercieni (1115). A fost consilier al regilor şi al papilor. A scris numeroase tratate de teologie.

Un asemenea mod de a fi spiritual ar fi fost considerat stupid în societatea unde Swann îşi petrecuse tinereţea, deşi era compatibil cu o inteligenţă reală. Iar cea a profesorului, viguroasă şi bine alimentată, ar fi putut fi probabil invidiată de mulţi dintre oamenii de lume pe care Swann îi găsea spirituali. Dar aceştia ajunseseră să-l molipsească atât de bine cu gusturile şi refuzurile lor, cel puţin în tot ceea ce priveşte viaţa mondenă şi chiar în acea parte anexă a ei, care ar trebui mai curând să ţină de domeniul inteligenţei: conversaţia, încât Swann găsi glumele lui Brichot doar pedante, vulgare şi greţos de grosolane. Apoi, el mai era şocat, deprins fiind cu bunele maniere, şi de tonul aspru şi soldăţesc pe care îl lua, când se adresa fiecăruia, acest universitar milităros. În sfârşit, poate îşi pierduse mai ales, în acea seară, obişnuita-i indulgenţă, văzând amabilităţile pe care doamna Verdurin le desfăşura faţă de acest Forcheville, pe care Odette avusese ciudata idee de a-l aduce cu ea. Oarecum stânjenită faţă de Swann, ea îl întrebase la sosire:

— Cum îl găseşti pe invitatul meu?

Iar el, dându-şi pentru prima oară seama că Forcheville, pe care îl cunoştea de multă vreme, putea să placă femeilor şi era un bărbat destul de frumos, îi răspunsese: „Dezgustător”. Desigur nu-i trecea prin minte să fie gelos pe Odette, dar nu se simţea la fel de fericit ca de obicei şi când Brichot, începând să povestească istoria maniei Albei de Castilia, care „trăise cu Henric Plantagenetul[91] mulţi ani, înainte de a se căsători cu el”, voi să o continue, provocându-l, printr-o întrebare, pe Swann: „Nu-i aşa, domnule Swann?”, pe tonul marţial pe care îl iei pentru a te pune la mintea unui ţăran sau a încuraja un soldăţoi,

91 Henric II (1133-l189), rege al Angliei (1154-1189), duce de Normandia, conte de Anjou şi duce de Aquitania prin căsătoria cu Alienor.
Prin politica sa religioasă i s-a opus lui Thomas Becket.

Swann îi risipi orice efect, spre furia stăpânei casei, răspunzând că roagă să fie scuzat că îl interesează atât de puţin Alba de Castilia, dar că vrea să-l întrebe ceva pe pictor, într-adevăr, acesta vizitase în acea după-amiază expoziţia unui artist, prieten eu doamna Verdurin, care murise recent, şi Swann ar fi vrut să ştie de la el (căci îi preţuia bunul gust) dacă, într-adevăr „în aceste opere se vădea ceva mai mult decât virtuozitatea uimitoare din cele care le precedaseră.

— Din acest punct de vedere, era extraordinar, dar asemenea, calitate nu mi se pare că ar ţine de o artă, cum se spune, foarte „înaltă", spuse Swann, surâzând.

— Înaltă... adică la înălţimea unei instituţii, îl întrerupse Cottard, ridicându-şi braţele către cer cu o gravitate simulată.

Toţi comesenii izbucniră în râs.

— Vă spuneam eu că de câte ori vorbeşte, te strici de *râs,* îi spuse doamna Verdurin lui Forcheville. În clipa când te aşteptţi cel mai puţin, îţi trânteşte o glumă de toată frumuseţea.

Dar ea observă că numai Swann nu râsese. De altfel, nu era prea mulţumit că este luat peste picior de Cottard în faţa lui Forcheville. Dar pictorul, în loc să-i răspundă într-un mod interesant lui Swann, ceea ce ar fi făcut probabil dacă ar fi fost singur cu el, preferă să se facă admirat de convivi, lansându-se într-o tiradă despre iscusinţa maestrului dispărut.

— M-am apropiat de tablouri, spuse el, ca să văd cum sunt făcute, m-am băgat cu nasul în ele. Drace! Nu pot spune dacă rât pictate cu clei, cu praf de rubine, cu săpun, cu bronz, cu soare. Cu căcat!

— Şi unul face cât douăsprezece, exclamă prea târziu doctoral „ale cărui cuvinte nu fură înţelese de nimeni.

— Parcă ar fi făcute din nimic, reluă pictorul, mi-i chip să descoperi cu ce lucra, de parcă te-ai afla în faţa

Rondului de noapte sau a *Eforelor azilului de bătrâni din Harlem*[92], ba chiar aş spune că pasta e mai viguroasă decât la Rembrandt şi la Hals. Ai aici totul, pot să jur.

Şi, asemenea cântăreţilor care, ajunşi la nota cea mai înalta „continuă cu o voce din cap, începetişor, el se mulţumi să şoptească, râzând, ca şi cum aceasta pictură cădea în derizoriu prin însuşi faptul că era frumoasă:

— Miroase bine, ţi se urcă la cap, îţi taie respiraţia, parcă te gâdilă, şi să nu ştii din ce e făcută, dar asta-i adevărată vrăjitorie, adevărată şmecherie, un fel de miracol (izbucnind într-un hohot de râs): e o pictură necinstită! Şi oprindu-se, înălţându-şi cu gravitate capul, pe o notă foarte joasă, pe care încerca să o intoneze cât mai armonios, adăugă: „Şi totuşi atât de loială!”

Cu excepţia momentului când spusese: „pasta e mai viguroasă decât în *Rondul de noapte”,* cuvinte blasfematorii care suscitaseră un proces din partea doamnei Verdurin, ce socotea că *Rondul de noapte* este cea mai de seamă capodoperă din univers, împreună cu *Simfonia a Noua şi Victoria din Samotrace,* şi: „pictat cu căcat”, care îl silise pe Forcheville să arunce o privire rapidă jur-împrejurul mesei spre a vedea dacă expresia e acceptată, după care îşi lipise pe buze un surâs prefăcut şi conciliant, toţi convivii, în afară de Swann, îl priviseră pe pictor fascinaţi de admiraţie.

— Mă amuză teribil când se înfierbântă ca acum, exclamă, la urmă, doamna Verdurin, încântată că salonul ei este atât de interesant tocmai în ziua când domnul de Forcheville venea pentru prima oară. Şi tu ce rămâi aşa, cu gura căscată, ca un prostănac? îi spuse ea domnului Verdurin. Ştii totuşi cât de bine vorbeşte; te uiţi la el de parcă l-ai auzi prima dată. Dacă l-ai fi văzut în timp ce vorbeai: te sorbea din ochi. Iar mâine ne va spune pe de rost tot ce ne-ai zis astăzi, fără să uite un singur cuvânt.

---

92 Tablouri celebre de Rembrandt şi, respectiv, de Frans Hals.

— Nu, dar vorbesc foarte serios, spuse pictorul, încântat de succesul său, s-ar părea că-ţi închipui că glumesc, că spun baliverne, dar nicidecum, e întocmai cum am zis; o să te duc să vezi, o să-mi spui dacă am exagerat cu ceva, îmi tai capul că o să te în torci încă şi mai înfierbântată decât mine!

— Dar nu credem că exagerezi, vrem doar să mănânci şi dumneata ceva şi să mănânce şi bărbatul meu; mai dă-i puţin peşte domnului, doar vezi că i s-a răcit în farfurie. Nu suntem atât de grăbiţi, serveşti de parcă ar fi luat casa foc, mai aşteaptă puţin înainte de a aduce salata.

Doamna Cottard, care era modestă şi vorbea puţin, ştia totuşi să fie sigură de ea când, printr-o inspiraţie fericită, găsea tocmai replica cea mai potrivită. Simţea că va avea o clipă de succes, ceea ce îi dădea încredere în ea; nu voia atât să strălucească pentru ea, rât să-i fie folositoare carierei soţului ei. De aceea, nu lăsă să-i scape cuvântul „salată”, pe care îl rostise doamna Verdurin.

— Nu-i cumva vorba de o salată japoneză? spuse ea eu jumătate de gură, întorcându-se către Odette.

Şi, încântată şi parcă uimită ea însăşi de îndrăzneala şi de spontaneitatea unei asemenea aluzii discrete, dar limpezi, la noua şi răsunătoarea piesă a lui Dumas, izbucni într-un fermecător râs de ingenuă, nu foarte gălăgios, dar atât de irezistibil, încât câteva clipe nu şi-l putu stăpâni. „Cine este această doamnă? E foarte spirituală” spuse Forcheville.

— Nu e salată japoneză, dar o să vă pregătim pentru cina de vinerea viitoare, dacă veniţi cu toţii.

— O să vă par foarte provincială, domnule, îi spuse doamna Cottard lui Swann, dar n-am văzut încă faimoasa piesă *Francillon*[93] de care vorbeşte toată lumea. Doctorul a văzut-o (îmi amintesc chiar că mi-a spus că a avut marea plăcere de a-şi petrece seara cu dumneata) şi mărturisesc

93 Piesă de Alexandre Dumas-fiul (1887).

că nu mi 6-a părut rezonabil să mai cumpărăm încă o dată bilete, ca să mă ducă şi pe mine. Evident, mi re greţi niciodată când te duci la Théâtre-Français, toate piesele sunt atât de bine jucate, dar cum avem prieteni foarte amabili (doamna Cottard pronunţa doar arareori un nume propriu şi se mulţumea ei spună „prietenii noştri", „una din prietenele mele", din „distincţie" „pe un ton dezinvolt şi cu înfăţişarea cuiva care nu dă nume decât atunci când vrea) care dispun adeseori de o lojă şi au inspiraţia să ne invite la toate piesele noi şi bune, sunt sigură că o să văd şi Fr*ancillon, ma*i devreme sau mai târziu, şi că îmi voi putea face propria mea părere. Trebuie totuşi să mărturisesc că nu mă găsesc prea la îndemână, căci în toate saloanele nu se vorbeşte, desigur, decât despre această nenorocită de salată japoneză. Ba chiar lumea a început să obosească puţin, adăugă ea văzând că Swann nu pare atât de interesat pe cât crezuse de un fapt de actualitate atât de atrăgător. Trebuie să recunoaştem totuşi că uneori este un pretext pentru idei destul de amuzante. Astfel, una dintre prietenele mele foarte originală, deşi femeie foarte frumoasă, foarte anturată, foarte cunoscută, pretinde că a preparat la ea acasă această salată japoneză, întocmai după reţeta pe care Alexandre Dumas o dă în piesă. Invitase câteva prietene să o guste. Din nefericire, nu mă găseam printre cele alese. Dar mi-a povestit de curând ce s-a întâmplat, cu prilejul zilei ei de naştere; se pare că avea un gust oribil, ne-a făcut să râdem cu lacrimi. Dar, cum bine ştiţi, totul ţine de felul cum povesteşti asemenea lucruri, spuse ea, văzând că Swann îşi păstra înfăţişarea serioasa.

Şi presupunând că poate nu-i place *Francillon:*

— De altminteri cred că voi fi decepţionată. Nu cred că e la fel. De bună ca *Serge Panine,* pe care doamna de Crécy o adoră. Iată cel puţin un subiect interesant, care te obligă să meditezi; dar să dai o reţetă de salată pe scenă la

Théâtre-Français! În timp ce *Serge Panine*! De altfel, ca orice iese de su*b* pana lui Georges Ohnet[94], este atât de bine scrisă. Nu ştiu dacă aţi văzut *Stăpânul din Forges,* piesă pe care aş prefera-o lui *Serge Panine.*

— Iartă-mă, îi spuse Swann ironic, dar mărturisesc că lipsa mea de admiraţie este aproape una şi aceeaşi pentru aceste două capodopere.

— Într-adevăr? Dar ce le reproşezi? Ai vreun motiv anume? Găseşti poate că sunt cam triste? De altfel, după cum spun eu întotdeauna, oamenii nu trebuie să discute niciodată despre romane sau despre piese de teatru. Fiecare arc felul lui de a vedea lucrurile şi dumneata poţi găsi de prost gust ceea ce tai place mie cel mai mult.

Fu întreruptă de For eh e viile, care i se adresa lui Swann. Într-adevăr, în timp ce Cottard vorbea despre *Francillon,* Forcheville îşi exprimase faţă de doamna Verdurin admiraţia pentru ceea ce el numise micul „speech" al pictorului.

— Domnul acesta vorbeşte cu maro uşurinţă şi are o memorie fenomenală! îi spusese el doamnei Verdurin, după ce pictorul îşi terminase tirada. Arareori am întâlnit asemenea dar. Drace! Mult aş vrea să pot vorbi şi eu aşa. Ar fi un excelent predicator. Am putea spune că domnul Bréchot şi domnul pictor sunt amândoi la aceeaşi înălţime, deşi mă întreb dacă ultimul nu-i mai meşter la vorbă decât profesorul. Se exprimă mai firesc, nu-i atât de preţios. Deşi presară ici-colo unele cuvinte cam tari, dar sunt la modă, n-am văzut pe mulţi spunând lucrurile atât de verde, atât de pe şleau, cum ziceam în armată, unde totuşi aveam un camarad de care mi-a amintit adineaori domnul pictor. În legătură cu orice, de exemplu, despre acest pahar, putea

---

94 Ohnet (Georges) (1848—1918), scriitor francez, autor de romane şi de piese de teatru. Piesa citată de Proust în continuare *(Stăpânul din Forges)* este poate cea mai izbutită creaţie a acestui scriitor astăzi obscur, dar cu succes în epocă.

să trăncănească ore în şir; Nu, nu în legătură cu acest pahar, spun o prostie; ci în legătură cu bătălia de la Waterloo, în legătură cu tot ce vreţi, şi, printre altele, făcea trimiteri la tot felul de lucruri la care nu te-ai fi gândit nici odată, De altfel, Swann era în acelaşi regiment; l-a cunoscut, probabil.

— Îl întâlniţi adeseori pe domnul Swann? îl întrebă doamna Verdurin.

— Nicidecum, răspunse domnul de Forcheville, şi fiindcă, pentru a se apropia mai uşor de Odette, dorea să-i fie pe plac lui Swann, voi, pentru a-l măguli, să folosească acest prilej, şi să vorbească de relaţiile lui înalte, dar ca un om de lume, pe un ton critic şi totodată cordial, ca să nu pară că-l felicită pentru un succes ne sperat: „Nu-i aşa, Swann? Nu te văd niciodată. De altfel, cum te-aş putea vedea? Individul ăsta îşi petrece tot timpul ba la familia La Trémoille, ba la familia Laumes, imputaţie cu atât mai nedreaptă cu cât, în ultimul an, Swann nu mai vizita decât casa Verdurin. Dar aici fie şi numai numele unor persoane pe care gazdele nu le cunoşteau era primit de către ele cu o tăcere acuzatoare. Domnul Verdurin, temându-se de impresia neplăcută pe care aceste nume de „plicticoşi”, aruncate mai ales astfel, fără niciun tact, în faţa tuturor celorlalţi invitaţi, o produseseră asupra soţiei sale, zvârli pe furiş către ea o privire plină de o neliniştită solicitudine. Văzu atunci că, în hotărârea ei de a nu lua act, de a nu fi atinsă de noutatea ce i se comunicase, de a rămâne nu numai mută, dar şi surdă, aşa cum ne prefacem că suntem atunci când un prieten vinovat încearcă să strecoare într-o conversaţie o scuză pe care pari că o admiţi dacă o asculţi fără să protestezi, sau când este pronunţat în faţa ta numele interzis al unei persoane ingrate, doamna Verdurin, pentru ca tăcerea ei să nu semene cu un consimţământ, ci cu tăcerea ignorantă a lucrurilor neînsufleţite, îşi despuiase dintr-o dată chipul de orice

semn de viaţa, de orice mobilitate; fruntea ei bombată nu mai era decât o frumoasă schiţă în relief unde numele acestor La Trémoille, pe care îi vizita întruna Swann, nu putuse pătrunde; nasul ei, uşor încreţit, părea calchiat după un nas viu. Ai fi spus că gura-i, întredeschisă, avea să vorbească. Nu mai era decât un chip de ceară, o mască de ipsos, o machetă pentru un monument, un bust pentru Palatul Industriei, în faţa căruia publicul se va opri, desigur, pentru a admira felul cum sculptorul, exprimând nespusa demnitate a familiei Verdurin, opusă demnităţii familiilor La Trémoille şi Laumes, care valorează, mai mult decât toţi plicticoşii de pe acest pământ, izbutise s a confere o măreţie aproape papală pietrei albe şi încremenite. Dar marmora se însufleţi în cele din urmă şi spuse că trebuia să nu fii prea pretenţios ca să te duci la asemenea oameni, căci nevasta era totdeauna beată, iar bărbatul, atât de ignorant, încât spunea „colidor” în loc de „coridor”.

— Chiar dacă m-ar plăti cu toate comorile lumii, nu i-aş lăsa pe ăştia să vină la mine în casă, spuse, în chip de concluzie, doamna Verdurin, privindu-l pe Swann cu autoritate.

Fără îndoială, nu nădăjduia că el se va supune până într-atât încât să imite sfânta simplitate a mătuşii pianistului, care exclamă: „Ce părere aveţi? Cel mai mult mă miră că se mai găsesc oameni care consimt să stea de vorbă cu ei. Mie cred că mi-ar fi frică: nici nu ştii când îţi dă omul cu ceva în cap. Cum de mai există oameni proşti care să le caute în coarne?” Dar că va răspunde cel puţin ca Forcheville: „Dar e o ducesă; mai sunt oameni pe care un asemenea titlu îi impresionează”, ceea ce, cel puţin, îi îngăduise doamnei Verdurin să-i răspundă: „N-au decât!” în loc de asta, Swann se mulţumi să râdă cu o înfăţişare care voia să spună că el nici nu putea măcar lua în serios o asemenea extravaganţă. Domnul Verdurin, «continuând să

arunce, către nevasta lui priviri pudice, vedea cu tristeţe şi înţelegea prea bine că este cuprinsă de furia unui mare inchizitor care nu izbuteşte să nimicească o erezie şi, pentru a încerca să-l silească pe Swann să renege acele nume, căci curajul opiniilor pare totdeauna un calcul şi o laşitate în ochii celui împotriva căruia se exercită, domnul Verdurin îi zise de-a dreptul:

— Spune-ne sincer ce gândeşti, doar nu o să ne ducem să le spunem.

La care Swann răspunse:

— Dar nu fiindcă mi-e frică de ducesă am tăcut (dacă vorbiţi într-adevăr de familia La Trémoille). Vă asigur că tuturor le place că se ducă la ea. Nu spun că are o gândire „profundă” (el rosti „profundă” ca şi cum ar fi fost un cuvânt ridicol, căci limbajul său păstra încă urma unor deprinderi mentale pe care le pierduse pentru moment, datorită unei anumite înnoiri suscitate de iubirea pentru muzică – îşi exprima uneori părerile cu multă căldură —), dar, foarte sincer vorbind, este inteligentă şi soţul ei este un adevărat om de litere. Sunt nişte oameni fermecători.

Astfel încât doamna Verdurin, simţind că, din pricina acestui «singur „necredincios”, va fi împiedecată să realizeze unitatea morală a micului grup, nu se putu stăpâni, în mânia-i împotriva acestui îndărătnic care nu vedea cât o făceau să sufere cuvintele lui, şi-i strigă din adâncul inimii:

— N-ai decât să-i găseşti fermecători, dar cel puţin nu ne spune nouă asta.

— Totul depinde de ce înţelegem prin inteligenţă, spuse Forcheville, care voia să strălucească, la rândul lui. Haide, Swann, spune-ne ce înţelegi dumneata prin inteligenţă!

— Chiar aşa! exclamă Odette, despre asemenea lucruri îi cer fi eu să-mi vorbească, dar nu vrea niciodată.

— Ba da... protestă Swann.

— Doar dacă am multă răbdare! spuse Odette.

— Răbdare şi tutun? întrebă doctorul.

— Pentru dumneata, continuă Forcheville, inteligenţă înseamnă să străluceşti prin conversaţie în societatea înaltă, să ştii să-ţi croieşti un drum în ea?

— Termină de mâncat, ca să-ţi putem lua farfuria, spuse doamna Verdurin, pe un ton acru, adresându-i-se lui Saniette, care, scufundat în gânduri, se oprise din mestecat. Şi poate oarecum ruşinată de felul cum îi vorbise: „Nu-i nimic, mănâncă pe îndelete, îţi spun» asta din pricina celorlalţi, pentru că toată lumea te aşteaptă”.

— Există; spuse Brichot, despărţind silabele, o definiţie foarte ciudată a inteligenţei în textele blândului anarhist Fénelon[95]...

— Să-l ascultăm! le spuse doamna Verdurin lui Forcheville şi doctorului, ne va spune cum defineşte Fénelon inteligenţa, e interesant, nu ai mereu prilejul să afli aşa ceva.

Dar Brichot aştepta ca Swann să dea propria lui definiţie. Acesta nu răspunse şi eludând astfel discuţia întrerupse duelul strălucit pe care doamna Verdurin aştepta cu bucurie să i-l ofere lui Forcheville.

— Fireşte, aşa face şi cu mine, spuse Odette bosumflată, nu mă supăr văzând că nu sunt singura pe care nu o găseşte la înălţime.

— Aceşti La Trémouaille, pe care doamna Verdurin ni i-a arătat ca fiind atât de puţin recomandabili, întrebă Brichot, articulând puternic cuvintele, coboară din cei pe care snoaba doamnă de Sévigné mărturisea că este fericită să-i cunoască, pentru că asta o făcea să crească în ochii

---

95 Fénelon (François de Salignac de la Mothe-), prelat şi scriitor francez (1651 – 1716). Preceptor al ducelui de Burgundia, a scris pentru elevul său *Aventurile lui Telemah* (1699), lucrare plină de critici indirecte la adresa politicii lui Ludovic al XIV-lea, care îi aduce dizgraţia. În acelaşi timp, pentru *Maximele sfinţilor* (1697), favorabile doctrinei quietiste, este condamnat de biserică. Spirit liberal, Fenelon anunţă marile schimbări de mentalitate din secolul al XVIII-lea.

ţăranilor ei? Este adevărat că marchiza avea şi un alt motiv, şi care, pentru ea, era probabil mai important decât primul, căci, scriitoare în sufletul ei. Punea mai presus de orice imitaţia. Or, doamna de La Trémouaille, bine documentată datorita rudelor ei sus-puse, o ţinea la curent cu politica externă, oferindu-i amănunte pe care marchiza le reproducea în jurnalul pe care i-l trimitea cu regularitate fiicei sale.

— Nu, nu cred să fie aceeaşi familie, spuse la întâmplare doamna Verdurin.

Saniette, care de când îi înmânase grabnic valetului farfuria încă plină, se cufundase din nou într-o tăcere meditativă, ieşi în i sfârşit din ea pentru a povesti, râzând, despre o cină pe care o luase la ducele de La Trémoille şi din care rezulta că acesta nu ştia că George Sand este pseudonimul unei femei. Swann, care îl simpatiza pe Saniette, crezu necesar să-i dea câteva amănunte despre cultura ducelui, arătând că o asemenea ignoranţă din partea acestuia, era pur şi simplu imposibilă; dar, dintr-o dată, se opri, înţelegând că Saniette nu avea nevoie de aceste dovezi şi că el ştia că istorioara nu-i adevărată, pentru simplul motiv că o inventase el însuşi chiar în acea clipă. Acest bărbat admirabil suferea din pricină că soţii Verdurin îl găseau plicticos; şi, fiind conştient că fusese, în acea, seară, încă şi mai posac ca de obicei, voise să încerce să-şi înveselească amfitrionii. Capitulă atât de repede, luă o înfăţişare atât de nefericită văzând că şi-a ratat manevra, şi răspunse pe un ton atât de laş lui Swann, pentru ca acesta să nu se înverşuneze într-o demonstraţie devenită inutilă: „Bine, bine; în orice caz, chiar dacă mă înşel, cred că nu e o crimă”, încât Swann ar fi vrut să poată spune că istorioara e adevărată şi plină de haz. Doctorul, care îi ascultase, se gândi că e cazul să spună: *Se non e vero,* dar, nefiind destul de sigur de aceste cuvinte, se temu să nu se încurce.

După cină, Forcheville se duse din proprie iniţiativă către doctor:

— Cred că doamna Verdurin a fost cândva o femeie frumoasă, şi apoi, se poate purta cu ea o conversaţie interesantă, iar pentru mine asta contează. Începe, fără îndoială, să se cam fezandeze.

Cât priveşte doamna de Crécy, se vede că e o femeiuşcă inteligentă şi că, pe legea mea, te seacă la inimă când se uită la tine.

Vorbim despre doamna de Crécy, îi spuse el domnului Verdurin, care se apropia, eu pipa în gură. Cred că are un corp...

— Tare mi-ar plăcea s-o am în pat cu mine, zise repede Cottard care, de câteva clipe încoace, aştepta zadarnic ca Forcheville să-şi tragă răsuflarea pentru a-şi putea plasa şi el această frază, temându-se că nu va mai avea prilejul, dacă nu profita de acel moment al conversaţiei, frază pe care o debită cu acel exces de spontaneitate şi de siguranţă de sine prin care încercăm să mascăm răceala şi emoţia legate de orice spunere pe de rost. Forcheville mai auzise asemenea frază de nenumărate ori, o înţelese şi se distra, Domnul Verdurin se înveseli peste măsură, căci de curând descoperise un simbol prin care îşi exprima această stare, altul decât cel de care se folosea nevasta lui, dar la fel de sigur, şi de limpede. De îndată ce începea să facă mişcarea din cap şi din umeri a cuiva care hohoteşte de râs, se prefăcea că l-a apucat tuşea, ca şi cum, râzând prea tare, înghiţise fumul de la pipă. Şi, păstrând-o în colţul gurii, prelungea la nesfârşit acest simulacru de sufocare şi hilaritate. Şi astfel el şi doamna Verdurin, care, în partea opusă, ascultându-l pe pictorul ce-i istorisea ceva, închidea ochii înainte de a-şi ascunde repede faţa în palme, semănau cu două măşti de teatru care figurau în mod diferit veselia.

Domnul Verdurin procedase de altfel cu înţelepciune

când *nu* îşi scosese pipa din gură, căci Cottard, care simţea nevoia să se îndepărteze o clipă, făcu, în şoaptă, o glumă pe care o aflase de puţină vreme şi pe care o repeta de fiecare dată când trebuia să seducă în acelaşi loc: „Trebuie să mă duc să stau de vorbă o clipă cu ducele d'Aumale", astfel încât tuşea domnului Verdurin începu iarăşi.

— Dar scoate-ţi o dată pipa din gură, doar vezi că o să te sufoci stăpânindu-ţi în felul ăsta râsul, îi spuse doamna Verdurin, care începuse să ofere oaspeţilor băuturi.

— Ce bărbat fermecător este soţul dumneavoastră! Şi spiritual ca nimeni altul, îi declară Forcheville doamnei Cottard. Mulţumesc, doamnă. Un bătrân soldat ca mine nu refuză niciodată o picătură de alcool.

— Domnul de Forcheville găseşte că Odette e fermecătoare, îi spuse domnul Verdurin soţiei lui.

— Tocmai îmi spunea că vrea să ia masa cu dumneata. O să punem noi asta la cale, dar Swann nu trebuie să ştie. Nu i-ar prea conveni. Asta nu te va împiedica, fireşte, să vii la noi la cină, ba chiar nădăjduim că te vom avea foarte adeseori ca oaspete. Când se va face vreme bună, vom lua adeseori masa în aer liber. Îţi plac prânzurile pe iarbă la Bois? Va fi foarte plăcut. Doar nu o să te aşezi la masa de lucru! strigă ea către tânărul pianist, spre a demonstra, în faţa unui nou venit de importanţa lui Forcheville, cât e de spirituală şi, totodată, ce putere tiranică exercită asupra invitaţilor ei cei mai apropiaţi.

— Domnul de Forcheville tocmai mi te bârfea, îi spuse doamna Cottard soţului ei când acesta se întoarse în salon.

Iar el, reluând ideea despre originea nobilă a lui Forcheville, care îl preocupa încă de la începutul mesei, îi spuse:

— Îngrijesc acum o baroană, pe baroana Putbus; familia Putbus a participat la cruciade, nu-i aşa? Au, în Pomerania, un lac de zece ori mai mare decât piaţa Concorde. O

îngrijesc pentru o artrită uscată. E o femeie fermecătoare. Cred, de altfel, că o cunoaşte pe doamna Verdurin.

Ceea ce îi îngădui lui Forcheville, când se regăsi, o clipă mai târziu, singur cu doamna Cottard, să completeze părerea favorabilă pe care i-o comunicase despre soţul ei:

— Şi apoi este un om interesant, se vede bine că are cunoştinţe în lumea mare. Drace, doctorii ăştia ştiu atâtea lucruri!

— Voi cânta fraza din Sonată pentru domnul Swann, spuse pianistul.

— Nu-i cumva vorba despre „Şarpele cu sonerie”? întrebă dom nul de Forcheville, pentru a impresiona societatea.

Dar doctorul Cottard, care nu auzise niciodată acest calambur, nu-l înţelese şi crezu că domnul de Forcheville greşise cuvântul. Se apropie repede, ca să-l corecteze:

— Dar nu se spune „şarpele cu sonerie”, ci „şarpele cu clopoţei”, spuse el pe un ton plin de zel, nerăbdător şi triumfal.

Forcheville îi explică în ce constă calamburul. Doctorul se înroşi ca im rac.

— Nu-i aşa că-i nostim, doctore?

— Oh! Dar îl ştiu de *multă* vreme, îi răspunse Cottard.

Dar dintr-o dată tăcură; sub zbuciumul viorilor care o protejau parcă prin freamătul lor, ea fiind la două octave depărtare – fi aşa cum într-un ţinut muntos, îndărătul imobilităţii aparente şi vertiginoase a unei cascade, zăreşti, la două sute de picioare mai jos, forma minusculă a unei femei ce se plimbă –, mica frază apăruse îndepărtată, graţioasă, apărată de prelunga şiroire a perdelei transparente, neîntrerupte şi sonore. Iar Swann i se adresă în inima lui ca unei confidente a iubirii sale, ca unei prietene a Odettei, ce trebuia să-i spună să nu-i dea nicio atenţie acestui Forcheville.

— Soseşti târziu, îi spuse doamna Verdurin unui invitat

dintre cei intimi, pe care nu-l chemase decât „la spartul târgului”, am avut parte de „un” Brichot incomparabil, de o elocinţă! Dar a plecat.
Nu-i aşa, domnule Swann? Cred că este prima oară când te-ai întâlnit cu el, spuse ea, pentru a sublinia că ei îi datorează această cunoştinţă. Nu-i aşa, Brichot al nostru a fost admirabil?

Swann se înclină politicos.

— Nu? Nu ţi s-a părut interesant? îl întrebă sec doamna Verdurin.

— Ba da, doamnă, ba chiar foarte interesant, m-a încântat.
Este poate cam prea sigur de sine şi cam jovial pentru gustul meu.
Aş vrea uneori să-l văd mai şovăielnic şi mai blând, dar se simte că ştie multe lucruri şi pare un om foarte cumsecade.

Toţi invitaţii plecară foarte târziu. Primele cuvinte pe care i le spuse Cottard nevestei lui au fost:

— Rareori am văzut-o pe doamna Verdurin mai în vervă decât în seara asta.

— Cine mai e şi doamna Verdurin asta, e cumva vreo gâscă? îi spuse Forcheville pictorului, căruia îi propusese să plece împreună.

Odette îl văzu îndepărtându-se cu regret, nu îndrăzni să nu se întoarcă acasă cu Swann, dar fu prost dispusă în trăsură, şi când el o întrebă dacă trebuia să urce la ea, îi spuse „Bineînţeles” înălţimi din umeri, agasată. După plecarea tuturor invitaţilor, doamna. Verdurin îi spuse soţului ei:

— Ai observat cât de nerod a râs Swann când am vorbit despre doamna La Trémoille?

— Observase că Swann şi Forcheville suprimaseră de mai multe ori particula ce preceda acest nume. Fiind sigură că voiau să arate astfel că nu sunt intimidaţi de

titlurile de nobleţe, ea dorea să le imite mândria, dar nu înţelesese prea bine prin ce formă gramaticala se traduce. De aceea, felul său greşit de a vorbi fiind mai puternic decât intransigenţa-i republicană, ea spunea încă familia de La Trémoille sau, mai curând, folosind o abreviere utilizată în textele unor cânticele de cafenea şi în legendele caricaturiştilor, şi care disimula particula „de", familia d'La Trémoille, dar se corecta pe dată, spunând: „doamna La Trémoille". *„Ducesa,* cum spune Swann", adăugă ea ironic, cu un surâs care dovedea că doar U citează şi că nu asumă un titlu atât de naiv şi de ridicol.

— Ştii ceva, l-am găsit în seara asta cu adevărat prostănac.

Iar domnul Verdurin îi răspunse:

— Nu-i sincer, e un domn care umbla cu jumătăţi de măsură, cu fundul mereu în două luntri. Vrea totdeauna să împace şi capra şi varza. Cât este de diferit de Forcheville! Ăsta-i un bărbat care spune pe şleau ce gândeşte. Nu-i ca Swann, care nu-i nici cald, nici rece. De altfel, Odette pare a-l prefera cu totul pe Forcheville şi îi dau dreptate. Şi apoi, la urma urmei, de vreme ce Swann o face pe omul de lume, pe campionul duceselor, celălalt, cel puţin, are un titlu de nobleţe; este totuşi conte de Forcheville, adăugă el cu delicateţe, ca şi cum, la curent fiind cu istoria acestui comitat, cântărea cu atenţie cât valorează.

— A crezut de cuviinţă să lanseze împotriva lui Brichot câteva insinuări veninoase şi destul de ridicole, spuse doamna Verdurin. Fireşte, fiindcă a văzut că Brichot este iubit aici, era un mod de a ne atinge pe noi, de a ne strica seara. Simţi în el pe bunul prieten care te bârfeşte de cum a ieşit pe uşă.

— Dar ţi-am mai spus asta, îi răspunse domnul Verdurin. Este tipul ratatului, al individului mărunt şi invidios faţă de tot ce-l depăşeşte.

În realitate, toţi ceilalţi invitaţi erau mai răuvoitori decât

Swann; dar îşi luau cu toţii precauţia de a-şi împăna clevetirile cu glume cunoscute, cu puţină emoţie şi cordialitate; în timp ce cea mai mică rezervă pe care şi-o îngăduia Swann, lipsită de formule convenţionale ca: „Dar nu vorbim pe nimeni de rău”, şi pe care el le dispreţuia, părea o perfidie. Există autori originali care îşi revoltă publicul prin cea mai măruntă îndrăzneală, pentru că nu i-au măgulit mai întâi gustul şi nu i-au servit locurile comune cu care este obişnuit; tot astfel Swann trezea indignarea domnului Verdurin. Swann, ca şi ei, părea a avea intenţii răuvoitoare, pentru că se exprima într-un limbaj nou.

Swann ignora încă dizgraţia care-l ameninţa în casa Verdurin şi continua să le înfrumuseţeze trăsăturile ridicole, datorită iubirii sale.

Nu se întâlnea cu Odette, cel mai ades, decât seara; dar în timpul zilei, temându-se să nu o obosească ducându-se la ea, ar fi vrut cel puţin să-i ocupe tot timpul gândurile, şi de aceea căuta mereu prilejul prin care să i se facă prezent, dar într-un mod plăcut. Dacă, în vitrina vreunui florar sau bijutier, vederea unui arbust sau a unei bijuterii îl încânta, pe dată se gândea să i le trimită Odettei, închipuindu-şi că şi ea va simţi aceeaşi plăcere ca şi el, ce-i va spori iubirea; drept care le trimitea pe dată în stradă La Pérouse, ca să grăbească momentul când, primind ceva de la el, el se va simţi oarecum mai aproape de ea. Voia mai ales ca ea să primească acele daruri înainte de a ieşi în oraş, pentru ca, din recunoştinţă, să-i întâmpine mai drăgăstos când îl va vedea în salonul soţilor Verdurin, sau chiar, cine ştie? Dacă poştaşul va fi fost destul de harnic, să-i trimită poate o scrisoare înainte de cină, sau să-l viziteze la el acasă, pentru a-i mulţumi. Ca odinioară, când experimenta asupra firii Odettei reacţiile stârnite de ciudă, căuta acum, prin cele trezite de gratitudine, să extragă din ea parcele intime de sentiment pe caro nu i le dezvăluise

încă.

Adeseori ea ducea lipsă de bani şi, trebuind să achite vreo datorie, îl ruga să-i vină în ajutor. Era fericit, ca şi de tot ce o putea face pe Odette să înţeleagă cât de mult o iubeşte sau, pur şi simplu, cât este de influent, sau cât de folositor îi poate fi. Fără îndoială, dacă i s-ar fi spus la început: „Este atrasă de situaţia ta”, iar acum: „Te iubeşte pentru că eşti bogat”, el nu ar fi crezut, şi, de altfel, nu ar fi fost foarte nemulţumit că lumea crede că ţine la el – că îi simte uniţi – pentru ceva atât de puternic ca snobismul sau ca banii. Dar, chiar dacă ar fi crezut că-i adevărat, poate că nu ar fi suferit descoperind că iubirea Odettei pentru el se întemeiază pe acel ceva mai durabil decât plăcerea sau de cât calităţile pe care ea i le-ar fi putut găsi: pe interes, pe interesul ce nu-i va îngădui niciodată să fie ispitită să nu-l mai vadă. Pentru moment, copleşind-o cu daruri, făcându-i tot felul de servicii, el se putea bizui pe merite exterioare persoanei saie, inteligenţei sale, odihnindu-se astfel din când în când de grija istovitoare de a-i plăcea prin el însuşi. Şi această voluptate de a fi îndrăgostit, de a nu trăi decât din iubire, de a cărei realitate se îndoia câte o dată, era sporită şi căpăta mai multă valoare, dat fiind preţul cu care o plătea ca iubitor de senzaţii imateriale – tot astfel cum poţi vedea oameni nesiguri dacă privelişte a mării şi zgomotul valurilor sunt minunate, convingându-se de calitatea rară a gusturilor lor dezinteresate fiindcă plătesc cu o sută de franci pe zi camera de hotel care le îngăduie să se bucure de ele.

Într-o zi, când gânduri de acest fel îi trezeau încă amintirea timpului când i se vorbise despre Odette ca despre o femeie întreţinută şi când, o dată mai mult, se distra opunând această personificare stranie: femeie întreţinută – schimbător amalgam de elemente necunoscute şi diabolice, încrustat, ca o apariţie de

Gustare Moreau[96], cu flori veninoase îmbinate cu bijuterii de preţ – şi o Odette pe chipul căreia văzuse aceleaşi sentimente de milă pentru un nefericit, de revoltă împotriva unei nedreptăţi, de recunoştinţă pentru o binefacere, pe care le văzuse odinioară la propria-i mamă, la prietenii lui, o Odette ale cărei cuvinte se refereau atât de des la lucrurile pe care le cunoştea cel mai bine el însuşi, la colecţiile, la camera, la bancherul lui, la bătrânul lui servitor, se întâmplă că imaginea bancherului îi aminti că trebuie să se ducă să scoată bani. Într-adevăr, dacă în acea lună o ajuta cu mai puţină generozitate pe Odette în dificultăţile ei materiale, decât în luna precedentă, când îi dăduse cinci mii de franci, şi dacă nu-i oferea colierul de diamante pe care ea şi-l dorea, nu va mai înnoi în sufletul ei admiraţia pe care i-o purta pentru generozitatea lui şi acea recunoştinţă care îl făceau atât de fericit, ba chiar s-ar fi putut ca ea să creadă că iubirea lui pentru ea scăzuse, dată fiind acea lipsă de daruri. Atunci, dintr-o dată, se întrebă dacă nu tocmai asta înseamnă a o „întreţine” (ca şi cum, într-adevăr, această noţiune de a întreţine putea fi extrasă din elemente nu misterioase şi nici perverse, ci aparţinând fondului cotidian şi privat al vieţii sale, ca, de exemplu, această bancnotă de o mie de franci, casnică şi familiară, ruptă şi apoi lipită, pe care valetul său, după ce îi plătise cheltuielile din acea lună şi chiria, o pusese în sertarul vechiului birou de unde Swann o luase, pentru a o trimite, împreună cu altele patru, Odettei) şi dacă nu i se putea aplica Odettei, de când o cunoştea (căci nu bănui nici măcar o singură clipă că ea ar fi putut primi bani de la altcineva decât de la el), expresia, pe care o crezuse atât de nepotrivită cu ea, de „femeie întreţinută”. Nu putu aprofunda această idee, căci un acces de energie spirituală care era la el congenitală, intermitentă şi providenţială,

96 Moreau (Gustave) (1826 – 1898), pictor francez. Creator al unei picturi simbolice, este maestrul lui Matisse, Marquet, Rouault.

stinse, în chiar acea clipă, orice lumină din inteligenţa lui, tot atât de brusc cum, mai târziu, când avea să fie instalat pretutindeni luminatul electric, electricitatea va putea fi întreruptă oricând. Gândirea îi bâjbâi o clipă prin întuneric, îşi scoase ochelarii, îi şterse, îşi trecu mâna peste ochi, şi nu văzu iar lumina decât când se regăsi în prezenţa unei idei cu totul diferite, şi anume că va trebui să încerce să-i trimită Odettei luna următoare şase sau şapte mii de franci, în loc de cinci, pentru surpriza şi bucuria pe care i le va prilejui astfel.

Seara, dacă nu rămânea acasă în aşteptarea ceasului când o va regăsi pe Odette la familia Verdurin sau, mai curând, în vreunul din restaurantele de vară pe care le frecventau de preferinţă la Bois şi, mai ales, la Saint-Cloud, cina în vreuna din acele case elegante al căror invitat obişnuit era odinioară. Nu voia să piardă legătura cu nişte oameni care – cine ştie? – Ar putea, într-o bună zi, că-i fie folositori Odettei, şi datorită cărora, până una alta, reuşea adeseori să-i fie pe plac. Şi apoi faptul că multă vreme avusese obiceiul de a frecventa societatea înaltă şi de a trăi în lux, trezise în el, odată cu un anume dispreţ, şi nevoia *de* toate acestea, astfel încât, atunci când casele cele mai modeste îi apăruseră ca valorând exact cât valorau palatele princiare, simţurile sale erau deprinse în asemenea măsură cu acestea din urmă, încât i-ar fi fost oarecum greu să se găsească în primele. Avea aceeaşi consideraţie – atât de identică încât ci nici nu l-ar fi putut crede – pentru micii burghezi care petreceau, dansând, la etajul al cincilea al unei scări D, pe palierul din stânga, ca pentru prinţesa de Parma, care dădea cele mai frumoase petreceri din Paris; dar nu avea senzaţia că se află la bal rămânând cu taţii de familie în dormitorul stăpânei casei, iar vederea lavabourilor acoperite de şervete, a paturilor, transformate în vestiare, pe cuverturile cărora se îngrămădeau mormane de pardesie şi de pălării, îi dădea

aceeaşi senzaţie de sufocare pe care o poate pricinui astăzi unor oameni obişnuiţi cu douăzeci de ani de electricitate mirosul unei lămpi cu cărbuni sau care filează.

În ziua când cina în oraş, îi poruncea vizitiului să înhame caii la ora şapte şi jumătate; se îmbrăca, gândindu-se tot timpul la Odette, şi astfel nu se afla singur, căci faptul că o avea pe Odette tot timpul în minte dădea clipelor când era departe de ea un farmec special, diferit de cel dăruit de prezenţa ei. Urca în trăsură, dar simţea că acest gând sărise în acelaşi timp şi se aşeza pe genunchii lui ea un animal iubit pe care îl duci pretutindeni cu tine, păstrându-l alături şi la masă, fără ştirea celorlalţi invitaţi. Îl mângâia, îşi încălzea sufletul şi, simţind un fel de sfârşeală, se lăsa în voia unui uşor frison care îi crispa gâtul şi nasul, şi era nou pentru el, în timp ce îşi punea la butonieră un buchet de ancolii. Simţindu-se suferind şi trist de câtăva vreme, mai ales de când Odette îl prezentase pe Forcheville soţilor Verdurin, Swann ar fi vrut să se ducă să se odihnească puţin la ţară. Dar n-ar fi avut curajul să plece din Paris Bici pentru o singură zi atâta vreme cât Odette se afla aici. Era cald; erau cele mai frumoase zile ale primăverii. Şi zadarnic străbătea, un oraş de piatră pentru a se duce în cine ştie ce palat închis, în faţa ochilor lui se ivea fără încetare un parc pe care îl avea lângă Combray, unde încă de la orele patru, înainte de a ajunge la brazda cu sparanghel, datorită vântului ce vine dinspre câmpia Méséglise, puteai să te bucuri, sub o boltă de verdeaţă, de răcoarea pe care o regăsea şi pe malul iazului înconjurat cu flori de nu-mă-uita *şi* gladiole şi unde, când lua cina, împletite de grădinarul lui, şerpuiau în jurul mesei ramuri de coacăz şi de trandafir.

După cină, când întâlnirea din Bois sau din Saint-Cloud era fixată devreme, pornea atât de repede – mai ales dacă ameninţa să plouă, silindu-i până şi pe invitaţii cei mai apropiaţi să se întoarcă mai devreme acasă, încât o dată

prinţesa des Laumes (la care cinaseră foarte târziu şi pe care Swann o părăsise înainte de a fi fost servită cafeaua, pentru a-i întâlni pe soţii Verdurin în insula. Bois) spuse:

— Dacă Swann ar avea cu treizeci de ani mai mult şi ar fi bolnav de băşica udului, am putea să-l iertăm că o ia astfel din loc. Totuşi, îşi cam bate joc de lume.

Swann îşi spunea că va găsi farmecul primăverii în insula Lebedelor sau la Saint-Cloud, dacă nu poate să se ducă să-l guste la Combray. Dar cum nu se putea gândi decât la Odette, nu ştia nici măcar dacă simţise mireasma frunzelor sau dacă fusese lună plină. Era întâmpinat de mica frază din sonata lui Vinteuil, cântată în grădină, pe pianul restaurantului. Dacă nu era pian în grădină, soţii Verdurin îşi dădeau toată strădania să-l convingă pe stăpânul restaurantului să aducă unul dintr-o cameră sau din sufragerie: însă nu pentru că Swann le recâştigase favoarea. Dar ideea de a organiza o plăcere ingenioasă pentru cineva, chiar pentru cineva pe care nu-l iubeau, dezvolta în ei, în răgazul necesar acelor pregătiri, sentimente efemere şi ocazionale de simpatie şi cordialitate. Uneori îşi spunea că trece încă o seară de primăvară şi îşi dădea osteneala să se uite cu atenţie la copaci, la cer. Dar starea de zbucium pe care i-o pricinuia prezenţa Odettei şi, de asemenea, febra uşoară simţită de el de câtva timp, îl lipseau de calmul şi de bucuria fără de care impresiile trezite de natură sunt sarbede.

Într-o seară când Swann acceptase să ia masa împreună cir soţii Verdurin şi când, în timpul cinei, spusese că a doua zi se *va* duce la un banchet dat de foştii lui colegi, Odette îi răspunsese în plină masă, în faţa lui Forcheville, care era acum unul dintre invitaţii cei mai asidui, în faţa pictorului, în faţa lui Cottard:

— Da, ştiu că te duci la acest banchet; nu ne vom întâlni deci decât la mine, dar nu veni prea târziu.

Deşi Swann nu fusese niciodată încă gelos cu adevărat

pe prietenia Odettei faţă de cutare sau cutare invitat, el simţea o bucurie adâncă auzind-o cum mărturiseşte astfel în faţa tuturor, cu o liniştită impudoare, întâlnirile lor zilnice din fiecare seară, situaţia lui privilegiată şi preferinţa pentru el implicată în toate acestea. Desigur, Swann se gândise adeseori că Odette nu e în nicio privinţă o femeie remarcabilă, iar supremaţia pe care o exercita asupra unei făpturi ce-i era atât de inferioară nu avea nimic în ea care să trebuiască, să-i pară atât de măgulitor, chiar dacă era proclamată în faţa celorlalţi invitaţi, dar de când îşi dăduse seama că Odette era pentru mulţi bărbaţi o femeie încântătoare şi dorită, farmecul pe care îl ivea pentru aceştia trupul ei trezise în el o nevoie dureroasă de a o stăpâni pe de-a-ntregul, până în cele mai ascunse unghere ale sufletului. Şi începuse să acorde un mare preţ acestor clipe petrecute la ea seara, când o aşeza pe genunchi, o punea să-i spună ce gândeşte despre cutare sau cutare lucru, inventariind astfel singurele bunuri la care el mai ţinea acum pe pământ. De aceea, după cină, luând-o la o parte, îi mulţumi din toată inima, încercând să o înveţe, prin recunoştinţa pe care i-o arăta, diferitele plăceri pe care ea i le putea pricinui, şi printre caro cea mai importantă era aceea de a-l pune la adăpost – atâta vreme cât iubirea lui va dăinui, făcându-l vulnerabil – de muşcăturile geloziei.

Când plecă a doua zi de la banchet, ploua cu găleata, iar el nu avea la dispoziţie decât o trăsură deschisă; un prieten îi propuse să-l conducă acasă în cupeu, şi cum Odette, prin chiar faptul că îi ceruse să vină, îi dăduse certitudinea că nu aşteaptă pe nimeni, el s-ar fi întors acasă să se culce, cu mintea liniştită şi inima mulţumită, mai curând decât să pornească astfel prin ploaie. Dar poate că, dacă va vedea că el nu pare să vrea să-şi petreacă totdeauna, sfârşitul scrii cu ea, nu i-o va mai rezerva de acum înainte, şi poate tocmai când el va dori

asta în mod deosebit.

Ajunse la ea după orele unsprezece, şi cum el se scuza că nu putuse veni mai devreme, ea se plânse că, într-adevăr, era foarte târziu, suferea din pricina furtunii, o durea capul, şi îl preveni că nu va putea sta la ea mai mult de o jumătate de oră şi că la miezul nopţii va trebui să plece; şi, la puţină vreme după aceea, se simţi obosită şi dori să doarmă.

— Asta înseamnă că nu-mi dai flori de catleya în scara asta? îi spuse el, şi eu, care nădăjduiam că...

Ea îi răspunse, parcă îmbufnată şi nervoasă:

— Nu, scumpul meu, în seara asta nu am pentru tine flori de catleya, vezi doar că sunt bolnavă!

— Poate că ţi-ar fi făcut bine, dar nu insist.

Îl rugă să stingă lumina înainte de a pleca, trase el însuşi perdelele patului şi ieşi. Dar după ce ajunse acasă, îi veni pe neaşteptate gândul că poate Odette aştepta pe altcineva, că simulase doar că e obosită şi nu-i ceruse să stingă lumina decât pentru a-l face să creadă că se va lăsa în voia somnului, dar că, de îndată ce el ieşise din cameră, ea aprinsese lampa şi îl primise pe cel care trebuia să-şi petreacă noaptea cu ea. Se uită la ceas. Se despărţise de ea cam de o oră şi jumătate; ieşi din nou, luă o trăsură şi se opri foarte aproape de locuinţa-i, într-o mică stradă perpendiculară pe cea spre care da, în spate, casa ei, şi unde uneori se ducea să bată în fereastra dormitorului, ca ea să-i deschidă; coborî din trăsură. Totul era pustiu şi întunecat în acel cartier, nu avu de făcut pe jos decât câţiva paşi şi ajunse aproape în faţa casei. În mijlocul tuturor ferestrelor cu lumina stinsă de multă vreme, văzu doar una singură de unde se revărsa printre jaluzelele ce-i striveau carnea misterioasă şi aurie – lumina ce umplea camera şi care, în atâtea alte seri, de oricât de departe o zărea, ajungând în stradă, îl bucura, vestindu-l: „Este aici, te aşteaptă”, şi care acum îl chinuia, spunându-i: „Este aici

cu cel pe care îl aştepta”. Voia să ştie cine este acel bărbat; se strecură de-a lungul zidului până la fereastră, dar nu putea vedea nimic printre lamele oblice ale jaluzelelor; auzea doar, în tăcerea nopţii, murmurul unei conversaţii.

Desigur, suferea văzând acea lumină în atmosfera aurie a căreia se mişca, îndărătul ferestrei, cuplul invizibil şi detestat, auzind acel murmur care dezvăluia prezenţa celui ce venise după plecarea lui, ipocrizia Odettei, fericirea pe care ea o gusta acum cu celălalt. Şi totuşi era mulţumit că venise: tortura care îl silise să iasă din casă îşi pierduse din ascuţime, pierzându-şi caracterul vag, acum când cealaltă viaţă a Odettei pe care, în acea clipă, o bănuia, neputincios, dintr-o dată, era în faţa lui, luminată în plin de lampă, prizonieră fără să ştie în acea cameră unde, oricând va vrea, el va putea intra spre a o surprinde şi a o captura; sau mai curând va ciocăni în jaluzele, cum făcea adeseori când venea foarte târziu; astfel, cel puţin, Odette va afla că ştiuse, că văzuse lumina şi auzise conversaţia, iar el, care adineaori şi-o închipuia râzându-şi, cu celălalt, de iluziile lui, îi vedea acum pe ei, încrezători în greşeala lor, înşelaţi de fapt de el pe care îl credeau departe de aici şi care ştia că va ciocăni în jaluzele. Şi poate că ceea ce simţea în acel moment aproape plăcut era şi altceva decât potolirea unei îndoieli şi a unei dureri; era o plăcere a inteligenţei. Dacă, de când era îndrăgostit, lucrurile îşi recăpătaseră pentru el puţin din interesul minunat pe care îl aveau odinioară, dar numai acolo unde erau luminate de amintirea Odettei, acum gelozia sa trezea o altă facultate din studioasa lui tinereţe, şi anume pasiunea pentru adevăr, dar pentru un adevăr interpus, de asemenea, între el şi amanta lui, necăpătându-şi lumina decât de la ea, adevăr cu totul individual ce avea drept obiect unic, de un preţ infinit şi aproape de o frumuseţe dezinteresată, acţiunile Odettei, relaţiile, proiectele, trecutul ei. În orice altă perioadă a

vieţii sale, faptele mărunte şi gesturile cotidiene ale oricui îi paraseră întotdeauna lui Swann lipsite de valoare: orice bârfeală îi părea neînsemnată şi, în timp ce o asculta, simţea că¥ participă prin partea cea mai vulgară a atenţiei sale; pentru el era unul dintre momentele când se simţea cel mai mediocru. Dar în această ciudată perioadă a iubirii, individualul capătă o asemenea profunzime, încât curiozitatea pe care o simţea trezindu-se în el cu privire la cele mai mici ocupaţii ale unei femei era cea pe care ar fi avut-o odinioară pentru Istoric. Şi toate acele lucruri de care s-ar fi ruşinat până atunci, faptul de a spiona în faţa unei ferestre, şi, cine ştie? Mâine, poate, de a-i trage cu abilitate de limbă pe cunoscuţii indiferenţi, de a-i corupe pe servitori, de a asculta pe la uşi, nu-i mai păreau, asemenea descifrării unor texte, comparării unor mărturii şi interpretării monumentelor, decât metode de investigare ştiinţifică, având o adevărată valoare intelectuală şi apropriate căutării adevărului.

Când tocmai se pregătea să ciocănească în jaluzele, avu o clipă de ruşine gândindu-se că Odette va şti că o bănuise, că se întorsese, că pândea în stradă. Ea îi spusese adeseori cât de mult îi displac geloşii, amanţii care spionează. Făcea un lucru foarte neîndemânatec, ea îl va urî de acum înainte, în timp ce, încă în acea clipă, atâta vreme cât nu ciocănise, poate, chiar înşelându-l, îl iubea. Câte fericiri posibile, a căror realizare este sacrificată astfel din nerăbdarea de a ajunge la o plăcere imediată! Dar dorinţa de a cunoaşte adevărul era mai puternică şi îi păru mai nobilă. Ştia că realitatea unor împrejurări, pentru care şi-ar fi dat şi viaţa spre a le şti cu exactitate, era lizibilă îndărătul acestei ferestre brăzdate de lumină, ca sub legătura împodobită cu aur a unuia dintre acele manuscrise preţioase a căror bogăţie artistică nu-l poate lăsa indiferent nici chiar pe savantul care le consultă. Simţea o voluptate cunoscând adevărul care îl pasiona în

acest exemplar unic, efemer şi preţios, dintr-o materie translucidă, atât de caldă şi atât de frumoasă. Şi apoi, avantajul pe care şi-l simţea – pe care avea atâta nevoie să-l simtă – asupra lor, era poate mai puţin acela de a şti, decât de a putea să le arate că ştie. Se ridică pe vârful picioarelor, ciocăni. Nu-l auziseră, ciocăni şi mai tare, conversaţia se opri. O voce de bărbat, pe care încercă să o desluşească printre cele ale prietenilor Odettei cunoscuţi de el, întrebă:

— Cine-i acolo?

Nu era sigur că recunoaşte vocea. Mai ciocăni încă o dată. Fereastra se deschise, apoi jaluzelele fură trase. Acum nu mai era cu putinţă să dea înapoi şi, de vreme ce ea avea să ştie totul, pentru a nu părea prea nefericit, prea gelos şi prea curios, se mulţumi să strige, pe un ton nepăsător şi vesel:

— Nu te deranja, treceam pe aici, am văzut lumină, am vrut să ştiu dacă mai eşti bolnavă.

Privi. În faţa lui se aflau la fereastră doi domni bătrâni, unul ţinând în mână o lampă, şi atunci văzu camera, o cameră necunoscută. Având obiceiul, când venea ia Odette foarte târziu, să-i recunoască fereastra tocmai pentru că era singura luminată printre celelalte ferestre întru totul asemănătoare, el se înşelase şi ciocănise la o fereastră de la casa învecinată. Se îndepărtă scuzându-se şi se întoarse la el, fericit că satisfacerea curiozităţii sale îi lăsase iubirea intactă şi că după ce simulase, de atâta vreme, faţă de Odette, un fel de indiferenţă, nu-i dăduse, din gelozie, acea dovadă că o iubeşte prea mult care, între doi amanţi, îl dispensează pentru totdeauna pe cel care o primeşte să iubească îndeajuns.

Nu-i vorbi despre acea nefericită întâmplare, iar el însuşi nu se mai gândea la ea. Dar, din când în când, gândul i se întâlnea cu amintirea pe care nu o văzuse, se izbea de ea, o înfunda şi mai adânc, iar Swann simţea o

durere bruscă şi profundă. Ca şi cum ar fi fost o durere fizică, gândurile lui Swann nu o puteau micşora; dar, cel puţin, durerea fizică, pentru că este independentă de gândire, poate îngădui gândirii să se oprească asupra ei, să constate că s-a micşorat, că a încetat pentru o clipă. Dar gândirea recrea această durere fie şi numai amintindu-şi-o. A vrea să nu te gândeşti la ea, însemna tot a te gândi la ea, a suferi încă din cauza ei. Şi când, stând de vorbă cu nişte prieteni, uita de răul care îl măcina, dintr-o dată vreun cuvânt ce-i era spus îl făcea să se schimbe la faţă, asemenea unui rănit căruia un neîndemânatec îi atinsese fără grijă piciorul dureros. Când o părăsea pe Odette era fericit, se simţea calm, îşi amintea felul cum surâsese batjocoritor când vorbea de cutare sau cutare, şi tandru când i se adresa lui, greutatea capului ei, pe care îl înclinase, puternic, lăsându-l parcă să cadă fără de voie pe buzele lui, cum făcuse prima dată în trăsură, privirile pierdute pe care i le aruncase pe când era în braţele lui, în timp ce îşi apăsa, parcă înfrigurată, capul înclinat, pe umărul lui.

Dar pe dată gelozia, ca şi cum ar fi fost umbra iubirii lui, se completa cu dublul acestui nou surâs pe care ea i-l adresase în chiar acea seară – şi care, acum, îşi bătea joc de Swann şi era plin de dragoste pentru un altul, –, cu acea înclinare a capului ei, dar răsturnat către alte buze şi dăruite unui altul, cu toate semnele de iubire pe care le avusese pentru el. Şi toate amintirile voluptuoase pe care le ducea cu sine de la ea erau ca tot atâtea schiţe, ca tot atâtea „proiecte” asemănătoare cu cele ce ne sunt prezentate de un decorator, şi care îi îngăduiau lui Swann să-şi facă o idee despre atitudinile pline de ardoare sau de abandon pe care le-ar fi putut avea cu alţii. Astfel încât ajungea să regrete fiecare plăcere pe care o gusta lângă ea, fiecare mângâiere inventată şi despre a cărei bucurie avusese imprudenţa să-i vorbească, fiecare graţie pe care

i-o descoperea, căci ştia că o clipă mai târziu toate acestea vor fi noi unelte ale torturii sale. Aceasta devenea încă şi mai crudă când Swann îşi amintea de o scurtă privire pe care o surprinsese, cu câteva, zile în urmă, şi pentru prima dată, în ochii Odettei. Era după cină, în salonul Verdurin. Fie că Forcheville, simţind că Saniette, cumnatul său, nu se bucura ie favoarea gazdelor, ar fi vrut să-l ia drept victimă şi să strălucească în faţa lor pe seama lui, fie că fusese iritat de un cuvânt neîndemânatec pe care acesta tocmai i-l spusese şi care, de altfel, trecu neobservat pentru cei de faţă, care nu ştiau ce aluzie dezonorantă putea cuprinde, fără voia celui ce îl rostea cu o totală lipsă de răutate, fie, în sfârşit, că încerca de câtva timp un prilej de a-l izgoni din casa Verdurin pentru că îl cunoştea prea bine şi îl ştia prea delicat pentru a nu se simţi stingherit în anumite momente fie şi numai de prezenţa lui, Forcheville răspunse acelui cuvânt neîndemânatic al lui Saniette cu o asemenea grosolănie, apucându-se să-l insulte, devenind tot mai îndrăzneţ pe măsură ce vocifera, în faţa spaimei, durerii, implorărilor celuilalt, încât nefericitul, după ce o întrebase pe doamna Verdurin dacă trebuie să mai rămână, neprimind răspuns, se retrăsese, bâiguind vorbe fără şir şi cu lacrimile în ochi. Odette asistase, impasibilă, la această scenă, dar când uşa se închisese în urma lui Saniette, făcând să coboare, spre a spune astfel, cu câteva trepte, expresia obişnuită a feţei sale, pentru a se putea găsi, în ceea ce priveşte josnicia, la acelaşi nivel cu Forcheville, ea îşi împodobise luminile ochilor cu un surâs ascuns de felicitare pentru îndrăzneala pe care acesta o avusese, şi cu unul ironic pentru victimă; îi aruncase o privire de complicitate întru rău care voia să spună: „Mi-a plăcut cum l-ai executat, şi doar mă pricep şi eu la asemenea lucruri. Ai văzut cât era de dezumflat? Mai că plângea”, încât Forcheville, când îi întâlni privirea, ieşind brusc din mânia, reală sau simulată, de care era încă parcă

beat, îi surâse, răspunzându-i:

— Dacă era politicos, ar fi încă aici. O lecţie bună poate folosi la orice vârstă.

Într-o zi când Swann ieşise în mijlocul după-amiezii pentru a face o vizită, negăsind persoana pe care voia să o întâlnească, avu ideea să se ducă la Odette la acea oră când nu venea niciodată la ea, dar când ştia că e totdeauna acasă, făcându-şi siesta sau scriind epistole înainte de ora ceaiului, şi când i-ar fi făcut plăcere să o vadă puţin, fără să o deranjeze. Portarul îi spuse că, după câte ştie, este acasă; sună, i se păru că aude zgomote, paşi, dar nu i se deschise. Neliniştit, iritat, se duse în străduţa spre care dădea cealaltă faţă a casei, se aşeză înaintea ferestrei de la camera Odettei; nu putea vedea nimic din cauza perdelelor, ciocăni cu putere în geam, strigă: nimeni nu-i deschise. Văzu că nişte vecini îl priveau. Plecă, gândind că la urma urmei, se înşelase poate crezând că aude paşi; dar rămase atât de preocupat, încât nu se mai putea gândi la altceva. O oră mai târziu, se întoarse. O găsi; ea îi spuse că era acasă adineaori, când sunase el, dar că dormea; soneria o trezise, ghicise că era Swann, alergase după el, dar nu-l mai ajunsese din urmă. Îl auzise ciocănind în geam. Swann recunoscu pe dată în aceste ultime spuse unul dintre acele fragmente dintr-un fapt exact pe care mincinoşii, luaţi din scurt, îl introduc în compoziţia faptului fals pe care îl inventează, crezând că astfel ajung la o asemănare, cu Adevărul ascunzându-l totodată. Desigur, când Odette făcuse ceva pe care nu voia să-l dezvăluie, ea ascundea acel ceva în adâncul sufletului ei. Dar de îndată ce se afla în prezenţa celui pe care voia să-l mintă, era cuprinsă de o tulburare, toate ideile i se prăbuşeau, capacitatea de a inventa şi de a judeca îi era ca paralizată, îşi simţea capul parcă golit, trebuia totuşi să spună ceva, şi întâlnea la îndemână tocmai lucrul pe care ar fi vrut să-l ascundă şi care, fiind adevărat, rămăsese acolo.

Desprindea din el o bucăţică, lipsită de importanţă în sine, spunându-şi că, la urma urmei, era mai bine aşa, că era un amănunt verificabil mai puţin periculos decât un amănunt fals. „Cel puţin e adevărat, îşi spunea ea, cu atât mai bine, poate să se informeze, va vedea că e adevărat, nu prin asta mă voi trăda.” Se înşela, căci tocmai acel lucru o trăda, ea nu îşi dădea seama că acel amănunt adevărat avea unghiuri care nu se puteau îmbuca decât cu amănuntele învecinate ale faptului adevărat din care îl desprinsese în mod arbitrar şi că, oricare ar fi fost amănuntele inventat printre care îl va aşeza, ele vor dezvălui întotdeauna, printr-o materie excedentară şi prin spaţii goale, că nu provine dintre ele. „Recunoaşte că m-a auzit sunând, apoi ciocănind, şi că se gândise că sunt eu, că dorea să mă vadă, îşi spunea Swann. Dar toate astea nu se potrivesc cu faptul că nu mi-a deschis.”

Dar nu-i arătă această contradicţie, căci se gândea că, lăsată în voia ei, Odette va spune poate vreo minciună ce va fi un slab indiciu al adevărului; vorbea; el nu o întrerupea, sorbea cu o pietate avidă şi dureroasă cuvintele pe care ea i le spunea şi unde simţea că se află (pentru că o ascundea îndărătul lor, vorbindu-i), precum un desen sacru, pecetea vagă, forma nesigură a acelei realităţi infinit preţioase şi, vai! De negăsit: ce făcea ea nu de mult, la ora trei, când venise el – realitate din caro nu va poseda niciodată decât aceste minciuni, ilizibile şi divine vestigii, ce nu mai existau decât în amintirea protectoare a făpturii ce o contempla fără a şti să o preţuiască, dar care nu i-o va dărui niciodată. Desigur, bănuia uneori că în ele însele faptele zilnice ale Odettei nu sunt nespus de interesante şi că relaţiile pe care eventual le are cu alţi bărbaţi nu împrăştiau în mod firesc, în chip universal şi pentru orice fiinţă gânditoare o tristeţe morbidă, capabilă să stârnească febra sinuciderii, îşi dădea seama acum că acest interes, această tristeţe nu existau

decât în el, ca o boală, şi că, atunci când se va vindeca, faptele Odettei, sărutările pe care ea le-ar fi putut da altora vor redeveni inofensive ca acelea ale atâtor altor femei. Dar faptul că această curiozitate dureroasă simţită de Swann acum nu-şi avea cauza decât în el însuşi nu-l ducea la concluzia că este o nebunie să consideri asemenea curiozitate drept importantă şi să pui totul în mişcare pentru a-i da satisfacţie. Swann ajungea la o vârstă a cărei filosofie – favorizată de cea a epocii, şi, de asemenea, de cea a mediului unde Swann trăise multă vreme, de acel clan al prinţesei des Laumes, unde se considera că eşti inteligent în măsura în care te îndoieşti de totul şi unde numai gusturile fiecăruia erau socotite reale şi incontestabile – nu mai este cea a tinereţii, ci o filosofie pozitivă, aproape medicală, de bărbaţi care, în loc să exteriorizeze obiectul aspiraţiilor lor, încearcă să desprindă din anii trăiţi un reziduu fix de obiceiuri, de pasiuni pe care să le poată considera în sine ca fiind caracteristice şi permanente şi cărora, în mod deliberat, vor încerca în primul rând şi cu tot dinadinsul să Io dea satisfacţie prin genul de existenţă adoptată de ei. Swann găsea că este înţelept să accepte în viaţa-i suferinţa pe care o simţea neştiind ce făcuse Odette, aşa cum găsea înţelept să accepte faptul că o climă mai umedă îi pricinuia o eczemă; să prevadă în bugetul lui o sumă importantă pentru a obţine cu privire la felul cum îşi petrecea Odette timpul, informaţii fără de care s-ar fi simţit nefericit, tot astfel cum rezerva sume pentru alte dorinţe ale lui, de la care ştia că poate aştepta o plăcere, cel puţin înainte de a se îndrăgosti, precum dorinţa de a avea diferite colecţii şi de a mânca bine.

Când voi să-şi ia rămas bun de la Odette şi să se întoarcă acasă, «a îl rugă să mai rămână, şi îl reţinu chiar cu o anumită însufleţire, apucându-l de braţ, în clipa când încerca să deschidă uşa ca să iasă. Dar el nu luă seama,

căci în multitudinea gesturilor, cuvintelor, micilor incidente din care este făcută o conversaţie, este inevitabil ca noi să trecem, fără să le observăm, pe lângă cele ce ascund un adevăr căutat la întâmplare de bănuielile noastre, în timp ce ne oprim, dimpotrivă, la cele care nu ascund nimic. Ea îi repeta în tot acest timp: „Ce păcat că nu te-am văzut astăzi, pe tine, care nu vii niciodată după-amiaza, tocmai singura dată când ai venit". Ştia bine că nu era îndeajuns de îndrăgostită ca să-i pară atât de rău că pierduse prilejul de a fi vizitată de el, dar cum era bună, dornică să-i facă plăcere şi adeseori tristă când îl contrariase, găsi foarte firesc ca ea să aibă aceleaşi sentimente şi de astă dată, când îl lipsise de plăcerea de a petrece o oră împreună, plăcere foarte mare nu pentru ea, ci pentru el. Era totuşi un lucru de mică importanţă, la urma urmei, iar înfăţişarea chinuită pe care continua să o aibă îl uimi. Ea îi amintea astfel mai mult ca de obicei de figurile de femei reprezentate de pictorul *Primăverii*[97]. Avea, în acea clipă, chipul lor copleşit şi îndurerat ce pare a fi doborât sub greutatea unei nefericiri prea grele pentru ele, doar pentru că îl lasă pe copilul Isus să se joace cu o rodie[98], sau se uită cum Moise varsă apă într-o adăpătoare[99]. O mai văzuse o dată la fel de tristă, dar nu mai ştia când. Şi, dintr-o dată, îşi aminti: atunci când minţise vorbindu-i doamnei Verdurin, a doua zi după acea cină la care nu venise sub pretext că e bolnavă şi, în realitate, pentru a rămâne cu Swann. Desigur, şi dacă ar fi fost cea mai sinceră dintre femei, tot nu ar fi putut avea remuşcări pentru o minciună atât de inocentă. Dar minciunile pe care le spunea în mod curent Odette erau

97 Botticelli. Celebrul tablou (1487?), aflat la muzeul Ufizzi din Florenţa, face parte din seria de alegorii mitologice care mai cuprinde *Marte şi Venus* şi *Naşterea Venerei.*

98 În tabloul lui Botticelli *Madona cu rodia* (1487).

99 Cf. *supra,* nota 66.

mai puţin nevinovate şi aveau drept scop să împiedice descoperiri ce i-ar fi putut crea, ba cu unii, ba cu alţii, dificultăţi teribile. De aceea, când minţea cuprinsă de teamă, simţindu-se slab înarmată pentru a se apăra, nesigură de succes, ar fi vrut să plângă, de oboseală, ca unii copii care n-au dormit. Apoi mai ştia că minciuna ei îl rănea de obicei adânc pe bărbatul căruia i-o spunea şi la discreţia căruia se va afla, poate, dacă nu ştia sa mintă. Atunci se simţea umilă şi totodată vinovată faţă de el. Şi când trebuia să spună o minciună neînsemnată şi mondenă, prin asociere de senzaţii şi de amintiri, ea simţea o stare neplăcută de surmenaj şi regretul pe care-l ai când spui o răutate.

Ce minciună deprimantă era oare pe cale să-i spună lui Swann cu această privire îndureratã, această voce plângătoare, ce păreau a ce încovoia sub efortul pe care şi-l impunea parcă, cerând îndurare? se gândi că se străduieşte să-i ascundă nu numai adevărul cu privire la incidentul din acea după-amiază, ci ceva şi mai actual, ce poate nu s-a întâmplat încă, dar e pe cale să se întâmple, şi care ar putea să-l lămurească în privinţa acelui adevăr. Tocmai atunci auzi soneria. Odette continuă să vorbească, dar cuvintele ci nu mai erau decât un geamăt: părerea-i de rău de a nu-l fi văzut pe Swann în acea după-amiază, de a nu-i fi deschis, devenise o adevărată deznădejde.

Se auzi poarta de la intrare închizându-se şi huruitul unei trăsuri, ca şi cum cuiva – probabil persoanei pe care Swann nu trebuia să o întâlnească – i se spusese că Odette plecase de acasă. Atunci, gândindu-se că, prin simplul fapt că venise la o oră când nu avea obiceiul, tulburase atâtea lucruri pe care ea nu voia ca el să le ştie, fii cuprins de un simţământ de descurajare, aproape de adâncă mâhnire. Dar cum o iubea pe Odette, cum avea obiceiul să-şi îndrepte toate gândurile către ea, mila pe care ar fi putut să o aibă faţă de el însuşi se preschimbă în milă pentru ea,

şi îşi spuse în şoaptă: „Sărmana”. Când o părăsi, ea luă câteva scrisori pe care le avea pe masă şi îl întrebă dacă nu i le poate pune la poştă. El îi spuse că da şi, ajuns acasă, îşi dădu seama că scrisorile erau tot asupra lui, se întoarse la poştă, le scoase din buzunar şi, înainte de a le pune la cutie, se uită la adrese. Erau toate pentru diferiţi furnizori, în afară de una, care era pentru Forcheville. O ţinea în mână. Îşi spunea: „Dacă aş vedea ce cuprinde, aş şti cum i se adresează, cum îi vorbeşte, dacă este ceva între ei. Poate chiar că, necitind-o, săvârşesc o nedelicateţe faţă de Odette, căci este singurul mod de a mă elibera de o bănuială nedreaptă faţă de ea, menită, în orice caz, să o facă să sufere, şi pe care nimic nu o va mai putea nimici după plecarea acestei scrisori”.

Se întoarse la el de la poştă, dar păstrase asupra-i această ultimă scrisoare. Aprinse o lumânare şi apropie de ea plicul pe care nu îndrăznise să-l deschisă. Mai întâi nu putu citi nimic, dar plicul era subţire şi, lipindu-l de cartonul tare din interior, putu să citească, prin transparenţa hârtiei, ultimele cuvinte. Era o formulă de încheiere foarte rece. Dacă în loc să fie el cel care privea scrisoarea adresată lui Forcheville, acesta ar fi citit o scrisoare adresată lui Swann, ar fi putut vedea cuvinte mult mai iubitoare! Ţinu nemişcată scrisoarea care dansa în plicul mai mare decât ea, apoi, făcând-o să alunece cu degetul cel mare, aduse unul după altul diferitele rânduri sub partea din plic care nu era dublată, singura prin transparenţa căreia puteau fi citite.

Totuşi, nu desluşea bine literele. De altfel faptul nu avea prea mare importanţă, căci văzuse destul pentru a-şi da seama că era vorba de un mic eveniment neînsemnat şi care nu avea nicio legătură cu relaţiile dintre îndrăgostiţi; era vorba despre ceva referitor la un unchi al Odettei. Swann citise la începutul rândului: „Am avut dreptate”, dar nu înţelegea ce fel de dreptate putuse avea Odette

când, dintr-o dată, un cuvânt pe care nu-l putuse descifra mai întâi apăru şi lumină înţelesul întregii fraze: „Am avut dreptate să deschid, era unchiul meu”. Să deschid! Deci Forcheville era adineaori acolo, când Swann sunase şi ea îl lăsase să plece, ceea ce explica zgomotul de trăsură pe care el îl auzise.

Atunci citi toată scrisoarea; la sfârşit, ea se scuza că a procedat astfel cu el şi îi spunea că îşi uitase ţigările la ea, frază întru totul asemănătoare cu cea pe care i-o spusese lui Swann cu prilejul uneia dintre primele lui vizite. Dar în scrisoarea către Swann adăugase; „De ce nu ţi-ai uitat şi inima, căci nu te-aş fi lăsat să o mai iei înapoi”. Pentru Forcheville, nimic asemănător, nicio aluzie care ar fi presupus o legătură amoroasă între ei. La drept vorbind, de altfel, Forcheville ieşea din toate acestea mai înşelat decât el, de vreme ce Odette îi scria pentru a-l face să creadă că vizitatorul fusese unchiul ei. De fapt, el, Swann, era bărbatul important pentru ea şi pentru care îl expediase pe celălalt. Şi totuşi, dacă între Odette şi Forcheville nu era nimic, de ce nu deschisese pe dată, de ce scrisese: „Am făcut bine că am deschis, era unchiul meu”? Dacă nu făcea nimic rău în acel moment, cum şi-ar fi putut chiar Forcheville explica faptul că ea ar fi putut să nu deschidă? Swann rămăsese încremenit, dezolat, confuz şi totuşi fericit, în faţa acestui plic pe care Odette i-l încredinţase fără teamă, într-atât de mult credea în discreţia lui, dar, prin sticla transparentă, odată cu taina unui incident pe care nu ar fi crezut niciodată că l-ar putea cunoaşte, i se dezvăluia ceva din viaţa Odettei, ca; o tăietură îngustă şi strălucitoare, făcută de-a dreptul în necunoscut. Şi apoi gelozia lui era bucuroasă, ca şi cum ar fi avut o vitalitate independentă, egoistă, lacomă de tot ce o putea hrăni, fie chiar împotriva lui însuşi. Acum ea avea o hrană bogată, iar Swann putea începe să se neliniştească zilnic cu privire la vizitele pe care Odette le avusese la

orele cinci, să caute să afle unde se găsea Forcheville la acea oră. Căci iubirea lui Swann continua să-şi păstreze caracteristicile pe care i le imprimase, încă de la început, atât necunoaşterea felului cum Odette îşi petrecea ziua, cât şi lenea cerebrală care-l împiedica să-şi compenseze ignoranţa prin imaginaţie. Mai întâi nu fu gelos pe întreaga viaţă a Odettei, ci doar pe acele momente când o împrejurare, poate rău interpretată, îl făcuse să bănuiască o eventuală înşelăciune a Odettei. Gelozia lui, ca o caracatiţă ce aruncă un prim, apoi un al doilea, apoi un al treilea braţ, se legă solid de acest moment al orei cinci de după amiază, apoi de un altul, apoi de un altul încă. Dar Swann nu ştia să-şi inventeze suferinţele. Ele nu erau de cât amintirea, perturbarea unei suferinţe care îi venise din afară.

Dar acum totul îi aducea o asemenea suferinţă. Voi să o îndepărteze pe Odette de Forcheville, să o ducă vreo câteva zile în Sud. Dar credea că este dorită de toţi bărbaţii din hotel şi că ea însăşi îi dorea. De aceea el care, odinioară, când călătorea, căuta să cunoască oameni noi şi frecventa adunări numeroase, devenise sălbatec, evita societatea oamenilor ca şi cum l-ar fi rănit adânc. Şi cum să nu fi fost mizantrop, când în orice bărbat el vedea un posibil amant al Odettei? Şi astfel gelozia lui, mai mult încă decât înclinarea voluptuoasă şi surâzătoare pe care o avusese mai întâi pentru Odette, altera caracterul lui Swann şi modifica pe de-a-ntregul, în ochii celorlalţi, înseşi semnele exterioare prin care se manifesta.

O lună după ce citise scrisoarea adresată de Odette lui Forcheville, Swann se duse la o cină dată de soţii Verdurin la Bois. Tocmai când se pregăteau să plece, el observă că are loc o discuţie între doamna Verdurin şi câţiva invitaţi şi înţelese că pianistul era rugat să vină a doua zi la o petrecere la Chatou: or, el, Swann, nu era invitat.

Soţii Verdurin vorbiseră în şoaptă şi în termeni vagi, dar

pictorul, din distracţie, fără îndoială, exclamă:

— Nu va fi nevoie de niciun fel de lumină. Să cânte *Sonata Lunii* pe întuneric, şi lucrurile se vor lumina mai bine.

Doamna Verdurin, văzând că Swann era la doi paşi de ei, îşi luă acea expresie unde se amestecă dorinţa de a-l face să tacă pe cel care vorbeşte, cu aceea de a avea un aer nevinovat în ochii celui care aude, ambele neutralizându-se într-un fel de privire vidă şi intensă, unde imobilul semn de înţelegere al complicelui se disimulează sub surâsul ingenuu şi care, comună tuturor celor ce-şi dau seama de o gafă, o dezvăluie pe loc, dacă nu celor ce o fac, cel puţin celui care este obiectul ei. Odette căpătă dintr-o dată înfăţişarea unei femei deznădăjduite care renunţă să mai lupte împotriva greutăţilor zdrobitoare ale vieţii, iar Swann număra cu nelinişte înmiitele care îl separau de momentul când, după ce vor fi plecat din acel restaurant, în timp ce se va întoarce împreună cu ea, îi va putea cere explicaţii, va obţine de la ea să nu se ducă a doua zi la Chatou sau să facă astfel încât să fie şi el invitat, şi îşi va linişti în braţele ei tulburarea adâncă. Chemară trăsurile. Doamna Verdurin îi spuse lui Swann:

— Atunci, la revedere, pe curând, nu-i aşa? Încercând, prin amabilitatea privirii şi crisparea surâsului, să-l împiedice să, vadă că nu-i spune, cum făcuse totdeauna până atunci: „Ne întâlnim mâine la Chatou, iar poimâine, la mine”.

Domnul şi doamna Verdurin îl invitară în trăsura lor pe Forcheville, iar trăsura lui Swann trăsese îndărătul acesteia, a cărei plecare Swann o aştepta, pentru ca Odette să urce la el în trăsură.

— Odette, te ducem noi acasă, spuse doamna Verdurin, avem un loc pentru tine alături de domnul de Forcheville.

— Da, doamnă, răspunse Odette.

— Cum, dar credeam că o să te conduc eu acasă,

aproape că.
Strigă Swann, spunând de-a dreptul cuvintele necesare, căci portiera era deschisă, secundele erau numărate, iar el nu se putea în toarce fără ea în starea în care era.

— Dar doamna Verdurin mi-a cerut să…

— Poţi să te întorci o dată şi singur. Te-am lăsat să o conduci de atâtea ori, spuse doamna Verdurin.

— Dar aveam să-i spun doamnei un lucru foarte important.

— Scrie-i o scrisoare…

— La revedere, îi spuse Odette, întinzându-i mâna.
El încercă să surâdă, dar avea chipul răvăşit.

— Ai văzut ce mutre îşi permite Swann să ne facă acum? îi spuse doamna Verdurin bărbatului ei când ajunseră acasă. Am crezut că o să mă mănânce de vie când i-am spus Odettei să vină cu noi. Este de o mitocănie! Să spună mai bine de-a dreptul că ţinem o casă de toleranţă! Nu înţeleg cum de suportă Odette asemenea purtări. Pare că spune tot timpul: îmi aparţii. Îi voi spune Odettei ce gândesc eu despre toate astea şi nădăjduiesc că mă va înţelege.

Şi adăugă după o clipă, mânioasă:

— Animal scârboşi folosind, fără să-şi dea seama, şi poate supunându-se aceleiaşi Nevoi obscure de a se justifica – precum Françoise la Combray când puiul nu voia să moară –, cuvintele pe care i le smulg ultimele tresăriri ale unui animal inofensiv ce agonizează, ţăranului care-l ucide.

Şi când trăsura doamnei Verdurin se îndepărtă, iar cea a lui Swann trase în faţa lui, vizitiul, privindu-l, îl întrebă dacă nu este bolnav sau dacă nu i se întâmplase vreo nenorocire.

Swann îi spuse să pornească fără el, voia să meargă pe jos, prin Bois, şi astfel se întoarse acasă. Vorbea de unul singur, cu voce tare, şi pe acelaşi ton oarecum nefiresc pe

care îl avusese până atunci când descria cu de-amănuntul farmecele micului grup de invitaţi intimi şi exalta mărinimia soţilor Verdurin. Dar, aşa cum cuvintele, surâsurile, sărutările Odettei îi apăreau tot atât de odioase pe cât le găsise de minunate, dacă erau adresate altora decât lui, tot astfel salonul soţilor Verdurin care, adineaori încă, îi părea amuzant, exprimând im gust adevărat pentru artă şi chiar un fel de nobleţe morală, acum, când un altul decât el urma să o întâlnească aici pe Odette, să o iubească în deplină libertate, îi apărea ridicol, învăluit în prostie, în josnicie.

Îşi închipuia cu dezgust seara de a doua zi, de la Chatou. „Mai întâi, ce idee, să mergi la Chatou! Ca nişte negustoraşi care şi-au închis prăvălia! Oamenii ăştia au un asemenea spirit burghez încât ating sublimul, cred că nici nu există cu adevărat, parcă ar ieşi dintr-o piesă de Labiche[100]!”

Vor fi de faţă soţii Cottard, poate şi Brichot. „Cât e de grotescă, viaţa acestor oameni mărunţi care trăiesc unul în sufletul celuilalt şi s-ar crede pierduţi, pe legea mea, dacă nu s-ar întâlni mâine cu toţii *la Chatou!*” Vai! Va fi şi pictorul, pictorul căruia îi plăcea „să. Pună la cale căsătorii”, care îl va invita pe Forcheville să vină cu Odette să-i viziteze atelierul. O vedea pe Odette îmbrăcată într-o rochie prea elegantă pentru o petrecere la ţară, „căci este atât de vulgară şi, mai ales, biata de ea, este atât de proastă!”

Auzea parcă glumele pe care le va face doamna Verdurin după cină, glume care, oricui dintre cei ce aparţineau lumii „plicticoase” a celor din societatea înaltă i-ar fi fost adresate, îl înveseliseră întotdeauna pentru că o vedea pe Odette râzând, râzând împreună cu el, aproape în el. Acum simţea că o vor face pe Odette să râdă poate de

---

100 Labiche (Eugène) (1815—1888), scriitor francez, autor de vodeviluri şi comedii.

el. „Ce veselie urât mirositoarei” îşi spunea făcând o strâmbătură de dezgust atât de puternică, încât simţea el însuşi o senzaţie musculară ce i se prelungea până către gâtul striat în gulerul cămăşii. Şi cum oare o fiinţă al cănii chip este făcut după chipul şi asemănarea lui Dumnezeu poate râde ascultând asemenea glume cu miros puturos? Orice nas cât de cât delicat le-ar ocoli cu groază, pentru a nu trebui să înfrunte asemenea duhori. Este cu neputinţă de crezut ca o fiinţă omeneasca nu poate înţelegerea îngăduindu-şi, fie şi numai un surâs batjocoritor faţă de un seamăn al ei care i-a întins mâna în mod loial, se înjoseşte, căzând într-un noroi din care nu o va mai putea scoate nici omul cel mai binevoitor din lume. Eu sălăşluiesc la mii de metri înălţime deasupra gropilor unde clipocesc şi bolborosesc asemenea bârfe murdare, aşa că nu pot fi atins de glumele unei oarecare Verdurin, strigă el, în timp ce îşi înălţa capul şi îşi îndrepta cu mândrie întregul trup. Dumnezeu îmi este martor că am vrut cu toată sinceritatea să o scot pe Odette de acolo, şi să o ridic într-un aer mai nobil şi mai pur. Dar răbdarea omenească are margini, iar a „mea a ajuns la capăt”, îşi spuse el, ca şi cum această misiune de a o smulge pe Odette dintr-un loc unde domneşte sarcasmul ar fi datat de mai multă vreme şi ca şi cum nu şi-ar fi atribuit-o doar de când se gândea că acest sarcasm îl viza poate pe «1 însuşi, încercând să o desprindă pe Odette de el.

Îl vedea pe pianist gata să cânte *Sonata Lunii,* şi mutrele doamnei Verdurin, înspăimântată de efectul dezastruos pe care îl va avea muzica lui Beethoven asupra nervilor ei: „Idioata, mincinoasa strigă el, şi asta crede că iubeşte *Arta!”* Ea îi va spune Odettei, după ce va fi strecurat cu iscusinţă câteva cuvinte de laudă la adresa lui Forcheville, cum făcuse atât de adeseori pentru el: „Fă-i puţin loc lângă tine domnului de Forcheville”. „Pe întuneric! Codoaşa, patroana de bordel!” „Codoaşa” era şi numele pe care îl da

muzicii ce îi va îmbia să tacă, să viseze împreună, să se privească să se ia de mână. Era de acord cu atitudinea severă împotriva acelor a lui Platon, a lui Bossuet, şi cu străvechea educaţie franceză.

De fapt, viaţa ce se ducea în casa Verdurin şi pe care o numise atât de adeseori „adevărata viaţă” îi părea cea mai rea dintre toate iar micul lor grup, societatea cea mai jalnică. „Este, îşi spunea, tot ce poate fi mai coborât pe scara socială, ultimul cerc al lui Dante Neîndoielnic că textul august se referă la soţii Verdurin! Î*n* fond, oamenii din societatea înaltă, despre care poţi să spui multe dar care totuşi sunt altceva decât aceste cete de golani, îşi arată adânca înţelepciune refuzând să-i cunoască, să-şi murdărească fie şi numai vârful degetelor! „Ce putere de divinaţie în acel *Noli me tangere* sub semnul căruia stă cartierul Saint-Germain!” Părăsise de multă vreme aleile din Bois, ajunsese aproape de casă, dar, pradă încă durerii şi vervei nesincere ale cărei intonaţii mincinoase sonoritatea artificială a propriei lui voci i le revărsa în ureche clipă de clipă, tot mai mult, îmbătându-l parcă, continua să strige în tăcerea nopţii: „Oamenii din societatea înaltă îşi au defectele lor, pe care nimeni nu le recunoaşte mai bine decât ei, dar totuşi ei nu vor face niciodată anumite lucruri. Cutare femeie elegantă pe are am cunoscut-o era departe de a fi perfectă, şi totuşi avea o delicateţe, o loialitate care, orice s-ar fi întâmplat, ar fi făcut-o incapabilă de o ticăloşie; o prăpastie o desparte de o scorpie ca doamna Verdurin. Verdurin! Ce nume! Ah! Trebuie să recunoaştem că sunt desăvârşiţi, că sunt frumoşi în genul lor! Mulţumesc Domnului, era de mult timpul să nu mă mai amestec în promiscuitatea şi în murdăria acestor fiinţe infame”.

Dar, aşa cum virtuţile pe care le atribuia nu de mult soţilor Verdurin nu ar fi fost de ajuns, chiar de le-ar fi avut într-adevăr, dacă nu ar fi favorizat şi protejat iubirea lui, să

trezească în Swann acea beţie ce îl făcea să se înduioşeze cu privire la mărinimia lor şi care, chiar propagată prin mijlocirea altor persoane, nu-i putea veni decât de la Odette, tot astfel imoralitatea, chiar dacă ar fi fost reală, pe care o descoperea astăzi în caracterul soţilor Verdurin, l-ar fi lăsat indiferent, dacă nu ar fi invitat-o pe Odette cu Forcheville şi fără el, şi nu i-ar fi dezlănţuit indignarea prin care le condamna „infamia”. Şi, fără îndoială, vocea lui Swann era mai clarvăzătoare decât el însuşi când refuza să rostească acele cuvinte pline de dezgust pentru salonul Verdurin şi de bucuria de a fi terminat cu el, altminteri decât pe un ton nefiresc, şi ca şi cum ar fi fost alese mai curând pentru a-i potoli mânia decât pentru a-i exprima gândul.

Acesta, într-adevăr, în timp ce se deda la acele invective, era probabil, şi fără ca el să-şi dea seama, preocupat de un lucru cu totul diferit, căci odată ajuns acasă, şi după ce abia închisese poarta de la intrare, se lovi pe neaşteptate cu mâna peste frunte şi, deschizând-o larg ieşi, exclamând, de data aceasta cu o voce firească: „Cred că ştiu cum să-i silesc să mă invite mâine la cină *de* la Chatou”. Dar acel procedeu nu era probabil cel mai bun, căci Swann nu fu invitat: doctorul Cottard care, chemat în provincie pentru un caz grav, nu-i văzuse pe soţii Verdurin de mai multe zile şi nu putuse merge la Chatou, le spuse, a doua zi după această Cină, aşezându-se la masă la ei.

— Nu-l vom vedea pe domnul Swann în seara asta? Este ceea ce îndeobşte numim un prieten personal al…

— Nădăjduiesc din tot sufletul că nu! exclamă doamna Verdurin, să ne ferească Dumnezeu de venirea lui, e plicticos peste mă sură, prost şi rău crescut.

Cottard, la aceste cuvinte, îşi manifestă în acelaşi timp uimirea şi supunerea, ca în faţa unui adevăr ce contrazicea tot ce crezuse el până atunci, dar de o irezistibilă evidenţă; şi, coborându-şi, emoţionat şi înfricoşat, nasul spre

farfurie, se mulţumi să răspundă: „Ah! – Ah! – Ah! – Ah! – Ah!” traversând de-a-ndărătelea , în bună ordine, până în străfunduri, de-a lungul unei game descendente, întreg registrul vocii sale. Şi de atunci numele lui Swann mi mai fu pomenit în salonul soţilor Verdurin.

Şi atunci acest salon care îi unise pe Swann şi pe Odette deveni o piedică în calea întâlnirilor lor. Ea nu-i mai spunea, ca în primele timpuri ale iubirii lor: „Ne vom vedea, în orice caz, mâine seară, la supeul dat de soţii Verdurin”, ci: „Nu ne vom putea vedea mâine seară, soţii Verdurin dau un supeu”. Sau, altă dată, soţii Verdurin urmau să o ia cu ei la Opéra-Comique, la *O noapte a Cleopatrei,* iar Swann citea în ochii Odettei acea spaimă prin care îi cerea să nu meargă şi el, spaimă pe care odinioară ar fi atins-o cu buzele pe chipul amantei sale, şi care acum îl exaspera. „Nu mânia, îşi spunea lui însuşi, mă cuprinde văzând-o cât de mult doreşte să-şi hrănească sufletul cu asemenea muzică pestilenţială. Ci supărarea, desigur, mi pentru mine, ci pentru ea; supărarea de a o vedea că după ce a trăit mai mult de şase luni comunicând zilnic cu mine, n-a ştiut să devină o alta şi să-l elimine spontan pe Victor Massé![101] Mai ales pentru a nu fi ajuns să înţeleagă că există seri când o fiinţă cu o natură mai delicată trebuie să ştie să renunţe la o plăcere, când cineva îi cere asta. Ea ar trebui să ştie să spună «nu mă voi duce», fie şi numai îndrumată de inteligenţă, de vreme ce toate calităţile f; i le sufleteşti vor fi judecate o dată pentru totdeauna pe temeiul răspunsului ei.” Şi convingându-se pe sine că numai pentru că voia să poată judeca, în termeni mai favorabili valoarea spirituală a Odettei, dorea el ca în acea seară ea să rămână cu el în loc să se ducă la Opéra-Comique, îi făcea aceeaşi demonstraţie, la fel de nesinceră ca şi cea faţă de sine însuşi, ba chiar încă şi mai

101 Massé (Victor) (1822 – 1884), compozitor francez. Opera *O noapte a Cleopatrei,* citată de Proust, este una din creaţiile sale.

nesinceră, căci se supunea şi dorinţei de a o câştiga măgulindu-i amoral propriu.

— Îţi jur, îi spunea el cu câteva clipe înainte ca să ea plece la teatru, că cerându-ţi să nu te duci, dorinţa mea, dacă aş fi egoist, ar fi să mă refuzi, căci am nenumărate lucruri de făcut în seara asta. – Şi mă voi găsi eu însumi prins în capcană şi peste măsură de plictisit dacă, împotriva tuturor aşteptărilor, îmi răspunzi că nu te vei duce. Dar ocupaţiile, plăcerile mele nu sunt totul, eu trebuie să mă gândesc şi la tine. Va veni poate o zi când, văzându-mă pentru totdeauna indiferent faţă de tine, vei avea dreptul să-mi reproşezi că nu te-am avertizat în clipele decisive când simţeam că sunt pe cale de a purta asupra ta o judecată severă, una dintre acelea în urma cărora iubirea nu mai rezistă multă vreme. Vezi tu, *O noapte a Cleopatrei* (ce titlu!) nu reprezintă nimic în împrejurarea de faţă. Ceea ce mă interesează este faptul de a şti dacă tu eşti într-adevăr acea fiinţă josnică, şi chiar lipsită de farmec, acea fiinţă vrednică de tot dispreţul care nu este capabilă să renunţe la o plăcere. Iar dacă tu eşti tocmai o asemenea fiinţă, cum ai putea fi iubită, căci nu eşti nici măcar o persoană umană, o creatură definită, imperfectă, dar cel puţin perfectibilă. Eşti o apă informă ce curge după povârnişul ce-i iese în cale, un peşte fără memorie *şi* fără judecată care, atâta vreme cât va trăi într-un acvarium se va izbi de o sută de ori pe zi de sticla pe care va continua să o ia drept apă. Înţelegi că răspunsul tău nu mă va face, bineînţeles, să nu te mai iubesc chiar din clipa asta, ci vei fi mai puţin seducătoare în ochii mei când voi înţelege că nu eşti o făptură omenească, şi că eşti sub orice lucru din toate câte există şi nu ştii să te aşezi deasupra nici unuia? Evident aş fi preferat să-ţi cer ca pe ceva lipsit de importanţă să renunţi la *O noapte a Cleopatrei* (căci mă sileşti să-mi murdăresc buzele cu acest titlu abject) în speranţa că te vei duce totuşi. Dar, hotărât

fiind să văd astfel lucrurile, să trag asemenea consecinţe din răspunsul tău, am socotit că este mai cinstit să te previn.

De câteva clipe, Odette dădea semne de emoţie *şi* de nesiguranţă. Fără să înţeleagă bine sensul acelor cuvinte, ea pricepea totuşi că puteau intra în categoria scenelor de reproş sau de implicare; fiind obişnuită cu bărbaţii, ea putea trage concluzia, fără să le urmărească vorbele cu de-amănuntul, că nu le-ar rosti dacă nu ar fi îndrăgostiţi şi că, dat fiind că erau îndrăgostiţi, era inutil să li te supui, căci nesupunându-te, vor fi şi mai îndrăgostiţi. De aceea l-ar fi ascultat pe Swann în deplină linişte, dacă n-ar fi văzut că timpul trece şi că, dacă i-ar mai fi vorbit încă, risca, aşa, cum îi spuse, cu un surâs tandru, încăpăţânat şi confuz, „să piardă Uvertura”.

Alteori el îi spunea că, mai mult decât orice, îl va îndepărta pentru totdeauna de ea faptul că nu vrea să renunţe la minciuni. „Chiar din simplul punct de vedere al cochetăriei, îi spunea el, nu înţelegi cât de mult pierzi din farmec, înjosindu-te până la a minţi? Câte greşeli ai putea răscumpăra, mărturisindu-le. Eşti cu adevărat mult mai puţin inteligentă decât credeam.” Dar zadarnic Swann îi expunea astfel toate motivele pentru care nu trebuie să mintă, ele ar fi putut nimici un sistem general al minciunii, dar Odette nu poseda un astfel de sistem, ea se mulţumea numai, de fiecare dată când voia ca Swann să nu ştie ceva, să nu-i spună acel lucru. Astfel, minciuna era pentru ea un expedient de o natură specială, şi faptul de a se sluji de el sau de a mărturisi adevărul era hotărât de un motiv de ordin tot special, şi anume de riscul mai mult sau mai puţin mare ca Swann să descopere că ea nu spusese adevărul.

Fizic se afla într-o perioadă proastă: se îngraşă; iar farmecul expresiv şi dureros, privirile uimite şi visătoare de odinioară păreau a fi dispărut odată cu prima ei tinereţe. Astfel încât îi devenise atât de dragă lui Swann

tocmai, spre a spune astfel, atunci când o găsea mult mai puţin frumoasă. O privea îndelung pentru a încerca să descopere farmecul ei de altă dată, şi nu izbutea. Dar faptul de a şti că sub această nouă crisalidă trăia tot Odette, tot aceeaşi voinţă care-ţi scapă, de neînţeles şi ascunsă, era de ajuns pentru. Ea. Swann să continuo să o caute cu aceeaşi pasiune. Apoi privea fotografiile făcute cu doi ani în urmă, îşi amintea cât fusese de minunată. Şi asta îl consola puţin de suferinţa pe care o îndura din pricina ei.

Când soţii Verdurin o luau cu ei la Saint-Germain, la, Chatou, la Meulan, adeseori, dacă era vară, îi propuneau pe neaşteptate să-şi petreacă noaptea acolo şi să nu se întoarcă decât a doua zi.

Doamna Verdurin se străduia să-l liniştească pe pianist, a cărui mătuşă rămăsese la Paris.

— Va fi încântată că a scăpat de dumneata măcar o zi. Şi cum să se neliniştească când te ştie cu noi; de altfel, iau totul pe răspunderea mea. "

Dar dacă nu reuşea, domnul Verdurin pornea la drum, căuta un birou de poştă sau un curier oarecare şi îşi întreba invitaţii dacă voiau să anunţe pe cineva că vor întârzia. Dar Odette îi mulţumea şi îi spunea că nu are cui să-i trimită asemenea telegrame, căci îi spusese lui Swann o dată pentru totdeauna că dacă i-ar trimite ştirea sub ochii tuturor, s-ar compromite. Uneori lipsea mai multe zile, soţii Verdurin o luau cu ei ca să viziteze mormintele de la Dreux, sau la Compiègne, spre a admira, după sfaturile pictorului, apusul de soare din pădure, iar uneori ajungeau până lai castelul Pierrefonds.

— Şi când mă gândesc că ar putea vizita monumente adevărate, cu mine, care am studiat arhitectura timp de zece ani, şi care sunt tot timpul implorat să însoţesc la Beauvais sau la Saint-Loup-de-Naud oameni de cea mai mare valoare; şi nu aş face asta, decât pentru ea, iar ea, în schimb, se duce împreună cu brutele astea să se extazieze

rând pe rând în faţa căcăţişurilor lui Ludovic-Filip şi ale lui Viollet-le-Duc[102]. Mi se pare că nu e nevoie să fii artist pentru asta şi, chiar dacă îţi lipseşte într-o oarecare măsură flerul, nu te duci în vilegiatură în asemenea latrine, ca să respiri duhoarea excrementelor.

Dar când ea pleca la Dreux sau la Pierrefonds – vai, fără să-i îngăduie să vină şi el acolo, ca din întâmplare, de unul singur, căci „asta ar fi făcut o impresie deplorabilă", spunea ea – Se cufunda în cel mai îmbătător roman de dragoste, în *Mersul trenurilor,* care îi arăta cum să o ajungă din urmă, în acea după-amiază, în acea seară, ba chiar în acea dimineaţă! îi arăta? Ba nu, chiar mai mult: îl autoriza. Căci *Mersul trenurilor* şi trenurile însele nu erau făcute pentru câini. Dacă publicul era anunţat, printr-o tipăritură, că la ora opt dimineaţa pleacă un tren care ajunge la Pierrefonds la ora zece, asta însemna că un drum la Pierrefonds era un act îngăduit, pentru care permisiunea Odettei devenea inutilă; şi era, de asemenea, un act care putea avea un cu totul alt motiv decât dorinţa de a o întâlni pe Odette, de vreme ce oameni care nu o cunoşteau îl săvârşeau zilnic, fiind chiar destul de numeroşi pentru ca locomotivele să merite a fi puse în mişcare.

Ea nu putea, la urma urmei, să-l împiedice să se ducă la Pierrefonds dacă avea chef să o facă! Or, el simţea că

---

102 Aluzie la faptul că la Dreux se află o capelă a sfântului Ludovic, unde sunt mormintele (despre care se şi vorbeşte mai sus) principilor din casa Orléans, începând cu cel al lui Ludovic-Filip I, iar la Pierrefonds, în arondismentul Compiègne, un castel din secolul al XlII-lea, reconstituit de Viollet-le-Duc.

Pentru Beauvais, care apare de asemenea în context, cf. *Supra, n*ota. 59.

Viollet-le-Duc (Eugène) (1814-1879), arhitect şi scriitor francez.

A restaurat numeroase monumente din evul mediu (Notre-Dame din Paris, cetatea Carcassone etc). Este autorul unui *Dictionar comentat al arhitecturii franceze din secolele XI - XVI* şi al unui *Dicţionar de mobilier.*

doreşte să se ducă ac olo şi că s-ar fi dus cu siguranţă, chiar dacă nu ar fi cunoscut-o pe Odette. De multă vreme voia să-şi facă o idee mai exactă despre lucrările de restaurare întreprinse de Viollet-le-Duc. Şi pe o asemenea vreme bună, simţea dorinţa imperioasă de a face o plimbare în pădurea Compiègne.

Avea ghinion că îi interzicea să se ducă tocmai în singurul loc unde, astăzi, ar fi vrut să se plimbe. Astăzi! Dacă s-ar fi dus, trecând peste interdicţia ei, ar fi putut-o vedea chiar *astăzi!* Dar dacă întâlnind la Pierrefonds vreo persoană ce-i era indiferentă, i-ar fi spus, bucuroasă: „Dumneata, aici!”, şi i-ar fi cerut să o caute la hotelul unde se instalase împreună cu soţii Verdurin, dimpotrivă, în cazul când l-ar fi întâlnit pe Swann, ca ar fi fost supărată, şi ar fi spus că este urmărită, l-ar fi iubit mai puţin, ba poate chiar i-ar fi întors spatele, mânioasă, când l-ar fi văzut. „Înseamnă că nu mai am nici dreptul să călătoresc!” i-ar fi spus ea la întoarcere, în timp ce, de fapt, el era cel ce nu mai avea dreptul să călătorească!

Avusese pentru o clipă ideea, pentru a se putea duce la Compiègne şi la Pierrefonds fără să pară că o face pentru a o întâlni pe Odette, să plece în tovărăşia unuia dintre prietenii săi, marchizul de Forestelle, care avea un castel prin apropiere. Acesta, căruia îi împărtăşise proiectul lui, dar fără a-i mărturisi cauza, nu mai putea de bucurie şi se minuna că Swann, pentru prima oară după cincisprezece ani, consimte în sfârşit să vină să-i vadă proprietatea şi, de vreme ce nu voia să se oprească, după cum îi spusese, îi făgădui cel puţin să facă împreună plimbări şi excursii timp de mai multe zile. Swann se şi vedea în închipuire acolo, împreună cu domnul de Forestelle. Chiar înainte de a o întâlni pe Odette, chiar dacă nu izbutea să o întâlnească, ce fericire îl va cuprinde punând piciorul pe acel pământ unde, necunoscând locul exact, clipa exactă, a prezenţei ei, va simţi palpitând pretutindeni posibilitatea

apariţiei neaşteptate a Odettei: în curtea castelului, devenit frumos pentru că se dusese să-l vadă din cauza ei; în toate străzile oraşului, care îi părea romanţios; pe fiecare drumeag din pădure, scăldat în roz de un apus de soare adânc şi duios; – locuri nenumărate şi diferite, unde se refugia simultan, printre speranţele nesigure şi îndreptate către cele patru vânturi, inima lui fericită, hoinară *şi* înmiită. „Mai ales, îi va spune el domnului de Forestelle, să avem grijă să nu-i întâlnim pe Odette şi pe soţii Verdurin; tocmai am aflat că se află astăzi la Pierrefonds. Avem destul timp să ne vedem la Paris, ar fi păcat să dăm unii peste alţii tocmai când, în sfârşit, am ieşit puţin la ţară," Şi prietenul lui nu va înţelege de ce, o dată ajuns acolo, îşi va schimba de nenumărate ori proiectele, va cerceta sufrageriile din toate hotelurile din Compiègne fără să se hotărască să se aşeze la masa vreuneia dintre acelea unde totuşi nu văzuse nici urmă de familie Verdurin, părând a căuta ceea ce spunea ca vrea să evite şi, de altfel, evitându-l, de îndată ce l-ar fi găsit, căci dacă ar fi întâlnit micul grup, s-ar fi îndepărtat cu discreţie, mulţumit că a văzut-o pe Odette şi că ea l-a văzut, mai ales că a văzut că nu-i pasă de întâlnirea cu ea. Dar nu va ghici că se află acolo din pricina ei. Iar când domnul de Forestelle va veni să-l ia la castelul lui, el îi va spune: „Vai! Nu, nu pot merge astăzi la Pierrefonds, Odette se află acolo". Iar Swann era fericit totuşi simţind că dacă era singurul dintre toţi muritorii care nu avea dreptul în acea zi să meargă la Pierrefonds, însemna că el era, într-adevăr, pentru Odette, cineva diferit de ceilalţi, amantul ei, şi că această restricţie ce-i era făcută la dreptul universal de liberă circulaţie nu era decât una din formele sclaviei, ale iubirii ce-i era atât de scumpă inimii sale. Hotărât lucru, era mai bine să nu rişte să se certe cu ea, să aibă răbdare, să-i aştepte întoarcerea, îşi petrecea zilele aplecat peste o hartă a pădurii Compiègne, ca şi cum

ar fi fost harta Ţinutului Dragostei[103], se înconjura cu fotografii ale castelului Pierrefonds. De îndată ce venea ziua când s-ar fi putut întoarce, deschidea iar Me*rsul trenurilor, ca*lcula ce tren ar fi putut ea lua şi, dacă ar mai fi întârziat, ce trenuri îi mai rămâneau. Nu *ie*şea din casă de teamă să nu piardă vreo telegramă, nu se culca pentru cazul când, întoarsă cu ultimul tren, ar fi vrut să-i facă surpriza de a veni la el în mijlocul nopţii. Auzea soneria de la poarta de intrare, i se părea că servitorul nu deschide destul de repede, voia să-l trezească din somn pe portar, se aşeza la fereastră ca să o strige pe Odette dacă ar fi fost ea, căci, deşi poruncise, coborând de mai bine de zece ori, să i se spună că este acasă, se temea că, din greşeală, i se va spune contrariul. Dar nu sunase decât un servitor, care se întorcea mai târziu. Observa trăsurile care treceau întruna, parcă în zbor, şi la care odinioară nu se uitase niciodată cu atenţie. O asculta pe fiecare cum vine de departe, apropiindu-se, trecând de poarta lui fără să se oprească şi ducând mai departe un mesaj care nu era pentru el. Aştepta toată noaptea, zadarnic, căci soţii Verdurin veniseră mai devreme, iar Odette era la Paris încă de la prânz; nici nu-i trecuse prin minte să-l anunţe; neştiind ce să facă, îşi petrecuse seara singură la teatru şi se întorsese de multă vreme. Acum dormea.

Căci nici măcar nu se gândise la el. Şi asemenea momente, când ea uita până şi de existenţa lui Swann, îi erau mai utile Odettei, îl legau mai puternic pe Swann de ea, decât întreaga ei cochetărie. Căci astfel Swann trăia în acel zbucium dureros care fusese destul de puternic pentru a-i declanşa iubirea, în seara când nu o găsise pe Odette la soţii Verdurin şi o căutase ore întregi. Şi el nu

---

103 În franceză: „la Carte du Tendre”. Hartă simbolică din romanul pastoral *Astreea* (1607, 1610, 1619) de Honoré d’Urfé (1567-1625), adevărat cod al dragostei ideale şi ghid de comportament pentru societatea preţioasă a secolului al XVII-lea.

avea, cum am avut eu la Combray în copilărie, zile fericite în timpul cărora sunt uitate suferinţele ce vor renaşte seara. Swann îşi petrecea zilele fără Odette; şi, din când în când, îşi spunea că a lăsa o femeie atât de frumoasă să iasă astfel singură prin Paris era un lucru tot atât de imprudent ca şi acela de a pune o casetă plină cu bijuterii în mijlocul străzii. Atunci se indigna împotriva tuturor trecătorilor, văzând în fiecare un hoţ. Dar chipul lor colectiv şi inform, scăpând imaginaţiei sale, nu-i hrănea gelozia. Obosea gândirea lui Swann oare, trecându-şi mâna peste ochi, exclama: „Cum o vrea Dumnezeu!”, asemenea celor ce, după ce s-au înverşunat să rezolve problema realităţii lumii exterioare sau a nemuririi sufletului, acordă creierului lor obosit destinderea unui act de credinţă. Dar totdeauna gândul Li cea absentă era indisolubil legat de actele cele mai simple din viaţa lui Swann – a lua masa, a primi scrisori, a ieşi în oraş, a se culca – prin însăşi tristeţea cu care le îndeplinea fără ea, ca acele iniţiale ale lui Philibert cel Frumos[104] pe care, în biserica din Brou, plângându-l, Marguerite de Austria[105] le-a înlănţuit pretutindeni cu propriile-i iniţiale. În anumite zile, în loc să rămână la el acasă, lua masa într-un restaurant foarte apropiat, a cărui bucătărie o preţuise mult odinioară şi unde acum nu se mai ducea decât pentru unul dintre acele motive, totodată mistice şi bizare, îndeobşte considerate romanţioase; căci restaurantul (care există încă) purta acelaşi nume ca strada unde locuia Odette: *Lapérouse.*

104 Philibert II cel Frumos (1480-1504), duce de Savoia în 1497. Moare tânăr, după ce se căsătorise cu Marguerite de Austria, care a înălţat în amintirea lui vestita biserică din Brou (lângă Bourg-en-Brasse, Ain), în stil gotic flamboiant, cu morminte somptuoase şi vitralii de o mare valoare.

105 Marguerite de Austria (1480 – 1530), fiica a împăratului Maximilian şi a Mariei de Burgundia. Văduvă a ducelui Philibert II cel Frumos de Savoia, a fost numită guvernatoare a Ţărilor de Jos. Cf. şi *supra,* nota 87

*Une*ori, când făcuse o scurtă călătorie, ea se gândea să-i spună abia după câteva zile că s-a întors la Paris. Şi i-o spunea cu simplitate, fără a-şi mai lua, ca altă dată, precauţia de a se apăra, la întâmplare, cu o bucăţică de adevăr, că tocmai se întorsese cu trenul de dimineaţă. Aceste cuvinte erau mincinoase; cel puţin ele erau mincinoase, inconsistente pentru Odette, neavând, ca şi cum ar fi fost adevărate, un punct de sprijin în amintirea sosirii ei la gară, ba chiar era împiedicată să şi le reprezinte în momentul când le rostea, de imaginea contradictorie a ceea ce făcuse cu totul diferit în clipa când pretindea că a coborât din tren. Dar în mintea lui Swann, dimpotrivă, aceste cuvinte care nu întâlneau niciun obstacol, se încrustau şi căpătau fixitatea unui adevăr atât de indubitabil încât, dacă un prieten îi spunea că venise cu acelaşi tren şi nu o văzuse pe Odette, el era convins că prietenul se înşală în privinţa zilei şi a orei, o dată ce spusele lui nu se potriveau cu vorbele Odettei. Acestea nu i s-ar fi părut mincinoase decât dacă ar fi fost bănuitor de la bun început. Ca să o creadă mincinoasă era nevoie, ca de o condiţie necesară, de o bănuială prealabilă. Aceasta era, de altfel, şi o condiţie suficientă. Atunci, tot ceea ce îi spunea Odette îi părea suspect. Dacă o auzea pomenind un nume, era sigur că era numele unuia din amanţii ei; o dată luat în stăpânire de această presupunere, petrecea săptămâni întregi în deznădejde; intră chiar o dată în legătură cu o agenţie de informaţii pentru a şti adresa, programul unui necunoscut, despre care află că era un unchi al Odettei mort de douăzeci de ani.

Deşi nu-i îngăduia în general să o întâlnească în locuri publice „spunând că asta ar da loc la bârfe, se întâmpla ca să se afle totuşi în aceiaşi timp cu ea la o serată unde erau invitaţi fiecare în parte – la Forcheville, la pictor, sau la un bal de caritate dat de vreun minister. O vedea, dar nu îndrăznea să rămână de teama de a nu o mânia având

aerul că îi spionează, plăcerile pe care le avea cu alţii decât cu el, şi care – în timp ce se întorcea acasă singur, urmând să se culce, neliniştit cum aveam să fiu eu însumi câţiva ani mai târziu, în serile când va veni să cineze la noi acasă, la Combray – îi păreau nelimitate, pentru că nu le văzuse sfârşitul. Şi o dată sau de două ori cunoscu în asemenea seri unele dintre acele bucurii pe care am fi ispitiţi să le numim, dacă nu ar fi urmate cu atâta violenţă de şocul neliniştii oprite brusc, bucurii calme, pentru că ele constau dintr-o împăcare: trecuse pentru o clipă pe la o petrecere dată de pictor şi, se pregătea să o părăsească; o lăsa aici pe Odette transformată într-o strălucită străină, în mijlocul unor bărbaţi cărora privirile şi veselia ei, ce nu erau pentru el, păreau să le vorbească de vreo voluptate ce avea să fie gustată aici sau altundeva (poate la „Balul Zăpăciţilor „, unde se temea că Odette se va duce după aceea) şi care îi pricinuia lui Swann o gelozie mai intensă decât însăşi împerecherea trupurilor, pentru că şi-o închipuia mai greu; era gata să treacă pragul atelierului, când se auzea chemat îndărăt cu următoarele cuvinte (care, deposedând sărbătoarea de acel sfârşit ce-l înspăimânta, i-o redau retrospectiv inocentă, făceau din întoarcerea Odettei un lucru nu de neconceput şi teribil, ci duios şi cunoscut şi care va sta alături de el semănând cu o părticică din viaţa lui de toate zilele, în trăsura lui, o despuiau pe Odette însăşi de aparenţa ei prea strălucitoare şi veselă, arătau că nu este decât un travestiu pe care îl îmbrăcase pentru o clipă, pentru el însuşi, nu în vederea unor misterioase plăceri, şi de care ea era încă de pe acum obosită), pe care Odette i le arunca parcă în treacăt, tocmai când el dădea să plece: Nu vrei să mă aştepţi cinci minute? Vreau să plec, vom merge împreună, mă vei duce acasă”.

Este adevărat că într-o bună zi Forcheville ceruse să fie şi el dus acasă în acelaşi timp, dar cum, ajuns în faţa porţii

Odettei, ceruse îngăduinţa să între şi el, Odette îi răspunsese, arătând către Swann: „Asta depinde numai de acest domn, întreabă-l pe ei. Intră o clipă dacă vrei, dar nu pentru multă vreme, pentru că te previn că îi place să stea de vorbă cu mine în linişte şi nu îi place prea mult să am şi alte vizite când vine el. Ah! Dacă l-ai cunoaşte aşa cum îl cunosc eu! Nu-i aşa, *my love,* numai eu te cunosc atât de bine!

Iar Swann era încă parcă mai emoţionat văzând-o cum îi adresează astfel, în prezenţa lui Forcheville, nu numai aceste cuvinte tandre şi care îl privilegiau, dar şi anumite critici ca: „Sunt sigură că n-ai răspuns încă prietenilor tăi în legătură cu cina de duminică. Nu te duce, dacă nu vrei, dar fii cel puţin politicos sau măcar ţi-ai lăsat aici eseul despre Ver Meer, ca să mai poţi scrie puţin mâine? Leneşule! O să te pun la treabă!”, care dovedeau că Odette este la curent cu invitaţiile lui în societatea înaltă, cu studiile lui despre artă, că au o viaţă comună. Şi, spunând asta, ea îi adresa un surâs în adâncul căruia el o simţea pe de-a-ntregul a lui.

Atunci, în acele momente, în timp ce ea făcea câte o oranjadă, dintr-o dată, ca atunci când un reflector nu prea bine potrivit mai întâi, plimbă în jurul unui obiect, pe zid, mari umbre fantastice, care apoi se retrag şi se pierd în el, toate ideile groaznice şi mereu schimbătoare pe care şi le făcea despre Odette se risipeau, întâlneau trapul fermecător din faţa lui. Avea brusca bănuială că acel ceas petrecut la Odette, sub lumina lămpii, nu era poate un ceas artificial, pus anume la cale spre folosinţa lui (menit să mascheze acel lucru înspăimântător şi minunat la care se gândea întruna fără să şi-l poată prea bine reprezenta, şi anume un ceas din adevărata viaţă a Odettei, din viaţa Odettei când el nu era acolo), cu accesorii teatrale şi fructe de carton, ci era poate un ceas adevărat din viaţa Odettei; că dacă el nu ar fi fost acolo, ea l-ar fi aşezat pe

Forcheville în acelaşi fotoliu şi i-ar fi turnat în pahar nu o băutură necunoscută, ci chiar această oranjadă, că lumea locuită de Odette nu era acea. Altă lume înspăimântătoare şi supranaturală în care el şi-o închipuia tot timpul şi care nu exista poate decât în imaginaţia lui, ci universul real, lipsit de orice tristeţe, şi cuprinzând această masă unde el va putea să scrie şi această băutură din care îi va fi îngăduit să guste, toate aceste obiecte pe care le contempla cu admiraţie şi curiozitate, dar şi cu gratitudine, căci dacă, absorbindu-i visele, îl izbăviseră de ele, ele, în schimb, se îmbogăţiseră cu visele lui, îi arătau realizarea lor palpabilă, şi îi interesau mintea, căpătau relief în faţa privirilor lui, liniştindu-i totodată inima. Ah! Dacă destinul i-ar fi îngăduit să poată avea o locuinţă comună cu Odette şi ca la ea acasă să fie la el acasă. Dacă, întrebându-l pe servitor ce pregătise pentru prânz, acesta i-ar fi răspuns înşiruindu-i felurile hotărâte de Odette, dacă, atunci când Odette voia să se ducă să se plimbe dimineaţa la Bois de Boulogne, ar fi fost silit prin înseşi îndatoririle lui de soţ şi chiar dacă nu ar fi avut poftă să iasă din casă, să o întovărăşească, purtându-i mantila pe mână când ei îi era prea cald, iar seara, după cină, dacă ea ar fi avut chef să rămână într-o ţinută uşoară de casă, dacă el ar fi fost silit să rămână lângă ea, să facă tot ce ea voia; atunci toate nimicurile acestea din viaţa lui Swann ce îi păreau atât de triste, s-ar fi încărcat, dimpotrivă, pentru că ar fi făcut totodată parte din viaţa Odettei – chiar şi cele mai familiare, ca această lampă, această oranjadă, acest fotoliu, care, toate, erau învăluite în atâta visare, care materializau atâta dorinţă –, de un fel de blândeţe îmbelşugată şi densitate misterioasă!

Totuşi, îşi dădea bine seama, că regreta astfel un calm, o pace care nu ar fi fost prielnice iubirii sale. Când Odette va înceta să mai fie pentru el o fiinţă mereu absentă, regretată, imaginară; când sentimentul pe care îl va avea

pentru ea nu va mai fi această tulburare misterioasă pricinuită lui de fraza din sonată, ci unul de afecţiune, de recunoştinţă; când se vor stabili între ei raporturi normale care vor pune capăt nebuniei şi tristeţii lui, atunci, fără îndoială, faptele din viaţa Odettei îi vor părea prea puţin interesante în sine – cum bănuise de mai multe ori, de exemplu în ziua când citise prin transparenţa plicului scrisoarea adresată lui Forcheville. Examinându-şi boala eu sagacitatea cuiva care şi-ar fi inoculat-o pentru a o studia, îşi spunea că, atunci când va fi vindecat, tot ce va face Odette îi va fi indiferent. Dar din adâncul stării sale morbide el se temea, la drept vorbind, ca de moarte, de o asemenea vindecare, care, într-adevăr, ar fi fost moartea a tot ce era el în clipa de faţă.

După acele seri liniştite, bănuielile lui Swann se liniştiseră; o binecuvânta pe Odette şi a doua zi, încă de dimineaţă, îi trimitea cele mai frumoase bijuterii, pentru că bunăvoinţa ei din ajun stârnise în el fie un simţământ de recunoştinţă, fie dorinţa de a o provoca din nou, fie o mare iubire care simţea nevoia să se cheltuiască pe sine.

Dar, alteori, durerea punea din nou stăpânire pe el, îşi închipuia că Odette este amanta lui Forcheville şi că, atunci când amândoi îl văzuseră, din landoul soţilor Verdurin, la Bois, în ajunul petrecerii de la Chatou, unde el nu fusese invitat, rugând-o zadarnic, cu acea înfăţişare deznădăjduită pe care o observase până şi vizitiul său, să se întoarcă acasă împreună cu el, apoi plecând singur şi învins, ea se uitase la Forcheville, spre a-i spune: „E turbat!”, cu privirea strălucitoare, răutăcioasă, viclean strecurată pe sub pleoapele lăsate, pe care o avusese în ziua când acesta îl izgonise pe Saniette din salonul soţilor Verdurin.

Atunci Swann o ura. „Dar şi eu sunt prea prost, îşi spunea el „plătesc cu banii mei plăcerea altora. Ar trebui totuşi să ştie să nu întindă coarda prea mult, căci s-ar

putea să nu-i mai dau nimic, în orice caz, să renunţam pentru moment la darurile suplimentare. Şi când te gândeşti că nu mai departe decât ieri, fiindcă spunea că ar vrea să asiste la sezonul muzical de la Bayreuth[106], am făcut prostia să-i propun să închiriez pentru noi doi anul dintre frumoasele castele din împrejurimi ale regelui de Bavaria[107]. Şi, de altfel, nici măcar nu a părut foarte încântată, nu mi-a spus nici da, nici nu; să nădăjduim că mă va refuza! Nostim ar mai fi să ascult Wagner timp de cincisprezece zile alături de ea, care se pricepe la muzică, tot atât cât o ciubotă!" Şi ura lui, ca şi iubirea, având nevoie să se manifeste şi să acţioneze, se complăcea să-şi dezvolte tot mai mult închipuirile urâte, pentru că, datorită perfidiilor pe cărei le atribuia Odettei, o detesta şi mai mult şi ar fi putut, dacă ar fi fost adevărate – ceea ce încerca să-şi spună –, să aibă un prilej de a o pedepsi şi de a-şi potoli pe seama ei mânia crescândă. Ajunse astfel să presupună că va primi o scrisoare de la ea prin care îi va cere bani pentru a închiria acel castel de lângă Bayreuth, dar prevenindu-l că el nu va putea veni, pentru că ea le făgăduise, lui Forcheville şi soţilor Verdurin, să-i invite acolo. Ah! Cât i-ar fi plăcut ca ea să-şi îngăduie această îndrăzneală! Cu câtă bucurie ar fi refuzat-o, ar fi redactat răspunsul răzbunător, ai cărui termeni îi alegea pe îndelete, rostindu-i cu voce tare, ca şi cum ar fi primit scrisoarea cu adevărat!

Or, tocmai asta se şi întâmplă. Ea îi scrise că soţii Verdurin şi prietenii lor îşi arătaseră dorinţa de a asista la acele reprezentaţii ale operelor lui Wagner şi că, dacă binevoia să-i trimită banii, ea va avea în sfârşit, după ce

---

106 Localitate din Bavaria unde se afla un teatru construit de regele Ludovic II de Bavaria pentru reprezentarea operelor lui Richard Wagner (1876)

107 Ludovic II de Wittelsbach (1845-1886), rege al Bavariei între anii 1804 şi 1886, fiu al regelui Maximilian II. Cf. şi *supra,* nota 87.

fusese atât de adeseori primită în casa lor, plăcerea să-i invite la rândul ei. Despre el nu spunea nici măcar un cuvânt, căci era subînţeles că prezenţa lor o excludea pe a lui.

Atunci îşi spuse că are bucuria să-i trimită teribilul răspuns pe «are îl hotărâse în ajun cuvânt cu cuvânt, fără a îndrăzni să spere că realitatea îl va pune vreodată în situaţia de a-l folosi. Vai! Simţea bine că, având bani destui, sau găsind uşor alţii, ea va putea totuşi să închirieze o locuinţă lângă Bayreuth, de vreme ce avea poftă să o facă, ea care nu era capabilă să-l deosebească pe Bach de Clapisson. Dar va trăi totuşi acolo în mai puţin lux. Nu va putea, ca în cazul când el i-ar fi trimis câteva bancnote de o mie de franci, să organizeze în fiecare seară, în vreun castel, unul din acele supeuri rafinate, după care poate şi-ar fi oferit capriciul – pe care nu-l avusese poate niciodată până atunci – să cadă în braţele lui Forcheville. Şi apoi, cel puţin, nu el, Swann, va plăti acea călătorie mult detestată! – Ah! Dacă ar fi putut-o împiedica! Dacă ea şi-ar fi scrântit piciorul înainte de plecare, dacă vizitiul trăsurii care o va duce la gară ar fi consimţit, în schimbul unei răsplăţi oricât de mare, să o conducă spre un loc unde această femeie perfidă, cu ochii sclipind de un surâs complice adresat lui Forcheville, această Odette aşa cum era ea pentru Swann de patruzeci şi opt de ore încoace, ar fi rămas sechestrată câtva timp!

Dar ea nu era niciodată astfel multă vreme; după câteva zile, privirea lucioasă şi vicleană îşi pierdea din strălucire şi din duplicitate, imaginea unei Odette pe care o ura de moarte şi care îi spunea lui Forcheville: „E turbat!” începea să pălească, să se şteargă. Atunci, treptat, apărea din nou şi se înălţa, strălucind gingaş, chipul celeilalte Odette, al celei care îi adresa de asemenea un surâs lui Forcheville, dar un surâs ce nu exprima faţă de Swann decât iubire, când ea spunea: „Să nu rămâi prea mult timp,

căci domnului acestuia nu-i place să fiu vizitată când el doreşte să fie lângă mine. Ah! Dacă l-ai cunoaşte aşa cum îl cunosc eu!”, acelaşi surâs ce i se ivea pe faţă când îi mulţumea lui Swann pentru cine ştie ce gest delicat, delicateţe pe care ea o preţuia foarte mult la el, pentru cine ştie ce sfat pe care ea i-l ceruse în vreuna din împrejurările grave când nu avea încredere decât în el. Atunci se întreba cum de îi putuse scrie acestei Odette o asemenea scrisoare plină de insulte, de care, fără îndoială, ca nu îl crezuse în stare până atunci, şi care îl făcuse să decadă din locul înalt, unic, pe care, prin bunătatea, prin loialitatea lui, îl cucerise în preţuirea ei. Îi va fi mai puţin drag, căci pentru asemenea calităţi, pe care nu le găsea nici la Forcheville, nici la vreun alt bărbat, era iubit de ea. Din cauza lor Odette îi arăta atât de adeseori o tandreţe pe care nu punea mare preţ când era gelos, pentru că nu era un semn de dorinţă, dovedindu-se chiar mai curând a fi afecţiune, şi nu iubire, dar a cărei importanţă el începea să o simtă pe măsură ce slăbirea spontană a bănuielilor sale, adeseori accentuată de distracţia pe care i-o procura o lectură cu privire la artă sau conversaţia cu un prieten, făcea din pasiunea lui un simţământ mai puţin exigent în ceea ce priveşte reciprocitatea.

Acum când, după această oscilaţie, Odette revenise în mod firesc în locul de unde gelozia lui Swann o îndepărtase pentru o clipă, în unghiul unde el o găsea fermecătoare, el şi-o închipuia plină de tandreţe, cu o privire ce consimte, atât de frumoasă astfel, încât îşi întindea buzele către ea, ca şi cum ar fi fost acolo şi ar fi putut să o sărute; şi pentru această privire vrăjită şi bună îi păstra o asemenea recunoştinţă, de parcă ea s-ar fi uitat într-adevăr la el aşa, şi totul nu ar fi fost zugrăvit doar de închipuirea lui, întru satisfacerea dorinţei sale.

Cât trebuie să o fi supărat! Desigur, avea motive serioase să o deteste, dar el nu ar fi urât-o astfel, dacă nu

ar fi iubit-o atât de mult. Nu avusese oare motive la fel de grave ca să se supere şi pe alte femei, cărora, totuşi, le-ar fi adus cu bucurie un serviciu astăzi, nemaifiind mâniat împotriva lor, pentru că nu le mai iubea? Dacă vreodată va ajunge în aceeaşi stare de indiferenţă faţă de Odette, va înţelege că numai gelozia îl făcuse să vadă un lucru atât de atroce, de neiertat, în această dorinţă, în fond, atât de firească, izvorând din firea ei de copil, şi de asemenea, dintr-o anumită delicateţe sufletească, de a putea, la rândul ei, de vreme ce i se înfăţişa prilejul, să-i invite şi ea pe soţii Verdurin făcând pe stăpâna casei.

Se întorcea la acest punct de vedere – opus celui al iubirii şi al geloziei sale, şi unde se situa uneori din dorinţa unui fel de obiectivitate intelectuală şi pentru a lua în considerare diferitele probabilităţi –, de unde încerca să o judece pe Odette ca şi cum nu ar fi iubit-o, ca şi cum ea ar fi fost pentru el o femeie ca toate celelalte, ca şi cum viaţa Odettei nu ar fi fost, de îndată ce el nu mai era de faţă, diferită, dusă în ascuns de el, urzită împotriva lui.

De ce să creadă că ca va gusta acolo, împreună cu Forcheville sau cu alţii, plăceri îmbătătoare pe care nu le cunoscuse cu el, inventate în întregime doar de gelozia lui? La Bayreuth, ca şi la Paris, dacă se întâmpla ca Forcheville să se gândească la el, îl vedea, fără îndoială, ca pe cineva care însemna mult în viaţa Odettei şi căruia era silit să-i cedeze locul când se întâlneau la ea acasă. Dacă Forcheville şi ea ar triumfa, fiind acolo în ciuda voinţei lui, asta s-ar întâmpla pentru că el ar încerca zadarnic să o împiedice să se ducă, în timp ce, dacă i-ar fi aprobat proiectele, de altfel fireşti, ea ar fi părut că se află acolo după sfatul lui, ea s-ar fi simţit trimisă, instalată de el, iar pentru plăcerea pe care ar fi avut-o primind oameni ce o invitaseră de atâtea ori în casa lor, i-ar fi mulţumit în sinea ei lui Swann.

Şi – în loc să plece certată cu el şi fără să-l vadă – dacă îi

trimitea acei bani, dacă o încuraja să facă acea călătorie şi se străduia să nu-i lipsească nimic, ea avea să alerge la el, fericită, recunoscătoare, iar el va simţi acea bucurie de a o vedea pe care nu o mai gustase de aproape o săptămână şi pe care nimic în lume nu o putea înlocui. Căci de îndată ce Swann putea să şi-o închipuie fără ură, de îndată ce desluşea bunătate în surâsul ei, iar dorinţa de a o răpi altuia nu se mai adăuga, din gelozie, iubirii sale, această iubire redevenea mai ales o înclinaţie pentru senzaţiile pe care i le oferea persoana Odettei, pentru plăcerea de a admira ca pe un spectacol sau a cerceta ca pe un fenomen neobişnuit, o privire a ei ridicată spre el, naşterea unui surâs, intonaţia vocii. Şi această plăcere, di ferită de toate celelalte, crease, în cele din urmă, în el, o nevoie de ea, pe care numai ea putea să o potolească prin prezenţa-i sau prin scrisorile sale, aproape la fel de dezinteresată, aproape la fel de artistică, de perversă, ca o altă nevoie ce caracteriza această nouă perioadă din viaţa lui Swann când uscăciunii, deprimării din anii precedenţi le succedase un fel de preaplin spiritual, fără ca el să ştie cărui fapt îi datora această îmbogăţire nesperată a vieţii sale lăuntrice, tot astfel cura cineva cu o sănătate şubredă nu ştie de ce, începând dintr-un anume moment, se întremează, se îngraşă, şi pare câtva timp că merge către o vindecare deplină: această altă nevoie, care se dez volta, de asemenea, în afara lumii reale, era cea de a auzi, de a cunoaşte muzica.

Astfel, prin însuşi procesul chimic al răului său, după ce secretase gelozie din iubire, începea din nou să fabrice tandreţe şi milă pentru Odette. Ea redevenise o Odette fermecătoare şi bună. Avea remuşcări că fusese aspru cu ea. Voia ca ea să vină lângă el şi, mai întâi, voia să-i fi prilejuit vreo plăcere, pentru a vedea cum recunoştinţa îi desenează chipul şi îi modelează surâsul.

De aceea Odette, sigură că îl va vedea venind după

câteva zile, la fel de tandru şi de supus ca înainte, să o roage să se împace, se obişnuia să nu se mai teamă că nu-i va fi pe plac, ba chiar să-l irite, refuzându-i, din comoditate, favorurile la care el ţinea cel mai mult.

Poate că nu ştia cât de sincer fusese el faţă de ea în timpul certei, când îi spusese că nu-i va mai trimite bani şi va încerca să-i facă rău. Poate că nu ştia nici cât de sincer era dacă nu faţă de ea, cel puţin faţă de el însuşi, în alte cazuri când, în interesul viitorului legăturii lor, pentru a-i arăta Odettei că este capabil să se lipsească de ea, că o ruptură rămâne mereu posibilă, el hotăra să nu o mai vadă câtva timp.

Uneori asta se întâmpla după câteva zile în timpul cărora ea nu-i prilejuise vreo nouă supărare; şi cum ştia că din viitoarele lui vizite nu se va putea alege cu o mare bucurie, ci mai curând cu vreo nelinişte care va pune capăt perioadei de calm în care se afla el, îi scria ca, fiind foarte ocupat, nu o va putea vedea în niciuna din zilele pe care i le anunţase. Or, o scrisoare venită din partea ei, încrucişându-se cu a lui, îl ruga tocmai să schimbe ziua uneia din întâlniri. El se întreba de ce; bănuielile, durerea îl cuprindeau iarăşi. Nu putea să mai respecte, în starea nouă de zbucium în care se găsea, angajamentul pe care îl luase în starea anterioară de calm relativ, alerga la ea şi pretindea să o vadă în toate zilele următoare. Şi chiar dacă nu i-ar fi scris ea prima, dacă i-ar fi răspuns numai, încuviinţându-i cererea de a se despărţi pentru un scurt timp, hotărârea lui era zdruncinată şi el voia să o întâlnească întruna. Căci, contrariu calculului lui Swann, consimţământul Odettei schimbase totul în sufletul lui. Ca toţi cei care posedă un lucru, pentru a şti ce s-ar întâmpla dacă nu l-ar mai poseda un timp, el înlăturase acest lucra din mintea lui, lăsând însă tot restul în aceeaşi stare ca atunci când acel lucru era acolo. Or, absenţa unui lucru nu înseamnă doar asta, nu este o simplă lipsă parţială, ci o

răsturnare a întregului, o stare nouă ce nu poate fi prevăzută în cadrul celei vechi.

Dar alteori, dimpotrivă – Odette tocmai se pregătea să plece în călătorie –, după vreo ceartă măruntă, aleasă de el drept pretext, se hotăra să nu-i scrie şi să nu o revadă înainte de întoarcerea ei, dând astfel aparenţele, şi cerând beneficiul, unei mari certe, pe care ea o va crede poate definitivă, unei despărţiri care, în cea mai mare măsură, era inevitabilă din cauza călătoriei şi pe care el o provoca doar ceva mai devreme. Şi-o închipuia pe Odette neliniştită, supărată că nici nu o vizitase, nici nu-i scrisese, iar această imagine, liniştindu-i gelozia, îl ajuta să se dezobişnuiască mai uşor să o vadă. Pară îndoială, uneori, la capătul cel mai îndepărtat al minţii sale, acolo unde hotărârea lui o împingea datorită îndelungatului răstimp de trei săptămâni de despărţire acceptată, examina cu plăcere ideea că o va revedea pe Odette la întoarcerea ei; dar nerăbdarea lui era totodată atât de mică, încât începea să se întrebe dacă nu ar fi în stare să dubleze durata unei abstinenţe atât de puţin dureroasă. Ea nu data însă decât de trei zile, răstimp mult mai scurt decât col pe care îl petrecuse adeseori fără să o vadă pe Odette, şi când nu era premeditat, ca acum. Şi iată totuşi că o uşoară contrarietate sau un rău fizic – incitându-l să considere momentul prezent ea pe un moment excepţional, în afara regulii, când înţelepciunea însăşi ar admite că trebuie să accepţi liniştea pe care o aduce plăcerea şi să renunţi, până la reluarea utilă a efortului, la voinţă suspendau acţiunea acesteia, care înceta să-şi mai exercite constrângerea; sau doar amintirea unui amănunt de care uitase să o întrebe pe Odette, de exemplu, dacă se hotărâse în ce culoare vrea să-şi vopsească din nou trăsura sau, în legătură cu o anumită valoare de bursă dacă doreşte să cumpere acţiuni obişnuite sau privilegiate (era foarte frumos să-i arate că poate să rămână fără s-o vadă,

dar nu ar fi fost prea practic să vopsească trăsura cum nu trebuie sau să cumpere acţiuni nerentabile), şi ideea de a o revedea, din depărtările unde era acum prizonieră, revenea dintr-o dată în câmpul prezentului şi al posibilităţilor imediate, ca un elastic întins căruia îi dai drumul sau ca aerul dintr-o maşină pneumatică pe care o întredeschizi.

Ideea revenea fără să mai întâlnească vreo piedică şi, de altfel, în chip atât de irezistibil, încât Swann simţise cu *imit* mai puţină dificultate cum se apropie una câte una cele cincisprezece zile în timpul cărora urma să rămână despărţit de Odette, decât când aştepta cele zece minute de care avea nevoie vizitiul lui pentru a înhăma caii la trăsura ce urma să-l ducă la ea acasă, minute pe care le petrecuse cu o nerăbdare şi o bucurie nebune, întorcându-se de mii de ari spre a-şi arăta tandreţea, către ideea de a e regăsi care, printr-o schimbare atât de bruscă, în clipa când o «redea atât de departe, era din nou lângă el, în conştiinţa şa imediată. Ea nu mai întâlnea în cale obstacolul dorinţei de a căuta să i se reziste, care nu mai exista în mintea lui Swann, de când, dovedindu-şi sieşi – aşa credea el, cel puţin – că era capabil să se despartă cu uşurinţă, nu mai vedea niciun inconvenient în a amâna o tentativă de separare pe care acum era sigur că o poate realiza ori de câte va voi. Totodată, această idee de a o revedea îi revenea împodobită cu o noutate, o seducţie înzestrată eu o virulenţă pe care obişnuinţa le tocise, dar care se exacerbaseră după această privaţiune nu de trei zile, ci de cincisprezece (căci durata unei renunţări trebuie calculată cu anticipaţie, în raport cu termenul hotărât), şi din ceea ce până atunci fusese o plăcere aşteptată pe care o sacrifici uşor, făcuse o fericire nesperată, împotriva căreia eşti fără de putere. Revenea înfrumuseţată şi pentru ca Swann nu ştia ce putuse Odette ghidi, sau chiar face poate, văzând că el nu-i dăduse niciun semn de viaţă, astfel

încât ceea ce urma el să întâlnească era descoperirea pasionantă a unei Odette aproape necunoscute.

Dar ea, tot aşa cum ştiuse că refuzul de a-i da bani nu e decât o stratagemă, nu vedea decât un pretext în întrebarea pe care Swann i-o punea în legătură cu trăsura ce urma a fi vopsită sau cu acţiunile ce trebuiau cumpărate. Căci nu reconstituia diferitele faze ale acestor crize străbătute de el, şi în ideea pe care şi-o făcea ea despre ele, omitea să le înţeleagă mecanismul, necrezând decât în ceea ce ştia dinainte, în necesarul, infailibilul şi mereu identicul sfârşit. Idee incompletă – şi cu atât mai profundă, poate – dacă ai fi judecat-o din punctul de vedere al lui Swann, care ar fi găsit, fără îndoială, că nu este înţeles de Odette, aşa cum un morfinoman sau un tuberculos, convinşi că au fost împiedicaţi, unul de un eveniment exterior, în chiar momentul când voia să se lepede de obiceiul său învеterat, altul de o indispoziţie întâmplătoare, în clipa când, în sfârşit, urma să se însănătoşească, se simt neînţeleşi de medicul care nu acordă aceeaşi importanţă acestor pretinse împrejurări, simple travestiuri, după el, învăluite pentru a redeveni sesizabile de către bolnavii săi, în viciul şi în starea morbidă care, în realitate, apasă fără putinţă de vindecare asupra lor, în timp ce ei îşi fac vise de înţelepciune sau de însănătoşire. Şi, de fapt, iubirea lui Swann ajunsese în acea etapă când medicul şi, în unele situaţii, chiar chirurgul cel mai îndrăzneţ, se întreabă dacă este încă înţelept, sau chiar posibil, să-l lipseşti pe un bolnav de viciul lui sau să-l vindeci de maladia de care suferă.

Desigur, Swann nu avea conştiinţa nemijlocită a întinderii acestei iubiri. Când încerca să o măsoare, i se întâmpla uneori ca ea să-i pară diminuată, aproape redusă la nimic; *de* exemplu îi reveneau în memorie în anumite zile neplăcerea, aproape dezgustul pe care i-l inspiraseră, înainte de a o iubi pe Odette, trăsăturile ei prea expresive,

tenul ei lipsit de prospeţime. „Într-adevăr, am făcut un mare progres, îşi spunea el a doua zi; dacă e să văd lucrurile cum sunt, ieri nu gustam aproape nicio plăcere aflându-mă cu ea în pat: ciudat, găseam chiar că e urâtă.” Şi, desigur, era sincer, dar iubirea lui se întindea cu mult dincolo de regiunile dorinţei fizice, însăşi persoana Odettei nu mai ocupa aici un loc prea mare. Când privirea lui întâlnea pe masă fotografia Odettei, sau când ea venea să-l vadă, cu greu identifica figura de carne sau de carton cu tulburarea dureroasă şi constantă care sălăşluia în el. Îşi spunea aproape cu uimire: „Este ea”, ca şi cum, dintr-o dată, ne-ar fi fost arătată în faţa noastră, exteriorizată, una dintre bolile noastre, pe care nu am fi găsit-o asemănătoare cu cea de care sufeream. Încerca să se întrebe cine este „ea”; căci iubirea şi moartea seamănă nu atât prin acele trăsături, atât de vagi, despre care se vorbeşte întruna, ci prin faptul ca ne silesc să ne întrebăm tot mai mult, din teama că realitatea lui ne va scăpa, asupra misterului personalităţii. Iar acea maladie care era iubirea lui Swann sporise în asemenea măsură, era atât de strâns legată de toate obiceiurile lui Swann, de toate faptele sale, de gândirea, de sănătatea sa, de somnul său, de viaţa sa, ba chiar şi de ceea ce el dorea să se întâmple după moartea sa, era în asemenea măsură una cu el, încât nu ai fi putut-o smulge din trapul său fără să-l nimiceşti pe el însuşi aproape în întregime; după cum spun chirurgii, iubirea lui nu mai era operabilă.

Prin acesta iubire Swann fusese în asemenea măsură desprins de toate interesele sale, încât când, din întâmplare, se întorcea în societatea înaltă, spunându-şi că relaţiile lui, ca o montură elegantă, pe care ea, de altfel, nu ar fi ştiut să o preţuiască foarte exact, puteau să-l ridice puţin în ochii Odettei (şi ar fi fost poate adevărat, dacă nu ar fi fost înjosite de chiar acea iubire, care pentru Odette deprecia toate lucrurile pe care le atingea, prin însuşi

faptul că părea să le proclame mai puţin preţioase), simţea, alături de tristeţea de a se afla în locuri necunoscute şi printre oameni necunoscuţi de ea, plăcerea dezinteresată pe care ar fi avut-o citind un roman sau privind un tablou unde sunt pictate distracţiile unei clase trândave, cum se complăcea el însuşi să considere felul cum funcţiona viaţa lui casnică, eleganţa garderobei şi numărul servitorilor, bunul plasament al banilor, aşa cum citea în Saint-Simon – unul dintre autorii lui preferaţi – despre mersul mecanic al zilelor, despre felurile de mâncare de la masa doamnei de Maintenon[108], sau despre zgârcenia deliberată şi traiul pe picior mare al lui Lulli[109]. Şi, în slaba măsură în care detaşarea sa nu era absolută, motivul acestei plăceri noi pe care o gusta Swann era de a putea emigra pentru o clipă în puţinele părţi din el însuşi rămase aproape străine de iubirea, de nefericirea lui. În această privinţă, personalitatea pe care i-o atribuia mătuşa mea, de „Swann fiul”, distinctă de personalitatea sa mai individuală de Charles Swann, era cea în care el se simţea acum cel mai bine. Într-o zi când, pentru aniversarea prinţesei de Parma (şi pentru că ea putea adeseori să-i fie indirect agreabilă Odettei, procurându-i bilete pentru diferite gale şi jubileuri), voise să-i trimită fructe, neştiind prea bine cum să le comande, o rugase să le comande în

108 Maintenon (Françoise d’Aubigné, marchiză de) (1635 – 1719), nepoată a scriitorului Agrippa d' Aubigné. Se căsătoreşte cu poetul Scarron în 1652. Rămânând văduvă în 1660, i se încredinţează educaţia copiilor lui Ludovic al XlV-lea şi ai doamnei de Montespan. După moartea reginei Maria-Tereza, se căsătoreşte în secret cu Ludovic al XIV-lea,. Asupra căruia a exercitat o mare influenţă, mai ales în domeniul religios. Proust evocă aici, ca şi mai jos, pentru Lulli, unele pagini antologice din *Memoriile* lui Saint-Simon (cf. *Supra,* nota 15), care este unul din reperele sale literare.

109 Lully sau Lulli (Jean-Baptiste) (1632 – 1687), violonist şi compozitor francez. Creator al operei franceze, el a compus tragedii lirice, dar şi balete şi divertismente muzicale pentru comediile lui Molière.

locul lui pe o verişoară a mamei sale care, fericită că-i poate face un serviciu, îi scrisese, înfăţişându-i socoteala, că nu luase toate fructele din acelaşi loc, ci strugurii de la Crapote, magazin specializat în asta, fragii de la Jauret, perele de la Chevet, unde erau mai frumoase etc, „fiecare fruct fiind luat în mână şi cercetat pe îndelete de mine”. Şi într-adevăr, din mulţumirile prinţesei putuse să-şi dea seama cât de parfumaţi fuseseră fragii şi cât de zemoase, perele. Dar mai ales acel „fiecare fruct fiind luat în mână şi cercetat pe îndelete de mine” fusese liniştitor pentru suferinţa lui, ducându-i conştiinţa într-o regiune unde ajungea arareori, deşi ea îi aparţinea, în calitatea lui de moştenitor al unei familii burgheze bogate şi de bună tradiţie, în sânul căreia se păstraseră din tată-n fiu, gata să i se ofere de îndată ce ar fi dorit, cunoaşterea „bunelor adrese” şi arta de a şti să faci o comandă.

Desigur, uitase de prea multă vreme că era „Swann fiul” pentru a nu simţi, când redevenea asta pentru o clipă, o plăcere mai vie decât cele pe care le-ar fi putut avea în restul timpului şi de care era blazat; şi dacă amabilitatea burghezilor, pentru care el rămânea mai ales asta, era mai puţin călduroasă decât cea a aristocraţiei (dar mai măgulitoare, de altfel, căci pentru ei, cel puţin, ea rămâne totdeauna nedespărţită de preţuire), o scrisoare din parte» unei alteţe, orice distracţii princiare i-ar fi propus, nu-l putea bucura ca epistola prin care i se cerca să fie martor, sau numai să asiste la o căsătorie în familia unor vechi prieteni ai părinţilor săi dintre care unii continuaseră să-l vadă – ca bunicul meu ce, cu un an în urmă, îl invitase la căsătoria mamei –, iar alţii abia dacă îl cunoşteau personal, dar considerau că au îndatoriri de politeţe faţă de fiul, faţă de veşnicul urmaş al răposatului domn Swann.

Dar, dată fiind intimitatea veche pe care o avea cu ei, oamenii din înalta societate, într-o anumită măsură, făceau de asemenea parte din casa, din servitorimea, din familia

sa. Simţea că are. Gândindu-se la strălucitele lui prietenii, acelaşi sprijin în afara lui însuşi, acelaşi confort pe care le avea când privea frumoasele pământuri, frumoasa argintărie, frumoasele feţe de masă şi cearceafuri care îi veneau de la ai săi. Şi gândul că dacă ar fi fost lovit de apoplexie când se afla la el acasă, ducele de Chartres, prinţul de Reuss, ducele de Luxembourg şi baronul de Charlus ar fi fost pe dată şi în mod cu totul firesc chemaţi de cameristul lui, îi aducea aceeaşi mângâiere ca bătrânei noastre Françoise faptul de a şti că va fi înmormântată în cearceafuri de pânză fină, ele ea pregătite anume, brodate cu iniţialele ei, necârpite (sau cârpite cu atâta măiestrie încât cusătura voia parcă să arate cât de iscusită este mâna care a făcut-o), linţoliu din a cărei imagine ea ştia să extragă adeseori o anumită satisfacţie, avându-şi sursa dacă nu într-o bună stare fizică, cel puţin în amorul ei propriu. Dar, mai ales, ca în toate faptele şi gândurile lui care se raportau la Odette, Swann era întruna dominat şi condus de sentimentul nemărturisit că el îi era poate nu mai puţin drag, dar mult mai puţin plăcut la vedere decât oricine altul, fie şi decât cel mai plicticos invitat al soţilor Verdurin; când se gândea însă la o lume pentru care el era bărbatul strălucit prin excelenţă, ce trebuia cu orice preţ atras, stârnind dezolarea celor care nu-l mai vedeau prin saloane, începea iarăşi să creadă în existenţa unei vieţi mai fericite, aproape să capete poftă de ea, cum i se întâmplă unui bolnav care stă la pat de multe luni, silit fiind să respecte un regim sever, şi caro vede într-un ziar felurile de mâncare servite la un dejun oficial sau reclama pentru o croazieră în Sicilia.

Dacă era obligat să prezinte scuze celor din societatea înaltă pentru că nu-i vizita, faţă de Odette, în schimb, se scuza că o vizitează. Ba chiar îşi plătea vizitele (întrebându-se la sfârşitul lunii, mai ales dacă i se părea că a abuzat de răbdarea ei şi o vizitase prea des, dacă suma

de patru mii de franci trimisă ei îi era de ajuns), şi pentru fiecare găsea un pretext, ducându-i fie un cadou, fie o informaţie de care ea avea nevoie, fie spunând că îl întâlnise în drum spre ea pe domnul de Charlus, care îi pretinsese să-l întovărăşească. Şi, când nu mai avea nicio altă soluţie, îl ruga pe domnul de Charlus să se ducă repede la ea, să-i spună ca din întâmplare, în cursul conversaţiei, că îşi aminteşte că trebuie să-i vorbească lui Swann şi că o roagă să trimită un servitor să-l cheme pe dată la ea; dar cel mai adeseori Swann aştepta zadarnic şi domnul de Charlus îi spunea seara că pretextul lui fusese zadarnic. Astfel încât nu numai că Odette lipsea acum adeseori, dar chiar când rămânea în Paris îl vedea puţin, şi ea care, pe vremea când îl iubea, îi spunea: „Sunt totdeauna liberă” şi „Ce-mi pasă mie de părerea celorlalţi”, acum, de fiecare dată când voia să o vadă, îi răspundea că trebuie respectate convenienţele sau că e foarte ocupată. Când el îi propunea să meargă împreună la o serbare de caritate, la un vernisaj, la o premieră, nade ea oricum voia să se ducă, Odette îi spunea că el vrea să afişeze legătura lor şi că o tratează ca pe o cocotă. Pentru a încerca să o întâlnească totuşi undeva, Swann, care ştia că îl cunoaşte şi îl iubeşte mult pe unchiul meu Adolphe, cu care el însuşi fusese prieten, l-a vizitat într-o zi pe acesta în micul lui apartament din strada Bellechasse, spre a-i cere să folosească în favoarea lui influenţa pe care *o* avea asupra Odettei. Şi cum ea lua totdeauna, când îi vorbea lui Swann despre unchiul meu, o înfăţişare poetică, spunând: „Ah! El nu este ca tine, prietenia lui pentru mine este un lucru atât de frumos, atât de nobil, atât de gingaş! Nu mi-ar face afrontul de a voi să se arate cu mine în toate locurile publice”, Swann se simţi încurcat, neştiind pe ce ton trebuie să-i vorbească despre ea unchiului meu. Stabili superioritatea şi, a *priori, ax*ioma supraumanităţii ei serafice, cunoaşterea prin revelare a virtuţilor ei

nedemonstrabile, a căror noţiune nu putea deriva din experienţă. „Vreau să vorbesc eu dumneata. Dumneata ştii ce femeie superioară tuturor celorlalte, ce fiinţă vrednică de adoraţie, ce înger este Odette. Dar ştii şi ce înseamnă viaţa la Paris. Nu toată lumea o cunoaşte pe Odette aşa cum o cunoaştem noi. Dumneata şi cu mine. Şi iată de ce există oameni care găsesc că eu joc un rol oarecum ridicol; ea nu poate admite nici măcar să o întâlnesc în lume, la teatru, de exemplu. Dumneata, în care are atâta încredere, nu i-ai putea spune câteva cuvinte În sprijinul meu, asigurând-o că exagerează când crede că un salut venit din partea mea i-ar dăuna?”

Unchiul meu îl sfătui pe Swann să nu o mai vadă câtăva vreme pe Odette, care îl va iubi atunci mai mult, iar pe Odette să-l lase pe Swann să o întâlnească pretutindeni unde acesta va vrea. Câteva zile mai târziu, Odette îi spunea lui Swann că fusese decepţionată văzând că unchiul meu nu se deosebeşte de ceilalţi bărbaţi: încercase să o posede cu forţa. Ea îl linişti pe Swann, care, în prima clipă, voi să se ducă să-l provoace pe unchiul meu la duel; de atunci, Swann nu-i mai dădu mâna când îl întâlni. Regretă cu atât mai mult această cearta cu unchiul meu Adolphe, cu cât nădăjduise că dacă l-ar fi văzut uneori şi ar fi putut vorbi ca între prieteni cu el, şi-ar fi lămurit anumite zvonuri privitoare la viaţa pe care Odette o dusese odinioară la Nisa. Căci unchiul meu Adolphe îşi petrecea acolo iernile. Şi Swann se gândea chiar că poate o cunoscuse pe Odette acolo. Puţinele cuvinte pe care cineva le răstise din greşeală în faţa lui, cu privire la un bărbat care ar fi fost amantul Odettei, îl tulburaseră nespus de mult pe Swann. Dar lucrurile pe care le-ar fi găsit, înainte de a le cunoaşte, îngrozitoare şi cu neputinţă de crezut, de îndată ce le ştia, erau încorporate pentru totdeauna în tristeţea lui, admise, şi el nu ar mai fi putut înţelege ca asemenea lucruri să nu se fi întâmplat. Numai că fiecare

dintre ele schimbă pentru totdeauna ideea pe care şi-o făcea despre amanta lui. I se păru odată chiar că înţelege că moravurile uşoare ale Odettei, pe care nu le-ar fi bănuit, erau destul de cunoscute, şi că la Baden-Baden şi la Nisa, când petrecea aici odinioară mai multe luni. Se bucurase de un fel *de* notorietate galantă. Căută să se apropie de anumiţi bărbaţi mai petrecăreţi, pentru a le pune întrebări; dar aceştia ştiau că o cunoaşte pe Odette; şi apoi se temea că astfel îi va face să se gândească din nou la ea, punându-i pe urmele ei. Dar el care, până atunci, ar fi socotit cum nu se poate mai plicticos tot ce avea vreo legătură cu viaţa cosmopolită de la Baden-Baden sau de la Nisa, aflând că Odette petrecuse poate odinioară în aceste oraşe ale plăcerii, fără să ajungă a şti vreodată dacă numai pentru a-şi satisface nevoia de bani de care, datorită lui, scăpase, sau capricii ce puteau oricând renaşte, se apleca acum neliniştit, neputincios, orb şi cuprins de ameţeala către abisul fără fund care înghiţise acei ani de la începutul Septenatului[110], când îţi petreceai iarna pe Promenade des Anglais, iar vara pe sub teii din Baden-Baden, găsindu-i de o profunzime dureroasă, dar magnifică, precum cea cu care i-ar fi înzestrat un poet; şi ar fi reconstituit faptele mărunte ale cronicii Coastei de Azur din acea vreme, dacă ele ar fi putut să-l ajute să înţeleagă ceva din surâsul sau din privirile Odettei – totuşi atât de cinstite şi de simple – cu mai multă pasiune decât esteticianul care cercetează documentele rămase din Florenţa secolului al XV-lea, pentru a încerca să pătrundă şi mai adânc în sufletul personajelor lui Botticelli: la Primavera, la bella Vanna, sau Venus. Adeseori, fără să-i spună nimic, o privea, dus pe gânduri; ea îi spunea: „Cât eşti de trist! „Nu de multă

110 La 30 ianuarie 1875, fusese adoptată Constituţia celei de a treia Republici, care, printre altele, instaura alegerea preşedintelui republicii de către Cameră, pe şapte ani, primul dintre preşedinţii astfel aleşi fiind, în 1879, Jules Grévy, al cărui numea apărut mai sus în textul lui Proust (cf. *supra,* nota 61).

vreme, trecuse de la ideea că este o fiinţă bună, asemenea celor mai bune din câte cunoscuse, la ideea că este o femeie întreţinută; şi invers, i se întâmplase, tot de atunci, să se întoarcă de ia acea Odette de Crécy poate prea cunoscută de cheflii, de fustangii, la chipul cu o expresie uneori atât de blândă, la firea ei atât de omenească. Îşi spunea: „Ce importanţă poate să aibă că la Nisa toată lumea ştie cine este Odette de Crécy? Reputaţiile de genul ăsta, chiar când sunt adevărate, se întemeiază pe ideile celorlalţi”; se gândea că această legendă, chiar autentică, îi era exterioară Odettei, nu era în ea ca o personalitate ireductibilă şi răufăcătoare; că fiinţa care putuse fi adusă în situaţia de a făptui răul era o femeie cu ochii blânzi, cu inima miloasă faţă de suferinţă, cu un trup supus, pe care el îl ţinuse, pe care el îl strânsese în braţe, o femeie pe care ar putea să ajungă într-o zi să o posede pe de-a-ntregul, dacă reuşea să-i fie întru totul necesar. Era aici, adeseori obosită, cu chipul golit pentru o clipă de preocuparea febrilă şi bucuroasă pentru lucrurile necunoscute care îl făceau pe Swann să sufere atât de mult; îşi dădea la o parte părul cu mâinile; fruntea, faţa ei păreau mai mari; atunci, dintr-o dată, vreun ghid omenesc, vreun simţământ bun, aşa cum au toate făpturile, când, într-o clipă de odihnă sau de reculegere, se regăsesc pe ele însele, ţâşnea din ochii ei ca o rază galbenă. Şi pe dată întreaga-i faţă se lumina, ca o pajişte cenuşie sub norii ce se îndepărtează, pe neaşteptate transfigurând-o sub apusul de soare. Swann ar fi putut împărţi cu ea viaţa ce se afla atunci în Odette, chiar viitorul pe care ea părea că-l priveşte visător; niciun zbucium rău nu părea a-şi fi lăsat zgura, Oricât de rare în ultima vreme, clipe ca acestea nu au fost inutile. Prin mijlocirea amintirii, Swann lega între ele aceste particule, desfiinţa intervalele, turna parcă în aur o Odette bună şi calmă pentru care făcu mai târziu (după cum se va vedea în partea a doua a acestei opere)

sacrificii pe care cealaltă Odette nu le-ar fi obţinut. Dar cât de rare erau aceste momente, şi cât de puţin o vedea acum! Chiar pentru întâlnirea lor de seară, ea nu-l anunţa decât în ultima clipă dacă poate să vină, căci, socotind că el este totdeauna liber, voia mai întâi să fie sigură că nimeni altul nu îi va propune să o viziteze. Îi spunea că este silită să aştepte un răspuns de cea mai mare importanţă pentru ea, şi chiar dacă, după ce îl chemase pe Swann, nişte prieteni îi transmiteau Odettei, când seara începuse, că o aşteaptă la teatru sau la vreun supeu, ea sărea prin casă veselă şi se îmbrăca în grabă. Pe măsură ce înainta în pregătiri, fiecare mişcare a ei îl apropia pe Swann de momentul când va trebui să o părăsească, *de* acea clipă când ea va pleca parcă în goană, fericită; şi când, în sfârşit, gata, privindu-se pentru ultima oară în oglindă, cu faţa încordată şi luminată de atenţie, punea puţin roşu pe buze, îşi prindea o şuviţă de păr şi cerea să i se aducă pelerina de seară, albastră şi cu ciucuri de aur, Swann era atât de trist, încât ea nu-şi putea stăpâni un gest de nerăbdare şi îi spunea: „Uite care îţi este mulţumirea pentru că te-am ţinut lângă mine până în ultima clipă. Iar eu care credeam că asta o să-ţi facă plăcere! Data viitoare n-o să uit cum te-ai purtat!” Uneori, cu riscul de a o supăra, îşi făgăduia să, încerce să ştie unde se dusese, visa să se alieze cu Forcheville care, poate, i-ar fi putut spune. De altfel, când ştia cu cine îşi petrecea, ea seara, rareori se întâmpla să nu poată descoperi printre toate relaţiile sale pe cineva care să-l cunoască, fie chiar şi indirect, pe bărbatul cu care ea ieşise, şi putea astfel obţine cu uşurinţă cutare sau cutare informaţie. Şi în timp ce îi scria vreunui prieten pentru a-i cere să încerce să lămurească cine ştie ce amănunt, se simţea cuprins de o mare linişte, căci înceta să-şi mai pună atâtea întrebări fără de răspuns şi transfera asupra altcuiva oboseala de a se întreba neîncetat. Este adevărat

că Swann nu era mai liniştit după ce căpăta anumite informaţii. Faptul de a şti nu ne îngăduie întotdeauna să împiedicăm faptele să se petreacă, dar cel puţin ţinem lucrurile pe care le ştim, dacă nu în mâinile noastre, cel puţin în gândirea noastră, unde le ordonăm după cum vrem, ceea ce ne dă iluzia unui fel de putere asupra lor. Era fericit ori de câte ori domnul de Charlus se afla împreună cu Odette. Swann ştia că între domnul de Charlus şi ea nu se poate petrece nimic, că domnul de Charlus e întovărăşea din prietenie pentru el, şi că îi va povesti fără nicio dificultate ce făcuse ea. Uneori, ea îi declarase atât de categoric lui Swann că îi e cu neputinţă să-l vadă într-o anume seară, părea că ţine atât de mult să iasă în oraş, încât Swann acorda o mare importanţă prezenţei domnului de Charlus. A doua zi, fără să îndrăznească să-i pună acestuia prea multe întrebări. Îl constrângea, prefăcându-se că nu-i înţelege prea bine primele răspunsuri, să-i dea şi altele noi, după fiecare simţindu-se mai uşurat, căci afla curând că Odette îşi petrecuse seara gustând din plăceri cum nu se poate mai inocente. „Dar, dragul meu Mémé, nu înţeleg prea bine... doar nu v-aţi dus la muzeul Grévin[111] de îndată ce aţi ieşit de la ea. V-aţi dus mai întâi în altă parte. Nu? Oh! Cât e de nostim! Nici nu ştii cât de tare mă amuz, dragul meu Mémé. Dar ce idee ciudată a putut să aibă când a vrut să se ducă după aceea la «Le Chat Noir», e o idee care îi seamănă... Dumneata ai avut ideea? Ciudat! La urma urmei nu e o idee prea rea, cunoştea acolo probabil multă lume, nu-i aşa? Nu? Nu a vorbit cu nimeni? Extraordinar! Atunci aţi rămas amândoi acolo, singuri-singurei? Parcă am în faţa ochilor scena asta. Eşti tare drăguţ, scumpul

111 Este o colecţie de figuri plăsmuite din ceară, reprezentând personaje celebre, cărora li se adaugă mereu – şi în zilele noastre încă – figuri noi.. Muzeul a fost creat la Paris în 1882, de către desenatorul Alfred Grévin (1827-1892)

meu Mémé, te iubesc tare mult.” Swann se simţea uşurat. Cât de dulci îi păreau cuvinte ca acestea: „Nu cunoştea pe nimeni, n-a vorbit cu nimeni”, eu câtă uşurinţă circulau în el, cât erau de fluide, de aeriene, de respirabile, pentru el, căruia i se întâmplase. Stând de vorbă cu oameni indiferenţi pe care abia dacă îi asculta, să audă uneori anumite fraze (asta, de exemplu: „Am văzut-o ieri pe doamna de Crécy, era cu un domn pe care nu-l cunosc”) care, pe dată, se solidificau în inima lui Swann, se întăreau ca un lucru adânc încrustat, o sfâşiau, rămâneau de-a pururi acolo, nemişcate. Şi totuşi, după o clipă, îşi spunea ea Odette îl găsea probabil foarte plicticos, de vreme ce prefera asemenea plăceri prezenţei sale. Iar neînsemnătatea lor, chiar dacă îl liniştea, îl supăra ca o trădare.

Chiar când nu putea şti unde fusese ea, s-ar fi mulţumit, pentru a-şi potoli neliniştea pe care o simţea atunci, şi împotriva căreia prezenţa Odettei, plăcerea de a fi lângă ea erau singurul leac (leac ce, cu timpul, îi agrava boala, dar care cel puţin îi calma pentru o clipă suferinţa), dacă Odette i-ar fi îngăduit să rămână ta ea atâta vreme cât ea lipsea de acasă, să o aştepte până la ora întoarcerii, în calmul căreia s-ar fi topit cele câteva ceasuri pe care o vrajă, un blestem le făcuseră să-i pară diferite de celelalte. Dar ea îi interzicea asemenea lucru; Swann se întorcea la el casă; se străduia, pe drum, să-şi Iaci diferite proiecte, nu se mai gândea la Odette; ba chiar, dezbrăcându-se, ajungea să aibă gânduri destul de vesele; se băga în pat sperând că a doua zi se va duce să vadă o capodoperă şi stingea lumina; dar, de îndată ce, pregătindu-se să doarmă, înceta să mai exercite asupra lui însuşi o constrângere de care nici măcar nu mai era conştient, într-atât de mult devenise pentru el o obişnuinţă, îl cuprindea un fior îngheţat şi începea să plângă în hohote. Nici nu voia să ştie de ce, îşi ştergea lacrimile, îşi spunea, râzând:

„Asta-i bună, mă neurastenizez”. Apoi nu se putea gândi fără să simtă o mare oboseală că a doua zi va trebui iar să încerce să afle ce făcuse Odette, să pună în joc tot felul de influenţe pentru a încerca să o vadă. Necesitatea aceasta de activitate neîntreruptă, monotonă şi fără rezultate era atât de cumplită, încât într-o zi, observând un fel de crescătură de carne pe pântec, simţi o adevărată bucurie la gândul că este poate o tumoare ce-i va aduce moartea, că nu va mai trebui să se preocupe de nimic, că boala îl va stăpâni, va face din el o jucărie, până la sfârşitul apropiat. Şi, într-adevăr, dacă în acea perioadă i se întâmplă adeseori, fără să şi-o mărturisească, să-şi dorească moartea, era din dorinţa de a scăpa nu atât de suferinţele-i ascuţite cât de monotonia strădaniilor sale.

Şi totuşi ar fi vrut să trăiască până în ziua când nu o va mai iubi, când nu va mai avea niciun motiv să-l mintă şi când va putea, în sfârşit, să afle de la ea dacă atunci când se dusese să o vadă într-o după-amiază, se culcase sau nu cu Forcheville. Adeseori, timp de câteva zile, bănuiala că îl iubea pe un altul îl făcea să nu-şi mai pună această întrebare cu privire la Forcheville, care îi devenea aproape indiferentă, ca acele forme noi ale uneia şi aceleiaşi stări maladive ce par pentru moment că ne-au eliberat de cele precedente. În anumite zile chiar, nu era chinuit de niciun fel de bănuială. Se credea vindecat. Dar a doua zi dimineaţa, la trezire, simţea în acelaşi loc, aceeaşi durere, al cărei ascuţiş, în ajun, în timpul zilei, se tocise datorită şuvoiului de impresii diferite. Dar ea era tot acolo. Mai mult, tocmai ascuţişul acestei dureri îl trezise pe Swann din somn. Fiindcă Odette nu-i spunea nimic despre acele lucruri atât de importante care îl preocupau în asemenea măsură zilnic (deşi trăise îndeajuns ca să ştie că nimic nu este mai important decât plăcerea), nu putea să încerce vreme prea îndelungată să şi le îngăduie, creierul său funcţiona în gol; atunci îşi trecea un deget peste pleoapele

obosite, ca şi cum ar fi şters sticla lornionului, şi înceta cu totul să se mai gândească. Totuşi, din acest ţinut necunoscut ieşeau uneori la suprafaţă anumite ocupaţii, vag legate de ea, de vreo obligaţie faţă de rude îndepărtate sau de prieteni de odinioară, care, pentru că erau singurii invocaţi adeseori ca împiedicând-o să-l vadă, îi apăreau lui Swann ca alcătuind cadrul fix, necesar, al vieţii Odettei. Din cauza tonului cu care îi spunea din când în când „este ziua când mă duc cu prietena mea la Hipodrom”, dacă, simţindu-se bolnav şi gândind: „Poate că Odette s-ar îndura să treacă pe la mine”, el îşi amintea dintr-o dată că era tocmai acea zi: „Ah! îşi spunea, nu, nu e cazul să o rog să vină, trebuia să mă gândesc de la bun început, este ziua când se duce cu prietena ei la Hipodrom. Să ne mulţumim cu ce este posibil; de ce să-i propunem lucruri inacceptabile, dinainte refuzate”. Şi această îndatorire ce-i revenea Odettei de a se duce la Hipodrom şi în faţa căreia Swann se înclina astfel, nu-i apărea numai ineluctabilă; căci acest caracter de necesitate pe care îl Avea părea a face plauzibil şi legitim tot ceea ce, mai de aproape sau mai de departe, se raporta la ea. Dacă, Odette fiind salutată pe stradă de un trecător, ceea ce stârnise gelozia lui Swann, ea îi răspundea la întrebări legând existenţa acestui necunoscut de una dintre cele două sau trei mari îndatoriri de care ea îi vorbise, dacă, de exemplu, îi spunea: „Este un domn care se află în loja prietenei cu care mă duc la Hipodrom”, această explicaţie liniştea bănuielile lui Swann care, într-adevăr, găsea că prietena trebuie? Să aibă şi alţi invitaţi decât Odette în loja ei de la Hipodrom, invitaţi pe care nu încercase sau nu reuşise niciodată să şi-i imagineze. Ah! Cât de mult ar fi vrut să o cunoască pe prietena care se ducea la Hipodrom, şi cât şi-ar fi dorit să-l ia şi pe el acolo împreună cu Odette! Cum ar fi renunţat la toate relaţiile sale înalte pentru orice persoană care o vedea în mod obişnuit pe Odette, fie ea şi

manichiuristă sau vânzătoare într-un magazin! Ar fi cheltuit pentru ele mai mult decât pentru nişte regine. Căci ele i-ar fi oferit, prin partea pe care o cuprindeau din viaţa Odettei, singurul calmant eficace pentru suferinţele lui. Cu câtă bucurie ar fi alergat să-şi petreacă zilele la vreuna dintre aceste fiinţe modeste pe care fie din interes, fie cu toată sinceritatea, le întâlnea din când în când Odette! Şi-ar fi ales să locuiască pentru totdeauna la etajul al cincilea al cine ştie cărei case sordide şi mult dorite, unde Odette nu-i lua cu ea şi unde dacă ar fi locuit împreună eu fosta croitoreasă, al cărei amant s-ar fi prefăcut că este, ar fi fost vizitat de ea aproape zilnic! Ce existenţă modestă, abjectă, dar molcomă, calmă şi fericită, ar fi acceptat să trăiască, la nesfârşit, în aceste cartiere de mahala!

Se mai întâmpla încă uneori, când, întâlnindu-l pe Swann, Odette vedea apropiindu-se pe cineva ce-i era lui necunoscut, ca el să poată observa pe chipul ei o tristeţe ca aceea din ziua când el o vizitase în acelaşi timp cu Forcheville. Dar asta se întâmpla rar; căci în zilele când, în ciuda numeroaselor ei ocupaţii şi a temerii că lumea îi va. Bârfi, ajungea să-l vadă pe Swann, Odette era acum sigură pe sine: contrast enorm, poate revanşă inconştientă sau reacţie firească faţă de emoţia temătoare simţită de ea alături de el în primele zile ale cunoştinţei lor, când ea începuse o scrisoare cu aceste cuvinte: „Prietene, mâna îmi tremură atât de puternic încât de abia dacă pot scrie” (cel puţin asta pretindea ea, şi această emoţie era, neîndoielnic, măcar în parte sinceră, căci altminteri ea nu ar fi putut dori să o exagereze, prefăcându-se). Pe acea vreme Swann îi plăcea. Tremurăm întotdeauna doar pentru noi înşine, doar pentru cei pe care îi iubim. Cât suntem de siguri pe noi, cât suntem de liniştiţi şi de îndrăzneţi în preajma lor, când fericirea noastră nu mai este în mâinile lor! vorbindu-i, scriindu-i, ea nu mai folosea acele cuvinte

prin care încerca odinioară să-şi ofere iluzia că el îi aparţine, căutând tot felul de pretexte pentru a spune „al meu”, când era vorba de el: „Eşti al meu, eşti comoara mea, este parfumul prieteniei noastre, îl păstrez”, de a-i vorbi despre viitor, chiar despre moarte, ca despre un lucru comun amândurora. În acele vremuri, ea răspundea cu admiraţie tuturor spuselor lui: „Dumneata nu vei fi niciodată ca alţii”; îi privea capul prelung şi cam chel, despre care cei care cunoşteau succesele lui Swann gândeau: „Nu este frumos, dar are mult şic: uitaţi-vă la monoclul lui, la felul cum îşi aduce părul pe frunte, la surâsul lui!” şi, mai curioasă poate să ştie ce era el eu adevărat decât dornică să-i fie amantă, spunea: „Dacă aş putea afla ce se ascunde în capul ăsta!” Acum ea răspundea la orice cuvânt al lui Swann pe un ton uneori iritat, uneori indulgent: „Nu vei fi niciodată ca toată lumea!” Se uita la acel cap care îmbătrânise doar cu puţin, din pricina supărării (dar despre care acum toţi gândeau, în virtutea aceleiaşi aptitudini care ne îngăduie să descoperim intenţiile unei simfonii după ce am citit programul, şi cu cine seamănă un copil când îi cunoaştem părinţii: „Nu este chiar urât, dar e ridicol; uitaţi-vă la monoclul lui, la felul cum îşi aduce părul pe frunte, la surâsul lui!”, realizând în imaginaţia lor sugestionată limita imaterială care separă, după câteva luni, un cap de bărbat iubit şi un cap de încornorat), şi spunea: „Ah! Dacă aş putea să schimb ce se află în capul ăsta, să-l fac mai înţelept”.

Totdeauna gata să creadă ce îşi dorea, dacă purtările Odettei faţă *de* el lăsau locul fie şi celei mai mici îndoieli, se arunca asupra acelor cuvinte.

— Poţi, dacă vrei, îi spunea el.

Şi încerca să-i arate că şi-ar asuma o nobilă sarcină dacă l-ar linişti, l-ar îndruma, l-ar sili să lucreze, sarcină cărora alte femei ar fi fericite să i se consacre; este adevărat că

adăuga că nobila sarcină, exercitată de ele şi nu de ea, nu i s-ar mai fi părut decât o indiscretă şi insuportabilă uzurpare a libertăţii sale. „Dacă nu m-ar iubi puţin, îşi spunea el, nu ar dori să mă transforme. Dar ca să mă transforme, ar trebui să ne întâlnim mai des.” Şi astfel vedea în reproşul ei o dovadă de interes, de iubire poate; şi, într-adevăr, îi dădea acum atât de puţine dovezi de felul acesta, încât era silit să judece ca fiindu-i favorabile până şi interdicţiile pe care ea i le făcea. Într-o zi ea îi spuse ca nu-i plăcea vizitiul lui, că îl aţâţă poate împotriva ei, că, în orice caz, nu se arată faţă de el atât de exact şi de politicos pe cât ar fi vrut ea. Simţea că Swann doreşte să o audă spunând: „Nu mai veni cu el la mine”, aşa cum ar fi dorit o sărutare. Şi cum era bine dispusă, rosti acele cuvinte; el fu înduioşat. Seara, stând de vorbă cu domnul de Charlus, cu care avea dulcea bucurie de a putea vorbi despre ea în mod deschis (căci până şi cele mai mărunte cuvinte pe care le adresa, chiar şi persoanelor ce nu o cunoşteau, se raportau într-un fel oarecare la ea), îi spuse:

— Cred totuşi că mă iubeşte; este atât de drăguţă cu mine şi ceea ce fac nu-i este, cu siguranţă, indiferent.

Şi dacă, în clipa când pornea către ea, urcându-se în trăsura lui cu vreun prieten care urma să coboare, undeva, în drum, acesta îi spunea: „Lorédan mână caii?”, cu ce bucurie melancolică îi răspundea Swann:

— Nicidecum! Nu pot să-l iau pe Lorédan când mă duc în strada La Pérouse. Lui Odette nu-i place Lorédan, găseşte că nu este vizitiul care-mi trebuie mie; în sfârşit, ştii cum sunt femeile! Dacă nu i-aş da ascultare, s-ar supăra. Atât ar mai fi lipsit, să-l iau cu mine pe Remi!

Desigur, Swann suferea din cauza acestei noi purtări a Odettei faţă de el, indiferentă, distrată, supărăcioasă; dar nu îşi cunoştea suferinţa; Odette devenind rece faţă de el treptat, cu fiecare zi, şi-ar fi putut da seama de marea schimbare ce avusese loc, doar punând faţă în faţă ceea ce

era ea astăzi şi ceea ce fusese ea la început. Or această schimbare era rana sa adâncă şi tainică, cea care îl durea zi şi noapte, şi de îndată ce simţea că gândurile i se apropiau prea mult de ea, le îndrepta repede în altă parte, de teamă să nu sufere prea mult. Îşi spunea, într-un fel abstract: „A fost *6* vreme când Odette mă iubea mai mult”, dar niciodată nu revedea cu adevărat acel timp. Tot astfel cum exista în biroul lui o comodă pe care se străduia să nu o privească, ocolind-o când intra şi când ieşea, pentru că într-un sertar se aflau crizantema pe care i-o dăduse în prima seară când o condusese la ea acasă, scrisorile în care ea îi spunea: „De ce nu ţi-ai uitat şi inima, nu te-aş fi lăsat să o iei înapoi” şi „La, orice oră din zi şi din noapte ai nevoie de mine, fă-mi un semn şi dispune de viaţa mea”, tot aşa exista în el un loc de care nu lăsa mintea să i se apropie niciodată, silind-o să facă, dacă era nevoi”, ocolul unui lung raţionament, pentru ca ea să nu trebuiască să treacă prin faţa acelui loc: cel unde trăia amintirea zilelor fericite.

Dar, într-o seară când se dusese îţi societatea înaltă, toate aceste precauţii atât de prudente s-au arătat, zadarnice.

Se afla la marchiza de Saint-Euverte, la ultima serată din acel an. Cu prilejul căreia cântau artişti la care ea recurgea pentru concertele de caritate. Swann, care voise să vina la toate seratele precedente şi nu se putuse hotărî, primise, în timp ce se îmbrăca pentru a se duce la aceasta, vizita baronului de Charlus, ce îi propunea să se întoarcă împreună cu el la marchiză, dacă prezenţa lui l-ar fi ajutat să se plictisească mai puţin, să fie mai puţin trist. Dar Swann îi răspunsese:

— Nici nu bănuieşti cât de mult mi-ar plăcea să fiu cu dumneata. Dar cea mai mare plăcere pe care mi-o poţi face este să te duci la Odette. Ştii ce influenţă bună ai asupra ei. Cred că nu iese nicăieri în seara asta înainte de a se

duce la fosta ei croitoreasă, la care va fi desigur mulţumită să o întovărăşeşti. În orice caz, o vei găsi la ea acasă înainte de asta. Încearcă să o distrezi şi să o aduci pe calea raţiunii, Dacă ai putea aranja ceva pentru mâine care să-i placă, un lucru pe care să-l putem face toţi trei împreună... încearcă să pui şi câteva jaloane pentru vara asta, poate are chef de ceva anume, vreo croazieră pe care să o facem toţi trei împreună, mai ştiu eu? În seara asta nu cred că o voi vedea; dacă ar dori să mă vadă acum sau dacă pui dumneata ceva la cale, poţi să-mi trimiţi un bileţel la doamna de Saint-Euverte până la miezul nopţii, iar după aceea la mine. Îţi mulţumesc pentru tot ce faci pentru mine, ştii cât de mult ţin la dumneata.

Baronul îi făgădui că va face vizita pe care o dorea după ce îl va fi condus până la poarta palatului Saint-Euverte, unde Swann ajunse liniştit, la gândul că domnul de Charlus îşi va petrece seara în strada La Pérouse, dar într-o stare de melancolică indiferenţă faţă de toate lucrurile care nu aveaţi vreo legătură cu Odette, şi, mai ales, faţă de petrecere, stare care le conferea farmecul acela ce, nemaifiind un scop pentru voinţa noastră, ne apare în sine. Încă de îndată ce coborî din trăsură, în primul plan al acestui rezumat fictiv al vieţii lor domestice pe care amfitrioanele vor să-l ofere invitaţilor în zilele de mare ceremonie şi când caută să respecte adevărul costumului şi cel al decorului, Swann îi văzu cu plăcere pe moştenitorii „tigrilor" lui Balzac, pe acei *grooms,* ce te întovărăşesc de obicei în cursul plimbării şi care, purtând pălării şi cizme, rămâneau afară în faţa palatului, pe alee, sau în faţa grajdurilor, precum nişte grădinari orânduiţi în faţa straturilor cu flori. Înclinarea particulară pe care o avusese totdeauna de a căuta analogii între fiinţele vii şi portretele din muzee, se exercita încă, dar într-un mod mai constant şi mai general; acum, când era desprins de ea, întreaga viaţă mondenă i se înfăţişa ca o suită de tablouri.

În vestibulul unde odinioară, când era şi el un monden, intra îmbrăcat în pardesiu şi din care ieşea îmbrăcat în frac, dar fără să ştie ce i se întâmplase, fiind cu gândul, în timpul celor câteva clipe cât se afla aici, sau prins încă în vârtejul serbării de unde plecase, sau în vârtejul celei unde urma a fi introdus, observă pentru prima oară, trezită de sosirea neaşteptată a unui invitat atât de întârziat, haita risipită ici-colo, magnifică şi trândavă, a valeţilor ce dormeau aproape pretutindeni, pe banchete şi cufere, şi care, înălţându-şi nobilele profiluri ascuţite de ogari, se ridicară în picioare şi, adunaţi laolaltă, alcătuiră un cerc în jurul lui.

Unul dintre ei, cu deosebire feroce şi semănând îndeajuns cu călăul din anumite tablouri din timpul Renaşterii care înfăţişează scene de tortură, înainta către el, implacabil, ca să-i ia pălăria. Dar duritatea privirii de oţel era compensată de moliciunea mănuşilor de bumbac, astfel încât, apropiindu-se de Swann, părea că îşi arată dispreţul pentru persoana lui şi politeţea faţă de pălărie. O apucă în mâini cu o grijă exactă şi meticuloasă şi cu o delicateţe aproape înduioşătoare, dată fiind puterea celui care o mânuia. Apoi el o dădu unuia dintre ajutoarele sale, nou în acea slujbă şi timid, caro îşi exprima spaima aruncând în toate părţile priviri furioase şi zbuciumându-se ca un animal captiv în primele ore după ce a fost prins.

La câţiva paşi, un uriaş în livrea visa, imobil, sculptural, inutil, ca acel războinic pur decorativ ce poate fi văzut în tablourile cele mai tumultuoase ale lui Mantegna, pierdut în închipuirile sale şi sprijinindu-se de un scut, în timp ce, alături, ceilalţi soldaţi se omoară între ei; desprins de grupul valeţilor care se îngrămădeau în jurul lui Swann, el părea tot atât de hotărât să nu ia parte la această scenă, pe care o urmărea vag, cu ochii săi de un verde albăstrui plin de cruzime, de parcă ar fi fost scena uciderii Pruncilor

sau martiriul sfântului Iacob[112]. Părea că aparţine acelei rase dispărute – sau care poate nu a existat niciodată decât pe retablul din biserica San Zeno[113] şi în frescele din biserica dei Eremitani[114], unde Swann o întâlnise şi unde ea visează încă – izvorâtă din fecundarea vreunei statui antice de către vreun model din Padova al maestrului[115] sau de către vreun saxon înfăţişat[116] de Albrecht Dürer. Iar şuviţele părului său roşcat şi creţ din născare, dar lipit eu briantină, erau pictate în trăsături largi, aşa cum sunt în sculptura grecească, pe care o studia întruna pictorul din Mantova[117] şi care, chiar dacă nu-l înfăţişează decât pe om, ştie cel puţin să extragă din formele lui bogăţii atât de variate şi parcă luate din întreaga natură vie, încât o chică de păr, prin răsucirea netedă şi unghiurile ascuţite ale buclelor sale, sau prin suprapunerea întreitei şi înfloritoarei diademe a cozilor ei împletite, seamănă totodată cu un morman de alge, cu un stol de porumbei, cu o jerbă de zambile şi cu un cuib de şerpi încolăciţi.

---

112 Picturi de Mantegna. Ciclul *Viaţa sfântului Iacob* este lucrat la Padova, îndată după 1454.

113 Celebrul retablu al bisericii San Zeno din Verona, pictat de Mantegna (1457), era, în această capitală a goticului de curte, manifestul unei arte noi, în care domină precizia, puritatea şi răceala stilistică, emanaţie a unei conştiinţe artistice teoretice şi savante.

114 Au fost lucrate de Mantegna, în colaborare cu Niccolo Pizzolo (1421-1453), cu începere din 1449, până la moartea lui Niccolo Pizzolo.

115 Mantegna se născuse în Padova, unde şi pictase în prima parte a vieţii sale.

116 Raportarea la Dürer nu este întâmplătoare. Gravurile lui Mantegna au avut o puternică influenţă asupra tânărului Dürer.

117 Căci în oraşul Mantova, Mantegna, aflat în plină maturitate, a pictat o seamă din capodoperele sale, printre care Camera Soţilor, pentru perechea ducală Gonzaga. În această perioadă, ca şi în cele anterioare, Mantegna studiază cu pasiune şi consecvenţă arta antică, sub influenţa căreia evoluează către o pictură nouă, şi din care îşi face chiar un cadru de viaţă, înconjurându-se cu colecţii de obiecte antice

Alţii încă, de asemenea colosali, stăteau pe treptele unei scări monumentale, ce ar fi putut fi numită, ca şi cea a Palatului Du cal: „Scara Giganţilor”, prezenţa lor fiind decorativă, iar imobilitatea lor, marmoreană; Swann începu să o urce, gândind cu tristeţe că Odette nu pusese niciodată piciorul pe ea. Ah! Cu câtă bucurie, dimpotrivă, ar fi suit etajele negre, urât mirositoare şi de-a dreptul primejdioase ale imobilului unde locuia fosta croitoreasă, în acel arondisment al cincilea, unde ar fi fost fericit să plătească o chirie mai scumpă decât pentru o lojă săptămânală la operă, spre a avea dreptul de a-şi petrece aici seara, când venea Odette, şi chiar şi celelalte zile, pentru a putea vorbi despre ea, pentru a trăi împreună cu oamenii pe care îi întâlnea ea când el nu era acolo şi care, din această pricină, îi apăreau ca ascunzând din viaţa amantei lui ceva mai real, mai inaccesibil şi mai misterios. În timp ce, pe acea scară pestilenţială şi atât de mult dorită a fostei croitorese şi fiindcă nu exista o scară de serviciu, puteai vedea seara, în faţa fiecărei uşi, o cutie pentru lapte, goală şi murdară, aşteptând pe o rogojină, pe scara magnifică şi dispreţuită urcată acum de Swann, de o parte şi de cealaltă, la înălţimi diferite, în faţa fiecărei adâncituri pe care o făcea în zid fereastra sau uşa vreunui apartament, reprezentând serviciul interior pe care îl conduceau şi omagiindu-i pe invitaţi, un portar, un majordom, un intendent (oameni de treabă ce trăiau în restul săptămânii stăpâni pe mica lor proprietate, luau masa la ei acasă ca nişte mărunţi negustori şi aveau să fie poate mâine în serviciul burghez al vreunui medic sau industriaş), atenţi să nu încalce recomandările ce li se făcuseră înainte de a îmbrăca livreaua strălucitoare, pe caro nu şi-o puneau decât la zile mari, nesimţindu-se în ea prea la îndemână, stăteau sub arcuirea portalului, strălucind fastuos şi totodată exprimând o bonomie populară, ca nişte sfinţi în firida lor; şi un portar uriaş,

îmbrăcat parcă în veşminte bisericeşti, lovea în lespezi cu bastonul la trecerea fiecărui nou sosit. Ajuns în partea de sus a scării, de-a lungul căreia îl urmase un servitor ca chipul palid, cu părul strâns într-o codiţă la ceafă, ca un paracliser din Goya sau un notar de comedie, Swann trecu prin faţa unui birou unde valeţi, aşezaţi precum funcţionarii dinaintea unor mari registre, se ridicară şi îi înscriseră numele. Străbătu atunci un mic vestibul care – aşa cum anumite încăperi pregătite de către proprietarul lor pentru a sluji drept cadru unei singure opere de artă al cărei nume îl poartă, de o voită goliciune, nu cuprind nicio altă mobilă – exhiba, la intrare, o preţioasă efigie de Benvenuto Cellini, înfăţişând un om de pază, un tânăr valet, cu trupul uşor arcuit înainte, cu un guler înalt şi roşu din care se ivea un chip încă şi mai roşu ce răspândea torente de flăcări, de timiditate şi de zel, şi care, străpungând tapiseriile de Aubusson[118] din faţa salonului unde se asculta muzică, cu privirea lui impetuoasă, vigilentă, pierdută, şi cu o impasibilitate militară sau o credinţă supranaturală – alegorie a alarmei, întruchipare a aşteptării, comemorare a pregătirilor de luptă –, părea că păndeşte, înger sau strajă, dintr-un turn de donjon sau de catedrală, ivirea duşmanului sau ceasul judecăţii de pe urmă. Lui Swann nu-i mai rămânea decât să pătrundă în sala de concert, ale cărei porţi îi fură deschise de un valet încărcat cu lanţuri, care se înclină în faţa lui, ca şi cum i-ar fi încredinţat cheile unui oraş. Dar el se gândea la casa unde ar fi putut să se afle chiar în acel moment, dacă Odette i-ar fi îngăduit, iar amintirea abia întrevăzută a unei cutii de lapte goale pe o rogojina îi strânse inima, Swann regăsi curând sentimentul urâţeniei masculine când, dincolo de tapiserie, spectacolului oferit de servitori îi urmă cel dat de invitaţi. Dar însăşi această urâţenie a

118 Capitală a arondismentului Creuse, unde există o manufactură de tapiserii întemeiată de Colbert (1619-1683)

chipurilor, pe care o cunoştea totuşi atât de bine, îi părea nouă de când trăsăturile lor – în loc să fie pentru el semne practic utilizabile pentru identificarea cutărei persoane care îi reprezentase până atunci un mănunchi de plăceri posibile, de neplăceri ce trebuiau evitate, sau de politeţuri ce trebuiau susţinute – se odihneau, coordonate numai de raporturi estetice, în autonomia liniilor lor. Şi, la aceşti bărbaţi în mijlocul cărora Swann se găsi strâns din toate părţile, până şi monoclurile pe caro mulţi le purtau (şi care, odinioară, i-ar fi îngăduit lui Swann cel mult să spună că ei purtau monoclul dezlegate acum de semnificaţia unei obişnuinţe, aceeaşi pentru toţi, îi apăreau fiecare ca posedând un fel de individualitate. Poate pentru că nu-i privi pe generalul de Froberville şi pe marchizul de Bréauté, care stăteau de vorbă la intrare, decât ca pe două personaje dintr-un tablou, în timp ce până atunci fuseseră multă vreme pentru el nişte prieteni folositori, care îl prezentaseră la Jockey-Club şi îl asistaseră în dueluri, monoclul generalului, rămas între pleoape ca o schijă de obuz, pe figura lui vulgară, brăzdată de cicatrice, şi triumfală, în mijlocul frunţii, precum singurul ochi al ciclopului, îi apăru lui Swann ca o rană monstruoasă, ce putea fi privită de cel ce o primise ca un semn de glorie, dar pe care era indecent să o arăţi în lume; în timp ce cel pe care domnul de Bréauté îl adăuga, ca pe un semn festiv, la mănuşile *gris perle,* la clac, la cravata albă, şi care înlocuia ochelarii obişnuiţi (cum făcea Swann el însuşi) în ocaziile când stăpânul lui participa la vreo serată mondenă, purta, lipit de revers, ca o piesă de istorie naturală pregătită pe o lamă spre a fi privită la microscop, e privire infinitezimală şi colcăind de amabilitate, care surâdea întruna către înălţimea tavanelor, frumuseţea serbării, programul interesant şi buna calitate a băuturilor răcoritoare.

— Ia te uită, ai venit, sunt veacuri de când nu te-am mai

văzut, îi spuse lui Swann generalul care, observându-i trăsăturile obosite şi ajungând la concluzia că poate nu mai ieşea în lume din cauza vreunei boli grave, adăugă: „Arăţi bine, să ştii!” în timp ce domnul de Bréauté îl întreba: „Cum, dragul meu, dar ce cauţi aici?” pe un romancier monden care tocmai îşi pusese la ochi un monoclu, devenit singurul său organ de investigare psihologică şi de necruţătoare analiză, şi care îi răspunse pe un ton important şi misterios, graseind puternic:

— Observ.

Monoclul marchizului de Forestelle era minuscul, nu avea ramă şi, obligând la o crispare neîncetată şi dureroasă ochiul unde se încrusta ca un cartilagiu inutil, inexplicabil, dar dintr-o materie preţioasă, conferea feţei marchizului o delicateţe melancolică, făcându-le pe femei să-l creadă capabil de mari suferinţe din dragoste. Dar cel al domnului de Saint-Candé, înconjurat de un inel gigant, ca Saturn, era centrul de gravitate al unei figuri care se ordona clipă de clipă în raport cu el, cu nas fremătător şi roşu şi gură cu buze groase şi sarcastice ce încercau, prin grimasele lor, să fie la înălţimea strălucirilor spirituale, atât de mobile, de care scânteia discul de sticlă, văzându-se preferat celor mai frumoase priviri, de către tinere femei snoabe şi depravate care, văzându-l, visau la farmece artificiale şi la o voluptate rafinată; în timp ce, îndărătul monoclului său, domnul de Palancy care, cu capul lui mare de crap cu ochii rotunzi, se deplasa încet în mijlocul serbării, descleştându-şi din când în când mandibulele, ca pentru a se orienta, părea că transportă cu el un fragment accidental, şi poate pur simbolic, din sticla acvariumului său, parte destinată să figureze totul, care îi aminti lui Swann, mare admirator al *Viciilor* şi al *Virtuţilor* de Giotto de la Padova[119], de acel Păcătos, alături de care o ramură înfrunzită evocă pădurile unde el îşi

119 Cf. s*upra,* nota 37.

ascunde vizuina.

Swann, la insistenţa doamnei de Saint-Euverte, făcuse câţiva paşi înainte, şi, pentru a auzi o arie din *Orfeu*[120] executată de un flautist, se aşezase într-un colţ unde, din nefericire, avea drept singură perspectivă două doamne în vârstă, ce stăteau una lângă alta, marchiza de Cambremer şi vicontesa de Franquetot, care, pentru că erau verişoare, îşi petreceau timpul pe la serate, purtându-şi poşetele şi urmate de fiicele lor, căutându-se ca într-o gară, liniştite doar atunci când izbuteau să reţină două locuri învecinate, marcându-le cu evantaiul sau cu batista: doamna de Cambremer, având foarte puţine relaţii, fiind cu atât mai fericită că are o tovărăşie, doamna de Franquetot, care era, dimpotrivă, foarte cunoscută, găsind că e nespus de elegant şi de original să poată arăta tuturor cunoştinţelor sale sus-puse, că le preferă o doamnă obscură cu care are în comun amintiri din tinereţe. Plin de o melancolică ironie, Swann le privea cum ascultă un intermezzo de pian (*„Sfântul Francisc vorbind păsărilor”* de Liszt) care urmase muzicii de flaut, şi cum urmăresc interpretarea de-a dreptul ameţitoare a virtuozului, doamna de Franquetot neliniştită, cu ochii pierduţi, ca şi cum clapele pe care alergau degetele agile ar fi fost tot atâtea trapeze din care putea să cadă de la o înălţime de optzeci de metri, şi nu fără să-i arunce vecinei sale priviri uimite şi de negare, care înseninau: „Este de necrezut, nu mi-aş fi putut niciodată închipui că un om poate face aşa ceva”, iar doamna de Cambremer, ca o femeie ce primise o desăvârşită educaţie muzicală, bătând măsura cu capul, transformat acum în metronom, ale cărui oscilaţii crescuseră atât de mult în amplitudine şi rapiditate, de la un umăr la celălalt (cu acea uitare de sine a privirii

120 Dramă lirică în trei acte, poem italian de Calzabigi (traducere franceză de Moline), pe muzică de Gluck (1764 şi 1774), una. Dintre cele mai importante compoziţii ale acestuia.

rătăcite pe care o întâlneşti în durerile ce-şi dau frâu liber şi nici nu mai încearcă să se stăpânească, zi când parcă: „Ce vreţi! Asta este!”), încât, clipă de clipă, agăţa cu cerceii ei cu diamante clapetele din stofă ale corsajului, şi era silită să-şi potrivească întruna strugurii negri cu care îşi împodobise părul, ceea ce nu o împiedica să accelereze mişcarea. De cealaltă parte a doamnei de Franquetot, dar puţin mai în faţă, se afla marchiza de Gallardon, preocupată de gândul ei cel mai scump, rudenia ei cu familia Guermantes, din care ştia să scoată pentru ceilalţi şi pentru sine multă glorie şi oarecare ruşine, cei mai străluciţi dintre membrii acestei familii ţinând-o oarecum la distanţă, poate pentru că; Ta plicticoasă, sau pentru că era rea, sau pentru că aparţinea unei ramuri inferioare, sau poate fără niciun motiv. Când se găsea lângă cineva pe care nu-l cunoştea, ca, în acea clipă, lângă doamna de Franquetot, suferea pentru că acea conştiinţă privitoare la înrudirea ei cu familia Guermantes nu se putea manifesta exterior în caractere vizibile, ca acelea care, în mozaicurile bisericilor bizantine, aşezate unele sub celelalte, înscriu pe o coloană verticală, alături de un sfânt personaj, cuvintele pe care se presupune că el le rosteşte. Ea se gândea în acel moment că nu primise niciodată o invitaţie şi nicio vizită de la tânăra sa verişoară, prinţesa de Laumes, de şase ani de când aceasta era măritată. Acest gând o umplea de mânie, dar şi de orgoliu; căci tot spunând celor care erau miraţi că nu o văd la doamna des Laumes, că nu se duce acolo pentru că ar fi riscat să o întâlnească pe prinţesa Mathilde[121] – ceea ce familia sa ultralegitimistă[122] nu i-ar ierta niciodată –, ajunsese şi ea să creadă că acesta

121 Prinţesa Mathilde (1820-1904) este fiica lui Jérôme Bonaparte (1784-1860), frate al lui Napoleon I, rege al Westfaliei. În timpul celui de-al Doilea Imperiu a fost vestită pentru salonul ei strălucit, frecventat şi de Proust, care scrie şi o cronică mondenă despre el.

122 Care apără drepturile Bourbonilor, detronaţi în 1830 în favoarea ramurii Orleans.

era într-adevăr motivul pentru care nu se ducea la tânăra ei verişoară. Îşi amintea totuşi că o întrebase de mai multe ori pe doamna des Laumes cum ar putea face să o întâlnească, dar nu-şi amintea lucrurile decât în chip nedesluşit şi, de altfel, neutraliza până dincolo de orice limite această amintire oarecum umilitoare, murmurând: „Totuşi, nu eu trebuie să fac primul pas, sunt mai în vârstă decât ea cu douăzeci de ani”. Datorită virtuţii acestor cuvinte lăuntrice, îşi arunca mândră către spate umerii laţi, pe care capul ei, aşezat aproape orizontal, semăna cu cel al unui orgolios fazan servit la masă pe o tavă, cu pene cu tot. Din. Născare era bondoacă, bărbătoasă şi rotofeie; dar umilinţele o obligaseră să se înalţe drept, ca acei copaci care, răsăriţi într-o poziţie rea, pe malul unei prăpăstii, trebuie să crească aplecaţi spre spate, pentru a-şi păstra echilibrul. Silită, pentru a se consola că nu este întru totul egală celorlalţi din familia Guermantes, să-şi spună neîncetat că îi vede atât de puţin din cauza principiilor ei intransigente şi a mândriei ei, acest gând ajunsese să-i modeleze trupul şi să zămislească un fel de prestanţă care trecea în ochii burghezelor drept un semn de rasă veche şi tulbura uneori cu o dorinţă trecătoare privirea obosită a bărbaţilor din cercul frecventat de ea. Dacă cineva ar fi supus conversaţia doamnei de Gallardon uneia din acele analize caic, descoperind frecvenţa mai mult sau mai puţin mare a fiecărui termen, ne îngăduie să aflăm cheia unui limbaj cifrat, şi-ar fi dat seama că nicio expresie, nici chiar cea mai uzuală, nu revenea atât de des ca „la verii mei de Guermantes”, „la mătuşa mea de Guermantes”, „sănătatea lui Elzéar de Guermantes”, „cada de baie a verişoarei mele de Guermantes”. Când i se vorbea despre un personaj ilustru, ea răspundea că, fără să-l cunoască personal, îl întâlnise de nenumărate ori la mătuşa ei de Guermantes, dar spunea asta pe un ton atât de glacial şi cu o voce atât de scăzută, încât era limpede că

nu-l cunoaşte personal din cauza tuturor principiilor definitive şi încăpăţânate de care umerii ei se sprijineau ca de acele scări pe care profesorii de gimnastică te silesc să te întinzi pentru a-ţi dezvolta toracele.

Or, prinţesa des Laumes, pe care nimeni nu s-ar fi aşteptat să o întâlnească la doamna de Saint-Euverte, tocmai sosise aici. Pentru a arăta că nu încearcă să-şi facă simţită, într-un salon unde nu venea decât din condescendenţă, superioritatea rangului, ea intrase discret pe acolo pe unde nu trebuia să străbată mulţimea invitaţilor sau să-i lase să treacă, rămânând anume în fundul salonului, cu aerul că este tocmai la locul potrivit, ca un rege care face coadă la poarta unui teatru atâta vreme cât autorităţile nu au fost prevenite de sosirea lui; şi, mărginindu-se pur şi simplu să studieze cu privirea – pentru a nu părea că. Vrea să-şi semnaleze prezenţa şi să pretindă onoruri – un desen de pe covor sau propria-i fustă, stătea în picioare în locul care îi păruse cel mai modest (şi de unde ştia că o exclamaţie încântată a doamnei de Saint-Euverte o va răpi când aceasta o va fi zărit), alături de doamna de Cambremer, pe care nu o cunoştea. Ea observa mimica vecinei sale melomane, dar nu o imita. Şi asta nu pentru că, venind şi ea o dată să petreacă cinci minute la doamna de Saint-Euverte, prinţesa des Laumes nu ar fi dorit, pentru ca politeţea pe care i-o arăta să fie de două ori mai mare, să se arate cât mai amabilă cu putinţă. Dar din fire avea oroare de ceea ce numea „exagerări” şi ţinea să arate că „nu are de ce” să se dedea unor manifestări care nu se potriveau cu „genul” clanului ei, dar care, totuşi, pe de altă parte, o impresionau, dat fiind spiritul de imitaţie învecinat cu timiditatea, pe care îl dezvoltă chiar şi şi la oamenii cei mai siguri de ei înşişi, ambianţa unui mediu nou, fie el şi inferior. Începea să se întrebe dacă această gesticulaţie nu este cumva necesară tocmai pentru că se cânta acea

bucată, care nu intra poate în cadrul muzicii pe care o auzise ea până atunci, dacă a se abţine nu ar fi fost o dovadă de neînţelegere faţă de operă şi de impoliteţe faţă de stăpâna casei: astfel încât, pentru a-şi exprima doar „cu aproximaţie” sentimentele contradictorii, când se mulţumea să-şi urce bretelele pe umeri sau să-şi prindă mai bine în părul blond bobitele de coral sau de smalţ roz, presărate cu diamante, care îi alcătuiau o pieptănătură simplă şi fermecătoare, cercetând-o totodată cu o rece curiozitate pe impetuoasa ei vecină, când bătea măsura cu evantaiul, dar, pentru a nu abdica de la independenţa ei, în contratimp. Pianistul terminând bucata de Liszt şi începând un preludiu de Chopin, doamna de Cambremer îi adresă doamnei de Franquetot un surâs duios de satisfacţie competentă şi de aluzie la trecut. Învăţase în tinereţea ei să mângâie muzica lui Chopin. Frazele sale cu gâtul lung, sinuos, nesfârşit, atât de libere, atât de flexibile, atât de tactile, care la început îşi caută şi îşi încearcă locul în afară şi foarte departe de direcţia de unde porniseră, foarte departe de punctul unde putuseşi nădăjdui că vor ajunge, şi care nu sunt cântate cu atâta fantezie decât pentru a se întoarce în mod încă şi mai deliberat – o întoarcere mai premeditată, cu mai multă precizie, ca pe un cristal care ar răsuna până la strigăt – să te lovească drept în inimă.

Trăind într-o familie provincială care avea puţine relaţii, neducându-se deloc pe la baluri, ea îşi îmbăta simţurile, în singurătatea castelului ei, încetinind, grăbind dansul tuturor acestor cupluri imaginare, prefirându-le unul câte unul ca pe nişte flori, părăsind o clipă balul pentru a auzi cum suflă vântul în brazi, la malul lacului, şi pentru a vedea dintr-o dată cum înaintează către ea, mai diferit de toţi amanţii de pe pământ visaţi vreodată, un tânăr subţire, cu vocea melodioasă, străină şi falsă, şi cu mănuşi albe. Dar astăzi frumuseţea demodată a acestei muzici părea a-

şi fi pierdut prospeţimea. Prea puţin preţuită de către cunoscători de câţiva ani încoace, ea îşi pierduse prestigiul şi farmecul, şi chiar şi cei lipsiţi de gust nu mai găseau în ea decât o plăcere nemărturisită şi mediocră. Doamna de Cambremer aruncă o privire furişă îndărăt. Ştia că tânăra ei noră (plină de respect pentru noua ei familie, în afară de tot ce avea vreo legătură cu domeniul spiritului, asupra căruia, ea studiind până şi legile armoniei şi până şi limba greacă, avea cunoştinţe speciale) dispreţuia muzica lui Chopin şi suferea când o auzea. Dar departe de supravegherea acestei wagneriene, care se afla ceva mai la distanţă, cu un grup de persoane de vârsta ei, doamna de Cambremer se lăsa în voia unor impresii fermecătoare. Prinţesa des Laumes simţea acelaşi lucru. Fără să fie înzestrată din fire pentru muzică, ea primise cu cincisprezece ani în urmă lecţiile pe care o profesoară de pian din cartierul Saint-Germain[123], o femeie de geniu care, la sfârşitul vieţii, ajunsese să trăiască în mizerie, începuse s*ă,* le dea iar, la vârsta de şaptezeci de ani, fetelor şi nepoatelor fostelor ei eleve. Astăzi era moartă. Dar metoda ei, frumosul ei timbru, renăşteau uneori sub degetele elevelor ei, chiar ale celor care altminteri deveniseră nişte persoane mediocre, abandonaseră muzica şi nu mai deschideau aproape niciodată un pian. De aceea doamna des Laumes putea da din cap în deplină cunoştinţă de cauză, apreciind cât se poate de exact felul cum chita pianistul acest preludiu, pe care ea îl ştia pe dinafară. Sfârşitul frazei începute cântă parcă de la sine pe buzele ei. Şi ea şopti „Este tot fermecător”, prelungindu-l pe f de la începutul cuvântului, ceea ce era un semn de delicateţe, simţindu-şi buzele fremătând atât de romanţios, ca o frumoasă floare, şi armonizându-şi instinctiv privirea cu ele, făcând-o să capete în acel moment o vagă nuanţă de sentimentalism. Doamna de Gallardon îşi spunea între

123 Cf. *supra,* nota 6

timp cât e de supărător că nu are prilejul să o întâlnească pe prinţesa des Laumes decât arareori, căci dorea să-i dea o lecţie, nerăspunzându-i la salut. Nu ştia că verişoara ei este chiar acolo. I-o arătă doamna de Franquetot, printr-o mişcare din cap. Pe dată se grăbi spre ea, deranjând pe toată lumea; dar, dorind să păstreze un aer mândru şi glacial care să le reamintească tuturor că nu doreşte să aibă relaţii cu o persoană în salonul căreia te puteai oricând pomeni nas în nas cu prinţesa Mathilde şi în întâmpinarea căreia nu are de ce să iasă, căci nu-i era „contemporană”, voi totuşi să-şi compenseze înfăţişarea arogantă şi rezervată prin câteva cuvinte care să-i justifice gestul şi să o silească pe prinţesă să înceapă o conversaţie; dar odată ajunsă lângă verişoara ei, doamna de Gallardon, cu faţa împietrită, cu mâna întinsă parcă fără voie, îi spuse: „Cum se mai simte soţul dumitale?” pe un ton foarte grijuliu, ca şi cum prinţul ar fi fost grav bolnav. Prinţesa, izbucnind într-un râs care era numai al ei, menit totodată să arate celorlalţi că îşi bate joc de interlocutor şi de asemenea, să o facă să pară mai frumoasă, căci îi concentra trăsăturile feţei în jurul gurii însufleţite şi al privirii strălucitoare, îi răspunse:

— Cum nu se poate mai bine!

Şi continuă să râdă. Îndreptându-şi trupul şi privind cu şi mai multă răceală, încă neliniştită totuşi de starea sănătăţii prinţului, doamna de Gallardon îi spuse verişoarei sale:

— Oriane (doamna des Laumes privi cu o înfăţişare uimită a veselă către o a treia persoană, invizibilă, pe care părea că vrea să o ia drept martor că nu o autorizase niciodată pe doamna de Gallardon să-i spună pe numele mic), aş ţine mult să vii pentru câteva clipe mâine seară la mine ca să asculţi un cvintet eu clarinet de Mozart. Aş vrea să ştiu cum îl găseşti.

Părea că adresează nu atât o invitaţie, cât cere un

serviciu, şi că are nevoie de părerea prinţesei, eu privire la cvintetul de Mozart, ca şi cum acosta ar fi fost o mâncare făcută de o nouă bucătăreasă asupra talentelor căreia ar fi avut mare nevoie să audă opinia unui fin cunoscător în arta culinară.

— Dar cunosc acest cvintet, pot să-ţi spun încă de pe acum...

Că îmi place!

— Soţul meu nu o duce prea bine cu sănătatea, ştii, ficatul... i-ar face mare plăcere să te vadă, continuă doamna de Gallardon, silind-o pe prinţesă să-şi considere apariţia la serată drept o obligaţie caritabilă.

Prinţesei nu-i plăcea să spună nimănui de-a dreptul că nu vrea să se ducă la el. În fiecare zi scria nenumărate scrisori în care îşi exprima regretul de a fi fost lipsită de plăcerea de a se duce la o serată la care nici măcar nu i-ar fi trecut prin cap să meargă, fie din pricina unei vizite neaşteptate a soacrei ei, fie pentru că o invitase cumnatul ei, fie pentru că trebuia să vadă un spectacol la Operă, sau să facă o plimbare la ţară. Ea le dăruia astfel unora bucuria de a crede că figurează printre relaţiile ei, că i-ar fi vizitat din toată inima, că nu o putuse face decât din motive cu adevărat princiare, pe care erau măguliţi să le vadă intrând în concurenţă cu serata lor. Apoi, făcând parte din acel spiritual clan al familiei de Guermantes, undo supravieţuia ceva din spiritul alert, din dispreţul de locuri comune şi de sentimente convenţionale, care coboară din Mérimée şi şi-a găsit ultima exprimare în teatrul lui Meilhac şi Halévy[124], ea îl adapta chiar şi la raporturile sociale, îl transpunea până şi în politeţea-i, care se străduia să fie pozitivă, precisă, să se apropie de

124 Meilhac (Henri) (1831-1897) şi Halévy (Ludovic) (1834-1908), autori, în colaborare, de livrete de opere-bufe şi de opere comice, precum şi de comedii. Au mare succes în epocă. Nu toate textele lor sunt scrise în colaborare, dar s-au impus mai ales prin cele semnate împreună.

umilul adevăr. Ea nu îşi dezvolta peste măsură în faţa unei amfitrioane expresia dorinţei de a se duce la serata acesteia; găsea că este mai amabil să-i expună câteva fapte mărunte de care va depinde dacă poate sau nu să se ducă la acea serată.

— Ascultă, îi spuse ea doamnei de Gallardon, mâine seară trebuie să mă duc la o prietenă cu care mi-am fixat întâlnirea de multă vreme. Dacă ne duce la teatru, nu va mai exista nicio posibilitate să ajung şi la tine; oricât mi-aş da silinţa; dar dacă rămânem la ea, cum ştiu că vom fi singure, voi putea să plec mai devreme.

— L-ai văzut pe prietenul tău, domnul Swann?

— Nu, dragul de el, nu ştiam că e aici, o să încerc să fac astfel încât să mă vadă.

— E ciudat că se duce până şi la măicuţa Saint-Euverte, spuse doamna de Gallardon. Oh! Ştiu că este inteligent, adăugă ea, voind să spună prin asta că e intrigant, dar totuşi, un evreu în vizită la sora şi la cumnata a doi arhiepiscopi!

— Mărturisesc, spre ruşinea mea, că mi suit şocată, spuse prinţesa des Laumes.

— Ştiu că s-a convertit, ba chiar că şi părinţii şi bunicii lui se creştinaseră. Dar se spune că tocmai convertiţii rămân cei mai legaţi de religia lor, că totul nu-i făcut decât de formă. Oare o fi adevărat?

— În privinţa asta nu ştiu mare lucru.

Pianistul, care trebuia să cânte două bucăţi de Chopin, de îndată ce terminase preludiul, începuse o poloneză. Dar de când doamna de Gallardon îi semnalase verişoarei ei prezenţa lui Swann, doamna des Laumes n-ar mai fi putut fi atentă la melodie chiar dacă Chopin ar fi înviat şi ar fi venit să-şi cânte singur la pian toate operele. Ea făcea parte din acea a doua jumătate a omenirii pentru care curiozitatea pe care o are cealaltă jumătate pentru fiinţele pe care nu le cunoaşte este înlocuită de interesul pentru

fiinţele pe care le cunoaşte. Ca multor femei din cartierul Saint-Germain, prezenţa într-un loc unde ea se găsea a cuiva aparţinând clanului ei şi căruia, de altfel, nu avea nimic anume să-i spună, îi acapara în exclusivitate atenţia. Începând din acea clipă, în speranţa că Swann o va observa, prinţesa nu mai făcu altceva, ca un şoarece alb domesticit, căruia i se întinde şi apoi i se ia o bucată de zahăr, decât să-şi întoarcă faţa, lansând tot felul de semne de conivenţă lipsite de orice legătură cu poloneza lui Chopin, în direcţia unde se afla Swann; iar dacă acesta îşi schimba locul, îşi schimba şi ea, în acelaşi timp, direcţia surâsului prin care încerca să-l atragă.

— Oriane, nu te supăra, continuă doamna de Gallardon, care îşi sacrifica totdeauna până şi cele mai mari speranţe sociale şi faptul de a străluci, plăcerii obscure, imediate şi personale de a spune ceva dezagreabil, unii pretind că acest domn Swann nu poate fi primit în casă... E adevărat?

— Dar... cred că ştii că e adevărat, răspunse prinţesa des Laumes, de vreme ce l-ai invitat de cincizeci de ori şi nu a venit niciodată.

Şi părăsindu-şi verişoara rămasă fără glas, izbucni din nou într-un râs ce îi scandaliza pe cei ce îl ascultau pe pianist, dar îi atrase atenţia doamnei de Saint-Euverte, rămasă, din politeţe, lângă pian, şi care o zări abia acum pe prinţesă. Doamna de Saint-Euverte era cu atât mai încântată că o vede pe doamna des Laumes cu cât *o* credea încă la Guermantes, îngrijindu-şi socrul bolnav.

— Erai aici, prinţesă?

— Da, m-am aşezat într-un colţişor şi am auzit tot feluri de lucruri interesante.

— Cum, eşti aici de mai multă vreme?

— Bineînţeles, de foarte multă vreme, dar timpul mi-a părut foarte scurt, dar şi foarte îndelungat, pentru că nu te vedeam pe dumneata.

Doamna de Saint-Euverte voi să-i ofere fotoliul ei

prinţesei, care îi răspunse:

— Nici nu vreau să aud! De ce? Nici nu vreau să aud!

Şi privind cu intenţie, pentru a-şi manifesta şi mai bine simplitatea de mare doamnă, către un taburet:

— Uite, scaunul ăsta este tocmai ce-mi trebuie. O să mă oblige să stau dreaptă. Dumnezeule sfinte, cât sunt de gălăgioasă, cred că or să mă dea afară.

Între timp, pianistul cânta tot mai repede, emoţia muzicală ajunsese la apogeu, un servitor trecea printre invitaţi cu o tavă plină cu băuturi răcoritoare, pe care zdrăngăneau linguriţele, şi, ca în fiecare săptămână, doamna de Saint-Euverte îi făcea, fără ca el să o vadă, semne să plece. O tânără căsătorită, căreia i se spusese că o femeie în situaţia ei nu trebuie să pară niciodată blazată, surâdea de plăcere, şi o căuta din ochi pe stăpâna casei, pentru a-i mărturisi astfel recunoştinţa de a o fi invitat la o asemenea minunată petrecere. Totuşi, deşi cu mai multă linişte decât doamna de Franquetot, ea urmărea melodia cu o uşoară tulburare; dar nu din pricina pianistului, ci a pianului, pe care o lumânare, tresărind puternic la fiecare *fortissimo,* risca, dacă nu chiar să aprindă abajurul lămpii, cel puţin să păteze lemnul de palisandru. În cele din urmă nu se mai putu stăpâni şi, urcându-se pe cele două trepte ale estradei pe care se afla pianul, se repezi cu gândul să stingă lumânarea. Dar tocmai când era cât pe ce să ajungă la ea, luă sfârşit şi melodia, iar pianistul se ridică în picioare. Totuşi, iniţiativa îndrăzneaţă a tinerei femei, clipa de promiscuitate dintre ea şi pianist, produseră o impresie în general favorabilă.

— Ai observat, prinţesă, ce a făcut această tânără doamnă, îi spuse generalul de Froberville prinţesei des Laumes, pe care venise să o salute şi pe care doamna de Saint-Euverte o părăsi pentru o clipă. Ce lucru ciudat, este cumva o artistă?

— Nu, e doar o oarecare doamnă de Cambremer, îi

răspunse cu nesăbuinţă prinţesa, şi adăugă repede: îţi spun ce am auzit zicându-se, habar n-am cine este, se şoptea în spatele meu că sunt nişte vecini de la ţară ai doamnei de Saint-Euverte, dar nu cred să-i cunoască cineva. Trebuie să fie nişte persoane „venite de la ţară”!
De altfel, nu ştiu dacă te-ai mişcat prea mult în strălucita societate care se află de faţă. Dar. În ceea ce mă priveşte, nu am nici cea mai mică idee despre cum se numesc toate aceste uimitoare persoane. Cum crezi că îşi petrec viaţa când nu se află la seratele doamnei de Saint-Euverte? Cred că i-a adus odată cu muzicienii, cu scaunele şi cu băuturile răcoritoare. Recunoaşte că aceşti „invitaţi veniţi de la Belloir” sunt magnifici. Oare e adevărat că are curajul să-i aducă pe toţi aceşti figuranţi, plătindu-i, în fiecare săptămână? Nu-i cu putinţă!

— Dar Cambremer este un nume autentic şi vechi, spuse gene ralul.

— Nu văd nimic rău în faptul că este vechi, îi răspunse sec prinţesa, dar, în orice caz, nu este un nume *eufonic,* adăugă ea, subliniind cuvântul eufonic ca şi cum ar fi fost între ghilimele, particularitate de rostire specifică celor din clanul Guermantes.

— Găseşti? E frumoasă de-ţi vine s-o mănânci, spuse generalul, care nu-şi mai lua ochii de la doamna de Cambremer. Nu-i aşa, prinţesă?

— Se pune prea mult în evidenţă. Găsesc că o femeie tânără, căci nu cred să-mi fie contemporană, nu trebuie să facă asta, îi răspunse doamna des Laumes (expresia „nu cred să-mi fie contemporană” fiind folosită atât de cei din clanul Gallardon, cât şi de cui din clanul Guermantes).

Dar prinţesa, văzând că domnul de Froberville continuă să se uite la doamna de Cambremer, adăugă, pe jumătate spre a fi răutăcioasă cu aceasta, pe jumătate spre a fi amabilă cu generalul: „Nu cred că asta îi este foarte pe plac... soţului ei! Îmi pare rău că nu o cunosc, de vreme ce

te preocupă atât de mult, căci te-aş fi prezentat", îi spuse prinţesa, care probabil nici nu s-ar fi gândit să facă asta dacă ar fi cunoscut-o pe tânăra femeie. „Voi fi obligată să-mi iau rămas bun de la dumneata, pentru că acum trebuie să plec la aniversarea unei prietene, spuse ea pe un ton modest şi sincer, reducând reuniunea mondenă la care se ducea la simplitatea unei ceremonii plicticoase, dar trebuie cu orice preţ, şi este emoţionant să merg. De altfel, îl întâlnesc acolo pe Basin care, în timp ce eu sunt aici, s-a dus că-şi vadă prietenii pe care îi cunoşti, cred, cei care au un nume de pod[125], lena.

— A fost mai întâi numele unei victorii[126], prinţesă, spuse gene ralul. Ce vrei, pentru un veteran ca mine, adăugă el, scoţându-şi monoclul spre a-l şterge, ca şi cum şi-ar fi schimbat un pansament, în timp ce prinţesa îşi cobora privirea, instinctiv, această nobilime de pe vremea Imperiului este altceva, bineînţeles, dar, în sfârşit este totuşi ceva minunat în genul ei, sunt oameni care, la urma ur mei, s-au luptat ca nişte eroi.

— Dar eu sunt plină de respect pentru eroi, spuse prinţesa, pe un ton uşor ironic: nu mă duc cu Basin la această prinţesă de lena nu pentru că nu e nobilă, ci doar pentru că nu o cunosc. Basin cunoaşte această familie, ba chiar o iubeşte. O, nu, nu este ceea ce poate crezi, nu-i un *flirt,* nu am de ce să mă opun! Şi, de altfel, la ce ar servi dacă m-aş opune! adăugă ea cu o voce melancolică, dat fiind că toată lumea ştia că încă de a doua zi după căsătoria prinţului des Laumes cu fermecătoarea lui verişoară, el o înşelase într-una na. Sunt oameni pe care i-a cunoscut odinioară, îi face mare plăcere să-i vadă, şi asta mă bucură foarte mult. Mai întâi o să-ţi spun că fie şi numai ceea ce mi-a spus despre casa lor... Află că toată

125 Cunoscutul pod de pe Sena, din Paris.

126 La lena, localitate din Germania de răsărit, Napoleon a repurtat. O mare victorie asupra prusacilor (1806).

mobila lor este în stil „Empire”!

— Bineînţeles, prinţesă, doar e mobila bunicilor lor.

— Nici eu nu spun altceva, dar asta nu înseamnă că nu-i urâtă.

Înţeleg foarte bine că nu toată lumea are lucruri frumoase în casă, dar cel puţin să nu ai lucruri ridicole. Ce vrei? Nu ştiu nimic care să fie mai de prost gust, mai burghez decât acest stil oribil, cu como dele sale care au capete de lebădă ca nişte căzi de baie.

— Ba eu cred chiar că au multe lucruri frumoase, trebuie să aibă faimoasa masă cu mozaic pe care a fost semnat tratatul de la...

— Nu spun că nu au lucruri interesante din punct de vedere istoric. Dar asemenea lucruri nu pot fi frumoase... de vreme ce sunt oribile! Şi eu am asemenea lucruri, moştenite de Basin de la familia Montesquiou. Numai că eu le-am pus în podurile de la Guermantes, unde nimeni nu le vede. De altfel, nu asta-i problema, aş alerga la ei împreună cu Basin, m-aş duce să-i văd chiar printre sfincşii şi arămurile lor, dacă i-aş cunoaşte, dar... nu-i cunosc! Mie mi s-a spus întotdeauna când eram mică să nu-i vizitez pe oamenii pe care nu-i cunosc, pentru că asta nu e politicos, spuse ea pe un ton copilăros.

Şi fac ceea ce am fost învăţată. Ce mutră ar face oamenii ăştia cumsecade văzând că le intră în casă o persoană pe care nu o cunosc?

M-ar primi poate foarte rău! spuse prinţesa.

Şi, din cochetărie, îşi înfrumuseţa surâsul ce însoţea această presupunere, dând privirii ei albastre, aţintită asupra generalului, o expresie visătoare şi blândă.

— Ah! Prinţesă, ştii doar bine că s-ar bucura nespus de mult...

— De ce să se bucure? îl întrebă ea cu foarte mare vioiciune, fie pentru a se preface că nu ştie că pentru că era una din cele mai mari doamne ale Franţei, fie pentru a

avea plăcerea de a-l auzi pe general spunându-i asta. De ce? Cine ştie? Poate că vizita mea le-ar fi extrem de neplăcută. Dacă e să judeci după mine, sunt atât de plictisită să-i văd pe oamenii pe care îi cunosc, încât, dacă ar trebui să-i văd şi pe cei pe care nu-i cunosc, „chiar eroici", aş înnebuni. De altfel, exceptându-i pe unii vechi prieteni, ca dumneata, pe care te cunosc şi altminteri, nu ştiu dacă eroismul poate fi chiar aşa de uşor scos în lume. Adeseori sunt tare plictisită că trebuie să dau petreceri, dar dacă ar trebui să-i ofer braţul lui Spartacus[127] ca să mă conducă la masă... într-adevăr, niciodată nu o să-l chem să mă scoată din încurcătură pe Vercingetorix[128], chemându-l să vină ea al patrusprezecelea invitat. Simt că l-aş ţine în rezervă pentru marile serate. Şi cum nu dau niciodată asemenea serate...

— Ah! Prinţesă, se vede că eşti o Guermantes! Eşti spirituală ca toţi din familia dumitale!

— Toţi vorbesc totdeauna de modul de a fi spiritual al *familiei* Guermantes, şi eu nu înţeleg de ce. Mai ştii deci şi pe *alţii* la fel de spirituali, adăugă cu un surâs spumos şi vesel, cu trăsăturile feţei concentrate, împreunate parcă, datorită însufleţirii ce-i prindea ca într-o reţea chipul, cu ochii scânteietori, arzând de o însorită, radioasă veselie, trezită doar de cuvintele – chiar dacă uneori rostite de prinţesa însăşi – ce-i lăudau inteligenţa sau frumuseţea. Uite, Swann o salută parcă pe Cambremer a dumi tale; acolo... lângă măicuţa Saint-Euverte, nu ai cum să-l vezi! Roagă-l să i te prezinte. Dar grăbeşte-te, căci pare că se îndepărtează.

---

127 Căpetenie a sclavilor revoltaţi din Roma, ucis în 71 î.e.n., după ce, timp de doi ani, ţinuse piept – conducând mai bine de o sută de mii de oameni – legiunilor romane.

128 Vercingetorix (72 î.e.n.? — 46 î.e.n.), căpetenie a galilor. A fost proclamat, în 52, căpetenie a coaliţiei galilor împotriva lui Cezar. După unele victorii, este silit să se predea. Dus la Roma, este executat după şase aui de captivitate, după ce fusese în cortegiul triumfal al lui Cezar

— Ai observat cât de rău arată? spuse generalul.

— Micuţul meu Charles! În sfârşit, vine, începeam să cred că nu vrea să mă vadă!

Swann o iubea mult pe prinţesa des Laumes, şi apoi vederea ei îi amintea de Guermantes, domeniu învecinat cu Combray, de tot acel ţinut pe care îl iubea atât de mult şi unde nu se mai întorcea ca să au se îndepărteze de Odette. Folosind forme pe jumătate artistice, pe jumătate galante, prin care ştia să-i placă prinţesei, şi pe care le regăsea firesc de câte ori se afla pentru câteva clipe în vechiul lui mediu – şi voind, pe de altă parte, pentru el însuşi, să-şi exprime nostalgia pentru viaţa de la ţară:

„Ah! spuse el, adresându-se parcă nimănui anume, dar ca să fie auzit în acelaşi timp şi de doamna de Saint-Euverte, căreia îi vorbea, şi de doamna des Laumes, pentru care vorbea, iat-o pe încântătoarea prinţesă! A venit anume de la Guermantes ca să audă acest *Sfânt Francisc de Assisi* de Liszt, şi nu a avut timp, ca o frumoasă porumbiţă, decât să-şi împodobească pletele cu prune sălbatece şi boabe de păducel; mai sunt chiar pe ele picături de rouă şi puţină chiciură, care cred că o îndurerează pe ducesă. E minunat, scumpa mea prinţesă.

— Cum, prinţesa a venit anume de la Guermantes? Dar e prea mult! Nu ştiam, sunt cu totul uimită, exclamă cu naivitate doamna de Saint-Euverte, care nu era obişnuită cu conversaţia spirituala a lui Swann. Şi, privind cu atenţie pieptănătura prinţesei: Dar e adevărat, parcă ar fi... cum să spun... nu, nu castane... într-adevăr, este o idee fermecătoare! Dar cum putea să cunoască prinţesa pro gramul meu muzical? Muzicanţii nu mi l-au comunicat nici mă car mie.

Swann, obişnuit, când era lângă o femeie cu care vorbea în chip galant, să spună lucruri rafinate pe care mulţi oameni de lume nu le înţelegeau, nu binevoi să-i explice doamnei de Saint-Euverte că nu vorbise decât metaforic.

Prinţesa, în schimb, începu să râdă în hohote, căci conversaţia spirituală a lui Swann era foarte apreciată de clanul ei şi, de asemenea, pentru că ori de câte ori auzea un compliment ce-i era adresat, îl găsea nespus de graţios şi de o irezistibilă originalitate.

— Sunt încântată, Charles, că boabele mele de păducel îţi plac.

De ce o saluţi pe această doamnă de Cambremer, îi eşti cumva şi dumneata vecin la ţară?

Doamna de Saint-Euverte văzând că prinţesa părea mulţumită că stă de vorbă cu Swann, se îndepărtase.

— Dar e şi vecina dumitale, prinţesă.

— A mea? Dar au pământuri peste tot atunci! Cât aş vrea să fiu în locul lor!

— Nu este o Cambremer, Cambremer sunt rudele ei; este o domnişoară Legrandin care venea la Combray. Nu ştiu dacă ştii că eşti contesă de Combray şi că biserica trebuie să-ţi plătească dări.

— Nu ştiu ce-mi datorează biserica, dar ştiu că preotul mă tapează în fiecare an de o sută de franci. Aceşti Cambremer au un nume cu totul uimitor. Se termină tocmai la timp, dar se termină, rău, spuse ea, râzând.

— Dar nici nu începe mai bine, îi răspunse Swann.

— Într-adevăr, această dublă abreviere!...

— E ca şi cum cineva foarte mânios şi, totodată plin de respect faţă de convenienţe, nu ar fi îndrăznit să meargă până la capătul primului cuvânt.

— Dar de vreme ce nu putea să nu-l înceapă pe al doilea, ar fi făcut mai bine să-l sfârşească pe primul, ca să termine cu el odată[129].

---

129 Replica aceasta şi cele imediat anterioare fac aluzie la asonanţa numelui Cambremer, pe de o parte cu începutul verbului francez „cambrioler”
(a jefui), pe de alta cu un cuvânt francez foarte uzitat, dar vulgar („merde”), căruia i se spune şi „cuvântul lui Cambronne” (general francez [1770 – 1842] ce a comandat la Waterloo Vechea Gardă

— Suntem pe cale să facem glume încântătoare, dragul meu Charles, dar cât e de trist că nu te mai vedem, adăugă ea, agitându-se, inii place atât de mult să stau de vorbă cu tine! Gândeşte-te că nu l-aş fi putut face să înţeleagă pe idiotul de Froberville că numele de Cambremer este uimitor. Recunoaşte că viaţa este un lucru oribil. Doar când te văd pe dumneata îmi mai trece plictiseala.

Şi, fără îndoială, nu era adevărat. Dar Swann şi prinţesa judecau în acelaşi mod lucrurile mărunte, ceea ce avea drept efect – sau poate drept cauză – o mare analogie în felul lor de a se exprima, şi până şi în pronunţie. Această asemănare nu era evidentă pentru că nimic nu era mai diferit decât vocile lor. Dar dacă izbuteai, în gând, să dezbraci cuvintele lui Swann de sonoritatea lor şi să nu vezi mustăţile dintre care ieşeau, îţi dădeai seama că ai de a face cu aceleaşi fraze, cu aceleaşi inflexiuni, cu felul de a vorbi al clanului Guermantes. În privinţa lucrurilor importante, Swann şi prinţesa aveau idei diferite. Dar de când Swann era atât de trist, simţind mereu acel tremur premergător momentului când începi să plângi, el avea aceeaşi nevoie de a vorbi de nefericirea lui ca un ucigaş care nu poate să nu vorbească de crima făptuită. Auzind-o pe prinţesă că îi spune că viaţa e un lucru oribil, el se simţi învăluit de o dulce bucurie, de parcă i-ar fi vorbit despre Odette.

— Da, viaţa este un lucru oribil. Trebuie să ne mai vedem, dragă prietenă. Îmi place mult la dumneata faptul că nu eşti veselă. Am putea petrece o seară împreună.

— Bineînţeles, de ce nu vii la Guermantes, soacră-mea ar înnebuni de bucurie. Locul trece drept foarte urât, dar mie acest ţinut nu-mi displace, am oroare de ţinuturile

---

napoleoniană şi care, somat să se predea, ar fi ripostat: „Garda moare, dar nu se predă”, sau, după o altă versiune, prin cuvântul celebru de care i-a rămas legat numele). Există, de altfel, şi o evidentă asonanţă, care o întăreşte pe cealaltă, între „Cambremer” şi „Cambronne”.

„pitoreşti”.

— Într-adevăr, este admirabil, răspunse Swann, este aproape prea frumos, prea viu pentru mine, în momentul de faţă; este un loc unde trebuie să fii fericit. Poate pentru că am trăit acolo, totul îmi vorbeşte atât de mult! De îndată ce începe să adie vântul şi lanurile de grâu se unduiesc, mi se pare că va sosi cineva, că voi primi o veste; şi acele căsuţe de pe malul apei... aş fi tare nefericit!

— Oh! Dragul meu Charles, fii atent, îngrozitoarea Rampillon m-a văzut, ascunde-mă, aminteşte-mi ce i s-a întâmplat, confund totul, şi-a căsătorit ori fata, ori amantul, nu mai ştiu; poate pe amândoi... unul cu celălalt!... Ba nu, acum îmi amintesc, a fost re pudlată de soţul ei, prinţul... prefă-te că-mi vorbeşti, nu vreau ca această Bérénice să vină să mă invite la cină. De altfel, plec chiar acum. Ascultă, dragul meu Charles, fiindcă am izbutit, în sfârşit, să te întâlnesc, nu vrei să te laşi răpit şi să te duc la prinţesa de Parma, care ar fi atât de mulţumită, şi unde ar fi şi Basin, care vine după mine acolo? Dacă nu am avea din când în când veşti despre tine prin Mémé... Gândeşte-te că nu te mai văd niciodată!

Swann refuză; fiindcă îi spusese domnului de Charlus că, plecând de la doamna de Saint-Euverte, se va întoarce de-a dreptul acasă, nu voia ca, ducându-se la prinţesa de Parma, să rateze eventual un bileţel pe care nădăjduise tot timpul că i-l va aduce vreun servitor în timpul acelei seri, şi pe care, poate, avea să-l afle la portarul său. „Bietul Swann, îi spuse în acea seară doamna des Laumes soţului ei, e tot minunat, dar pare foarte nefericit. O să-l vezi, căci a promis că va veni la noi la cină zilele astea. În fond găsesc că e ridicol ca un bărbat atât de inteligent să sufere din cauza unei femei de genul ăsta, şi care nu-i nici măcar interesantă, căci se spune că e de-a dreptul proastă”, adăugă ea cu înţelepciunea oamenilor ce nu sunt îndrăgostiţi, şi care cred că un bărbat inteligent nu ar

trebui să fie nefericit decât din cauza unei femei ce merită osteneala; e aproape ca şi cum te-ai mira, că suferi de holeră, deşi bacilul holerei este atât de mie.

Swann voia să plece, dar tocmai când dădea să iasă, în sfârşit, pe uşă, generalul de Froberville îl rugă să-l prezinte doamnei de Cambremer, şi el fu obligat să între din nou în salon pentru a o căuta.

— Ce spui, Swann, parcă aş prefera să fiu soţul acestei femei de cât să fiu măcelărit de sălbateci.

Cuvintele „măcelărit de sălbateci" străpunseră dureros inima lui Swann; pe dată simţi nevoia să continue conversaţia cu generalul:

— Ah! îi spuse el, multe vieţi frumoase au sfârşit astfel... De exemplu... acel navigator a cărui cenuşă a fost adusă de Dumont d'Urville[130], La Pérouse[131]... (şi Swann era fericit ca şi cum ar fi vor bit despre Odette). Frumosul caracter al lui La Pérouse mă interesează mult, adăugă el, melancolic.

— Într-adevăr, La Pérouse, spuse generalul. Este un nume cunoscut. Există şi o stradă cu numele ăsta.

— Cunoşti pe cineva care locuieşte în strada La Pérouse? îl întrebă Swann pe un ton agitat.

— Nu o cunosc decât pe doamna de Chanlivault, sora bravului Chaussepierre. Acum câteva zile ara asistat în salonul ei la o frumoasa comedie. Nu peste multă vreme va fi un salon foarte elegant, o să vezi!

— Locuieşte deci în strada La Pérouse. Plăcut lucru, e o stradă frumoasă, atât de tristă.

— Nu, înseamnă că n-ai fost de multă vreme pe acolo; nu

---

130 Dumont d'Urville (Jules) (1790-1842), navigator francez. A făcut o călătorie în jurul lumii, cu care prilej a găsit la Vanikoro urmele expediţiei lui La Perouse.

131 La Pérouse (Jean François de Galaup, conte de) (1741-1788). Însărcinat de Ludovic al XVI-lea să descopere noi teritorii (1785), porneşte cu două fregate, *Busola* şi *Astrolabul,* şi este probabil ucis de indigenii din Vanikoro, insulă din Melanezia, situată la nord de Noile-Hebride. Cf. Şi *supra,* nota 114.

mai e tristă, în întreg cartierul au început să se înalţe construcţii noi.

Când în sfârşit, Swann îl prezentă pe domnul de Froberville tinerei doamne de Cambremer, cum era pentru prima dată *când* ea auzea numele generalului, schiţă surâsul de bucurie şi de surpriză pe care l-ar fi avut dacă ar fi fost singurul nume rostit vreodată în faţa ei, căci necunoscând prietenii noii sale familii, credea că fiecare persoană ce-i era prezentată este umil dintre ei, şi socotind că dă dovadă de tact dacă pare că a auzit vorbindu-se despre cel ce-i era prezentat, întindea o mână şovăielnică, atitudine menită să dovedească rezerva impusă de educaţie şi pe care trebuia să o învingă şi simpatia spontană ce izbutea să triumfe. De aceea socrii ei, pe care îi credea încă a fi oamenii cei mai străluciţi din Franţa, spuneau despre ea că este un înger: cu atât mai mult cu cât preferau să pară că atunci când îşi căsătoriseră fiul, cedaseră mai curând atracţiei exercitate de calităţile ei decât de marea ei avere.

— Se vede că eşti în sufletul dumitale o mare iubitoare de muzică, doamnă, îi spuse generalul, făcând, inconştient, aluzie la incidentul cu lumânarea.

Dar concertul începu din nou şi Swann înţelese că nu va mai putea pleca înainte de sfârşitul acestui nou număr din program. Suferea rămânând astfel închis printre toţi aceşti oameni a căror prostie şi ale căror apucături ridicole îl frapau cu atât mai dureros cu cât, ignorându-i iubirea, incapabili, dacă ar fi cunoscut-o, să fie interesaţi de ea şi să facă altceva decât să surâdă ca de o copilărie sau să o deplângă cape o nebunie, făceau ca ea să-i apară şi lui sub înfăţişarea unei stări subiective, care nu exista decât pentru el, *ţi* a cărei realitate mi era afirmată de nimic exterior; suferea mai ales, şi atât de mult încât chiar sunetul instrumentelor trezea în el dorinţa să strige, pentru că îşi prelungea exilul în acest loc unde Odette nu

va veni niciodată, unde nimeni, unde nimic nu o cunoştea, de unde era pe de-a-ntregul absentă.

Dar, dintr-o dată, fu ca şi cum ea ar fi intrat aici, şi această apariţie dezlănţui în el o suferinţă atât de ascuţită incit trebui să-şi ducă mâna la inimă. Vioara urcase până la note foarte înalte, unde rămânea ca într-o aşteptare, o aşteptare ce se prelungea „în timp ce continua să le susţină în exaltarea ce o stăpânea întrezărind obiectul aşteptării sale care se apropia cu un efort deznădăjduit, încercând să reziste până la sosirea lui, să-l întâmpine înainte de a expira, să-i ţină, cu ultimele-i puteri, drumul deschis, ca să poată trece, aşa cum sprijini o poartă care altminteri s-ar include. Şi înainte ca Swann să fi avut timpul de a înţelege şi de a-şi spune: „Este mica, frază din sonata lui Vinteuil, mai bine să nu o ascultăm!” toate amintirile din vremea când Odette se îndrăgostise de el şi pe care izbutise până în acea zi să le menţină, invizibile, în adâncurile fiinţei sale, înşelate de această bruscă rază din vremea iubirii, pe care o credeau reînviată, se treziseră şi, în mare grabă, urcaseră la suprafaţă, spre a-i cânta nebuneşte, fără nicio milă pentru nefericirea lui prezentă, refrenul uitat al fericirii.

În locul expresiilor abstracte „pe vremea când eram fericit”, „pe vremea când eram iubit”, rostite ele el adeseori, şi fără prea multă suferinţă, căci inteligenţa lui nu închisese în ele din trecut decât pretinse extrase, care nu-l păstrau, el regăsi tot ceea ce fixase pentru totdeauna specifica şi volatila esenţă a acestei fericiri pierdute; revăzu totul, petalele albe ca neaua şi creţe ale crizantemei pe care ea i-o aruncase în trăsură, pe «are el o ţinuse lipită de buze – adresa în relief a restaurantului „Maison Dorée” de pe scrisoarea unde citise: „Mâna îmi tremură atât de tare în timp ce îţi scriu” –, mişcarea ce-i îmbina sprâncenele în timp ce-i spunea, rugătoare: „N-o sa treacă prea mult timp până când o să-mi dai un semn, nu-i

aşa?”; simţi mirosul fierului de frizat cu care îşi pieptăna în sus părul des şi scurt „ca peria”, în timp ce Lorédan se ducea să o caute pe micuţa lucrătoare, ploile violente care au căzut atât de adesea în acea primăvară, întoarcerea-i glacială în trăsură, pe lună plină, toate ochiurile deprinderilor mentale, impresiilor legate de fiecare anotimp, reacţiilor cutanate, ce întinseseră, timp de săptămâni, o reţea uniformă, în care trupul lui se găsea acum din nou prins, în acel moment, îşi satisfăcea o curiozitate voluptuoasă, cunoscând plăcerile celor care trăiesc pentru dragoste. Crezuse că va putea rămâne doar prizonierul ei, că nu va fi silit să cunoască şi suferinţa; şi ce puţin lucru era pentru el acum farmecul Odettei, pe lângă acea îngrozitoare spaimă care-l prelungea precum o aureolă tulbure, pe lângă acea imensă nelinişte de a nu şti în fiecare clipă ce făcuse ea, de, i nu o poseda pretutindeni şi totdeauna. Vai, îşi aminti vocea ei când exclamase: „Dar pot să te văd oricând, sunt totdeauna liberă!” ea care, acum, era întotdeauna ocupată! Interesul, curiozitatea manifestate de ea pentru viaţa lui, dorinţa-i pătimaşă de a obţine din partea lui favoarea – temută, dimpotrivă, de către el, în acea vreme, ca o posibilă cauză de imixtiuni plictisitoare – de a o lăsa să pătrundă în existenţa lui; felul cum fusese ea obligată să-l roage să meargă în vizită la familia Verdurin; şi, când o chema la el o dată pe lună, cum trebuise, înainte de a se lăsa înduplecat, ca ea să-i spună de nenumărate ori cât de minunată va fi acea obişnuinţă de a se vedea zilnic, la care ea visa, în timp ce lui îi, apărea doar sâcâitoare, apoi felul cum ea începuse să se plictisească şi renunţase definitiv la acea deprindere, în timp ce pentru el devenise o nevoie atât de dureroasă şi de neînvins. Nu ştia ce lucru adevărat spune când, la a treia întâlnire, ea repetându-i întruna: „Dar de ce nu mă laşi să vin la dumneata mai des?’”, el îi răspunsese râzând, frivol şi galant: „De teamă să nu sufăr”. Acum, vai! Se mai

întâmpla încă uneori ca ea să-i scrie din vreun restaurant sau hotel, pe o hârtie purtând numele lor tipărit; dar erau parcă scrisori de foc, care îl ardeau, „îmi scrie din hotelul Vouillemont? Ce-o fi făcând acolo? Cu cine? Ce s-o fi întâmplat între ei?” îşi aminti becurile de gaz ce erau stinse pe bulevardul des Italiens, când o întâlnise, împotriva oricărei speranţe, printre umbrele rătăcitoare, în acea noapte ce îi păruse aproape supranaturală, şi care, într-adevăr – noapte dintr-o vreme când nu trebuia nici măcar să se întrebe dacă nu o va contraria căutând-o, găsind-o, într-atât era de sigur că bucuria ei cea mai mare era de a-l vedea şi de a se întoarce acasă împreună cu el –, aparţinea unei lumi misterioase, unde nu mai poţi niciodată reveni după ce şi-a închis porţile în urma ta. Şi Swann zări, încremenit în faţa acestei fericiri retrăite, un nefericit care îi făcu milă, pentru ca nu-l recunoscuse pe dată, astfel încât trebui să-şi coboare privirea, ca să nu se vadă că are ochii plini de lacrimi. Era el însuşi.

Când înţelese, nu mai simţi niciun fel de milă, dar fu gelos pe celălalt el însuşi pe care ea îl iubise, fu gelos pe ceilalţi, despre care i; şi spusese adeseori, fără să sufere prea mult, că „ea îi iubeşte, poate”, acum, când schimbase ideea vagă de a iubi, de unde iubirea lipseşte, cu petalele crizantemei şi cu numele tipărit al restaurantului „Maison d’Or”, care, dimpotrivă, cuprindeau atât de multă. Apoi, suferinţa sa devenind prea ascuţită, îşi trecu mâna pe frunte, lăsă să-i cadă monoclul, îl şterse. Şi, fără îndoială, dacă s-ar fi văzut în acea clipă, ar fi adăugat la colecţia celor pe care le observase, şi monoclul pe care îl mişca în mâini ca pe un gând supărător şi de pe a cărui sticlă aburită încerca să şteargă cu o batistă propria-i nefericire.

Există în sunetul de vioară – dacă, nevăzând instrumentul, nu poţi raporta ceea ce auzi la imaginea sa, care modifică sonoritatea – accente atât de asemănătoare cu anumite voci de contralto, încât ai iluzia că la concert ia

parte şi o cântăreaţă. Ridici ochii, nu vezi decât viorile, preţioase ca nişte bijuterii chinezeşti, dar uneori eşti încă înşelat de chemarea ademenitoare a sirenei; alteori, de asemenea, parcă ai auzi un geniu captiv care se zbate în adâncul doctei viori, vrăjiţi şi fremătând ca un drac într-un agheasmatar: alteori, în sfârşit, parcă ar trece prin aer o fiinţă supranaturală şi pură, desfăşurându-şi mesajul invizibil.

Ca şi cum instrumentiştii ar fi cântat nu atât mica frază, cât ar fi executat ritualul cerut pentru ca ea să apară, şi ar fi procedat la incantaţiile necesare pentru a obţine şi a prelungi cu câteva clipe miracolul evocării ei, Swann, care nu mai putea să o vadă, de parcă ea ar fi aparţinut unei lumi ultraviolete, şi care gusta parcă răcoarea unei metamorfoze în orbirea momentană ce-l lovise apropiindu-se de ca, Swann, deci, o simţea prezentă ca pe o zeiţă protectoare, confidentă a iubirii lui, şi care, pentru a putea ajunge până la el în faţa mulţimii şi a-l lua de-o parte spre a-i vorbi, se deghizase, luând acea. Înfăţişare sonoră. Şi în timp ce trecea, uşoară, liniştitoare şi abia şoptită ca un parfum, spunându-i cele ce avea să-i spună, cuvinte pe care el le sorbea, cu părerea de rău de a le vedea dispărând atât de repede, Swann făcea involuntar cu buzele o mişcare de sărut, de parcă ar fi atins în treacăt trupul armonios şi lunecător. Nu se mai simţea exilat şi singur de vreme ce ea, care i se adresa numai lui, îi vorbea cu voce scăzută despre Odette. Căci nu mai avea, ca odinioară, impresia că Odette şi el nu erau cunoscuţi de mica frază. Ea fusese de atâtea ori martora bucuriei lor! Este adevărat că nu o dată îl avertizase de fragilitatea acestea. Şi în timp ce atunci ghicea o anume suferinţă în surâsul ei, în intonaţia ei limpede şi dezamăgită, astăzi descoperea mai curând graţia unei resemnări aproape vesele. Despre acele supărări de care îi vorbea odinioară şi pe care el o vedea, fără să fie atins de ele, cum le târăşte,

surâzătoare, în curgerea-i şerpuitoare şi repede, despre acele supărări care acum deveniseră ale sale, fără vreo speranţă de a se izbăvi vreodată de ele, ea părea a-i spune, ca odinioară despre fericirea lui: „Ei şi? Totul e nimicnicie”. Iar gândul lui Swann se îndreptă pentru prima oară, într-un elan de milă şi de iubire, către acel Vinteuil, către acel frate necunoscut. Şi sublim care, şi el, suferise, fără îndoială, atât de mult; cum fusese oare viaţa lui? În adâncul căror dureri găsise el acea forţă zeiască, acea putere nelimitată de a crea? Când mica frază îi vorbea despre zădărnicia suferinţelor lui, Swann găsea o linişte în chiar această înţelepciune care adineaori îi păruse totuşi intolerabilă, când credea că o citeşte pe chipurile indiferente ale celor ce vedeau în iubirea lui doar o rătăcire lipsită de importanţă. Căci mica frază, dimpotrivă, indiferent de părerea ei despre scurta durată a acestor stări sufleteşti, vedea în ele ceva nu – aşa cum credeau toţi aceşti oameni – mai puţin serios decât viaţa practică, ci, dimpotrivă, ceva care îi era atât de superior, încât doar acel lucru merita a fi exprimat. Ea încerca să imite, să recreeze farmecele unei tristeţi intime, şi până şi esenţa lor, care este totuşi de a fi incomunicabile şi de o aparenţă frivolă pentru oricare altul decât pentru cel care le simte, dar pe care ea o captase, o făcuse vizibilă. Astfel încât îi silea să le recunoască preţul şi să le guste dulceaţa divină, pe toţi aceşti oameni ce ascultau – dacă erau cât de cât iubitori de muzică – şi care apoi vor uita de ele în viaţa de toate zilele, neştiind să le desluşească în fiecare iubire ce se va naşte în preajma lor. Fără îndoială, forma sub care ea le codificase nu putea fi rezolvată prin raţionamente. Dar de mai bine de un an de când, dezvăluindu-i nenumărate bogăţii ale propriului suflet, iubirea pentru muzică se născuse în el, pentru câtva timp cel puţin, Swann socotea că motivele muzicale sunt adevărate idei, dintr-o altă lume, de un alt ordin, idei învăluite în

întuneric, necunoscute, de nepătruns prin inteligenţă, dar care nu sunt mai puţin distincte unele în raport cu celelalte, inegale între ele ca valoare şi semnificaţie. Când, după serata din salonul soţilor Verdurin, ascultând din nou mica frază, încercase să desluşească felul cum, ca o mireasmă, ca o mângâiere, ea îi dădea târcoale şi îl împresura, îşi dăduse seama că acea impresie de gingăşie rezervată şi friguroasă se datora micii distanţe dintre cele cinci note care o alcătuiau şi repetării constante a două dintre ele; dar, în realitate, el ştia că face acest raţionament nu despre fraza însăşi, ci despre simple valori, substituite, pentru comoditatea inteligenţei lui, misterioasei entităţi pe care o percepuse, înainte de a-i cunoaşte pe soţii Verdurin, în acea seară când auzise pentru prima oară sonata. El ştia că însăşi amintirea pianului falsifica încă planul în care vedea acele lucruri muzicale, că domeniul deschis muzicianului nu este o claviatură meschină cu şase note, ci o claviatură incomensurabilă, aproape încă în întregime necunoscută, unde numai ici şi colo, despărţite prin tenebre dense, neexplorate, câteva dintre milioanele de clape de duioşie, pasiune, curaj, seninătate care o alcătuiesc, fiecare la fel de diferită de celelalte ca un univers de un alt univers, au fost descoperite de câţiva mari artişti care ne fac serviciul, trezind în noi corespondentul temei pe care au găsit-o, de a ne arăta câtă bogăţie, câtă varietate, ascunde, fără ca noi să ştim, acea mare noapte, nepătrunsă şi descurajatoare, a sufletului nostru, pe care noi o luăm drept un vid şi drept un neant. Vinteuil fusese unul dintre aceşti muzicieni. În mica lui frază, deşi ea înfăţişa raţiunii o suprafaţă obscură, simţeai un conţinut atât de consistent, atât de explicit, căruia îi da o forţă atât de nouă, atât de originală, încât cei care o auziseră, o păstrau în ei la acelaşi nivel cu ideile inteligenţei. Swann se raporta la ea ca la o concepţie despre iubire şi despre fericire, despre care ştia pe dată

tot atât de bine în ce consta particularitatea ei, pe cât ştia referindu-se la *Prinţesa de Clèves*[132] sau la *René*[133], când aceste titluri i se iveau în memorie. Chiar când nu se gândea la mica frază, ea exista, latentă, în mintea lui, la fel ca şi alte noţiuni fără echivalent, ca noţiunea de lumină, de sunet, de relief, de voluptate fizică, bunuri bogate care diversifică şi împodobesc domeniul nostru lăuntric. Poate că le vom pierde, poate că vor păli cu totul, dacă ne întoarcem în neant. Dar atâta vreme cât trăim, nu ne mai putem preface că nu le-am cunoscut, aşa cum nu putem ignora un obiect real, aşa cum nu putem, de exemplu, să ne îndoim de lumina lămpii pe care o aprindem în faţa obiectelor metamorfozate ale camerei noastre, de unde a fugit până şi amintirea întunericului. Prin asta, fraza lui Vinteuil, ca o temă din *Tristan*[134], de exemplu, care ne reprezintă, de asemenea, o anumită îmbogăţire a simţămintelor, se contopise cu condiţia noastră muritoare, căpătase ceva uman şi înduioşător. Soarta ei era legată de viitorul, de realitatea sufletului nostru, fiind ea însăşi una din podoabele lui cele mai proprii, cele mai bine diferenţiate. Poate că adevărat este doar neantul şi că tot visul nostru este inexistent, dar atunci simţim că trebuie ca aceste fraze muzicale, ca aceste noţiuni care există în raport cu el, să nu mai fie nici ele nimic. Vom pieri, dar avem drept ostatece pe aceste captive divine care ne vor împărtăşi destinul. Iar moartea, împreună cu ele, este mai puţin amară, mai puţin lipsită de glorie, mai puţin probabilă, poate.

Swann nu greşea deci crezând că fraza aceea din sonată există cu adevărat. Desigur, umană din acest punct de

132 Cunoscutul roman al doamnei de La Fayette (1678), adevărat tratat de psihologie a iubirii.

133 Roman nu mai puţin celebru de Chateaubriand (publicat în 1802 în *Geniul creştinismului,* iar în 1805, ca text independent), despre o iubire romantică şi nefericită

134 Cf. s*upra,* nota 55

vedere, ea aparţinea totuşi unui ordin de creaturi supranaturale şi pe care nu le-am văzut niciodată, dar totuşi le recunoaştem eu încântare când vreun explorator al invizibilului ajunge să capteze una, aducând-o, din lumea divină unde el a pătruns, spre a străluci câteva clipe deasupra lumii noastre. Tocmai asta făcuse Vinteuil cu mica frază. Swann simţea cum compozitorul se mulţumise, prin mijlocirea instrumentelor sale muzicale, să o dezvăluie, să o facă vizibilă, să-i urmărească şi să-i respecte desenul cu o mână atât de iubitoare, atât de prudentă, atât de delicată şi atât de sigură, încât sunetul se altera clipă de clipă, estompându-se pentru a indica o umbră, renăscut când trebuia să fugărească un contur mai îndrăzneţ. Iar o dovadă că Swann nu se înşela când credea în existenţa reală a acestei fraze este că orice amator de muzică priceput cât de cât şi-ar fi dat scama pe dată de impostură, dacă Vinteuil, având o mai mică putere de a-i vedea şi reda formele, ar fi căutat să disimuleze – adăugând ici-colo linii care i-ar fi aparţinut – lacunele viziunii sau slăbiciunile mâinii sale.

Ea dispăruse. Swann ştia că va apărea din nou la sfârşitul ultimei mişcări, după un lung fragment pe care pianistul doamnei Verdurin îl sărea totdeauna. Erau aici unele idei admirabile nu bine desluşite de Swann când o ascultase pentru prima oară şi pe care le percepea acum, ca şi cum ele s-ar fi dezbrăcat, în vestiarul memoriei sale, de veşmintele uniforme ale noutăţii, în care se deghizaseră. Swann asculta toate temele risipite. Ici-colo şi care vor intra în compoziţia frazei, ea pe nişte premise ale concluziei necesare, asista la geneza ei. „O, îndrăzneală tot atât genială, poate, îşi spunea el, ca aceea a lui Lavoisier, a lui Ampère, îndrăzneală a lui Vinteuil, experimentând, descoperind legile secrete ale unei forţe necunoscute, mânându-şi, prin ţinuturi neexplorate încă, spre singurul scop posibil, caii invizibili, în care se încrede şi pe care mi-i

va zări niciodată!” Cât era de frumos dialogul pe care Swann îl auzi între pian şi vioară! A începutul ultimei părţi! Suprimarea cuvintelor omeneşti, departe de a lăsa fantezia să se desfăşoare, cum s-ar fi putut crede, o eliminase cu totul; niciodată limbajul vorbit nu a fost o necesitate atât de inflexibilă, nu a cunoscut în asemenea măsură pertinenţa întrebărilor, evidenţa răspunsurilor. Mai întâi pianul plânse singur, ca o pasăre părăsită de tovarăşa ei; vioara îl auzi, îi răspunse parcă dintr-un arbore învecinat. Era ca la început de lume, ca şi cum nu ar fi fost încă decât ei doi pe pământ, sau mai curând în acea Iunie închisă tuturor celorlalţi, construită de logica unui creator şi unde nu vor fi niciodată decât ei doi: această sonată. Este oare o pasăre, este sufletul nedesăvârşit încă al micii fraze, este o zână, această făptură invizibilă şi plângătoare ale cărei vaiete erau apoi duios reluate de pian? strigătele ei erau atât de neaşteptate, încât violonistul trebuia să se arunce asupra arcuşului pentru a le culege. Miraculoasă pasăre! Violonistul părea că vrea să o farmece, să o domesticească, să o prindă. Ea trecuse în sufletul lui, iar mita frază evocată zbuciuma, de parcă ar fi fost cel al unui medium, trupul cu adevărat posedat al. Violonistului. Swann ştia că ea va mai vorbi o dată. Şi el se dedublase atât de bine, încât aşteptarea clipei iminente când avea să se regăsească în faţa ei iscă în sufletul lui unul din acele hohote de plâns pe care un vers frumos sau o veste tristă le trezesc în noi, nu când suntem singuri, ci atunci când le facem cunoscute unor prieteni în care ne vedem de parcă am fi un altul, a cănii emoţie probabilă îi înduioşează. Ea se ivi din nou, dar pentru a rămâne suspendată în aer şi a fi cântată doar o clipă, imobilă parcă, expirând pe dată. De aceea Swann nu pierdea nimic din acel răstimp atât de scurt când ea îşi amâna dispariţia. Era încă acolo, ca o bulă scânteietoare şi multicoloră care pluteşte. Aşa cum un curcubeu, a cărui strălucire slăbeşte, coboară, apoi se

înalţă şi, înainte de a se stinge, vibrează puternic o clipă, ca niciodată: celor două culori pe care le avusese până atunci, ea le adăugă alte tonuri irizate, pe toate cele ale prismei, făcându-le ga cânte. Swann nu îndrăznea să se mişte şi ar fi vrut să-i silească să rămână imobili şi pe ceilalţi, ca şi cum până şi cel mai mic gest ar fi putut nimici farmecul supranatural, preţios şi fragil care era pe cale să dispară. De fapt nimeni nu se gândea să vorbească. Cuvântul inefabil al unui singur absent, poate al unui mort (Swann nu ştia dacă Vinteuil mai trăia încă), pâlpâind deasupra ritualului celor ce îl oficiau, ora de ajuns pentru a ţine în şah atenţia a trei sute de persoane, şi făcea din această estradă unde un suflet era astfel evocat, unul din altarele cele mai nobile pe care s-ar fi putut săvârşi o ceremonie supranaturală. Astfel, încât, când fraza se desfăcu, în sfârşit, plutind în zdrenţe prin motivele următoare care o înlocuiseră, Swann, în prima clipă, iritat văzând-o pe contesa de Monteriender, vestită prin naivitatea ei, aplecându-se spre el spre a-i mărturisi impresiile înainte chiar ca sonata să se fi sfârşit, nu putu să-şi stăpânească apoi un surâs, şi poate să afle şi un sens profund, pe care ea nu-l întrevedea, în cuvintele pe care i le spuse. Uimită de virtuozitatea executanţilor, contesa exclamă, adresându-se lui Swann: „E o minune, n-am văzut niciodată ceva atât de extraordinar...” Dar, vrând să fie foarte exactă, se grăbi să corecteze această primă afirmaţie, adăugând: „atât de extraordinar... în afară de mesele care trepidează în timpul şedinţelor de spiritism!”

Din acea seară, Swann înţelese că sentimentul pe care Odette îl avusese pentru el nu va mai învia niciodată, că speranţele lui de fericire nu se vor mai realiza. Iar în zilele când, din întâmplare, fusese drăguţă şi iubitoare cu el, sau se arătase mai atentă, nota aceste semne aparente şi mincinoase ale unei uşoare întoarceri către el, cu solicitudinea înduioşată şi sceptică sau cu bucuria

disperată a celor care, îngrijind un prieten ajuns în ultimele zile ale unei boli incurabile, spun, ca despre tot atâtea fapte preţioase: „Ieri, şi-a făcut socotelile singur, ba chiar a descoperit că făcusem o greşeală de adunare; a mâncat un ou cu plăcere, şi dacă îl digeră bine vom încerca să-i dăm mâine un cotlet”, deşi ştiu că toate acestea sunt lipsite de semnificaţie în preajma unei morţi inevitabile. Fără îndoială, Swann era sigur că dacă ar fi trăit acum departe de Odette, aceasta i-ar fi devenit în cele din urmă indiferentă, astfel încât ar fi fost mulţumit dacă ea ar fi plecat din Paris pentru totdeauna; ci ar fi avut curajul să rămână; dar nu-l avea pe acela de a pleca.

Se gândise adeseori să facă asta. Acum, când începuse din nou să scrie la studiul său despre Ver Meer, ar fi avut nevoie să se ducă cel puţin pentru câteva zile la Haga, la Dresda, la Brunswick. Era convins că o *„Diana în faţa oglinzii”,* pe care o cumpărase, prin Mauritshuis, la vânzarea Goldschmidt, drept un Nicolas Maes, era în realitate de Ver Meer. Ar fi vrut să poată studia tabloul la faţa locului, pentru a-şi întări convingerea. Dar să părăsească Parisul în timp ce Odette era aici, şi chiar când ea era absentă – căci în locuri noi, unde senzaţiile nu sunt tocite de obişnuinţă, redeschidem, reînviem durerea –, ar fi însemnat pentru el un proiect atât de cumplit, încât nu se simţea capabil să se gândească la el întruna decât pentru că era hotărât să nu-l pună niciodată în aplicare. Dar se întâmpla ca, în timp ce dormea, intenţia călătoriei să renască în el – fără ca el să-şi amintească şi că acea călătorie era cu neputinţă – şi să se realizeze. Într-o zi visă că pleca pentru un an; privind de la portiera vagonului către un tânăr care, de pe peronul gării, îşi lua rămas bun de la el plângând, Swann căuta să-l convingă să plece cu el. Trenul punându-se în mişcare, se trezi cuprins de nelinişte, îşi aminti că nu pleacă, şi că o va vedea pe Odette în seara asta, mâine şi aproape în fiecare zi. Atunci,

încă adânc emoţionat de visul lui, binecuvântă împrejurările datorită cărora avea libertatea de a rămâne lângă Odette şi de a izbuti astfel ca ea să-i îngăduie să o întâlnească uneori; şi, recapitulând toate aceste avantaje: situaţia lui. – Averea lui, de care ea avea adeseori o prea mare nevoie pentru a-şi îngădui să rupă cu el (voind chiar, după cât se spunea, să se mărite cu el). – Prietenia cu domnul de Charlus care, la drept vorbind, nu-l ajutase niciodată să obţină mare lucru de la Odette, dar trezea în el sentimentul plăcut de a şti că ea auzea despre el lucruri măgulitoare, spuse de către acest prieten comun pentru care ea avea o atât de mare stimă. – Şi, în sfârşit, chiar şi inteligenţa lui, folosită de el pe de-a-ntregul pentru a pune zilnic la cale o nouă intrigă prin care să-şi facă prezenţa dacă nu agreabilă, cel puţin necesară Odettei. – Se gândi la ce i s-ar fi putut întâmpla dacă toate acestea i-ar fi lipsit, se gândi că dacă ar fi fost, ca atâţia alţii, sărac, umil, fără nicio situaţie materială, obligat să accepte orice muncă, sau legat de rude, de o soţie, ar fi putut fi silit să o părăsească pe Odette, că acest vis care îl înspăimânta încă ar fi putut fi adevărat, şi îşi spuse: „Nu ne cunoaştem fericirea*? Nu* suntem niciodată atât de nefericiţi pe cât credem”. Dar socoti că această existenţă dura de mai mulţi ani, că tot ce putea nădăjdui era ca ea să dăinuie totdeauna, că îşi va sacrifica lucrul, plăcerile, prietenii, viaţa întreagă, în aşteptarea zilnică a unei întâlniri care nu-i putea aduce nicio fericire, şi se întrebă dacă nu se înşală, *dacă,* ceea ce îi favorizase legătura şi împiedicase o ruptură nu fusese spre nenorocul lui, dacă întâmplarea pe care trebuia să şi-o dorească nu ar fi fost cea de care se bucura că nu a avut loc decât în vis: plecarea lui; îşi spuse că nu ne cunoaştem niciodată nefericirea, că nu suntem niciodată atât de fericiţi pe cât credem.

Uneori nădăjduia că ea va muri fără să sufere într-un accident, ea care era totdeauna plecată de acasă, pe străzi,

pe drumuri, de dimineaţă până seara. Şi cum se întorcea totdeauna teafără, el mira faptul că trupul omenesc este atât de suplu şi de puternic, încât poate să ţină întruna în şah, să zădărnicească toate primejdiile care îl pândesc (şi pe care Swann le găsea nenumărate, de când dorinţa lui tainică le cântărise), îngăduind astfel oamenilor să se dedea linie şi aproape fără niciun risc minciunilor şi plăcerilor. Iar Swann îl simţea foarte aproape de inimă pe acel Mahomed II, al cărui portret[135], pictat de Bellini, îi plăcea atât de mult, şi care, simţind că se îndrăgostise la nebunie de una din femeile lui, a ucis-o cu pumnalul pentru ca, spune cu naivitate biograful său veneţian, să-şi regăsească libertatea spirituală. Apoi se indigna că se gândeşte astfel numai la sine, iar pentru suferinţele pe care le simţise i se părea că nu merită nicio milă, de vreme ce el însuşi punea atât de puţin preţ pe viaţa Odettei.

Neputându-se despărţi de ea fără întoarcere, dacă ar fi văzut-o, cel puţin, fără despărţiri, durerea lui s-ar fi potolit în cele din urmă, iar iubirea pentru ea s-ar fi stins, poate. Şi, fiindcă ea nu voia să plece din Paris pentru totdeauna, el ar fi dorit ca ea să nu plece niciodată. Cel puţin, cum ştia că singura ei absenţă îndelungată, din fiecare an era cea din august şi septembrie, avea răgazul, cu câteva luni înainte, să destrame ideea amară în tot Timpul viitor pe care îl purta în el cu anticipaţie şi care, alcătuit din zile omogene cu zilele actuale, circula transparent şi rece în mintea lui, unde năştea întruna tristeţe, dar fără să-i pricinuiască o suferinţă prea vie. Dar acest viitor lăuntric, acest fluviu incolor şi liber, era atins până în Swann de un singur cuvânt al Odettei şi, ca o bucată de gheaţă, devenea atunci nemişcat, îşi solidifica fluiditatea, îngheţa pe de-a-

135 Gentile Bellini (1429? —1507), fiul lui Jacopo şi fratele lui Giovanni, cunoscuţi pictori ei înşişi (mai cu seamă Giovanni), pictează acest portret ca trimis al Republicii veneţiene. Lunga călătorie pe care o întreprinde cu acest prilej face din el un adevărat „orientalist”, preocupare ce se va vădi şi în arta sa.

ntregul; şi Swann se simţise deodată plin de o masă enormă şi dură care apăsa peste pereţii lăuntrici ai fiinţei salo până la a-i face să sară în ţăndări: căci Odette îi spusese, cu o privire surâzătoare şi vicleană, care îl observa îndeaproape: „Forcheville va face o călătorie minunată, în preajma Rusaliilor. Se duce în Egipt”, şi Swann înţelesese pe dată că asta înseamnă: „Mă voi duce în Egipt, în preajma Rusaliilor, cu Forcheville”. Şi, într-adevăr, dacă, la câteva zile după aceea, Swann îi spunea: „în legătură cu acea călătorie pe care mi-ai spus că o vei face împreună cu Forcheville...”, ea răspundea, fără nicio precauţie: „Da, dragul meu, plecăm pe 19, o să-ţi trimitem o vedere cu Piramidele”. Atunci el voia să afle dacă este amanta lui Forcheville, să o întrebe chiar pe ea. Ştia că, din superstiţie, nu ar face jurăminte mincinoase, şi apoi teama care îl reţinuse de a o mânia pe Odette, punându-i întrebări, de a-i stârni ura, dispăruse acum când nu mai avea nicio speranţă să fie vreodată iubit de ea.

Într-o zi, primi o scrisoare anonimă prin care i se spunea că Odette fusese amanta a nenumăraţi bărbaţi (printre care erau şi citaţi câţiva: Forcheville, domnul de Bréauté şi pictorul), a unor femei, şi că frecventa casele de toleranţă. Fu chinuit de gândul că printre prietenii lui există o fiinţă capabilă să-i adreseze această scrisoare (căci anumite detalii arătau că persoana care o scrisese cunoştea bine viaţa lui Swann). Încercă să afle cine putea fi acea persoană. Dar până atunci nu avusese nici cea mai mică bănuială cu privire la faptele necunoscute ale celorlalţi, fapte care nu au legături vizibile cu vorbele lor. Şi când voi să ştie dacă trebuia să situeze regiunea necunoscută unde luase naştere acea faptă josnică sub caracterul aparent al domnului de Charlus, al domnului des Laumes, al domnului d’Orsan, cum niciunul dintre aceşti bărbaţi nu aprobase vreodată în faţa lui practica scrisorilor anonime, şi cum tot ceea ce îi spuseseră implica ideea că ei o condamnă, nu

văzu niciun motiv pentru a raporta această infamie la firea unuia mai curând decât la firea celuilalt. Firea domnului de Charlus era oarecum cea a unui om detracat, dar bun şi iubitor din naştere; cea a domnului des Laumes, oarecum rece, dar sănătoasă şi dreaptă. Iar Swann nu întâlnise niciodată pe cineva care, chiar în împrejurările cele mai triste, să vină către el cu o vorbă mai bine simţită, cu un gest mai discret şi mai nimerit decât domnul d'Orsan. Ba chiar îi era cu neputinţă să înţeleagă rolul deloc delicat pe care îl avea, se pare, domnul d'Orsan în legătura sa cu o femeie bogată, rol pe care, de fiecare dată când Swann se gândea la el, era obligat să-l lase de o parte, căci asemenea proastă reputaţie venea în totală contradicţie cu atâtea mărturii sigure de delicateţe sufletească. Timp de o clipă Swann simţi că mintea lui se întunecă, şi el se gândi la altceva, ca să afle din nou puţină lumină. Apoi avu curajul să se întoarcă spre acele reflecţii. Dar atunci, după ce nu putuse bănui pe nimeni, trebui să bănuiască pe toată lumea. La urma urmei, domnul de Charlus îl iubea şi era bun la suflet. Dar era un nevropat, poate că mâine va plânge ştiindu-l bolnav, iar astăzi, din gelozie, din mânie, cine ştie ce idee pusese dintr-o dată stăpânire pe el, dorise să-i facă rău. De fapt acest gen de bărbat este cel mai primejdios. Desigur, prinţul des Laumes nu-l iubea nici pe departe pe Swann aşa cum îl iubea domnul de Charlus. Dar, tocmai de aceea, nu avea faţă de el aceleaşi susceptibilităţi; şi apoi era o fire rece, fără îndoială, dar incapabilă atât de josnicii cât şi de fapte mari; Swann se caia văzând că nu s-a legat în viaţă decât de asemenea oameni. Apoi se gândea că bunătatea este cea care îi împiedică pe oameni să *h* facă rău semenilor lor, că nu poate răspunde decât de firi asemănătoare cu a sa, cum era, în ceea ce priveşte bunătatea sufletească, firea domnului de Charlus. Fie şi numai ghidul de a-i face această supărare lui Swann l-ar fi revoltat. Dar, cu un om

insensibil, altfel alcătuit, cum era prinţul des Laumes, cum să prevezi către ce fapte l-ar putea duce cauze de o esenţă diferită? Totul este să fii bun, iar domnul de Charlus era bun. Domnul d'Orsan nu era nici el rău, iar relaţiile lui, cordiale, dar nu foarte intime, cu Swann, născute din plăcerea pe care, gândind la fel despre toate lucrurile, o aveau când stăteau de vorbă împreună, erau mai sigure decât afecţiunea exaltată a domnului de Charlus, ce-l putea duce către fapte pătimaşe, bune sau rele. Dacă era cineva de către care Swann se simţise totdeauna înţeles şi iubit cu un fel de gingăşie, atunci aceia era domnul d'Orsan. Da, şi totuşi de ce ducea acea viaţă prea puţin onorabilă? Swann regreta că nu a ţinut seama de ea, că a recunoscut adeseori, glumind, că faţă de nimeni nu a avut sentimente de simpatie şi de stimă atât de mari ca faţă de această canalie. Nu degeaba, îşi spunea el acum, oamenii îi judecă pe semenii lor după fapte. Numai faptele înseamnă ceva, şi nicidecum ce spunem, ce gândim. Charlus şi des Laumes pot avea cutare sau cutare defecte, dar sunt oameni de bine. Orsan nu le are poate, dar nu este un om de bine. Ar fi putut face încă odată un lucru urât. Apoi Swann îl bănui pe Remi care, este adevărat, nu ar fi fost capabil decât să inspire altcuiva scrisoarea, dar această pistă îi păru, o clipă, ca fiind cea bună. Mai întâi, Lorédan avea motive să o urască pe Odette. Şi apoi cum să nu bănuim că servitorii noştri, trăind într-o situaţie inferioară faţă de a noastră, adăugând averii şi defectelor noastre bogăţii şi vicii imaginare pentru care ne invidiază şi ne dispreţuiesc, se vor găsi în mod fatal târâţi într-o acţiune prin care s-ar deosebi de oamenii din lumea noastră? îl bănui şi pe bunicul meu. De fiecare dată când Swann îi ceruse un serviciu, acesta îl refuzase. Apoi, date fiind ideile lui burgheze, crezuse poate că acţionează spre binele lui Swann. Îi bănui şi pe Bergotte, pe pictor, pe soţii Verdurin, admiră, odată mai mult, în treacăt, înţelepciunea

celor din societatea înaltă, care nu vor să aibă relaţii cu mediile artistice, unde asemenea lucruri sunt posibile, poate chiar recunoscute în mod deschis, sub numele de farse pline de haz; dar îşi amintea anumite trăsături de caracter prin care aceşti boemi îi apăruseră ca fiind oameni drepţi şi sinceri, şi le compară cu viaţa întemeiată pe expediente, ba chiar pe escrocherii, pe care ajung adeseori s-o ducă aristocraţii, din lipsa de bani, din nevoia de lux, din dorinţa coruptă de plăceri. Pe scurt, această scrisoare anonimă dovedea ca el! Cunoaşte o fiinţă capabilă de asemenea nelegiuire, dar nu vedea de ce această nelegiuire ar fi fost mai curând ascunsă în minereul – inexplorat de un altul – care este caracterul bărbatului bun şi iubitor, decât în caracterul bărbatului rece, al artistului, al burghezului, al nobilului sau al valetului. Ce criteriu trebuie să adopţi pentru a-i judeca pe oameni? De fapt toţi cei pe care îi cunoştea puteau fi în stare de o ticăloşie. Trebuia oare să nu mai întâlnească pe niciunul dintre ei? Mintea lui se întunecă parcă; îşi trecu de câteva ori mâinile pe frunte, îşi şterse sticlele ochelarilor cu batista şi, gândindu-se că la urma urmei şi alţi oameni ca el îi frecventau pe domnul de Charlus, pe prinţul des Laumes şi pe ceilalţi, îşi spuse ca asta nu înseamnă neapărat că ei sunt incapabili de o infamie, ci că faptul de a frecventa oameni care pot săvârşi o nelegiuire este o necesitate a vieţii, căreia fiecare i se supune. Şi continuă să le strângă mâna tuturor acestor prieteni, cu acea rezervă, pur stilistică, prin care îi bănuia că poate căutaseră să-i aducă la deznădejde.

Cât priveşte însuşi fondul scrisorii, nu se nelinişti, căci nici măcar una dintre acuzaţiile formulate împotriva Odettei nu părea verosimilă; Swann, ca mulţi oameni, avea mintea leneşă şi lipsită de inventivitate. Ştia bine, ca pe un adevăr general, că viaţa oamenilor este plină de contraste, dar când era vorba de fiecare om în parte, îşi închipuia

cealaltă parte a vieţii acestora, necunoscută lui, ca fiind, identică părţii pe care o cunoştea. Îşi închipuia lucrurile ce-i erau ascunse, cu ajutorul acelor lucruri ce i se spuneau, în clipele când Odette era lângă el, dacă vorbeau împreună despre o faptă urâtă sau despre un sentiment ticălos ale altcuiva „ea le condamna în virtutea aceloraşi principii pe care Swann le auzise întotdeauna rostite de părinţii lui şi cărora el le rămăsese credincios; şi apoi ea îi aranja florile în vase, bea o ceaşcă de ceai, se *în* teresa de lucrările lui Swann. Deci Swann extindea aceste deprinderi şi la restul vieţii Odettei, el repeta aceste gesturi când voia să-şi închipuie clipele când ea era departe de el. Dacă cineva ar fi vrut să i-o zugrăvească aşa cum era, sau mai curând aşa cum fusese atâta vreme cu el, dar lângă un alt bărbat, el ar fi suferit, căci această imagine i s-ar fi părut verosimilă. Dar ce nebunie să afirmi că ea frecventează casele de toleranţă, că se dedă unor orgii cu femei, că duce viaţa desfrânată a fiinţelor abjecte! Slavă Domnului, crizantemele din închipuirea lui Swann, ceaiurile succesive, indignările virtuoase nu lăsau nici cel mai mic loc unor asemenea presupuneri! Din când în când totuşi, el îi dădea de înţeles Odettei că, din răutate, oamenii îi povesteau tot ce face ea; şi» slujindu-se în asemenea împrejurări de un amănunt neînsemnat, dar adevărat, pe care îl aflase din întâmplare, ca şi cum ar fi fost doar un mic fragment, pe care îl lăsa să se întrevadă parcă fără voia lui, dintr-o reconstituire completă a vieţii Odettei ţinută ascunsă în el, o lăsa să creadă că este informat despre lucruri pe care în realitate nu le ştia şi nici chiar nu le bănuia, căci dacă adeseori o ruga stăruitor pe Odette să nu falsifice adevărul, era doar, chiar dacă el nu-şi dădea seama totdeauna, pentru ca Odette să-i spună tot ce face ea. Fără îndoială, aşa cum îi şi spunea Odettei, el iubea sinceritatea, dar ca pe o codoaşă ce ar fi putut să-l informeze despre viaţa amantei lui. De aceea această

iubise, nefiind dezinteresată, nu-l făcuse mai bun. Adevărul scump inimii lui era cel pe care avea să i-l spună Odette: dar! Însuşi, pentru a obţine acel adevăr, nu se dădea în lături de la minciună, de la acea minciună pe care i-o înfăţişa întruna Odettei ca ducând la degradarea oricărei făpturi omeneşti. De fapt el minţea tot atât de mult cât şi Odette, pentru că, mai nefericit decât ea. Nu ura. Mai puţin egoist. Auzindu-l pe Swann cum îi povesteşte tot de lucruri pe care ea le făcuse, îl privea, neîncrezătoare şi supărată, ca să nu pară că se umileşte şi roşeşte de faptele ei.

Într-o zi, aflându-se în perioada de linişte cea mai lungă pe care o străbătuse până atunci fără să mai fie pradă unor crize de gelozie, acceptase să se ducă seara la teatru cu prinţesa des Laumes. Deschizând ziarul, pentru a căuta ce piese se joacă, vederea titlului: *Petele de marmoră* de Théodore Barrière îl izbi cu atâta cruzime, încât făcu un pas îndărăt şi întoarse capul. Luminat ca de becurile din jurul unei rampe, în acel nou loc unde figura, cuvântul „marmoră”, pe care nu-l mai desluşea printre celelalte, într-atât se obişnuise să-l aibă adeseori sub ochi, redevenise dintr-o dată vizibil şi îl silise să-şi aducă aminte de o întâmplare pe care Odette i-o povestise odinioară, cu privire la o vizită pe care o făcuse la Salonul din Palatul Industriei împreună cu doamna Verdurin, când aceasta îi spusese: „Ai grijă, o să ştiu eu să te dezgheţ, doar nu eşti de marmoră”. Odette îi afirmase că nu era decât o glumă, iar el nu dăduse nicio importanţă acelui episod. Dar pe atunci avea mai multă încredere în ea. Iar scrisoarea anonimă vorbea despre iubiri de acest fel. Fără să îndrăznească să-şi ridice ochii spre ziar, mai întoarse o pagină ca să nu mai vadă cuvintele: „Fetele de marmoră” şi începu să citească maşinal ştirile. În departamentul La Manche avusese loc o mare furtună, erau semnalate stricăciuni la Dieppe, Cabourg, Beuzeval. Pe dată mai făcu

un pas îndărăt.

Numele de Beuzeval îl făcuse să se gândească la cel al unei alte localităţi din aceeaşi regiune, Beuzeville, ce poartă, unit de el cu o liniuţă, şi un alt nume, cel de Bréauté, pe care îl văzuse adeseori pe hărţi, dar care – îşi dădea pentru prima oară seama – era acelaşi cu numele prietenului său domnul de Bréauté (despre el scrisoarea anonimă spunea că fusese amantul Odettei). La urma urmei, fiind vorba de domnul de Bréauté, acuzaţia era verosimilă; dar în ceea ce o privea pe doamna Verdurin, lucrul era cu neputinţă. Din faptul că Odette minţea uneori nu puteai trage concluzia că ea nu spune niciodată adevărul şi, în acele cuvinte pe care le schimbase cu doamna Verdurin, povestite de ea însăşi lui Swann, el recunoscuse glumele inutile şi primejdioase pe care, din lipsă de experienţă şi fiindcă ignoră viciul, le fac femeile inocente şi care – ca, de exemplu, Odette – sunt cel mai puţin în stare să simtă o iubire pătimaşă pentru o altă femeie. În timp ce, dimpotrivă, indignarea cu care ea îi respinsese bănuielile pe care i le iscase fără voie pentru o clipă prin povestirea ei, se potrivea cu tot ce ştia el despre gusturile şi temperamentul amantei lui. Dar în acea clipă, datorită uneia dintre acele inspiraţii de bărbat gelos, asemănătoare cu cea care îi dăruieşte poetului sau savantului, care nu posedă încă decât o rimă sau o observaţie exactă, ideea sau legea ce le va da întreaga lor putere, Swann îşi aminti pentru prima dată o frază pe ca.re Odette i-o spusese în urmă cu doi ani: „Acum doamna Verdurin nu mai are ochi decât pentru mine, îi sunt dragă, mă sărută, vrea să ies în oraş cu ea, vrea să o tutuiesc”. Atunci Swann nu numai că nu văzuse în această frază vreo legătură oarecare cu absurdele cuvinte menite să simuleze viciul, pe care i le povestise Odette, ci, dimpotrivă, o înţelesese ca fiind dovada unei strânse prietenii. Acum iată că amintirea acestei atitudini iubitoare a doamnei Verdurin

se întâlnea dintr-o dată cu amintirea conversaţiei ei de prost gust. El nu mai putea despărţi în mintea lui toate acele cuvinte şi le văzu amestecate şi în realitate, tandreţea impregnând cu ceva serios şi important acele glume care, în schimb, o făceau să-şi piardă din inocenţă. Se duse la Odette. Se aşeză departe de ea. Nu îndrăznea să o sărute, neştiind dacă în ea, dacă în el, o sărutare ar trezi iubirea sau mânia. Tăcea şi privea cum moare dragostea lor. Dintr-o dată luă o hotărâre.

— Odette, îi spuse el, draga mea, ştiu că sunt odios, dar trebuie fă te întreb ceva. Îţi aminteşti ce-mi trecuse prin minte în legătură cu tine şi cu doamna Verdurin? Spune-mi dacă era adevărat, cu ea sau cu alta.

Ea clătină din cap, strângând din buze, semn adeseori folosit de oameni pentru a răspunde că nu au de gând să meargă acolo, că asta îi plictiseşte, cuiva care i-a întrebat: „Vii să vezi cavalcada, să asişti la trecerea în revistă?” Dar acest semn, legat de obicei de o întâmplare viitoare, are un caracter oarecum incert când vrea să nege o întâmplare trecută. Mai mult, el nu evocă decât motive legate de un capriciu personal, şi nu o condamnare, o imposibilitate morală. Văzând-o pe Odette cum îi răspunde astfel prin acel semn că presupunerea lui este falsă, Swann înţelese că este poate adevărată.

— Ţi-am spus, doar ştii bine, adăugă ea pe un ton iritat şi nefericit.

— Da, ştiu, dar eşti sigură? Nu-mi spune: „Ştii bine”, ci spune-mi: „Nu am făcut niciodată ceva de felul ăsta cu o femeie”.

Ea repetă aceste cuvinte ca pe o lecţie, pe un ton ironic, şi ea cum ar fi vrut să scape de el:

— Nu am făcut niciodată ceva: de felul ăsta cu o femeie.

— Poţi să juri pe iconiţa Fecioarei din Laghet?

Swann ştia că Odette nu va face niciodată un jurământ mintos în faţa acestei iconiţe.

— Cum mă chinuieşti. Exclamă ea, eliberându-se parcă printr-o tresărire de întrebarea prin care el o strângea ca într-un cleşte. Ai terminat? Ce ai astăzi? Ai hotărât cumva că vrei să te urăsc de moarte? Voiam tocmai să fim iarăşi ca altădată, şi iată cum ştii să-mi mulţumeşti!

Dar, nedându-i drumul, aşa cum un chirurg aşteaptă să ia sfârşit spasmul care i-a întrerupt operaţia, dar nu-l face să renunţe la ea:

— Greşeşti dacă-ţi închipui că te-aş certa pentru asta, Odette, îi spuse el cu o blândeţe convingătoare şi mincinoasă. Nu-ţi vorbesc niciodată decât despre ceea ce ştiu, şi ştiu totdeauna mai mult decât spun. Dar numai tu poţi îndulci, prin mărturisirea ta, ceea ce mă face să te urăsc atâta vreme cât fapta mi-a fost dezvăluită doar de ceilalţi. Mânia mea împotriva ta nu e pricinuită de faptele tale, te iert pentru cate iubesc, ci de minciuna ta, de minciuna ta absurdă, re te face să negi în continuare lucruri pe care eu le ştiu. Dar cum vrei tu ca eu să te pot iubi, când văd că îmi susţii, că îmi juri un lucru pe care îl ştiu neadevărat? Odette, nu prelungi această clipă care este o tortură pentru amândoi. Dacă vrei, totul va lua sfârşit în clipa următoare, vei fi pentru totdeauna scăpată de orice bănuială. Spune-mi, jurând pe iconiţa ta, dacă ai făcut sau nu asemenea lucruri.

— Dar nu mai ştiu, strigă ea mânioasă, poate de foarte multă vreme, fără să-mi dau seama ce fac, poate de două sau de trei ori.

Swann se gândise la toate posibilităţile. Realitatea este deci ceva care nu are niciun raport cu posibilităţile, aşa cum nu are nicio legătură lovitura de cuţit pe care o primim cu mişcările uşoare ale norilor de deasupra capetelor noastre, de vreme ce aceste cuvinte: „de două sau de trei ori” însemnară inima lui Swann cu un fier înroşit. Ciudat lucru, cuvintele „de două sau de trei ori”, aceste simple cuvinte, aceste cuvinte rostite în aer, la

distanţă, pot sfâşia inima ca şi cum ar atinge-o cu adevărat, o pot îmbolnăvi, ca o otravă pe care ai înghiţi-o. Fără voie, Swann se gândi la cuvintele pe care le auzise în salonul doamnei de Saint-Euverte: „Este tot ce am văzut mai extraordinar în afară de mesele ce trepidează în timpul şedinţelor de spiritism”. Suferinţa pe care o simţea nu semăna cu nimic din ce crezuse. Nu numai pentru că, în ceasurile lui cele mai bănuitoare, închipuirea îi înaintase arareori atât de mult în direcţia răului, dar pentru că, atunci chiar când îşi închipuia acel lucru, el rămânea vag, nesigur, lipsit de grozăvia specială care emanase din cuvintele „poate de două sau de trei ori”, lipsit de acea cruzime specifică la fel de diferită de tot ce cunoscuse el până atunci. Ca o boală de care eşti atins pentru prima dată. Şi totuşi această Odette de la care îi Venea tot acel rău, nu-i era mai puţin dragă, ci, dimpotrivă, îi devenea încă şi mai preţioasă, ca şi cum, pe măsură ce creşteai suferinţa, creştea şi preţul calmantului, al leacului împotriva otrăvii pe care numai această femeie îl poseda. Voia să se ocupe de ea încă şi mai mult, ca de o boală pe care o descoperi dintr-o dată ca fiind mai gravă decât crezuseşi. Voia ca lucrul îngrozitor despre care ea îi spusese că l-a făcut „de două sau de trei ori” să na se mai repete. Dar pentru asta trebuia să vegheze asupra Odettei. Se spune adeseori că dezvăluindu-i unui prieten greşelile amantei sale, nu reuşeşti decât să-l apropii şi mai mult de ea, pentru că nu te crede. Dar cu cât mai mult încă îl apropii de ea dacă te crede! Dar, îşi spunea Swann, cum sa o protejeze? Poate ar fi putut să o apere de o anumită femeie, dar mai existau sute de alte femei, şi el înţelese ce nebunie îl atinsese când, în seara când nu o găsise pe Odette la soţii Verdurin, începuse să dorească posesiunea unei alte fiinţe, totdeauna imposibilă. Din fericire pentru Swann, sub noile suferinţe care pătrunseseră în sufletul lui ca nişte hoarde invadatoare, exista un fond al firii lui mai

vechi, mai liniştite, şi care lucra în tăcere, precum celulele unui organ rănit ce încep pe dată să refacă ţesuturile bolnave, precum muşchii unui membru paralizat care tind să-şi reia mişcările. Aceşti locuitori mai vechi, mai autohtoni, din sufletul lui, mobilizară pentru o clipă toate forţele lui Swann în vederea lucrării obscure şi reparatoare care le dă celor convalescenţi, celor operaţi iluzia odihnei. De data asta, şi nu ca de obicei, această destindere prin epuizare se produse nu atât în creierul lui Swann, cât în inima lui. Dar toate lucrurile vieţii care au existat cândva ţin să se recreeze, şi ca un animal pe moarte cuprins din nou de tresăririle unor convulsii ce păreau a fi luat sfârşit, suferinţa, încă odată, pârjoli cu fierul roşu inima lui: Swann, pentru o clipă cruţată. Îşi aminti de acele seri cu lună plină când, lungit în trăsura lui care îl ducea în strada La Pérouse, îşi cultiva cu voluptate emoţiile de bărbat îndrăgostit, fără să ştie cărui fruct otrăvit îi vor da naştere. Dar toate aceste gânduri nu-i străbătură mintea decât timp de o secundă, cât îşi duse mâna la inimă, apoi el respiră din nou în chip firesc şi izbuti să surâdă, pentru a-şi ascunde chinul, începu să-i pună noi întrebări. Căci gelozia lui, care îl lovise aşa cum un duşman nu ar fi izbutit să-l lovească, făcându-l să cunoască durerea cea mai crudă din viaţa lui de până atunci, găsea că nu suferise îndeajuns şi încerca să-l rănească încă şi mai adânc. Ca o zeiţă rea, gelozia îl inspira pe Swann mânându-l către propria-i pieire. Chinul lui nu se înteţi chiar de la început, dar nu din vina lui, ci numai din vina Odettei.

— Draga mea îi spuse el, acum, că totul s-a sfârşit, aş vrea doar să ştiu dacă lucrul s-a întâmplat cu o persoană pe care o cunosc.

— Nu, îţi jur, de altfel cred că am exagerat, cred că nu am ajuns până acolo.

El surâse şi continuă:

— Nu-i, nimic, dar e păcat că nu-mi poţi spune numele. Dacă mi-aş putea închipui persoana, asta m-ar împiedeca să mă mai gândesc vreodată la acest lucru. O spun spre binele tău, căci nu te voi mai plictisi cu întrebările. E atât de liniştitor să-ţi poţi închipui lucrurile întocmai cum s-au petrecut! Îngrozitoare sunt doar lucru rile pe care nu ţi le poţi imagina. Dar ai fost atât de bună cu mine, nu vreau să te mai obosesc. Îţi mulţumesc din suflet pentru tot binele pe care mi l-ai făcut. Şi cu asta am terminat. Mai spune-mi doar: când s-a petrecut asta?

— Oh! Charles, dar mă ucizi! Sunt lucruri foarte vechi. Nu m-am mai gândit niciodată la ele, te porţi de parcă ai vrea cu orice preţ să-mi redeschizi pofta de a le face. Nu prea văd la ce ţi-ar folosi, spuse ea cu o prostie inconştientă şi o răutate voită.

— Oh! Voiam doar să ştiu dacă s-au întâmplat de când te cunosc. Dar ar fi atât de firesc! S-au petrecut aici? Nu poţi să-mi spui în care seară anume, pentru ca să-mi închipui ce făceam eu în acea seară? Înţelegi că nu-i cu putinţă să nu-ţi aminteşti cu cine, Odette, iubirea mea.

— Nu ştiu, cred că era la Bois, într-o seară când ai venit după noi în insulă. Cinaseşi la prinţesa des Laumes, spuse ea, fericită că-i poate da un amănunt precis care să-i dovedească adevărul spuselor ei. La o masă învecinată se afla o femeie pe care nu o văzusem de foarte multă vreme. Mi-a spus: „Vino îndărătul acelei stânci ca să vedem razele de lună răsfrângându-se în apă”. Mai întâi ani căscat şi i-am răspuns: „Nu, sunt obosită şi mă simt bine aici”.
Ea mi-a spus că niciodată nu mai văzuse o asemenea lună. I-am răspuns: „Glumeşti!”; ştiam ce vrea de la mine.

Odette povestea toate astea aproape râzând, fie pentru că ele îi păreau cu totul fireşti, fie pentru a le scădea astfel din importanţă, fie pentru a nu părea umilită. Văzând expresia lui Swann, îşi schimbă atitudinea:

— Eşti un mizerabil, îţi place să, mă torturezi, să mă faci

să-ţi spun minciuni numai ca să mă laşi odată în pace.

Această a doua lovitură primită de Swann era încă mai cumplită decât prima. Niciodată nu bănuise că acele lucruri erau atât de recente, ascunse de ochii lui, care nu ştiuseră să le descopere, mi într-un trecut pe care nu-l cunoscuse, ci în seri de care îşi amintea atât de bine, pe care le trăise cu Odette, pe care le crezuse atât de cunoscute de el şi care acum căpătau o înfăţişare vicleană şi atroce; în mijlocul lor, dintr-o dată, se ivea acea prăpastie, acel moment din insula din Bois. Odette, fără să fie inteligentă, avea farmecul firescului. Ea povestise, mimase acea scenă cu atâta simplitate, încât Swann, gâfâind de gelozie, vedea totul: căscatul Odettei, stânca. O auzea cum răspunde – plină de veselie, vai —: „Glumeşti!” Simţea că nu-i va mai spune nimic despre acea seară, că nu se mai poate aştepta pentru moment la nicio altă dezvăluire; îi spuse: „Draga mea, iartă-mă, simt că te chinuiesc, gata, nu mă mai gândesc la asta”.

Dar ea văzu că ochii lui rămâneau aţintiţi asupra lucrurilor pe care nu le ştia şi asupra acestui trecut al iubirii lor, monoton şi liniştit în amintirea lui, pentru că era vag, şi sfâşiat acum, ca de o rană, de acel moment din insula din Bois, cu lună plină, după cina de la prinţesa des Laumes. Dar el se obişnuise într-atâta să găsească viaţa interesantă – să admire ciudatele descoperiri pe caro te sileşte să le faci –, că, în vreme ce suferea atât de mult încât credea că nu va mai putea îndura mult timp o asemenea durere, îşi spunea: „Viaţa este cu adevărat uimitoare şi ne rezervă surprize nemaipomenite; de fapt, viciul este mult mai răspândit decât se crede. Iată o femeie în care aveam încredere, cu o înfăţişare atât de simplă, atât de cinstită, chiar dacă frivolă, şi care părea a avea gusturi foarte normale şi sănătoase; în urma unui denunţ neverosimil îi pun întrebări, şi puţinul pe care mi-l mărturiseşte îmi dezvăluie mult mai mult decât *aş* fi putut

bănui. Dar nu putea să se mărginească la aceste observaţii dezinteresate. Căuta să aprecieze exact valoarea a ceea ce ea îi povestise, ca să ştie dacă trebuia să tragă concluzia că ea făcuse acele lucruri adeseori şi că le va repeta. Îşi spunea întruna cuvintele ei: „Vedeam bine ce vrea de la mine”, „De două sau de trei ori”, „Glumeşti!”, dar ele nu mai apăreau dezarmate în memoria lui Swann, ci fiecare avea un cuţit şi îl împlânta din nou în el. Multă vreme, aşa cum un bolnav nu se poate împiedica să încerce clipă de clipă să facă o mişcare dureroasă, el îşi repeta cuvintele: „Mă simt bine aici”, „Glumeşti!”, dar suferinţa era, atât de puternică, încât era silit să se oprească. Era uimit că fapte pe care totdeauna le privise cu atâta uşurinţă şi veselie, deveniseră acum pentru el grave ca o boală în urma căreia poţi să mori. Cunoştea bine femei cărora le-ar fi putut cere să o supravegheze pe Odette. Dar cum să spere că ele vor privi lucrurile ca şi el, şi nu vor rămâne la punctul de vedere care fusese şi al său vreme atât de îndelungată, conducându-i totdeauna viaţa voluptuoasă, cum să spere că nu-i vor spune, râzând: „Gelosule, vrei să-i lipseşti şi pe ceilalţi de o plăcere”? Prin ce trapă dintr-o dată coborâtă (el, care nu avusese odinioară prin iubirea lui pentru Odette decât plăceri delicate) fusese el brusc aruncat în acest nou cerc al infernului, de unde nu vedea cum va mai putea ieşi vreodată? Sărmană Odette! Na era supărat pe ea. Ea nu era decât pe jumătate vinovată. Nu se spunea că fusese dăruită, de către propria ei mamă, pe când era aproape un copil, la Nisa, unui englez bogat? Dar cât adevăr dureros începeau să cuprindă pentru el aceste rânduri din *Jurnalul urnii poet*[136] de Alfred de Vigny, pe care le citise odinioară cu indiferenţă: „Când simţi că te cuprinde iubirea pentru o femeie, ar trebui să-ţi spui: Cine sunt prietenii ei? Ce fel de viaţă a dus? Toată fericirea

136 Publicat postum, în 1867, de executorul testamentar al lui Vigny, Louis Ratisbonne.

vieţii se sprijină pe răspunsurile la aceste întrebări”. Swann era uimit că asemenea simple fraze rostite de el în gând, ca „Glumeşti!”, „Vedeam bine ce vrea de la mine”, pot sări facă atât de rău. Dar înţelegea că acel lucru pe care el îl credea a fi doar o înşiruire de fraze simple nu era decât armatura în care era prinsă, şi putea, să-i fie redată, suferinţa simţită de el în timpul povestirii Odettei. Căci. Din nou, îl încerca aceeaşi suferinţă. Zadarnic ştia acum – ba chiar zadarnic uitase puţin, iertase, odată cu trecerea timpului –, când îşi spunea iarăşi aceste cuvinte, vechea suferinţă făcea din el omul care fusese înainte ca Odette să-i vorbească: neştiutor, plin de încredere; cumplita lui gelozie îl situa din nou, pentru a simţi iarăşi lovitura pe, care i-o dăduse mărturisirea Odettei, în poziţia cuiva ce nu ştie încă, şi, chiar după câteva luni, această veche întâmplare îl tulbura ca o revelaţie. Admira teribila putere recreatoare a memoriei sale. El nu putea nădăjdui o domolire a chinurilor decât prin slăbirea acestei forţe generatoare, a cărei fecunditate scade odată cu vârsta. Dar când puterea pe care o avea unul dintre cuvintele rostite de Odette de a-l face să sufere părea epuizată oarecum, atunci un alt cuvânt, unul dintre acelea asupra cărora mintea lui Swann se oprise mai puţin până atunci, un cuvânt aproape nou, Io înlocuia pe celelalte, şi îl lovea cu o vigoare intactă. Amintirea serii când cinase la prinţesa des Laumes era dureroasă, dar nu era decât centrul răului său. Acesta iradia confuz, jur-împrejur, către toate zilele învecinate. Şi în orice punct ar fi vrut să ajungă în aceste amintiri, întregul anotimp când soţii Verdurin petrecuseră atât de des seara în insula din Bois îi făcea rău. Atât de rău, încât, treptat, curiozităţile pe care le stârnea în el gelozia fură neutralizate de teama noilor torturi pe care va trebui să le îndure satisfăcându-le. Îşi dădea seama că toată viaţa Odettei dinainte de întâlnirea lor, pe cate nu încercase niciodată să şi-o reprezinte, nu

era întinderea abstractă pe care o Vedea el vag, ci fusese alcătuită din ani având particularităţile lor, de ani plini de incidente concrete. Dar, aflându-le, se temea că acest trecut incolor, fluid şi suportabil va căpăta un corp tangibil şi desfrânat, un chip individualizat şi diabolic. Şi continua să nu încerce să şi-l închipuie întocmai aşa cum fusese, nu din lene de a gândi, ci, de data asta, de teama suferinţei. Nădăjduia că într-o zi va ajunge să poată auzi numele insulei din Bois, cel al prinţesei des Laumes, fără să simtă vechea sfâşiere, şi găsea ca este imprudent să o silească pe Odette să rostească noi cuvinte, numele altor locuri, al altor împrejurări care, suferinţa sa fiind de puţină vreme mai mică, o vor face să renască sub o altă formă.

Dar adeseori lucrurile pe care nu le cunoştea, pe care se temea acum să le cunoască, îi erau dezvăluite cu totul spontan de Odette însăşi; într-adevăr, distanţa pe care viciul o punea între viaţa reală a Odettei şi viaţa relativ inocentă atribuită ei de Swann. Şi pe care adeseori încă i-o atribuia, era ignorată de Odette: o fiinţă vicioasă, prefăcându-se întotdeauna virtuoasă în faţa celor de care nu vrea să fie bănuită ca având vicii, nu poate exercita controlul necesar pentru a-şi da seama cât de departe de modul de a trăi normal o duc, treptat, aceste vicii, căci creşterea lor continuă se face pe nesimţite pentru cel ce le practică. În coabitarea lor, în mintea Odettei, cu amintirea faptelor pe care ea i le ascundea lui Swann, alte fapte, treptat, erau colorate de celelalte, molipsite de ele fără ca ea să le vadă în vreun fel ciudăţenia, fără ca ele să contrasteze cu mediul unde ea le făcea să trăiască în mintea-i; dar i le povestea lui Swann, iar el era înspăimântat de ambianţa dezvăluită de ele. Într-o zi încerca, fără să o jignească pe Odette, să o întrebe dacă nu fusese niciodată în case de toleranţă. La drept vorbind, era convins că nu fusese; lectura scrisorii anonime introdusese o bănuială în inteligenţa lui, dar într-un fel mecanic; nu-i

acordase niciun fel de credit, dar, de fapt, rămăsese acolo, iar Swann, pentru a se elibera de prezenţa pur materială, dar totuşi supărătoare, a bănuielii, dorea ca Odette să o extirpe din mintea lui. „O, nu! Dar asta nu înseamnă că patroanele unor astfel de case nu umblă după mine. Adăugă ea, arătând, printr-un surâs, o mulţumire vanitoasă de care nu-şi dădea seama. Una m-a aşteptat chiar ieri timp de două ore, ba chiar spunea să stabilesc cu orice preţ. Se pare că un ambasador i-a spus: «Mă omor dacă nu mi-o aduci». I s-a spus că nu eram acasă, dar până la urmă a trebuit să-i vorbesc eu însămi ca să o conving să plece. Aş fi vrut să vezi cum am primit-o; camerista mea, care mă auzea din încăperea alăturată, mi-a spus că strigam din răsputeri: «Dar îţi spun că nu vreau! Nu-mi place ce-mi propui, Cred că sunt liberă să fac totuşi ce vreau! Dacă aş avea nevoie de bani, mai înţeleg...» Portarul a primit ordinul să nu o mai lase să între, îi va spune că sunt la ţară. Ah! Aş fi vrut să fii ascuns undeva. Cred că ai fi fost mulţumit, dragul meu. Odette a ta nu-i chiar atât de rea, după cum vezi.”

De altfel, când i le făcea, înseşi mărturisirile ei privitoare la greşeli pe care presupunea că Swann le descoperise, îi slujeau acestuia mai curând ca punct de plecare pentru noi îndoieli şi prea puţin pentru a le curma pe cele vechi. Căci nu erau niciodată bine potrivite pe măsura acestora. Zadarnic lăsa Odette de o parte tot ce era esenţial, în ce rămânea se mai afla totdeauna ceva pe care Swann nu-l imaginase niciodată, ceva care îl copleşea cu noutatea i îi îngăduia să schimbe termenii problemei asupra căreia se înverşuna gelozia lui. Iar aceste mărturisiri nu mai puteau fi uitate de el. Sufletul lui le vehicula în toate direcţiile, le arunca, le legăna, ca pe nişte cadavre. Şi era otrăvit de ele.

O dată ea îi vorbi despre o vizită pe care i-o făcuse Forcheville chiar de sărbătoarea Paris-Murcie. „Cum, îl

cunoşteai în acea vreme? Ah! Da, e adevărat”, spuse, corectându-se repede, ca să nu pară că nu a ştiut. Şi, dintr-o dată, începu să tremure la gândul că în acea zi, când primise de la ea scrisoarea pe care o păstrase ca pe o comoară, ea lua poate masa cu Forcheville la „Maison d’Or”. Odette îi jură că nu. „Totuşi acel loc îmi aminteşte de ceva care ştiu că nu a fost adevărat”, îi spuse el, pentru a o speria. „Da, îţi aminteşti că nu am fost acolo în seara când ţi-am spus că tocmai ieşeam de acolo şi când tu mă căutaseşi la «Prévost», îi răspunse ea (crezând că ştie), eu o hotărâre plină nu atât de cinism, cât de timiditate, de o teama, de a-l contraria pe Swann, teamă pe care voia să o ascundă, din amor propriu, şi din dorinţa de a-i arăta că poate fi sinceră. Astfel îl lovi cu o precizie şi o putere de călău, cu un gest lipsit de cruzime, căci Odette nu-şi dădea seama de răul pe care i-l făcea lui Swann; ba chiar începu să râdă, poate, e adevărat, mai ales ca să-şi ascundă umilinţa şi stinghereala. „Este adevărat că nu fusesem la «Maison Dorée»[137], că ieşeam de la Forcheville. Fusesem într-adevăr la «Prévost», nu glumesc, mă întâlnise acolo şi-mi propusese să vin la el să-i văd gravurile. Dar venise cineva în vizită la el mai înainte. Ţi-am spus că veneam de la «Maison d’Or» pentru că m-am temut să-ţi spun adevărul, ca să nu te supăr. Cred că a. Fost un gest frumos din partea mea. Poate nu am avut dreptate, dar cel puţin acum îţi spun sincer cum s-au întâmplat lucrurile. Ce interes aş avea să nu-ţi spun că am luat masa cu el şi de sărbătoarea Paris-Murcie, dacă ar fi fost aşa? Cu atât mai mult cu cât atunci nu ne cunoşteam încă prea bine noi doi, nu-i aşa, dragul meu?” El îi surâse cu laşitatea neaşteptată a fiinţei lipsite de puteri în care fusese transformat de aceste cuvinte copleşitoare. Astfel, chiar în lunile la care nu mai îndrăznise niciodată să se gândească, pentru că

137 Până acum fusese în text „Maison d’Or”. În paginile următoare apare din nou „Maison Dorée”

fuseseră prea fericite, chiar în acele luni când îl iubise, ea îl minţea totuşi! Asemenea acelei clipe când (în prima seară când „potriviseră florile de catleya") ea îi spusese că vine de la „Maison Dorée”, existau, neîndoielnic, încă multe altele, ascunzând şi ele vreo minciună pe care Swann nu o bănuise încă niciodată. Îşi aminti că ea îi spusese într-o zi: „Aş putea să-i spun[138] doamnei Verdurin că nu mi-a fost gata rochia, că mi-a întârziat trăsura. Asemenea lucruri se aranjează întotdeauna”. Şi lui, probabil, de nenumărate ori când îi strecurase asemenea cuvinte, care explică o întârziere, justifică schimbarea orei unei întâlniri, îi ascundea, fără ca el să fi bănuit atunci, ceva ce trebuia să facă ea cu im altul, cu un altul căruia ca îi spusese: „îi voi spune lui Swann că nu mi-a fost gata rochia, că trăsura mi-a venit cu întârziere, asemenea lucruri se aranjează întotdeauna”. Şi sub amintirile cele mai minunate ale lui Swann, sub cuvintele cele mai simple pe care i le spusese cândva Odette, în care el crezuse ca în cuvintele sfintei Evanghelii, sub faptele zilnice pe care ea i le povestise, sub locurile cele mai obişnuite, casa croitoresei, aleea din Bois, Hipodromul, simţea ascunsă, prin mijlocirea acelui surplus de timp care, chiar în zilele cele mai cu de-amănuntul relatate, mai lasă încă răgaz şi pentru alte fapte, şi le poate sluji drept ascunzătoare, simţea insinuându-se, prezenţa posibilă şi subterană a unor minciuni care murdăreau tot ceea ce îi fusese mai scump până atunci (serile lui cele mai bune, strada La Pérouse însăşi, pe care Odette o părăsise probabil totdeauna la alte ore decât cele pe care i le comunicase lui), punând pretutindeni în circulaţie ceva din întunecata spaimă pe care o simţise când auzise mărturisirea cu privire la „Maison Dorée” şi, precum animalele spurcate

138 La Proust apar în mod frecvent repetiţii de cuvinte, dintr-un fel de nepăsare stilistică, mai ales în cazul verbului „dire”. Traducerea română le-a evitat uneori, alternând verbul a „spune” cu a „zice”.

din Prăbuşirea Cetăţii Ninive[139], dărâmând piatră cu piatră întregul lui trecut. Acum căuta să uite de fiecare dată când memoria îi rostea numele cumplit de „Maison Dorée”, dar nu ca la serata, încă foarte recentă, a doamnei de Saint-Euverte, pentru că îi amintea o fericire de mult pierdută, ci pentru că îi aducea în amintire o nefericire aflată de curând. Apoi, ca şi cel al insulei din Bois, numele de „Maison Dorée”, treptat, nu-l mai făcu să sufere. Căci ceea ce credem a fi iubirea noastră, gelozia noastră, nu-i una şi aceeaşi pasiune continuă, indivizibilă. Ele sunt alcătuite dintr-o infinitate de iubiri succesive, de gelozii diferite şi efemere, dar care, prin multitudinea lor neîntreruptă, lasă impresia continuităţii, iluzia unităţii. Viaţa iubirii lui Swann, fidelitatea geloziei sale erau făcute din moartea, din infidelitatea a nenumărate dorinţe, a nenumărate îndoieli, care o aveau toate drept obiect pe Odette. Dacă ar fi rămas multă vreme fără să o vadă, cele care mureau astfel nu ar fi fost înlocuite de altele. Dar prezenţa Odettei continua să însămânţeze inima lui Swann cu iubiri şi cu bănuieli alternate.

În unele seri ea devenea iar, dintr-o dată, foarte iubitoare, anunţându-l cu duritate că trebuie să profite pe dată de starea ei, că poate nu o va mai vedea aşa cine ştie câţi ani. De acum înainte; trebuiau să se întoarcă pe dată la ea acasă, ca să-i „potrivească florile de catleya”, şi dorinţa pe care pretindea că o simte faţă de el era atât de bruscă, atât de inexplicabilă, atât de imperioasă, mângâierile cu care îl copleşea apoi, atât de demonstrative şi de insolite, încât această iubire brutală şi parcă neverosimilă îl întrista pe Swann ca o minciună şi ea o răutate. Într-o seară când, la porunca ei, se întorsese cu ea

139 Întemeiată în al III-lea mileniu, în vechea Asie, pe malul râului Tigru, capitală a Asiriei, cetatea Ninive a atins culmea dezvoltării sub Senna-şerib (705—681 î.e.n.). A fost distrusă în 612 î.e.n. De către Cyaxares, regele Mediei.

acasă, şi când îi dădea sărutări întretăiate de verbe pătimaşe care contrastau cu indiferenţa ei obişnuită, el auzi parcă lui zgomot; se ridică şi căută pretutindeni, nu găsi pe nimeni, dar nu avu curajul să se întoarcă lângă ea; atunci Odette, în ei mâniei, sparse un vas, spunându-i lui Swann: „Cu tine nu se poate tace niciodată nume!” Şi el rămase cu bănuiala că poate ascunsese în cameră pe cineva pe care voise să-l facă gelos sau căruia voise să-i aţâţe simţurile.

Uneori se ducea în case de toleranţă, nădăjduind că va afla ceva despre ea, fără să îndrăznească totuşi să-i pronunţe numele. „Am o fetiţă care o să-ţi placă”, spunea patroana. Şi, timp de un ceas, stătea de vorbă, cuprins de tristeţe, cu vreo biată fetişcană uimită că nu-i cere şi altceva. Una, foarte tânără, fermecătoare, îi spuse într-o zi: „Aş vrea să-mi găsesc un prieten. Ar putea fi sigur că nu m-aş mai duce niciodată cu vreun alt bărbat. – Crezi într-adevăr că este cu putinţă ca o femeie iubită din tot sufletul să nu-l mai înşele niciodată pe cel care o iubeşte? o întrebă Swann, neliniştit. – Bineînţeles! Dar există firi şi firi!” Swann le spunea acestor fete aceleaşi lucruri care i-ar fi plăcut şi prinţesei des Laumes. Celei care căuta un prieten, îi spuse, surâzând: „E drăguţ, din partea ta, ţi-ai pus azi ochi albaştri, ca şi cordonul tău. – Dar şi dumneata ai manşete albastre. – Ce conversaţie plăcută avem! Nu te plictisesc? Poate ai treabă? – Nu, am tot timpul. Dacă m-ai fi plictisit, ţi-aş fi spus. Dimpotrivă, îmi place să te aud vorbind. – Stat foarte măgulit. Nu-i aşa că ne spunem lucruri foarte plăcute? îi spuse el patroanei, care tocmai intra. – Tocmai asta îmi spuneam şi eu. Cât sunt de cuminţi! Acum au început bărbaţii să vină la mine doar ca să stea de vorbă cu fetele. Nu de mult prinţul spunea că se simte mult mai bine aici decât în salonul nevestei. Se pare că acum femeile din lumea bună au un fel de a se purta scandalos. Plec, sunt discretă.” Şi îl lăsă pe Swann cu fata

cu ochi albaştri. Dar curând el se ridică şi îşi luă rămas bun, îi era indiferentă, căci nu o cunoştea pe Odette.

Pictorul fusese bolnav, iar doctorul Cottard îl sfătuise să facă o călătorie pe mare; mai mulţi dintre credincioşii casei spuseră că vor să plece împreună cu el; soţii Verdurin nu se putură hotărî să rămână singuri, închiriară un yacht, apoi îl cumpărară, şi astfel Odette făcu numeroase croaziere. De fiecare dată, la puţină vreme după plecarea ei. Swann simţea că începe să fie mai indiferent, dar, ca şi cum această distanţă morală ar fi fost direct proporţională cu distanţa materială, de îndată ce ştia că Odette s-a întors, trebuia să o vadă. Odată, când plecaseră doar pentru o lună, după cum credeau, fie că hotărâseră asta chiar în timpul călătoriei, fie că domnul Verdurin orânduise astfel dinainte pe ascuns lucrurile, pentru a-i face plăcere nevestei lui, şi nu le spusese celorlalţi decât treptat că vor mai întârzia, de la Alger se duseră la Tunis, apoi în Italia, apoi în Grecia, la Constantinopole, în Asia Mică. Călătoreau de aproape un an. Swann se simţea cu totul liniştit, aproape fericit. Deşi doamna Verdurin încercase să-i convingă pe pianist şi pe doctorul Cottard că mătuşa primului şi bolnavii celuilalt nu averii nevoie de ei şi că, în orice caz, era imprudent ca doamna Cottard să se întoarcă la Paris, pe care domnul Verdurin îl declara ca fiind în plină revoluţie, ea fu silită să le redea libertatea la Constantinopole. Iar pictorul plecă împreună cu ei. Într-o zi, la puţină vreme după întoarcerea acestor trei călători, Swann, văzând cum trece un omnibuz în direcţia parcului Luxembourg, unde avea treabă, sărise în el şi se pomenise aşezat în faţa doamnei Cottard, care îşi făcea vizitele, în mare ţinută, cu o pană la pălărie, în rochie de mătase, cu manşon, umbreluţă, poşetă şi mănuşi albe proaspăt curăţate. Înarmată cu aceste însemne, când era vreme uscată mergea pe jos de la o casă la alta, în acelaşi cartier, dar pentru a trece apoi în alt cartier folosea

omnibuzul. În primele clipe, înainte ca gentileţea, înnăscută a femeii să răzbată prin scorţoşenia micii burgheze, şi neştiind prea bine, de altfel, dacă trebuie să-i vorbească lui Swann despre soţii Verdurin, ea rosti, firesc, cu vocea ei înceată, stângace şi blândă, acoperită uneori pe de-a-ntregul de zgomotul asurzitor al omnibuzului, cuvinte alese printre cele pe care le auzea şi le repeta în cele douăzeci şi cinci de case ale căror etaje le urca într-o singură zi:

— Nu te întreb, domnule, dacă fiind atât de la curent cu toate cum eşti dumneata, ai văzut, la Mirlitons, portretul pictat de Machard, la care aleargă tot Parisul. Ce părere ai despre el? Faci parte din tabăra celor care îl admiră sau din tabăra celor care-l batjocoresc? În toate saloanele nu se vorbeşte decât despre portretul pictat de Machard; nu eşti şic, nu eşti cum trebuie să fii, nu eşti în pas cu vremea, dacă nu-ţi spui părerea despre portretul pictat de Machard.

Swann răspunzându-i că nu văzuse acest portret, doamna Cottard se temu că l-a jignit punându-i acea întrebare.

— Ah! Dar e foarte bine, cel puţin mărturiseşti asta de-a dreptul, no te crezi dezonorat pentru că nu ai văzut portretul pictat de Machard. Găsesc că e o atitudine foarte frumoasă. Eu una l-am văzut, părerile sunt împărţite, unii îl găsesc cam prea lucrat, cam prea meşteşugit, dar eu găsesc că este portretul ideal. Evident, nu seamănă cu femeile albastre şi galbene ale prietenului nostru Biche. Dar trebuie să-ţi spun de-a dreptul, deşi poate mă vei găsi cam învechită, dar spun ce gândesc, eu nu înţeleg nimic din ce pictează. Dumnezeule, recunosc calităţile pe care le are portretul soţului meu. E un tablou mai puţin straniu decât cele pe caro le pictează de obicei, dar de ce i-o fi făcut mustăţi albastre? În timp ce Machard! Soţul prietenei la care mă duc acum (ceea ce îmi prilejuieşte

marea plăcere de a călători împreună cu dumneata) i-a promis că dacă este numit membru al Academiei (este unul dintre colegii doctorului), îl va ruga pe Machard să-i facă portretul. Ce vis frumos! Am o altă prietenă care spune că îl preferă pe Leloir. Nu sunt decât o biată profană şi Leloir este poate încă şi mai iscusit. Dar găsesc că prima calitate a unui portret, mai ales când costă 10 000 de franci, este aceea de a semăna cu originalul, pe care chiar trebuie să-l înfrumuseţeze puţin.

După ce rosti aceste cuvinte ce-i erau inspirate de egreta ei înaltă, de monograma de pe poşetă, de numărul scris de vopsitor eu cerneală pe mănuşile ei, şi de stinghereala de a-i vorbi lui Swann despre soţii Verdurin, doamna Cottard, văzând că erau încă departe de colţul străzii Bonaparte, unde conductorul trebuia să oprească, îşi ascultă inima, care o sfătuia să rostească altfel de cuvinte.

— Cred că ţi-au ţiuit urechile, domnule, îi spuse ea, în răstimpul cât am călătorit cu doamna Verdurin. Nu se vorbea decât despre dumneata.

Swann îşi arătă mirarea, căci presupunea că numele lui nu mai era niciodată rostit în faţa soţilor Verdurin.

— De altfel, adăugă doamna Cottard, doamna de Crécy era şi ea acolo, şi cu asta am spus totul. Oriunde s-ar afla, Odette nu poate rămâne multă vreme fără să vorbească de dumneata. Şi îţi dai seama că nu te vorbeşte de rău. Cum? Te îndoieşti, spuse ea, văzându-l pe Swann că face un gest sceptic.

Şi, înflăcărându-se parcă de sinceritatea convingerii ei, nedând, de altfel, niciun fel de subînţeles acelui cuvânt, pe care îl folosea doar în sensul în care el se referă la afecţiunea care îi uneşte pe prieteni:

— Dar ea te adoră! Ah! Cred că nu ar trebui să spun asta despre dumneata în faţa ei! În legătură cu orice, dacă vedeam un tablou, de exemplu, ea spunea: „Ah! Dacă ar fi

aici, ar şti să vă spună dacă este autentic sau nu. Nimeni nu-l întrece în privinţa asta”. Şi, clipă de clipă, întreba: „Ce-o fi făcând acum? Măcar dacă ar lucra cât de cât! Ce nenorocire, un bărbat atât de înzestrat să fie atât de leneş! (Mă ierţi că-ţi spun asta, nu-i aşa?) Parcă îl şi văd, se gândeşte la noi, se întreabă unde suntem”. A spus chiar ceva care mi-a plăcut foarte mult. Domnul Verdurin îi spunea: „Dar cum poţi să vezi ce face acum, când eşti la opt sute de leghe depărtare de el?” Atunci Odette i-a răspuns: „Ochiul unei prietene vede totul”. Nu, îţi jur, nu-ţi spun asta ca să te măgulesc, ai în ea o adevărată prietenă, aşa cum nu sunt multe. Îţi voi spune, de altfel, dacă încă nu ştii, că eşti singurul. Doamna Verdurin îmi spunea chiar în ultima zi (ştii, în preajma unei plecări se stă cel mai bine de vorbă): „Nu spun că Odette nu ne iubeşte, dar tot ce-i spunem noi nu are prea mare greutate faţă de ce i-ar spune domnul Swann”. Oh! Dumnezeule-Doamne, uite că omnibuzul se opreşte; tot stând aşa de vorbă cu dumneata era să trec de strada Bonaparte... te pot ruga să-mi spui dacă egreta mea stă dreaptă?

Şi doamna Cottard îşi scoase din manşon, pentru a i-o întinde lui Swann, nuna înmănuşată în alb, de unde îşi lua parcă zborul o nălucire de viaţă aristocratică, umplând omnibuzul şi amestecându-se cu mirosul puternic de vopsea. Iar Swann se simţi înduioşat faţă de ea, şi de doamna Verdurin (şi faţă de Odette, de asemenea, căci sentimentul pe care îl avea faţă de ea, nemaifiind dureros, nu mai era un sentiment de iubire), în timp ce o privea cu ochi tandri cum porneşte plină de curaj pe strada Bonaparte, cu egreta înaltă la pălărie, ridicându-şi cu o mână fusta, iar cu cealaltă ţinându-şi umbreluţa şi poşeta, cu monograma foarte la vedere, în timp ce manşonul i se bălăbănea în faţă.

Pentru a face concurenţă sentimentelor bolnăvicioase nutrite de Swann pentru Odette, doamna Cottard, mai

bună lecuitoare decât ar fi fost soţul ei, grefase alături de ele alte sentimente, normale, de recunoştinţă, de prietenie, sentimente care i-o făceau pe Odette mai umană (mai asemănătoare cu celelalte femei, pentru că şi alte femei puteau să i le inspire), grăbind transformarea ei definitivă în acea Odette iubită cu o dragoste calmă, cea care îl dusese la ea într-o seară, după o petrecere la pictor, să bea un pahar de oranjadă cât Forcheville şi lângă care Swann întrevăzuse că va putea trăi fericit.

Odinioară, gândindu-se adesea cu spaimă că într-o zi nu va mai fi îndrăgostit de Odette, el îşi făgăduise să vegheze şi, de îndată ce va simţi că iubirea începe să-l părăsească, să se agate de ea, să o reţină. Dar iată că slăbirii iubirii sale îi corespundea simultan o slăbire a dorinţei de a rămâne îndrăgostit. Căci nu te poţi schimba, adică nu poţi deveni altcineva, continuând totodată să asculţi de sentimentele celui care nu mai eşti. Uneori numele – zărit în vreun ziar – unuia dintre bărbaţii pe care îi bănuia că au putut fi amanţii Odettei, îi trezea iar gelozia. Dar ea era uşoară, şi cum îi dovedea că nu ieşise cu totul din acel timp când suferise atât de mult – dar când cunoscuse totodată şi un mod de a simţi atât de voluptuos – şi că întâmplarea îi va îngădui poate să-i întrevadă încă pe furiş şi de departe frumuseţile, această gelozie năştea în el mai curând o aţâţare plăcută, aşa cum parizianul morocănos care pleacă din Veneţia pentru a regăsi Franţa ştie, datorită unui ţânţar răzleţ, că Italia şi vara nu sunt încă foarte departe. Dar cel mai adeseori, când făcea efortul, dacă nu de rămâne în timpul atât de particular al vieţii sale din care ieşea, cel puţin de a-l vedea mai limpede atâta vreme cât mai putea încă, el îşi dădea seama că nu-l mai poate cuprinde; ar fi vrut să vadă, ca pe un peisaj care dispare, acea iubire pe care o părăsea; dar este atât de greu să te dedublezi şi să-ţi dai spectacolul veridic al unui sentiment pe care nu-l mai ai, încât curând, mintea

întunecându-i-se parcă, nu mai vedea nimic, renunţa să mai privească, îşi lua ochelarii de la ochi, le ştergea sticlele; şi îşi spunea că e mai bine să se odihnească puţin, că mai are încă timp, cufundându-se iar în amorţeala călătorului pe jumătate adormit, care îşi trage pălăria peste ochi şi se prăbuşeşte în somn în vagonul ce-l duce tot mai repede departe de ţinutul *arida* a trăit atâta vreme şi de la care îşi făgăduise să-şi ia un ultim rămas bun. Ba chiar, ca acel călător care se trezeşte doar în Franţa, când Swann găsi, din întâmplare, chiar la îndemână, dovada că Forcheville fusese amantul Odettei, el îşi dădu seama că nu mai simţea nicio durere, că iubirea era departe acum, şi regretă că nu a ştiut clipa când îl părăsea pentru totdeauna. Şi aşa cum, înainte de a o săruta pe Odette pentru prima oară, căutase să-şi imprime în amintire chipul pe care ea îl avusese atâta vreme pentru el şi pe care avea să-i transforme amintirea acelei sărutări, tot astfel ar fi vrut, în gând, cel puţin, să-şi fi putut lua rămas bun, în timp ce ea mai exista încă, de la acea Odette ce-i inspira iubire şi gelozie, de la acea Odette ce-i pricinuia suferinţe atât de mari şi pe care acum nu o va mai revedea niciodată.

Se înşela. Urma să o vadă încă odată, după câteva săptămâni. Dormind, în amurgul unui vis. Se plimba cu doamna Verdurin, doctorul Cottard, un tânăr purtând fes pe care-l nu putea identifica, pictorul, Odette, Napoleon al III-lea şi bunicul meu, pe un drum ce *mergea* de-a lungul mării, pe un mal abrupt, când foarte înalt, când numai de câţiva metri, astfel încât urcau şi coborau întruna; cei care coborau nu mai puteau fi văzuţi de cei care urcau încă, lumina puţină ce mai rămăsese pălea, şi s-ar fi părut că o noapte întunecată avea să se întindă dintr-o dată pretutindeni. Din când în când, valurile săltau până sus de tot, iar Swann simţea pe obraz picături îngheţate. Odette îi spunea să le şteargă, el nu putea, *şi* asta îl făcea să se

simtă stingherit faţă de ea, ca şi faptul de a fi în cămaşă de noapte. Spera că (lin cauza întunericului ceilalţi nu-şi vor da seama, dar doamna Verdurin aţinti asupra lui o privire mirată, vreme de mai multe clipe, ce i se părură nespus de lungi şi în timpul cărora văzu cum faţa ei se deformează, cum nasul i se alungeşte şi cum îi cresc mustăţi uriaşe. Se întoarse pentru a o privi pe Odette, obrajii ei erau palizi, presăra îi cu punctişoare roşii, trăsăturile obosite, era încercănată, dar îl privea cu ochi plini de dragoste, gata parcă să se desprindă ca nişte lacrimi şi să cadă pe el, şi simţea că o iubeşte atât de mult, încât ar fi vrut să o ia cu el pe dată. Pe neaşteptate, Odette privi la un mic ceas pe care îl purta la mână şi spuse: „Trebuie să plec", îşi luă rămas bun de la toată lumea în acelaşi fel, fără să-i vorbească lui Swann între patra ochi, fără să-i spună unde îl va întâlni în acea seară sau în altă zi. El nu îndrăzni să o întrebe, ar fi vrut să o urmeze şi era silit, fără să se întoarcă spre ea, să răspundă surâzând unei întrebări a doamnei Verdurin, dar inima îi bătea îngrozitor de tare, o ura pe Odette. Ar fi vrut să-i străpungă ochii pe care îi iubise atât de mult cu o clipă mai înainte, să-i zdrobească obrajii lipsiţi de prospeţime. Continuă să urce panta împreună cu doamna. Verdurin, adică să se îndepărteze, cu fiecare pas, de Odette, care cobora în sens invers. După o secundă; se scurseseră multe ore de când ea plecase. Pictorul îi atrase atenţia lui Swann ca Napoleon al III-lea dispăruse şi el nu mult după plecarea oi. „Se înţeleseseră între ei, asta e sigur, adăugă el, s-au întâlnit probabil jos, n-au vrut să-şi ia rămas bun aici, în faţa tuturor. Este amanta lui." Tânărul necunoscut începu să plângă. Swann încercă să-i consoleze. „La urma urmei, ea are dreptate, îi spuse el ştergându-i lacrimile şi scoţându-i fesul, ca să se simtă mai bine. Am sfătuit-o şi eu de nenumărate ori să facă asta. De ce să fii trist? E tocmai bărbatul care putea să o înţeleagă." Astfel, Swann îşi vorbea sieşi. Căci tânărul

pe care nu-l putuse identifica în prima clipă era totodată – el însuşi; ca anumiţi romancieri, el îşi distribuise personalitatea, întruchipându-se în două personaje, cel care visa şi cel pe care-l vedea în faţa lui purtând un fes.

Numele de Napoleon al III-lea i-l dăduse lui Forcheville, din cauza unei vagi asociaţii de idei, apoi, din pricina unei anume modificări în fizionomia obişnuită a baronului şi a panglicii Legiunii de onoare, purtată de-a curmezişul pe piept; dar, în realitate şi prin tot ce reprezenta şi îi amintea personajul din vis, era Forcheville. Căci din câteva imagini incomplete şi schimbătoare, Swann, adormit, extrăgea deducţii false, având, de altfel, pentru moment, o asemenea putere creatoare, încât se reproducea prin diviziune simplă, ca anumite organisme inferioare; cu căldura simţită de propria-i palmă, modela o mână străină pe care i se părea că o strânge, din sentimente şi din impresii de care nu era conştient încă, zămislea parcă nişte peripeţii ce, prin înlănţuirea lor logică, aveau să aducă, la timpul potrivit, în somnul lui Swann, personajul necesar pentru a primi iubirea lui sau pentru a-i pricinui trezirea. Dintr-o dată se lăsă o noapte întunecată, se auzi clopotul de alarmă, oameni treceau în goană, fugind din casele lor care ardeau; Swann auzea vuietul valurilor mânioase şi inima lui care, cu aceeaşi violenţă, i se zbuciuma, neliniştită, în piept. Curând bătăile inimii i se înteţiră, simţi o suferinţă, o greaţă inexplicabilă; un ţăran plin de arsuri îi spunea, trecând pe lângă el: „întreabă-l pe Charlus unde şi-a petrecut Odette sfârşitul serii împreună cu prietenul lui, a fost odinioară amantul ei şi ea îi spune totul. Ei au dat foc caselor”. Îl văzu în faţa lui pe camerist, care venise să-l trezească şi îi spunea:

— Domnule, este ora opt şi a venit frizerul, i-am spus să se întoarcă peste o oră.

Dar aceste cuvinte, pătrunzând în undele somnului în care era cufundat Swann, nu ajunseseră până la conştiinţa

lui decât suferind acea deviere datorită căreia, în adâncul apei, o rază pare un soare, tot astfel cum, cu o clipă mai înainte, ţârâitul soneriei, căpătând, în adâncul acelor abisuri, o sonoritate de clopot, zămislise episodul incendiului. Decorul pe care îl avea sub ochi se făcu totuşi ţăndări, el deschise ochii, auzi pentru o ultimă oară vuietul valurilor mării, care se îndepărta. Îşi atinse obrazul. Avea pielea uscată. Şi totuşi îşi amintea senzaţia de apă rece şi gustul sării. Se ridică, se îmbrăcă; îi spusese frizerului să vină devreme pentru că în ajun îi scrisese bunicului meu că se va duce în acea după amiază la Combray, căci aflase că doamna de Cambremer – domnişoara Legrandin – urma să-şi petreacă aici vreo câteva zile. Asociind, în amintirea lui, farmecului acestui chip tânăr, pe cel al unui ţinut unde nu mai fusese de atât de multă vreme, ele îi ofereau împreună o atracţie care îl hotărâse să plece, în sfârşit, din Paris, pentru câteva zile. Cum diferitele întâmplări care ne pun în prezenţa anumitor persoane nu coincid cu timpul când le iubim, ci, depăşindu-l, pot să aibă loc înainte ca el să înceapă şi să se repete după ce el a luat sfârşit, primele apariţii în viaţa noastră ale unei fiinţe menite să ne placă mai târziu, capătă retrospectiv, în ochii noştri, valoarea unui avertisment, a unei premoniţii. În felul acesta îşi amintise adeseori Swann de imaginea Odettei întâlnită la teatru, în acea primă scară, când nu credea că o va mai revedea vreodată – şi tot în acelaşi fel îşi amintea acum serata doamnei de Saint-Euverte, la care îl prezentase doamnei de Cambremer pe generalul de Froberville. Interesele vieţii noastre sunt atât de multiple, încât nu o dată într-una şi aceeaşi împrejurare sunt puse jaloanele unei fericiri care nu există încă, alături de înrăutăţirea unei suferinţe prezente. Şi, fără îndoială, asta i s-ar fi putut întâmpla lui Swann nu numai în salonul doamnei de Saint-Euverte. Cine ştie chiar dacă, în cazul când, în acea seară, el s-ar fi găsit în altă parte, nu i s-ar fi întâmplat alte

lucruri fericite, alte nefericiri care, apoi, i s-ar fi părut a fi fost inevitabile? Dar acum inevitabil i se părea ceea ce avusese loc, şi vedea aproape un semn providenţial în faptul că se hotărâse să se ducă la serata doamnei de Saint-Euverte, pentru că mintea lui dornică să admire capacitatea inventivă a vieţii şi incapabilă să-şi pună vreme mai îndelungată o întrebare dificilă, precum aceea de a şti ce ar fi trebuit să-şi dorească mai mult, vedea în suferinţele pe care le simţise în acea seară şi în plăcerile încă nebănuite ce se aflau în germene – prea greu de pus în balanţă –, un fel de înlănţuire necesară.

Dar în timp ce, la o oră după ce se trezise, îi arăta frizerului cum să-l pieptene pentru ca părul lui să-şi păstreze linia în timpul călătoriei, se gândi din nou la visul lui, revăzu, aşa cum le simţise atât de aproape de el, tenul palid al Odettei, obrajii ei supţi, trăsăturile obosite, ochii încercănaţi, tot ceea ce – în timpul iubirilor succesive care făcuseră din iubirea lui durabilă pentru Odette o îndelungată uitare a primei imagini pe care ea i-o oferise – el încetase să observe încă din primele zile ale legăturii lor, în care, fără îndoială, în timp ce el dormea, memoria lui căutase senzaţia exactă. Şi cu acea bădărănie intermitentă ce apărea la el de îndată ce nu mai era nefericit şi care îi micşora totodată moralitatea, exclamă în sinea lui: "Şi când te gândeşti că mi-am pierdut atâţia ani din viaţă, că am vrut să mor, că am simţit cea mai mare iubire, pentru o femeie care nu-mi plăcea, care nu era genul meu!”

PARTEA A TREIA

Nume de ţinuturi:

NUMELE

PRINTRE CAMERELE a căror imagine o evocam cel mai adeseori în nopţile mele de insomnie, niciuna nu semăna mai puţin cu camerele de la Combray, presărate cu o atmosferă zgrunţuroasă, parcă stropită cu polen, cucernică şi comestibilă, ca aceea de la „Grand Hôtel de la Plage”, din Balbec, ai cărei pereţi, zugrăviţi cu vopsele strălucitoare ca smalţul, conţineau, asemenea pereţilor lucioşi ai unei piscine unde albăstreşte apa, un aer pur, azuriu şi sărat. Tapiţerul bavarez care fusese însărcinat cu amenajarea acestui hotel variase decoraţia încăperilor, şi, în cea pe care o locuiam, aşezase, de-a lungul a trei pereţi, biblioteci joase, cu geamuri, unde, în funcţie de locul pe care îl ocupau, şi datorită unui efect pe care el nu-l prevăzuse, se reflecta cutare sau cutare parte din tabloul schimbător al mării, desfăşurând o friză de luminoase marine, întrerupte doar de lemnul de acaju. Astfel incit întreaga încăpere părea unul din acele dormitoare model înfăţişate în expoziţiile de mobilier „modern style”, unde sunt împodobite cu opere de artă presupuse a fi capabile să înveselească privirea celui care se va culca aici, şi care au subiecte legate de genul de peisaj în mijlocul căruia urmează să se afle locuinţa.

Dar nimic nu semăna totodată mai puţin cu acest Balbec real, decât cel la care visasem adeseori, în zilele de furtună, când vântul era atât de puternic încât Françoise, ducându-mă la Champs-Élysées, îmi recomanda să nu merg prea aproape de ziduri, ca fă nu mă pomenesc cu vreo ţiglă în cap, şi îmi vorbea, văicărindu-se, despre marile catastrofe şi naufragii anunţate de ziare. Cea mai mare dorinţă a mea era să văd o furtună pe mare, nu atât ca pe un frumos spectacol, cât ca pe un moment dezvăluit din viaţa reală a naturii; sau, mai curând, nu existau pentru mine spectacole frumoase în afară de cele pe care le ştiam că nu sunt artificial combinate pentru plăcerea mea, ci că sunt necesare, de neschimbat, – peisajele de mare frumuseţe sau marile opere de artă. Nu eram curios, nu eram avid să cunosc decât ceea ce credeam a fi mai adevărat decât mine însumi, ceea ce avea pentru mine valoarea de a arăta ceva din gândirea unui mare geniu, sau din forţa sau graţia naturii, aşa cum se manifestă ea de la sine, fără intervenţia oamenilor. Aşa cum frumosul sunet al vocii ei, izolat reprodus de fonograf, nu ne-ar consola de faptul că ne-am pierdut mama, tot astfel o furtună mecanic imitată m-ar fi lăsat la fel de indiferent ca şi în faţa fântânilor luminoase de la Expoziţie[140]. Voiam, de asemenea, pentru ca furtuna să fie cu totul adevărată, ca malul mării însuşi să fie un mal natural, nu un dig recent înălţat de vreo municipalitate. De altfel, natura, prin toate sentimentele pe care le trezea în mine, mi se părea a fi lucrul cel mai opus producţiilor mecanice ale oamenilor.

140 Expoziţia” este o invenţie consacrată de secolul al XlX-lea, când cunoaşte, mai ales în Franţa, o mare popularitate. Prima expoziţie universală a avut loc la Paris, în 1855. În secolul al XlX-lea mai au loc încă trei Expoziţii universale (1867, 1878, 1889). Proust se referă probabil la a patra Expoziţie, care a cunoscut şi cel mai mare succes, fiind vizitată de 33 de milioane de persoane. Ea uimea printr-o serie de construcţii metalice nemaivăzute până atunci, ca Galeria Maşinilor, Domul central şi, mai ales, Turnul Eiffel.

Cu cât purta mai puţin pecetea lor, cu atât oferea un loc mai mare desfăşurării inimii mele. Or, reţinusem numele de Balbec, pe care îl rostise în faţa noastră Legrandin, ca pe acela al unei plaje apropiate de „malurile funebre, vestite prin atâtea naufragii şi învăluite timp de şase luni din an în linţoliul ceţurilor şi în spuma valurilor”.

„Simţi încă sub paşii tăi, ne mai spunea el, mult mai intens decât chiar în Finister (chiar dacă acum s-ar suprapune hoteluri, care nu ar putea însă modifica cea mai străveche osatură a pământului), adevăratul sfârşit al pământului francez, european, al Pământului antic. Este ultima aşezare de pescari semănând cu toţi pescarii care au trăit de la începuturile lumii, în faţa împărăţiei veşnice a ceţurilor marine şi a umbrelor.”

Într-o zi când, la Combray, vorbisem despre această plajă de la Balbec în faţa domnului Swann, ca să aflu de la el dacă este locul de unde se văd cel mai bine furtunile cele mai puternice, el îmi răspunsese: „Cred că ştiu acest loc! Biserica din Balbec, construită în secolele al XII-lea şi al XIII-lea, încă pe jumătate romanică, este poate cel mai curios exemplu de gotic normand, fiind atât de ciudată încât pare a aparţine artei persane.” Şi am văzut dintr-o dată, cuprins ca de un farmec, aceste locuri care, până atunci, nu-mi păruseră a ţine decât de o natură imemorială, contemporană cu marile fenomene geologice – şi tot atât de în afara istoriei omeneşti precum Oceanul sau Ursa mare, cu pescarii ei sălbateci pentru care, ca şi pentru balene, nu a existat un ev mediu –, intrând în înşiruirea secolelor, cunoscând epoca romanică; am ştiut astfel că trefla gotică îşi întinsese nervurile, la timpul potrivit, şi pe aceste stânci sălbatice, ca acele plante fragile, dar vii, care, când vine primăvara, înstelează ici-colo zăpada de la poli. Şi dacă stilul gotic aducea în aceste locuri şi acestor oameni o determinare care le lipsea, şi ei, la rândul lor, îi impuneau una. Încercam să-mi închipui

cum trăiseră aceşti pescari, timida şi minunata lor încercare de a stabili raporturi sociale, în timpul evului mediu, aici, pe coastele Infernului, la poalele falezelor morţii; şi stilul gotic îmi părea mai viu acum când, separat de oraşele unde mi-l închipuisem întotdeauna înainte, puteam să văd cum, într-un caz particular, pe stânci sălbatice, se născuse şi înflorise într-o clopotniţă zveltă. Am fost dus să văd reproducerile celor mai vestite statui din Balbec – apostolii cu barbă creaţă şi cu nas cârn, Fecioara de pe portic, şi de bucurie mi se oprea respiraţia când mă gândeam că voi putea să-i văd modelându-se în relief pe ceaţa eternă şi sărată. Atunci, în serile furtunoase şi blânde de februarie, vântul – suflând în inima mea, pe care o zguduia precum zguduia soba din cameră, proiectul unei călătorii la Balbec – stârnea în mine dorul de arhitectură gotică amestecat cu cel de furtună pe mare.

Aş fi vrut să iau încă de a doua zi trenul minunat şi generos care pleca la ora unu şi douăzeci şi două de minute, oră pe care nu o puteam niciodată citi în reclamele companiilor de căi ferate, în anunţurile de călătorii în circuit, decât cu inima zvâcnindu-mi puternic, mi se părea că ele fac, într-un punct precis al după-amiezii, o savuroasă crestătură, un semn misterios cu începere de la care ceasurile deviate duceau tot către seară, către dimineaţa de a doua zi, dar pe care aveam să le vedem nu în Paris, ci într-unul din acele oraşe pe unde trece trenul şi din care ne îngăduiau să alegem; căci se oprea la Bayeux, Coutances, Vitré, Questambert, Pontorson, Balbec, Lannion, Lamballe, Benodet, Pont-Aven, Quimperlé şi înainta magnific, încărcat de numele ce mi le oferea, printre care nu ştiam să aleg, căci mi-era cu neputinţă să renunţ la vreunul. Dar chiar fără să-l aştept, aş fi putut, îmbrăcându-mă în grabă, să plec chiar în acea seară, dacă părinţii mei mi-ar fi dat voie, şi să ajung la Balbec în zori, când soarele se ridică peste marca furioasă, de ale cărei

valuri înspumate m-aş fi ascuns în biserica construită în stil persan. Dar când se apropia vacanţa de Paşti, şi când părinţii mei îmi făgăduiseră că o voi petrece pentru prima dată în nordul Italiei, iată că aceste visuri cu furtuni, de care fusesem atât de bântuit, nedorind să văd decât valuri împresurându-mă de pretutindeni, tot mai înalte, pe coasta cea mai sălbatecă, în preajma unor biserici povârnite şi zgrunţuroase ca nişte faleze, şi în turnurile cărora ţipă ascuţit păsările mării, ştergându-le dintr-o dată, anihilându-le orice farmec, excluzându-le pentru că le erau opuse şi le-ar fi scăzut din intensitate, li se substituia în mine visul contrariu, cel al primăverii celei mai irizate, nu al primăverii de la Combray, care ne înţepa încă, acrişoară, cu ghimpi de chiciură, ci al celei care acoperea cu crini şi anemone câmpiile din Fiesole şi orbea Florenţa cu suprafeţe de aur asemenea celor din Fra Angelico. Din acea clipă numai razele, parfumurile, culorile mi se păreau că au preţ; căci alternanţa imaginilor pricinuise în mine o schimbare totală a dorinţei şi – la fel de bruscă precum cele care au loc uneori în muzică – o completă schimbare de ton în sensibilitatea mea. Apoi se întâmplă ca o simplă variaţie atmosferică să fie îndeajuns pentru a provoca în mine modulaţia fără de care ar fi trebuit să aştept întoarcerea unui anotimp. Căci adeseori într-unul găseşti o zi răzleţită dintr-un altul, care ne face să trăim în acela, evocă pe dată, stârneşte în noi o dorinţă pentru plăcerile ce ni le dă numai el şi întrerupe visele pe care ni le făceam, aşezând mai devreme sau mai târziu decât i-ar fi venit rândul, această foaie desprinsă dintr-un alt capitol, în calendarul, astfel schimbat, al Fericirii. Dar curând, aşa cum acele fenomene naturale din care sănătatea noastră nu poate extrage decât un folos accidental şi destul de neînsemnat, până când, într-o zi, ştiinţa pune stăpânire pe ele şi, producându-le după voia ei, ne dă putinţa să le facem să reapară când vrem, sustrăgându-le tutelei şi

agrementului întâmplării, tot astfel producerea acestor vise legate de Atlantic şi de Italia încetă a mai fi supusă doar schimbărilor aduse de anotimpuri şi de vreme. Pentru a le face să renască era de ajuns să rostesc aceste nume: Balbec, Veneţia, Florenţa, înlăuntrul cărora se acumulase în cele din urmă dorinţa pe care mi-o inspiraseră locurile desemnate de ele. Chiar primăvara, numele de Balbec întâlnit de mine într-o carte era de ajuns pentru a-mi trezi dorinţa de furtuni şi de goticul normand; ba chiar, într-o zi cu furtună, numele de Florenţa sau de Veneţia mă făceau să doresc soarele, crinii, Palatul Dogilor şi biserica Sfânta-Maria-a-Florilor.

Dar aceste nume absorbiră pentru totdeauna imaginea pe care o aveam despre acele oraşe, transformând-o, supunând reapariţia ei în mine legilor lor proprii; drept consecinţă, ea fu mai frumoasă, dar şi mai diferită de ceea ce oraşele din Normandia sau din Toscana puteau fi în realitate şi, sporind bucuriile arbitrare ale imaginaţiei mele, agravară viitoarea decepţie din călătoriile mele. Ele exaltară ideea pe care mi-o făceam despre anumite locuri de pe pământ, particularizându-le, conferindu-le deci mai multă realitate. Nu-mi reprezentam atunci oraşele, peisajele, monumentele ca pe nişte tablouri mai mult sau mai puţin plăcute, decupate ici-colo în una şi aceeaşi materie, ci pe fiecare ca pe un lucru necunoscut, esenţial diferit de celelalte, de care sufletul meu era însetat şi a cărui cunoaştere îi va fi de folos. Dar toate căpătară încă şi mai multă individualitate prin faptul de a fi desemnate prin nume, prin nume care nu le aparţineau decât lor, nume aşa cum au oamenii! Cuvintele ne înfăţişează o mică imagine limpede şi uzuală a lucrurilor, ca acelea pe care le vedem atârnate pe pereţii şcolilor, pentru ca elevii să ştie ce este masa de lucru a unui tâmplar, o pasăre, un furnicar, lucruri concepute ca fiind asemănătoare cu toate celelalte de acelaşi fel. Dar numele înfăţişează persoane – şi oraşe

pe care ne învaţă să le credem individuale, unice ca nişte persoane –, dându-ne o imagine confuză ce extrage din ele, din sonoritatea lor strălucitoare sau întunecată, culoarea cu care este pictată uniform, ca unul din acele afişe pe de-a-ntregul albastre sau pe de-a-ntregul roşii, în care, din cauza limitelor procedeului folosit sau dintr-un capriciu al decoratorului, sunt albastre sau roşii nu numai cerul sau marea, ci şi bărcile, biserica, trecătorii. Numele de Parma, unul din oraşele unde doream cel mai mult să mă duc de când citisem *Mănăstirea din Parma*[141], apărându-mi compact, neted, violet, şi molatec, dacă mi se vorbea despre o casă oarecare din Parma în care voi fi primit, simţeam plăcerea de a gândi că voi locui într-o casă netedă, compactă, violetă şi molatecă, fără nicio legătură cu casele din oraşele Italiei, de vreme ce mi-o închipuiam doar cu ajutorul acelei silabe încărcate cu numele de Parma, unde nu circulă nicio boare de aer, şi îmbibată de mine cu toată moliciunea stendhaliană şi cu răsfrângeri de violete. Iar când mă gândeam la Florenţa, mă îndreptam parcă spre un oraş miraculos înmiresmat şi asemenea unei corole, pentru că era numit cetatea crinilor, iar catedrala lui, Sfânta-Maria-a-Florilor. Cât despre Balbec, era unul din acele nume unde, ca pe un vechi vas de lut normand ce păstrează culoarea pământului din care e făcut, mai vezi încă zugrăvindu-se vreun obicei de mult părăsit, vreun drept feudal, vreo stare străveche a locurilor, vreun mod desuet de a pronunţa alcătuind silabe heteroclite şi pe care eram sigur că-l voi regăsi până şi în pronunţia hangiului ce-mi va servi cafeaua cu lapte la sosire, ducându-mă apoi să văd marea dezlănţuită în faţa bisericii, şi căruia îi atribuiam înfăţişarea certăreaţă, solemn şi medievală a

141 Stendhal este alt autor predilect al lui Proust, despre care acesta scrie câteva texte novatoare în ceea ce priveşte abordarea marelui romancier.

unui personaj dintr-un *fabliau*[142]. Dacă mă înzdrăveneam şi dacă părinţii mei îmi îngăduiau, dacă nu să stau mai mult timp la Balbec, cel puţin să iau măcar pentru o singură dată, pentru a cunoaşte arhitectura şi peisajele din Normandia sau din Bretania, acel tren de la ora unu şi douăzeci şi două de minute în care urcasem de atâtea ori în închipuirea mea, aş fi vrut să mă opresc mai ales în oraşele cele mai frumoase; dar zadarnic le comparam între ele, cum să aleg, aşa cum nu poţi alege între fiinţe individualizate şi care nu pot fi schimbate între ele, între Bayeux, atât de înalt în nobila-i dantelă roşiatecă şi al cărui creştet era iluminat de aurul vechi al ultimei sale silabe; Vitré, al cărui accent ascuţit mărginea cu un romb de lemn negru geamul străvechi; dulcele Lamballe care, alb văzut de departe, are nuanţe mergând de la galbenul cojii de ou până la, cenuşiul perlei; Coutances, catedrală normandă, pe care diftongul final, gras şi gălbui, îl încununează cu un turn de unt; Lannion, cu huruitul diligentei după care zboară o muscă, tulburând tăcerea satului; Questambert, Pontorson, derizorii şi naive, pene albe şi ciocuri galbene risipite pe drumul acestor locuri fluide şi poetice; Benodet, nume parcă abia legat cu odgonul de ţărm, pe care râul vrea să-l târască printre alge; Pont-Aven, zbor alb şi roz al aripii unui văl uşor, care se reflectă, tremurând, în apa înverzită a canalului; Quimperlé, mai bine priponit, şi chiar din evul mediu, între pâraiele printre care ciripeşte, împodobindu-se cu perlele mărunte şi înceţoşate pe care le desenează, ca prin transparenţa pânzelor de păianjen de pe un vitraliu, razele de soare preschimbate în pumnale tocite de argint întunecat?

Aceste imagini erau false şi pentru un alt motiv; ele erau, prin forţa lucrurilor, foarte simplificate; fără îndoială, acel lucru la care aspira imaginaţia mea şi pe care

142 Povestire populară franceză în versuri din secolele XII şi XIII.

simţurile mele nu-l percepeau decât incomplet şi fără nicio plăcere în prezent, eu îl zăvorâsem la adăpostul numelor; fără îndoială, pentru că acumulasem în ele multă visare, îmi magnetizau acum dorinţele; dar numele nu sunt foarte vaste; cel mult dacă puteam să introduc în ele două sau trei dintre principalele „ciudăţenii" ale oraşului, care se juxtapuneau nemijlocit; în numele de Balbec, ca în sticla măritoare a acelor tocuri pe care le cumperi când eşti în vilegiatură la mare, vedeam valuri înălţându-se în jurul unei biserici în stil persan. Poate chiar simplificarea acestor imagini a fost una din cauzele stăpânirii pe care au căpătat-o asupra mea. Când tata hotărî, într-un an, că ne vom petrece vacanţa de Paşti la Florenţa şi la Veneţia, neavând loc pentru a introduce în numele de Florenţa elementele care alcătuiesc de obicei oraşele, am fost constrâns să isc o cetate supranaturală din fecundarea, de către anumite parfumuri primăvăratece, a ceea ce eu credeam că este, în esenţa lui, geniul lui Giotto. Cel mult – şi pentru că nu poţi cuprinde într-un nume mult mai multă durată decât spaţiu –, ca înseşi anumite tablouri de Giotto, care arată, în două momente diferite ale acţiunii, unul şi acelaşi personaj, aici culcat pe pat, acolo pregătindu-se să încalece, numele de Florenţa era împărţit în două compartimente. Într-unul, sub un baldachin arhitectural, contemplam o frescă peste care era suprapusă în parte o perdea de soare matinal, prăfuită, oblică, şi care înainta treptat; în celălalt (căci, negândindu-mă la nume ca la un ideal inaccesibil, ci ca la o ambianţă reală în care mă voi scufunda, viaţa încă netrăită, viaţa intactă şi pură pe care o închideam în ele dăruia plăcerilor celor mai materiale, scenelor celor mai simple, atracţia pe care o au în operele Primitivilor), străbăteam repede – pentru a ajunge cât mai grabnic la dejunul care mă aştepta cu fructe şi vin de Chianti – un Ponte Vecchio plin de irişi, narcise şi anemone. Iată (deşi eram la Paris) ce vedeam eu, şi nu ce

era în jurul meu. Chiar dintr-un simplu punct de vedere realist, ţinuturile pe care le dorim ocupă în fiecare clipă mult mai mult loc în viaţa noastră adevărată decât ţinutul unde ne găsim efectiv. Fără îndoială, dacă atunci aş fi fost eu însumi mai atent la ceea ce se afla în gândul meu când rosteam cuvintele „să merg la Florenţa, la Parma, la Pisa, la Veneţia”, mi-aş fi dat seama că ceea ce vedeam nu era nicidecum un oraş, ci ceva la fel. De diferit de tot ce cunoşteam, la fel de minunat, pe cât ar putea fi pentru o omenire a cărei viaţă s-ar fi desfăşurat totdeauna către sfârşitul unor după-amieze de iarnă, această minune necunoscută: o dimineaţă de primăvară. Acele imagini ireale, fixe, totdeauna asemănătoare, care îmi umpleau nopţile şi zilele, au diferenţiat această perioadă din viaţa mea de cele ce o precedaseră (şi care s-ar fi putut confunda cu ea în ochii unui observator ce nu vede lucrurile decât din afară, ce nu vede, adică, nimic), aşa cum într-o operă un motiv melodic introduce o noutate pe care nu ai putea să o bănuieşti dacă te-ai mulţumi că citeşti libretul, şi încă şi mai puţin dacă ai rămâne în afara clădirii teatrului, numărând doar sferturile de ceas care trec. Şi, chiar din acest simplu punct de vedere cantitativ, în viaţa noastră zilele nu sunt egale. Pentru a străbate zilele, firile oarecum nervoase, cum era a mea, dispun, ca şi automobilele, de „viteze” diferite. Există zile abrupte şi dificile, pe care le urci într-un timp infinit, ai zile în pantă pe care le cobori în goană şi cântând. În timpul acelei luni – când am evocat întruna, ca pe o melodie obsedantă, fără să mă pot sătura de ele, imaginile Florenţei, ale Veneţiei şi ale Pisei, cu o dorinţă care păstra în ea ceva atât de profund individual, de parcă ar fi fost o iubire, o iubire pentru o făptură omenească – am crezut că ele corespund unei realităţi independente de mine, căci m-au făcut să cunosc o speranţă la fel de minunată ca aceea pe care putea să o nutrească un creştin din primele secole ale erei

noastre, în preajma intrării lui în paradis. De aceea, fără ca să mă preocupe contradicţia existentă în faptul de a voi să priveşti şi să atingi cu organele simţurilor ceea ce fusese elaborat de reverie şi neperceput de ele – lucru cu atât mai ispititor pentru ele, mai diferit de ceea. Ce cunoşteau –, ceea ce îmi amintea de realitatea acestor imagini îmi înteţea cel mai mult dorinţa, pentru că era ca o făgăduială că aceasta îmi va fi satisfăcută. Şi, deşi exaltarea mea avea drept motiv o dorinţă de plăceri artistice, ghidurile o întreţineau chiar mai mult decât cărţile de estetică, şi, mai mult decât ghidurile, mersul căilor ferate. Eram emoţionat gândind că această Florenţa pe care o vedeam apropiată, dar inaccesibilă, în imaginaţia mea, dacă traseul care o despărţea de mine, în mine, nu era viabil, putea fi atinsă printr-un ocol, dacă aş fi luat-o pe un „drum pământesc”. Desigur, când îmi repetam, atribuind astfel atâta valoare lucrurilor pe care urma să le văd, că Veneţia era „şcoala lui Giorgione, locul unde a trăit Tiţian, cel mai complet muzeu al arhitecturii domestice din evul mediu”, mă simţeam fericit. Eram totuşi şi mai fericit când ieşeam cu treburi şi, mergând repede din cauza vremii care, după câteva zile de primăvară timpurie, se făcuse iar friguroasă precum în timpul iernii (ca în acea iarnă pe care o aveam de obicei la Combray, în Săptămâna Patimilor) – pe bulevarde castanii, scufundaţi într-un aer îngheţat şi lichid ca apa, începeau totuşi, oaspeţi exacţi, în ţinută de seară, ce nu se lăsaseră descurajaţi atât de uşor, să-şi rotunjească şi să-şi cizeleze, sub blocurile congelate, irezistibila verdeaţă contrariată de puterea neaşteptată a frigului, ce nu izbutea să pună frâu exaltării lor treptate –, mă gândeam că acum Ponte Vecchio era presărat la tot pasul cu zambile şi anemone şi că soarele primăvăratec colora valurile din Marele Canal cu un azuriu atât de întunecat şi în tonuri de smarald atât de nobile încât, spărgându-se la poalele zidurilor cu picturi de Tiţian,

puteau rivaliza cu ele în privinţa bogăţiei de culori. Nu-mi mai putui stăpâni bucuria când tata, uitându-se la barometru şi văitându-se că-i frig, începu să caute trenurile cele mai nimerite, şi când înţelesei că, pătrunzând după dejun în laboratorul cărbunelui, în camera magică ce opera în juru-i acea transmutare, te puteai trezi a doua zi în cetatea de marmoră şi de aur „împodobită cu jasp şi pavată cu smaragde”. Astfel, ea şi Cetatea crinilor nu erau doar tablouri fictive pe care le puneai după voinţă în faţa imaginaţiei tale, ci existau la o anumită distanţă de Paris, distanţă care trebuia neapărat parcursă dacă voiai să le vezi, într-un anume Joc de pe pământ, şi nu în altul, într-un cuvânt, erau întru totul reale. Ele deveniră încă şi mai reale pentru mine când tata, spunându-mi: „De fapt, aţi putea să rămâneţi la Veneţia, de la 20 aprilie la 29, şi să ajungeţi la Florenţa în dimineaţa de Paşti”, le făcu pe amândouă să iasă nu numai din Spaţiul abstract, dar şi din acel Timp imaginar unde noi situăm nu o singură călătorie, ci şi altele, simultane, fără prea mare emoţie, de vreme ce nu sunt decât posibile – timp care se fabrică din nou atât de bine încât poţi să-l petreci încă odată într-un oraş după ce l-ai petrecut în altul –, şi le consacră acele zile anume care sunt certificatul de autenticitate al obiectelor cărora le sunt dăruite, căci aceste zile unice se consumă prin folosire, nu se mai întorc, nu le mai poţi trăi aici, când le-ai trăit dincolo; simţii că se îndreptau către săptămâna care începea luni, când spălătoreasă trebuia să aducă vesta albă pe care o murdărisem cu cerneală, absorbindu-se în ea, la sfârşitul timpului ideal când nu existau încă, ele, cele două cetăţi Regine, ale căror domuri şi turnuri aveau să se înscrie în planul propriei mele vieţi, datorită celei mai emoţionante dintre geometrii. Dar abia dacă începusem să găsesc drumul către cea mai mare bucurie; am ajuns în sfârşit la ea (având abia atunci revelaţia că, pe străzile clipocitoare,

înroşite de răsfrângerile frescelor lui Giorgione, nu se vor plimba prin Veneţia, săptămâna viitoare, în ajunul Paştilor, aşa cum, în ciuda atâtor avertismente, continuasem eu să-mi închipui, bărbaţii „majestuoşi şi înfricoşători precum marea, purtându-şi armura cu reflexe de bronz sub cutele mantiei însângerate”, ci că s-ar putea să fiu eu acela, adică personajul minuscul pe care, într-o mare fotografie a bisericii San Marco împrumutată mie de cineva, ilustratorul îl reprezentase cu melon, în faţa porticelor), când l-am auzit pe tata spunându-mi: „Cred că pe Marele Canal e încă frig, ai face bine să-ţi pui totuşi în valiză paltonul şi vesta ceea groasă”. La aceste cuvinte, mă înălţai către un fel de extaz; ceea ce crezusem până atunci imposibil devenea realitate, mă simţii cu adevărat pătrunzând printre acele „stânci de ametist semănând cu un recif din marea Indiilor”; printr-o gimnastică supremă şi peste puterile mele, dezbrăcându-mă ca de o carapace devenită nefolositoare de aerul camerei, l-am înlocuit prin părţi egale de aer veneţian, prin acea atmosferă marină, invincibilă şi particulară ca în vis, pe care imaginaţia mea o închisese în numele de Veneţia; simţii operându-se în mine o miraculoasă dezincarnare; ea fu curând dublată de vaga dorinţă de a vomita pe care o ai când te doare rău gâtul, şi trebuiră să mă oblige să stau la pat, cu o febră atât de persistentă încât doctorul spuse că ai mei trebuie să renunţe nu numai să mă lase să plec acum la Florenţa şi la Veneţia, dar, chiar când voi fi pe deplin însănătoşit, să-mi interzică, timp de cel puţin un an, orice călătorie şi orice pricină de zbucium.

Şi, vai, el le interzise cu totul şi să mă mai lase să mă duc la teatru ca să o aud pe Berma; artista sublimă, pe care Bergotte o găsea genială, m-ar fi consolat poate că nu merg la Florenţa şi la Veneţia, că nu merg la Balbec, făcându-mi cunoscut ceva care era poate la fel de important şi de frumos. Trebuiau să se mulţumească să mă

trimită zilnic la Champs-Élysées, sub supravegherea unei persoane care m-ar împiedica să mă obosesc, şi acea persoană a fost Françoise, intrată în slujba noastră după moartea mătuşii mele Léonie. Gândul de a mă duce să mă plimb pe Champs-Élysées mi se păru de nesuportat. Dacă Bergotte ar fi descris acel loc întruna din cărţile sale, aş fi dorit, fără îndoială, să-l cunosc, ca pe toate lucrurile care mai întâi fuseseră introduse în imaginaţia mea prin mijlocirea „dublului" lor. Ea le încălzea, le dădea viaţă, o personalitate, iar eu voiam să le regăsesc în realitate; dar nimic din această grădină publică nu era legat de visele mele.

Într-o zi, fiindcă mă plictiseam stând în locul nostru obişnuit, alături de caii de lemn, Françoise mă luase cu ea într-o excursie – dincolo de frontiera păzită, la intervale egale, de fortăreţele vânzătoarelor de acadele –, în acele regiuni învecinate, dar străine, unde chipurile sunt necunoscute, şi pe unde trece trăsura trasă de capre; apoi ea se întorsese să-şi ia poşeta pe care o lăsase pe scaunul lipit de un tufiş de dafin; în aşteptare, tropăiam pe marea peluză cu iarbă rară şi parcă pârjolită, îngălbenită de soare, la capătul căreia se află un havuz dominat de o statuie când, din alee, adresându-se unei fetiţe cu părul roşu care se juca în faţa bazinului cu un fel de minge de plută eu pene, o alta, ce tocmai îşi îmbrăca pardesiul şi îşi strângea racheta, îi strigă, grăbindu-se: „La revedere, Gilberte, mă duc acasă, nu uita că diseară venim la tine după cină". Numele de Gilberte trecu pe lângă mine, evocând cu atât mai mult existenţa celei pe care o desemna, cu cât nu o numea doar, ca pe o fiinţă absentă despre care se vorbeşte, ci o interpela; trecu astfel pe lângă mine, în acţiune, spre a spune astfel, cu o putere sporită de curba traiectoriei sale şi de apropierea ţintei; transportând cu el, simţeam asta, cunoştinţele, noţiunile pe care le avea cu privire la cea căreia îi era adresat, nu

eul meu, ci prietena care o chema, tot ceea ce, în timp ce îl pronunţa, ea revedea sau, cel puţin, poseda în memorie, din intimitatea lor zilnică, din vizitele pe care şi le făceau una celeilalte, şi tot acel necunoscut încă şi mai inaccesibil şi mai dureros pentru mine prin aceea că era, dimpotrivă, atât de familiar şi atât de maniabil pentru această fată fericită care mă atingea cu el fără ca eu să-l pot pătrunde mai adânc, şi îl arunca în văzduh printr-un strigăt; – lăsând să plutească acolo emanaţia minunată pe care o răspândise, lovindu-le cu precizie, a câtorva puncte invizibile din viaţa domnişoarei Swann, a serii care urma, aşa cum va fi, după cină, la ea acasă alcătuind, trecător ceresc în mijlocul copiilor şi al bonelor, un nouraş de o culoare preţioasă, asemenea celui care, rotunjindu-se deasupra unei frumoase grădini pictate de Poussin, reflectă minuţios, ca un nor dintr-un decor de operă, plin cu cai şi care de luptă, vreo scenă din viaţa zeilor; – aruncând în sfârşit, peste acea iarbă rară, în locul unde ea era atât o bucată dintr-o peluză veştedă cât şi un moment din după-amiaza blondei jucătoare cu mingea (care continuă să o arunce şi să o prindă cu racheta, până când o guvernantă cu pană albastră la pălărie o chemă), o mică fâşie miraculoasă de culoarea heliotropului, impalpabilă ca o răsfrângere şi suprapusă ca un covor, pe care nu am ostenit să-mi plimb paşii întârziaţi, nostalgici şi profanatori, în timp ce Françoise îmi striga: „Haide, încheie-ţi paltonul, şi să o luăm din loc”, iar eu remarcam pentru prima dată cu iritare că are un limbaj vulgar şi, vai! Nu are pană albastră la pălărie.

Se va întoarce ea oare pe peluza din Champs-Élysées? A doua zi nu era acolo; dar am întâlnit-o din nou zilele următoare; dădeam tot timpul târcoale locului unde se juca împreună cu prietenele ei, astfel încât, o dată când mi erau destule pentru jocul lor, mă chemă şi mă întrebă dacă vreau să mă joc cu ele, şi de atunci m-am jucat de fiecare

dată când era ea acolo. Dar asta nu se întâmpla zilnic; uneori nu putea veni din cauza lecţiilor, a catehismului, a unei vizite la vreo prietenă, a întregii ei vieţi despărţită de a mea pe care, de două ori, condensată în numele de Gilberte, o simţisem cum trece atât de dureros pe lângă mine, pe poteca povârnită din Combray şi pe peluza din Champs-Élysées. Spunea dinainte că nu va veni în acele zile; dacă trebuia să lipsească din cauza şcolii, zicea: „Ce plictiseală, nu o să pot veni mâine; o să vă distraţi aşa de bine cu toţii, dar fără mine”, cu o expresie tristă, care mă consola întrucâtva; în schimb, când era invitată dimineaţa la vreo prietenă şi, neştiind, o întrebam dacă va veni să se joace, îmi răspundea: „Nădăjduiesc din tot sufletul că mi! Nădăjduiesc că mama o să mă lase să mă duc la prietena mea”. Cel puţin în acele zile ştiam dinainte că nu o voi vedea, în timp ce alteori mania ei o lua pe neaşteptate la treburi în oraş, iar a doua zi ea spunea: „Da, am ieşit în oraş eu mama”, ca pe un lucru firesc, şi care n-ar fi fost pentru altul cea mai mare nenorocire cu putinţă. Erau şi zile când vremea era urâtă şi când guvernanta, care se temea de ploaie, nu voia să o aducă la Champs-Élysées.

De aceea, dacă cerul era îndoielnic, încă de dimineaţă îl cercetam întruna, ţinând seama de toate prevestirile. Dacă vedeam o doamnă de vizavi care, în faţa ferestrei, îşi punea pălăria, îmi spuneam: „Iese în oraş; deci e o vreme care îţi îngăduie să ieşi; de ce nu ar ieşi şi Gilberte?” Dar cerul se întuneca, mama spunea că este cu putinţă să se însenineze, că pentru asta ar fi de ajuns o rază de soare, dar că e mai probabil că va ploua; şi dacă va ploua, la ce bun să te duci la Champs-Élysées? De aceea, încă din timpul mesei, privirile mele neliniştite se îndreptau întruna către cerul nesigur şi înnourat, care rămânea întunecat. În faţa ferestrei, balconul era cenuşiu. Dintr-o dată, pe pietrele lui mohorâte nu vedeam culori mai puţin terne, ci simţeam ca un efort către culori mai puţin terne, pulsaţia

unei raze şovăielnice care voia parcă să-şi descătuşeze lumina. O clipă mai târziu, balconul pălea şi reflecta un fel de apă matinală, răsfrângând nenumăratele reflexe ale grilajului de fier. Suflarea vântului le împrăştia, pietrele se întunecau din nou, dar, ca îmblânzite, se întorceau; balconul începea din nou să albească imperceptibil şi, prin mijlocirea unuia din acele *crescendo-uri* continui precum cele care, în muzică, la sfârşitul unei Uverturi, poartă o singură notă până la un *fortissimo* suprem, făcând-o să treacă repede prin toate treptele intermediare, îl vedeam cum ajunge la acel auriu inalterabil şi fix al zilelor frumoase, pe care umbra decupată a balustradei foarte lucrate se desprindea în negru ca o vegetaţie capricioasă, cu o fineţe a desenului celor mai mici amănunte ce părea a pune în evidenţă o conştiinţă foarte aplicată, o satisfacţie de artist, şi cu un asemenea relief, o asemenea catifelare în odihna hăţişurilor sumbre şi fericite, încât acele reflexe mari şi înfrunzite ce se tolăneau pe lacul de soare păreau a şti că sunt chezăşii de linişte şi de fericire.

Iederă instantanee, floră ce se întinde pe zid şi piere curând! Cea mai incoloră, cea mai tristă, pentru mulţi, din cele care se târăsc pe ziduri sau împodobesc fereastra; pentru pune, dintre toate cea mai iubită, din ziua când ea apăruse pe balconul nostru, ca însăşi umbra prezenţei Gilbertei, care se afla poate chiar atunci pe Champs-Élysées şi care, de îndată ce voi ajunge şi eu acolo, îmi va spune: „Hai să ne jucăm chiar acum de-a v-aţi ascunselea, eşti în tabăra mea”; fragilă, dusă de o adiere de vânt, dar legată nu de anotimp, ci de oră; făgăduinţă pentru fericirea imediată pe care ziua e refuză sau o va împlini şi, prin chiar asta, pentru fericirea imediată prin excelenţă, pentru fericirea dăruită de iubire; mai gingaşă, mai caldă pe piatră decât muşchiul însuşi; vie, fiindu-i de ajuns o rază pentru a se naşte şi a împrăştia bucuria, chiar în inima iernii.

Şi până în acele zile când orice altă vegetaţie a dispărut, când frumoasa piele verde care învăluie trunchiul bătrânilor copaci este ascunsă sub zăpadă, când nu mai ningea, dar când vremea rămânea prea întunecată pentru ca să nădăjduiesc că Gilberte va ieşi să se joace, dintr-o dată, silind-o parcă pe mama să spună: „Uite că se înseninează, aţi putea totuşi să încercaţi să vă duceţi la Champs-Élysées”, pe mantia de zăpadă care acoperea balconul, soarele, ivit printre nori, întreţesea fire de aur şi broda reflexe negre. În acea zi nu găseam pe nimeni, sau doar o singură fetiţă, care tocmai pleca asigurându-mă că Gilberte nu va veni. Scaunele pe care nu se mai înşiruia adunarea impozantă, dar înfrigurată, a guvernantelor, erau goale. Lângă peluză stătea doar o singură doamnă în vârstă care venea pe orice fel de vreme, totdeauna gătită cu aceleaşi veşminte, magnifice şi întunecate; pentru a face cunoştinţă cu ea aş fi sacrificat, atunci, dacă schimbul mi-ar fi fost îngăduit, cele mai mari foloase viitoare din viaţa mea. Căci Gilberte se ducea în fiecare zi să o salute; ea o întreba pe Gilberte ce mai face „scumpa ei mamă”; şi mi se părea că, dacă aş fi cunoscut-o, aş fi fost pentru Gilberte cu totul altul, cineva care îi cunoaşte pe prietenii părinţilor ei. În timp ce nepoţii săi se jucau la o oarecare depărtare, ea citea totdeauna ziarul *Débats*[143], pe care îl numea *„bătrânul meu ziar Débats”,* şi, făcând pe aristocrata, spunea, vorbind despre poliţist sau despre femeia care închiria scaunele: „Bătrânii meu prieten poliţistul”, „femeia care închiriază scaunele, bătrâna mea prietenă”.

Françoisei fiindu-i prea frig ca să rămână nemişcată, ne-am dus până la podul Concorde spre a vedea Sena îngheţată, de care toţi, până şi copiii, se apropiau fără

143 Cotidian francez, de tendinţă moderată şi liberală, fondat în 1789. În jur de 1800 exercită o mare influenţă, datorită fraţilor Berlin, cunoscuţi ziarişti. Apare până în 1944.

teamă, ca de o imensă balenă azvârlită acolo de valuri, fără de apărare, ce urma a fi jupuită de piele. Ne întorceam pe Champs-Élysées; lâncezeam, îndurerat, între caii de lemn nemişcaţi şi peluza albă, prinsă în reţeaua neagră a aleilor de pe care fusese măturată zăpada şi unde statuia avea mâna prelungită cu un ţurţure de gheaţă, ce părea a-i explica gestul. Însăşi bătrâna doamnă, după ce îşi împăturise jurnalul, o întrebă pe o bonă cât e ceasul, mulţumindu-i apoi prin cuvintele: „Cât sunteţi de amabilă!” apoi, rugându-l pe cantonier să le spună nepoţilor ei să se întoarcă, pentru că îi este frig, adăugă: „Bunătatea dumneavoastră mă copleşeşte!” Dintr-o dată ceva sfâşie aerul; între teatrul de păpuşi şi circ, în zarea înfrumuseţată, pe cerul întredeschis, zărisem, ca pe un semn fabulos, pana albastră a Guvernantei. Iar Gilberte alerga în goană în direcţia mea, scânteietoare şi roşie sub o căciulă în patru colţuri de blană, însufleţită de frig, de întârziere şi de dorinţa de a se juca; puţin înainte de a ajunge lângă mine, se lăsă să alunece pe gheaţă, şi, fie pentru a-şi păstra mai bine echilibrul, fie pentru că găsea că e mai graţioasă astfel, fie pentru că voia să semene cu o patinatoare, înainta, surâzând, cu braţele larg deschise, ca şi cum ar fi vrut să mă primească la pieptul ei. „Bravo! Bravo! E foarte bine, aş spune, ca şi dumneata, că este minunat, că este nemaipomenit de îndrăzneţ, dacă nu aş fi atât de bătrână şi dacă nu aş fi apucat vechiul regim, exclamă bătrâna doamnă luând cuvântul în numele acelei peluze tăcute, pentru a-i mulţumi Gilbertei că venise fără să se lase intimidată de vreme. Eşti ca mine, credincioasă bătrânului nostru parc; suntem curajoase amândouă. Îl iubesc, chiar aşa cum este acum. Zăpada asta, o să râzi de mine, mă face să mă gândesc la o blană de hermină!” Şi bătrâna doamnă începu să râdă.

Prima din acel şir de zile – pe care zăpada, imagine a forţelor ce puteau să mă lipsească de vederea Gilbertei, le

învăluia în tristeţea unei zile de despărţire, ba chiar a unei zile de plecare, pentru că modifica înfăţişarea şi împiedica aproape folosirea locului obişnuit al singurelor noastre întrevederi, acum schimbat, îmbrăcat parcă într-o albă blană – aduse un progres în iubirea mea, căci fu ca o primă durere pe care ea ar fi împărtăşit-o cu mine. Din tabăra noastră nu eram decât noi doi, şi faptul de a fi astfel singur cu ea era nu numai ca un început de intimitate, dar şi din partea ei – ca şi cum nu venise decât pentru mine pe o asemenea vreme – asta mi se părea tot atât de înduioşător ca şi cum, într-una din acele zile când era dimineaţa invitată la o prietenă, ar fi renunţat să se ducă, pentru a veni să mă întâlnească pe Champs-Élysées; căpătăm mai multă încredere în vitalitatea şi în viitorul prieteniei noastre, care rămânea vie în mijlocul amorţelii, singurătăţii şi pieirii lucrurilor înconjurătoare; şi în timp ce îmi băga bulgări de zăpadă pe sub guler, eu surâdeam, înduioşat, spre ceea ce îmi părea a fi atât o preferinţă pe care mi-o arăta, tolerându-mă ca tovarăş de călătorie în acest ţinut iernatic şi nou, cât şi un fel de fidelitate pe care mi-o păstra în nenorocire. Curând, una după alta, ca nişte vrăbii şovăielnice, sosiră şi prietenele ei, negre pe zăpada albă. Am început să ne jucăm, şi cum acea zi începută atât de trist trebuia săi sfârşească în bucurie, pe când mă apropiam, înainte de a începe jocul, de prietena a cărei voce repezită o auzisem în prima zi strigând numele de Gilberte, ea îmi spuse: „Nu, nu, ştim bine că îţi place să fii în tabăra Gilbertei, de altfel, uite, te cheamă”. Ea mă chema, într-adevăr, să vin pe peluza de zăpadă, în tabăra ei, din care soarele, îmbrăcând-o în răsfrângerile roz, în ţesătura uzată şi metalică a vechilor brocarturi, făcea o Tabără a Postavului de aur.

Ziua aceea de care mă temusem atât de mult a fost, dimpotrivă, una dintre singurele când nu am fost prea nefericit.

Căci, deşi nu mă mai gândeam decât cum să nu mai rămân nici măcar o singură zi fără să o văd pe Gilberte (în asemenea măsură, încât o dată, bunica nefiind încă acasă pentru ora mesei, nu m-am putut împiedica să-mi spun că dacă ar fi fost călcată de o trăsură, nu m-aş fi putut duce câtva timp pe Champs-Élysées; nu mai iubeşti pe nimeni de îndată ce iubeşti), totuşi acele clipe când eram lângă ea şi pe care, încă din ajun, le aşteptasem cu atâta nerăbdare, pentru care tremurasem, cărora le-aş fi sacrificat totul, nu erau nicidecum clipe fericite; şi ştiam bine asta, căci erau singurele din viaţa mea asupra cărora îmi concentrasem atenţia meticuloasă, înverşunată, ce nu descoperea în ele nici măcar un atom de plăcere.

În tot timpul cât eram departe de Gilberte, simţeam nevoia să o văd, căci, încercând întruna să-mi reprezint imaginea ei, ajungeam să nu mai izbutesc să mi-o închipui, şi să nu mai ştiu bine ce înseamnă iubirea mea. Apoi, ea nu-mi spusese încă niciodată că mă iubeşte. Dimpotrivă, pretinsese adeseori că are prieteni mai buni decât mine, că sunt un bun camarad joacă, dar totuşi prea distrat, prea absent; în sfârşit, îmi dăduse adeseori semne evidente de răceală, care mi-ar fi putut zdruncina credinţa că sunt pentru ea o fiinţă diferită de celelalte, dacă această credinţă ar fi izvorât dintr-o iubire pe care Gilberte ar fi avut-o pentru mine, şi nu, cum se întâmpla, din iubirea pe care o aveam eu pentru ea, ceea ce o făcea mult mai rezistentă, de vreme ce o silea să depindă de însuşi felul cum eram obligat, printr-o necesitate lăuntrică, să mă gândesc la Gilberte. Dar nici eu nu-mi declarasem sentimentele pe care le aveam pentru ea. Desigur, pe fiecare pagină din caietele mele, îi scriam la nesfârşit numele şi adresa, dar la vederea acelor rânduri vagi pe care le înşiruiam pe hârtie fără ca asta să însemne că ea se gândeşte la mine, care o făceau să capete, în jurul meu, un loc atât de mare şi de vizibil, fără ca să fie mai prezentă

prin asta în viaţa mea, mă simţeam descurajat pentru că ele nu-mi vorbeau despre Gilberte, care nici nu le va vedea măcar, ci de propria mea dorinţă, pe care păreau că mi-o arată ca fiind ceva pur personal, ireal, plictisitor şi neputincios. Lucrul cel mai grabnic era ca să ne vedem şi să putem să ne mărturisim unul altuia iubirea, care nu începea – spre a spune astfel – decât atunci. Fără îndoială, diferitele motive care îmi stârneau nerăbdarea de a o vedea ar fi fost mai puţin imperioase pentru un bărbat matur. Mai târziu, se întâmplă ca, devenind iscusiţi în a ne cultiva plăcerile, să ne mulţumim cu aceea pe care o avem când ne gândim la o femeie aşa cum mă gândeam eu la Gilberte, fără să ne neliniştim spre a şti dacă acea imagine corespunde realităţii şi, de asemenea, cu aceea de a o iubi fără nevoia de a fi siguri că ne iubeşte şi ea; sau, încă, să renunţăm la plăcerea de a-i mărturisi iubirea noastră, spre a întreţine astfel iubirea pentru noi, imitându-i pe acei grădinari japonezi care, pentru a obţine o floare mai frumoasă, sacrifică mai multe altele. Dar în perioada când o iubeam pe Gilberte, eu mai credeam că Iubirea există cu adevărat în afara noastră; că, îngăduindu-ne cel mult să îndepărtăm din calea-i tot felul de obstacole, ea îşi oferea fericirea într-o ordine în care nimic nu putea fi schimbat; mi se părea că dacă, din proprie iniţiativă, aş fi înlocuit dulceaţa mărturisirii cu simularea indiferenţei, nu numai că m-aş fi lipsit de una dintre bucuriile la care visasem cel mai mult, ci că mi-aş fi fabricat după voie o iubire falsă şi fără valoare, fără comunicare cu cea adevărată, pe ale cărei drumuri misterioase şi preexistente aş fi renunţat să mai merg. Dar când soseam pe Champs-Élysées— şi când, mai întâi, aveam sa. Pot să-mi confrunt iubirea, pentru a-i aduce rectificările necesare cu cauza ei vie, independentă de mine –, de îndată ce eram în prezenţa acestei Gilberte Swann, a cărei vedere crezusem că îmi va împrospăta imaginile pierdute de memoria mea obosită, a acestei

Gilberte Swann cu care mă jucasem eu, şi pe care o salutasem şi o recunoscusem datorită unei instinct orb precum acela care, în timpul mersului, ne face să punem un picior înaintea celuilalt pe negândite, totul se petrecea ca şi cum ea şi fetiţa visată de mine ar fi fost două făpturi diferite; De exemplu, dacă, încă din ajun, eu purtam în memorie doi ochi de foc şi doi obraji rotunzi şi strălucitori, figura Gilbertei îmi oferea acum cu insistenţă ceva de care tocmai nu-mi amintisem, o anume linie ascuţită a nasului care, asociindu-se pe dată cu alte trăsături, căpăta importanţa caracteristicilor care, în istoria naturală, definesc o specie, şi o preschimba într-o fetiţă de genul acelora cu botişor ascuţit. În timp ce mă pregăteam să profit de acea clipă mult dorită pentru a purcede, operând asupra imaginii Gilbertei, pe care mi-o închipuisem înainte de a veni şi pe care nu o mai găseam în minte, punerea la punct care îmi va îngădui, în nesfârşitele ceasuri când voi fi singur, să fiu sigur că de ea şi nu de alta îmi aminteam, că îmi spoream treptat iubirea pentru ea ca pe o operă pe care o compui, ea îmi arunca o minge; şi precum filosoful idealist, al cărui corp ţine seama de lumea exterioară, în realitatea căreia inteligenţa lui nu crede, acelaşi eu care mă făcuse să o salut înainte de a o identifica, se grăbea să mă pună să prind mingea pe care ea mi-o întindea (ca şi cum ar fi fost o colegă cu care venisem să mă joc, şi nu un suflet frate pe care venisem să-l întâlnesc), mă silea să-i spun, din bună cuviinţă, până în momentul când pleca, nenumărate cuvinte amabile şi neînsemnate şi mă împiedica astfel sau să păstrez tăcerea în timpul căreia aş fi putut, în sfârşit, să intru iarăşi în stăpânirea imaginei răzleţe şi atât de mult dorite de mine, sau să-i spun cuvintele care puteau să ne silească iubirea să înainteze în mod hotărâtor, cuvinte pe care eram obligat de fiecare dată să le amân pentru după-amiaza următoare.

Ea progresase totuşi întrucâtva. Într-o zi. Când ne

dusesem împreună până la baraca negustoresei noastre, care era cu deosebire binevoitoare cu noi – căci domnul Swann îşi cumpăra turta dulce de la ea şi, din motive de igienă, consuma multă, suferind de o exemă etnică şi de constipaţia Profeţilor –, Gilberte îmi arătă, râzând, doi băieţaşi care păreau a fi micul pictor şi micul naturalist din cărţile pentru copii. Căci unul nu voia o acadea roşie pentru că îi plăcea mai mult cea violetă, iar celălalt, cu lacrimi în ochi, refuza o prună pe care voia să i-o cumpere bona, căci, spunea el cu voce pătimaşă: „îmi place mai mult pruna cealaltă, pentru că are un vierme în ea!” Am cumpărat două bile de câte un bănuţ fiecare. Priveam cu admiraţie bilele de agat, luminoase şi captive într-un vas de lemn, care-mi păreau preţioase pentru că erau surâzătoare şi blonde ca nişte fete tinere şi pentru că nu costau decât cincizeci de centime bucata. Gilberte, ce primea de acasă mult mai mulţi bani decât mine, mă întrebă pe care o găsesc mai frumoasă. Avea transparenţa şi culorile – topite parcă unele într-altele – vieţii. N-aş fi vrut să renunţe la niciuna. Mi-ar fi plăcut să le poată cumpăra, să le poată pune în libertate pe toate. Totuşi, i-am arătat una care avea culoarea ochilor ei. Gilberte o luă, îi căută raza aurie, o mângâie, îi plăti răscumpărarea, dar pe dată îmi puse în mână acea prizonieră a ei, spunându-mi: „Ţine-o, este a ta, ţi-o dau, păstreaz-o ca amintire”.

Altă dată, preocupat ca de obicei de dorinţa de a o auzi pe actriţa Berma jucând într-o piesă clasică, o întrebasem dacă mimare o cărticică în care Bergotte vorbea despre Racine şi care nu se mai găsea în librării. Mă rugase să-i spun titlul exact, iar seara îi trimisesem o scurtă telegramă, scriind pe ea numele de Gilberte Swann, pe care îl scrisesem de atâtea ori în caietele mele. A doua zi ea îmi aduse, într-un pachet cu panglici mov şi pecetluit cu ceară albă, acea cărticică. „Este ceea ce mi-ai cerut”, îmi spuse ea, scoţând din manşon telegrama pe care i-o

trimiseseră. Dar pe adresa ei – care ieri încă nu era nimic altceva decât un bileţel pe care eu i-l scrisesem, şi care, de când un poştaş îl înmânase portarului Gilbertei, iar un servitor îl Dusese până în camera ei, devenise acest lucru nepreţuit, «na din telegramele pe care le primise ea în acea zi – cu greu am recunoscut rândurile zadarnice şi solitare ale scrisului meu, sub ştampila poştei, sub inscripţiile adăugate cu creionul de unul din factori, semne de realizare efectivă, peceţi ale lumii exterioare, violete cingători simbolice ale vieţii, care, pentru prima oară, îmi îmbrăţişau, îmi menţineau, îmi înălţau, umplându-l de bucurie, visul.

Şi veni şi o zi când îmi spuse: „Ştii, poţi să-mi spui Gilberte, oricum eu o să te chem pe numele mic. E prea complicat altfel". Totuşi continuă încă un timp să-mi spună „dumneata" şi, când i-am atras atenţia, a surâs: compunând, construind o frază ca acelea care, în gramaticile limbilor străine, n-au alt scop decât să ne oblige să folosim un cuvânt nou, ea o termină prin prenumele meu. Amintindu-mi mai târziu de ceea ce am simţit atunci, am desluşit impresia că am fost ţinut o clipă în gura ei, eu însumi, gol, fără niciuna din modalităţile sociale care aparţineau fie celorlalţi colegi ai ei, fie, când rostea numele meu de familie, părinţilor mei, şi de care buzele sale – în timpul efortului pe care îl făcea, oarecum ca şi tatăl ei, pentru a sublinia cuvintele pe care voia să le scoată în relief – au părut că mă despoaie, că mă dezbracă, aşa cum cureţi de coajă un fruct ca să-i mănânci carnea mustoasă, în timp ce privirea ei, situându-se la noul grad de intimitate stabilit de cuvintele ei, mă atingea mai direct, nu fără a-şi arăta plăcerea conştientă şi până şi gratitudinea, însoţindu-se de un surâs.

Dar chiar în acea clipă eu nu puteam preţui valoarea acestor noi plăceri. Ele nu erau acordate de către fetiţa pe care eu o iubeam aceluia care o iubea, ci de către cealaltă,

de către cea cu care mă jucam, celuilalt eu al meu ce nu poseda nici amintirea adevăratei Gilberte, nici inima iubitoare care, singură, ar fi putut cunoaşte preţul unei asemenea fericiri, pentru că numai ea şi-o dorise. Chiar după ce m-am întors acasă, nu mă bucuram de ele, căci în fiecare zi, necesitatea care mă făcea să sper că a doua zi mă voi bucura de contemplarea exactă, calmă, fericită a Gilbertei, că ea îmi va mărturisi, în sfârşit, iubirea pentru mine, explicându-mi de ce trebuise să mi-o ascundă până atunci, această necesitate, deci, mă obligă să consider că trecutul nu înseamnă nimic, să nu privesc decât înaintea mea, să privesc micile semne de bunăvoinţă pe care ea mi le dăduse, nu în ele însele şi ca şi cum şi-ar fi fost de ajuns lor înseşi, ci ca pe nişte trepte noi unde să-mi pun piciorul, care aveau să-mi îngăduie să fac un pas înainte şi să ajung, în sfârşit, la fericirea neîntâlnită încă de mine.

Deşi îmi dădea uneori asemenea semne de prietenie, ea mă şi întrista, părând că nu mă vede cu plăcere, şi asta se întâmpla adeseori chiar în zilele în care îmi pusesem cea mai mare nădejde. Eram sigur că Gilberte va veni pe Champs-Élysées şi simţeam o bucuria care îmi apărea doar ea vaga anticipare a unei mari fericiri când – intrând încă de dimineaţă în salon pentru a o săruta pe mama, gata pregătită de drum, cu turnul părului ei negru pe de-a-ntregul construit şi cu frumoasele ei mâini albe şi plinuţe mirosind încă a săpun – aflasem, văzând o coloana de praf înălţată deasupra pianului şi auzind o flaşnetă cântând sub fereastră *Întorcându-mă de la revistă,* că iarna primea până seara vizita inopinată şi radioasă a unei zile de primăvară. În timp ce noi luam masa, doamna care locuia în faţă, deschizându-şi fereastra, izgonise la iuţeală de lângă scaunul meu – vârstând întreaga noastră sufragerie – o rază care începuse să-şi facă siesta aici şi se întorsese să o continue o clipă mai târziu.

La Colegiu, în timpul orelor, soarele trezea în mine o

nerăbdare lâncedă şi un mare plictis, târându-şi dâra aurie până şi pe pupitrul meu, ca o invitaţie la sărbătoarea unde nu voi putea ajunge înainte de ora trei, când
Françoise mă aştepta la ieşire şi când ne îndreptam către Champs-Élysées pe străzile împodobite cu lumină, înţesate de mulţime, şi unde balcoanele, despecetluite de soare şi vaporoase, pluteau
în faţa caselor ca nişte nori de aur. Dar vai! Gilberte nu venise la Champs-Élysées. Nemişcat pe peluza hrănită de soarele invizibil care, ici şi colo, aprindea vârful unui fir de iarbă, şi unde porumbeii semănau cu nişte sculpturi antice pe care târnăcopul grădinarului le-ar fi dezgropat dintr-un pământ august, rămâneam cu ochii aţintiţi în zare, mă aşteptam în fiecare clipă să văd ivindu-se imaginea Gilbertei în urma guvernantei, îndărătul statuii ce părea că întinde copilul din braţe scăldat în raze, spre a primi binecuvântarea soarelui. Bătrâna cititoare a ziarului *Débats* era aşezată pe un fotoliu, tot în acelaşi loc, de unde i se adresa unui paznic către care făcea un semn prietenos cu mâna, strigându-i: „Ce vreme frumoasă!”
Iar când femeia care încasa taxa pentru scaune se apropie de ea pentru a-i cere banii, îşi dădu acre de mare doamnă, punându-i în mănuşă biletul de zece centime, ca şi cum ar fi fost un buchet, pentru care căuta, din amabilitate pentru cel care i-l dăduse, locul cel mai potrivit. După ce îl găsise, îşi răsuci gâtul, îşi aşează mai bine gulerul de blană şi îndreptă către femeie, făcând un semn către bucăţica de hârtie galbenă care ieşea din mănuşe, acel surâs frumos cu care o cochetă, arătându-şi corsajul unui bărbat tânăr, îi spune:
„Vezi unde am pus trandafirii pe care mi i-ai dat?”...

Mergeam cu Françoise în întâmpinarea Gilbertei până la Arcul de Triumf, nu o întâlneam, şi mă întorceam spre peluză convins că nu va mai veni, când, în faţa cailor de lemn, fetiţa cu voce repezită se aruncă spre mine,

spunându-mi: „Repede, repede, Gilberte a venit de un sfert de oră, nu va sta mult, te aşteaptă ca să vă jucaţi împreună”. În timp ce urcam pe bulevardul Champs-Élysées, Gilberte venise pe strada Boissy-d’Anglas, guvernanta profitând de vremea frumoasă pentru a-şi face cumpărăturile; iar domnul Swann avea să vină să-şi ia fata, Era greşeala mea; nu ar fi trebuit să mă îndepărtez de peluză; căci nu ştiai niciodată din ce parte va veni Gilberte, dacă se va ivi mai devreme sau mai târziu, iar această aşteptare mă făcea să privesc cu şi mai mare emoţie nu numai către întreg locul numit Champs-Élysées, ci şi către întreaga durată a după-amiezii, ca spre o imensă întindere de spaţiu şi de timp, în fiecare punct şi în fiecare moment al cărora era cu putinţă să apară imaginea Gilbertei, mereu această imagine, pentru că îndărătul acestei imagini simţeam cum se ascunde motivul pentru care ea îmi era înfiptă drept în inimă la orele patra şi nu la orele două şi jumătate, încadrată de o pălărie, ca pentru vizite, în loc de o beretă, ca pentru joacă, în faţă la „Ambassadeurs” şi nu între cele două teatre de păpuşi, ghiceam una din acele ocupaţii unde nu puteam să o urmez pe Gilberte şi care o sileau să iasă sau să rămână acasă, eram în contact cu misterul vieţii ci necunoscute. De asemenea, acest mister mă tulbura când, alergând la porunca fetiţei cu voce repezită pentru a începe să ne jucăm de îndată, o zăream pe Gilberte, atât de vioaie şi atât de sigură pe sine în relaţiile cu noi, făcând o reverenţă în faţa doamnei care citea ziarul *Débats* (şi care îi spunea: „Ce soare minunat, parcă ar fi focul dintr-un cuptor”), vorbindu-i cu un surâs timid, cu o înfăţişare modestă ce mi-o evocau pe fata diferită, aşa cum trebuia să fie ea cu părinţii ei, cu prietenii părinţilor ei, în vizită, în toată cealaltă existenţă a ei, care îmi scăpa. Dar nimeni nu-mi sugera această existenţă mai bine decât domnul Swann, care venea la puţină vreme după aceea ca să-şi ia fata.

Pentru că el şi doamna Swann – căci fiica lor locuia împreună cu ei, pentru că studiile, jocurile, prieteniile ci depindeau de ei – conţineau pentru mine, ca şi Gilberte, poate chiar mai mult decât Gilberte, aşa cum Îi se potrivea unor zei ce aveau putere deplină asupra ei, un necunoscut inaccesibil, un farmec dureros, ce şi-ar fi aflat în ei izvorul. Tot ce avea vreo legătură cu ei era pentru mine obiectul unei preocupări atât de constante, încât în zilele când, ca în cele evocate mai sus, domnul Swann (pe care îl văzusem odinioară atât de des fără să-mi stârnească vreo curiozitate, pe vremea când era prieten cu părinţii mei) venea să o ia pe Gilberte de pe Champs-Élysées, chiar după ce mi se potoleau bătăile de inimă ce se porneau când îi vedeam pălăria gri şi mantia cu pelerină, înfăţişarea lui mă impresiona încă precum cea a unui personaj istoric despre care tocmai am citit o serie de lucrări şi care ne pasionează până în cele mai mici amănunte. Relaţiile sale cu contele de Paris, care, când auzeam vorbindu-se despre ele la Combray, îmi erau indiferente, căpătau acum pentru mine un aspect miraculos, ca şi cum nimeni altul nu ar fi cunoscut vreodată familia d’Orléans; ele îl puneau puternic în evidenţă pe fondul vulgar al celor care, aparţinând diferitelor clase sociale, se îngrămădeau pe această alee din Champs-Élysées; îl admiram că ştie să consimtă a figura printre ei fără să le ceară o atenţie specială, pe care, de altfel, nimeni nu se gândea să i-o acorde, într-atât de mare era anonimatul în care se învăluia.

El răspundea politicos la salutul colegilor Gilbertei, ba chiar şi la al meu, deşi era certat cu familia mea, dar fără să pară că mă cunoaşte. (Asta îmi aminti că mă văzuse totuşi adeseori la ţară; amintire pe care o păstrasem, dar în umbră, pentru că de când o revăzusem pe Gilberte, pentru mine Swann era mai ales tatăl ei şi nu acel Swann de la Combray; cum ideile de care îi legam acum numele

erau diferite de ideile în reţeaua cărora era odinioară prins şi pe care nu le mai foloseam niciodată când mă gândeam la el, devenise un personaj nou; îl raportam totuşi, pe o cale artificială, secundară şi transversală, la invitatul nostru de altădată; şi cum nimic nu mai avea preţ pentru mine decât în măsura în care iubirea mea putea profita de acel lucru, am regăsit cu un fel de ruşine şi cu părerea de rău de a nu-i putea şterge, anii când, în ochii aceluiaşi Swann care era în acea clipă în faţa mea pe Champs-Élysées şi căruia, din fericire, Gilberte nu-i spusese numele meu, mă făcusem atât de adeseori ridicol seara, trimiţând un servitor să o cheme pe mama în camera mea ca să-mi spună noapte bună, în timp ce ea îşi bea cafeaua cu el, cu tata şi cu bunicii, la masa din grădină.) El îi spunea Gilbertei că îi îngăduie să-şi termine joaca, putând să o aştepte un sfert de oră şi, aşezându-se, ca toată lumea, pe un scaun de fier, îşi plătea biletul cu acea mână pe care Filip al VII-lea o ţinuse atât de adeseori în a sa, în timp ce noi începeam să ne jucăm pe peluză, zburătăcind porumbeii ale căror frumoase corpuri irizate, ce au forma unei inimi şi sunt precum nişte flori de liliac din regnul păsărilor, se refugiau ca în nişte adăposturi, fie pe marele vas de piatră de unde, ciocurile lor dispărând cu totul în scobitură, păreau a ciuguli fructe sau seminţe oferite din abundenţă, fie pe fruntea statuii, pe care păreau că o încununează cu o coroană smălţuită ale cărei culori variate, în cazul unor opere antice, sparg monotonia pietrei, şi cu un atribut ce, atunci când îl poartă zeiţa, valorează cât un epitet specific, făcând din ea, precum un prenume diferit dat unei muritoare, o nouă divinitate.

În una din acele zile însorite care nu-mi realizase speranţele, nu am avut curajul să-i ascund Gilbertei dezamăgirea mea.

— Voiam să te întreb o mulţime de lucruri, i-am spus. Credeam că ziua asta va însemna mult pentru prietenia

noastră. Şi abia ai sosit şi înţeleg că şi pleci! Încearcă să vii mâine devreme, ca să pot, în sfârşit, să-ţi vorbesc.

Figura ei se lumină, şi îmi răspunse, sărind în sus de bucurie:

— N-ai decât să contezi pe ziua de mâine, iubite prietene, dar eu nu o să vin! Trebuie să mă duc într-o vizită; şi nici poimâine, căci mă duc la o prietenă ca să privesc de la fereastră sosirea regelui Teodosie, va fi superb, iar răspoimâine mă duc la *Michel Strogoff:* apoi va fi Crăciunul şi vacanţa de Anul Nou. Poate ne vom duce în sud. Ce minunat ar fi! Deşi ar însemna să nu am brad de Crăciun; În orice caz, dacă rămân la Paris, nu o să vin aici, căci voi face di ferite vizite cu mama. La revedere, mă cheamă tata.

M-am întors cu Françoise pe străzile care erau încă înveşmântate în soare, ca în seara unei sărbători ce a luat sfârşit. Abia dacă îmi puteam târî picioarele.

— Nu-i de mirare, spuse Françoise, e prea cald pentru luna asta. Doamne sfinte, pretutindeni trebuie să fie o mulţime de oa meni bolnavi, de parcă s-ar fi stricat o maşinărie colo sus în cer.

Îmi spuneam întruna, înăbuşindu-mi hohotele de plâns, cuvintele prin care Gilberte îşi arătase bucuria de a nu mai veni multă vreme de acum înainte pe Champs-Élysées. Dar farmecul care, prin simpla-i funcţionare, umplea mintea mea de îndată ce se gândea la ea, poziţia particulară, unică – chiar dacă dureroasă – în care mă situa inevitabil, în raport cu Gilberte, constrângerea lăuntrică a unei obsesii, începuseră să coloreze până şi acest semn de indiferenţă într-o nuanţă romanţioasă, şi printre lacrimi se ivea un surâs care nu era decât schiţa timidă a unei sărutări. Şi când sosi ora la care venea poştaşul, mi-am spus şi în acea seară, ca în toate celelalte: „O să primesc o scrisoare de la Gilberte, îmi va spune, în sfârşit, că m-a iubit întotdeauna, şi îmi va explica motivul misterios

pentru care a fost silită să-mi ascundă până astăzi iubirea ei, prefăcându-se că poate fi fericită fără să mă vadă, motivul pentru care şi-a luat înfăţişarea unei Gilberte simplă prietenă de joacă”.

În fiecare seară îmi închipuiam această scrisoare, credeam că o citesc, îmi repetam întruna fiecare frază a ei. Dintr-o dată, mă opream, înspăimântat. Înţelegeam că dacă aş fi primit o scrisoare de la Gilberte, aceasta nu ar fi arătat aşa, de vreme ce textul pe care mi-l repetam era alcătuit de mine însumi. Şi din acea clipă mă străduiam să-mi întorc gândul de la cuvintele pe care aş fi dorit ca ea să mi le scrie, de teamă că, enunţându-le, le voi exclude tocmai" pe acelea – pe cele mai dragi, pe cele mai dorite – din câmpul realizărilor posibile. Chiar dacă, printr-o coincidenţă neverosimilă, Gilberte mi-ar fi adresat chiar scrisoarea pe care o inventasem eu, recunoscând în ea propria mea operă, mi aş fi avut impresia că primesc ceva care nu vine de la mine, ceva real, nou, o fericire exterioară minţii mele, independentă de voinţa mea, dată cu adevărat de iubire.

În aşteptare, reciteam o pagină pe care nu mi-o scrisese Gilberte, dar care cel puţin îmi venea din partea ei, acea pagină a lui Bergotte despre frumuseţea vechilor mituri de unde s-a inspirat Racine şi pe care, alături de bila de agat, o păstram mereu asupra mea. Eram înduioşat de bunătatea prietenei mele care căutase acea carte pentru mine, şi cum fiecare simte nevoia să-şi motiveze pasiunea, până la a fi fericit să recunoască în făptura iubită calităţi pe care literatura sau conversaţia i-au spus că sunt în stare să trezească iubirea, până la a le asimila, prin imitaţie, şi a face dinele noi motive de a iubi, chiar dacă aceste calităţi ar fi cu totul opuse celor pe care această iubire le-ar fi căutat atâta vreme cât ar fi fost spontană – ca în cazul lui Swann, odinioară, caracterul estetic al frumuseţii Odettei –, eu, care o iubisem mai întâi pe Gilberte, încă de la

Combray, din cauza întregului necunoscut al vieţii sale, în care aş fi vrut să mă cufund, să mă întruchipez, renunţând la a mea, ce nu-mi mai spunea nimic, gândeam acum, ca la un nepreţuit lucru, că Gilberte ar putea deveni într-o zi servitoarea, comoda şi confortabila colaboratoare a vieţii mele prea cunoscute, dispreţuite, şi că, seara, ajutându-mă în lucrul meu, ar colaţiona pentru mine cărţi. Iar pe Bergotte, pe acest bătrân nespus de înţelept şi aproape divin, din pricina căruia o iubisem la început pe Gilberte, înainte chiar de a o fi văzut, îl iubeam acum mai ales din cauza Gilbertei. Cu tot atâta plăcere cu care el scrisese paginile despre Racine, priveam hârtia pecetluită cu ceară albă şi legată cu un val de panglici mov cu care ea le împachetase. Sărutam bila de agat, ce era partea cea mai bună din inima prietenei mele, partea care nu era frivolă, ci fidelă, şi care, deşi împodobită cu farmecul misterios al vieţii Gilbertei, rămânea lângă mine, sălăşluia în camera mea, se culca în patul meu. Dar frumuseţea acestei pietre şi, de asemenea, frumuseţea acestor pagini de Bergotte pe care eram fericit să le asociez cu ideea iubirii mele pentru Gilberte, ca şi cum, în momentele când aceasta nu-mi mai apărea decât ca o nimicnicie, ele îi dădeau un fel de consistenţă, erau anterioare – îmi dădeam seama – acestei iubiri, nu-i semănau, elementele lor fuseseră fixate de talent sau de legile mineralelor, înainte ca Gilberte să mă fi cunoscut, căci nimic, în carte, şi nici în piatră, nu ar fi fost astfel, dacă Gilberte nu m-ar fi iubit, şi nimic deci mi mă autoriza să citesc în ele un mesaj de fericire. Şi în timp ce iubirea mea, aşteptând neîncetat de la ziua de mâine mărturia iubirii Gilbertei, anula, desfăcea în fiecare seară munca rău făcută în timpul zilei, în umbra eului meu o lucrătoare necunoscută nu arunca firele smulse, ci le dispunea, fără grija de a-mi fi pe plac şi de a-mi ţese fericirea, într-o ordine diferită, cea pe care ea o impunea tuturor celor săvârşite de ea. Nedând niciun fel de atenţie

specială iubirii mele, reîncepând prin hotărârea că sunt iubit, ea aduna acţiunile Gilbertei care mi se păruseră inexplicabile şi greşelile pe care i le scuzasem. Atunci, şi unele şi celelalte căpătau un, sens. Această ordine nouă părea să spună că, văzând că Gilberte, în loc să vină pe Champs-Élysées, se duce într-o vizită, sau la cumpărături cu guvernanta ei, sau se pregăteşte să lipsească din Paris în timpul vacanţei din preajma Anului Nou, greşeam când gândeam: „Este sau frivolă, sau docilă". Căci n-ar fi fost nici una,nici alta dacă m-ar fi iubit, iar dacă ar fi fost silită să asculte, ar fi făcut-o cu deznădejdea pe care o simţeam eu în zilele când nu o întâlneam. Mai spunea încă, această ordine nouă, că eu ştiam totuşi ce înseamnă să iubeşti, de vreme ce o iubeam pe Gilberte; şi mă făcea să-mi văd preocuparea neîncetată de a mă pune în valoare în ochii ei, din care pricină încercam să o conving pe mama să-i cumpere Françoisei un impermeabil şi o pălărie cu pană albastră, sau mai curând că nu mă mai trimită pe Champs-Élysées cu această bonă de care îmi era ruşine (mama îmi răspundea că eram nedrept cu Françoise, că este o femeie de treabă, foarte devotată casei noastre), şi, de asemenea, această nevoie unică de a o întâlni pe Gilberte, din pricina căreia, cu multe luni înainte, nu mă gândeam decât cum să aflu în ce perioadă va pleca din Paris şi unde va merge, găsind că ţinutul cel mai plăcut devine un loc de exil dacă ea lipseşte, şi dorind să rămână la Paris atâta vreme cât puteam să o văd pe Champs-Élysées; şi îmi arăta fără greutate că această grijă, această nevoie, nu le voi găsi în faptele Gilbertei. Ea, dimpotrivă, era mândră de guvernanta ei, fără să se sinchisească de ce gândeam eu. Găsea firesc să nu vină pe Champs-Élysées dacă trebuia să facă miei cumpărături cu guvernanta, şi plăcut, dacă trebuia să iasă în vizită cu mama ei. Şi presupunând chiar că mi-ar fi îngăduit să-mi petrec vacanţele în acelaşi loc cu ea, pentru a alege acel loc ar fi ţinut seama de dorinţa

părinţilor ei, de nenumărate distracţii despre care i s-ar fi vorbit, şi nicidecum de intenţia familiei mele de a mă trimite acolo. Când îmi spunea uneori că mă iubeşte mai puţin decât pe un alt prieten, mai puţin decât mă iubea în ajun, pentru că, din neglijenţa mea, pierduse la jocul cu mingea, îi cercam iertare, o întrebam ce trebuie să fac ca să mă iubească din nou la fel de mult, ca să mă iubească mai mult decât pe alţii; voiam să-mi spună că era chiar aşa, o rugam ca şi cum şi-ar fi putut modifica afecţiunea pentru mine după voinţa ci sau a mea, pentru a-mi face plăcere, doar prin cuvintele pe care le va spune, după buna sau reaua mea purtare. Nu ştiam oare că ceea ce simţeam eu pentru ca nu depindea nici de faptele ei, nici de voinţa mea?

Ordinea nouă desenată de invizibila lucrătoare mai spunea, în sfârşit, că dacă putem dori ca faptele cuiva care ne-a supărat până atunci să nu fi fost sincere, există în succesiunea lor o claritate împotriva căreia dorinţa noastră nu poate nimic şi căreia trebuie să ne adresăm pentru a afla care vor fi faptele de mâine ale acelei persoane.

Iubirea mea înţelegea aceste cuvinte noi; ele o convingeau că ziua de mâine nu va fi diferită de ceea ce fuseseră toate celelalte zile; că sentimentul pe care îl avea Gilberte pentru mine, prea vechi pentru a se mai putea schimba, era indiferenţa; că în prietenia mea cu Gilberte, eu singur eram cel care iubeam. „Este adevărat, răspundea iubirea mea, nu mai e nimic de făcut cu această prietenie, ea nu se va schimba.” Atunci, încă de a doua zi (sau aşteptând o sărbătoare, dacă era vreuna mai apropiată, o aniversare, Anul Nou, poate, una din acele zile ce nu seamănă cu celelalte, când timpul reîncepe pe temeiuri noi, azvârlind de la sine moştenirea trecutului, neacceptând povara tristeţilor lui), îi ceream Gilbertei să renunţe la vechea noastră prietenie şi să înceapă una nouă.

Aveam totdeauna la îndemână un plan al Parisului, care, pentru că puteam desluşi pe el strada unde locuiau domnul şi doamna Swann, mi se părea a cuprinde o comoară. Şi din plăcere, dintr-un fel de fidelitate cavalerească, de asemenea, spuneam în legătură cu orice, numele acestei străzi, astfel încât tata mă întreba, nefiind, ca mama şi ca bunica, la curent cu iubirea mea – Dar de ce vorbeşti tot timpul de această stradă? Nu are nimic neobişnuit în ea, este foarte plăcut să locuieşti acolo, pentru că e la doi paşi de Bois, dar mai sunt altele zece ca ea.

Făceam astfel încât să-i silesc pe părinţii mei să rostească numele lui Swann în legătură cu cel mai mic prilej; desigur, mi-l repetam în minte fără încetare; dar totodată aveam nevoie să-i aud sunetul minunat, să ascult această muzică, pe care nu mă mulţumeam să o citesc doar în gând. Numele lui Swann, de altfel, pe care-l cunoşteam de atât de multă, vreme, era acum pentru mine, aşa cum li se întâmplă anumitor afazici în legătură cu cuvintele cele mai uzuale, un nume nou. Era totdeauna prezent în mintea mea şi totuşi ea nu se putea obişnui cu ei. Îl descompuneam, îl silabiseam, ortografia lui era pentru muie o surpriză. Şi, nemaifiindu-mi familiar, încetase să-mi pară inocent. Credeam că bucuriile pe care le aveam când îl auzeam erau atât de vinovate, încât mi se părea că toată lumea îmi ghiceşte gândul, încercând să schimbe cursul conversaţiei când eu căutam să o îndrept către el. Mă repezeam asupra subiectelor care o puteau privi pe Gilberte, repetam la nesfârşit aceleaşi cuvinte, şi deşi ştiam că nu sunt decât cuvinte – cuvinte rostite departe de ea, pe care nu le auzea, cuvinte fără nicio putere, care repetau ceea ce era, dar mi izbuteau să modifice ceva –, mi se părea totuşi că mânuind, răscolind astfel tot ce avea vreo legătură cu Gilberte, voi ajunge poate la un rezultat fericit. Le spuneam întruna părinţilor mei că Gilberte îşi iubea mult guvernanta, ca şi cum

această propoziţie, enunţată pentru a suta oară, va avea în sfârşit drept efect apariţia bruscă a Gilbertei, care ar fi venit să trăiască pentru totdeauna împreună cu noi. Reluam elogiul bătrânei doamne care citea ziarul *Débats* (le spusesem părinţilor mei că bănuiam că este o ambasadoare sau poate o prinţesă) şi continuam să-i land frumuseţea, măreţia, nobleţea, până în ziua când am spus că, dacă auzisem bine cuvântul pronunţat de Gilberte, ea se numea doamna Blatin.

— Oh! Ştiu acum cine este, exclamă mama, în timp ce eu simţeam cum mi se înroşesc obrajii de ruşine. Păzea! Păzea! Cum ar fi spus bietul tău bunic. Şi tu o găseşti frumoasă! Dar e urâtă foc, şi aşa a fost totdeauna. Este văduva unui portărel. Nu-ţi aminteşti cum, când erai copil, făceam tot ce-mi stătea în putinţă ca să o evit la lecţia de gimnastică unde, fără să mă cunoască, voia să vină să-mi vorbească, spunându-mi ca pretext că eşti «prea frumos pentru un băiat». Totdeauna s-a dat peste cap să cunoască lume cât mai multă, şi trebuie să fie un fel de nebună, cum am crezut totdeauna, dacă o cunoaşte cu adevărat pe doamna Swann. Căci dacă aparţine unui mediu foarte comun, cel puţin nu ştiu să se fi spus vreodată ceva rău pe socoteala ei. Dar voia totdeauna să-şi facă relaţii. Este urâtă foc, groaznic de vulgară, şi te poate băga în tot felul de încurcături.

Ca să-i seamăn lui Swann, îmi petreceam tot timpul la masa, trăgându-mă de nas şi frecându-mi ochii. Tata spunea: „Copilul ăsta idiot, o să se pocească”. Mai ales aş fi vrut să fiu tot atât de chel ca Swann. Mi se părea că este o făptură atât de extraordinară, tacit socoteam un adevărat miracol că oameni cunoscuţi de mine îl cunoşteau şi pe el şi că, în împrejurările unei zile oarecare, puteai ajunge să-l întâlneşti. Iar odată mama, în timp ce ne povestea la cină, ca în fiecare seară, drumurile pe care le făcuse în timpul după amiezii, doar spunând: „Ghiciţi pe

cine l-am întâlnit la «Trois Quartiers», la raionul de umbrele: pe Swann", sădi în mijlocul povestirii ei, foarte plictisitoare pentru mine, o floare misterioasă. Cu câtă melancolică voluptate am aflat aşadar că în acea după-amiază, profilându-şi în mulţime forma-i supranaturală, Swann îşi cumpărase o umbrelă! În mijlocul unor întâmplări mari şi mici, la fel de indiferente, aceasta trezea în mine vibraţiile particulare stârnite întruna de iubirea mea pentru Gilberte. Tata spunea că nu mă interesează nimic, pentru că nu ascultam când se vorbea despre consecinţele politice pe care le putea avea vizita regelui Teodosie, în acel moment oaspete al Franţei, şi, pare-se, aliatul ei. În schimb, muream de dorinţa de a şti dacă Swann era îmbrăcat cu pelerină!

— V-aţi spus bună ziua? Am întrebat.

— Fireşte, îmi răspunse mama, care părea totdeauna a se teme că, dacă ar fi mărturisit că suntem în relaţii reci cu Swann, unii prieteni ar fi căutat să ne apropie mai mult decât ar fi dorit ea, din cauza doamnei Swann, pe care nu voia să o cunoască. A venit *şi* mi-a dat bună ziua, eu nu-l văzusem.

— Nu cumva sunteţi certaţi?

— Certaţi? Dar de ce să fim certaţi? Îmi răspunse ea repede, ca şi cum aş fi atentat la ficţiunea bunelor ei raporturi cu Swann şi aş fi încercat să pun la cale o „apropiere".

— Ar putea fi supărat pe tine fiindcă nu-l mai inviţi.

— *Nu* suntem obligaţi să invităm pe toată lumea; el mă invită pe mine? Nu o cunosc pe soţia lui.

— Dar venea totuşi pe la noi când) ie aflam la Combray.

— Ai dreptate, atunci venea, dar la Paris are altele de făcut, şi eu, de asemenea. Dar te asigur că nu arătam deloc ca doi oameni certaţi între ei. Am rămas câteva clipe împreună, pentru că nu i se aducea pachetul. M-a întrebat ce mai faci, mi-a spus că te joci cu fata lui, adăugă mama,

uimindu-mă cu minunea că exist în mintea lui Swann, ba, mai mult chiar, că exist într-un mod destul de complet pentru ca, atunci când tremuram de iubire în faţa lui pe Champs-Élysées, să-mi ştie numele, să ştie cine e mama, şi să poată amalgama în jurul calităţii mele de camarad de joacă al fiicei sale câteva informaţii despre bunicii mei, familia lor, locul unde trăiam, anumite particularităţi ale vieţii noastre de odinioară, poate chiar necunoscute mie însumi. Dac mama nu părea să fi găsit că raionul din „Trois Quartiers” are un farmec deosebit, acel raion unde ea însemnase pentru Swann, în momentul când o văzuse, o persoană bine definită, cu care avea amintiri comune ce motivaseră gestul lui de a se apropia de ea şi de a o saluta.

De altfel nici ea, şi nici tata nu păreau a simţi o plăcere foarte mare când vorbeau despre bunicii lui Swann şi despre titlul de agent de bursă onorific. Imaginaţia mea izolase şi consacrase în Parisul de piatră o anumită casă, sculptându-i poarta şi văzând în ferestrele ei comori nepreţuite. Dar numai eu întrezăream aceste podoabe. Aşa cum tata şi mama găseau că Swann locuieşte într-o casă ce seamănă cu toate celelalte case construite în acelaşi timp în cartierul Bois, tot astfel familia lui Swann li se părea asemănătoare «u multe alte familii de agenţi de bursă. O judecau mai mult sau mai puţin favorabil, în funcţie de gradul ei de participare la meritele comune ale celorlalţi, şi nu o găseau câtuşi de puţin unică. Dimpotrivă, întâlneau într-un grad egal, sau mai ridicat, altundeva, ceea ce apreciau în ea. De aceea, după ce găsiseră că acea casă este bine aşezată, vorbeau despre o alta, aşezată într-un loc încă şi mai bun. – Dar care nu avea nimic de a face cu Gilberte, sau despre oameni de finanţe mai sus-puşi decât bunicul ei; iar dacă păruseră o clipă că gândesc ca mine, ne lămuream curând că de fapt nu era vorba decât de o neînţelegere. Căci părinţii mei erau lipsiţi de acel simţ suplimentar şi momentan cu care mă înzestrase iubirea, şi

nu puteau deci percepe în tot ce o înconjura pe Gilberte o calitate necunoscută, analogă în lumea emoţiilor cu ceea ce poate fi în lumea culorilor infraroşul.

În zilele când Gilberte îmi anunţase că nu va veni pe Champs-Élysées, încercam să fac plimbări care să mă apropie puţin de ea. Uneori o luam pe Françoise în pelerinaj prin faţa casei locuite de familia Swann. O puneam să-mi repete la nesfârşit ceea ce aflase despre doamna Swann de la guvernantă. „După cât s-ar părea, crede mult în iconiţe. Niciodată nu pleacă într-o călătorie dacă a auzit cântând vreo cucuvaie, sau ceva ca un ticăit de ceas în zid, sau dacă a văzut o pisică la miez de noapte, sau dacă a trosnit vreo mobilă din cameră. E foarte credincioasă.” Eram atât de îndrăgostit de Gilberte, încât dacă în drumul meu îl vedeam pe bătrânul lor valet plimbând un câine, emoţia mă silea să mă opresc, şi aţinteam asupra favoriţilor lui albi priviri pătimaşe. Françoise îmi spunea:

— Ce te-a apucat?

Apoi ne urmam drumul până în faţa porţii celei mari, unde im portar ce nu semăna cu niciun alt portar şi pătruns până şi în galoanele livrelei sale de acelaşi farmec dureros pe care îl simţisem în numele de Gilberte, părea că ştie că sunt dintre cei cărora un păcat originar le interzice pentru totdeauna să pătrundă în viaţa misterioasă păzită de el şi asupra cărora ferestrele de la parter se închideau – conştiente parcă de misiunea lor –, semănând prea puţin, între nobila cădere a perdelelor lor de muselină, cu oricare alte ferestre, dar amintindu-mi de privirile Gilbertei. Alteori, mergeam pe bulevarde şi mă postam la intrarea străzii Duphot; mi se spusese că Swann poate fi adeseori văzut trecând pe aici către dentist; iar imaginaţia mea îl diferenţia într-atât pe tatăl Gilbertei de restul omenirii, prezenţa lui în mijlocul lumii reale introducea în aceasta o asemenea cantitate de miracol încât, înainte chiar de a

ajunge la Madeleine, eram tulburat la gândul că mă apropii de o stradă unde putea să se ivească pe neaşteptate o apariţie supranaturală.

Dar cel mai adeseori – când nu trebuia să o văd pe Gilberte – *y* cum aflasem că doamna Swann se plimbă aproape zilnic pe aleea Salcâmilor, în jurul marelui Lac, şi pe aleea Reginei Marguerite, o sileam pe Françoise să meargă spre Bois de Boulogne. Era pentru mine ea acele grădini zoologice unde vezi adunate flore diverse şi peisaje opuse, unde după o colină afli o grotă, o pajişte, stânci, un râu, o vale, o altă colină, o mlaştină, dar unde ştii că sunt doar pentru a oferi un mediu potrivit sau un cadru pitoresc zburdălniciilor hipopotamului, zebrelor, crocodililor, iepurilor ruseşti, urşilor şi bâtlanului; le Bois, complex, reunind mărunte lumi diverse şi închise – plimbându-ne printr-o fermă plantată cu copaci roşii, *ta* stejari din America, Asemenea unei exploatări agricole din Virginia, după ce ne arătase o pădure de brazi pe malul Iacului, sau un pâlc de copaci uriaşi, de unde izbucneşte dintr-o dată, în blana-i suplă, cu ochi frumoşi ele animal, vreo hoinară cu mers repede – *r* era o Grădină a femeilor; şi – ca aleea Mirţilor din *Eneida* – plantată fiind pentru ele cu arbori de o singură esenţă, aleea Salcâmilor era străbătută de Frumuseţile celebre. Aşa cum de departe, culmea stâncoasă de unde ea se aruncă în apă, îi umple de bucurie pe copiii care ştiu că vor vedea o focă, tot astfel, cu mult înainte de a ajunge la aleea Salcâmilor, parfumul lor, iradiind jur-împrejur, vestea apropierea şi singularitatea unei puternice şi molatice individualităţi vegetale; apoi, când mă apropiam, coroana frunzişului lor uşor şi dulceag, de o eleganţă facilă, croit cochet dintr-o ţesătură subţire, pe care sute de flori se abătuseră ca nişte colonii înaripate şi vibratile de paraziţi preţioşi, şi până şi numele lor feminin, trândav şi gingaş, îmi stârneau bătăile inimii, dar dintr-o dorinţă mondenă, ca acele valsuri care nu ne mai

evocă decât numele frumoaselor invitate anunţate de portar la intrarea într-un bal. Mi se spusese că voi vedea pe alee câteva demimondene vestite al căror nume, deşi nu se căsătoriseră toate, era citat de obicei alături de cel al doamnei Swann, fiind însă, cel mai adeseori, un nume de împrumut; numele lor nou, când aveau unul, nu era decât un mod de a le asigura un anonimat, iar cei care voiau să vorbească despre ele renunţau la el pentru a se face înţeleşi. Gândindu-mă că Frumosul – în ordinea elegantelor feminine – era stăpânit de legi oculte în cunoaşterea cărora ele fuseseră iniţiate, şi că aveau puterea să-l realizeze, acceptam dinainte, ca pe o revelaţie, apariţia rochiei lor somptuoase, a trăsurii lor, a nenumărate amănunte în miezul cărora îmi puneam credinţa ca pe un suflet lăuntric ce dădea coeziunea unei capodopere acestui tot efemer şi mişcător. Dar eu voiam să o văd pe doamna Swann, şi aşteptam trecerea ei, emoţionat de parcă ar fi fost Gilberte, ai cărei părinţi, impregnaţi, ca tot ce o înconjura, de farmecul ei, trezeau în mine tot atâta iubire cât şi ea, ba chiar o tulburare mai dureroasă (pentru *că,* punctul lor de contact cu ea era acea parte lăuntrică a vieţii ei ce-mi era interzisă), şi, în sfârşit (căci am ştiut curând, după cum se va vedea, că nu le place că mă joc cu ea), acel sentiment de veneraţie pe care-l avem totdeauna pentru cei ce-şi exercită fără nicio limită puterea de a ne face rău.

Acordam primul loc simplităţii în ordinea meritelor estetice şi a mărimilor mondene, când o vedeam pe doamna Swann mergând pe jos, îmbrăcată cu o poloneză de postav, pe cap cu o mică tocă împodobită cu o aripă de găinuşă de Himalaia, cu un buchet de violete la corsaj, grăbită, străbătând aleea Salcâmilor ca şi cum ar fi fost doar drumul cel mai scurt pe care s-ar fi putut întoarce acasă şi răspunzând printr-o privire domnilor din trăsură care, recunoscându-i de departe silueta, o salutau şi îşi

spuneau că nimeni nu era atât de şic ca ea. Dar în locul simplităţii, puneam la «el mai mare preţ fastul, dacă, după ce o silisem pe Françoise, moartă de oboseală şi care spunea că-i „intră picioarele în burtă”, să se plimbe de colo-colo cu mine timp de o oră, vedeam, în sfârşit, ivindu-se din aleea ce vine din spre Porte Dauphine – imagine, pentru mine, a unui prestigiu regal, a unei sosiri suverane, cum nicio regină adevărată nu mi-a putut-o oferi în anii ce-au urmat, pentru că aveam despre puterea lor o noţiune mai puţin vagă şi mai experimentală, dusă parcă în zbor de doi cai înfocaţi, subţiri şi arcuiţi ca aceia din desenele lui Constantin Guys, purtând pe capră un vizitiu uriaş îmblănit ca un cazac, alături de un mic groom amintind de „tigrul” „răposatului Baudenord, vedeam – sau mai curând o simţeam imprimându-şi limpedea formă în inima mea, şi rănind-o de moarte – o caleaşca fără de seamăn, puţin mai înaltă, dar anume gândită aşa, şi lăsând să se străvadă, prin luxul ei de „ultimă oră” aluzii la formele vechi, în adâncul căreia stătea, parcă nepăsătoare, doamna Swann, cu părul ei „acuma blond, având o singură şuviţă cenuşie, încununat cu o coroniţă de flori cel mai adeseori din violete, de unde coborau lungi văluri, în mână cu o umbrelă liliachie, pe buze cu un surâs ambiguu în care eu nu vedeam decât bunăvoinţa unei Majestăţi şi unde se citea mai ales modul de a fi provocator al cocotei – pe care îl înclina cu blândeţe asupra persoanelor ce o salutau. În realitate, acest surâs le spunea unora: „îmi amintesc foarte bine, era minunat!”; altora: „Ce mult te-aş fi iubit! Dar aşa a fost să fie!”; iar altora: „Dacă vrei! O să merg încă un timp pe alee, în şirul de trăsuri, şi, de îndată ce voi putea, o să-l părăsesc”. Când treceau necunoscuţi, avea în jurul buzelor un surâs trândav, parcă întors către aşteptarea sau amintirea unui prieten, şi care îi făcea pe toţi să spună: „Cât e de frumoasă!” Şi numai pentru anumiţi bărbaţi avea. Un surâs acru, constrâns, timid şi rece, şi

care însemna: „Da, nenorocitule, ştiu că ai o limbă înveninată, că nu-ţi poţi ţine gura! Nici că-mi trece prin minte să am de-a face cu tine!” Trecea Coquelin, vorbind în mijlocul unui grup de prieteni care-l ascultau şi făcând cu mâna unor doamne dintr-o trăsură un semn larg şi teatral de bun rămas. Dar eu nu mă gândeam decât la doamna Swann şi mă prefăceam că nu am văzut-o, căci ştiam că, odată ajunsă în dreptul Tirului cu porumbei, îi va spune vizitiului să iasă din şirul de trăsuri şi să oprească, pentru ca ea să poată coborî; aleea pe jos. Iar în zilele când simţeam că am curajul să trec pe lângă ea, o târam pe Françoise în acea direcţie. Într-adevăr, la un moment dat, pe aleea pietonilor, o zăream pe doamna Swann, venind către noi; îndărătul ei se desfăşura lunga trenă a unei rochii mov, căci era îmbrăcată aşa cum poporul şi le închipuie pe regine, în stofe cu dantele scumpe, pe care celelalte femei nu le purtau; îşi cobora uneori privirea spre mânerul umbrelei, nedând aproape» nicio atenţie celor care treceau pe lângă ea, ca şi cum marea ei preocupare şi scopul ei ar fi fost de a umbla pe jos. Fără; a şti că este văzută şi că toată lumea întoarce capul după ea. Uneori, totuşi, când îşi chema ogarul, arunca o privire furişă în jur. Chiar cei care nu o cunoşteau, erau avertizaţi, de ceva ciudat şi excesiv – sau poate de o radiaţie telepatică, precum cele ce dezlănţuiau aplauze în mulţimea ignorantă în clipele când actriţa Berma era sublimă –, că au de a face cu o persoană cunoscută. Se întrebau: „Cine o fi?”, îl întrebau uneori pe vreun trecător, sau îşi făgăduiau să-şi amintească de rochia ei, ca de un punct de reper pentru prieteni mai ştiutori, care le vor putea răspunde. Alţi trecători, oprindu-se pe jumătate, spuneau:

— Ştiţi cine este? Este doamna Swann! Numele ăsta nu vă spune nimic? Atunci poate îl ştiţi pe celălalt: este Odette de Crécy.

— Odette de Crécy? Îmi spuneam şi eu că aceşti ochi

trişti...
Dar nu mai e chiar atât de tânără! Îmi amintesc că m-am culcat cu ea în ziua când Mac-Mahon şi-a dat demisia.

— Cred că ai face bine să nu-i aminteşti de asta. Este acum doamna Swann, soţia unui membru al Jockey-Clubului, prieten cu prinţul de Galles. De altfel este încă superbă.

— Da, dar dacă ai fi cunoscut-o pe vremea aceea! Cât era de frumoasă! Locuia într-un mic palat foarte straniu, cu tot felul de obiecte chinezeşti. Îmi amintesc că eram plictisiţi de strigătele băieţilor care vindeau ziare, şi, în cele din urmă, m-a silit să mă ridic din pat.

Fără să aud asemenea reflecţii, percepeam în jurul ei murmurai nedesluşit al celebrităţii. Inima îmi bătea nerăbdătoare când mă gândeam că peste câteva clipe toţi aceşti oameni – în mijlocul cărora observam cu deznădejde că nu se află un bancher mulatru de care mă simţeam dispreţuit – îl vor vedea pe tânărul necunoscut „căreia nu-i dădeau nicio atenţie, salutând-o (fără să o cunoască, la drept vorbind, dar mă credeam autorizat să o fac pentru că părinţii mei îl cunoşteau pe soţul ei şi pentru că eram camaradul de joacă al fiicei sale) pe această femeie unanim cunoscută pentru frumuseţea, purtarea deocheată şi eleganţa ei. Mă aflam chiar lângă doamna Swann, şi îmi scosesem pălăria într-un salut atât de larg, atât de prelungit, încât ea începu să surâdă. Unii trecători râdeau. Ea nu mă văzuse niciodată cu Gilberte, nu-mi ştia numele, dar pentru ea eram – ca unul dintre paznicii din Bois sau ca barcagiul, sau ca raţele de pe lac, cărora le arunca fărâmituri de pâine – unul dintre personajele secundare, familiare, anonime, la fel de lipsite de caracteristici individuale ca un „figurant de teatru”, din cursul plimbărilor sale prin Bois. În anumite zile, când nu o văzusem în aleea Salcâmilor, mi se întâmpla s-o întâlnesc în aleea Reginei Marguerite, unde se duc femeile care vor

să fie singure, sau vor să pară că încearcă să fie singure; nu rămânea singură multă vreme, căci foarte curând i se alătura vreun prieten purtând adeseori pe cap un „cilindru” cenuşiu pe care nu-l cunoşteam şi care stătea îndelung de vorbă cu ea, în timp ce cele două trăsuri ale lor veneau în urmă.

Am regăsit această complexitate a locului numit Bois de Boulogne, care face din el un ţinut artificial şi, în sensul zoologic sau mitologic al cuvântului, o Grădină, în acel an când îl traversam ca să mă duc la Trianon, într-una din primele dimineţi ale lunii noiembrie când, la Paris, prin case, apropierea şi lipsa spectacolului toamnei, care se termină atât de repede fără să-l poţi vedea, stârnesc o nostalgie, o adevărată dorinţă febrilă de frunze uscate, care îţi poate da chiar insomnii. În camera mea închisă, ele se aşezau de o lună încoace, evocate de dorinţa de a le vedea, între gândirea mea şi orice obiect asupra căruia mă aplecam, şi se învălmăşeau ca acele pete galbene care, uneori, orice am privi, dansează prin faţa ochilor noştri. Şi în acea dimineaţă, nemaiauzind ploaia ca în zilele precedente, şi văzând cum vremea frumoasă surâde pe la colţurile perdelelor trase, precum o gură închisă ce lasă să-i scape secretul fericirii sale, simţisem că acele frunze galbene eu le-aş putea privi străbătute de lumină, în suprema lor frumuseţe; şi neputându-mi opri pornirea de a vedea copaci, tot aşa cum odinioară, când vântul sufla prea tare în cămin, mă duceam spre malul mării, ieşisem către Trianon, prin Bois de Boulogne. Era ceasul şi era anotimpul când acest loc pare poate cel mai multiplu nu numai pentru că este mai subdivizat, ci şi pentru că e subdivizat altminteri. Chiar în părţile descoperite, unde cuprinzi cu privirea un spaţiu larg, ici şi colo, în faţa pilcurilor îndepărtate şi aproape negre ale copacilor lipsiţi de frunze sau care aveau încă frunzele din timpul verii, un dublu şir de castani portocalii părea, ca într-un tablou abia

început, a fi fost doar el pictat de către decoratorul ce nu ar fi pus culoare pe restul peisajului, întinzându-şi aleea în plină lumină, pentru plimbarea episodică a unor personaje ce nu aveau să fie adăugate decât mai târziu.

Mai departe, acolo unde copacii erau acoperiţi de toate frunzele lor verzi, unul singur, mic, gros, cu vârful retezat şi plin de încăpăţânare, îşi scutura în vânt pletele urâte şi roşii. În altă parte, era prima trezire a acelei luni mai a frunzelor, iar cele ale unui empelopsis, miraculos şi surâzător ca un păducel roz şi iernatic, erau, încă de dimineaţă, împovărate de flori. Iar le Bois avea înfăţişarea provizorie şi artificială a unei pepiniere sau a unui parc unde, fie într-un scop botanic, fie în vederea unei serbări, sunt plantate, în mijlocul unor copaci obişnuiţi care nu au fost încă tăiaţi, câteva specii preţioase, cu frunziş fantastic, şi în jurul cărora parcă se face un gol, circulă mai bine aerul, e mai multă lumină. Era anotimpul când Bois de Boulogne e plin de cele mai multe feluri de copaci şi juxtapune cele mai multe părţi distincte într-un ansamblu compozit. Şi era, de asemenea, şi ceasul. În locurile unde copacii îşi păstra» încă frunzele, ei păreau că suferă o alterare a materiei, încă din punctul unde erau atinşi de lumina soarelui, aproape orizontală dimineaţa, cum va fi iar câteva ore mai târziu, în clipa când, la începutul de amurg, se aprinde ca o lampă, îşi proiectează la distanţă pe frunziş răsfrângerea artificială şi caldă, şi incendiază frunzele cele mai înalte ale unui copac ce rămâne candelabrul intact şi tern al coroanei sale în flăcări. Ici era mai compactă, ca un rând de cărămizi, şi, asemenea unui zid galben, cu albastre desene persane, cimenta grosolan pe cer frunzele castanilor, dincolo, dimpotrivă» desprindea de pe el crispatele lor degete de aur. Către jumătatea unui copac îmbrăcat în viţă de vie sălbatică, altoia, silindu-l să înflorească nedesluşit şi orbitor, un uriaş buchet de flori roşii parcă, poate o

varietate de garoafă. Se găseau acum puse în evidenţă diferitele părţi din Bois, mai bine topite unele într-altele vara, prin densitatea şi monotonia verdeţii. Spaţii mai luminoase lăsau să se vadă aproape toate intrările, sau un frunziş somptuos le însemna ca o flamură. Puteai desluşi ca pe o hartă colorată Armenonville, Pré Catelan, Madrid, Hipodromul, malurile Lacului. Din loc în loc se ivea o construcţie inutilă, o grotă artificială, o moară, căreia copacii „dându-se la o parte, îi făceau loc, sau pe care o peluză o purta înainte pe molateca-i tavă. Simţeai că le Bois nu este doar o pădure, că are o menire străină de viaţa copacilor; exaltarea. Pe care o simţeam nu era pricinuită doar de admiraţia pentru opera toamnei, ci de o mare dorinţă.” Uriaş izvor ai unei bucurii pe care sufletul o 6imte mai întâi fără să-i cunoască în vreun fel cauza „fără să înţeleagă că nimic din afară nu o motivează. Astfel, priveam copacii cu o iubire nesatisfăcută care îi depăşea şi se îndrepta „fără ştirea mea, către acea capodoperă a frumoaselor femei închise între ei zilnic timp de câteva ore. Mergeam către aleea Salcâmilor. Străbăteam pilcuri de copaci, în timp ce lumina, dimineţii, care le impunea noi împărţiri, tăia crengile şi le unea altminteri, alcătuind buchete. Atrăgea cu iscusinţă către ea doi copaci; ajutându-se cu foarfecă puternică a razei şi a umbrei, tain din fiecare câte o jumătate de trunchi şi de ramuri şi, împletind laolaltă cele două jumătăţi care rămâneau, făcea, din ele fie un singur stâlp de umbră delimitat de soarele dimprejur, fie o singură nălucă de lumină, al cărei contur artificial şi tremurător era împrejmuit cu o reţea de umbră neagră. Când o rază de soare aurea crengile cele mai înalte, umede şi strălucitoare, ele păreau a izbucni singure din atmosfera lichidă, şi de culoarea smaraldului, în care întreaga pădure era scufundată ca sub apa mării. Căci copacii continuau să-şi trăiască, viaţa proprie şi, când nu mai aveau frunze, ea strălucea *şi* mai. Tare pe teaca de

catifea verde ce le învăluia trunchiurile sau în smalţul alb al sferelor de vâsc din vârful plopilor, rotunde ca soarele şi luna din *Creaţia lumii* de Michelangelo. Dar fiindcă fuseseră siliţi, ca printr-un fel de altoi, să trăiască atâţia ani în comun cu femeia, ei îmi evocau driada, frumoasa mondenă cu pasul repede şi rochie foarte colorată pe care în treacăt o acoperă cu crengile lor şi o silesc să simtă, ca şi ei, puterea anotimpului; ei îmi aminteau vremea fericită a tinereţii mele încrezătoare, când veneam cu atâta lăcomie în locurile unde capodopere de eleganţă feminină aveau să se realizeze pentru câteva clipe, între frunzişurile inconştiente şi complice. Dar frumuseţea pe care o doreai văzând brazii şi salcâmii din Bois de Boulogne, mai tulburători în privinţa asta decât castanii şi liliacul de la Trianon pe care urma să-i văd, nu era fixată în afara mea în amintirea unei epoci istorice, în opere de artă, într-un mic templu închinat Iubirii, la poalele căruia se adună frunzele cu nervuri de aur. Am ajuns pe malul Lacului, am mers până la Tirul cu porumbei. Atribuisem atunci ideea de perfecţiune pe care o purtam în mine, înălţimii unei căleşti, cailor slabi, furioşi şi uşori ca nişte viespi, cu ochii injectaţi de sânge precum cruzii cai ai lui Diomede, şi pe care acum, cuprins de o dorinţă de a revedea ceea ce iubisem la fel de arzătoare ca aceea care mă aducea cu mulţi ani înainte pe aceleaşi drumuri, voiam să-i am din nou sub ochi, ca în clipa când uriaşul vizitiu al doamnei Swann, supravegheat de un groom mic de o şchioapă şi la fel de copilăros ca sfântul Gheorghe, încerca să le stăpânească aripile de oţel, ce se zbăteau, înspăimântate şi fremătătoare. Dar vai! Nu mai erau decât automobile conduse de şoferi mustăcioşi, întovărăşiţi de valeţi impozanţi. Voiam să am sub ochii trupului meu pentru a şti dacă erau tot atât de fermecătoare pe cât le vedeau ochii memoriei mele, pălăriuţe de femei atât de turtite încât păreau cununiţe. Acum toate pălăriile erau imense,

acoperite cu fructe şi flori, şi cu felurite păsări. În locul frumoaselor rochii în care doamna Swann părea o regină, tunici greco-saxone puneau în evidenţă, prin pliurile lor amintind de statuetele de Tanagra, şi uneori în stilul Directoratului, ţesături *liberty,* presărate cu flori, ca de hârtie colorată. Pe capul domnilor ce s-ar fi putut plimba cu doamna Swann pe, aleea Reginei Marguerite, nu mai întâlneam pălăria cenuşie de odinioară, şi nici măcar vreo altă pălărie. Ei ieşeau la plimbare cu capul gol. Şi toate aceste părţi noi ale spectacolului nu mai puteau avea pentru mine consistenţă, unitate, existenţă, căci mi mai aveam puterea, pe care mi-o dăduse credinţa în ele; treceau prin faţa mea răvăşite, la întâmplare, fără niciun adevăr, necuprinzând în ele nicio frumuseţe pe care ochii mei ar fi putut încerca să o alcătuiască, precum odinioară. Erau femei oarecare, în eleganţa cărora nu credeam nicidecum şi ale căror rochii mi se păreau lipsite de importanţă. Dar când dispare o credinţă, îi supravieţuieşte, şi din ce în ce mai vie, pentru a masca lipsa puterii pierdute de a atribui realitate unor lucruri noi, o iubire fetişistă pentru vechile lucruri pe care ea le însufleţise, ca şi cum divinul ar fi sălăşluit în ele şi nu în noi, şi ca şi cum necredinţa noastră actuală ar avea o cauză întâmplătoare: moartea Zeilor.

Ce grozăvie! Îmi spuneam: putem oare socoti că aceste automobile sunt la fel de elegante ca vechile trăsuri cu cai? Sunt, fără îndoială, prea bătrân, dar nu sunt făcut pentru o lume unde femeile se împiedică în rochii ce nu-s nici măcar din stofă. De ce să mai vii pe sub aceşti copaci, dacă nimic nu mai este din ceea ce putea fi văzut odinioară sub aceste frunzişuri delicate şi roşiatice, dacă vulgaritatea şi nebunia au luat locul minunii pe care o încadrau cândva? Ce grozăvie! Mă consolez doar gândind la femeile pe care le-am cunoscut, astăzi când eleganţa nu mai există. Dar oamenii care contemplă aceste oribile

creaturi, cu pălăriile lor împodobite cu o colivie de păsări sau cu o grădină de legume, ar putea simţi oare farmecul de a o vedea pe doamna Swann purtând pe cap doar o simplă tocă mov sau o pălăriuţă peste care se înălţa, dreaptă, o singură o floare de stânjenel? Aş fi putut oare să-i fac să înţeleagă emoţia pe caro o simţeam în dimineţile de iarnă când o întâlneam pe doamna Swann, mergând pe jos, îmbrăcată într-o blană de lutru, purtând pe cap doar o simplă beretă cu două pene de potârniche, dar învăluită în atmosfera călduţă şi artificială a apartamentului ei, fie şi numai prin buchetul de violete strivit parcă de corsajul ei şi a cărui înflorire vie şi albastră în faţa cerului cenuşiu, a aerului îngheţat, a copacilor cu ramuri golaşe, avea, de asemenea, farmecul de a nu socoti anotimpul şi vremea decât ca pe un cadru şi de a trăi într-o atmosferă umană, în atmosfera acestei femei, de care se bucurau în vasele şi în jardinierele salonului său, lângă focul aprins, în faţa canapelei de mătase, florile ce priveau prin fereastra închisă cum cade zăpada? De altfel nu mi-ar fi fost de ajuns ca rochiile şi pălăriile să fi fost aceleaşi ca în acei ani. Din cauza solidarităţii dintre diferitele părţi ale unei amintiri, pe care memoria noastră le menţine echilibrate într-un tot din care nu putem scoate şi nici adăuga ceva, aş fi vrut să-mi pot termina ziua la una din acele femei, în faţa unei ceşti cu ceai, într-un apartament cu pereţii. Zugrăviţi în culori întunecate, cum era încă cel al doamnei Swann (în anul următor celui când se termină prima parte a acestei povestiri) şi unde ar luci focurile portocalii, roşia ardere, flacăra roz. Şi albă a crizantemelor în amurgul de noiembrie, în clipe asemănătoare cu cele când (după cum se va vedea mai târziu) nu ştiusem să descopăr plăcerile pe care mi le doream. Dar acum, chiar neducându-mă către nimic, aceste clipe mi se păreau a fi avut ele însele destul farmec. Voiam să le regăsesc aşa cum mi le aminteam. Dar vai! Nu mai erau decât apartamente în stil

Ludovic al XVI-lea, sclipitor de albe, smălţuite cu ortensii albastre. De altfel, lumea nu se mai întorcea la Paris decât foarte târziu. Doamna Swann mi-ar fi răspuns dintr-un castel că nu se va întoarce decât în februarie „cu mult după ce trecuse timpul crizantemelor, dacă i-aş fi cerut să reconstituie pentru mine elementele acelei amintiri pe care o simţeam legată de un an îndepărtat, de o dată la care nu-mi era îngăduit să ajung iar, elementele acelei dorinţe devenită ea însăşi inaccesibilă precum plăcerea pe care odinioară o urmărise zadarnic. Şi ar fi trebuit, de asemenea, să fie aceleaşi femei, cele ale căror veşminte mă interesau, pentru că, pe vremea când mai credeam încă, imaginaţia mea le individualizase şi le înzestrase cu o legendă. Dar vai! În aleea Salcâmilor – în aleea Mirţilor – le-am revăzut pe câteva, bătrâne, doar umbre îngrozitoare a ceea ce fuseseră, rătăcind, căutând cu deznădejde nu se ştie ce în boschetele virgiliene. Plecaseră de mult când eu continuam încă să întreb zadarnic drumurile pustii. Soarele se ascunsese. Natura începea iar să domnească asupra acelui loc de unde zburase ideea că este Grădina elizeană a Femeii; deasupra morii artificiale, adevăratul cer era cenuşiu; vântul încreţea apa Marelui Lac; păsări uriaşe străbăteau repede le Bois, ca pe o pădure, şi scoţând strigăte ascuţite poposeau una după alta pe marii stejari care, sub coroana lor druidică şi cu o măreţie dodoneană, păreau a proclama vidul inuman al pădurii ce-şi schimbase menirea, şi mă ajutau să înţeleg mai bine contradicţia de a căuta în realitate tablourile memoriei, cărora le va lipsi totdeauna farmecul ce le vine din memoria însăşi şi din faptul de a nu fi percepute de simţuri. Realitatea pe care o cunoscusem nu mai exista. Era de ajuns ca doamna Swann să nu sosească întru totul asemenea celei de altă dată şi în aceeaşi clipă, pentru ea Aleea să fie alta. Locurile pe care le-am cunoscut nu aparţin numai lumii spaţiului, unde le situăm spre mai

mare noastră uşurinţă. Ele nu erau decât o felie subţire în mijlocul unor impresii învecinate care alcătuiau viaţa noastră de atunci; amintirea unei anumite imagini nu este decât părerea de rău după o anume clipă; iar casele, drumurile, aleile sunt repede trecătoare, vai! Ca şi anii.

CUPRINS

PREFAŢĂ....3

TABEL CRONOLOGIC....32

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI....41

SWANN....42

PARTEA ÎNTÂI....44

Combray....44

PARTEA A DOUA....269

O iubire a lui Swann....269

PARTEA A TREIA....505

Nume de ţinuturi: NUMELE....505